

T.C.
KIRIKKALE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

TEK PARTİ DÖNEMİ'NDE
BİR ASKER, DEVLET ADAMI VE SİYASETÇİ:
İBRAHİM ŞÜKRÜ SÖKMENSÜER

DOKTORA TEZİ

Hazırlayan

Ömer Ali KESKİN

Danışman

Prof. Dr. Hamit PEHLİVANLI

2018

Kırıkkale

T.C.
KIRIKKALE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

TEK PARTİ DÖNEMİ'NDE
BİR ASKER, DEVLET ADAMI VE SİYASETÇİ:
İBRAHİM ŞÜKRÜ SÖKMENSÜER

DOKTORA TEZİ

Hazırlayan

Ömer Ali KESKİN

Danışman

Prof. Dr. Hamit PEHLİVANLI

2018

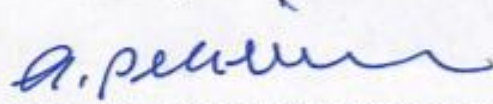
Kırıkkale

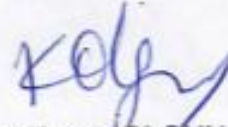
KABUL-ONAY

Prof. Dr. Hamit PEHLİVANLI danışmanlığında Ömer Ali KESKİN tarafından hazırlanan "Tek Parti Dönemi'nde Bir Asker, Devlet Adamı ve Siyasetçi: İbrahim Şükrü Sökmensüer" adlı bu çalışma jürimiz tarafından Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim dalında Doktora tezi olarak kabul edilmiştir.

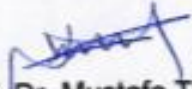
26.10.2018

Prof. Dr. İsmail ÖZÇELİK
Jüri Başkanı

Prof. Dr. Hamit PEHLİVANLI (Danışman)
Üye

Prof. Dr. Kenan OLGUN
Üye

Prof. Dr. Muhittin ELİAÇIK
Üye

Prof. Dr. Mustafa TURAN
Üye

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

.../.../20..

Prof. Dr. İsmail AYDOĞAN
Enstitü Müdürü

KİŞİSEL KABUL

Doktora Tezi olarak sunduğum “*Tek Parti Dönemi'nde Bir Asker, Devlet Adamı ve Siyasetçi; İbrahim Şükrü Sökmensüer*” adlı çalışmanın, tarafımdan bilimsel ahlâk ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve faydalandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak faydalanılmış olduğunu beyan ederim.

19. 07. 2018

Ömer Ali KESKİN

ÖN SÖZ

Anadolu'da başlayan beylik döneminin ardından Avrupa, Afrika ve Asya'da önemli coğrafyalara hâkim olarak büyük bir siyasî birlik haline gelen ve bu uzun tarihsel dönemde özellikle batılı güçlerle mücadele içinde olan Osmanlı Devleti, gerileme dönemi sonunda yine beylik dönemi coğrafyası olan Anadolu'da batılı güçlere karşı son savunma savaşını vermiştir. Bu savaşın sonunda, Osmanlı Devleti'nin bakiyesi olan yeni bir devlet ortaya çıkmıştır. Bu devlet, Osmanlıyı oluşturan ana unsurlar tarafından ortaklaşa kurulmuş bir devlettir. Kurucu unsurlar tarafından Türkiye Cumhuriyeti olarak adlandırılan bu devlet bağımsızlığını sağlamak yolunda büyük mücadeleler vermiştir. Osmanlı bakiyesi askerî, siyasî, sivil tüm unsurlarla, olağanüstü koşullar içinde ve teşkilatlanma becerisiyle yeni bir kurtuluş mücadelesini zafere ulaştırabilmiştir. Osmanlı'nın becerikli, başarılı ve deneyimli generallerinden subaylarına, eratına, siyasî teşkilâtlarından halkın her kademesindeki sivil unsurlarına kadar, bu mücadeleye katılmaya karar vermiş tüm kesimler bu zaferde pay sahibi olmuştur. Bu birleşik unsurlar kendi liderini çıkarmış, kendi kararını kurduğu Meclis'iyile vermiş ve kendi kaynaklarıyla bu mücadeleyi bağımsız devlet aşamasına taşımıştır.

İbrahim Şükrü de bir Osmanlı subayı olarak, iştirak ettiği Balkan Harbi ve Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra, bulunduğu İstanbul'dan Anadolu'ya geçerek Millî Mücadele saflarına katılan bir askerdir. Millî Mücadele zafere ulaştıktan sonra devlet kademelerinde görev alarak Tek Parti döneminin önemli kişilerinden biri olarak öne çıkmıştır. İbrahim Şükrü Sökmensüer bu süreç içinde kritik görevler yapmış, ehemmiyetli mevkilerde bulunmuş bir bürokrat ve siyasetçi olmuştur. Türkiye Cumhuriyeti'nin 1930'lu ve 1940'lı yıllarındaki zor dönemlerinde önemli ve kritik görevler almış ve bu görevlerine siyasete girdiği 1942'den sonra milletvekili olarak siyasî alanda devam etmiştir.

Çalışma, bir yandan İbrahim Şükrü Sökmensüer'in askerlik dönemi, bürokrasi hayatı ve siyasetçi olduğu süreçlere ilişkin değerlendirmeleri yaparken bir yandan da bütün bu dönemleri ve gelişmeleri kimi zaman özel kimi zaman da genel yönleri açısından ele almaktadır. Balkan Harbi'nde, Birinci Dünya Savaşı'nda ve Millî Mücadele gibi bir milletin varlık yokluk savaşında bir asker, yeni kurulan devletin her türlü zorluk içinde varlığını sürdürmesi ve bununla birlikte kurumsal gelişmesini sağlaması döneminde kritik görevler yapan bir bürokrat, Hatay meselesi

gibi önemli bir meselenin çözümü sürecinde, emniyet genel müdürü olarak etkin bir devlet görevlisi, İkinci Dünya Savaşı döneminin yokluk yıllarında iâşe müsteşarı olan Sökmensüer, demokrasiye geçiş döneminin öncesinde başlayan siyasal hayatında ve bu dönemin getirdiği zorluklar içinde bir siyasetçi olarak önemli bir kişiliktir.

İbrahim Şükrü Sökmensüer hem yakın dönem hem de Cumhuriyet tarihinin önemli, ele alınması gereken, birçok konunun anlaşılması bakımından mutlaka değerlendirilmesi ve üzerinde bir çalışma yapılması zaruri olan bir konudur. Bu nedenden ki, söz konusu dönemleri ve bu dönemlerdeki gelişmeleri farklı bir bakışla, İbrahim Şükrü Sökmensüer üzerinden değerlendirmek önemli görülmüştür. Çalışma tez danışmanım, değerli hocam Prof. Dr. Hamit Pehlivanlı'nın danışmanlığında sürdürülmüştür.

Çalışma, gerekli literatür taraması ve arşiv araştırmalarından sonra elde edilen kaynakların değerlendirilmesi ve buna bağlı olarak arşivler, gazeteler, kurumsal belgeler ve birçok başka kaynakların analizi çerçevesinde yürütülmüş, çalışmanın konusu doğrultusunda gerekli bilgi merkezlerine ulaşılmıştır. Türk Tarih Kurumu Arşivinde yapılan uzun soluklu çalışmamız mevcut imkân ve izinler çerçevesinde sonuca ulaştırılmış, diğer ilgili arşivler taranarak gerekli belgelere erişim sağlanmıştır. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Cumhurbaşkanlığı Arşivi, ATASE, TBMM Arşivi, Milli Savunma Bakanlığı Arşivi gibi arşivlerden yararlanılmış, benzer belgelerin bulunduğu arşivler gözden geçirilmiştir.

Bu arşivlerin yanı sıra İçişleri Bakanlığı Arşivi ve Milli İstihbarat Teşkilâtı Arşivi için başvurular yapılmış fakat bu iki kurumdan arşiv araştırma talebimize olumlu yanıt alınamamıştır.¹ İçişleri Bakanlığı Arşivi'nde Sükrü Sökmensüer dosyasını inceleyen araştırmacıların elinde bulunan belgeler bu konuda çalışmamızın ihtiyaç duyduğu dokümanları bir ölçüde karşılayabilmiştir. TBMM Zabıt Cerideleri siyasî belgeler açısından önemli kaynaklar olarak yararlanılan dokümanlar olarak önem arz etmiştir.

¹ İçişleri Bakanlığı'na, 15.1.2016 /1968 tarih ve numaralı dilekçemizle başvurumuz 95199478-900-4100 sayı ve Şubat 2016 tarihli dilekçe ile "İlgili dilekçeniz ile Bakanlığımız arşivinde araştırma yapma talebiniz Bakanlık Makamınca uygun görülmemiştir" şeklinde cevaplandırılarak tarafımıza bildirilmiştir. Milli İstihbarat Teşkilatı Arşivi araştırması için Milli İstihbarat Teşkilatı'na 20.4.2016 tarihinde dilekçe ile yaptığımız başvuru 17.5.2016 tarihinde "İlgili başvurunuz incelenmiştir. Kurumumuzda talebinize dair bir uygulama bulunmamaktadır" şeklinde cevaplandırılmıştır.

Çalışmamızın konusu doğrultusunda, önemli bir oranda gazete taraması yapılmıştır. Birçok gazete, kişi olay ve olguları ile döneme ilişkin konular üzerinden okunmuş, dikkat çeken yazılar değerlendirilmiş, kıymet ihtiva eden haberler not edilmiştir.

Çalışmaya, her aşamasında, engin tecrübesi ve bilgisiyle yön veren ve kritik eşiklerde yardımını esirgemeyen değerli hocam, tez danışmanım Prof. Dr. Hamit Pehlivanlı'ya şükranlarımı sunuyorum. Tez izleme komitesinde yer alan Prof Dr. İsmail Özçelik ve Prof. Dr. Muhittin Eliaçık'a, tezin olgunlaşması sürecine katkılarından dolayı teşekkür ediyorum. Çalışmam süresince uzun süreli olarak yararlandığım kurumlardan başta Türk Tarih Kurumu olmak üzere, TTK Arşivi sorumlusu Semiha Hanım ve diğer çalışma arkadaşlarına, TTK Kütüphane görevlilerine, ATASE Arşivi ve MSB Arşivi çalışanlarına, TBMM Kütüphanesi ve Arşivi çalışanlarına, Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi çalışanlarına, Milli Kütüphane'de kaynak araştırması sürecinde ve kaynakların edinilmesinde yardımlarını esirgemeyen kütüphanecilere, Emniyet ve İçişleri Arşivlerinde çalışma yapmış olan ve elindeki belgelerden faydalanmamıza imkân sağlayan değerli araştırmacı Eyüp Şahin'e, ayrı ayrı teşekkür ediyorum.

Çalışmanın her aşamasında, çocuklarımıza karşı sorumluluklarımı yerine getirmek konusundaki eksiklerimi tamamlayan ve tüm süreç boyunca yardım ve desteğini esirgemeyen değerli eşim Mine'ye teşekkür ediyorum. Çalışma süresince, baba ilgisinden çoğu zaman mahrum kalan fakat bunu küçük yaşlarına rağmen anlayışla karşılamaya çalışan ikizlerimiz Elif Su ve Mustafa Bera'ya hayatları boyunca sağlık, başarı ve mutluluklar diliyorum. Beni, eğitim sürecimin her aşamasında destekleyen büyük aileme minnetlerimi ve şükranlarımı sunuyorum.

ÖZET

Tek Parti Dönemi'nde Bir Asker Devlet Adamı ve Siyasetçi: İbrahim Şükrü Sökmensüer, Hazırlayan; Ömer Ali KESKİN, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Kırıkkale, 2018.

Bu çalışma, Osmanlı Devleti'nin son on yılından başlayarak, Balkan Harbi, I. Dünya Savaşı, Millî Mücadele, Cumhuriyet yönetiminin kuruluşu, Tek Parti iktidarı ve çok partili hayata geçiş süreçlerini, bu süreçler içinde İbrahim Şükrü Sökmensüer'in rolünü ve faaliyetlerini konu edinir. Çalışma İbrahim Şükrü Sökmensüer'i bu süreçler içinde sırasıyla asker, devlet adamı ve siyasetçi kimliği çerçevesinde değerlendirmeyi amaçlamıştır. Böylece, hem sözü edilen dönemleri hem de İbrahim Şükrü Sökmensüer'i değerlendirmek mümkün olabilmıştır. Çalışma, Tek Parti Dönemi'nin bu etkili kişinin yaptığı faaliyetler çerçevesinde dönem üzerinde bıraktığı etkiyi, dönemin genel ve özel konuları çerçevesinde ele alır.

Balkan Harbi ve Edirne Savunması, Kanal Harekâtı, Çanakkale Cephesi, Millî Mücadele süreci İbrahim Şükrü'nün yararlılıklar gösterdiği önemli askerî vazife dönemleridir. Askerlikten istifasından sonra Umumî Müfettişliklerde aldığı vazifeleri, emniyet teşkilâtındaki hizmetleri ve genel müdürlüğü, valilik görevleri, Hatay Meselesi'ndeki çalışmaları, İaşe müsteşarlığı, Türk Hava Kurumu başkanlığı onun bürokratik çalışma alanlarını oluşturmuştur. Dönemin önemli olaylarından Dersim sorunu, 1934 Trakya Olayları ve suikastlar konusu ile komünizm meselelerinde de yoğun mesailer harcamıştır.

Sökmensüer'in siyaset hayatı 1942'de başlamış, 1946'da içişleri bakanı olarak kendi siyasî kariyerinin zirve noktasına ulaşmıştır. Bulduğu her görevde çok ciddi çalışmalarla adından söz ettiren Şükrü Sökmensüer, tek parti döneminin önemli ve kilit kişilerinden biri olarak hem parti dışında hem parti içinde ciddi siyasî mücadelelere girişmiştir. Çalışma, İbrahim Şükrü Sökmensüer özelinde, yukarıda sözü edilen önceki dönemleri de ele alarak, aslında Cumhuriyet Tarihi'nin Tek Parti dönemi olarak bilinen bu önemli sürecini, bir kişi üzerinden ve farklı bir bakış açısıyla değerlendirmiştir.

Çalışma, literatür taraması, arşiv çalışmaları, gazete incelemeleri, ilişkili konulara dair her türlü bilgi kaynağı değerlendirmesi ve bunların tasnif, analiz ve yazım aşamalarını içeren bir süreç sonucunda ortaya çıkarılmıştır.

Anahtar Sözcükler: İbrahim Şükrü Sökmensüer, Tek Parti Dönemi, Cumhuriyet Tarihi, Türk Siyasi Hayatı, Osmanlı Devleti.

ABSTRACT

İbrahim Sükrü Sökmensüer as a Soldier, Statesman and Politician During the Single-Party Period in Turkey, Unpublished PhD Thesis by Ömer Ali KESKİN, Kırıkkale, 2018.

This study deals with several time periods including the last decade of the Ottoman Empire, the Balkan War, the World War I , the National Struggle, the establishment of the Republican administration, the Single-Party Period, the transition to multi-party system, and the role and activities of İbrahim Şükrü Sökmensüer during these periods. The aim of the study is to evaluate İbrahim Şükrü Sökmensüer as a soldier, a statesman and a politician. Thus, the study covers the evaluation of both the mentioned periods and İbrahim Şükrü Sökmensüer. The study deals with the effect of this influential person of the single party period over the era examining the general and specific issues of the periods.

İbrahim Şükrü played important roles in the Balkan War, the Siege of Adrianople, the actions in the Suez Canal, the Galipoli Front, and the National Struggle as a soldier. After his resignation from military service, he served in bureaucracy; for instance he worked for the offices for the general inspectorates, law enforcement agency, Undersecretariat for Subsistence and Turkish Aeronautical Authority as well as a governor. He was also there in the Hatay issue. He also showed a great deal of efforts on the Dersim problem, 1934 Thracian incidents, assassinations, and communist affairs.

Sökmensüer's political life began in 1942, and in 1946 he reached the culmination of his political career as interior minister. Sükrü Sökmensüer was very sober in every task he undertook and entered into serious political struggles both outside the party and within the party as one of the important and key names of the one-party period. This study investigates one-party period of Republican History through the life a person from a different point of view.

The study is an outcome of literature review, archival studies, newspaper reviews, classification and evaluation of all related sources.

Keywords: İbrahim Şükrü Sökmensüer, Single-Party Period, Republican History, Turkish Political Life, Ottoman Empire.

SİMGELER VE KISALTMALAR

A.g.e.	:Adı geçen eser
A.g.m.	:Adı geçen makale
A-RMHG	:Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu
AKDTYK	Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu
ATASE	:Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüd Daire Başkanlığı Arşivi
Ayrc. bkz.	:Ayrıca Bakınız
Bkz.	:Bakınız
BCA	:Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi
BK	:Bilge Kitabevi Koleksiyonu
BMM	:Büyük Millet Meclisi
C.	:Cilt
CA	:Cumhurbaşkanlığı Arşivi
CHF	:Cumhuriyet Halk Fırkası
CHP	:Cumhuriyet Halk Partisi
Çev.	:Çeviren
DP	:Demokrat Parti
Ed.	:Editör
E-Kitap	Elektronik Kitap
Haz.	:Hazırlayan
HF	:Halk Fırkası
İnt.	:İnternet
İSH	:İstiklâl Harbi Katalogu
İTC	:İttihat ve Terakki Cemiyeti
M.E.H/MAH	:Milli Emniyet Hizmeti Riyaseti
MC	:Milletler Cemiyeti
MTTB	:Milli Türk Talebe Birliği
MSB	:Milli Savunma Bakanlığı
s.	:Sayfa
ss.	:Sayfalar arası
S.	:Sayı

SCF	:Serbest Cumhuriyet Fırkası
TBMM	:Türkiye Büyük Millet Meclisi
TCF	:Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası
TDK	:Türk Dil Kurumu
THK	:Türk Hava Kurumu
TKP	:Türkiye Komünist Partisi
TSEKP	:Türkiye Sosyalist Emekçi Köylü Partisi
TSP	:Türkiye Sosyalist Partisi
TTK	:Türk Tarih Kurumu
vb.	:Ve benzeri
vd.	:Ve diğerleri
Yay. Haz.	:Yayına Hazırlayan

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ.....	iii
TÜRKÇE ÖZET SAYFASI.....	vi
İNGİLİZCE ÖZET (ABSTRACT)SAYFASI.....	vii
SİMGELER VE KISALTMALAR.....	ix
İÇİNDEKİLER.....	xi
EKLER LİSTESİ.....	xv
GİRİŞ.....	1

1. BÖLÜM

İBRAHİM ŞÜKRÜ'NÜN (SÖKMENSÜER) ÇOCUKLUK-GENÇLİK-EĞİTİM VE ASKERLİK HAYATI

I. Ailesi, Çocukluğu, Gençliği ve Çevresi.....	6
II. Eğitim-Öğretim Hayatı.....	11
III. Askerlik Hayatı.....	15
A. Balkan Harbi ve İbrahim Şükrü.....	22
B. Birinci Dünya Savaşı ve İbrahim Şükrü.....	28
1. Kanal Seferi.....	33
2. Çanakkale Cephesi.....	37
C. Millî Mücadele ve İbrahim Şükrü.....	41
1. Anadolu'ya Geçişi ve Millî Mücadele'ye İştiraki.....	41
2. Batı Cephesi.....	53
a) I. ve II. İnönü, Kütahya-Eskişehir Muharebeleri.....	59
b) Sakarya Meydan Muharebesi.....	61
c) Büyük Taarruz ve Başkumandanlık Meydan Muharebesi..	67

3. Millî Mücadele Sonrası ve İbrahim Şükrü'nün Askerlikten Ayrılması.....	72
---	----

2. BÖLÜM

DEVLET ADAMI OLARAK İBRAHİM ŞÜKRÜ SÖKMENSÜER

I. Türkiye'de Tek Parti İktidarı'nın Kurulması ve İbrahim Şükrü.....	76
II. Şükrü Sökmensüer'in Sivil Bürokrasiye Girişi ve Hizmetleri.....	95
A. Umumî Müfettişlikler ve Şükrü Sökmensüer.....	96
1. Birinci Umumî Müfettişlik Bölgesi.....	102
a) İskân ve Asayiş.....	102
b) Muş ve Urfa'da Faaliyetleri: Harekâtlar ve Hudut Meseleleri	105
2. Trakya Umumî Müfettişliği Bölgesi: Başmüsavir Şükrü Sökmensüer ve Trakya Olayları.....	107
B. Emniyet Genel Müdürlüğü Dönemi.....	118
1. Türk Polis Teşkilâtı'nın Yeniden Yapılandırılması.....	123
2. 1935'de Atatürk'e Suikast Davası/Alî Saip Olayı ve İnönü'ye Suikast Meselesi.....	128
3. 1936 Umumî Müfettişler Toplantısı ve Sökmensüer'in Umumî Müfettişliklerin Faaliyetlerine İlişkin Değerlendirmeleri.....	139
4. Sol Hareketler ve Komünizmle Mücadelesi.....	146
5. Dersim Meselesi.....	151
6. Hatay Meselesi ve Çözümüne Dair Çalışmalar.....	158
a) Hatay Meselesi'nin Ortaya Çıkışı ve Gelişimi.....	159
b) Şükrü Sökmensüer'in Hatay Meselesi'nin Çözümüne Yönelik Faaliyetleri.....	179
7. İstanbul Valiliği ve Belediye Başkanlığı'na Vekâleten Atanması; Sökmensüer'in İstanbul Sevgisi.....	197
C. Hatay Valiliği.....	199
D. İaşe Müsteşarlığı.....	208

3. BÖLÜM
SİYASET ADAMI OLARAK
İBRAHİM ŞÜKRÜ SÖKMENSÜER

I.	II. Dünya Savaşı Şartlarında Tek Parti İktidarı.....	220
	A. Uluslararası Siyaset ve Ekonomi.....	222
	B. İç Siyaset ve İdeolojik Kutuplaşmalar.....	226
	C. Sosyo-kültürel Yapı Çerçevesinde Din ve Laiklik Konularına Yaklaşım...232	
	D. Dış ve İç Etkiler Altında Demokratikleşme Sürecine Yöneliş.....	238
II.	Şükrü Sökmensüer'in Siyasete Girişi, Siyasî Faaliyet ve Mücadeleleri.....	247
	A. Tek Parti Dönemi'nde Parti İçi Muhalefet: Müstakil Grup ve Otuzbeşler..248	
	1. Müstakil Grup.....	248
	2. "Otuzbeşler" Muhalefeti.....	253
	B. Recep Peker Hükümeti'nin Kurulması ve Sökmensüer'in İçişleri Bakanlığı Dönemi.....	258
	1. Recep Peker Hükümeti'nin Kurulması.....	258
	2. Şükrü Sökmensüer'in İçişleri Bakanlığı Dönemi ve Meclis Faaliyetleri.....	263
	a) Sökmensüer'in Bakanlık Dönemi Öncesi Meclis Faaliyetleri...268	
	b) Sökmensüer'in Bakanlık Dönemi Meclis Faaliyetleri.....	279
	c) Sökmensüer'in Bakanlık Dönemi Sonrası Meclis Faaliyetleri...284	
	3. Şükrü Sökmensüer'in Siyasî ve İdeolojik Düşünce ve Mücadeleleri....287	
	a) "Halkla Bir Konuşma" ve Düşünceler.....	287
	b) Şükrü Sökmensüer ve Demokrat Parti.....	294
	c) Şükrü Sökmensüer ve Fevzi Çakmak.....	300
	d) Şükrü Sökmensüer'in Komünizm ile Mücadelesi ve Nazım Hikmet Meselesi.....	315
	e) Şükrü Sökmensüer ve Cihat Baban'ın Basın Üzerinden Mücadelesi.....	349
	4. Recep Peker Hükümeti'nden Ayrılması.....	360
III.	Tek Parti İktidarının Sonu ve Sökmensüer'in CHP İçindeki Muhalefet Çalışmaları.....	362

IV. Tek Parti Dönemi Sonrası Siyaset Dışı Çalışmaları ve Vefatı.....	382
A. Sökmensüer'in Millî Havacılık Sanayii Düşüncesi ve Çalışmaları.....	382
B. İbrahim Şükrü Sökmensüer'in Diğer Faaliyetleri ve Vefatı.....	388
SONUÇ.....	392
KAYNAKÇA.....	398
EKLER.....	417
ÖZGEÇMİŞ.....	440

EKLER LİSTESİ

Ek 1: “Eskişehir’e gelen 58. Alayın Erkân-ı Harb Yüzbaşı Şükrü Bey ile Birlikte İnönü’ye Hareket Ettiği.” ATASE İSH 692-63 ATASE, İstiklâl Harbi Katalogu (İSH), Kutu: 692, Gömlek: 63, Belge:63-5 Tarih 08/01/1337.

Ek 2: “Garp Cephesi Maaşlarına İlişkin.” ATASE, İstiklâl Harbi Katalogu (İSH), Kutu: 644, Gömlek: 74, Belge: 74-1, Tarih 1/12/1336.

EK 3: “İbrahim Şükrü’nün, 18 Temmuz 1927’de 15. Fırka Erkân-ı Harbiye Riyasetinde Görevli İken İstifası”, MSB Arşivi, İbrahim Şükrü Sökmensüer’in Subay Şahsi Dosyası.”

EK 4-5: “İstiklâl Madalyası ile Taltifine Dair Teklif Belgesi ve Kabulüne Dair Vesika” MSB Arşivi, İbrahim Şükrü Sökmensüer’in Subay Şahsi Dosyası.

EK 6: “İbrahim Şükrü’nün Erkân-ı Harbliğinin Kabulü”, MSB Arşivi, İbrahim Şükrü Sökmensüer’in Subay Şahsi Dosyası.

EK 7: “İbrahim Şükrü’nün Afyonkarahisar ve Dumlupınar Muharebeleri’nde Gösterdiği Üstün Hizmetler Sonrası Fevkaladeden Binbaşılığa Terfii”, MSB Arşivi, İbrahim Şükrü Sökmensüer’in Subay Şahsi Dosyası.

EK 8: “Emniyet İşleri Umum Müdür Muavinliği ve Birinci Şube Müdürlüğü.” TTK Arşivi BK 14-3/46, s. 128.

EK 9: “Trakya Umum Müfettişliği’nin Kurulması.” BCA 030_0_18_01_02_42_8_010_1.

EK 10: “İstanbul Valiliği ve Belediye Başkanlığı’na Vekâleti.” BCA 030_0_18_01_02_76_60_015.

EK 11-12: “Şükrü Sökmensüer’in Polis Teşkilâtı ve Emniyet Teşkilâtı Hakkında Çalışmalar ve Tetkik İçin Avrupa’ya Gönderilmesi.” TTK Arşivi BK 14-3/46, s. 142,144.

EK 13: “Emniyet İşleri Umum Müdürü Sökmensüer’in Avrupa’daki Polis ve Emniyet Teşkilâtlarını Tetkik İçin Gönderilmesine Dair Kararname.” BCA 030_0_18_01_02_55_50_002 (Ek 12).

EK 14: “Hatay’daki Halk Partisi Merkez Heyeti Arasındaki Uyuşmazlıklar ve Bakış Açısı Farklılıkları Konusunda Sökmensüer’in Tayfur Sökmen’e Yazısı.” TTK Arşivi MS-TS-5-29/29.

EK 15: “Hatay Valiliği’ne Atanması.” BCA 030_18_01_02_87_68_6.

EK 16: “İaşe Müsteşarlığı Ataması.” BCA 030-11-1-0_151-4-6 .

EK 17: “Sökmensüer’in Erzincan Mebusu Seçildiğine İlişkin Mazbata.” TTK ARŞİVİ BK 7-3/15 s. 25.

EK 18: “Şükrü Sökmensüer’in Cihat Baban ile Basın Yoluyla Mücadelesinin Örneklerinden Biri. 17.3.1958 Tarihli Yenigün Gazetesinde Yayınlanmış Olan ve 14.3.1958’de Cihat Baban’ın Aynı Gazetede Yer Almış Bulunan Yazısına Cevabıdır.” TTK Arşivi BK 12-3/37-A, s. 4.

EK 19: “İçişleri Bakanı Sökmensüer Tarafından Genel Müfettişliklere ve Valiliklere Gönderilen ve Demokrat Partililerin Gezi ve Faaliyetlerini Takibi Emreden Şifre Örneği.” TTK Arşivi BK 6-3/11-A, s. 64.

EK 20: “Sökmensüer’in Kendisine Komünistlik Suçlaması Yapan Aziz Ocakcıoğlu’na Cevabı.” TK Arşivi BK 6-3/13, s. 90.

EK 21: “CHP Ankara İl Başkanlığı Tarafından Şükrü Sökmensüer’e 5 Şubat 1957’de ‘Milletvekilleri Aday Yoklama Yönetmeliğinde Yapılması Düşünülen Değişiklik’ Konusundaki Davetiye.” TTK Arşivi BK 7-3/18, S. 185.

GİRİŞ

Osmanlı tarihinin son dönemini, Cumhuriyet tarihini ve özelde Tek Parti iktidarını anlamak bakımından İbrahim Şükrü Sökmensüer'in hayatı oldukça önemlidir. Şükrü Sökmensüer'in yaşadığı dönemler ve içinde bulunduğu görev ve faaliyetler bize bu imkânı verebilecek niteliktedir. Zira onun yaşadığı dönem ve çevre, içinde bulunduğu savaşlar, faaliyet yürüttüğü bürokratik görevler ve nihayetinde önemli mevkilerde bulunarak hizmet verdiği siyaset alanı bu konuda önemli bir içerik barındırır.

Bu bakımdan, İbrahim Şükrü Sökmensüer gibi son dönem Türk tarihinin önemli üç aşamasında da yer almış bir tarihsel kimliği, bütün yönleriyle ele almak, bu dönemleri farklı bir bakış açısından anlayabilmek için gereklidir. Bu bize, Osmanlı Avrupası olan Balkanlar'ı, burada meydana gelen savaşları, hicretleri, mültecileri, Osmanlı'nın diğer coğrafyalarını da kapsayan Birinci Cihan Harbi'ni ve ardından verilen Millî Mücadele'yi anlamak imkânı verirken aynı zamanda da kurulan yeni devleti ve bu devletin gelişme ve olgunlaşma sürecini de aktarmış olacaktır. Bu dönemler içinde özellikle Cumhuriyet rejimi ve Tek Parti İktidarı gibi önemli iki karmaşık ve zor süreci tahlil edebilmek için İbrahim Şükrü Sökmensüer konusu, elde edilen bilgiler çerçevesinde, tarih alanına önemli oranda katkı sağlayacaktır. Şüphesiz incelenen her dönem, içinde yaşanan konuların ve bu konularla ilişkili kişilerin bir arada ele alınmasını zorunlu kılar. Bu da daha verimli bir çalışmayı ortaya çıkarmaya imkân verir. Tarihsel olayların kişiler üzerinden ele alınması, bir bakıma daha anlamlı ve daha verimli bir sonuç elde edilmesine olanak sağlar. Bu ise söz konusu dönemlere yeni bir bakış açısıyla yaklaşırken, yeni bilgileri ve değerlendirmeleri de beraberinde getirir. İbrahim Şükrü Sökmensüer de söz konusu dönemlerde etkin olmuş ve önemli görevlerde bulunmuş asker, devlet adamı ve siyasetçi kimliğini haiz bir kimse olarak bu dönemlerin anlaşılmasına ve yeni bir bakış açısıyla değerlendirilmesine katkı sağlayacaktır.

Çocukluk ve gençlik yıllarını dağılan Osmanlı coğrafyanın tam ortasında geçiren İbrahim Şükrü, bu ağır koşulların en önemli şahitlerindedir. Özellikle Üsküp ve Edirne gibi önemli şehirlerde uzun süre bulunmuş olan İbrahim Şükrü, devletin yok oluşa doğru giden sürecini oldukça yakından görebilmiştir. Askerî okuldan mezun olunca ilk görev olarak Edirne'yi savunmaya koşması, Sofya'daki esareti, Çanakkale ve Kanal cephelerindeki mücadeleleri, Millî Mücadele'deki

gayreti onun tüm bu süreçlerin içinde bulunduğunun ve coğrafyanın hemen hemen her yerinde mücadele içinde olduğunun göstergesidir.

İbrahim Şükrü Sökmensüer², küçük ya da büyük, verilen görevleri, önemli olup olmamasını bir tarafa bırakarak, üstlenmede tereddüt göstermemiş bir asker olarak birçok cephede ve doğrudan mücadelenin içinde yer almıştır. Onun için her vazife kutsal ve ifa edilmesi gereken bir önemdedir. Konular bir gecede hak edilmez ve başarı bir gecede gelmez. Meseleleri ciddiyetle ele almak, çabalamak, sabır göstermek onun en önemli vazife anlayışıdır.

Türk tarihinin son önemli olayları olarak görülen Balkan Harbi, I. Dünya Savaşı ve Millî Mücadele ile II. Dünya Savaşı dönemlerinde yer almış olan Sökmensüer, askerlik görevi sonrası, bürokrasi ve siyaset alanında da önemli vazifeler görmüştür. Sökmensüer genel anlamda Tek Parti Dönemi'nde Umumî Müfettişlikler, Emniyet Teşkilâtı, Valilik, İaşe Müsteşarlığı gibi önemli ve kritik kurumlarda çalışmıştır. Özel olarak ise Hatay Meselesi, Dersim Sorunu, 1934 Trakya Olayları, Atatürk ve İnönü'ye yönelik suikast girişimleri, komünizm meselesi gibi konuları yakından takip etmiş ve etkin görevlerde bulunmuştur.

Osmanlı asker ve bürokratları genellikle bir günlük konunun kahramanları değil uzun soluklu bir mücadelenin sabredeni, çalışanı ve sonuç almaya dönük planlayıcılarıydı. Osmanlı'nın Cumhuriyet'i kuran kadrosu 1911'den başlayarak cephelerde ve cephe gerilerinde sürekli mücadele içinde olan kadrolardı. Bu kadrolar Millî Mücadele sonrasında yeni kurulan devletin en önemli inşacılarıydı. Bu inşa sürecini yönetenler belirli aşamalardan sonra Tek Parti eliyle uzun bir süre Cumhuriyet yönetimine hâkim olmuştur. İbrahim Şükrü Sökmensüer de bu sürecin içinde bulunarak Tek Parti yönetiminin en önemli kişileri arasında yer almıştır.

İbrahim Şükrü Sökmensüer'i ve bu bağlamda Tek Parti dönemini konu edinen bu çalışma üç ana bölümden oluşmaktadır. Çalışmanın birinci bölümünde İbrahim Şükrü'nün çocukluğu, ev-okul hayatı, gençliği ve askerlik dönemleri olarak Balkan Harbi, Birinci Dünya Savaşı ve Millî Mücadele yılları ele alınmış, bir bakıma yetiştiği çevre ve ülkenin o dönemdeki durumu değerlendirmeye tâbi tutulmuştur. İbrahim Şükrü'nün üzerinden dönem anlaşılmaya ve gelişmeler yorumlanmaya çalışılmıştır. Bir asker olarak İbrahim Şükrü'nün çalışıldığı bu dönem aynı zamanda

² Türk Dil Kurumu (TDK) Kişi Adları Sözlüğü'ne göre *Sökmensüer* yiğit asker anlamına gelmektedir. *Sökmen* yiğitlere verilen san, *Süer* ise yiğit, güçlü kimse olarak tarif edilmektedir. (Erişim) <http://www.tdk.gov.tr>, 27 Nisan 2016.

hem Osmanlı Devleti'nin yıkılışına hem de Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşuna şahitlik eden bir süreç niteliğindedir.

İkinci bölümde İbrahim Şükrü Sökmensüer'in bürokrasi hayatı, devlet adamlığı yönü ele alınmış, Tek Parti döneminin 1930 ve 1940'lı yıllarına dair gelişmeler değerlendirilmiştir. İbrahim Şükrü, dönemin en önemli yönetim organlarından olan Umumî Müfettişlikler bünyesinde başlayan görevinde, iskân ve asayiş konularında çalışmıştır. Sason harekâtı, Hudut meseleleri, Trakya Olayları gibi konuların içinde yer alarak faaliyet göstermiş, vali vekillikleri yapmıştır. Sökmensüer, Emniyet Genel Müdürü olarak 1934-1939 yılları arasında ülkenin emniyet teşkilâtını uzun süre yönetmiş ve bu süre içinde Hatay sorunuyla da yakından ilgilenmiştir. Ayrıca, Dersim meselesiyle de alakadar olmuştur. Hatay meselesinin çözülmesinden sonra Hatay'a vali olarak atanmıştır. Sökmensüer bu görevinden sonra İkinci Dünya Savaşı'nın önemli meselelerinden biri olan İaşe konusuyla ilgilenen kurumun başına İaşe Müsteşarı olarak getirilmiştir.

Çalışmanın üçüncü bölümünde Sökmensüer'in siyasal yaşamı ele alınmıştır. Siyaset adamı olarak Sökmensüer'in 1940'lı yılların bu zor sürecinde üstlendiği görevler, içişleri bakanı olarak yaptıkları, dönemin siyasî ve ideolojik kamplaşmaları çerçevesinde, iç ve dış etkilerle oluşan gelişmelere karşı tutumu ve çözüm çalışmalarına katkısı değerlendirilmiştir. Başta komünizmle olan mücadelesi olmak üzere, çok partili hayata geçerken Demokrat Parti ile olan siyasî kavgası bu süreçte dair en önemli başlıklardandır. Müstakil Grup'ta siyasete başlayan, ardından Recep Peker Hükümeti'nde İçişleri Bakanı olan Sökmensüer 12 Temmuz Beyannamesi ile gelişen süreçten sonra Peker Hükümeti'nden ayrılmıştır. Geri kalan siyasî hayatı süresince hem CHP içinde hem de diğer siyasî rakipler önünde politik mücadelesini sürdürmüştür. Türk Hava Kurumu Başkanlığı da yapan İbrahim Şükrü Sökmensüer, millî havacılık projeleri oluşturmaya çalışan bir kişi olarak öne çıkmıştır.

Çalışmada, genelde tarihin özelde ise Türk tarihinin sürekliliği anlayışından hareket edilerek, Türkiye Cumhuriyeti tarihini Osmanlı tarihi ile ilişkilendirme düşüncesi önemli bir hareket noktası olmuştur. Böylece tarihsel bir bütünlük sağlanmaya çalışılmıştır. Çalışmaya bu şekilde yaklaşarak, konular tarihsel olayların neden-sonuç ilişkisi çerçevesinde açıklanmaya ve konulara ilişkin bir bütünlük sağlanmaya çalışılmıştır. Bu bakımdan çalışma Türkiye Cumhuriyeti tarihi ve Cumhuriyet öncesi yakın tarih çalışmalarının kaynaklarından yararlanılarak hazırlanmıştır. Belirlenen kaynaklar çalışmanın derinliğini ve hacmini etkileyen ana

unsurlar olmuştur. Tarih çalışmalarında ana kaynaklardan biri arşivdir. Konuya Osmanlı ve Cumhuriyet tarihi alanlarına göre bakıldığında Başbakanlık Arşivi (Osmanlı Arşivi ve Cumhuriyet Arşivi), Cumhurbaşkanlığı Arşivi, ATASE Arşivi, TBMM Arşiv ve Kütüphanesi, Türk Tarih Kurumu Arşivi, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Arşivi, Kızılay Arşivi, Bakanlık Arşivleri (Milli Savunma Bakanlığı Arşivi, Dışişleri Bakanlığı Arşivi, İçişleri Bakanlığı Arşivi, Milli Eğitim Bakanlığı Arşivi, Emekli Sandığı Arşivi) araştırma için önemli kaynakları içeren kurumlar ve bilgi merkezleri olarak öne çıkar. Tarih araştırmalarına kaynaklık eden arşivlerden Başbakanlık'a bağlı Osmanlı Arşivi Osmanlı Devleti'nin yaşam alanları açısından tüm ülkeleri ilgilendiren ana arşiv özelliği taşır. Cumhuriyet Arşivi ise Millî Mücadele'ye giden süreçten, devletin doğuşu, ilerlemesi gibi safhalarına kadar malzeme olacak tüm kaynaklarını barındırır. Cumhurbaşkanlığı Arşivi de devlet arşivi niteliğinde cumhurbaşkanlığı yazışmalarını ve devletlerarası görüşmelere ilişkin belgeleri barındıran, devlet başkanları münasebetleri ana eksenli bir kaynak durumundadır. Yakın çağ harp ve askerî tarih çalışmaları ile genel anlamda tarih çalışmaları için yararlanılan ATASE Arşivi ise geniş belge birikimi ile oldukça önemlidir.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Arşivi 1920'den başlayarak tüm genel kurul tutanaklarını, yapılan Meclis çalışmalarının tüm belgelerini ve çıkan kanun, karar, önerge dosyaları ile tüm diğer Meclis işleyiş ve işleri ile oluşturulan çalışmaların belgelerini ihtiva eder. Türkiye Büyük Millet Meclisi Kütüphanesi de geniş ve nitelikli bir koleksiyon içerir. Türk Tarih Kurumu Arşivi hem arşiv hem de kütüphane olarak önemli bir koleksiyona sahiptir. Koleksiyonda arşiv belgeleri, kitaplar, gazeteler, fotoğraf koleksiyonları yer alır. Osmanlı'nın son dönemi ile Cumhuriyet dönemi vesikaları önemli bir hacim teşkil eder. Millî Mücadele ve Türkiye Cumhuriyeti tarihi ile ilgili geniş bir koleksiyon barındıran Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Arşivi de oldukça kapsamlı bir belge merkezidir. Kızılay Arşivi ve Milli Savunma Bakanlığı arşivi gibi arşivler de araştırmalara önemli oranda cevap verebilecek kaynağa sahip arşivlerdendir. Bu arşivler Türk askerî tarihi ve sosyal çalışmalar bakımından kıymetli belgeler barındırır.

Çalışmanın kaynakları bakımından resmi gazeteler, düsturlar, kavanin mecmuası (kanunlar dergisi), zabıt cerideleri (tutanak dergileri), başbakanlık mevzuat külliyatı, ayın tarihi gibi kaynaklar tarih araştırmalarında resmi belgeler olarak önemli bir boşluğu doldururlar.

Sürelî yayınlar olarak en önemli kaynaklar ise gazeteler ve dergilerdir. Bunlar önemli araştırma kaynaklarıdır. Gazeteler başta olmak üzere, Türk Tarih Encümeni Mecmuası, Hayat Mecmuası, TTK'nın Belgeler Dergisi, Türkiyat Mecmuası, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası, Milli Kültür Dergisi, Ülkü Mecmuası, Tarih Vesikaları, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi, Belleten, Siyasal Bilgiler Fakültesi SBF Dergisi, Yakın Tarihimiz Dergisi, Askerî Tarih Bülteni, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, International Journal of Turkish Studies, Türk Yurdu, Belgelerle Türk Tarihi Dergisi, Atatürk Yolu, Toplumsal Tarih, Amme İdaresi Dergisi, Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi (TSAD), Türk İdare Dergisi önemli periyodikler olarak tarih çalışmalarına kaynaklık eder.

Ansiklopediler, sözlükler, kılavuzlar ve rehber türü kaynaklar, haritalar, Cumhuriyet tarihi ve yakın çağ tarihi çalışmalarında başlıca başvuru kaynakları olarak tarihçi için önem arz eder. Genel anlamda bibliyografyalar, kataloglar, sözlükler, rehberler, kronolojiler, harita gibi kaynaklar başvuru eserleri olarak önemlidir.

Tarih araştırmalarında önem atfedilebilecek önemli kaynaklarından biri de oluşturulan biyografik eserlerdir. Yakınçağ tarihi ve Cumhuriyet tarihi çalışmaları bakımından biyografiler önemli bir kaynak türüdür. Bu tür kaynaklar tarih çalışmalarına ciddi bir katkı sağlar. Biyografiler kişi, olay ve dönem ilişkisi içinde bulguları ortaya koyarak bir sonuca varmaya çalışan böylece tarihin daha iyi anlaşılmasına katkı sağlayan kaynaklardır.

Bu çalışma da kişi üzerinden dönemi ve dönemin tüm gelişmelerini ortaya koymak amacıyla yapılan bir araştırmadır. Çalışma, sözkonusu kurum, kaynak ve yöntemler çerçevesinde tarihî kişi, olay ve olguları ele alarak bir sonuca varmaya çalışmıştır. Araştırma yöntemi için tarih metodolojisine ilişkin çalışmalardan³ yararlanılmıştır. Çalışma belli bir kronoloji çerçevesinde ele alındığı için kronolojik kaynaklarından faydalanılmış ve tarihsel süreç bu kaynaklarla teyit edilmiştir. Çalışma İbrahim Şükrü Sökmensüer üzerine yapılan bu türde akademik bir çalışma olması bakımından ve yöntemi itibarıyla özgündür. Böyle bir konuyu ele alarak dönemi, kişileri, olay ve olguları yeni bir değerlendirmeye tâbi tutmak çalışmanın verimliliği ve yararlılığı bakımından önemlidir.

³ Mübahat S. Kütükoğlu, *Tarih Araştırmalarında Usûl*, Kubbealtı Neşriyatı, İstanbul, 1995. ; İsmail Özçelik, *Tarih Metodolojisi*, Gazi Kitabevi, Ankara, 2014. ; A. Zeki Velidi Togan, *Tarihte Usûl*, Enderun Kitabevi, İstanbul, 1985.

1. BÖLÜM

İBRAHİM ŞÜKRÜ'NÜN (SÖKMENSÜER) ÇOCUKLUK-GENÇLİK-EĞİTİM VE ASKERLİK HAYATI

I. AİLESİ, ÇOCUKLUĞU, GENÇLİĞİ ve ÇEVRESİ

İbrahim Şükrü'nün doğum yeri Üsküp'tür. 1890'da (1306) Üsküp'te doğan İbrahim Şükrü'nün çocukluğu da burada geçmiştir.⁴ İbrahim Şükrü, kendi deyişine göre, “buğday başakları ve mısır koçanları arasında” büyümüştür.⁵ İbrahim Şükrü'nün babası jandarma subayı Mahmut Nuri Bey, annesi ise Akile Hanım'dır.⁶ Akile Hanım İştîp'li Seyit Bey'in kızıdır.⁷

İbrahim Şükrü, Anadolu'nun merkezi coğrafyasında bulunan Sungurlu bölgesinden olup Rumeli'ye geçen ordularda vazife gören ve “mandacılar” lakabını taşıyan Kerim Ağa'nın soyundandır. Kerim Ağa, İbrahim Şükrü'nün 6. kuşak cediti olarak bilinir. Kerim Ağa, İştîp'te yerleşmiştir. Kerim ağadan sonra İbrahim, Halil, Mehmet, İsmail ağalar dedeleridir.⁸ İbrahim Şükrü'nün dedeleri fetih ordularıyla Rumeli'ye geçmiş ve Üsküp'e yakın bir yerleşim yeri olan İştîp'e yerleşmişlerdir. Halil Oğlu Mehmet'in cetlerinden olduğunu söyleyen İbrahim Şükrü⁹, kendi abisine

⁴ İbrahim Şükrü Sökmensüer'in Subay Şahsi Dosyası, Askerî Safahat Belgesi, Milli Savunma Bakanlığı (MSB) Arşivi, s.1 ; *TBMM Albümü 1920-2010, C. I, 1920-1950*, Ed.: Sema Yıldırım, Behçet Kemal Zeynel, TBMM Basın ve Halkla İlişkiler Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 2010, s. 323, 391,470 ; Arı İnan, *Tarihe Tanıklık Edenler. Cumhuriyetin Kurucu Kuşağıyla Söyleşiler* içinde “Şükrü Sökmensüer,” Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2011, s. 99. ; Türk Tarih Kurumu (TTK) Arşivi Bilge Kitabevi (BK) 4-3/3, s. 153. ; Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) Albümü'nde doğum yılı olarak 1891 tarihi yazılıdır. (Mustafa Çufalı, *Türk Parlamento Tarihi, TBMM VIII. Dönem (1946-1950)*, C. III, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları no: 146 , s. 472, e-kitap).

⁵ *TBMM Zabıt Ceridesi (TBMM Tutanak Dergisi)*, Dönem VII, Cilt 17, 56. Birleşim (17.5.1945), s. 145.

⁶ Çufalı, *a.g.e.*, s. 472. Özgeçmiş için ayrı. bkz. Ş. Şenal Günay, (2007). *Türk Parlamento Tarihi, TBMM VI. Dönem, 1939-1943*, C. V, TBMM, Ankara, 2007, s. 258-260. ; Salih Urgancıoğlu, *Cumhuriyet Devrinde Emniyet Genel Müdürleri*, Sesim Gazetecilik ve Matbaacılık, İzmit, 1973, s. 15-17. ; Eyüp Şahin, *Emniyet Genel Müdürleri*, Polis Akademisi, Ankara, 2014, s. 141. ; *TBMM Albümü 1920-2010, c. I 1920-1950*, s. 323, 391, 470.

⁷ TTK Arşivi BK 14-3/46, s. 85.

⁸ TTK Arşivi BK 5-3/10-A, s. 126.

⁹ İbrahim Şükrü, bu bilginin Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde geçtiğini ve 6. cilt 118. sayfada yer bulunduğunu belirtmektedir. ; Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi, 6. Kitap*, Haz.: Seyit Ali

Halil¹⁰ adının konmasının nedenini de buna bağlar. İbrahim Şükrü, İştîp’li Türklerin saf Türkçe konuştuklarını, aralarında Yörük Türkçesi konuşanların da bulunduğunu fakat Boşnakça ve Arnavutça konuşmadıklarını söyler.¹¹

İbrahim Şükrü, İştîpli Türklere ilişkin şöyle demektedir:

“İştîbli Türkler I. Murad zamanında Ankara ve Konya çevrelerinden Gazi Mihâl Beyzade İkiyürekli Ali Bey’in ordusu ile Rumeli’de fetihler yapan ve İştîp’i de Türk bayrağına kavuşturan cedlerinin kanını damarlarında taşıyan Türk evlatlarıdır. Onlar Türk bayrağı o diyardan ayrılınca yine o bayrağın himayesinde anavatana dönen Türk çocuklarıdır. Millî kıyafetleri, ahlâk ve adetleri eski Ankara ve Konya eyaletleri halkının kıyafet, adet ve ahlâklarının tıpkısıdır.”¹²

İbrahim Şükrü’nün babası Mahmut (Mehmet) Nuri, bir jandarma yüzbaşı olsa da aile onun dönemine kadar esas itibariyle çiftçilik yapmıştı.¹³ İbrahim Şükrü, babası gibi askerlik mesleğini seçmişti. Bir asker olarak Osmanlı ordusunda görev alan İbrahim Şükrü’nün ailesi daha sonra Manisa Akhisar’a yerleşmiş, böylece o da Akhisar nüfusuna kaydolmuştu.¹⁴

İbrahim Şükrü’nün doğum yeri olan Üsküp, Kosova vilayeti içinde yer alan bir şehir aynı zamanda bir sancak adıdır.¹⁵ Kosova ve Üsküp, tıpkı diğer Rumeli toprakları gibi, Osmanlı’nın Anadolu’nun batısında artan nüfusu bu bölgelere aktarması sonucunda, Türk ve Müslüman kimliğe kavuşmuş yerleşim alanlarındandır.¹⁶ Osmanlı’nın Balkanlar bölgesine göçü temelde ekonomik nedenlere dayansa da bunun yanı sıra idarî sebepler ve emniyet nedeniyle yapılan göçler de önemli oranda olmuştur.¹⁷

Kahraman, Yücel Dağlı, YKY, İstanbul, 2002, s. 62. ; TTK Arşivi BK 12-3/37-B, s. 67. ; *Tasvir*, 2 Şubat 1949 “Gümüşhane Milletvekili’nin Suphi Berekata Cevabı” (TTK Arşivi BK 4-3/1, s. 3).

¹⁰ Halil Sökmensüer (Tayyare Müfettişi) TTK Arşivi BK 14-3/46, s. 85.

¹¹ TTK Arşivi BK 12-3/37-B, s. 67. ; *Tasvir*, 2 Şubat 1949 “Gümüşhane Milletvekili’nin Suphi Berekata Cevabı” (TTK Arşivi BK 4-3/1, s. 3.)

¹² TTK Arşivi BK 12-3/37-B, s. 67. ; *Tasvir*, 2 Şubat 1949 “Gümüşhane Milletvekili’nin Suphi Berekata Cevabı” (TTK Arşivi BK 4-3/1, s. 3.)

¹³ TTK Arşivi BK 5-3/10-A, s. 126

¹⁴ Ali Dikici, *Osmanlıdan Cumhuriyete Türk Emniyet Teşkilâtında İz Bırakmış Makedonya Doğumlu Polisler*, (Erişim www.academia.edu). (14.3.2016).

¹⁵ Mucize Ünlü, *Kosova Vilayeti*, Gece Kitaplığı, Ankara, 2014, s.14.

¹⁶ Kemal H. Karpat, *Osmanlı’dan Günümüze Etnik Yapılanma ve Göçler*, Timaş, İstanbul, 2010b, s. 93.

¹⁷ Karpat, *a.g.e.*, s. 94.

Kosova'daki Türk tarihi, devlet görevlileri, askerler, tüccarlar ve bu grupların ailelerinin oluşturduğu nüfusun iskân edilmesi ile 1389-1455 döneminde başlar. Üsküp (Kosova), Manastır ve yakın bölgelere yerleştirilen Yörük ve Tatar Türk toplulukları bölgenin etnoğrafik yapısını değiştirmişlerdir. Bölge halkı tarafından dilleri, kültürleri, örf ve adetleri benimsenmiştir. Osmanlı'nın bu toplumsal kesimi bölgedeki şehirlerde zamanla çoğunluğu teşkil ederek Anadolu gibi merkezi eyalet kimliğine dönüşmüştür. Selanik, Üsküp ve Manastır eyaletleri merkeze bağlı olarak idare edilmeye başlanan önemli bölgeler olmuştur.¹⁸

Kosova Vilayeti 1877-78 Osmanlı-Rus Harbi öncesinde merkezi Sofya olmak üzere Niş ve Priştina'yı içine alacak şekilde oluşturulmuştu. 1864 ve 1871 yıllarında çıkarılan Vilayet nizamnamelerine dayanılarak kurulan bu vilayetten önce Üsküp, İşkodra, Prizren ve Manastır vilayetleri kurulmuştu. Önce, merkezi Sofya olarak belirlenen fakat 93 Harbi sonrası Sofya'nın Bulgar Prenslığı'ne bırakılması sebebiyle yeni bir yapılanmayla Kosova Vilayeti olarak kurulan yönetim birimi, merkezi Priştina olarak yeniden oluşturulmuştu. Vilayet merkezi, zamanla gelişen olaylar ve coğrafyanın koşullarına bağlı olarak, İbrahim Şükrü'nün doğumundan iki yıl kadar önce Üsküp'e taşınmış ve 1888 yılından itibaren Kosova Vilayeti'nin merkezi Üsküp olmuştu. Üsküp 1912 yılına kadar vilayetin merkezi olmuş ve bu tarihte Kosova'nın Osmanlı'nın elinden çıkmasıyla da bu vasfını yitirmiştir.¹⁹ Kosova, Makedonya coğrafyasının önemli parçasıydı. Makedonya ise özellikle Osmanlı Padişahı II. Abdülhamid'in en uzun süreli, güç ve karmaşık sorun olarak ilgilendiği meseleydi. Soruna kaynaklık eden asıl mesele Balkan güçlerinin bu bölgeye hâkim olmak istemeleriydi.²⁰

İbrahim Şükrü, Makedonya topraklarında doğmuş, büyümüş ve okul hayatına başlamıştı. Bu bakımdan, Osmanlı'nın Balkanlar'dan geri çekilme sürecinin başladığı ve uzun egemenlik döneminin sonuna gelindiği bir dönemle çağdaştır. Dönemin uzun süren çalkantılıları dolayısıyla İbrahim Şükrü'nün çocukluğu ve gençliği önemli bir etkiye maruz kalmıştır. Onun yaşamının ilk gençlik yılları duygusal girdapların yaşandığı, sosyal acı ve üzüntülerin paylaşıldığı, ekonomik ve siyasî

¹⁸ Ünlü, *Kosova Vilayeti*, s. 108.

¹⁹ *A.g.e.*, s. 23-24, 50-51, 55, 57, 58.

²⁰ Stanford J. Shaw; Ezel Kural Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye, 2. Cilt, Reform, devrim ve Cumhuriyet: Modern Türkiye'nin Doğuşu 1808-1975*, Çev.: Mehmet Harmancı, E Yayınları, İstanbul, 2000, s. 258.

çalkantıların meydana geldiği bir çevrede geçmiştir. Zira bu dönem savaşlar ve göçler dönemi olarak öne çıkmıştı. Özellikle bu dönemde yaşanan tersine göçler, hem siyasî hem de dini nedene dayanan ve hemen hemen tamamını Müslümanların teşkil ettiği bir kitlenin göçüdür. Bu süreç 1783’de Kırım’ın Rusya tarafından ilhak edilmesiyle ilk hareket olarak başlamış ve zamanla tüm Balkanlar ve Rumeli’yi kapsayacak şekilde Osmanlı Devleti’nin son gününe kadar devam etmişti.²¹ Özellikle Balkan Harbi öncesinden başlayan ve bu harb sırası ve sonrasında Makedonya, Kosova, Trakya ve Dobruca’dan ayrılarak Anadolu’ya akan göçler önemli bir etki yaratmıştı.²²

İbrahim Şükrü’nün de içinde bulunduğu coğrafyada meydana gelen göç hareketleri birçok açıdan tam bir ızdırap, felaket, dağılma ve bunalımı da beraberinde getirdi. İbrahim Şükrü’den dört yaş küçük, 1894 doğumlu Falih Rıfki o yılları kendi düşünce penceresinden şöyle anlatmaktadır: “*Biz âhir-zamanlık kâbusu ile gözlerimizi açardık. Bu devlet kurtulmaz, bu millet adam olmaz, Moskof ve Avusturya gâvuru bizi yaşamaya bırakmaz, ilk gençlikte hep işittiğimiz sözler bunlardır.*”²³

İbrahim Şükrü’nün çocukluktan gençliğe geçtiği yıllar, can çekişmekte olduğu söylenen ve batılılar tarafından *hasta adam* sıfatı ile nitelenen Osmanlı Devleti’nin Rumeli coğrafyasında oldukça zayıf ve hassas durumda bulunduğu yıllardı. Özellikle Makedonya en zayıf bölgesiydi. Avusturya-Macaristan, Yunanistan, Sırbistan, Bulgaristan sürekli bir şekilde büyüme ve yayılma politikası uyguluyordu. Makedonya dağlarında Sırp, Bulgar ve Rum çeteleri faaliyet halindeydi. Bunlar iktisadî hayata hâkim durumdaydı. Geleceğini düşünen Osmanlı halkı ise oralarda daha ne kadar durabilecekleri kaygısını taşımaktaydı. Osmanlı’nın bu bölgede bulunan genç kuşakları sürekli bir tehlike ve kaygı içinde yaşamaktaydı. Bu olumsuz ortam, Müslüman ve Türk kimlikli Osmanlıların vatan sevgisi ve millet bilincini erken dönemde edinmelerine imkân vermişti. Sürekli olarak savaş, zafer,

²¹ Karpat, *Osmanlı’dan Günümüze Etnik Yapılanma ve Göçler*, s. 288-289, 292; Ünlü, *Kosova Vilayeti*, s. 94.

²² *A.g.e.*, s. 94-96, 291-292, 329-333.

²³ Falih Rıfki Atay, *Çankaya -Atatürk’ün Doğumundan Ölümüne Kadar-*, Pozitif Yayınları, Ankara, 2006, s. 35.

bozgun ve göç hikayeleri bilinçlerde ve dillerdeydi. Bu da bir çözüm bulma yolunda yeni arayışları tetiklemiş, genç kuşaklar bu amaçla yeni çıkış yollarına yönelmişti.²⁴

İbrahim Şükrü'nün henüz on yaşında olduğu 1900'lü yılların başında devlet sadece dış tehditlerle değil aynı zamanda iç siyasî hareketlenmelerle de mücadele etmek durumundaydı. Özellikle İttihat ve Terakki olarak ortaya çıkan muhalif yapılanma sultana önemli bir tehdit oluşturmuştu. Bu muhalif hareket yönetimi değiştirme amaçlı ilk girişimlerinde başarısız olmuştu. 1896'da yaşanan başarısız darbe girişiminden sonra yönetimin sıkı tedbirler almasıyla, bir süreliğine dağıtılabildi.²⁵

1908'e gelindiğinde ise Makedonya kaynama noktasına gelmişti. 1908 öncesinde, özellikle 1906 ve 1907'de muhalif hareketler açısından sultanı tehdit edecek bir örgüt görünürde algılanmıyordu. Bu nedenle de sultan rahat gözüküyordu. Oysa muhalif hareketler, İttihat ve Terakki ideallerine bağlı olarak fakat bu ad etrafında gözükmeden, çeşitli vilayetlerde hararetle çalışmaktaydı. Belirlenen idealler etrafında davayı canlı tutmaya çalışıyorlardı. Birçok şehirde gizli olarak örgütlenmekteydiler. Siyasî faaliyetler 1902'den sonra, özellikle okullarda, büyük oranda artmıştı. Faaliyetler, sınıflarla sınırlı olan gizli yapılanmaların oluşturduğu aktiviteler niteliğindedir.²⁶

Bu şartların yaşandığı Osmanlı coğrafyasında her öğrenci ve genç gibi İbrahim Şükrü de gergin ortamın tüm etkilerini yaşamıştı. İbrahim Şükrü ilk olarak Namık Kemal'in "Vatan yahut Silistre" piyesi ile gözünü açan bir gençti. Namık Kemal'in eserini "mum ışığında gizliden gizliye okuyup, arkadaşlarıyla birbirlerine anlatarak" büyüyorlardı. Hüseyin Cahid'in (Yalçın) "Asri Demokratiler"ini ve "Hürriyet"ini okuyup bilinçleniyorlardı. Meşrutiyet günlerinin demokrasi

²⁴ A.g.e., s. 29.

²⁵ Erik Jan Zürcher, *Milli Mücadelede İttihatçılık*, Çev: Nüzhet Salihoğlu, İletişim, İstanbul, 2007, s. 41 (Bu muhalefet hareketi, İbrahim Temo, İshak Sukuti, Abdullah Cevdet ve Mehmet Reşit ile Konyalı Hikmet Emin'in ortak hareketi sonucu 3 Haziran 1889 tarihinde kuruluş kararı alınan ve adı İttihad-ı Osmani olarak belirlenen, ardından 1894'de Paris'te Ahmet Rıza'nın katılımıyla adı onun önerisiyle Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti olan muhalif hareketti. Mülkiye ve Harp Okulu öğrencileri tarafından ilgiyle izlenen bu hareket yine bu kesimden oldukça hızla artan üye sayısı ile dikkat çekmeye başlamıştı. Gizli bir şekilde faaliyet gösteren hareket 1895'de hükümetin durumu fark etmesiyle zor bir sürece girmişti. Aramalar ve tutuklamalar birbirini takip etmişti. Dağılan hareket 1906'dan sonra etkinliğini Makedonya merkezli bir hareket olarak yeniden düzenleme gayretine girdi. Makedonya'da şehir ve kasabalarda bulunan Türk garnizonlarında örgütlenmesini sürdüren cemiyet bölgede Türkler dışında yoğun olarak bulunan unsurların varlığının etkisiyle yabancı güçlerin nüfuz ve himayesine de açık duruma gelmişti (Zürcher, *Milli Mücadelede İttihatçılık*, s. 26).

²⁶ Zürcher, *Milli Mücadelede İttihatçılık*, s. 41, 43.

mücadelesinde bu kaynaklardan yararlanarak bilinçlenmeyi o yılların en önemli olgusu olarak görüyorlardı. İbrahim Şükrü kendisini “demokrasi hainlerinin tecavüzüne maruz kalan ve yalın kılıç bunlara karşı mücadeleye hazırlanan Meşrutiyet çocuğu” olarak tarif etmişti.²⁷

İbrahim Şükrü'nün bu yıllarda bulunduğu çevre Osmanlılık, İslâmcılık ve Türkçülük gibi akımların Jön Türkler aracılığıyla yoğun bir şekilde konuşulduğu çevredir. Jön Türklerin tefekkürü üç tarz-ı siyaset olarak bilinen Osmanlılık, İslâmcılık ve Türkçülüktü. Osmanlı Devleti'ni kurtarabileceğini düşündükleri bu üç siyasetten hangisinin daha sonuç alabilir olduğu günün en önemli konusuydu. Bunlar içinde en revaçta olan, pratik tesirleri en fazla görülebilecek teklif Osmanlı İttihadı fikri olarak öne çıkmıştı. Fakat İslâm birliği fikri de Jön Türkler arasında taraftar bulmuştu. Bunda hilâfet ve İslâm ittihadı temelli düşünce hâkimdi. Türk birliği cereyanı ise o dönemin en önemli sorunsalı olarak görülen istibdadı ortadan kaldırdıktan sonra devleti kurtarmanın yollarından bir diğer siyaset olarak görülmüştü.²⁸

Bu dönemin gençleri sözkonusu siyasetlerin hemen hepsiyle, hayatlarının bir döneminde karşılaşacaktı. Sözkonusu siyasi tercihlerin yapılmaya başlandığı ve şekillendiği en önemli süreç ise eğitim hayatıydı.

II. EĞİTİM-ÖĞRETİM HAYATI

İbrahim Şükrü, İlköğrenimine Radovišta'da²⁹ başladı. Radovišta, Kosova Vilayeti'nin Üsküp Sancağı'na bağlı bir kazasıydı.³⁰ Üsküp Sancağı, Radovišta kazasında iptidai mektebine giren İbrahim Şükrü, eğitimine Üsküp Sancağı'ndaki Darüledeb Mektebi'nde devam etmiştir. Eğitim süreci sonunda bitirme sınavlarını vererek iyi dereceyle mezun olmuştur.³¹ İlköğrenimini tamamlayan İbrahim Şükrü

²⁷ TTK Arşivi BK 12-3/37-A, s. 96. ; *Tasvir*, 17 Aralık 1948 “Şükrü Sökmensüer'in Cevabı” (TTK Arşivi BK 4-3/1, s. 29)

²⁸ Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Gelişmeler (1876-1938): Kanun-ı Esasi ve Meşrutiyet Dönemi 1876-1918*, C.I, İstanbul Bilgi Üniversitesi, İstanbul, 2003, s. 95-96, 98, 100.

²⁹ Radovišta: Makedonya'da bir şehir. Uzun süre Osmanlı hâkimiyetinde kalan ve büyük oranda Türkler'in yerleşik olarak bulunduğu bir yerleşim merkezidir.

³⁰ Ünlü, *Kosova Vilayeti*, s. 58.

³¹ Şahin, *Emniyet Genel Müdürleri*, s. 141.

Üsküp Askerî Rüştîye Mektebi'ne girmiş, burayı da başarılı bir şekilde tamamlamıştır. Rüştîye okulundan sonraki eğitimine Edirne'de devam etmiştir. Edirne Askerî İdadisi'ne giren İbrahim Şükrü, idadi eğitiminden sonra, 27 Eylül 1910 (14 Eylül 1326) tarihinde İstanbul Halıcıoğlu Topçu Mühendishane Mektebi'ne (Mühendishane-i Berri Hümayun) girmiştir.³² Âla dercede şهادetname olarak 1 Haziran 1912'de (19 Mayıs 1328) sahra topçusu teğmeni (mülazım) sıfatıyla Halıcıoğlu'nu bitiren İbrahim Şükrü orduda görev alarak askerlik hayatına başlamıştır.³³ İsmet İnönü ile aynı okulu okumuş olan İbrahim Şükrü bu okuldan mezun olduktan sonra Ağır Topçu sınıfında, 20 Haziran 1912'de (7 Haziran 1328) 4. Kolordu'ya atanmıştır.³⁴ İbrahim Şükrü bu görevini sürdürürken, 1914'de İstanbul Erkân-ı Harbiye Mektebi'ne (Harp Akademisi) girmiş, buradaki kurmaylık eğitimi 1 Haziran 1915'e (19 Mayıs 1331) kadar sürmüştür. Bu eğitim, I. Dünya Savaşı ve Millî Mücadele nedenleriyle, ancak Ağustos 1924'te tamamlanabilmiştir.³⁵

İbrahim Şükrü'nün ailesi, çevresi gibi eğitim hayatı da onun yaşamında önemli bir yer tutmuştur. İbrahim Şükrü'nün eğitim hayatının en önemli basamağı şüphesiz ki rüştîye eğitimi dönemi olmuştur. Zira rüştîye dönemi İbrahim Şükrü'nün gelişmesi ve çevresini tanıması bakımından önemli bir dönemdir. Rüştîyeler Osmanlı eğitim sisteminin belkemiğini oluşturan ve yeni kuşaklara daha iyi bir eğitim hayatı sağlayan öncü kurumlar olmuştur.

Osmanlı rüştîyeleri (orta dereceli okul) düzeyinde ilk açılan kurumlardır. Bu okullar 1839 tarihli Mekteb-i Maarif-i Adliyye ve Mekteb-i Ulum-ı Edebiyye olarak bilinen ilk okullar olarak göze çarpar. Sıbyan mekteplerinin üzerinde eğitim vermek amacıyla 1846 yılından itibaren genel rüştîye olarak açılmaya başlanmış olan bu

³² Şahin, *Emniyet Genel Müdürleri*, s. 141. ; Çufalı, *a.g.e.*, s. 473. ; Bu tarih, Arı İnan'ın Sökmensüer ile yaptığı söyleşide 1 Eylül olarak belirtilmektedir (İnan, *Tarihe Tanıklık Edenler*, "*Şükrü Sökmensüer*," s. 99).

³³ Şahin, *Emniyet Genel Müdürleri*, s. 141. (İbrahim Şükrü Sökmensüer'in Emniyet Genel Müdürlüğü Personel Arşivi'nde bulunan A2091 numaralı özlük dosyasına, yararlanmak üzere iki defa başvuru yapmamıza rağmen, erişimimize izin verilmemiş bu bakımdan bu özlük dosyasından yararlanarak çalışma yapan Eyüp Şahin'in iki çalışması kaynak olarak değerlendirilmiştir.) ; İnan, *Tarihe Tanıklık Edenler*, "*Şükrü Sökmensüer*," s. 99).

³⁴ Şevket Süreyya Aydemir, *İkinci Adam, I. Cilt 1884-1938*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2001, s. 27. ; Eyüp Şahin, *Türk Polis Teşkilâtının Şanlı Geçmişinde ve Cumhuriyete Giden Yolda İz Bırakan Polisler*, Emniyet Genel Müdürlüğü, Ankara, 2004, s. 13 ; *TBMM Albümü 1920-2010, c.1 1920-1950*, s. 323, 391,470.

³⁵ Şahin, *Emniyet Genel Müdürleri*, s. 142. ; Şahin, *Türk Polis Teşkilâtının Şanlı Geçmişinde ve Cumhuriyete Giden Yolda İz Bırakan Polisler*, s. 13.

okullar ortaöğretimin ilk kademesi vasfına bürünmüştür. Sivil rüştiyelerden elde edilen başarılar önce 1859'da kız rüştiyelerinin, ardından da 1875'de askerî rüştiyelerin açılmasıyla devam etmiştir.³⁶ Hem ilk hem de ortaöğretimin, Anadolu'da, Arap vilayetlerinde ve Müslümanların yoğun olarak yaşadığı Balkan şehir ve kasabalarında yaygınlaşması amacıyla rüştiye ve idadi sayıları da hızla arttırılmıştır. İdadiler önceleri maddi imkânsızlık dolayısıyla sınırlı açılmışsa da 1895-96 döneminde bu okulların açılmasına hız verilmiş, birçok gündüz eğitiminin yanı sıra yatılı eğitimi veren okullar da eğitim dünyasının hizmetine sunulmuştur.³⁷ Bu askerî rüştiyeler/idadiler Osmanlı Devleti'nin yetenekli askerlerinin yetiştiği Harp Okulu'nun ilk aşaması olarak da önemlidir.

İbrahim Şükrü'nün rüştiye eğitimi dönemi, Osmanlı Devleti'nin ilk Maarif Nazırı olan ve bu görevi üç dönem (4 Eylül 1897-6 Mayıs 1901, 6 Mayıs 1901- 17 Eylül 1901 ve 17 Eylül 1901- 13 Nisan 1902) yapan Ahmed Zühdü Paşa'nın maarifin başında olduğu sürece denk gelir.³⁸ İbrahim Şükrü'nün henüz ilkokul çağına yaklaştığı 1893-94 yıllarında Üsküp'te rüştiye sayısı 8, talebe sayısı 547, muallim sayısı 23 idi. Üsküp Askerî Rüştiyesi'nde ise 1898-99 da bir müdür, 4 dâhiliye zabiti, 10 muallim görevliydi. Beş yıl sonra muallim sayısı 9'a düşmüş, öğrenci sayısı ise azalmıştır.³⁹ 1902 yılında İstanbul dışında yirmi kadar askerî rüştiye bulunuyordu. İbrahim Şükrü'nün eğitim gördüğü Üsküp ve Edirne askerî rüştiyeleri de bunlar arasındaydı.⁴⁰

Askerî Rüştiyelerin eğitim süresi 4 yıldır. İbrahim Şükrü, Mustafa Kemal'in Manastır Askerî İdadisi'nden mezun olduğu 1899 yılından bir sene sonra Üsküp Askerî Rüştiyesi'ne girmişti.⁴¹ İbrahim Şükrü'nün eğitimine Üsküp'ten sonra devam ettiği Edirne ise en fazla rüştiyenin bulunduğu vilayetlerden ilk on vilayet arasında yer alıyordu. 56 rüştiye ile Trabzon'dan sonra gelmekteydi. Öğrenci sayısı ise

³⁶ Uğur Ünal, *II. Meşrutiyet Öncesi Osmanlı Rüştiyeleri (1897-1907) Programlar, Ders İçerikleri, İstatistikler*, Gazi Kitabevi, Ankara, 2008, s. xi.

³⁷ Necdet Hayta, Uğur Ünal, *Osmanlı Devleti'nde Yenileşme Hareketleri (XVII. Yüzyıl Başlarından Yıkılışa Kadar)*, Gazi Kitabevi, Ankara, 2008, s. 183.

³⁸ Ünal, *II. Meşrutiyet Öncesi Osmanlı Rüştiyeleri (1897-1907)*, s. 5.

³⁹ Ünlü, *Kosova Vilayeti*, s. 174-176.

⁴⁰ Ünal, *II. Meşrutiyet Öncesi Osmanlı Rüştiyeleri (1897-1907)*, s. 99.

⁴¹ Afet İnan, *Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2011, s.7.

6.371'di. Aydın vilayeti 152 rüştiye ile birinci, İstanbul ise 149 rüştiye ile ikinciydi. Yanya'da 84, Manastır'da 81, Bursa'da 75, Selanik'te 72, Trabzon'da 61, Konya'da 55 ve Halep'te 54 rüştiye vardı. Edirne Vilayeti'nde birçok rüştiye mevcuttu. Fakat özellikle 20. yüzyıl başlarında, askerî mekteplere daha fazla talep olduğu görülüyordu. Edirne Vilayeti Askerî Rüştiyesi'nin yıllık ortalama öğrenci sayısı 309 idi. Hoca sayısı 13-15, öğrenci sayısı ise 1898'de 400, 1899'da 400, 1900'de 442, 1901'de 205 ve 1903'de 101 olarak gerçekleşmişti. Kız Rüştiyesi ve İbrahim Şükrü'nün de gittiği Askerî Rüştiye en çok tercih edilen mekteplerdendi. Edirne Vilayeti'nde eğitime devam eden mevcut 22 Türk rüştiyesinden 15'i II. Abdülhamid tarafından açılmıştı.⁴²

İbrahim Şükrü, Edirne Askerî Rüştiyesi'nden sonra, ilki 27 Ekim 1884'te (15 Teşrinievvel 1300) açılmış olan idadilerden Edirne Askerî İdadisi'ne girmişti.⁴³ Edirne Askerî İdadisi'ni bitirdikten sonra girdiği İstanbul Halıcıoğlu Topçu Okulu'ndan (Mühendishane-i Berri Hümayun) 1912'de mezun olup Edirne Kalesi'ne tayin edilmişti. I. Dünya Savaşı öncesi açılan sınavda Harp Akademisi'ne girmeye hak kazanmış, gerekli işlemleri tamamlayarak Harp Akademisi'ne girmiş olsa da savaş nedeniyle ara vermek zorunda kalmıştı. Mütarekeden sonra bu eğitimine devam etmiştir.⁴⁴ İbrahim Şükrü, Mühendishane'nin "sahra topçu" kısmından mezun olmuştur.⁴⁵ 1914 yılında sınavlarına girerek okumaya hak kazandığı Erkân-ı Harbiye Mektebi'ne, katıldığı Kanal Harekâtı ve Çanakkale Cephesi'ndeki mücadelelerden sonra devam edebilmiştir. 1 Mart 1919'da (1 Mart 1335) mütarekenin şartları içinde okulun ikinci devre eğitimine katılmıştır.⁴⁶

İbrahim Şükrü, I. Dünya Savaşı'nın sona ermesinin ardından yarıda kalmış olan eğitimini tamamlamak için başladığı Erkân-ı Harbiye Mektebi'ndeki tahsiline, Millî Mücadele'ye katılma kararı nedeniyle, yeniden ara vermek zorunda kalmıştı. İbrahim Şükrü, 1 Mayıs 1920'de (1 Mayıs 1336) Millî Mücadele'ye katılmak üzere, Harp Akademisi'nden birkaç arkadaşıyla, karadan, İzmit üzerinden Anadolu'ya geçmiştir. Millî Mücadele'nin başarıya ulaşmasından sonra, yarıda kalan eğitimini

⁴² Ünal, *II. Meşrutiyet Öncesi Osmanlı Rüştiyeleri (1897-1907)*, s. 105-106, 216.

⁴³ *A.g.e.*, s. 3

⁴⁴ TTK Arşivi BK 4-3/3, s. 153. ; Çufalı, *a.g.e.*, 473.

⁴⁵ TTK Arşivi BK 5-3/10-A, s. 125.

⁴⁶ *İbrahim Şükrü Sökmensüer'in Subay Şahsi Dosyası, Askerî Safahat Belgesi*, MSB Arşivi, s. 1.

tamamlamak için, Harp Akademisi'ndeki eğitimine dönmeye karar vermiştir.⁴⁷ İbrahim Şükrü, 1. Kolordu Erkân-ı Harbiyesi'nde görevli iken, Ekim 1923'te (Teşrinievvel 1339) Erkân-ı Harbiye Mektebi'ne gönderilmiştir. Bu tahsilini de 31 Ağustos 1924'te (31 Ağustos 1340) bitirmiştir.⁴⁸

III. ASKERLİK HAYATI

İbrahim Şükrü 1912'de topçu okulundan mezun olduktan sonra Edirne'de görevlendirilmişti. Onun bu göreve atandığı dönemde ordu yoğun savaşlardan yorulmuş durumdaydı. Devlet topraklarının önemli bir kısmını kaybetmişti. Asker kendini yeni, uzun ve yıpratıcı bir harp sürecinin içinde bulmuştu. Bu süreçte, ordu hem yenilenme çalışmalarını devam ettirmek, hem de ülkenin içinde bulunduğu zor koşullarda asker siyaset ilişkisini dengede tutmak için çalışıyordu. Bir yandan da dış güçlerle mücadele etmek zorundaydı.⁴⁹

İbrahim Şükrü'nün mezun olduğu Topçu Okulu (Topçu Harbiyesi)⁵⁰, Osmanlı ordusunun modernleşme döneminde en önemli askerî birim olarak üzerinde hassasiyetle durulan ve yenileşme çalışmaları süratle yapılan bir birimdi. Freiherr von der Goltz'un⁵¹ modernize ettiği askerî birimlerin en başında gelen bu askerî sınıf Almanya'dan getirilen yeni toplarla önemli oranda yenilenmişti.⁵² İbrahim Şükrü'nün eğitimini aldığı topçu okulu ile daha sonra fiili olarak askerî vazife

⁴⁷ TTK Arşivi BK 4-3/3, s. 153. ; *İbrahim Şükrü Sökmensüer'in Subay Şahsi Dosyası, Askerî Safahat Belgesi*, MSB Arşivi, s. 1. ; Çufalı, *a.g.e.*, 473.

⁴⁸ *İbrahim Şükrü Sökmensüer'in Subay Şahsi Dosyası, Askerî Safahat Belgesi*, MSB Arşivi, s. 1.

⁴⁹ William Hale, *1789'dan Günümüze Türkiye'de Ordu ve Siyaset*, Çev.: Ahmet Fethi, Hil Yayın, İstanbul, 1996, s. 14.

⁵⁰ Topçu Harbiyesi lise ile mesleki eğitimi birlikte yapan müessese durumundaydı. Askerlikte topçunun en önemli vazifesi piyade birliklerinin taarruzuna yardım etmektir. Topun ordu için katkısı bu şekilde ölçülür ve anlaşılabilir. Topçuluk, askerî meslekler içinde fennin en son icatlarından büyük oranda istifade eden meslek olarak öne çıkmıştı. Topçu için, gittikçe daha uzak mesafelere daha büyük mermilerle sürekli artan bir oranda daha isabetli atışlar yapmak, hem mesleki başarı hem de esaslı vazife olarak önem arz ediyordu (İsmet İnönü, *Hatıralar*, Yayına Hazırlayan Sabahattin Selek, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2014, s. 26, 32).

⁵¹ "Silahlı Ulus" adlı kitabı ile Prusya-Alman orduları kadar Osmanlı Ordusu'nun da reorganizasyonunda önemli roller oynamış, aynı zamanda Harbiye Umumîye Vekili, Alman Askerî Danışman Misyonu'nun başkanı ve Ordu Müfettişi olarak İstanbul'da uzun süre vazife yapmıştır (Hale, *1789'dan Günümüze Türkiye'de Ordu ve Siyaset*, s. 37).

⁵² Hale, *a.g.e.*, s. 37.

göreceği topçu birlikleri, modernleşme ve eğitim anlayışındaki yenileşmeyle, ordunun en önemli birimleri olarak öne çıkmaktaydı.

İbrahim Şükrü, Haziran 1912’de Mühendishane Sahra Topçu Sınıfı’ndan mezun olarak Ağır Topçu Sınıfı’na ayrılmıştı.⁵³ Mühendishane-i Berri Hümâyün’dan mezun olan İbrahim Şükrü, Edirne Müstahkem Mevki Ağır Topçu Alayı’na atanmış, böylece Edirne Kalesi’ne tayin olunmuştu.⁵⁴ İbrahim Şükrü 20 Haziran 1912’de (7 Haziran 1328) 4. Kolordu 9. Ağır Topçu Alayı 1. Tabur 3. Bölüğe nakledilmişti.⁵⁵ Bu aynı zamanda Balkan Harbi’ne katılması demekti.⁵⁶ İbrahim Şükrü’nün atandığı Edirne, savaşın en kritik noktası olarak önemli bir mevkiydi.

Edirne, Osmanlı’nın Avrupa’ya açılan kapısı olmanın yanında, İstanbul’dan önceki son savunma hattı olarak da önemli bir merkez durumundaydı. 1906’da yirmi iki yaşında kurmay yüzbaşı olan İsmet Bey (İsmet İnönü) de Edirne’de görev almış, iki yıllık kıta hizmetini ifa etmek üzere buradaki 8. Topçu Alayı’nın 3. Bölüğü’ne tayin edilmiş bir askerdi. O’nun anlatımıyla Edirne büyük bir ordugahtı. İki piyade fırkası, bir topçu fırkası ve bir süvari fırkası ile Edirne Kalesi’nin büyük kuvvetlerini barındırıyordu.⁵⁷

İbrahim Şükrü’nün gerek öğrencilik dönemi gerekse askerî görevine atandığı dönem, dış siyasî baskı ve askerî hücumların arttığı, aynı zamanda iç siyasî çalkantıların zirveye çıktığı bir dönemdi. İç siyasal mücadelede, sadece sivillerin değil ordu mensuplarının da içinde bulunduğu bir manzara vardı. Bu durumun temelindeki dayanak noktası ise ülkenin içinde bulunduğu durum ve bu duruma bir çare üretme düşüncesi idi. Bu düşünce Meşrutiyet’in ikinci defa ilanına giden yolu açmıştı.

⁵³ *Şükrü Sökmensüer’in Subay Şahsi Dosyası İbrahim, Askerî Safahat Belgesi*, MSB Arşivi, s. 1. ; TTK Arşivi BK 5-3/10-A, s. 125.

⁵⁴ İnan, *Tarih Tanıklık Edenler*, “Şükrü Sökmensüer”, s. 99-100. ; TTK Arşivi BK 14-3/43-C, s. 129 ; Çufalı, *a.g.e.*, s. 472.

⁵⁵ *İbrahim Şükrü Sökmensüer’in Subay Şahsi Dosyası, Askerî Safahat Belgesi*, MSB Arşivi, s. 1. ; 4. Kolorduda mülazımlık görevi esnasında başarılı çalışmaları dolayısıyla 29 Ekim 1912’de (16 Teşrin-i evvel 1328) Edirne Fırka Kumandanı Aziz Paşa ve Erkân-ı Harbiye Reisi Hayri Bey tarafından takdirname ile ödüllendirilmiştir. Yine Şükrü Bey tarafından, bir başka başarılı girişimi dolayısıyla, 14 Aralık 1912’de (1 Kânunuevvel 1328) takdirname ve teşekkürname ile ödüllendirilmiştir. (TTK Arşivi BK 5-3/10-A, s. 125. ; Şahin, *Emniyet Genel Müdürleri*, s. 142).

⁵⁶ TTK Arşivi BK 5-3/10-A, s. 125. ; Şahin, *Emniyet Genel Müdürleri*, s. 142

⁵⁷ Atay, *Çankaya*, s. 39.

Bir taraftan Paris'te Jön Türkler, Republique Meydanı'nda ki anıta, Paris'in onlara kucak açmış olmasının borcunu ödercesine, büyükçe bir çelenk koyarken, diğer taraftan Manastır'da Mekteb-i Harbiye Avlusu'nda 60 numaralı top arabası üzerinden Yanyalı Vehip Bey (daha sonra Paşa), ki ders nâzırı erkân-ı harp binbaşısıdır, hürriyeti ilan etmişti. “Ya Kânun-ı Esasi ya ölüm” denilerek verilen nutkun sonunda 24 Temmuz 1908'de (11 Temmuz 1324), yani bu nutkun bir gün sonrasında Kânun-ı Esasi yürürlüğe girmişti. Otuz yıllık “istibdat” denilen süreçte, maarif alanında yapılan ıslahatlarla halk olgunlaşmış, ardından bu sistem hürriyet ilanına dönüştürülmüştü.⁵⁸ Aslında, Selanik ve Manastır'da inkılâp 23 Temmuz 1908'de (10 Temmuz 1324) ilan edilmişti. Zira İttihat ve Terakki'nin bunu İstanbul ve Anadolu'da yapabilecek gücü bulunmuyordu. İstanbul'da ise ancak 24 Temmuz tarihli irade ile resmi olarak yürürlüğe konulabilmişti.⁵⁹

Bu ilana gidilen yola kaynaklık eden İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin faaliyetlerinin 20. yüzyılın başlarında yoğunlaştığı görülür.⁶⁰ Özellikle, Rumeli'de Selanik ve Manastır'daki subaylar arasında bu cemiyetin faaliyetleri ve örgütlenmesinin hızla yayılması, bu harekete askerî bir karakter kazandırarak II. Meşrutiyet'in bu güç ile gerçekleştirilmesinde büyük rol oynamıştır.⁶¹ Meşrutiyet'in ilanı ile birlikte bir iki gün içinde İttihat ve Terakki Cemiyeti merkezleri mevcut oldukları yerlerde açık faaliyete başlamışlar, cemiyet şubeleri de kurulma sürecine girmiştir. Bunlar, idareye hâkim oluyorlar, genç subayların öncülük etmesiyle devletin tüm memurlarını cemiyete sokuyorlardı. Eski memurlardan iyi şöhret sahibi olmayanların vazife görmelerine engel olunuyor, sivil ve asker her rütbeden görevliye Kânun-ı Esasi'ye sadakat yemini ettirme anlayışı hızla yayılıyordu.⁶² Meşrutiyetin ilanından sonra Selanik'te toplanan İttihat ve Terakki Cemiyeti Kongresi önemli görüşmelerin yapılmasını sağlamıştı. Bu toplantıya katılan Mustafa Kemal Bey, meşrutiyetin ilanının sorunları bitirmediğini, bunun bir inkılâp değil bir

⁵⁸ Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Gelişmeler (1876-1938)*, s. 121-122.

⁵⁹ Kenan Olgun, *1908-1912 Osmanlı Meclis-i Mebusanı'nın Faaliyetleri ve Demokrasi Tarihimizdeki Yeri*, AKDITYK Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2008, s. 35. ; İnönü, *Hatıralar*, s. 47.

⁶⁰ Olgun, *a.g.e.*, s. 28-31.

⁶¹ Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (Cilt 1-2, 1914-1995)*, Alkım Yayınevi, İstanbul, 2005, s. 58. ; Olgun, *a.g.e.*, s. 34, 402.

⁶² İnönü, *Hatıralar*, s. 47.

başlangıç olduğunu, Cemiyetin siyasî partiye dönüştürülmesini, ordunun politika dışında kalmasını, cemiyet içinde eşitlik sağlanarak, gizli hiziple üstünlük sağlanmamasını, din ve devlet işlerinin ayrılmasını önermiş, fakat “cumhuriyetçi” olarak algılanan Mustafa Kemal’in görüşleri benimsememişti.⁶³ Bu dönemde Mitroviçe’de fırka kumandan vekili Erkân-ı Harp Miralayı olarak görev yapan ve Millî Mücadele sırasında Mustafa Kemal Paşa ile birlikte önemli görevler üstlenen Fevzi Bey (Çakmak) de askerî siyaset içinde yer almasına karşıydı.⁶⁴ Mustafa Kemal, Millî Mücadele’nin sona ermesinin ardından orduyu fiili olarak siyaset alanının dışına iterek düşüncesini uygulama imkânı bulabilmişti. Osmanlı döneminde Mahmut Şevket Paşa’dan başlayarak oluşan bu anlayış Cumhuriyet döneminde Mustafa Kemal Paşa ve ardından İsmet İnönü tarafından fiili olarak uygulanmıştı.⁶⁵

Devrimci subaylar genellikle üst kademelerde bulunuyordu. Bunlar arasında da iki görüş egemendi. İttihatçı anlayışta olanlar ve sivil liberal politikacılara sempati duyanlar şeklinde ayrılmışlardı. Bir kısmı da tarafsız veya partisizdi.⁶⁶ Asıl varlık gösteren grup olarak liberaller ve ittihatçılar toplumun sırasıyla üst ve orta tabakalarını temsil etmekteydiler.⁶⁷ Bu askerî ve siyasî ortamın, Osmanlı Devleti etrafında oluşan ateş çemberine karşı oluşturulan mücadeleye bir katkısının olmayacağı açıktı.

İbrahim Şükrü’nün Balkan Harbi sırasında bulunduğu Edirne, İstanbul’dan önceki son savunma kapısı olarak görülmekteydi. Fakat, Bulgarların yoğun taarruzları ve ablukaları sonrasında düşmüştü. Osmanlı ordusunu bu sürece getiren şartlar zamanla oluşmuştu. Bulgarların Çatalca’da bulunan birliklerinin çekilme hatlarını keserek iki ateş arasında kalmalarını sağlamak ve böylece imhasını kolaylaştırmak düşüncesiyle Ferik Hurşit Paşa komutasında bir kolordunun oluşturulmasına yönelik karar bu sürecin önemli bir ayağıydı. Oluşturulan kolordunun Kurmay başkanı Yarbey Enver Bey’di. Fahri Paşa’nın da yönettiği bir

⁶³ Aybars, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi-I*, s. 27-28.

⁶⁴ Olgun, *1908-1912 Osmanlı Meclis-i Mebusanı’nın Faaliyetleri ve Demokrasi Tarihimizdeki Yeri*, s. 34.

⁶⁵ Aydemir, *İkinci Adam 1884-1938*, s. 58-59. ; Şevket Süreyya Aydemir, *İkinci Adam 2. Cilt 1938-1950*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2005, s. 29-30.

⁶⁶ Hale, *1789’dan Günümüze Türkiye’de Ordu ve Siyaset*, s. 43.

⁶⁷ Feroz Ahmad, *Modern Türkiye’nin Oluşumu*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2008, s.47-48.

kolordu halihazırda Bulgarların önünde durmaktaydı. Ali Fethi ve Mustafa Kemal o kolorduda görevliyidiler. Uygulanan plan başarılı olamamış, iki kolordunun harekâtlarını idare eden Enver Bey ile Ali Fethi ve Mustafa Kemal Bey'ler arasında anlaşmazlık çıkmıştı. Bu nedenle de orduda ikilik baş göstermişti. Bu karışık ortamda Balkan müttefikleri arasında da anlaşmazlık çıktı. Sırlar, Yunanlar ve Romenler, Bulgarlara karşı birleştiler. Bu ittifak Bulgarları ağır yenilgiye uğratınca Osmanlı Devleti açısından Edirne'nin alınması ihtimali ortaya çıkmıştı. Bu amaçla Bâb-ı Âli baskını planlanarak devlet yönetimindeki bunalım başka bir bunalımla aşılmaya çalışılmıştı. Enver Bey, yapılan siyâsî-askerî operasyon sonrası, Edirne üzerine yürümüş, Edirne tekrar alınınca da ordu içindeki pozisyonunda yeni bir yer edinmişti.⁶⁸ Edirne'nin alınmasından sonra Bulgaristan'da bulunan Türk askerlerinin esaretlerinin sona ermesi olasılığı da ortaya çıkmıştı. Bu olasılık kısa bir süre sonra gerçekleşti. Edirne müdafaasında yaralanarak esir düşmüş olan İbrahim Şükrü de Sofya'da bulunan bu esirler arasında yer alıyordu.

İbrahim Şükrü katıldığı Balkan Harbi sırasında yaralanmış, yaralı durumdayken 26 Mart 1913'de (13 Mart 1329) Bulgar askerleri tarafından esir edilmişti.⁶⁹ Esaretinde Sofya'da tutulmuştu. 11 Ekim 1913'de (28 Eylül 1329) esaretten döndükten sonra, 27 Ekim 1913'de (14 Teşrinievvel 1329) Çatalca 8. Ağır Topçu Alayı teğmenliğine⁷⁰ (mülazım) atanmıştı. Ardından da 9 Aralık 1913'de (26 Teşrinisani 1329) Topçu Harbiyesi'nde Mühendishane 1. Bölüğe nakledilmiş ve burada görev yapmaya başlamıştı. Burada binicilik ve tabiye öğreticiliği yapmış olan İbrahim Şükrü bölük subayı ve öğretmenlik sıfatını bir süre devam ettirmişti.⁷¹ Bu görevde iken 1914 (1330) yılı içinde Erkân-ı Harbiye Mektebi'ne kabul edilmiş ve kurmay eğitimi almaya başladı. Bu eğitime 14 Haziran 1915'e (1 Haziran 1331) kadar devam etti. Bu tarihte üsteğmenliğe (mülazımı evvel) terfi etmişti.⁷² İbrahim Şükrü başarılı bir askerî geçmişle ve bunun sağladığı kazanımla zamanından önce

⁶⁸ Atay, *a.g.e.*, s. 73-75.

⁶⁹ İnan, *Tarihe Tanıklık Edenler*, “Şükrü Sökmensüer”, s. 100.

⁷⁰ Atama kararı 9 Kasım 1913'de çıkarılmıştı (Şahin, *Emniyet Genel Müdürleri*, s. 142).

⁷¹ *İbrahim Şükrü Sökmensüer'in Subay Şahsi Dosyası, Askerî Safahat Belgesi*, MSB Arşivi, s. 1. ; Şahin, (2004), *a.g.e.*, s. 13. ; Çufalı, *a.g.e.*, s. 472. ; İnan, *Tarihe Tanıklık Edenler*, “Şükrü Sökmensüer”, s. 100. ; *TBMM Albümü 1920-2010, C.I, 1920-1950*, s. 323, 391,470.

⁷² *İbrahim Şükrü Sökmensüer'in Subay Şahsi Dosyası, Askerî Safahat Belgesi*, MSB Arşivi, s. 1. ; Şahin, *Emniyet Genel Müdürleri*, s. 142.

üsteğmenliğe yükselmiştir. I. Dünya Savaşı'nda birçok cephede, çeşitli bataryalarda görev almıştır. Bu büyük savaşta Güney Cephesi'nde savaşmak üzere bataryasıyla birlikte görevlendirilmiştir.⁷³

İbrahim Şükrü, I. Dünya Savaşı'ndan hemen önce, 21 Mart 1914'de (8 Mart 1330), Ağır Topçu Numune Taburu'nun 1. Bölüğü'ne tayin edilmişti.⁷⁴ 2 Ağustos 1914'de (20 Temmuz 1330) seferberlik münasebetiyle 1. Kolordu bünyesinde 15 Santimetrelik Ağır Obüs Topçu Taburu 1. Bölüğe nakledilmiş ve adı geçen bölük ile 8. Kolordu emrine verilerek Süveyş Kanalı'na gönderilmişti. 4. Ordu emrinde bulunan İbrahim Şükrü, Kanal Seferi'ne katılmış, bir süre sonra da bu seferin seyrine bağlı olarak yeniden Çanakkale Cephesi'ne görevlendirilmiştir. 7 Nisan 1915'de (25 Mart 1331) Çanakkale Cephesi'ne dönen İbrahim Şükrü, Seri Ateşli Obüs Taburu'nda görevlendirilmişti.⁷⁵ 14 Haziran 1915'de (1 Haziran 1331) üsteğmenliğe terfi etmiş, buradaki vazifesini sürdürdüğü sırada, 1 Ocak 1916'da (19 Kânunuevvel 1331) 5. Ordu Cenup Grubu Çanakkale Ağır Obüs Batarya Kumandanlığı'nda görevlendirilmişti. Ardından, 9 Ocak 1916'da (27 Kânunuevvel 1331) Avusturya Ağır Obüs Bataryası ile Dersaadet'e gelmiştir. 26 Şubat 1916'da (13 Şubat 133[1]) Rusçuk'tan gelen Ağır Obüs Bataryası'na tayin edilmiştir. 10 Mart 1916'da (25 Şubat 1332) Çanakkale 52. Ağır Obüs Bataryası Kumandanlığı'nda görevlendirilmiştir. 19 Mart 1916'da (6 Mart 1332) bu batarya ile Alman kumandan Von Hofe'nin refakatinde misafireten Ağır Topçu Depo Alayı'na verilmiştir. 19 Kasım 1916'da (6 Teşrinisani 1332) ise Bahr-i Sefid Boğazı Ağır Topçu İntepe Grubu Çakaltepe Bataryası'na nakledilmiştir. 26 Mayıs 1918'de (26 Mayıs 1334) Çanakkale 157. Hasan Mevsuf Bataryası Kumandanlığı'nda görevlendirilmişti. 25 Kasım'da (25 Teşrinisani 1334) Çanakkale Müstahkem Mevki Kumandanlığı 1. Şube mülhaklığında görevlendirilmiştir. Bu görevlendirmelerden sonra, 1 Mart 1919'da (1 Mart 1335) ise Erkân-ı Harbiye Mektebi ikinci devre tahsiline iştirak etmiştir. I. Dünya Savaşı'nın sona ermesinin ardından, eğitimini tamamlamak için İstanbul'a dönen İbrahim Şükrü, İstanbul'un işgalinin başlamasından hemen sonra Millî Mücadele saflarında yer almak için Anadolu'ya geçmiş ve Batı Cephesi'ne katılmıştır. İbrahim Şükrü 1 Mayıs 1920'de (1 Mayıs 1336) Ankara'ya gelmiş ve

⁷³ Şahin, *a.g.e.*, s. 142. ; TTK Arşivi BK 5-3/10-A, s. 125.

⁷⁴ *İbrahim Şükrü Sökmensüer'in Subay Şahsi Dosyası, Askerî Safahat Belgesi*, MSB Arşivi, s. 1.

⁷⁵ TTK Arşivi BK 4-3/3, s. 153. ; Çufalı, *a.g.e.*, s. 473.

askerî makamlara başvurusu sonrasında 20. Kolordu Erkân-ı Harbiyesi'nde görevlendirilmiştir.⁷⁶

İbrahim Şükrü, Anadolu'daki mücadeleye katılmasından kısa bir süre sonra, 25 Temmuz 1920'de (25 Temmuz 1336) Erkân-ı Harbi Umumîliği'nde görev almıştır.⁷⁷ 14 Haziran 1915'den (1 Haziran 1331) 10 Ekim 1920'ye (10 Teşrinievvel 1336) kadar geçen sürede üsteğmen kadrosunda bekleme süresi dolduğu için yüzbaşılığa terfi ettirilmiştir. Böylece, Erkân-ı Harbiye-i Umumîye emrine verilmesi sonucu çalışmalarına devam etmiştir.⁷⁸ 27 Eylül 1920'de (27 Eylül 1336) kurmaylığı (erkân-ı harb) kabul edilen İbrahim Şükrü, 10 Ekim 1920'de yüzbaşılığa terfi ettikten sonra, Ankara Erkân-ı Harp Riyaseti Seryaverliği'nde başyaver olarak vazife almıştır. İbrahim Şükrü aynı zamanda Garp Cephesi Kumandanı İsmet Paşa'nın başyaverliğini de yapmıştır.⁷⁹ İbrahim Şükrü, bu dönemde Genelkurmay Harekât Dairesi Kurmay Başkanlığı'nda görev aldı. El Cezire ve Adana Cepheleri kısım amirliğinde bulundu. Yüzbaşılık bekleme süresi dolan İbrahim Şükrü, Millî Mücadele sonlarına doğru, 31 Ağustos 1922 tarihli atama kararıyla binbaşılığa terfi ettirilmiştir.⁸⁰

Millî Mücadele'de karargâh ve cephe arasında birçok görevi bulunan İbrahim Şükrü aynı zamanda cephelerde birliklere komutanlık görevleri de ifa etmiştir. İbrahim Şükrü, Millî Mücadele'nin daha başlarında, birçok diğer subay gibi, Batı Cephesi emrine tayin edilen yüzbaşılardandır.⁸¹ İbrahim Şükrü cephede ilk olarak Birinci İnönü Muharebesi'nde süvari birliği komutanlığı yapmış, İkinci İnönü Muharebesi'nde ise 11. Fırka Kurmay Başkanlığı görevinde bulunmuştur.⁸² 27 Ocak

⁷⁶ TTK Arşivi BK 4-3/3, s. 153. ; *İbrahim Şükrü Sökmensüer'in Subay Şahsi Dosyası, Askerî Safahat Belgesi*, MSB Arşivi, s. 1. ; Şahin *Türk Polis Teşkilâtının Şanlı Geçmişinde ve Cumhuriyet'e Giden Yolda İz Bırakan Polisler*, s. 14. ; Şahin, *Emniyet Genel Müdürleri*, s. 142.; Çufalı, *a.g.e.*, s. 473.

⁷⁷ *İbrahim Şükrü Sökmensüer'in Subay Şahsi Dosyası, Askerî Safahat Belgesi*, MSB Arşivi, s. 1.

⁷⁸ Şahin *Türk Polis Teşkilâtının Şanlı Geçmişinde ve Cumhuriyet'e Giden Yolda İz Bırakan Polisler*, s. 14 ; Şahin, *Emniyet Genel Müdürleri*, s. 142-143.

⁷⁹ *İbrahim Şükrü Sökmensüer'in Subay Şahsi Dosyası, Askerî Safahat Belgesi*, MSB Arşivi, s. 1. ; TTK Arşivi BK 4-3/3, s. 153.

⁸⁰Şahin *Türk Polis Teşkilâtının Şanlı Geçmişinde ve Cumhuriyet'e Giden Yolda İz Bırakan Polisler*, s. 14 ; Şahin, *Emniyet Genel Müdürleri*, s. 142-143.

⁸¹ ATASE, İSH, Kutu:695, Gömlek: 86, Belge: 86-10, Tarih 15/1/1337.

⁸² TTK Arşivi BK 4-3/3, s. 153.

1921’de (27 Kânunusani 1337) 11. Fırka Erkân-ı Harbiyesi’ne tayin edilmiş olan İbrahim Şükrü, 13 Aralık 1921’de (13 Kânunuevvel 1337) 5. Kolordu Erkân-ı Harbiyesi’nde görevlendirilmiştir.⁸³ Sakarya Meydan Muharebesi’nde Genelkurmay Başkanlığı Başyaverliği ve Harekât Şubesi’nde görevli iken gelişen olaylar ve muharebenin gidişatı gereği olarak Süvari Kolordusu Harekât Şubesi Müdürlüğü görevine getirilmiştir. Büyük Taarruz’da aynı görevdeyken süvari birliğiyle İzmir’e girmiştir.⁸⁴ 31 Ağustos 1922’de (31 Ağustos 1338), Afyonkarahisar ve Dumlupınar Muharebeleri’ndeki hizmetlerine karşılık erken terfi ettirilerek binbaşılığa yükseltilmiş ve İstiklâl Madalyası almaya hak kazanmıştır.⁸⁵

İbrahim Şükrü, 1. Kolordu Erkân-ı Harbiyesi’nde görevli iken Ekim 1923’de, eğitiminin kalan kısmını tamamlamak için, Erkân-ı Harbiye Mektebi’ne gönderilmiştir. 31 Ağustos 1924’de eğitimini tamamlayarak Tokat’ta, 6. Kolordu 1. Şube’ye (Harekât Şubesi) tayin edilmiştir. 19 Eylül 1926’da Samsun’da, 15. Fırka Erkân-ı Harbiye Riyaseti’ne (Kurmay Başkanlığı) tayin edilmiştir.⁸⁶ İbrahim Şükrü 18 Temmuz 1927’de 15. Fırka Erkân-ı Harbiye Riyaseti’nde görevli iken askerlikten istifa etmiştir.⁸⁷

A. Balkan Harbi ve İbrahim Şükrü

İbrahim Şükrü, Topçu Okulu’ndan mezun olduktan sonra Edirne’ye atanmış ve devam etmekte olan Balkan Harbi’ne katılmıştır.⁸⁸ İbrahim Şükrü’nün Balkan Harbi’ne katıldığı dönem Osmanlı Devleti’nin önemli bir dönüm noktasıydı. Zira, asırlardır bu bölgeye hükmeden Osmanlı Devleti, Balkan ülkeleri tarafından tam bir ateş çemberinin içine alınmıştı. Bu ateş çemberi Osmanlı’nın ikinci başkenti Edirne’den başkent İstanbul yönüne doğru gittikçe daralmaktaydı.

⁸³ *İbrahim Şükrü Sökmensüer’in Subay Şahsi Dosyası, Askerî Safahat Belgesi*, MSB Arşivi, s. 1.

⁸⁴ TTK Arşivi BK 4-3/3, s. 153.

⁸⁵ *İbrahim Şükrü Sökmensüer’in Subay Şahsi Dosyası, Askerî Safahat Belgesi*, MSB Arşivi, s. 1-2. ; TTK Arşivi BK 12-3/37-B, s. 61.

⁸⁶ *İbrahim Şükrü Sökmensüer’in Subay Şahsi Dosyası, Askerî Safahat Belgesi*, MSB Arşivi, s. 2. ; TTK Arşivi BK 4-3/3, s. 153.

⁸⁷ *İbrahim Şükrü Sökmensüer’in Subay Şahsi Dosyası, Askerî Safahat Belgesi*, MSB Arşivi, s. 2. ; TTK Arşivi BK 14-3/43-C, s. 130.

⁸⁸ TTK Arşivi BK 14-3/43-C, s. 129 ; İnan, *Tarihe Tanıklık Edenler, “Şükrü Sökmensüer”*, s. 99-100.

Diğer taraftan, Balkan Harbi'nden kısa bir süre önce İtalyanlar Trablusgarb'a asker çıkararak Osmanlı topraklarını işgale başlamıştı. İtalya, Osmanlı tarafından Kuzey Afrika'daki İtalyan uyruklulara kötü davranılmasını bahane ederek 29 Eylül 1911'de Osmanlıya savaş ilan etmişti.⁸⁹ Ardından da Trablusgarb'ı bombalayarak Tobruk'a asker çıkardı. Bölgede 15000 kişilik Osmanlı garnizonu vardı. Bunların başına Enver ve Mustafa Kemal gibi iki yetenekli subay getirilmişti. Onlar da, süratle gittikleri bölgede Sünusilerle birleşerek İtalyanları kıyıda tutacak bir savaşı başlattı. İtalya, buna karşılık Karadağ ve Arnavutluk'a silah göndermek suretiyle yeni bir cephe açmak için girişimlerde bulunmuştu.⁹⁰

Bütün bu gelişmeler birçok cephede mücadele etmek zorunda olan Osmanlı Devleti'ni ve dolayısıyla de orduyu zayıf duruma düşürmüştü. Özellikle Balkanlar'da çok önemli düzeyde karışıklıklar ve buna bağlı olarak da gerilemeler yaşanmaya başlamıştı. Birleşen Sırbistan, Karadağ, Yunanistan ve Bulgaristan'dan oluşan Balkan devletleri 18 Ekim 1912'de Osmanlıya saldırmışlardı. Savaşın başladığı öğrenilince, önce Enver Bey'in İstanbul'a gitmesine, komutayı Mustafa Kemal Bey'in almasına karar verildi. Enver Bey, Ayn el Mansur'daki kamptan bütün harekâta komuta ediyordu. Aynı yerden Mustafa Kemal de Derne birliklerini yönetiyordu. Fakat çıkan Balkan Harbi ve bu harbin sonunda uğranılan yenilgi tüm subayların dönüşünü hızlandırdı. Bölgede bulunan birliklerin başında sadece Enver Bey'in kardeşi Nuri Bey bırakılarak komuta kademesi büyük oranda geri dönmüştü.⁹¹

Osmanlı Devleti, hızla gelişen ve Balkan devletlerinin belirgin ilerlemesiyle sonuçlanan tehlike karşısında İtalya ile Uşi Anlaşması'nı yapmak zorunda kalmıştı.⁹² Böylece Kuzey Afrika cephesiyle daha fazla meşgul olmadan 15 Ekim 1912'de ağırlıklı gücünü Balkanlara kanalize etmeye başlamıştı. Balkan ülkelerinden Karadağ 8 Ekim'de saldırıyı ilk başlatan taraf olmuştu. Arnavutluk, Yenipazar'a girmiş, Sırp'lar ise 23 Ekimde Batı'da Kosova'yı alarak Kuzey Makedonya'yı işgale başlamıştı. Aynı zamanda Karadağ ile birleşip Priştina, Yenipazar'ı işgal ettikten

⁸⁹ H. Ömer Budak, *Olaylar ve Antlaşmalar Işığında Devlet-i Aliyye'nin Yıkılış Süreci*, Öztepe Matbaacılık, Ankara, 2016. s. 257.

⁹⁰ Shaw, *a.g.e.*, s. 349.

⁹¹ Zürcher, *Milli Mücadele'de İttihatçılık*, s. 91.

⁹² Budak, *Olaylar ve Antlaşmalar Işığında Devlet-i Aliyye'nin Yıkılış Süreci*, s. 259-260.

sonra 23-24 Ekim'de Komanova'da Osmanlı güçlerini püskürtmüşlerdi. Bu sırada Kuzey Arnavutluk işgal edilmiş ve İşkodra da bu güçlerin eline geçmişti. Yunanlılar Makedonya ve batı yönünde ilerlemeye başlamış, 3 Kasım'da Preveze'yi alan Yunan birlikleri 8 Kasım'da önemli bir şehir olan ve Bulgarların da çok istediği Selanik'e ulaşmıştı. Ardından Güney Arnavutluk'a yönelerek önce Epir'i aldılar. Sonra da Yanya'yı kuşattılar. Böylece Güney Arnavutluk işgal edilmişti. Balkan Savaşları'nın dördüncü ayı sonunda, kuşatılan birkaç şehir olan Yanya, Edirne, İşkodra ve İstanbul dışında Osmanlı Avrupası tamamen işgal edilmişti. Edirne ve İstanbul dışında tüm Trakya bir aylık süre zarfında Bulgarların eline geçmişti. Ardından da Osmanlı'ya başkentlik yapmış olan bu iki önemli şehir Bulgarlar tarafından kuşatılmaya başlandı.⁹³ Balkan ülkelerinin kendi aralarında oluşturdukları koalisyonun Osmanlı Devleti'nden belirli isteklerde bulunmasıyla başlayan ve yer yer işgallerle onu bu istekleri kabul etmeye zorlayan süreç Osmanlı'nın bu istekleri reddetmesiyle savaş halini almıştı. Savaşa giren Osmanlı ordusu, belirli nedenlerle⁹⁴, bir ay gibi kısa bir sürede tüm cephelerde yenilgiye uğramıştı.⁹⁵

İbrahim Şükrü'nün de bulunduğu Edirne Kalesi seferberlik emrini bağlı olduğu 4. Kolordu Komutanlığı'ndan 1 Ekim 1912'de saat 19'da almıştı.⁹⁶ İbrahim Şükrü 4. Kolordu 9. Ağır Topçu Alayı'nda görevliydi.⁹⁷

Topçu birlikleriyle beraber hareket eden İbrahim Şükrü'nün bulunduğu Edirne Kalesi'nde 57 sabit top bataryası vardı. Bu bataryalardan otuzu adi ateşli 8,7 lik altışar toptan oluşuyordu. Toplam 180 top bulunuyordu. Topçuların uzak veya yakın muharebe topçusu olarak henüz ayrılmadığı bu dönemde toplar karışık olarak mevzilenmişti. Menzilleri 6 kilometreydi. Diğer bataryalar kızaklı 15'lik 13 batarya olarak toplam 78 topu kapsamaktaydı. Menzilleri 7,5 kilometreydi. Bir diğer

⁹³ Shaw, *a.g.e.*, s. 354.

⁹⁴ Ordunun eğitim ve malzeme eksikliği, siyasal beceriksizlik, askerlerin zamansız terhisleri ve kötü yönetim bunlardandır (Kemal H. Karpat, *Osmanlı'dan Günümüze Asker ve Siyaset*, Çev. ve Yay. Haz.: Güneş Ayas, Timaş, İstanbul, 2010a, s. 143).

⁹⁵ Karpat, *Osmanlı'dan Günümüze Asker ve Siyaset*, 141-142.

⁹⁶ TTK Arşivi BK 14-3/43-C, s. 129 ; Ali Remzi Yiğitgüden, *Balkan Savaşı'nda Edirne Kale Muharebeleri*, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüd Daire Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2006, s. 17.

⁹⁷ *İbrahim Şükrü Sökmensüer'in Subay Şahsi Dosyası, Askerî Safahat Belgesi*, MSB Arşivi, s. 1. ; TTK Arşivi BK 5-3/10-A, s. 125.

batarya grubu 36 topu kapsayan 12'likler ile Yunan harbi ganimeti olan 12 toptan ibaret 10,5 luklardan oluşuyordu. Menzilleri 7 kilometre ve 10 kilometreydi. Kale'nin en çok güvenilen silahları ise 18 adet bulunan 10.5'luk seri ateşli top ile 18 adet 15'lik ağır obüsü kapsayan taburuydu. Kale'ye destek olarak sonradan seri ateşli sahra topları getirilmiş, bunlar ise asıl önemli destekler olarak kale savunmasına güç katmıştı.⁹⁸ Edirne Kalesi, muharebe başlangıcındaki en önemli faaliyetlerini, İbrahim Şükrü'nün de teğmen olarak dahil olduğu sınıf olan, aktif tümenlerin sahra topları vasıtasıyla yapabildiği.⁹⁹

Edirne Kalesi 50 günlük bir savunma için görevlendirilmişti. Zira kale asıl itibariyle taarruz başlangıç noktası olarak planlanmıştı. Savaşın ve kuşatmanın süresi uzadıkça kale savunmasında önemli sıkıntılar ortaya çıkmaya başlamıştı.¹⁰⁰ Bulgarların şehri bombardımana tutması ilk olarak 21 Kasım günü başlamış, ilk top mermisi ise aynı gün 15.45'de Kıyık Mahallesi çevresinde askerî toplantı yeri yanına düşmüştü. Bu andan başlayarak, bombardıman ateşkes gününe kadar aralıksız devam etmişti. Ardından Kırmızı Kışla bombalanmaya başlanmış, bu ise kale komutanlık dairesinin "Kale İçi" olarak bilinen ve gayrimüslimlerin daha yoğun yaşadıkları bölgeye taşınmasına neden olmuştu. Müstahkem Mevki Komutanı Şükrü Paşa'nın tüm gayret ve talimatlarındaki amaç bataryaların elden geldiğince düşman mevzilerini zorlamasını sağlayarak şehri yoğun ateş altına alan düşman bataryalarının daha geriye atılmasını mümkün kılmaktı. Diğer taraftan Mehmet Şükrü Paşa hazırlattığı bildirgelerle kalenin muhkem olduğunu, top atışlarıyla birkaç hasar dışında önemli zayıf olmadığını belirterek halkı endişeden uzak tutmaya çalışmıştı. Halk arasında heyecan çıkarmaya ve karışıklık oluşturmaya çalışan ard niyetlilerin olduğunu, buna rağmen halkın dedikodulara tevessül etmemesi gerektiğini, korku ve bozgunculuğa prim verilmemesini bildirmişti.¹⁰¹

Buna karşılık, Edirne kuşatmasında Bulgarlar sürekli propagandalarla Türk askeri ve halkı üzerinde etkili olmaya çalışmıştı.¹⁰² Bu propaganda metinlerinden birisi şu şekilde kaleme alınmıştır:

⁹⁸ Yiğitgüden, *a.g.e.*, s. 25-26.

⁹⁹ TTK Arşivi BK 5-3/10-A, s. 125. ; Yiğitgüden, *a.g.e.*, s. 27.

¹⁰⁰ *A.g.e.*, s. 45, 139.

¹⁰¹ *A.g.e.*, s. 145, 147, 153.

¹⁰² Kâzım Karabekir, *Edirne Hatıraları*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2018, s 166.

“Dün -11 Aralık- sizin Mehmet Ethem Paşa 252 subay, 9000 asker ve 1000 beygir, 8 top ile iki katanayı Demirhanlı yanında bize teslim etti. Bu akşam bizim asker İstanbul’a girecek biz size haber veririz. Teslim edersiniz. Teslim etmezseniz sonra size güç olacak ve çok pişman olacaksınız. Bu mektubu siz paşa efendiye veriniz. Selamlar. İmza, Sizin komşularınızdan.” Buna şöyle bir cevap yazılır. “Osmanlılar görevlerinin yapılmasında her şeyi göze alırlar, hiçbir şeyden korkmazlar. Sözlerinize güvенеcek kadar beyinsiz hiçbir Türk aramızda yoktur. Türk teslim olmaz!”¹⁰³

Kaleye hücum için hazırlanan Bulgar güçlerinin uçaktan attıkları bir bildiri de şu ifadeler yer almıştır:

“Edirne’deki Osmanlı askerlerine; Ey Osmanlı askerleri, çoktan beri kuşatma altında bulunduğunuz için Edirne siperleri dışında ne gibi şeyler olduğunu elbette bilmiyorsunuz. Paşalarınız büyük subaylarınız bunu size söylemezler. Çünkü her şeyi size açıklarlarsa o zaman belki kendilerini kurşuna dizersiniz. Oysa Türklerin işleri çok kötü bir halde bulunuyor. İstanbul’dan başka Osmanlı’nın elindeki bütün seri ateşli toplar Balkan hükümetleri eline düştü. Bundan başka topsuz tüfeksiz olarak İstanbul’a kaçan Osmanlı askerleri arasında her gün binlerce asker koleradan, tifodan ölüyor. İstanbul’daki en önemli noktaları Avrupa’nın büyük devletlerinin deniz kuvvetleri tarafından işgal edip karantina uygulanmaya başlanmıştır. Demek ki şimdi yalnız Edirne kaldı. Edirne’ye hiçbir yerden yardım gelemes. Ne zamansa o da düşecek. Fakat o zamana kadar kim bilir kaç kişi açlıktan, kurşunlardan, hastalıklardan ölüp gideceklerdir. Eğer şimdi teslim olursanız, hem askerî şerefe uygun kanunlar altında tesliminiz kabul olunur, hem de faydasız yere kan dökülmez. Aksi takdirde hiçbir zaman çoluğunuzu çocuğunuz, babanız, annenizi göremeyeceksiniz. Son defa olarak size uyarı olunur. Bulgar ve Sırp askerleri tarafından.”

Bu bildirge birçok bakımdan gerçektir. Zira, Doğu Ordusu Çatalca’ya kadar çekilmişti. Fakat, sivil veya asker, kimsenin teslim olmakla ilgili bir düşünce içinde olduğuna dair bir emare de gözüküyordu.¹⁰⁴

10 Aralık’ta Edirne Kalesi’nde ancak bir aylık erzak kalmıştı. İstihkaklar 650 grama kadar indirilmişti. Fakat aynı günlerde erzak dolu Bulgar trenleri Edirne’den serbestçe geçmekteydi. İlki 13 Aralık’ta geçmişti. Türk tarafında ise Edirne’ye erzak takviyesi yapılamamıştı. Bu ise halk ve asker üzerinde moral bozucu etki bırakmıştı. İstanbul’dan erzak istenmiş bunun mümkün olmadığı belirtilince de ekmek 450 grama indirilmişti. Tuz yerine salamura suları, yapay tuz ve tuzlu toprakların yıkanmasıyla elde edilen tuzlar kullanılmaya başlanmıştı. Bu da yeterli olmamıştı. Bu sıkıntılara bağlı olarak sağlık sorunları da oluşmaya başlamıştı. Müstahkem Mevki Komutanlığı, İstanbul’dan, bir yandan sıhhi malzeme talep etmiş bir yandan da, kolera ve tifo felaketi baş gösterdiği için, tedbirler alınmasını ehemmiyetle

¹⁰³ Yiğitgüden, *a.g.e.*, s. 154.

¹⁰⁴ *A.g.e.*, s. 154-155.

önermişti. Zamanla, ekmeğe mısır ve arpa karıştırılmaya, süpürge tohumu ve kuş yemi ilave edilmeye, peynire ot karıştırılarak yemek yapılmaya başlanmıştır. Gazyağı yokluğundan sokakların karanlığa gömülmesi kaçınılmaz hale gelmiştir. Bunlar değişen ve sürekli zorlaşan koşulların önemlileriydi.¹⁰⁵

Edirne Kalesi, fenni olarak seferberliğin tamamlanmasına kadar zaman kazanmak amacıyla oluşturulmuştur. Bu zaman kırk gün ilâ iki ay arasında tahmin edilmekteydi. Fakat kale altı aya yakın dayanmıştır.¹⁰⁶ Sonunda, Edirne Kalesi düşmüş, Müstahkem Mevki Komutanı General Şükrü Paşa 14 Mart'ta Bulgar kralı tarafından kabul edilmiştir.¹⁰⁷ Edirne Kalesi düşünce halka ve Türklere karşı taşkınlıklar yapılmış, yağmalar olmuş, ayrıca bazı erler ve subaylar şehit edilmiştir. Saray içi bölgesine hapsedilenler yaklaşık bir ay süresince açlığa, susuzluğa ve hastalıklara karşı mücadele etmiştir. Fakat Edirne'deki bu zulüm ve diğer ağır şartlara nazaran, çeşitli Bulgar garnizonlarına ve özellikle Filibe ve Sofya'ya sevk edilen subaylara karşı oldukça medeni muamelede bulunulmuştur.¹⁰⁸

Balkan Harbi sonunda, en son olarak Yanya, Edirne ve İşkodra'nın düşmesiyle, bölgede İstanbul dışında toprağı kalmayan Osmanlı Devleti, 31 Mart 1913'de batılların tüm şartlarını kabul ettiğini bildirmişti. 16 Nisan'da ateşkes kararı alınmış, Mayıs ayının sonunda Londra Antlaşması imzalanmıştır.¹⁰⁹ Balkan Harbi yenilgisi büyük gösterilere neden olmuş halk büyük bir tedirginlik içine düşmüştü.¹¹⁰

İbrahim Şükrü, Edirne'nin uzun süreli kuşatılması süresince, şehri savunan birliklerle düşmana karşı çetin bir mücadele içinde bulunmuştur. İbrahim Şükrü ile aynı dönemde Edirne Kalesi'nde görevlendirilen ve Edirne Kalesi Genel Topçu Kumandanı Rifat Paşa'nın refakat subayı olan Eyüp (Durukan)'a göre "*mülazım-ı sani Şükrü Efendi, gayretlidir. Son muharebede kendisi müstakil nişangâhlı süvari*

¹⁰⁵ A.g.e., s. 164-165. ; Karabekir, *Edirne Hatıraları*, s. 154-155.

¹⁰⁶ Karabekir, *Edirne Hatıraları*, s. 176; İnönü, a.g.e., s. 79.

¹⁰⁷ Yiğitgüden, a.g.e., s. 243-244.

¹⁰⁸ A.g.e., s. 245.

¹⁰⁹ Shaw, a.g.e., s. 357. ; Budak, *Olaylar ve Antlaşmalar Işığında Devlet-i Aliyye'nin Yıkılış Süreci*, s. 267.

¹¹⁰ Shaw, a.g.e., s. 355-356.

bataryasına tayin edilmiştir. Oradaki hizmetinden üstleri memnundur. İtimada değerlidir. Kıdemine bir sene zam yapılmıştır.”¹¹¹

Edirne Kalesi'nin düşmesinden sonra Bulgar askerleri tarafından yaralı durumdayken esir edilen İbrahim Şükrü, Sofya'ya gönderilmişti.¹¹² İbrahim Şükrü, Bulgaristan'da geçirdiği esaret günlerinin ardından, 24 Ekim 1913'de (11 Teşrinievvel 1329), kendisi de Sofya'da esir bulunan Kurmay Binbaşı Kâzım Bey'den (Karabekir) bir gün önce, anavatana dönebilmiştir.¹¹³ 9 Kasım 1913'de (27 Teşrinievvel 1329) 8. Çatalca Alayı 8. Bölüğe tayin edilmiştir.¹¹⁴ İbrahim Şükrü, Sofya esaretinden sonra geldiği Çatalca Cephesi'ndeki görevini I. Dünya Savaşı'nın başlamasına kadar sürdürmüştür. Ardından da, I. Dünya Savaşı'nın Osmanlı Devleti için önemli olan iki büyük cephesinden, önce Kanal Cephesine ardından da Çanakkale Cephesine görevlendirilmiştir.

B. Birinci Dünya Savaşı ve İbrahim Şükrü

Birinci Dünya Savaşı'na giden yol hiç şüphesiz önemli bir tarihsel arka plana sahipti. Osmanlı Devleti dışında, Avrupa'da önemli gelişmeler ve cepheleşmeler söz konusu olmaya başlamıştı. Almanya, 1871-1890 yılları arasında, “Bismark dönemi politikası” çerçevesinde Fransa'yı yalnızlaştırmaya başlamıştı. Almanya, bir taraftan barışı korumak diğer taraftan da Avrupa için bir felaket üretmiş olduğu düşünülen Fransa'yı tek başına bırakmak yönünde politikalar uygulamaya başlamıştı.¹¹⁵ Almanya'nın ve dolayısıyla Bismark'ın bir politika olarak Fransa'nın etrafında

¹¹¹ Eyüp Durukan, *Günlüklerde Bir Ömür – II ; Sofya Esaretinden Çanakkale Zaferine (1913-1915)*, Hazırlayan: Murat Uluğtekin, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2014, s. 113. (Eyüp Durukan tuttuğu günlüklerde Edirne kuşatmasına katılan 257 topçu subayını isimlerini belirterek değerlendirmiş, bunlar arasında İbrahim Şükrü'ye de yer vermiştir).

¹¹² *İbrahim Şükrü Sökmensüer'in Subay Şahsi Dosyası, Askerî Safahat Belgesi*, MSB Arşivi, s. 1. ; Şahin, *Türk Polis Teşkilâtının Şanlı Geçmişinde ve Cumhuriyet'e Giden Yolda İz Bırakan Polisler*, s. 13. ; Çufalı, *a.g.e.*, s. 472. ; İnan, *Tarihe Tanıklık Edenler, “Şükrü Sökmensüer”*, s. 100. ; *TBMM Albümü 1920-2010, C.I, 1920-1950*, s. 323, 391,470.

¹¹³ Karabekir, *Edirne Hatıraları*, s. 252. ; *İbrahim Şükrü Sökmensüer'in Subay Şahsi Dosyası, Askerî Safahat Belgesi*, MSB Arşivi, s. 1. ; *TBMM Albümü 1920-2010, c.1 1920-1950*, s. 323, 391,470.

¹¹⁴ *İbrahim Şükrü Sökmensüer'in Subay Şahsi Dosyası, Askerî Safahat Belgesi*, MSB Arşivi, s. 1. ; *TBMM Albümü 1920-2010, c.1 1920-1950*, s. 323, 391,470

¹¹⁵ Armaoğlu, *a.g.e.*, s. 19, 21.

Fransa ile birleşebilecek güçleri ya kendi yanına çekmek ya da tarafsız kılmak anlayışı temel prensipti. İkisi arasında kalmaktan endişe ettiği Rusya-Fransa ittifakına göre politikalarını geliştirmesi Almanya'yı Avrupa'nın en güçlü devleti haline getirmişti. Bu çerçevede Almanya-Avusturya-Rusya ittifakı birinci aşama olarak oluşmuş oldu. Fakat bu birliği 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı bozdu. Zira bu savaş sonrasında, Balkan topraklarının paylaşımı meselesi, Avusturya ve Rusya'nın aralarını bozacak bir etki ortaya çıkarmıştı.¹¹⁶

1872 Eylül anlaşması ile kurulan, fakat ardından Osmanlı-Rus savaşı sonrası sona eren bu birlik¹¹⁷ 1881'de yeniden kurulmak istendi. Birlik yazılı olarak karar altına alındı. Bu ikinci birlik¹¹⁸ de Balkanlara yönelik mücadele neticesi yine bozulacaktı. Diğer taraftan Almanya, İtalya ve Avusturya arasında yapılan 1882 Üçlü İttifakı Almanya'nın Avrupa'da zirveye çıkan dönemi olmuştu. Bu yeni üçlü ittifakın kurulmasının temelinde ise 1880'de Avrupalı devletlerin sömürge yarışlarına başlamaları yatıyordu.¹¹⁹ Bismark'ın 1871-1890 arası ustaca politikası Almanya'yı Avrupa'nın üstün devleti haline getirmişti. Fakat 1890'dan sonra, o görevden ayrılınca, Almanya'nın genel politikası da değişmeye başlamıştı. Bu ise Almanların üstünlüklerini kaybetmesine ve Avrupa'da iki cepheli bir denge bloğunun oluşmasına neden olmuştu. Yeni imparator II. Wilhelm, Bismark'tan farklı düşünüyordu. Rusya'yı önemsemiyor, İngiliz ittifakına değer veriyordu. Sömürgecilik için Avrupa kıtasının dışında siyaset üretmeye başlamıştı.¹²⁰ Böylece Almanya, Rusya ile yeni anlaşmalar yapmadı. Aynı zamanda İngiltere ile de beklediği ittifak kurulamamıştı. Ruslar Fransa'yla yakınlaşınca İngilizler de bu bloğa girdi. Bunda Almanların deniz aşırı İngiliz ve diğer ülke sömürgelerine müdahalesinin etkisi büyük olmuştu. Fransa, İngiltere ve Rusya bir İtilaf Bloku¹²¹ olunca Üçlü İttifak da bunun karşısında yer aldı.¹²²

¹¹⁶ *A.g.e.*, s. 24-25.

¹¹⁷ Birinci Üç İmparatorlar Ligi, 1872- Almanya, Avusturya, Rusya.

¹¹⁸ İkinci Üç İmparatorlar Ligi, 1881- Almanya, Avusturya, Rusya.

¹¹⁹ H. Ömer Budak, *Sömürgecilikten Jeopolitiğe*, Öztepe Matbaacılık, Ankara, 2016, s. 10.

¹²⁰ Armaoğlu, *a.g.e.*, s. 25-26, 28

¹²¹ 1894 Fransa-Rusya ittifakı, 1904 İngiliz-Fransız sömürge anlaşması, 1907 İngiliz-Rus sömürge anlaşması bu birliğin aşamalarıdır.

¹²² Armaoğlu, *a.g.e.*, s. 29.

Avrupa'daki bu bloklaşma ve mücadelelerin Osmanlı Devleti açısından bir önemi vardı. Zira batılı güçlerin sömürge savaşları ve dünya siyasetini kontrol etme düşüncelerinin orta noktasında Osmanlı coğrafyası bulunmaktaydı. Fransa ve İngiltere sömürge yarışında uzun süre mücadele etmişti. Fakat sonuçta Avrupa'da oluşan Üçlü İttifak bloğu ve bu bloğun silahlanarak güçlenmesi Fransa ve İngiltere'yi tekrar birbirine yakınlaştırmıştı.¹²³ Bu 1904'de anlaşmalarını da sağladı. Diğer taraftan Ruslarla İngilizler, Boğazlar, Uzak Doğu ile Hindistan meselelerinde sorun yaşamaktaydılar. Japonlarla da sorun yaşamaya başlayan Rusya, Japonların İngiliz destekli hareket ettiğinin ortaya çıkmasıyla ve 1905'de Japonlara yenilmesiyle tekrar Boğazlar ve Balkanlar ana alanına yöneldi. Böylece Asya'yı ve doğusunun meselelerini İngilizlerle anlaşarak dondurmuş oldu. Bu Balkanlar ve Boğazlar'da İngilizlerle işbirliğini gerekli gösteriyordu. 1907 anlaşması da tam bu niyetle imza edilmişti.¹²⁴ Böylece Üçlü İtilaf, Üçlü İttifak'a karşı İngiltere, Fransa ve Rusya olarak ortaya çıktı.

Osmanlı Devleti 1699'dan başlayarak Rus baskısı altına girmişti. Avusturya da 18. yüzyıl başlarında Osmanlı'ya karşı aynı baskıyı oluşturmaya başlamıştı. Osmanlı Devleti her ikisine de uzun süre karşı koyabildi. Fakat 19. yüzyılda, içinde bulunduğu güçsüz durum nedeniyle, dışarıdan kendisine gelecek tehditler için mutlaka güçlü bir devletin yanında yer alması veya onun desteğini sağlaması gerekmişti. I. Dünya Savaşı'nın öncesinde Avrupa'da yukarıda sözünü ettiğimiz iki blok kesin olarak oluşmuştu. Denge politikası¹²⁵ uygulayan Osmanlı Devleti için, duruma göre, bir büyük güce yaklaşma zarureti kaçınılmaz gözüküyordu.¹²⁶

Osmanlı devleti bu bloklaşma içinde birçok ittifak görüşmesi yapmışsa da sonunda Almanlarla ittifaka karar kılmıştı. Görüşmeler gizli bir şekilde

¹²³ Budak, *Sömürgecilikten Jeopolitiğe*, s. 12.

¹²⁴ Armaoğlu, *a.g.e.*, s. 35.

¹²⁵ Osmanlı ve Türkiye Cumhuriyeti döneminde Denge politikası şu devrelerle özetlenebilir:

1791 (1798)-1878: Rus tehlikesine karşı İngiltere'ye yakınlaşma ve dayanma.

1888-1918: Rus ve İngiliz tehlikesine karşı Almanya'ya yakınlaşma ve dayanma.

1920-1936: Batılılara karşı Sovyet Rusya'ya yakınlaşma ve dayanma.

1936-1945: Faşist İtalya tehlikesine karşı İngiltere'ye dayanma ve yakınlaşma (Armaoğlu, *a.g.e.*, s. 43).

¹²⁶ *A.g.e.*, s. 43, 107.

sürdürülmüştü. Almanlar bu ittifak konusunda iki ayrı görüşe sahipti. Bir kesim Rus saldırıları ile Kafkaslar'da Osmanlı'nın dağılacağı ve yardım isteyeceği görüşüyle ittifaka karşı çıkıyordu. Müttefik olarak Osmanlıdan yarar gelmeyeceğini düşünüyorlardı. Diğer kesim ise, imparator II. Wilhelm'in de düşüncesini paylaştığı, Boğazlar ve Hint deniz yolunu tutabilen Osmanlı'nın başarıya katkı sağlayabileceğine ve böylece Almanya'nın durumunu güçlendirebileceğine inananlardan oluşmaktaydı. Bu yönde düşünenlerle 27 Temmuz'da resmi olarak başlayan görüşmeler 2 Ağustos'ta son buldu ve ittifak imzalandı.¹²⁷ Anlaşmayı Osmanlı Devleti adına Sadrazam Sait Halim Paşa, Almanya adına ise İstanbul Büyükelçisi Baron von Wangenheim imzalamıştı.¹²⁸ Almanların Osmanlı'dan önemli beklentileri vardı. Rusları Kafkaslar'da meşgul ederek Avusturya ve Alman doğu cephe ordularını rahatlatmak, Süveyş Kanalı'nı¹²⁹ kapayarak veya İngilizleri orada meşgul ederek bekletmek, Osmanlı hilafet gücü ile Fransız ve İngiliz sömürgelerindeki Müslüman halkı ayaklandırmak bunlardandı. Ayrıca Rusya'daki Müslüman tebâsını harekete geçirerek Rusları da meşgul etmesi istenmişti.¹³⁰

Birinci Dünya Savaşı'na dahil olan Osmanlı Devleti dokuz¹³¹ cephede mücadele vermek zorunda kalmıştı. Bunlar Kafkas (Doğu), Kanal-Suriye (Filistin-Suriye), Hicaz, Yemen, Irak, Avrupa (Romanya, Galiçya ve Makedonya) ile Çanakkale, İran ve Libya cepheleriydi. Bu cepheler Anadolu ve Trakya'nın

¹²⁷ Şükrü Erkal, *Birinci Dünya Savaşı Çanakkale Cephesi Harekâtı (Haziran 1914-Ocak 1916)*, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüd Daire Başkanlığı Arşivi (ATASE), Ankara, 2014, s. 3 ; Budak, *Olaylar ve Antlaşmalar Işığında Devlet-i Aliyye'nin Yıkılış Süreci*, 279.

¹²⁸ Budak, *Olaylar ve Antlaşmalar Işığında Devlet-i Aliyye'nin Yıkılış Süreci*, 279.

¹²⁹ Fransa, Süveyş Kanalı'nı bir anonim şirket aracılığıyla açmaya 1859'da başlamış ve 1869'da tamamlamıştı. Kanalı Fransa işletmeye başlamıştı. Bu İngilizler açısından kolayca kabul edilebilecek bir durum değildi. Zira bu kanal imparatorluk yolu olarak belirlenen ticaret yolunun üzerinde yer alıyordu. Bu yeni yol hem daha kısa hem de stratejiktir. Bu bakımdan bu yol için farklı bir politika oluşturma gereği duyulmuştu. İngiltere bu amaçla şirket hisselerine geç de olsa ortak olmaya başlaması yeterli olmayınca Arap milliyetçiliğine bağlı karışıklıklara müdahale gerekçesiyle Mısır'ı 1882'de işgal etti. Bu gelişme Osmanlı'dan daha çok ve şiddetli olarak Fransa'nın karşı çıkmasına ve 1904'e kadar İngiltere ile aralarında sürekli bir gerginliğin oluşmasına neden olmuştu. Bu ve benzeri girişimler Fransa'nın sömürge savaşı yaparken Avrupa'da güçsüzleşmesi ve gelişen silahlanma yarışında geride kalmasına neden olmuştu. Bu nedenle İngiltere ile bazı sömürgeler üzerinde anlaşarak (samimi anlaşma: entente cordiale) ile Mısır'ı İngilizlere bıraktı. Buna karşılık Afrika'daki diğer kazanımlarıyla itilaf gücünün ikinci üyesi oldu (Armaoğlu, *a.g.e.*, s. 33-34).

¹³⁰ Erkal, *a.g.e.*, s. 3. ; Armaoğlu, *a.g.e.*, s. 111-112.

¹³¹ Bazı kaynaklarda bu cepheler beş ana cephe olarak belirlenmiş ve Kafkas, Kanal, Çanakkale, Irak, Galiçya cepheleri olarak belirtilmiştir (Budak, *Olaylar ve Antlaşmalar Işığında Devlet-i Aliyye'nin Yıkılış Süreci*, 283).

çocuklarını adeta eritmişti. Diğer bölgelerden savaşa katılanlar oransal olarak daha sınırlı kalmıştı.¹³²

Osmanlı Devleti'nin savaşa dahil olduğu ilk cephe Doğu (Kafkas) Cephesi olmuştu. 1 Kasım 1914'de Ruslar sınırı geçerek Erzurum'a ilerlemeye başlamışlar fakat Köprüköy (7-12 Kasım 1914) ve Azap Muharebeleri'nde (17-20 Kasım 1914) durdurulup geri çekilmeye zorlanmıştı. Fakat, tam bir sonuç alabilmek için 3. Ordu Sarıkamış doğrultusunda bir kuşatma yapmak istedi. Bu kuşatma (22 Aralık 1914-15 Ocak 1915) kış şartlarının etkisiyle başarısız oldu. Bu, Rusların Doğu Anadolu'da yeniden ilerlemesine neden olmuştu. Diğer cephelerde de oldukça önemli gelişmeler yaşanmıştı. Irak Cephesi'nde İngilizler Basra Körfezi'nden Fırat'a 6 Kasım 1914'te çıkarma yapmıştı. Hicaz Cephesi'nde, "Cihad-ı Ekber" ilan edilmiş olmasına rağmen, beklenen başarı elde edilememişti. 11 Kasım 1914'de Osmanlı Devleti'nin Rusya ve İngiltere'ye savaş ilanını takiben ilan edilen Cihad-ı Ekber beklenen karşılığı bulmamıştı. Halife Reşad'ın bu ilanı beklenen sonucu vermemişti. Hatta Hicaz Emiri Şerif Hüseyin, Osmanlı safında yer almamakla kalmayıp Osmanlı Devleti'ne karşı başkaldırı başlatmıştı. Yemen Cephesi'nde, İngilizlerin taşkınlıkları ve birkaç önemli müdahale, 7. Kolordu'nun bulunduğu bölgede seferberlik ilanının yapılmasına ve savaş haline girilmesine neden olmuştu. Ancak 1915 ortalarından başlayarak ileri harekâtlar gerçekleştirilebilmişti. Libya Cephesi'nde ise Sünusiler 1914 yılı ilk yarısında kıyı kesimlerine hâkim olan İtalyanlara karşı, özellikle Bingazi'de, mücadeleyi sürdürmüştü. Osmanlı'nın ilan ettiği 1914'deki Cihad-ı Ekber'i olumlu karşılamışlardı. Osmanlı subay ve askerlerinin organize ettiği on bin kişilik birlikler hem İtalyanlarla, hem de Mısır'ın batı sınırında bulunan İngilizlerle mücadele etmişti. 3 Mart 1914'de İtalya'nın eline geçen Fizan'da bulunan İtalyan askerlerini buradan atmışlar ve onları sahile mecbur bırakmışlardı.¹³³

Osmanlı Devleti bakımından bu kadar çok cephede savaşabilmek önemli kaynaklar, donanım, insan gücü ve güçlü bir ekonomi gerektirmişti. Osmanlı Devleti 1914 koşullarında bu savaşın ekonomik yükünü taşıyabilecek durumda değildi. Zira bu büyük bir savaştı. Böyle bir savaşta, modern tekniğe dayalı kuvvetleri çok geniş alanlarda organize etmek zordu. Bunları uzun yıllar beslemek ve donatmayı

¹³² Aydemir, *İkinci Adam, I. Cilt 1884-1938*, s. 93 ; Erkal, *a.g.e.*, s. 5.

¹³³ Erkal, *a.g.e.*, s. 23-24.

sağlamak Osmanlı maliyesinin gücünün üzerinde bir durumdu.¹³⁴ “Topyekûn savaş” kavramıyla açıklanan ve ordu ile donanma kuvvetinin nerede başlayıp, millet kuvvetinin nerede bittiği belirsiz olan bu sistemde savaş meydanındaki başarı daha çok savaş koşullarında iyi organizeli güçlü bir ekonomik yapıyı gerekli kılıyordu. Tarım, sanayi, ulaşım sürdürülebilir durumda değildi. Haberleşme sistemi oldukça asgari düzeye inmişti. Her türlü üretim düşmüş, savaş malzemelerinde dışa bağımlılık hızla artmıştı.¹³⁵

Harbin sonuna doğru, İstanbul başta olmak üzere, ortaya çıkan iâşe sorunları 30 Temmuz 1918’de İâşe Nezareti’nin kurulmasını zorunlu kılmıştı. İâşe Nazırı olarak Kara Kemal önemli çalışmalar yapmış, fakat sistem 20 Ocak 1919’da lağvedilmişti. Kritik dönemden sonra Çanakkale Boğazı’nın açılması ve İstanbul’a mal gelmeye başlaması iâşe sorununu büyük oranda çözmüştü. Osmanlı’nın üretim ve ulaşım imkânlarına bakınca, oldukça imkânsız görülen askerî iâşe ve ikmal sorunları Osmanlı Devleti’nin becerikli Askerî Levazım Dairesi Reisi İsmail Hakkı Paşa’nın gayretleriyle minimize edilebilmiştir. Uzun süren savaşın sıkıntısız denilebilecek düzeyde geçirilmesini sağlaması çok önemli bir başarı olarak kabul edilmiştir. Münferit başarılarla rağmen, bölgesel fiyat farkları, homojen olmayan ulaşım ağları, üretim imkân ve farklılıkları dönemin en önemli ekonomik sorunlarıdır.¹³⁶ Bütün bu zorlukların yaşandığı Osmanlı coğrafyasında, Osmanlı’nın idaresindeki büyük ordular, büyük güçlere karşı birçok cephedeki mücadelesini, dönemin birçok modern ordusuna nazaran oldukça başarılı bir şekilde devam ettirebilmiştir. Birçok cephede savaşan Osmanlı Ordusu’nun zaferleri kadar büyük kayıplara yol açan yenilgileri de olmuştur.. Bu yenilgilerden biri Suriye Cephesi’nde icra edilen Kanal Seferi’nde gerçekleşmiştir.

1. Kanal Seferi

Kanal Seferi, Kuzey Afrika üzerinde ve Süveyş Kanalı ile çevresinde, önemli Osmanlı mevzilerini tehdit eden İngiliz işgali sonrası oluşmuştu. Harekât Osmanlı

¹³⁴ İlhan Tekeli, Selim İlkin, *Cumhuriyetin Harcı: Köktenci Modernitenin Ekonomik Politikasının Gelişimi*, İstanbul Bilgi Üniversitesi, İstanbul, 2004, s. 3.

¹³⁵ *A.g.e.*, s. 3-5.

¹³⁶ *A.g.e.*, s. 8, 11, 20.

Ordusu'nun Mısır'a yönelmesi sonucu gelişen bir harekâtı. Bu sefer için Cemal Paşa görevlendirilmişti.¹³⁷ Bir yanda Enver Paşa, Kafkaslar'da Turan davası için hücumla geçmiş, diğer tarafta Cemal Paşa, İslâm davası söylemiyle, Kanal harekâtı konusunda verilen karar doğrultusunda, Mısır'da bulunan İngilizleri oradan söküp atmak üzere hareket etmişti.¹³⁸ Kanal harekâtı hazırlıkları Ocak 1914'de başlamış ve 4 Şubat 1915'de fiiliyata dönüştürülmüştü. 16 Şubat 1915'de ise adeta tam başarısızlıkla sona ermişti.¹³⁹ Cemal Paşa, 80 bin kişilik orduyla Ocak 1915'de Sina Çölü'ne yönelmiş fakat İngilizler tarafından püskürtülmüştü.

Cemal Paşa, Bahriye Nazırı'ydı. Suriye'deki 4. Ordu kumandanlığını alınca, 21 Kasım 1914'de İstanbul'dan gösterişli bir şekilde ayrılmıştı. 80 bin kişilik ordu ile Mısır'ı almak üzere yola çıkmıştı.¹⁴⁰ Fakat İngilizler için Süveyş Kanalı, Avusturya, Yeni Zelanda ve Hindistan'ın anahtarı durumundaydı. Bu nedenle 100.000 kişilik bir orduyu Mısır'a yığmıştı.¹⁴¹ Harekât, Süveyş'i deniz trafiğine kapamak, İngilizlerin Mısır'daki ordusunu imha ederek müttefikler karşısı cepheyi zayıflatmak amaçlı bir planın parçası olarak uygulanacaktı.¹⁴² Harekâtın Almanlarla olan müttefiklik açısından genel planı ise İngilizleri Mısır'a çekerek orada oyalamaktan ibaretti. Böylece Süveyş Kanalı'nı zapt etme planı uygulamaya konulmuştu. 4. Ordu, 8. ve 12. Kolordulardan oluşmuş olarak ve birçok birlikten yeni takviyeler de alarak bölgeye sevk edilmişti.

İbrahim Şükrü, Çatalca'da bulunduğu birliğinden ayrılarak 8 Mart 1914'de (23 Şubat 1329) 1. Ağır Obüs Bataryası'na atanmış, bir süre sonra da kıtasıyla birlikte I. Kanal Harekâtı'na katılmıştır.¹⁴³ İbrahim Şükrü, 2 Ağustos 1914'te (20 Temmuz 1330) seferberlik münasebetiyle 1. Kolordu 15 Santimetrelik Ağır Obüs Topçu Taburu 1. Bölük'e nakledilmiş ve adı geçen bölük ile 8. Kolordu emrine

¹³⁷ Shaw, *a.g.e.*, s. 383.

¹³⁸ Aybars, *a.g.e.*, s. 51.

¹³⁹ Aydemir, *İkinci Adam, I. Cilt 1884-1938*, s. 93 (dipnot).

¹⁴⁰ Aydemir, *İkinci Adam, I. Cilt 1884-1938*, s. 93 (dipnot).

¹⁴¹ Aybars, *a.g.e.*, s. 51.

¹⁴² Murat Çulcu (Yay. Haz.), *Arşivi Kaybolan Savaş: Sina-Filistin-Suriye Cephesi*, Kastaş Yayınevi, İstanbul, 2009, s. 62.

¹⁴³ İnan, Tarihe Tanıklık Edenler, "*Şükrü Sökmensüer*", s. 100.

verilerek Süveyş Kanalı'na sevk edilmişti.¹⁴⁴ Bu dönemde 8. Kolordu'nun başında Alman komutan (Yarbay) Von Kress (Kressenstein) bulunmaktaydı. Von Kress, Osmanlı Ordusu'nu Alman ekolü ile yenileştirmeye çalışan Von Der Goltz'un ekibindendi.¹⁴⁵

Harekâtın başlamasına yakın bir tarih olan 1 Kasım 1914'de, İngilizler Akabe'ye bombardıman etmişlerdi. Bu da 4. Ordu bölgesinde fiili savaş durumuna geçilmesine neden olmuştu. Hızla savaş hazırlıklarına başlandı.¹⁴⁶ 18 Kasım 1914'de 4. Ordu kumandanlığına tayin edilen Bahriye Nazırı Cemal Paşa ordunun gücünü yeterli görmediğinden Tekirdağ'da bulunan 8. Tümeni talep etti. Ayrıca Mekke Emiri'nden Arap güçlerle Osmanlı Ordusu'na katılması istendi. Fakat bu gerçekleşemedi. Bölgede 8. Kolordu'nun güçleri dağınıktı. Bunu telafi için Kasım ayı itibarıyla Bandırma yakınlarından 10. Tümen bölgeye kaydırılmaya başlandı. 8. Kolordunun kurmay başkanı Von Kress ani baskın taraftarıydı. Buna rağmen gerekli tedarikler yapılarak 13 Ocak 1915 günü harekete geçildi. Böylece 1. Kanal Harekâtı başlamış oldu.¹⁴⁷

2 Şubat akşamı, 10. Tümen'in ilk kademesi olarak, 28. Alay'ın sahra topçu taburu hazırlık mevzisine girmişti. 29. Alay ise 2-3 Şubat gecesi kanala varmış olacaktı.¹⁴⁸ 8. Kolordu ise ayrı bir girişim içindeydi. Merkez kol 28 Ocak'ta kanala ulaşmıştı. 5-6 Şubat'ta sağ kanat kolu yani 8. Tümen'le Kantara'ya, merkez kolu ile yani 25. Tümen'le kanalın İsmailiye güneyine, sol kanat kolu, yani iki alaylı Hicaz kuvveti ile Süveyş'e saldırı planı hazırlandı ve onaylandı. Belirlenen gece sağ kanat kolu ve merkez koluyla 8. Kolordu kanala hücum etti. Fakat tam bir felaketle karşılaştı. Ateş üstünlüğü sağlanamamıştı. Birlikler zorla da olsa geri çekilerek

¹⁴⁴ *İbrahim Şükrü Sökmensüer'in Subay Şahsi Dosyası, Askerî Safahat Belgesi*, MSB Arşivi, s. 1.

¹⁴⁵ Rahmi Akbaş, *Mareşal Fevzi Çakmak*, Ötüken, İstanbul, 2008, s. 122. ; Ayfer Özçelik, *a.g.e.*, s. 12.

¹⁴⁶ Çulcu, *a.g.e.*, 41-42 (Kaynak içeriğinde Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'nda gerçekleştirdiği Sina Yürüyüşü, Kanal Harekâtları, Suriye ve Filistin direnişleri ile yaşanan büyük yenilgi özet olarak "Harb-i Umumi'de Osmanlı Cepheleri Vakayı" adlı kitapçıkta ele alınmıştır. Bu kitapçığı Kurmay Binbaşı Mehmed Emin Bey kaleme almış ve "Kanal Harekâtı, Sina ve Filistin Cephesi" başlığı altında ayrı bölüm olarak anlatılmıştır. Kaynak içeriğinde ayrıca, ekler mevcuttur ve bu ekler; 1) Albay Behçet'in "Büyük Harpte Mısır Seferi", 2) "Türk Subayının Gözünden İngiliz Savaş Yöntemleri, 3) Hüseyin Hüsnü Emir'in (Erkilet) "Yıldırım Hakkında" adlı ek bölümü, 4) Kurmay Binbaşı Vecihi'nin "Filistin Ricatı" adlı eki ile General Allenby'nin toplam üç tane olan "Filistin Raporları" yer almıştır).

¹⁴⁷ Çulcu, *a.g.e.*, s. 42-43.

¹⁴⁸ *A.g.e.*, s. 66

Gazze-Birüssebi-Maan hattına yığıldı. Bu geri çekilmeden önceki önemli bir aşamada, “tombazlarla”¹⁴⁹ batı yakasına 600 kadar Türk askerî geçirilebilmişti. Fakat İngilizler, atış üstünlüğü olan silah gücüyle Osmanlı askerini geri püskürtmüştü. Sabah 3. Ordu da savaşa girmiş, fakat İngilizlerin yoğun top atışı, gemileri ve diğer atış unsurları harekâtı durma noktasına getirmişti. 3. Tümen topçusunun gayretine rağmen ateş üstünlüğü sağlanamamıştı. Fakat İbrahim Şükrü’nün başında bulunduğu 15’lik obüs bataryası isabetli atışlarıyla Harding adlı İngiliz kruvazörünü vurarak tahrip etmişti. Bu açık sahada ölüme giden askerlerin verdiği mücadelede zaman zaman kazanılan başarılarından birisiydi. Bu yoğun baskılar sonucu Osmanlı ordusu İngilizleri doğu yakasından batı yakasına çekilmek zorunda bırakmıştı. Fakat Osmanlı askerinin kanalı geçecek tüm araçları tahrip edilmişti.¹⁵⁰

İbrahim Şükrü’nün de içinde bulunduğu 8. Kolordu, Kanal Seferi’ne giden ordunun en kritik görevini yapmaktaydı.¹⁵¹ Aynı bölgede Ali Fuat Bey’in komutasındaki birlikler Kanal’ın karşı tarafına geçiş için planlanan gizli hücum için kanalın en dar yeri olan Serapyum-Tosum bölgesine doğru yönelmişti. İlk geçişi, Ali Fuat Bey başlarında olarak, merkez kol yapacaktı. 3 Şubat’ta gece yarısı hücum kolları harekete geçmişti. Gece yapılan tombazlarla karşıya geçme girişimi, İngilizlerin yoğun ateşi ile karşılaşmıştı. Başarısız olan bu hücum sonrası Kolordu Kumandanı, kanalın doğu kıyısınının 25. Tümen tarafından kuvvetle tutulması emrini vermişti. Emirde, eldeki bütün topçuların kullanılarak ateş üstünlüğünün sağlanması ve gece tekrar karşıya geçilmesi planı çerçevesinde hareket edilmesi bildirilmişti. Fakat ateş üstünlüğü sağlamak olanaksız gözüküyordu. Zırhlı trenler ve kanaldaki kruvazörler de muharebeye girmişti. Türk topçu mevzileri uçaklar tarafından belirlenmekte, İngiliz topçularınca dövülmekteydi. Modern olmayan bataryalar 8 kilometre mesafeden, kanaldaki harp gemilerine etki edecek atışlardan mahrumdu. Yalnız Hartving Kruvazörü¹⁵² isabet almıştı.¹⁵³

¹⁴⁹ Su üstü taşıyıcı unsur olarak kullanılan sal veya kayık.

¹⁵⁰ *A.g.e.*, 43, 66- 68.

¹⁵¹ Akbaş, *a.g.e.*, s. 123.

¹⁵² İbrahim Şükrü’nün atışları sonucu tahrip edilen “Harwing (Hartving, Harding, Hatwing gibi yazılışları vardır)” adlı kruvazör.

¹⁵³ Özçelik, *Ali Fuat Cebesoy*, s. 15-16.

İbrahim Şükrü'nün, Kanal bölgesinde yer alan İsmailiye'nin güneydoğusundaki mevzisinde, düşmanın Timsah Gölü'nde bulunan "Harwing" adlı kruvazörünü tahrip ederek, fırkanın yan ateş altında kalmasını engellemesi önemli bir başarıydı. Bu başarı İbrahim Şükrü'nün, Cemal Paşa tarafından, 9 Şubat 1915'de açıkça takdir edilmesini sağladı. İbrahim Şükrü daha sonra "Harp Madalyası" ile ödüllendirilmiştir.¹⁵⁴

Bu münferit başarılarla rağmen genel olarak Kanal Seferi başarısızlıkla sonuçlanmıştı. Bu durumda artık geri çekilme başlamıştı. 20 Şubat 1915'den başlayarak 25. Tümen Gazze'de, 10. Tümen ise Birüssebi'de toplanmıştır.¹⁵⁵ Çanakkale Muharebeleri'nin başlaması, devletin başkentini savunmak için her yerden güçlerin buraya kaydırılmasını zorunlu kılmıştı. Bunun için 21 Nisan 1915'de 4. Ordu'nun 8. , 10. ve 25. Tümenleri Kanal Cephesi'nden ayrılmak zorunda kaldılar. Zira, Çanakkale Cephesi'nde büyük kara muharebelerinin yaşanacağı düşünülüyor bunun için bölgeye asker kaydırılıyordu.¹⁵⁶ Aslında Birinci Dünya Savaşı iki boğaz veya iki kanal diyebileceğimiz Süveyş ve Çanakkale üzerine oynanan girişimlerle şekillenmekteydi.

Birinci Kanal Harekâtı'ndan sonra, İngilizler karşı taarruza hemen geçmemişti. Çanakkale Muharebeleri'nin sonucu beklenmişti.¹⁵⁷ İkinci Kanal Harekâtı 4 Ağustos 1916'da yapılmış ve bu harekât Von Kress yönetimindeki ordunun ikinci başarısızlığı olmuştu. İbrahim Şükrü bu sefer başlamadan çok önce Çanakkale'ye dönmüştü. Sonuçta İngilizlerin karşı taarruzlarıyla Osmanlı Ordusu çekilmeye başlamış, savaş Osmanlı topraklarının savunulması meselesine dönüşmüştü.

2. Çanakkale Cephesi

Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'na fiili olarak girmesinde ve bu savaşın seyrinin belirlenmesinde kilit nokta Çanakkale Boğazı'dır. Zira, daha

¹⁵⁴ Şahin, *Emniyet Genel Müdürleri*, s. 146. ; Şahin, *Türk Polis Teşkilâtının Şanlı Geçmişinde ve Cumhuriyet'e Giden Yolda İz Bırakan Polisler*, s. 15. ; İbrahim Şükrü Sökmensüer'in *Subay Şahsi Dosyası, Askerî Safahat Belgesi*, MSB Arşivi, s. 2.

¹⁵⁵ Özçelik, *Ali Fuat Cebesoy*, s. 15-16.

¹⁵⁶ Çulcu, *a.g.e.*, s. 44.

¹⁵⁷ Aybars, *a.g.e.*, s. 52.

savaştan önce İngiliz bahriye nazırı Churchil, Eylül 1914’de harbiye nazırı Lord Kitchener’den “kara ve deniz kuvvetlerinden seçilecek kurmay subaylarla, Çanakkale Boğazı’na yapılacak bir harekâtın incelenmesini, İngiliz donanmasını Marmara Denizi’ne sokmak için Gelibolu yarımadasının kuvvetli bir Yunan ordusuyla ele geçirilmesi konusunun planlanmasını” istemişti. Bu ilk planlamanın uygulanabilmesi bazı koşulların sağlanmasına bağlıydı. Bu koşulların sağlanmasının mümkün olmadığı görülünce plandan vazgeçilmişti. Churchil’in planı, Çanakkale Boğazı’nın kontrolüne yönelik olarak 25 Kasım 1914’de yeniden gündeme gelmişti. Görüşmelerde, Doğu Cephesi’nin ikiye bölünme isteği, Rusya’ya yardım, Karadeniz’de sıkışan ticaret gemilerinin kurtarılması ana konular olmuştu. İstanbul ve Boğazlar’ın alınmasıyla Türk Ordusu’nun ikiye bölünmesi, böylece Alman hatlarını ve ittifaklarını parçalama imkânlarının doğması gibi kazanımları elde edeceklerdi. Bu düşüncelerle Churchil’in Çanakkale ısrarı kabul edilmişti.¹⁵⁸

Çanakkale Savaşı, 19 ve 25 Şubat Muharebeleri, ardından Şubat ayı sonuna kadar geçen diğer çatışmalardan sonra 18 Mart 1915’de yapılacak olan Büyük Deniz Taarruzu’na (boğazın zorlanması) kadar ön taarruzlarla hemen her gün aralıksız olarak devam etmişti. Bunlardan, 1 Mart’ta Kumkale ve Seddülbahir’in arka taraflarına gerçekleştirilen, yine aynı gün Karanlık Liman’a giren zırhlılarla yapılan saldırılarda boğazı zorlayan güçler, obüs bataryalarıyla muharebeye girmişlerdi. Ardından Tenkerdere sırtları dövülmeye başlanmış aynı şekilde buradan da Tenker bataryaları muharebeye iştirak etmişti. Bu saldırılar karşısında verilen mücadeleler, işgal güçlerinin Boğaz’ı zorlayarak İstanbul’a ulaşma hedefini gerçekleştiremeyeceklerini göstermişti.¹⁵⁹

Balkan Harbi’nden sonra 21 Mart 1914’te (8 Mart 1330), Ağır Topçu Numune Taburu’nun¹⁶⁰ 1. Bölüğü’ne tayin edilen¹⁶¹ ve ardından da 2 Ağustos 1914’te (20 Temmuz 1330) seferberlik münasebetiyle 8. Kolordu emrine verilerek Kanal Harekâtı’na katılmak üzere sefere çıkan İbrahim Şükrü bu vazifesinden sonra

¹⁵⁸ Erkal, *a.g.e.*, s. 25-27.

¹⁵⁹ *A.g.e.*, s. 34,37,43-44.

¹⁶⁰ I. Ağır Obüs Bataryası (İnan, *Tarihe Tanıklık Edenler, “Şükrü Sökmensüer”*, s. 100).

¹⁶¹ *İbrahim Şükrü Sökmensüer’in Subay Şahsi Dosyası, Askerî Safahat Belgesi*, MSB Arşivi, s. 1. ; İnan, *Tarihe Tanıklık Edenler, “Şükrü Sökmensüer”*, s. 100.

Çanakkale Cephesi'ne dönmüştür.¹⁶² Çanakkale Cephesi'nde büyük mücadele verilirken, Kanal Cephesi'nden, acele olarak, Çanakkale Cephesi'ne gönderilen İbrahim Şükrü, 25 Mart'ta, 18 Mart zaferinden tam yedi gün sonra, Çanakkale'ye dönebilmişti. Burada Seri Ateşli Obüs Taburu'nda ve çeşitli bataryalarda görev almıştır.¹⁶³

18 Mart 1915'de, İtilaf kuvvetlerinin 16 zırhlı ve 3 kruvazör ile saldırması ile başlayan süreçte Çanakkale Cephesi en yoğun savaşların yaşandığı bölge olmuştur. Bu saldırı İtilaf donanmasının ağır kayıplar vermesiyle sonuçlanmış, yedi saat boyunca yapılan bombardımandan sonra Osmanlı bataryaları Bouvert zırhlısı ve torpido gemisini batırmıştı. İrrestible ve Ocean zırhlıları da ağır hasar almıştı.¹⁶⁴ Çanakkale'de müstahkem mevki topçu gücü ağırlıklı olarak Anadolu yakasında bulunmaktaydı.¹⁶⁵

İbrahim Şükrü'nün Çanakkale Cephesi'nde görevlendirilmesinden kısa bir süre sonra önemli kara savaşları yaşanmıştı. 25 Nisan'da başlayan amfibi harekâtı ve Kumkale Muharebeleri bunlardandı. Arıburnu çıkarması ve 19. Tümen komutanı Mustafa Kemal'in müdahaleleriyle Conkbayırı'nda İngiliz çıkarma güçlerinin kavranmaya başlanması önemli gelişmelerdi. İtilaf güçleri için Seddülbahir çıkarması ve Kirte Muharebeleri¹⁶⁶ ile devam eden kara savaşlarında asıl amaçlardan biri de Akçitepe'yi ele geçirip boğaz tabyalarını düşürmek olarak planlanmıştı. Ancak bu çıkarma ve saldırılar Türk kuvvetlerinin başarılı savunmasıyla akamete uğradı.¹⁶⁷

Ağustos sonunda kadar yapılan tüm taarruzlarda bir başarı sağlayamayan İtilaf Devletleri 7 Aralık 1915'de Çanakkale Cephesi'ni boşaltmaya karar vermişti. General Hamilton yeni ek birliklerle girişimini sürdürmek niyetindeydi. Fakat Avrupa'da sürmekte olan savaş buna engel teşkil ediyordu. Fransa'da başlatılması

¹⁶² TTK Arşivi BK 4-3/3, s. 153. ; Çufalı, *a.g.e.*, s. 473. ; İnan, *Tarihe Tanıklık Edenler, "Şükrü Sökmensüer"*, s. 100.

¹⁶³ TTK Arşivi BK 4-3/3, s. 153. ; Çufalı, *a.g.e.*, s. 473. ; *İbrahim Şükrü Sökmensüer'in Subay Şahsi Dosyası, Askerî Safahat Belgesi*, MSB Arşivi, s. 1. ; TTK Arşivi BK 5-3/10-A, s. 125.

¹⁶⁴ Akbaş, *a.g.e.*, s. 75.

¹⁶⁵ Erkal, *a.g.e.*, s. 65.

¹⁶⁶ İbrahim Şükrü, Çanakkale Boğazı'nda yapılan Seddülbahir çıkarma harekâtının üçüncü muharebesi olan 3. Kirte Muharebeleri'nin başladığı 4 Haziran 1915'ten üç gün önce mülazım-ı evvelliğe terfi etmiştir (*İbrahim Şükrü Sökmensüer'in Subay Şahsi Dosyası, Askerî Safahat Belgesi*, MSB Arşivi, s. 1. ; Şahin, *Emniyet Genel Müdürleri*, s. 142).

¹⁶⁷ Erkal, *a.g.e.*, s. 68-94, 135.

düşünülen büyük taarruz aşamasında yeni güç gönderilmesi mümkün olmamıştı. Zira, Fransa 22 Eylül 1915'e kadar Çanakkale için herhangi bir askerî destek vermek taraftarı olmadığını açıklamıştı.

İngilizlerin Çanakkale'deki tek başarıları, birliklerini oldukça gizli ve seri bir şekilde geri çekebilmeleri ve adeta kayıpsız bir şekilde tahliye işlemlerini yapabilmiş olmalarıydı. Öyle ki bu çekilme hemen hemen hiç fark edilememişti. Bu birlikler Balkanlar'da açılan yeni bir cephe için Selanik'e kanalize edilmeye başlanmıştı. Buna karşı çıkan Hamilton ise görevden alınmıştı.¹⁶⁸ İngilizlerin göğüs göğüse mücadele verdikleri düşmanlarından ayrılıp, çok gizli ve seri bir şekilde yapılan çekilme sırasında, hemen hemen hiç zayıt vermemeleri Türk ordusu tarafından da takdir edilmiştir.¹⁶⁹

İbrahim Şükrü, 14 Haziran 1915'de (1 Haziran 1331) üsteğmenliğe terfi ederek 1 Ocak 1916'da (19 Kânunuevvel 1331) 5. Ordu Cenup Grubu Çanakkale Ağır Obüs Batarya Kumandanlığı'nda görevlendirilmişti.¹⁷⁰ Beşinci Ordu, İngilizlerin Anafartalar ve Arıburnu'nu boşaltmasıyla, Seddülbahirde bulunan İngiliz ve Fransız kuvvetlerine odaklanmıştı. Anafartalalar ve Arıburnu'nda bulunan en güçlü bataryalar, İbrahim Şükrü'nün de bulunduğu Güney Grubu'na gönderilmişti.¹⁷¹

İbrahim Şükrü, Çanakkale Cephesi'nde atandığı ilk görevlerinden sonra 9 Ocak 1916'da (27 Kânunuevvel 1331) Avusturya Ağır Obüs Bataryası ile İstanbul'a dönmüştü. 26 Şubat 1916'da (13 Şubat [1331]) Rusçuk'tan gelen Ağır Obüs Bataryası'na tayin edilmişti.¹⁷² Ardından, Çanakkale 52. Ağır Obüs Bataryası Kumandanlığında görevlendirilmişti. Bu görevini takiben, 19 Mart 1916'da (6 Mart 1332) Avusturya Ağır Obüs Bataryası ile Alman Kumandanı Von Hofe'nin refakatinde Ağır Topçu Depo Alayı'na verilmiştir. İbrahim Şükrü buradaki görevini tamamladıktan sonra 19 Kasım 1916'da (6 Teşrinisani 1332) Çanakkale Boğazı Ağır Topçu İntepe Grubu Çakaltepe Bataryası'na nakledilmiştir. 26 Mayıs 1918'de (26 Mayıs 1334) Çanakkale 157. Hasan Mevsuf Bataryası Kumandanlığı'nda görev

¹⁶⁸ *A.g.e.*, s. 219-221.

¹⁶⁹ İnönü, *a.g.e.*, s. 102-103.

¹⁷⁰ *İbrahim Şükrü Sökmensüer'in Subay Şahsi Dosyası, Askerî Safahat Belgesi*, MSB Arşivi, s. 1.

¹⁷¹ Erkal, *a.g.e.*, s. 223.

¹⁷² *İbrahim Şükrü Sökmensüer'in Subay Şahsi Dosyası, Askerî Safahat Belgesi*, MSB Arşivi, s. 1.

almıştır. 25 Kasım 1918’de (25 Teşrinisani 1334) Çanakkale Müstahkem Mevki Kumandanlığı 1. Şube mülhaklığında görevlendirilmiştir.¹⁷³

İbrahim Şükrü, Mondros Mütarekesi’nin imzalandığı sırada Çanakkale Müstahkem Mevki Kumandanlığı 1. Şube mülhaklığında görevliydi. İbrahim Şükrü, mütarekenin imzalanmasından sonra, yarıda kalan eğitimini tamamlamak üzere, 1 Mart 1919’da (1 Mart 1335) Erkân-ı Harbiye Mektebi ikinci devre tahsili için İstanbul’a dönmüştü. Burada eğitimine bir süre devam etti.¹⁷⁴ Fakat kısa bir süre sonra eğitimine yeniden ara vermek zorunda kalmıştı. Zira, Anadolu’da “Millî Kurtuluş Mücadelesi” başlamış ve İbrahim Şükrü de bu mücadeleye iştirak etmek üzere arkadaşlarıyla birlikte İstanbul’dan ayrılmıştı.

C. Millî Mücadele ve İbrahim Şükrü

1. Anadolu’ya Geçişi ve Millî Mücadele’ye İştiraki

Mondros Mütarekesi şartlarında oluşan işgal, ardından Yunan saldırıları ve gizli anlaşmalarla ortaya çıkan bölünme tehdidi milletin ve ülkenin istikbali için tehdit olmaya başlamıştı.¹⁷⁵ Buna bir çare bulmak amacıyla, birçok kesim ortak bir ülkü etrafında birleşerek harekete geçmişti. Siviller ve askerler, saltanatın verilen mücadeleye katkısını ve önderlik edişini görmek istemişlerdi. İşgal altında bulunan Osmanlı başkentinde bu gerçekleşmeyince arayış içinde olanlar yönlerini Anadolu’ya dönmeye başladı.¹⁷⁶ Ordu bu ikilemi aşmakta gecikmediği içindir ki Anadolu’daki mücadele subay kadrolarını hızla bünyesine katmaya başlamıştı.

İbrahim Şükrü, Anadolu’da verilmeye başlanan Millî Mücadele’ye gelmeden önce Balkan Harbi, Kanal Harekâtı ve Çanakkale Cephesi’nde önemli görevler ifa etmişti. I. Dünya Savaşı’nı Osmanlı Devleti açısından bitiren mütareke

¹⁷³ TTK Arşivi BK 4-3/3, s. 153. ; *İbrahim Şükrü Sökmensüer’in Subay Şahsi Dosyası, Askerî Safahat Belgesi*, MSB Arşivi, s. 1. ; Şahin, *Türk Polis Teşkilâtının Şanlı Geçmişinde ve Cumhuriyet’e Giden Yolda İz Bırakan Polisler*, s. 14. ; Şahin, *Emniyet Genel Müdürleri*, s. 142 ; Çufalı, *a.g.e.*, s. 473.

¹⁷⁴ *İbrahim Şükrü Sökmensüer’in Subay Şahsi Dosyası, Askerî Safahat Belgesi*, MSB Arşivi, s. 1.

¹⁷⁵ Mustafa Turan, *Yunan Mezalimi (İzmir, Aydın, Manisa, Denizli-1919-1923)*, AKDİTYK Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1999, s. 1, 5.

¹⁷⁶ Ahmad, *Modern Türkiye’nin Oluşumu*, s. 16-17.

imzalandıktan sonra, yarım kalan Erkân-ı Harbiye tahsili için İstanbul'a dönmüştü. Burada bir süre eğitimine devam etmiş fakat Anadolu'da oluşmaya başlayan mücadele ruhundan da uzak kalmamıştı. Bu nedendir ki kısa bir süre bekledikten sonra Anadolu'ya geçmeye ve Millî Mücadele saflarına katılmaya karar vermişti.

İbrahim Şükrü, 1 Mayıs 1920/1336'da Millî Mücadele'ye iştirak etmek üzere, İstanbul'da devam etmekte olduğu Erkân-ı Harbiye Mektebi eğitimine ara vererek Anadolu'ya geçmişti. İlk olarak 20. Kolordu Erkân-ı Harbiyesi'nde görevlendirilmişti.¹⁷⁷ Bu, İsmet İnönü'nün Anadolu'ya ikinci geçişinden kısa bir süre sonrasındır. Birinci Dünya Savaşı'nda Kolordu Komutanlığı yapan İsmet Paşa da Mart 1920'de¹⁷⁸ Anadolu direnişine katılmış, ardından da Edirne milletvekili ve Genelkurmay Başkanı olmuştu.¹⁷⁹ 1 Mayıs 1920'de Anadolu'ya üsteğmen¹⁸⁰ rütbesiyle geçen İbrahim Şükrü, Millî Hükümet emrine girerek, 20. Kolordu Kurmay Başkanlığı 1. Şube'ye görevlendirilmişti. 20 Haziran 1920'de Genelkurmay Harekât Dairesi Kurmaylığı'nda, El Cezire ve Adana Cepheleri Kısım Amirliği'nde görev almıştı. 1 Ekim 1920'de ise Genelkurmay başyaverliğine getirilmişti. 10 Ekim 1920'den 18 Ekim 1921'e kadar da Garp Cephesi Komutanı İsmet Paşa'nın başyaverliği görevini üstlenen İbrahim Şükrü, aynı zamanda, 18 Ocak 1921'de 11. Fırka Kurmay Başkanlığı'na atanarak II. İnönü Savaşı'na iştirak etmiştir. İbrahim Şükrü 20 Nisan 1921'de yeniden İsmet Paşa'nın yaveri olarak görev almış, ardından 10 Aralık 1921'de 5. Kolordu 1. Şube Müdürlüğü yapmıştır.¹⁸¹ İbrahim Şükrü bu ilk görevlerinden sonra da ehemmiyetli ve kritik görevler alarak Millî Mücadele'ye önemli katkılar sağlamıştır.

İbrahim Şükrü'nün arkadaşlarıyla birlikte geçtiği Anadolu'da, daha Mondros Mütarekesi döneminden başlayarak, elde kalan silahları ve kuvvetleri, mümkün olduğunca içeriye alarak korumak ve ilk ayaklanma imkânı elde edilince de bunları

¹⁷⁷ *İbrahim Şükrü Sökmensüer'in Subay Şahsi Dosyası, Askerî Safahat Belgesi*, MSB Arşivi, s. 1. ; İbrahim Şükrü Sökmensüer 1975'de kendisiyle yapılan bir söyleşide "1919 nihayetlerinde kaçtık Anadolu'ya" demektedir (İnan, *Tarihe Tanıklık Edenler, "Şükrü Sökmensüer"*, s. 142).

¹⁷⁸ İsmet Paşa, Mustafa Kemal Paşa'nın davetine ancak Mart 1920'de icabet etmiş, ani bir kararla ve yanına sadece palto, şapka, şemsiye ve harita alarak yola çıkmıştır (Metin Heper, *İsmet İnönü Yeni Bir Yorum Denemesi: İsmet İnönü, The Making of a Turkish Statesman*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1999, s. 52).

¹⁷⁹ Hale, *a.g.e.*, s. 71.

¹⁸⁰ 1.6.1915'de üsteğmen olmuştur (TTK Arşivi BK 14-3/43-C, s. 129).

¹⁸¹ TTK Arşivi BK 5-3/10-A, s. 125. ; İnan, *Tarihe Tanıklık Edenler, "Şükrü Sökmensüer"*, s. 100.

kullanmak fikri olan Mustafa Kemal ve onun mücadele arkadaşları vardı. Onlar da İstanbul'da uzun süre kalmış, toplantılar yapmış ve bir şekilde Anadolu'da mücadele başlatmak amacıyla değişik görev ve yollarla oraya geçmişlerdi. Anadolu'ya gidenler kadar geride kalıp bu planın bir parçası olarak orada mücadele eden ve planın gereklerini uygulamaya çalışan mücadeleçiler de söz konusuydu. Mustafa Kemal'e göre İngiliz halkı yeni bir savaş istememekteydi. Bu nedenle, İngilizlerin asıl menfaatlerine yönelmedikçe Anadolu'da bir mukavemet hareketine girişmek mümkün gözüküyordu.¹⁸²

İstanbul'dan Ankara'ya gelmek oldukça meşakkatli bir işti. Bu yolculuğun riskleri ve zorlukları vardı. O günleri ve yolculuk şartlarını İsmet İnönü hatıralarında oldukça açık olarak anlatmıştır. İnönü'ye göre bu yolculuk hemen hemen herkes için aynı şartlar çerçevesinde gerçekleşmiştir. İnönü'nün anlattığına göre harekete başlamak ani ve habersizceydi. Hemen hareket edilmiş, hatta bazı yakınlarla da görüşülememişti. Haydarpaşa'ya gizlice geçilerek trene biniliyordu. Oradan Maltepe'ye geçme şartlarını dile getiren İnönü, Yenibahçeli Şükrü'nün idare ettiği Piyade Endaht Okulu'nun (Piyade Atış Okulu) İstanbul'dan Anadolu'ya geçecek olanların işlerini kolaylaştırıcı etki sağladığını da belirtmiştir. Yolculuğun daha sonrası için de yardım edildiğini dile getirmiştir. Hatıralara göre, orada bir vesika verilerek görevler düzenlenmiş, akşam bir subay veya belirlenen kişilerin evlerinde kalınmıştı. Er elbiseleri verilen subayların kıyafetleri değiştirilmiş, eşyalar bavul veya çantalara konularak sabaha karşı kafil halinde hareket edilmişti. Önde zabıtlar giderken, arkada er elbiseli birçok kişi yaya olarak yürümüştür. Burada yürüyen askerler odun kesmeye veya başka hizmetlere giden askerler olarak nitelendirilmişti. Menzil olarak belirlenen bir köyde kaldıktan sonra muhtelif köylere uğranarak yola devam edilmiş, birçok yerde de yatılmıştı.¹⁸³

İstanbul'dan Anadolu'ya geçişin önemli kavşak noktası olan İzmit işgal altındaydı. Bu nedenle büyük şehir ve merkezlere uğranmadan köylerden geçilecekti. İzmit yakınlarında, beraber gelen zabıtlar veda ederek ayrılıp yeni görev için geri dönmüşlerdi. Yolda başka kafilelere de rastlanmakta ve birleşerek devam edilmekmekteydi. İngilizlerin bulunduğu İzmit'in kuzeyinden Sakarya'ya ulaşan kafileler, at araba ve yaya biçiminde yolculuklarla yola devam etmişler, Sakarya

¹⁸²Atay, *a.g.e.*, s. 163.

¹⁸³ İnönü, *a.g.e.*, s. 179.

nehri emniyetli bir geçitten geçerek ilerlemişlerdi. Bu geçitler ve Adapazarı yer yer emniyetsiz olabiliyordu. Arifiye yakınlarında Sakarya'nın uygun bulunabilen geçitlerinden birinden geçilerek Hendek üzerinden harekete devam edilmişti. Hendek'te imkânlar artmaya, binekler bulunmaya başlanmıştı. Fakat, Düzce ve Bolu civarında Kuvâ-yı Milliye'ye karşı olan tavır birçok açıdan zorluklar oluşturuyor, etraftan sürekli kötü haberler duyuluyordu. Bolu'ya gelindiğinde artık herkese sıfatına göre muameleler başlayacak, mevkisine göre muameleye tabi tutulacaktı. Bolu'dan sonra Gerede yakınlarından Çerkeş yolu izlenerek yola devam edilmekte, at verilerek yolculara kolaylık sağlanmaktaydı. Çerkeş'ten Şabanözü istikametine doğru uzanan yolculuk sonrası Ankara'ya üç gün kalmış olacaktı. İstanbul-Ankara arasında zorluklarla aşılacak bu yol yaklaşık 20 günlük bir süre gerektiriyordu.¹⁸⁴ İbrahim Şükrü de bu meşakkatli yolculuğu hemen hemen aynı yolları aşarak ve yine hemen hemen aynı koşullarda tamamlamıştı.

İbrahim Şükrü'nün geldiği Anadolu ve özellikle Ankara bunalımlı bir havadaydı. Mustafa Kemal ve arkadaşları Ankara Ziraat Mektebi'nde etrafları sarılı, adeta muhasara altında bir durumda yaşamaktaydı. Haberleşme imkânları yetersizdi. Zaman zaman da aksamalar yaşanıyor. Ziraat Mektebi'nin etrafı oldukça güvenliksizdi. Okulu koruyacak nöbetçi bulmakta çoğu zaman sıkıntı çekiliyordu. Her an baskının yaşanabileceği haber ve düşünceleri içinde günler geçirilmekteydi. Diğer taraftan Anadolu'nun her yanında isyanlar başlamıştı. İbrahim Şükrü, Anadolu'ya Millî Mücadelecilere karşı isyanların (Birinci Düzce İsyanı/13 Nisan-31 Mayıs, Ahmet Anzavur/8 Mayıs, İzmit-Adapazarı-Lefke arasındaki isyan, ardından ikinci Düzce isyanı ve Bolu-Ankara arası isyanlar) devam ettiği günlerin ortasında gelmişti.¹⁸⁵

İbrahim Şükrü, Balkan Savaşları'nda ve Kanal Harekâtı'nda, aynı savaşın içinde ve zaman zaman çok yakın olarak çalıştığı Ali Fuat Paşa ile Anadolu'da da karşılaşmıştı. Kısa bir süre için de olsa aynı kolorduda çalışma imkânı bulmuştu. Ali Fuat Paşa'nın başında bulunduğu 20. Kolordu Millî Mücadele'nin başlangıç döneminde ve daha sonraki süreçte önemli bir yere sahipti. Özellikle Millî Mücadele'nin başlangıç döneminde Geyve Boğazı ve Osmaneli civarındaki varlığı önemliydi. Ali Fuat Paşa 25/26 Nisan 1920 gecesi Osmaneli'de iken eski Harbiye

¹⁸⁴ İnönü, *a.g.e.*, s. 180-182.

¹⁸⁵ Aydemir, *İkinci Adam C.I. 1884-1938*, s. 139.

Nazırı Fevzi Paşa gelmiş ve ardından Ali Fuat Paşa'nın da gayretleriyle Ankara'ya yönlendirilmişti. Fevzi Paşa 27 Nisan'da Ankara'ya varmıştı. Daha gelmeden Meclis'e üye seçilmiş, sonra da Müdafaa-i Milliye Vekâleti'ne getirilmişti. Erkân-ı Harbiye-i Umumîye Vekâleti'ni ise İsmet Bey üzerine almıştı.¹⁸⁶ İbrahim Şükrü ise 1 Mayıs'ta Fevzi Paşa'dan 3 gün sonra Anadolu'ya geçmiş ve 20. Kolordu Kurmay Başkanlığı'nda görevlendirilmişti.¹⁸⁷

Yirminci Kolordu o günlerde Millî Mücadele hareketine karşı başlayan isyanları bastırmakla meşguldü. 20. Kolordu'nun başında bulunan Ali Fuat Paşa, 8 Mayıs 1920'de Mustafa Kemal'e, Adapazarı ve Sapanca'da ortaya yeniden çıkan Anzavur isyanını sonlandırmak için tedbirlerini ve Adapazarı'na taarruz edeceğini bildirmişti. Ali Fuat Paşa, Çerkez Ethem kuvvetlerinin gelmesini beklemeden, 16 Mayıs'ta Doğançay Deresi civarında Ahmet Anzavur'la karşılaştı. Çatışmada yoğun ateş altına alınan Anzavur çekilmeye zorlanmış, Dayı Mesut ve Demirci Efe'nin müfrezelerinin de katkısıyla Anzavur kaçmak zorunda kalmıştı. Mustafa Kemal, Ali Fuat'ı bu çatışmalar öncesinde Ankara'ya çağırılmıştı. Fakat Ali Fuat, durumun ciddiyetini, Düzce-Bolu İsyancıları ile Halife Kolordusu tehlikesini düşünerek önce bu büyük tehditleri bertaraf etmek istiyordu. 23 Mayıs 1920'de Kurmay Başkanlığı (Erkân-ı Harbiye) ve süvari birliği vasıtasıyla Adapazarı'na süratle girmişti. Ali Fuat, Adapazarı ve Sapanca'yı, Çerkez Ethem kuvvetlerinin de yardımıyla, tekrar aldı. Ali Fuat, Refet Bele ve Çerkez Ethem, Hendek, Düzce ve Bolu asilerine karşı da planlı bir harekâtla sonuç alarak isyanı bastırmışlardı.¹⁸⁸

İbrahim Şükrü, Ali Fuat Paşa'nın komutasında bulunan 20. Kolordu Kurmay Başkanlığı'ndaki görevinden, 25 Temmuz 1920'de (25 Temmuz 1336), Genelkurmay Başkanlığı'nda (Erkân-ı Harb-i Umumî) yeni bir göreve tayin edilmişti.¹⁸⁹ İbrahim Şükrü'nün Genelkurmay Başkanlığı içindeki görevine tayini, 22 Haziran 1920'de Yunanlıların Milne Hattı'ndan topyekûn saldırıya geçtikleri

¹⁸⁶ *A.g.e.*, s. 142.

¹⁸⁷ *İbrahim Şükrü Sökmensüer'in Subay Şahsi Dosyası, Askerî Safahat Belgesi*, MSB Arşivi, s. 1. ; İnan, *Tarihe Tanıklık Edenler, "Şükrü Sökmensüer"*, s. 142.

¹⁸⁸ Özçelik, *Ali Fuat Cebesoy*, s. 143-147.

¹⁸⁹ *İbrahim Şükrü Sökmensüer'in Subay Şahsi Dosyası, Askerî Safahat Belgesi*, MSB Arşivi, s. 1.

zamanın bir ay sonrasında gerçekleşmişti. Yunanlıların bu saldırısı ancak Ocak 1921’de durdurulabilmiştir.¹⁹⁰

3 Mayıs 1920’de TBMM ilk kabinesi oluşturulurken Milli Savunma Bakanlığı’na (Millî Müdafaa Bakanlığı) Fevzi Çakmak, Genelkurmay Başkanlığı’na (Erlakan-ı Harbiye-i Umumîye) Albay İsmet seçilmişti. Erkân-ı Harbiye-i Umumîye de bakanlıklar arasında yer almaktaydı.¹⁹¹ Ali Fuat Paşa’nın Yunanlılarla, Batı Cephesi Komutanı olarak mücadele ettiği dönemde Genelkurmay Başkanı İsmet (İnönü) Bey’di. Ali Fuat Paşa, Gediz’de Yunanlılara yönelik bir taarruz planlamakta ve onları durdurmayı düşünmekteydi. Fakat Genelkurmay Başkanı bunu onaylamıyordu. Buna rağmen, Ali Fuat Paşa Yunanlılara karşı bir taarruz gerçekleştirmişti. Dalgalı, disiplinsiz, emir ve komutasız bazı hareketler Gediz taarruzunu başarısız bir harekâta dönüştürmüştü. Bu sonuç Yunanlıların karşı taarruzuna neden oldu. 25 Ekim 1920’de Bursa cephesinden yapılan taarruzla İnegöl ve Yenişehir işgal edildi. Uşak’dan Dumlupınar sirtlarına yakın alana saldırı başlatıldı. Birlikler Dumlupınar sirtlarına çekildi.¹⁹² Mustafa Kemal Paşa, Gediz hadisesi üzerine Ali Fuat Paşa’yı Ankara’ya çağırdı.¹⁹³ Sonuç olarak Ali Fuat Paşa’nın Gediz muharebesinde aldığı olumsuz sonuç, paşanın cephe üzerindeki otorite ve etkisini sarsmış, hem Ali Fuat hakkındaki dedikodular hem de Kuvâ-yı Seyyare’nin düzensiz hareketleri yeni bir karar alınmasına neden olmuştu. Bu karar doğrultusunda Batı Cephesi ikiye ayrıldı. Güney’ini İçişleri Bakanı Refet Bey, önemli görülen Kuzey kısmı ise Genelkurmay Başkanı olan İsmet Bey idare edecekti. Genelkurmay Başkanlığı ise vekâleten Fevzi Çakmak’ın uhdesine bırakıldı.¹⁹⁴

İbrahim Şükrü, İsmet Paşa’nın Batı Cephesi Kumandanlığı teklifiyle karşılaşmasına ve sonraki gelişmelere yakından tanıklık etmişti. İbrahim Şükrü o sırada Genelkurmay Başkanlığı (Erkân-ı Harbiye- i Umumî Riyaseti) başyaveriydi. İbrahim Şükrü’nün anlatımına göre, İsmet Bey (İnönü) 1920 yılı başlarında bir gün

¹⁹⁰ Akbaş, *a.g.e.*, s. 213.

¹⁹¹ Şerafettin Turan, *İsmet İnönü: Yaşamı, Dönemi ve Kişiliği*, Kültür Bakanlığı, Ankara, 2000, s. 22.

¹⁹² Kemal Atatürk, *Nutuk 1919-1927*, Yay. Haz. Zeynep Korkmaz, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2007, s. 339.

¹⁹³ İnönü, *a.g.e.*, s. 205.

¹⁹⁴ Atatürk, *a.g.e.*, s. 343.

İbrahim Şükrü'yü huzuruna çağırmişti. Ona Mustafa Kemal Paşa'nın kendilerini beklediğini söylemişti. Mustafa Kemal Paşa, gar binasının yanında eski bir binada bulunmaktaydı. Birlikte oraya gidilmişti. İsmet Bey ikinci kata çıkıp görüşmesini yapmış, görüşmede Mustafa Kemal Paşa, İsmet Bey'e, Ali Fuat Paşa'yı Batı Cephesi Komutanlığı'ndan alarak Moskova'ya sefir olarak göndereceği fikrini açmıştı. Kendisinin Batı Cephesi Komutanlığı'nı deruhte etmesini istemişti. Ali Fuat, Çerkez Ethem'le o günlerde çok iyi münasebetteydi. Bazen, Ethem gibi "filintayı" sırtına alarak Ankara'ya geldiği de olmuştu. Milis kumandanı havasında gözükmekteydi. Mustafa Kemal Paşa da düzenli orduyu onunla oluşturmayı imkânız gördüğü için bu teklifi İsmet Bey'e yapmıştı. Düşünmek için müsaade isteyip çıktıktan sonra aşağıya inen İsmet Bey, İbrahim Şükrü ile bu günkü istasyon önünde dolaşmaya başlamıştı.¹⁹⁵

İbrahim Şükrü bu gelişmeyi şu sözlerle aktarmıştır:

"Sana" dedi "bir erkân-ı harp olarak sual soracağım." "Buyurun Paşam¹⁹⁶ dedim." "Atatürk bana Batı Cephesi Kumandanlığını teklif etti. Ali Fuat Paşa'yı Moskova'ya sefir olarak gönderecekmiş. Kabul edeyim mi, mütalaan nedir?" dedi. Cevap olarak "Paşam Atatürk gibi mühim bir şahsiyetin ve mücadelenin başkanı olan bir şahsiyetin bu emirlerini yerine getirmek bir vazifedir. Hiç durmayın kabul edin ama beni de bırakmayın yanınızdan" dedim. Biraz sonra Atatürk'e çıkıyor, kabul ettiğini söylüyor. Bana " Kabul ettim, hazır ol Eskişehir'e gidip Batı Cephesi Kumandanlığı'nı deruhte edeceğiz." dedi.¹⁹⁷

Bu gelişme üzerine İsmet Bey hem Genelkurmay Başkanı hem de Batı Cephesi Komutanı olarak tayin edilmiştir. İbrahim Şükrü de hem Genelkurmay Başkanı (Erkân-ı Harbiye) başyaveri hem de Batı Cephesi Kumandanlığı başyaveri olarak İsmet Bey ile birlikte Eskişehir'e gitmiştir. O günlerde düzenli ordu kurma gereksinimi ve kararı alınmıştı. Ethem ve benzeri unsurların zorla ve zorbalıkla yaptıkları baskı ve zulüm halkın millici diye bilinen harekete karşı tavır almasına neden olmaktaydı. Zira, Ethem ve taraftarları, halka baskı yaparak ihtiyaç temin etmeye başlamıştı. Gerekli olan para, asker ve diğer ihtiyaçlar köylüden ve belirli bir kural olmadan, sınırsızca tedarik edilmekteydi. İsmet Bey bu olumsuz davranışlara

¹⁹⁵ İnan, *Tarihe Tanıklık Edenler*, "Şükrü Sökmensüer", s. 142.

¹⁹⁶ İsmet Bey (İnönü) o günlerde henüz "Paşa" rütbesinde değildir. Fakat İbrahim Şükrü, Genelkurmay Başkanı olan İsmet Bey'e bu şekilde hitap etmeyi uygun görmüştür.

¹⁹⁷ İnan, *Tarihe Tanıklık Edenler*, "Şükrü Sökmensüer", s. 142.

karşı kararlar aldı. Fakat, Ethem ve kardeşleri buna uymamakta uzun süre direniş göstermişti.¹⁹⁸

Bu konu ve ilişkili diğer gelişmeler, Çerkez Ethem ve bağlantıda olduğu kişilere dönük yeni bir siyaset oluşturma gereğini ortaya çıkarmıştı. Bu sırada, alınan karar doğrultusunda, Mustafa Kemal Paşa, İsmet Bey ve İbrahim Şükrü birlikte Bilecik'e gidecekti. Orada eski sadrazam ve komutanlardan Dâhiliye Nazırı Ahmed İzzet Paşa, Salih Paşa ve Fatin Hoca ile buluşulacaktı. Çerkez Ethem de trene alınarak yola çıkıldı. Eskişehir'e varıldığında Ethem gizlice ortadan kaybolmuştu. Mustafa Kemal Paşa, Çerkez Ethem'in olmadığını anlayınca bulunmasını istemişti. Ardından Çerkez Ethem aranmaya başlandı. Arama görevi İsmet Paşa tarafından, İbrahim Şükrü'ye verilmişti. İbrahim Şükrü, bilinen yer, yol ve yöntemlerle aramayı yapsa da Ethem'e ulaşamamıştı. Bu durumda kaçmış olduğuna karar verildi. Eskişehir'deki bu gelişmenin ardından yola devam edilmişti. Atatürk'ün yolculuk ettiği trenle Bilecik'e hareket edilerek orada misafirler karşılandı. Bu sırada İsmet Bey, İbrahim Şükrü'ye yeniden görev vererek ondan Ertuğrul Gazi istikametinde arama yapmasını istemişti. Bu talebinin bir amacı da Ethem'e karşı yapmayı düşündüğü harekâtın alt yapısını oluşturmaktı. İbrahim Şükrü bu olayı şu sözlerle dile getirmiştir:

“Şimdi Ertuğrulgazi istikametine hareket et. İnönü mevziinde hareket edilecek noktaları tespit et ve Eskişehir'e gel dedi bana. Çünkü, İsmet Paşa orada Batı Cephesi Kumandanı. Ben Yusuf isminde bir süvari teğmeni ile beraber 15 kişilik süvari alarak oradan Ertuğrul Gazi istikametine harekete geçtim... Ben oradan kalktım; (daha sonra) İnönü Muharebesi'nin cereyan edeceği hattı ve oradan ricat ettiğimiz takdirde, şayet –daha henüz İnönü Muharebesi yok- ordunun nereye çekilebileceğini –ki Beş Kardeşler-Otlukbeli Hattıydı- tespit ettim ve bir raporla gelip Eskişehir'e kumandana, İsmet Paşa'ya verdim.”¹⁹⁹

İsmet Bey tarafından Çerkez Ethem'e karşı bir harekât düşüncesinin oluşmaya başladığının anlaşılmasından sonra gerginlik de artmaya başlamıştı. Ankara'da, Büyük Millet Meclisi'nde, Çerkez Ethem'in etkisinde kalanlar tarafından İsmet Bey aleyhine bir cereyan uyandırılmaya çalışılıyordu. Atatürk, bu konuya ilişkin olarak Celâl Bayar ile birlikte Kılıç Ali, Fatin Hoca ve İbrahim Şükrü'nün çok sevdiğini ve hürmet ettiğini söylediği İttihat ve Terakki Cemiyeti Merkez-i Umumîsi'nin mühim azalarından biri olan şahsiyeti Kütahya'ya göndermişti. Bunların görevi, Çerkez Ethem ve kardeşi Tevfik'i, yani millî hareketteki intizam ve

¹⁹⁸ A.g.e., s. 143-144.

¹⁹⁹ TTK Arşivi BK 7-3/16, s. 18. ; İnan, *Tarihe Tanıklık Edenler*, “Şükrü Sökmensüer”, s. 144-145.

ortak hareket etme anlayışını bozan isyancıları nasihatle yola getirmektir.²⁰⁰ İbrahim Şükrü, o günlerde kendisinin de çok yakından izlediği bu gelişmeleri ve bu konuya ilişkin kendi yaptıklarını şöyle dile getirir:

“Bunlar Kütahya’da Çerkez Ethem ile temas ederken ben de bizim süvari bölüğünden -sonra Mareşal’in başyaverliğini yapan- Ahmet isminde bir teğmeni, batı cephesinden firar ettirerek -tertipli olarak tabii- Çerkez Ethem’e iltihak ettirdim. Çerkez Ethem hakkında malumat alsın, gelsin diye. Bu Çerkez Ethem hakkında gereken malumatı aldıktan sonra geldi.”²⁰¹

Çerkez Ethem, firarından evvel Ankara’da ve hasta durumdaydı. Kardeşi Tevfik onunla görüşmesi için, İbrahim Şükrü’nün akrabası (dayısının damadı) olan Rıfki Canbolat’ı kandırmış ve yanına birisini de vererek Ankara’ya göndermişti. Rıfki Canbolat, Eskişehir’den geçerken, İbrahim Şükrü’nün İsmet Bey’in başyaveri olduğunu bildiğinden, yanına uğramak istemişti. Ziyaretinde, İbrahim Şükrü’nün soruları sonucunda Ankara’ya gidişinin nedenini paylaşmıştı. Çerkez Ethem’le temasa gittiklerini söylemişti. İbrahim Şükrü de temas sonrası, dönüşte uğramasını ve kendisine bilgi vermesini istemişti. Ankara’dan dönerken İbrahim Şükrü’nün yanına tekrar uğrayan Canbolat binlerce tertipli gazete, propaganda gazetesi verdiklerini ve bir de Demirci Efe’ye mektup götürdüğünü belirtmişti. İbrahim Şükrü bu gelişmeyi şu şekilde aktarır:

“Düşündüm açayım doğru değil. Gittim İsmet Paşa’ya. Dedim ki “Paşam, Fahrettin Bey’e – o zaman Afyon’da kumandan olan Fahrettin Bey’e (Altay), ki henüz Albaydı; meşhur Fahrettin Paşa bu- bir talimat verelim. Bu Rıfki’nin bulunduğu vagonu, kıyafetini, yanındaki adamın şeklini bir telgrafla bildirelim. Alayunt civarında veya ondan sonra trende bir arama yapsın. Rıfki’yi yakalasin. Rıfki’nin üzerinde böyle bir mektup çıkacak. Bu mektubu Refet Paşa’ya göndersin. Okusunlar, bize bildirsinler” dedim. Muvafık dedi. Fahrettin Bey’e (Altay) direktif verdik. Tren hareket etti.”

İbrahim Şükrü’nün düşündüğü şekilde Alayunt’da bu plan uygulanmıştı. Mektup ele geçirilmiş ve söz konusu kişi tutuklanmıştır. Sıkıştırıldığında ise, daha önceden öğretildiği şekilde, İbrahim Şükrü’nün adını vererek kurtulmuştur. Mektupta, Demirci Efe’ye, Ankara’ya yürüme teklifi yapılmaktadır. Mektup Mustafa Kemal’in ortadan kaldırılması ana düşüncesini içerir.²⁰²

İbrahim Şükrü bu gelişmelerin devamını şu cümlelerle aktarmaktadır:

“Bu durum böyle iken Atatürk, İnönü otuz dokuz derece hararetle evinde yatarken -ki ben de aynı evde idim ve odalarımız karşı karşıyaydı- bir şifre yazıyor.

²⁰⁰ İnan, *Tarihe Tanıklık Edenler*, “Şükrü Sökmensüer”, s. 145.

²⁰¹ A.g.e., s. 145-146.

²⁰² A.g.e., s. 146-147.

İnönü'ye. İnönü ile Atatürk arasındaki hususi şifrenin anahtarı bende idi. Yattığı yerden bana 'bunu açın' diye çok sevdiği neferi Nuh ile gönderiyor. Şifrede Atatürk şöyle yazıyor: 'Çerkez Ethem ile aramızdaki gerginliği bertaraf etmek için, Çerkez Ethem'in seninle münasebetini ortadan kaldırmak üzere, Kâzım Özalp kumandasında bir grubu Kütahya'da teşkil etmek istiyorum. Bu grubun bir tümeni Eskişehir'deki 61. fırka -İzzettin Çalışlar Fırkası-²⁰³ bir tümeni de Albay rütbesini vereceğimiz Çerkez Ethem'in kuvvetleri olacaktır. Bu husustaki mütalaanızı acele bildirin'. İnönü onun altına 'muvafık' diye yazmış hasta yatağında. 'Kapatsın imzam ile Atatürk'e yazsın' demiş. Nuh getirdi. Hemen bunu görünce çok üzüldüm ve heyecanla kalktım, İnönü'nün yattığı odaya girdim. 'Paşam bu muvafiktir emrinizi yazamıyorum. Sebebine gelince. Bizim en kıymetli fırkamızı, icabında Ankara yolunu kapatacağımız ve düşmanla mücadele edeceğimiz fırkamızı, bizim emrimizden alıp, Kâzım Özalp'ın emrine veriyor. Çerkez Ethem, Ahmet'ten ve Rıfki'dan aldığımız²⁰⁴ haberlere göre, Kütahya'daki 61. Fırka'nın bir alayını silahtan tecrit ederek dağıttığı gibi, kalan ve bizim için büyük kuvvet olan 61. Fırka'nın diğer kuvvetlerini, piyade, istihkam, topçu kuvvetlerini, makineli tüfek kuvvetlerini de bir anda baskın yaparak dağıtır ve Ankara yolunu kapatacak bir kuvvet elimizde kalmaz. Müsaade ederseniz bu muvafakatimizi yazmayalım' dedim. Atatürk'e yaz dedi. Başyaverim Şükrü Bey'i bu gece Ankara'ya oto-drezin²⁰⁵ ile gönderiyorum. Bu hususta gereken bilgiyi zat-ı devletinize arz edecektir."

Aralık ayının son günlerinde, soğuk havada açık oto-drezin ile Ankara'ya gitmek için görevlendirilen İbrahim Şükrü, koyun postundan kürk giydirilerek yola çıkmıştı. Ankara'ya vardığında, kendi kardeşinin de olduğu, kalemi mahsusanın bulunduğu istasyondaki binaya gitmişti. Mustafa Kemal bu sırada uyumaktaydı. İbrahim Şükrü de bekleme süresini değerlendirmek için, Meclis'in muhafız bölümü kumandanlığında bulunan sınıf arkadaşı İsmail Hakkı'yı (Tekçe) ziyaret etmişti. Ziyareti sırasında, bir kaza sonucu merdivenden düşerek yaralanmıştı. Tedavisini, o zaman Genelkurmay Başkanlığı'nda doktor olan Refik (Saydam) yapmıştı.²⁰⁶

Öğleden sonra Mustafa Kemal'in huzuruna çıkan İbrahim Şükrü: *"Paşam, biz Kütahya'da bizden alınacak 61. Fırka ile, Çerkez Ethem'in de Albay rütbesiyle bir fırka olarak, bir grup halinde birleşmesini muvafık bulmuyoruz: Tehlikeli buluyoruz"* diyerek bunun sebebini açıklamıştı. İbrahim Şükrü, süvari teğmeni Ahmet ve kendisinin akrabası Rıfki Canbolat'tan aldığı istihbaratlar çerçevesinde Ethem'in ve

²⁰³ İzzettin Çalışlar, Seyyar Kuvvet'lerin en çok kendisinin başında bulunduğu 61. Fırka'ya güvendiğini söyler (*On Yıllık Savaş: Org. İzzettin Çalışlar'ın Not Defterlerinden Balkan, Birinci Dünya ve İstiklâl Savaşları*, Haz.: İzzettin Çalışlar, Türkiye İş Bankası, İstanbul, 2010, s. 513).

²⁰⁴ Ahmet, İbrahim Şükrü tarafından Batı Cephesi'nden firar ettirilerek Çerkez Ethem kuvvetleri içine sokulan bir teğmendir. Rıfat ise, İbrahim Şükrü'nün Rıfat Canbolat isimli akrabasıdır.

²⁰⁵ İki kişinin kol gücüyle, demiryolu üzerinde hareket edebilen bir araç (İnan, *Tarihe Tanıklık Edenler, "Şükrü Sökmensüer"*, s. 149, dipnot).

²⁰⁶ *A.g.e.*, s. 148-150.

Demirci Mehmet'in planlarından bahsetmişti. Mektup olayından sonra Refet Paşa'nın Demirci Efe üzerine yürüyerek onu devre dışın bıraktığını fakat Çerkez Ethem tehdidinin devam ettiğini aktarmıştı. Bunun üzerine Mustafa Kemal "*Peki, Batı Cephesi kuvvetleri Çerkez Ethem'i teeddüp (sindirme) edebilir mi*" diye sormuştu. İbrahim Şükrü bu görüşmeye ilişkin şunları aktarmaktadır:

"Bana tevcih ettiği sual budur. Evet teeddüp edebilir dedim. Ve 61. Fırka ve elimizdeki diğer kuvvetlerle bu vazifeyi Batı Cephesi, emrederseniz yerine getirir Paşam, dedim. Aynı suali bana tekrar etti. Yani kuvvetimiz hakkında bilgi aldı. Batı Cephesi kuvvetleri hakkında. Ben elini öptüm Atatürk'ün, yanından ayrıldım. Eskişehir'e döndüm. Atatürk ben ayrıldıktan sonra Çerkez Ethem'e karşı Batı Cephesi kuvvetlerinin harekete geçmesinin emrini vermiş. Ben döndüğüm zaman İnönü harekete geçmiş Alayunt istikametinde. Ben de derhal hareket ettim. Alayunt istasyonunda kendisiyle buluştuk.²⁰⁷

İbrahim Şükrü, ayrıca Kütahya'ya gönderilmiş olan ikna heyetine ilişkin bir gelişmeyi de aktarır. Çerkez Ethem'i ikna etmek amacıyla giden heyet Kütahya'dan dönmektedir. İnönü ile vagonunda görüşürler. Görüşmede İsmet Bey ve Celâl Bey (Bayar) bulunur. Celâl Bey, İsmet Bey'den, başlamak üzere olan harekâtın durdurulmasını istemiştir. Ethem'in kahraman olduğunu, memlekete hizmetleri olacağını, konuyu sükûnetle halletmek gerektiğini de belirtmiştir. Kılıç Ali²⁰⁸ ve Tevfik (Bıyıklıoğlu - Batı Cephesi Harekât Şubesi Müdürü) bu konuşmaya şahitlik etmiştir. Onlar İsmet Bey'e bir not ileterek harekât konusunda kararlı olması istenmişlerdir. İsmet Bey de Tevfik Bey'i çağırarak hemen orada harekât emrini vermiştir.²⁰⁹ Böylece harekât başlamış ve ilerleyen zaman içinde çetin mücadeleler meydana gelmiştir. Zaman zaman gerileyen ve sarsıntı geçiren 61. Fırka önemli bir mukavemet göstermiştir. Fırka, Kurmay Başkanı (Erkân-ı Harp Reisi) Asım Bey'in (Tınaztepe - İbrahim Şükrü'nün Erkân-ı Harbiye Mektebi'nden arkadaşı) cesareti ve Refet Paşa'nın Güney Cephesi'nden desteğiyle durumu kontrol altına alabilmişti. Çatışma, Çerkez Ethem'in Yunanlılara ilticasıyla sonuçlanmıştır.²¹⁰

Bu gelişmeler üzerine düzensiz askerî birlik uygulamasından vazgeçilerek, düzenli ordu ve süvari birlikleri teşkili fikri ağır basmaya başlamıştı. Bu husus, 8

²⁰⁷ A.g.e., s.150-151.

²⁰⁸ Kılıç Ali'nin bu konuda milliyet gazetesinde yayınlanan hatıraları ile Sökmensüer'inkiler arasında, belirli noktalarda, net örtüşmelerin olmadığı görülür. Bu konuda Sökmensüer düzeltmeler yapmıştır (TTK Arşivi BK 7-3/16, s. 12-21).

²⁰⁹ İnan, *Tarihe Tanıklık Edenler*, "*Şükrü Sökmensüer*", s. 151-152.

²¹⁰ A.g.e., s. 152.

Kasım 1920'de İsmet Bey'e ve Refet Bey'e kesin olarak bildirilmişti.²¹¹ Zira, Mustafa Kemal Paşa ve İsmet Bey, düzenli olmayan birliklerle hem Yunanlıları yenmenin hem de diğer işgalcileri topraklardan atmanın mümkün olamayacağını görmüşlerdi. Millî Mücadele'yi başarıya ulaştırmanın ancak düzenli ordu ile mümkün olabileceğine kanaat getirilmişti.²¹² Ankara merkezli yönetimin orduyu da merkezileştirmesi önemli bir gelişmeydi. Böylece ordu tek elden, merkez olarak seçilen Ankara'dan yönetilecekti.

İbrahim Şükrü hem Ankara'da bulunan merkezi yönetimle hem de fiili olarak cephede savaşın içinde bulunan karargahlarla iletişim halinde bulunan nadir subaylardandı. Kurmaylığı²¹³ 27 Eylül 1920'de kabul edilerek 10 Ekim 1920'de kurmay yüzbaşılığa terfi ettirilen İbrahim Şükrü, önce Genelkurmay Başkanlığı (Erkân-ı Harbiye-i Umumîye) Başyaverliğinde²¹⁴ görevlendirildikten sonra Garp Cephesi Kumandanı İsmet Bey'in başyaveri olarak vazifelenirilmişti. İbrahim Şükrü böylece Anadolu'da Millî Mücadele'de önemli vazifeler yapacağı cepheyle buluşmuştu.²¹⁵ Bu cephede Millî Mücadele'nin çok önemli komutanları görev yapmakta, hızlı bir örgütlenmenin beraberinde yerel güçlerin desteğiyle direniş hattı oluşturulmaya çalışılmaktaydı.

Millî Mücadele'yi vermek için Anadolu'ya geçenlerin ve yine bu amaçla İstanbul'da kalanların İtilaf Devletleri'ne karşı bir direniş hareketi tertip etmek düşüncesi eskiden beri var olan bir hakikatti. Fakat bu kadroların Yunanlıların İzmir'e çıkacaklarına dair bir öngörülerini yoktu.²¹⁶ Bu bakımdan Batı Anadolu'da Yunanlılara karşı cephe oluşturmak, buradaki saldırı ve işgal girişimine karşı bir hat teşkil etmeye çalışmak oldukça zordu. Zaman ve imkân açısından ağır koşullar

²¹¹ Atatürk, *a.g.e.*, s. 344.

²¹² Turan, *İsmet İnönü*, s. 22.

²¹³ (EK 6).

²¹⁴ Belgelerde, Ankara Erkân-ı Harb Riyaseti Seryaverliği olarak geçmektedir (*İbrahim Şükrü Sökmensüer'in Subay Şahsi Dosyası, Askerî Safahat Belgesi*, MSB Arşivi, s. 1. ; TTK Arşivi BK 14-3/43-C, s. 129).

²¹⁵ *İbrahim Şükrü Sökmensüer'in Subay Şahsi Dosyası, Askerî Safahat Belgesi*, MSB Arşivi, s. 1. ; TTK Arşivi BK 14-3/43-C, s. 129. ; Çufalı, *a.g.e.*, s. 450).

²¹⁶ İnönü, *a.g.e.*, s. 169. ; Fethi Okyar, İstanbul Boğazı'nın işgali sırasında İngilizler tarafından Yunanlıların Anadolu yakasının yukarı kısmını işgal etmelerine izin verilmiş olmasının İzmir'in işgaline bir sinyal olduğunu belirtmiştir (Turan, *Yunan Mezalimi (İzmir, Aydın, Manisa, Denizli-1919-1923)*, s. 5.

mevcuttu. Bu bakımdan bu cephede örgütlenme ve güçlü bir direniş hattı oluşturma gayreti başlı başına birçok zorluğu yenmeyi de zorunlu kılmıştı.

2. Batı Cephesi

Millî Mücadele’de direniş savaşı olarak asıl muharebeler Batı Cephesi’nde yaşanmış, 1921 ile 1922 yazında Batı Anadolu adeta tümüyle bu muharebelere sahne olmuştu.²¹⁷ Fakat bu muharebeler için her iki tarafın şartları eşit değildi. Batılıların desteğiyle ve savaşımaya hazır bir orduyla Anadolu’ya çıkan ve işgale başlayan Yunanlılara karşılık Türk tarafının şartları ağır ve eksikleri fazlaydı. Yaklaşık on yıldır savaşlarla boğuşan halk bitkindi. Yunanlılar hızlı ilerliyor ve kalıcı oluyordu. Bu güce karşı Kuvâ-yı Seyyare birlikleri başarılı direnişler yapsalar da, Batı Cephesi tümüyle kalıcı başarılar ve Yunanlıları geri püskürtecek kalıcı kazanımlar elde edememişti. Bunu gören Mustafa Kemal Paşa, Batı Cephesi’ni Batı Cephesi ve Güney Cephesi olarak şekillendirmek ve genel komutayı Millî Savunma Vekili ve Genelkurmay Başkanvekili olan Fevzi Paşa’ya vermek istiyordu. Batı Cephesi’ne İsmet Bey’i, Güney Cephesi’ne de Refet Bey’i görevlendirmeye karar vermişti. Üst yönetim bu şekilde oluşturuldu. Hemen ardında seyyar kuvvetler disiplin altına alınmaya, düzenli orduya katılmak istemeyenler ise mücadeleden uzaklaştırılmaya başlandı. En güçlü grup olan Çerkez Ethem grubu düzenli orduyla savaşmış, nihayetinde Yunan cephesine geçmişti.²¹⁸ Ethem, Yunan taarruzu ile aynı anda Millî Kuvvetler’e hücum etmişti. 13 Ocak’a kadar hücumlarını sürdürdü. Fakat 17 Ocak’ta, yanında 725 kişiyle, Yunanlılara sığınmak zorunda kalmıştı. Emrindeki birliklerin çoğu ise millî orduya sığınmıştı.²¹⁹

Batı Cephesi’nde düzenli ordunun kurulma çalışmaları yapılırken Yunanlılar da boş durmamıştı. San Remo Konferansı’nda belirlenen hattı aşmışlardı. Bundan kaynaklı olarak Ankara’da oluşan telaş arttı. İsmet Bey ise Yunanlılara karşı bağımsız savaşan tüm grupları birleştirmeye çalıştı. Karşı koyan Çerkez kuvvetleriyle çatışma olurken Yunanlılar 6 Ocak’da Eskişehir- Bursa-Uşak hattında

²¹⁷ Hale, *a.g.e.*, s. 64.

²¹⁸ Akbaş, *a.g.e.*, s. 215-216.

²¹⁹ Aybars, *a.g.e.*, s. 248.

ileri harekâta geçti.²²⁰ İsmet Bey'e bağlı güçler Kütahya'nın kuzeyinde İnönü civarında direndi. Bu direniş sonunda, 10 Ocak 1921'de, Yunanlılar Bursa yönüne doğru çekildiler. Yunanlılar, Londra Konferansı sonrası (21 Şubat-12 Mart) 23 Mart 1921'de yeniden saldırıya geçti. Adapazarı ve Afyon düştü. Ordular tekrar İnönü civarında toplanarak 27 Mart'tan 1 Nisan'a kadar çarpıştı. 6-7 Nisan gecesi kesin sonuç alındı ve Yunanlılar yeniden püskürtüldü.²²¹

İbrahim Şükrü bu dönemde Genelkurmay ve Batı Cephesi arasında etkin olarak çalışmıştı. Bir yandan da Batı Cephesi'nde bulunan askerî bölgeler arasında önemli görevler yapmıştı.²²² Birçok noktada Millî Mücadele'ye fiili olarak katkı vermeye çalışan İbrahim Şükrü, Batı Cephesi ve Genelkurmay arasında adeta sürekli hareket halindeydi. Bunun yanı sıra İbrahim Şükrü I. ve II. İnönü Muharebelerinde fiili cephe mücadelesinin içine de girmişti. I. İnönü Muharebesi'nde Süvari Bölüğü Komutanlığı, II. İnönü Muharebesi'nde de 11. Fırka Kurmay Başkanlığı vazifesini görmüştü. İbrahim Şükrü daha sonra ise Sakarya Meydan Muharebesi'nde Genelkurmay Başkanlığı yaverliğinde ve hareket şubesinde çalışmış, ardından da Süvari Kolordusu Hareket Şubesi Müdürlüğü'ne tayin edilmişti.²²³

İbrahim Şükrü'nün de fiili olarak görev aldığı Batı Cephesi'nde kurulmaya çalışılan düzenli orduya karşı Yunanlıların ilk genel taarruzu 22 Haziran 1920'de başlatmıştı. Genel taarruza geçtiklerinde harek noktaları daha önce durdukları Milne hattıydı. Akhisar-Soma, Salihli ve Aydın yönünden ve cephelerinden saldırıya başlamışlardı. Yunanlılar geçtikleri her yerde halka zulüm etmiş, mütecaviz davranışlarda bulunmuş, mallarına el koymuştu. Şehirler, köyler yakılıp yıkılmıştı.²²⁴

²²⁰ Shaw, *a.g.e.*, s. 426.

²²¹ *A.g.e.*, s. 426-427.

²²² Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüd Daire Başkanlığı Arşivi (ATASE): *ATASE, İstiklâl Harbi Katalogu (İSH)*, Kutu: 692, Gömlek: 63, Belge:63-5 Tarih 08/01/1337 (EK 1: Eskişehir'e gelen 58. Alay'ın Erkân-ı Harb yüzbaşısı Şükrü Bey ile birlikte İnönü'ye Hareketi) "Garp Cephesi 170. Garp Cebhesi Kumandanı İsmet Beyefendi'ye; "Elli Sekizinci Alay 2. Tabur piyade ve bir makineli tüfenk bölüğü mevcuduyla Eskişehir'e gelmiş ve trene rabt edilen 15'lik obüs bataryası ve mevzii iradeye memur olarak terfik edilen Erkân-ı Harb Yüzbaşı Şükrü Bey'le birlikte 8.1.37 beş evvelde Eskişehir'den İnönü'ne hareket etmiştir. Erkân-ı Harbiye Reisi Muzaffer"

²²³ Asaf Özkan, "1954 Seçimleri Öncesi Ankara Adaylarını Belirleme Sürecinde CHP'de Parti İçi Demokrasi Sorunu (Şükrü Sökmensüer'in Raporuna Göre)", *Nevşehir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2 (2013), s. 80 (dipnot).

²²⁴ Hamit Pehlivanlı, *Kurtuluş Savaşı İstihbaratında Askerî Polis Teşkilâtı*, Genelkurmay Başkanlığı, Ankara, 1992, s. 122-127. ; Hamit Pehlivanlı, *Kurtuluş Savaşı İstihbaratında Tedkik Heyeti Amirlikleri*, Genelkurmay Başkanlığı, Ankara, 1993, s. 9-12.

Yunanlıların işgal ettiği bölgeler, başta Ege illeri olmak üzere, büyük mezalimlere maruz kalmıştı.²²⁵ Geçtikleri her bölgede mezalim uygulayan Yunan ordusunun karşısında ise yalın bir kadroyla, harp malzemeleri olmayan, takviyeye de imkân bulamayan bir ordu vardı. Ordu Eskişehir'e kadar çekilmek zorunda kalmıştı. Yunanlıların destekçileri olan İngilizler de 25 Haziran'da Mudanya'ya ve 2 Temmuz'da Bandırma'ya birer müfreze çıkarmıştı.²²⁶ İngiliz destekli Yunanlılarla mücadele etmek için insan kaynağı yanında maddi imkânların olması ve etkili bir şekilde kullanılması gerekmektedir.

Batı Cephesi'nin ve hatta bütün Millî Mücadele'nin görünmeyen fakat önemli ve en etkileyici konusu olan malî durum şüphesiz çok kritik bir vaziyet arz ediyordu. Öyle ki askerlerin maaş alamamaları ve bunun yarattığı sıkıntılar ciddi boyutlardaydı. Bu konu İbrahim Şükrü'nün başyaver olarak şahitlik ettiği bir konuydu. Mücadele sırasında asker için önemli olan maaşlar geç gitmekte, yerine ulaşamamakta veya önemli bazı aksaklıklar yaşanmaktaydı. İbrahim Şükrü bu işlerin organize edildiği karargahta ve etkin olarak bunları takip eden kadronun içindeydi.²²⁷

İsmet Paşa, Batı Cephesi'nde Yunanlılarla uğraşırken bir taraftan da bir zamanlar Millî Mücadele içinde seyyar kuvvetler olarak mücadele etmiş ve halen etmekte olan Çerkez Ethem'le sorunlar yaşamaktaydı. Oysa, Çerkez Ethem birçok müdafaa ve hücumla Yunanlılara karşı başarılar kazanmıştı. İç ayaklanmaların bastırılmasında çok hayati roller oynamıştı. Fakat Çerkez Ethem oluşturulmaya çalışılan düzenli ordu birlikleri bünyesine girmeyi kabul etmiyordu. Çerkez Ethem iç isyanlara ve Yunanlılara karşı başarılarını bir güvence sayarak, aldığı duyurular çerçevesinde, kendi birliklerinin de ortadan kaldırılacağı evhamıyla İsmet Bey'in cephe karargahını adeta basmıştı. Cüretkâr bir şekilde İsmet Bey'in makamına varmış, hesap sorarcasına serzenişte bulunmuştu. Meseleyi tam olarak çözmeden Ankara'ya gitmeye ve hesap sormaya karar vermişti. Ankara'ya gittikten sonra Mustafa Kemal ile görüştü. Mustafa Kemal ise onu Ankara'dan hızla Eskişehir'e götürerek İsmet Paşa ile görüştürmek istemişti. Yolculuk, Ethem'in ağır

²²⁵ Yunan mezalimi konusunda detaylı çalışma için Bkz. Mustafa Turan, *Yunan Mezalimi (İzmir, Aydın, Manisa, Denizli-1919-1923)*, AKDİTK Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1999.

²²⁶ Atatürk, *a.g.e.*, s. 315.

²²⁷ *ATASE, İstiklâl Harbi Katalogu (İSH)*, Kutu: 644, Gömlek: 74, Belge: 74-1 Tarih 1/12/1336 (EK 2: Garp Cephesi Maaşlarının Gönderileceği) ; *ATASE, İSH*, Kutu:738, Gömlek: 124, Belge: 124-1, Tarih 20/8/1336.

rahatsızlığına rağmen başladı. Yolcular arasında Kâzım Paşa (Özalp), Celâl (Bayar) ve Diyarbakır Mebusu Hacı Şükrü (Ethem'in güvendiği kişi olarak) vardı. Ankara ile Batı Cephesi arasındaki bu uzun yolculuk tam bir bunalım sürecinin işareti olarak önemli gelişmelere sahne olmuştu. Ethem'de, kendisine bir tuzak kurulmuş olduğu düşüncesi vardı. Trenden Eskişehir'de inen ve Bilecik'e gidecekleri zamana kadar şehirde makamında yerleşen Ethem kendine haberci gelen iki ordu subayıyla orada görüşmüştü. Çerkez Ethem bir tertip haberi almış buna karşı kendisi de bir tertip planlamıştı. Bu tertip Mustafa Kemal'e ulaştırılmıştı. Bunu, Ethem'i kontrole gelen, ardından da bir bahaneyle oradan ayrılan bir kişinin ulaştırdığı düşünülmüştür. Çerkez Ethem daha önce Ankara'ya gittiğinde de Mustafa Kemal için bir tertip planlamış, hasta durumda bulunan Mustafa Kemal bunu, o gelmeden önce aldığı tedbirlerle, bertaraf edebilmişti.²²⁸ Batı Cephesi ve Ankara bu kargaşanın içinde milletin kaderine yön tayin etmeye çalışmıştı.

Çerkez Ethem hem Ankara'da Mustafa Kemal'i hem de Eskişehir'de İsmet Paşa'yı, odalarına kadar ani baskınlar vererek, etki altına almaya çalışmıştı. Bütün bunların sonunda, bazı görüşmeler için çıkılan Bilecik yolculuğunun Eskişehir durağında, Ethem'in silahlarını alıp istasyona gidişi ilişkilerin dönüm noktası olmuştu.²²⁹ Mustafa Kemal, İstanbul'dan Bilecik'e gelen müzakerecilerle görüşmek ve bu arada düzenli ordu meselesini de bir sonuca vardırmak amacıyla yolculuğa çıkmaya karar vermişti. Ankara'da Reşit Bey ve Ethem'i ikna ederek, Ethem'in rahatsızlığına rağmen, Bilecik yolculuğuna başlanmıştı. Mustafa Kemal, Çerkez Ethem ve yanındakilerin kesin kararlarına rağmen uzlaşma sağlamak niyetindeydi. Oysa, Eskişehir İstasyonu'na varıldığında Çerkez Ethem bir anda ortada kaybolmuştu. Mustafa Kemal onu sorunca, Reşit Bey de "Ethem Bey bu dakikada kuvvetlerinin başındadır" cevabını vermişti. Buna karşılık Mustafa Kemal de, TBMM'nin ve Hükümeti'nin Reisi kimliğini ifade ederek, Batı Cephesi kumandanına gereğini yapması emrini vermişti.²³⁰

Kuvâ-yı Milliye devrini bitirmek ve böylece düzenli orduya geçmek düşüncesi hem Mustafa Kemal Paşa hem de İsmet Bey için heyecan vericiydi. İbrahim Şükrü de, İsmet Bey'in başyaveri olarak, bu heyecana şahitlik ediyordu.

²²⁸Atay, *a.g.e.*, s. 298-299, 302-305.

²²⁹ Aydemir, *İkinci Adam C. I. 1884-1938*, s. 161.

²³⁰ Aybars, *a.g.e.*, s. 247-248.

Mustafa Kemal'in düzenli ordu konusunda düşüncesi birçok kişiden farklıydı. Mustafa Kemal, birçok yakınının da Ethem'i tutmasından kaynaklı olarak, Kâzım Bey (Özalp) komutası altında Kuvâ-yı Seyyare birliklerine bağımsız bir durum sağlamak düşüncesindeydi. Bunda da sakıncalı bir durum görmemişti. Mustafa Kemal, Eskişehir meselesinden sonra, Çerkez Ethem'in yanına gönderdiği heyetin Kütahya'dan döndükleri sırada İsmet Paşa'ya bir şifre göndermişti. Bu şifre yaver İbrahim Şükrü Bey tarafından açılmıştı. Bu şifrede; “merkezi Kütahya'da olmak üzere Kâzım Bey (Özalp) komutası altında bir tümeni Ethem kuvvetleri, ötekini de 61 inci Tümen olmak üzere Garp Cephesi komutanlığına bağlı bir grup teşkil ederek Ethem'le olan anlaşmazlığın ortadan kalkabileceği düşünülmektedir. Bu konuda ne düşündüğünüzün bildirilmesi.”²³¹ denilmekte ve düzenli ordu için kapsayıcı bir anlayıştan söz edilmekteydi.

İbrahim Şükrü bu zor ve önemli kararların öncesindeki günlerde Ankara'daki genel karargah ile Batı Cephesi arasında çok önemli görevler yapmıştı. İbrahim Şükrü, Mustafa Kemal Paşa ile İsmet Bey arasındaki gizli şifreleri birinci elden taraflara ulaştıran kişiydi. Hem Genelkurmay'ın hem de cephenin güvenilir adamı olarak Eskişehir-Ankara arasında sürekli gidiş ve gelişleri söz konusuydu. Bu şifrenin ardından İsmet Paşa, yaveri İbrahim Şükrü'yü, Mustafa Kemal Paşa'nın şifresine verdiği cevabı iletmesi için, yola çıkarmıştı. İbrahim Şükrü de kısa sürede Ankara'ya varmıştı. İbrahim Şükrü, Mustafa Kemal Paşa'nın yanına gidişini ve görüşmesini şöyle dile getirmiştir:

“İstasyonun hemen yanı başındaki küçük binadaki odasında beni kabul eden Mustafa Kemal Paşa'ya, Ethem ve kardeşi Tevfik'in isyancı durumlarını, gizli maksatlarını açıkladıktan sonra millî mücadelenin selametinin bu kuvvetleri ortadan kaldırmakta olduğunu ve Garp Cephesi'nin buna gücü yeteceğini, ayrı grup kurulmasının büyük mahzurlara yol açacağını, zaten 61 inci tümenin bir alayının Kütahya'da Ethem tarafından silahlarının alındığını, tümen Kütahya'ya gidince aynı hale uğraması ihtimali bulunduğunu ve böylece Garp Cephesi'nin en çok güvendiği bir kuvvetten ve komutandan (İzzettin Çalışlar) mahrum kalacağını söyledim. Mustafa Kemal bir iki defa şu sualleri sordu: Garp Cephesi kuvvetleri Ethem kuvvetlerini yenecek güçte midir ve buna güvenebilir miyiz? Her defasında müsbet cevap verdim. Tabi söylediklerimin hepsi İsmet Bey'den aldığım direktif üzerine idi.”²³²

²³¹Atay, a.g.e., s.319-320.

²³²A.g.e., s. 320.

İbrahim Şükrü, henüz millî düzenli ordunun kurulma aşamasına yaklaştığı, Ethem meselesinin²³³ hallolunmak üzere olduğu fakat Yunan ilerleyişinin de aynı zamanda Batı Cephesini tehdit ettiği bir zamanda önemli olaylara şahitlik etmişti. Ankara'da, Meclis'te Ethem yanlısı Meclis üyelerinin baskısının var olduğunu ve İsmet Paşa'ya karşı olan kızgınlık ve itimatsızlığın önemli bir düzeye ulaştığını da söylemektedir. Bu dönemi Şevket Süreyya,²³⁴ İbrahim Şükrü'den naklen, şu şekilde anlatmaktadır:

“O sırada Garp Cephesi Kurmay Başyaveri bulunan Şükrü Bey'den Garp Cephesi Karargahı'nın o zamanki ruh halini aksettiren çok ilgi çekici hatıralar dinlemiştir. Şükrü Bey vazifesi dolayısıyla o zaman, İsmet Bey'in son kararından önceki saatlerde, Eskişehir'de İsmet Beyle, Ankara'da Mustafa Kemal arasında son ve mahrem bir temas ve istişareye, Anadolu bozkırında ve soğuk bir gecede geçen bir terezina²³⁵ yolculuğu ile aracılık etmiştir. Mustafa Kemal her şeye rağmen, Etem'in seyyar kuvvetlerinin bir tümen şeklinde Garp Cephesi'ne alınabilmesi imkânlarını düşünüyordu. Bu düşünce ve muhaberele vazifesi icabı vâkıf olan Şükrü Bey'in İsmet Bey'den getirdiği son ve kendi görüşünde ısrar eden raporuna karşı Mustafa Kemal'in şifahi cevabı şudur; Garp Cephesi Kumandanıdır. Karar kendisine aittir! Kurmay Başyaver Şükrü Bey bu cevabı derhal ve gene açıkta geçen bir kış yolculuğu ile Eskişehir'e ulaştırır.”²³⁶

İbrahim Şükrü, 1920'deki başyaverliği sırasında bunun gibi birçok konuya yakından şahitlik etmişti. İnönü muharebelerinin başlayacağı ve Çerkez Ethem meselesinin de yoğunlaştığı bir sırada, Ankara'da şahit olduğu bir gelişme bunlardan biridir. Bu gelişme Ruslarla bu aşamada anlaşmanın ilk teması olarak dile getirilmektedir. Buna göre Atatürk, Ankara'da bulunan halin yakınında, bir büyük ahşap binada, yemekli bir toplantı tertip etmişti. Yemekte İsmet Bey, Sovyet ateşemiliteri Memetov ile eşi, Kılıç Ali ve İsmet Bey'in 'yemeğe davetliyiz hadi gidelim' dediği başyaver İbrahim Şükrü vardı. İbrahim Şükrü, o gece orada, önce mesafeli olan fakat zamanla samimiyetin arttığı bir ortamın sonunda, Rusya'dan Millî Mücadele'ye yardım akışının başlamasına vesile olacak bir diyalogun

²³³ Çerkez Ethem, Meclis'e ve kumandanlara beyanname göndererek, Bilecik görüşmesinde İstanbul heyetinin uygun barış koşulları önerdiğini fakat bunun kabul edilmediğini iddia etmiştir. Meclis'in (Mustafa Kemal ve arkadaşlarının) bu konuda yanlış tutum içinde olduğunu belirtir. (Çalışlar, *a.g.e.*, s. 521).

²³⁴ Şevket Süreyya Aydemir, İbrahim Şükrü Sökmensüer ile birçok tarihte belli nedenlerle görüşmüştür. 1942'de Ticaret Vekâleti'ne bağlı olarak kurulan İaşe Müsteşarlığı bünyesinde Sökmensüer'in yardımcısı olarak çalışmıştır.

²³⁵ Daha çok oto-drezin olarak bilinen araç.

²³⁶ Aydemir, *İkinci Adam C. I. 1884-1938*, s. 169. (dipnot).

geliştiğini belirtir.²³⁷ Böylece, verilecek mücadeleye ilk somut destek elde edilmiş ve İnönü Muharebesi ile başlayacak olan sürece katkı olabilecek bir kaynak sağlanmıştı.

a) I. ve II. İnönü, Kütahya-Eskişehir Muharebeleri

İnönü Muharebeleri'nden ilki Yunanlıların Çerkez Ethem meselesinden faydalanmak istemeleri ile başlamıştı. Yunanlılar Bursa'yı işgal ettikten sonra, Bursa'nın doğusunda yer alan Dimboz-Aksu hattında uzun süre kalmışlar ve burada hazırlık yapmıştı.²³⁸ Başlayan Yunan taarruzundan sonra geri çekilen Türk Ordusu, her şeye rağmen, Yunanlıları İnönü mevzilerinde karşılayarak durdurabilmişti.²³⁹ Yunanlıların güçlü saldırıları Türk ordusunu ricata mecbur etmişti. Türk ordusunun ricatının fark edilememiş olması Yunanlıların da benzer bir şekilde ricatına neden olunca, bu gelişmenin sağladığı kazanım Türk ordusunun toparlanmasını sağlamıştı. Bu an muharebenin dönüm noktası olmuştu.²⁴⁰ İbrahim Şükrü bu sırada İsmet Bey'in yaveri olarak cephe ile Ankara arasında irtibatı sağlayıcı önemli görevleri icra etmekteydi. İbrahim Şükrü I. İnönü Muharebesi'nde ayrıca bir süvari bölüğü komutanlığında da bulunmuştu. II. İnönü Muharebesi'nde ise 11. Fırka Kurmay Başkanlığı vazifesini icra etmişti.²⁴¹

I. İnönü Muharebesi, Millî Mücadele açısından önemli bir yere sahiptir. Bu muharebe ile düzenli ordu ilk önemli zaferini kazanmıştır. Bu muharebe, aynı zamanda Meclis'in, Ankara'nın ve hatta Millî Mücadele'nin kaderini derinden etkilemiştir. Muharebe, Ankara yolunun Yunanlılara açılmasını önlemiştir. Aynı zamanda ve belki de en önemlisi olarak, yeni kurulan ordunun kendini tamamlamasına imkân vererek tam bir ordu vasfını kazanmasına zemin hazırlamıştı. I. İnönü muharebesi ile Millî Mücadele'nin gerçek askerî aşamasına geçilmiş oldu.²⁴²

Bu muharebe sonucu, dolaylı da olsa, Ankara'nın Londra Konferansı'na çağırılmasını sağlamıştı. Londra Konferansı, olumlu bir sonuç alınamayan, fakat

²³⁷ İnan, *Tarihe Tanıklık Edenler*, “Şükrü Sökmensüer”, s. 131.

²³⁸ Pehlivanlı, *Kurtuluş Savaşı İstihbaratında Askerî Polis Teşkilâtı*, s. 113.

²³⁹ Akbaş, *a.g.e.*, s. 216.

²⁴⁰ TTK Arşivi BK 7-3/16, s. 17-20.

²⁴¹ TTK Arşivi BK 5-3/10-A, s. 125.

²⁴² Turan, *İsmet İnönü*, s. 30.

Yunanlıların tekrar Ankara üzerine savaş açma planlarıyla meşgul olmasına imkân sağlayan bir süreçti. Yunanlılar, Londra Konferansı'ndaki gelişmeler sonrası, müttefikleriyle yaptıkları görüşmeler sonucunda, yeniden savaşa girmeye karar vermişti. Onlara göre Millî Mücadele ordusu 6 günde saf dışı bırakılabilecekti.²⁴³ Fakat sonuç Yunanlılar ve onların destekçilerinin beklediği şekilde gelişmedi. Yunanlıların İnönü mevkisini ikinci defa işgal girişimine karşı yeni bir hareketin başlaması kaçınılmazdı.²⁴⁴ TBMM'yi korumakla görevli muhafız taburu dahil olmak üzere, varıyla yoğunla bu mücadeleye giren ve toplamda 22 süngü hücumu yapılarak sonlandırılan II. İnönü Muharebesi Yunanlıların püskürtülmesiyle sonuçlanmıştı.²⁴⁵

Anadolu'yu baştan başa işgal etmeyi düşünen ve bir an önce Ankara'yı almayı planlayan Yunanlılar, II. İnönü Muharebesi sonrasında yeniden toparlanarak harekete geçmişti. İzmir'de, Türk Ordusu'nu Ankara'ya kadar kovalama kararı alınmıştı. Yunan kralı, Anadolu topraklarına geçerek, ordusunu asker sayısı, lojistik destek ve silah tedarikleri açısından önemli bir düzeye çıkardıktan sonra yeni bir savaş daha başlattı. Kütahya-Eskişehir Muharebeleri olarak bilinen bu savaş Türk Ordusu'nun mağlubiyetiyle sonuçlanmıştı. Savaş sonuçları bakımından yıkıcıydı. Çok çetin muharebeler yaşanmıştı. Üstün Yunan kuvvetlerinin baskısı ile Türk ordusu savaşa savaşa geri çekilmeye mecbur olmuştu. Bu geri çekilme, 24 Temmuz'a kadar sürdü. Ordu, 25 Temmuz'da Mustafa Kemal Paşa'nın emriyle Sakarya'nın doğusuna çekilerek, adeta yok olmaktan kurtarıldı. Halk büyük bir endişe içinde ve kaygılı durumdaydı. Olaylara farklı bir açıdan bakan Fevzi Paşa'ya göre ise ilerleyen Yunan ordusu "mezarına" yaklaşmaktaydı.²⁴⁶

Bu çekilme, orduyu tekrar toplu halde tutmak, takviye için vakit kazanmak ve düşman ordusu ile arada mesafeyi korumak için gerekliydi. Ayrıca düşmanın çekilen orduyu takip ederken üslerinden uzaklaşmasını da sağlamış olacaktı.²⁴⁷ Mustafa Kemal Paşa, bu çekilme kararı için, I. Dünya Savaşı sırasında Suriye ricat

²⁴³ Akbaş, *a.g.e.*, s. 228-229.

²⁴⁴ *ATASE, İSH*, Kutu:693, Gömlek: 171, Belge: 171-1, Tarih 11/1/1337.

²⁴⁵ Akbaş, *a.g.e.*, s. 231.

²⁴⁶ *A.g.e.*, s. 243-245.

²⁴⁷ İnan, *Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler*, s. 147.

hareketini²⁴⁸ yaşamış olmasını önemli bir tecrübe olarak dile getirmiştir. Bu ricat hareketinin bir kısmını idare etmiş olmasının kendisine önemli düzeyde katkı verdiğini belirtir. Ona göre Suriye ricat hareketini yaşamamış olsaydı Kütahya-Eskişehir hattındaki bu geri çekilme harekâtını yapmaya bu kadar katiyetle cesaret edemezdi.²⁴⁹

Kütahya-Eskişehir Muharebeleri'nden sonra ordunun Sakarya'nın doğusuna çekilmesi, halkta başlayan endişe, Meclis'te oluşan olumsuz hava ve Meclis'in Kayseri'ye taşınma fikri oluşan karamsarlığın işaretlerindendi. Kütahya-Eskişehir Muharebeleri, realitenin ortada olduğu, muhacirlerin, bozulmuş birliklerin, dağılmış asker gruplarının geriye doğru sel misali aktığı bir manzara arz ediyordu. Bu durum, Mustafa Kemal Paşa'yı da bir ara her şeyin mahvolduğunu sanmaya kadar itmişti. Mustafa Kemal, 18 Temmuz 1921'de geldiği cephede İsmet Paşa'yı İnönü Seyitgazi ordugahında "fena durumda" bulmuştu.²⁵⁰ Fevzi Paşa ise, Meclis'le Cephe arasında sürekli hareket halindeydi. Bir taraftan Meclis'te izahat vermekte diğer taraftan Cephe'yle ilgili vazife görmekteydi. Öte yandan cepheye gitmek isteyen mebuslar, varını yoğunu ortaya koyan halk ve bu hengamede bir çıkar yol bulmaya çalışan subaylar mevcuttu.

Bu durumda, orduyu yeniden toparlamak ve güçlü bir saldırıya karşı mukavemeti arttırarak gerekirse saldırıya geçmek zarureti görülmekteydi. Bu da Türk ordusunun uzun zamandan beri geri çekildiği savaşların sonuncusu olacak olan Sakarya Meydan Muharebesi ile olacaktı.

b) Sakarya Meydan Muharebesi

Sakarya Meydan Muharebesi, Millî Mücadele'nin seyri ve geleceği açısından oldukça önemlidir. İnönü ve Kütahya-Eskişehir Muharebeleri sırasında tüm

²⁴⁸ Mustafa Kemal'in Şeria'dan başlayarak komutasında bulunan orduyu İngilizler karşısında yok olmadan en az zayıfla kurtarmasını sağlayan ve Şam'dan Halep'e uzanan ricat hareketidir. Bu ricat hareketinde de İsmet İnönü ile beraber hareket etmiştir (İnönü, *a.g.e.*, s. 126-129). Suriye'de, Eylül 1918'de İngilizlerin son büyük tararruzunda Mustafa Kemal 7. Ordu kumandanıydı. Cephe denizden içe doğru 8. 7. ve 4. Ordular tarafından savunulurken 19 Eylül'de 8. Ordu cephesi yarılmıştı. Bu durumda Mustafa Kemal 7. Ordu'ya çekilme emri verdi. 21 Eylül'de ricat emri verilerek, ordunun eriyen 8. Ordu'nun durumuna düşmemesine ve kurtarılmasına çalışılıyordu. Kuzey yolu da kesilmiş olduğu için Mustafa Kemal orduyu Şeria nehrinden doğu yakasına geçirerek Aclun dağlarına alma kararı vermişti (Aydemir, *İkinci Adam C. I. 1884-1938*, s. 110).

²⁴⁹ İnan, *Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler*, s. 147.

²⁵⁰ *A.g.e.*, s. 177.

aşamalarda İsmet Paşa ile yan yana bulunan ve önemli yararlılıklar gösteren İbrahim Şükrü, Sakarya Meydan Muharebesi'nde de önemli vazifeler almış kritik görevler yapmıştı. İbrahim Şükrü, Sakarya Meydan Muharebesi sırasında Genelkurmay Başkanlığı Başyaverliğinde ve Harekât Şubesinde çalışmış, Süvari Kolordusu Harekât Şubesi Müdürlüğü'nde bulunmuştu.²⁵¹ İbrahim Şükrü'nün de fiili olarak cephede yer aldığı Sakarya Meydan Muharebesi, bir ümitsizliğin, yenilginin ve tükenmişliğin ardından ümitle, gayretle ve yeniden doğuşla kazanılmış bir savunma muharebesiydi. Bu muharebe ile milletin kaderi de değişmişti. Mustafa Kemal Paşa ve Fevzi Paşa, Eskişehir bozgunu sonrasında bitme noktasına gelen orduyu hem siyasî hem de askerî zekaları sayesinde tekrar ayağa kaldırmıştı. Eskisinden daha güçlü bir şekilde var olması sağlanan ordunun yaptığı bu muharebe aynı zamanda bir milletin de varlık imkânı bulduğu bir ölüm kalım savaşıydı.

Sakarya Meydan Muharebesi, Kütahya-Eskişehir Muharebeleri sonrasında, kendisi açısından daha emin ve üstünlük sağlayıcı nitelikteki araziye ordunun çekilmesi kararıyla başlamış bir mücadeleydi. Bu bakımdan, söz konusu kararın ardından Meclis'ten alınan Başkumandanlık yetkisi ve böylece oluşturulan Başkumandanlık Karargahı acil birçok tedbiri almakta gecikmedi. Bu tedbirlerden en önemlisi 7-8 Ağustos 1921'de yayınlanan Tekalif-i Milliye Emirleri'dir. Ardından İstiklâl Mahkemeleri kurulmuş, asker sayısını arttırmak için silah altına alınacak olanlar derhal askere çağırılmıştı.

Muharebe, Türk ve Yunan güçlerinin hazırlık aşamasını tamamlamasından hemen sonra başlamıştı. Sakarya cephesi boyunca hücumla geçen Yunanlılar, kısa sürede Ankara'nın 80 kilometre yakını olan Sakarya Irmağı'na ulaşmıştı. Fakat iyi hazırlanmış olan Türk ordusu, yaptığı güçlü savunmayla, kendisinden kat kat üstün Yunan ordusunu Ankara'ya çok yaklaştığı bir noktada durdurabilmişti. 23 Ağustos 1921'den 13 Eylül 1921'e kadar üç hafta boyunca süren ve Batı Cephesi'nin en büyük savunma muharebesi olan Sakarya Meydan Muharebesi ile Yunanlılar Eskişehir'e çekilmeye mecbur edilmişti.²⁵²

Bu savaşa ilişkin olarak Fahrettin Paşa (Altay) 13 Eylül 1921 sabahını şu şöyle dile getirmiştir:

²⁵¹ TTK Arşivi BK 5-3/10-A, s. 125.

²⁵² Hale, *a.g.e.*, s. 64.

“13 Eylül sabahı Sakarya Nehri her iki taraf arasında tabii bir engel teşkil ediyordu. Hayli eşya, mühimmat ve esirler elde edildiği gibi sökülüp götürülememiş olan seyyar köprü tombozları da ele geçirilmişti. Fakat kullanılmak için tamire muhtaçtı. Sakarya batısında yerleşen düşman bataryaları vadiyi boydan boya ateş altında tutuyordu. Süvarilerle nehri geçip bir iş yapamayacağımız için piyadelerden ayrılıp Sakarya Nehri'nin güneyinden dolaşarak Uzunbeyli Çifteler istikametinde düşmanı yandan takip ve gerilerine müessir olmak üzere tümenlerimi bu istikamete tevcih ettim. Ordu da piyade tümenlerinden birer kudretli dağ bataryası alarak bize verdi.”²⁵³ “Geçilen bölgelerde hiçbir şey kalmamış, fakir olan bu bölgede işe sıkıntısı baş göstermişti. Konya'ya gönderilen işe müdürü binbaşı Faik Bey Sakarya'dan düşmanın çekilme haberini alınca süvari kolordusunun takip istikametini doğru tahminle işeyi yetiştirmişti.”²⁵⁴

İbrahim Şükrü, saldırının durdurulduğu ve artık taarruzun başlayacağı bu çetin savaşta cephede idi. Cepheden cepheye, birlikten birliğe koşturan İbrahim Şükrü, Sakarya Savaşı'nda Mustafa Kemal'den aldığı taarruz emrini gece karanlığında ve yolsuz arazide birliklere götürüşünü, Fahrettin Bey'e paşalığı ile Süvari Ordusu Kumandanlığı'nı iletmesini ve diğer önemli görevlerini şu cümlelerle anlatmıştı:

“Sakarya Muharebesi'nde Polatlı'da bulunan Atatürk mukabil taarruza karar verdi. Bu mukabil taarruz kararını kolordulara birer yazıyla bildiriyordu. Bu kolordulara bu emri götürmek için beni vagona vazifeye çağırды. Bana, çok karanlık, hiçbir tarafın görünmediği bir gecede verdiği emirleri ilgili kolordulara, gruplara götürmem emrini verdi. Ve otomobilini de bana verdi, şoförünü de. Birer silah, tüfek olduğu halde Allah'ın karanlığında, yolsuz bir yerde yola çıktık. Ben Süveyş Kanalı muharebesinde, yıldızla hareketi oradaki insanlardan az çok öğrenmiştim. Yıldızlara bakarak yola devam ettim.”²⁵⁵

İbrahim Şükrü, söz konusu gecede, Halit Paşa'ya, Yusuf İzzet Paşa'ya ve Albay İzzettin Bey'e (Çalışlar) kolordu kumandanlığının emrini ve taarruz emrini iletmeyi başarmıştı. İbrahim Şükrü ardından, paşalığını ve Süvari Ordusu Kumandanlığı vazifesini vermek üzere Fahrettin Bey'i aramaya başlamıştı. Mustafa Kemal Paşa, İbrahim Şükrü'ye o gece ve en geç sabah dokuza kadar emirleri yerine ulaştırmayı emretmişti. İbrahim Şükrü bu görevini, tüm imkânsızlıklara rağmen, yol olmayan, karanlık gecede sadece yıldızları ve Kiepert haritasını²⁵⁶ kullanarak yerine getirmek zorundaydı.²⁵⁷ İbrahim Şükrü vazifesinin devamını şöyle anlatmaktadır:

²⁵³ Fahrettin Altay, *10 Yıl Savaş ve Sonrası 1912-1922*, Eylem Yayınları, Ankara, 2008, s. 308.

²⁵⁴ *A.g.e.*, s. 308.

²⁵⁵ İnan, *Tarihe Tanıklık Edenler*, “Şükrü Sökmensüer”, s. 173.

²⁵⁶ Richard Kiepert'in hazırladığı ve 1902-1906 tarihleri arasında yayınlanan, Anadolu için uzun süre kullanılmış önemli bir haritadır. Değişik paftaları kullanılarak I. Dünya Savaşı'nda Anadolu coğrafyası açısından askerî ihtiyaçları karşılayabilen tek harita olma özelliğine sahiptir (Türkiye

“... Ondan sonra Fahrettin Altay'ı aramaya başladım. Tam o istikamete doğru gidiyordum-Haymana istikametine doğru, çöle doğru gidiyordum-ateş altına alındım. Bir aralık durdum, seslene seslene, bir de baktık ki ateş edenler bizimkilerdi ve onlarla da anlaştıktan sonra, bir kazaya uğramadan çöle girdim. Bana süvari kolordusunun bulunduğu istikameti bizim askerler gösterdiler. Orda da yol yok. Gittim; nihayet çölde Fahrettin Altay'ı karargahı ile beraber yemek yerken buldum. Kendisine Kolordu kumandanlığını ve Paşalığını (bildiren emri) verdim. Tebrik ettim. Paşa'dan, saat 9'da kendilerine vardığımı ve emri tebliğ ettiğimi, telsizle Başkumandana, yani Atatürk'e bildirmesini rica ettim.”²⁵⁸

İbrahim Şükrü, bu görevin Mustafa Kemal Paşa tarafından kendisine verilmiş olmasını geçmişte yaşanmış bir olaya dayandırmıştır. Bu olay Batı Cephesi'nde yaşanmıştır. İbrahim Şükrü, İsmet Paşa komutasındaki birliklerle bu cephede bulunurken, kendisinden Yunanlıların durumunun incelenmesinin istendiğini belirtmiştir. İbrahim Şükrü de topçu kumandanlığındaki arkadaşlarından birisi ile bu görevi yapmak üzere hareket etmişti. Gerekli bilgiyi alıp döndüğünde beraberindekilerle birlikte karanlığa kalmıştı. Bu karanlıkta, aslında büyük oranda bir işe yaramadığını düşündüğü Kiepert haritasından faydalanmış, fakat asıl olarak yıldızlardan yararlanarak dönüş yollarını doğru olarak bulabilmişti. Yanındakileri Yunanlılara yakalanmadan Polatlı'ya götürmeyi başarmıştı. Topçu kumandanı bu olayı daha sonra İsmet Paşa'ya söyleyince, nihayetinde Mustafa Kemal Paşa da bu olaydan haberdar olmuştu. Böylece İbrahim Şükrü, Sakarya Savaşı'nda gece takip edilmesi gereken kritik ve önemli görevleri de yerine getiren birisi olarak önem kazanmıştır. Bu görevleri Mustafa Kemal Paşa'nın emriyle ve başarıyla yerine getirmişti.²⁵⁹

İbrahim Şükrü'nün, böyle bir gecede Fahrettin Altay'ı bulmasını ve yaşananları Fahrettin Altay da kendi cephesinden şöyle aktarmıştır: “Yürüyüşe başlayacağımız sırada doğu istikametinden tozu dumana katarak gelen bir otomobil yanımızda durdu. İçinden fırlayan Kurmay Yüzbaşı Şükrü (Milletvekili Şükrü Sökmensüer) ordunun şu emri yevmisini bana verdi” diyerek Kurmay Yüzbaşı Şükrü'nün, 5. Süvari Kolordu Kumandanı Miralay Fahrettin Bey'in düşmanı takip, mücadele ve Mangal Dağı işgali gibi nedenlerle gösterilen başarıdan Tuğgeneralliğe

Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, “Kiepert,” XXV. Cilt, Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara, 2002, s. 564).

²⁵⁷ İnan, *Tarihe Tanıklık Edenler*, “Şükrü Sökmensüer”, s. 173-174.

²⁵⁸ İnan, *Tarihe Tanıklık Edenler*, “Şükrü Sökmensüer”, s. 173-174.

²⁵⁹ A.g.e., s. 175.

(Mirliva) terfisini iletteğini söyler. Fahrettin Altay, İbrahim Şükrü'nün, 13 Eylül 1921 (13.09.1337) tarihli orduyu tebriği içeren emri yevmiyi Garp Cephesi Kumandanı İsmet Paşa'nın, Mustafa Kemal Paşa'nın (baş kumandan) ve Fevzi Paşa'nın (Erkân-ı Harbiye-i Umumîye Reisi) aynı tarihli üçlü imzasıyla fevkalade hizmet ve fedakarlıkları takdir ve Mirlivalığını tebrik eden mesajları olarak iletteğini söyler.²⁶⁰ Altay, o anda arkadaşlarının hemen bir dokuma parçası bularak yakasına taktıklarını belirtir. Kendisinin de Kurmay Şükrü'ye Yunanlı esir askerden aldığı tüfeği bir hatıra olarak verdiğini dile getirir. Ardından da bir teşekkürname yazarak İbrahim Şükrü'yü geri göndermiştir. Altay'a göre "Sakarya Savaşı'nda, Süvari Kolordusu kurmay başkanı binbaşı Kurtcebe (Noyan), Harekât Şube Müdürü Yüzbaşı Şükrü (Sökmensüer) ve yaverlerle askerî hâkim ve diğer karargah mensupları son derece fedakarca çalışmışlardır".²⁶¹ Sakarya Meydan Muharebesi'nde Genelkurmay Başkanlığı başyaverliği ve harekât şubesinde görev yapan İbrahim Şükrü aynı zamanda Süvari Kolordusu Harekât Şubesi Müdürlüğü'nde de görev yapmıştır.²⁶²

İbrahim Şükrü bu muharebedeki bir diğer görevini de şu şekilde belirtmiştir:

"Sakarya Muharebesi sırasında cepheden ve kumandanlardan gelebilecek raporları Atatürk'e getirmek vazifesi bana verilmişti. Hayatımda hiç unutmayacağım bir rapor götürdüm. Bu rapor Sakarya Muharebe cephesinin sol cenahı (kanadı) olan Mangal Dağı'nda çarpışan İzzettin Çalışlar'a²⁶³ aitti. İzzettin Çalışlar raporunu yazdırdı; ben bu raporu alıp Atatürk'e götürmeye karar verdim. Atatürk'ün yanına girdiğim zaman bu raporu okumuştum. Raporun birinci maddesi 'Vaziyet buhranlıdır' diye başlıyordu ve az çok gerileme olduğunu bildiriyordu. Ben Atatürk'e doğrudan doğruya vaziyet buhranlıdır diye raporu okumamı doğru bulmadım. Atatürk'ün hissiyatı üzerinde menfi tesir yapar kanaati ile. Yanına girdim. Yanında Halide Edip Hanım vardı. 'Ne var çocuk?' dedi 'Çalışlar'ın raporunda ne var?' dedi. Mühim bir şey yok Paşam dedim. Halbuki rapor 'vaziyet buhranlıdır' diye başlamıştı. Raporu okudum. Bana o kanaat geldi ki, Atatürk'ün verdiği şu direktif 'hattı müdafaa yoktur, sathı müdafaa vardır ve o sath bütün vatandır' şeklindeki direktif bu rapordan sonra verilmiştir." "Ondan sonra ayrıca bana, süvari kolordusunu bulup, ona derhal Yunanlıların sağ cephesine doğru yürümesini bildirmemi söylediler. O sırada Fahrettin Altay'ın nerede olduğunu telsiz telgrafla

²⁶⁰ Altay, *a.g.e.*, s. 309-311. ; Muhittin Eliaçık, "İzmir'in Kurtuluşunda Mühim Bir Sima: Fahrettin Altay ve İzmir'le İlgili Anıları," *Kuvâ-yı Milliye'nin 90. Yılında İzmir ve Batı Anadolu Uluslararası Sempozyum Bildirileri 6-8 Eylül 2009*, İzmir Büyükşehir Belediyesi, İzmir. s. 198.

²⁶¹ Altay, *a.g.e.*, s. 310, 316. ; Eliaçık, "a.g.m.", s. 205. ; TTK Arşivi BK 5-3/10-A, s. 125.

²⁶² TTK Arşivi BK 5-3/10-A, s. 125.

²⁶³ İzzettin Çalışlar'ın "On Yıllık Savaş: Org. İzzettin Çalışlar'ın Not Defterlerinden Balkan, Birinci Dünya ve İstiklâl Savaşları" adlı eserinde 3 Nisan -10 Eylül 1921 tarihlerine ilişkin günlüklerinin bulunamadığı not edilmiştir. Bu bakımdan İzzettin Çalışlar'ın bu mücadeleye ilişkin değerlendirmelerini kendi anlatışıyla aktarmak mümkün olmamıştır (Çalışlar, *a.g.e.*, s. 547).

takip etmeye başladık. Fakat bir türlü bulamadık. Bulduk ama artık muharebeyi kazanmıştık."²⁶⁴

İbrahim Şükrü, Sakarya Meydan Muharebesi'nin en kritik anlarında bizzat cephede yer almış, en yoğun çatışmaların yaşandığı hatlarda incelemelerde bulunarak Mustafa Kemal Paşa tarafından kendisine verilen görevleri yerine getirmişti. Bu görevlerden birini şu cümlelerle ifade etmişti:

*"Sakarya Muharebesi zamanında, Atatürk Polatlı'nın hemen yanı başındaki bir sırtta yere oturdu. İsmet Paşa, yaverleri yanında idi. Ben de yanındaydım. Aynı yerde, takriben 40-50 metre daha uzağında, yerde, Mareşal oturuyordu. Atatürk elinde dürbün harekâtı takip ederken, çok meşhur olan ve bizim kitaatımızı yandan ateş altına alan Gordion Tepesi'ndeki Yunanlılara karşı 15. Fırka Taarruza geçti. 15. Fırka Kumandanı Naci Bey'di o zaman. Naci Bey Fırkası, 15. Fırka, Gordion Tepelerini alınca, Atatürk çok rahatladı ve bana: 'Git Mareşal'e müjde ver. Gordion Tepeleri düştü' dedi. Ben de Mareşal'in yanına gittim. O bir şey okuyordu. Belki Kur'an okuyordu. Atatürk'ün bu müjdesini haber verdim. Bana, 'İnşallah daha çok muvaffakiyetler işiteceğiz, göreceğiz' dedi. Ondan sonra Atatürk bana (Sakarya Köprüsü'ne hâkim olan demiryolunun geçtiği bir tepe vardı, sivri bir tepe. Oraya karşı 5. Kafkas Fırkası'nı taarruza geçirdi. O sivri tepeden makineli tüfekle, topla bizim Gordion Tepesi'ne taarruz eden fırkamızı yandan ateş altına alıyordu. Çünkü Gordion Tepesi'ndeki taarruz sırasında 5. Kafkas Fırkası, o sivri tepeye giderken, Gordion Tepesini yan ateşine almıştı. Kahraman askerlerimiz şehit düşüyor, hiç durmadan yürüyorlardı. Ve Gordion Tepelerine ilerlediler) bu sivri tepeye doğru yürüyen '5. Fırka'yı takip et' dedi. Bir nefer olarak o sivri tepeye yürüdüğüm zaman manzara şu idi: Askerlerimiz yolda giderken Fırka şehit düşmüş ve geçmişler. Şehitleri bırakmışlar, yürümüşler. Tepede kat kat şehitler sağ gibi ölü halde duruyordu. Ta, tepeye kadar çıkmışlar ve oradaki makineli tüfeği zapt etmişler ve Yunanlılar defolup gitmiş. Ben bu tepedeki manzarayı, dönünce İsmet Paşa'ya anlattım. Çok üzüldü. Çünkü dediğim gibi kat kat şehitlerin arasından geçtim."*²⁶⁵

İbrahim Şükrü'nün tarif etmeye çalıştığı bu manzara savaşın gerçek yüzüydü. Bu savaş gerçekten bir ölüm kalım savaşıydı. Savaşı bu noktaya kadar taşıyan gelişmeler de en az bu savaş kadar çetin bir süreci içermekteydi. Sakarya Meydan Muharebesi'nin öncesinde, Kütahya-Eskişehir Muharebeleri sürecinde ümidini kaybetmeyen ve hatta çekilmenin sağlayacağı avantajla Yunanlıları kesin bir malubiyete uğratabileceğine inanan Fevzi Paşa ile henüz her şeyin tam anlamıyla bitmediğini düşünen Mustafa Kemal Paşa arasında oluşan işbirliği bu muharebenin en önemli düğüm noktasıydı. Oluşturulan bu ortak akıl ve işbirliği anlayışı ile Sakarya Meydan Muharebesi ya da "Melhame-i Kübrası" 23 Ağustos 1921'de başlatılmıştı. Savaş, Mustafa Kemal Paşa ve Fevzi Paşa'nın planlaması,

²⁶⁴ İnan, *Tarihe Tanıklık Edenler*, "Şükrü Sökmensüer", s. 172.

²⁶⁵ A.g.e., s. 169-170.

koordinasyonu ve fiili olarak cephede yer almalarıyla yürütülmüş, 13 Eylül 1921’de Türk Ordusu’nun zaferiyle sona ermiştir.²⁶⁶

Bu meydan muharebesi, Büyük Taarruz (26 Ağustos 1922) ve Başkumandanlık Meydan Muharebesi (30 Ağustos 1922) için zaman ve imkân kazanmaya fırsat vermişti. Bu zafer aynı zamanda siyasal başarılarla da kapı aralamış, Güney Kafkas Cumhuriyetleri ile Kars (13 Ekim 1921) ve Fransa ile Ankara (21 Ekim 1921) Antlaşması’nın imzalanmasını mümkün kılmıştı. Kars Antlaşması Türkiye’nin Doğu sınırlarını güvenlik altına almıştı. Ankara Antlaşması ise, daha sonra “Hatay Meselesi” olarak ortaya çıkacak olan ve 1939’da çözüme kavuşan Hatay-İskenderun hariç olmak üzere, bu günkü Türkiye sınırlarının Fransa tarafından tanınmasını sağlamıştı. Sakarya Meydan Muharebesinin sonucu ayrıca İtalyanların Güney Ege ve Akdeniz bölgesinde işgal ettiği alanlardan çekilmesini de sağlamıştı. İngilizlerle “tutsakların serbest bırakılması antlaşması” yapılarak İngiltere ve Ankara arasında siyasî ilişki başlatılmasına zemin hazırlamıştı. Bütün bu antlaşma ve ilişkiler Sevr’in kesin bir şekilde geçerliliğini yitirmesi demektir.²⁶⁷ Sadece bu açılarından bakıldığında bile Sakarya Zaferi, Millî Mücadele için çok önemli bir dönüm noktası olmuştur.

c) Büyük Taarruz ve Başkumandanlık Meydan Muharebesi

İbrahim Şükrü, Sakarya Meydan Muharebesi’nde Genelkurmay Başkanlığı başyaverliğinde bulunmuş, aynı zamanda da harekât şubesinde görev almıştı. Bu görevlerinin yanı sıra Süvari Kolordusu Harekât Şubesi Müdürlüğü de yapmıştı.²⁶⁸ Büyük Taarruz’un Afyonkarahisar-Dumlupınar Muharebeleri’nde ise önemli görevlerde bulunarak büyük yarlılıklar göstermişti. Bu muharebelerdeki üstün hizmetlerinin bir sonucu olarak 31 Ağustos 1922’de (31 Ağustos 1338) binbaşılığa

²⁶⁶ Shaw, *a.g.e.*, s. 429.

²⁶⁷ Akbaş, *a.g.e.*, 266-268.

²⁶⁸ TTK Arşivi BK 5-3/10-A, s. 125.

terfi etmişti.²⁶⁹ İbrahim Şükrü, 5. Süvari Kolordusu ile Harekât Şubesi Müdürü olarak İzmir'e girmişti.²⁷⁰

Büyük Taarruz önemli bir hazırlık döneminden sonra gerçekleştirilen ve askerî anlamda çok iyi hazırlanan bir harekâttır. Türk ordusu, Sakarya Meydan Muharebesi'nden sonra, tıpkı İnönü Muharebelerinde olduğu gibi, düşmanı takip edecek güç, enerji, asker ve malzeme imkânına sahip değildi. Bu nedenle Büyük Taarruz için 1 yıllık hazırlık dönemine girilmişti. Bunun sonunda topyekün bir saldırı düşünülmekteydi. Ordunun hazırlık safhasında Ankara'da iç siyaset de oldukça gergindi. Yunanlıların hâlâ Anadolu topraklarında olması kabul edilmiyordu.²⁷¹

Millî Mücadele'nin karar merkezi büyük bir taarruz için bütün hazırlıkları yaptığına emin olunca, Anadolu'nun dışarıyla haberleşmesini, her türlü münasebet ve bağlantısını kesmişti. Öyle ki Antalya ve Mersin gibi sahil bölgelerinde İtalyan ve Fransız telsiz antenleri dahi indirilmiş ve işlevsiz hale getirilmişti. Böylece Büyük Taarruz'un tam bir sessizlik içinde başlaması sağlanmıştı.²⁷² 24 Ağustos 1922'de cephe karargahının Akşehir'den Şuhut'a nakledilmesi Büyük Taarruz'un ilk hamlesi olmuştu. Akşehir'de yapılan komutanlar toplantısından sonra taarruz kararının alınması, ardından ordunun nehir misali geceleri Batı'ya ve Güney'e akışının başlaması ile süreç ivme kazanmaya başlamıştı. Gündüz her türlü ikmal ve ihtiyacın giderilmesi için ve düşmana hareketi hissettirmemek adına durulmakta, gece ise hızlı ve emin bir şekilde harekete devam edilmekteydi. Büyük bir cephe yer değiştirmiş, adeta top yekün, bir yerden bir yere sessizce ve sorunsuzca kaydırılmıştı. Kocatepe'nin güneybatısında oluşan cephe karargahı (Garp Cephesi Karargahı) 26 Ağustos'a dikkatli bir şekilde hazırlanmıştı.²⁷³

Mustafa Kemal Paşa'nın askerî planların uygulanması sürecinden önce, harp oyunları şeklinde, bu planları uygulamaya koyma prensibi vardı. Onun harp oyunlarına karşı özel bir ilgisi de söz konusuydu. 1910'lu yılların başlarında katıldığı

²⁶⁹ *İbrahim Şükrü Sökmensüer'in Subay Şahsi Dosyası, Askerî Safahat Belgesi*, MSB Arşivi, s. 1. (EK 7).

²⁷⁰ TTK Arşivi BK 5-3/10-A, s. 125.

²⁷¹ Shaw, *a.g.e.*, s. 430-431.

²⁷² Hilmi Uran, *Meşrutiyet, Tek Parti, Çok Parti Hatıralarım (1908-1950)*, Türkiye İş Bankası, İstanbul, 2008, s. 138-139).

²⁷³ Akbaş, *a.g.e.*, s. 277.

bir harp oyunu onun askerî kabiliyetlerini göstermesi bakımından önemli bir örnek olmuştur. Böyle bir harp oyunuyla, Selanik'te kışın harita ve yazın arazi üzerinde ilk tecrübesini yaşadığı görülür. Büyük genelkurmayın emrettiği bir harp oyununun idaresini kimse almazken, Mustafa Kemal bunu üstlenmiş ve başarıyla gerçekleştirmişti.²⁷⁴ Mustafa Kemal Paşa, Büyük Taarruz öncesinde de harp oyunu planlamış ve kendi subaylarına uygulatmıştı. 20/21 Ağustos 1922 gecesi 1. ve 2. Ordu komutanlarını cephe karargahına çağıran Mustafa Kemal Paşa, Genelkurmay Başkanı'nı ve cephe kumandanını da yanına alarak taarruzun nasıl yapılacağına dair harita üzerinde bir savaş oyunu tatbik ettirmişti.²⁷⁵

İbrahim Şükrü bu savaş oyununda yer alan subaylardan biriydi. İbrahim Şükrü, Yunanlıların bakışıyla, karşı gücün anlayış ve taktiklerini değerlendirerek çözümleme yapmak konusunda Mustafa Kemal Paşa'nın övgüsünü kazanmıştı. İbrahim Şükrü, Ilgın'da taarruzun hemen öncesinde gerçekleştirilen bu harp oyununu, kendi deyişiyle harp planı tatbikatını, şu şekilde dile getirmişti:²⁷⁶

“Atatürk, Umumî Taarruz sırasında Ilgın'a geldi. Ilgın Süvari Grubu, Fahrettin Bey'in –o zaman paşa değildi- Fahrettin Altay'ın kumandasında idi. Ben de 1. Şube'de, Harekât Şubesi'nde vazifeli idim. Atatürk, Umumî Taarruz hazırlığı sırasında süvari grubunun vaziyetini tespit üzere ve gereken malumatı ve tetkiki yaptıktan sonra bir plan tatbikatı yaptı. Bu tatbikat Yunanlılar ve bizim hakiki durumumuz üzerine yapılmıştır. Beni mavi kuvvetler başkumandanlığına, İsmail Hakkı Okday'ı²⁷⁷ da kırmızı kuvvetler kumandanlığına tayin etti. Vazife olarak bu plan tatbikatı için ve plan tatbikatı başladığı zaman Atatürk, harita üzerinde mavi ordunun, kırmızı ordunun hakiki vaziyetini çizdi. Bize, bilhassa bana şu vazifeyi verdi: 'Kırmızı kuvvetin bir harekât hazırlığı ihtimaline karşı ne yapacaksın?' diye sordu. Ben de mavi kuvvetlerin kuvâ-yı asliyesini Eskişehir'in güneyinde bir noktadan, Afyon'un doğusundaki Çay istikametinde taarruza geçirdim. Bir taraftan da süvari grubuna, Sakarya istikametinde çekilmekte olan kırmızı kuvvetler süvari grubunu takip et emrini verdim. Atatürk harekâtı durdurmuştu. Benim kırmızı kuvvetlerin bulunduğu hattın gerisindeki Çay istikametinde taarruz etme kararımın sebebini sordu. Sebebi kırmızı kuvvetlerin, yani Türklerin, Türk ordusunun Konya istikametinde çekilmesini önlemek ve Akdeniz'e doğru bu kuvvetleri sürmektir deyince, bundan apaçık olarak memnun oldu ve harekâtı durdurdu. Atatürk elimi sıktı, ayrıldık. Kendisini teşyi ettik (uğurladık).” “Rahmetlik Fahrettin Altay, 'Atatürk'ün takdirini kazandın' diye o da beni taltif etti. Bence hayatımda çok mühim, Atatürk'ün huzurunda bir vazife alıp yapmak çok mühimdi. Çünkü Atatürk o

²⁷⁴ Atay, *a.g.e.*, s. 64.

²⁷⁵ Atatürk, *a.g.e.*, s. 455.

²⁷⁶ İnan, *Tarihe Tanıklık Edenler*, “Şükrü Sökmensüer”, s. 170-172.

²⁷⁷ İsmail Hakkı Okday son Osmanlı sadrazamı Ahmet Tevfik Paşa'nın oğludur . 28 Ocak 1922'de Anadolu'ya geçerek Millî Mücadele'ye katılmıştır.

zaman Fahrettin Altay'ın anlattığına göre, hem ileri cephede hem de geri cephede vazife yapabilir diye not vermiş. Bu büyük bir kıymet ifade eder. Atatürk'ün hakiki durum üzerine [üstünde] bu plan tatbikatı yapması, mavi kuvvetlerin kırmızı kuvvetlere karşı alabileceği en müessir durumu tespit gayesini güdüyordu. Benim anladığım budur. Onun için neticeden memnun oldu”.

Bu konu İsmail Hakkı Okday'ın anılarında da yer almıştır. 5. Süvari Kolordusunun Ruslar tarafından teçhiz edilmesinden sonra, Mustafa Kemal'in bu süvari kolordusunu sefirlere ve ateşemiliterlere göstermek istediğini belirten Okday sözkonusu olayın da bu sırada geliştiğini belirtmiştir. Mustafa Kemal Paşa'nın, kolordunun bulunduğu bölgeye gidişinden ve orada resmi geçit töreninin yapılmış olmasından bahseden Okday kendisiyle ilgili bir gelişmenin de bu sırada cereyan ettiğini dile getirir. Okday, kendisinin İsmet Paşa tarafından, padişah damadı ve sadrazam oğlu olduğu nedeniyle, şüpheli görüldüğünü, bu nedenle savaş kadrosu dışında tutulduğunu, bundan rahatsızlık duyduğunu, duyduğu rahatsızlığı da bir fırsatını bularak Mustafa Kemal Paşa'ya anlattığını belirtmiştir. Mustafa Kemal de onu bir toplantıya davet etmiştir. İşte bu toplantıda bir harp oyunu tertibi sözkonusu olmuş ve Mustafa Kemal Paşa tarafından Okday'a da görev verilmiştir. İsmail Hakkı Okday bu harp oyununu şu ifadelerle dile getirmiştir:

“Ertesi gün Paşa'nın oturduğu evde bir odada büyük bir masa, masanın üstünde harita. Türk ve Yunan ordularının durumunu gösteriyordu. Bana dedi ki: ‘siz Türk ordusunun başkumandanı-bir de bir miralay [albay] vardı, adını unuttum- o da²⁷⁸ Yunan ordusu başkumandanı’. Şimdi karşımda bir erkân-ı harp miralay (kurmay albay) ben binbaşım. Herhalde dedim bu miralay harbi kazanacak. Belki benden daha kuvvetli, ama ben Almanya'da harp akademisinden mezundum ve bu harp oyunlarıyla hemen her gün meşgul oluyorduk. Meleke kesbettim o oyunlarda. Bu harp oyunu dört saat sürdü.. Oyun esnasında Mustafa Kemal Paşa beni kaç defa azarladı. ‘Yanlış yapıyorsun geri al emrini’. Bu yalnız bir defa değil çok defa. Ben Paşa'ya dedim ki: ‘Müsaade ederseniz Napolyon'un bir sözü var, order, controrder, disorder, verilen bir emir geri alınıp da, başka bir emir verilirse felakettir. Karmakarışık olur her şey demek. Emirlerimi geri almıyorum. Bence ben doğru hareket ediyorum’ dedim. ‘Çok zayıf verdin’ dedi. ‘Ziyarı yok. Zayıf vereyim de harbi kazanayım’ dedim. Neyse bu harp oyunu bittikten sonra, saat akşam 8, Paşa dedi ki : ‘Arkadaşlar, Türk ordusu harbi kazandı’”²⁷⁹

Bu şekilde, çeşitli ön hazırlıkların yapıldığı ve ordunun oldukça gizlilikle hazırlanıp hareket ettirildiği bir savaş olarak Büyük Taarruz, özellikle bu yönüyle, tarihe geçmiştir. Taarruz başlamadan önce taarruz mıntikasına 50 kadarı büyük çaplı 200 top gizlice sokulup yerleştirilmişti. Büyük Taarruzda ilk hamle de topçunun sabah saat beşte açtığı tanzim atışıyla başlamıştı. Bir saat süren bu atışlardan sonra

²⁷⁸ İbrahim Şükrü (Sökmensüer).

²⁷⁹ İnan, Tarihe Tanıklık Edenler, “İsmail Hakkı Okday”, s. 25-27.

tahrip atışları yapılmıştı.²⁸⁰ Saat 5.30'da başlayan topçu atışları taarruzu tamamen başlatmış oldu. 26 Ağustos'tan 30 Ağustos'a kadar süren ani ve kati taarruz 30 Ağustos'ta verilen Başkumandanlık Meydan Muharebesi ile Aslıhanlar'da Yunan güçlerini kuşatma, imha ve esir almayla adeta bitmişti.²⁸¹ Savaşın ilerleyen saatlerinde bir taraftan Türk avcı hatları karanlıkta ilerlerken, piyade güçleri düşman mevzilerine girmeye başlamıştı. Süvari Kolordusu bütün tekerlekli vasıtalarını bırakmış, Ahır Dağı'nın patika bir yolundan, düşmanın gerisindeki Sincanlı Ovası'na akmaya başlamıştı.²⁸² Büyük Taarruz'da Garp Cephesi Erkân-ı Harbiyesi Harekât Müdürü Tevfik (Bıyıklıoğlu) Bey'di. Süvari Kolordusu kumandanı ise Fahrettin Bey'di. O da düşmanın kaçış yönünü kapatmakla meşguldü. Fakat sıtma hastalığına yakalanmıştı. Buna rağmen görevini bir arabada uzanarak yürütmüştü.²⁸³ Özelde Büyük Taarruz, genelde ise Millî Mücadele ancak bu tür fedakarlıklarla kazanılabilecek bir savaştı. Mustafa Kemal'e göre Büyük Taarruz'da yenilen Yunan ordusu bu devletin o ana kadar çıkardığı en kuvvetli orduydü.²⁸⁴

Mustafa Kemal Paşa ve Fevzi Paşa, kuşatma harekâtı ve yakından sevk ve idare için Ağustos'un 30'unda muharebe alanı içine kadar inmişlerdi. İsmet Paşa ise haberleşmeyi temin için Batı Cephesi karargahında kalmıştı. Mustafa Kemal birinci orduya, Fevzi Paşa ise ikinci orduya ve süvari kolordusu yakınlarına gitmiş, birinci ve ikinci ordu karargahlarından düşmanı imha emirleri verilmeye başlanmıştı. Kuzeydeki fırkalar da harekete geçirilmiş, süvari kolordusu harekâtın yeni akışı konusunda yeniden bilgilendirilmişti. Mustafa Kemal Paşa bu aşamada 11. Fırkanın ileri hatları arasına kadar inmişti.²⁸⁵ Meydan savaşı kazanıldıktan sonra Bursa ve

²⁸⁰ Çalışlar, *a.g.e.*, s. 567. ; Aydemir, *İkinci Adam C. I. 1884-1938*, s. 195, 197.

²⁸¹ Atatürk, *a.g.e.*, s. 456.

²⁸² Aydemir, *İkinci Adam C. I. 1884-1938*, s. 197.

²⁸³ *A.g.e.*, s. 197-198.

²⁸⁴ Atay, *a.g.e.*, s. 355.

²⁸⁵ Akbaş, *a.g.e.*, s. 278. ; İnan, *Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler*, s. 173. (Mustafa Kemal Paşa, Millî Mücadele bittikten soraki bir dönemde Afet İnan'la birlikte Antalya'dan otomobille dönerken Afyon'da Büyük Taarruzu sevk ve kumanda ettiği başkumandanlık binasına uğramıştı. Burada bazı konularla ilgili bir konuşma yapmıştı. Afet İnan'a göre Atatürk şunları söylemişti.: "26 Ağustos taarruzundan sonra Afyon'a girdiğim vakit, bu odada kalmışım. Erkân-ı harp Reisi Fevzi Paşa ve Garp Cephesi Kumandanı İsmet Paşa da, bu yan odada idiler. 29-30 Ağustos gecesi biraz istirahate çekildiğimiz vakit, cepheden raporlar birbiri ardı sıra gelmekte idi. Son vaziyeti, gelen raporlara göre harita üzerinde tespit eden Harekât Şubesi Müdürü Kurmay Binbaşı Tevfik (Bıyıklıoğlu) Bey odama geldiği zaman derhal kararımı vermiştim. Bizzat ön cepheye ateş hattına gidecek ve oradan doğrudan doğruya kuşatma ve imha muharebesi için emirler verecektim. İşte bu

İzmir yönünde, ara vermeden amansız bir takip için emir verilmişti. Ordulara yeni hedef olarak Akdeniz gösterilmişti. Mustafa Kemal Paşa bu süreci şu kelimelerle ifade etmiştir:

“26 ve 27 Ağustos'ta yarma harekâtı, 28,29 ve 30 Ağustos meydan muharebesi de içinde olmak üzere ordularımız on beş günde dörtyüz kilometre yol aldılar. Piyade ve süvarilerimiz İzmir'e kavuşmak için birbirleriyle adeta yarıştılar. İzmir rıhtımında süvarilerimizin kılıçları suya aksederken, piyadelerimiz Kadifekale'ye Türk bayrağını çekiyorlardı.”²⁸⁶

İbrahim Şükrü, bu çetin ve hızlı taarruz sonunda, 5. Süvari Kolordusu ile Harekât Şubesi Müdürü olarak İzmir'e girmiştir.²⁸⁷ İbrahim Şükrü'nün, 26-27-28 Ağustos 1922'de (1338), Sinan Paşa, Bal Mahmut, Ulucak, Eldek muharebelerinde bilfiil ateş altında fedakarlıkla vazife görmesi sonucu olarak İstiklâl Madalyası ile taltifi önerilmiş ve kabul edilmiştir. İstiklâl Madalyası belgesinde “Millî Ordu'da vazife almış olan Erkân-ı Harbiye binbaşısı İbrahim Şükrü Efendi'nin kırmızı şeritli İstiklâl Madalyası ile taltifi 21 Şubat 1927 tarihinde tasdik-i aliye iktiran eylediğini mübeyyin vesikadır” diye yazmaktadır.²⁸⁸

3. Millî Mücadele Sonrası ve İbrahim Şükrü'nün Askerlikten Ayrılması

1920'li yılların başında verilen Millî Mücadele dolayısıyla fiili olarak sahada olan ordu savaş bittikten sonra sükûnet dönemine girmişti. Ordudan ayrılmış olanlar hariç olmak üzere, ordu aktif siyasetten uzak durmuştu. Bu, Mustafa Kemal Paşa'ya iç siyaset ve idarede yeniden yapılanma fırsatı sağlamıştı. Ordunun başında, 1922'den itibaren İnönü'den devraldığı Genelkurmay Başkanlığı'nı adeta kendisiyle özdeş hale getiren Fevzi Paşa vardı. Fevzi Paşa, İsmet Paşa gibi, Mustafa Kemal Paşa'nın en sadık iki yardımcısından biriydi.²⁸⁹ Orduda, Millî Mücadele'ye büyük

karar üzerine Erkân-ı Harp Reisi'ni yanıma alarak gece yarısı Batı'ya doğru hareket ettim ve muharebeyi ön hatlardan idare ettim).

²⁸⁶ Atay, *a.g.e.*, s. 355 (Mustafa Kemal'in İzmir'de Yakup Kadri Karaosmanoğlu ve Falih Rıfki Atay'a verdiği mülakattan bir alıntı olarak Falih Rıfki Atay belirtmektedir).

²⁸⁷ Çufalı, *a.g.e.*, s. 473.

²⁸⁸ TTK Arşivi BK 5-3/10-A, s. 125. ; *TBMM Albümü 1920-2010, C.I, 1920-1950*, s. 323, 391,470. ; Sosyal Güvenlik Kurumu Emekli Sandığı Genel Müdürlüğü Arşivi, Şükrü Sökmensüer Şahsi Dosyası, Dosya No: VOOO2946. ; *İbrahim Şükrü Sökmensüer'in Subay Şahsi Dosyası, Askerî Safahat Belgesi*, MSB Arşivi, s. 2. (EK 4-5)

²⁸⁹ Hale, *a.g.e.*, s. 78.

katkıları sağlamış başka paşalar ve subaylar da vardı. Onlar da çeşitli askerî görevlerini sürdürmekteydi. Bunlardan biri de İbrahim Şükrü'ydü.

İbrahim Şükrü, 31 Ağustos 1922'de kurmay binbaşılığa tayin edilmişti. Kasım 1924'te Tokat'da 6. Kolordu Harekât Şubesi Müdürlüğü'ne, bundan bir süre sonra da Samsun'da bulunan 15. Fırka Kurmay Başkanlığı'na getirilmişti. 18 Temmuz 1927'de ise ordudaki görevinden istifa etmişti. Askerî görevlerinden istifa ettikten ve böylece ordudan ayrıldıktan sonra, kısa bir süreliğine, ailesinin de bulunduğu Akhisar'a yerleşmişti.²⁹⁰ İbrahim Şükrü'nün askerlikten istifası Mustafa Kemal'in Nutuk'u okuduğu 1927 yılının Ekim ayından üç ay kadar önce, Mustafa Kemal'in askerlikten istifasından²⁹¹ bir ay kadar sonraydı.

Millî Mücadele ittifakının bileşenleri, askerler, sivil devlet memurları, aydın sınıfını oluşturan yeni meslek sahipleri, hukukçular, gazeteciler, öğretmenler, tüccarlar, iş adamları, toprak ağaları ve kırsalın eşrafıydı. Silahlı kuvvet mensupları bu ittifakın önemli bir parçası olup Cumhuriyet'in kurulmasındaki rolleri hayatiydi. Fakat Mustafa Kemal her halükarda sivillerin askerlerin üstü olduğuna inanıyor ve bunu göstermek için askerî üniformasını çıkarmakta beis görmüyordu. Yeni rejimde anlayış bu olacaktı. Fakat ordu mensupları Parti'de, Hükümet'te ve Meclis'te

²⁹⁰ Akhisar'da bulunduğu kısa süre zarfında İzmir'de yayınlanan Anadolu Gazetesi'nde ve Manisa'da dağıtılan bir gazetede 'Tüntaş Arpacıoğlu' takma adıyla iktisadî ve siyasî yazılar yazdığına dair bazı bilgiler olsa da bu kesinleştirilememiştir (Çufalı, *a.g.e.*, s. 473. ; Şahin, *Emniyet Genel Müdürleri*, s. 143). Anadolu Gazetesi CHP yayın organı olarak bilinen bir gazete hüviyetindedir. Öyle ki bu gazete İstanbul'daki Tan olayına benzer bir vakanın yaşandığı gazete olarak İzmir'de yayınlanmakta olan Zincirli Hürriyet dergisinin matbaasını basanlar için "İzmir'deki milliyetçi gençlik tezahürü, Zincirli Hürriyet ve Marko Paşa parçalandı, Kızıl Fikirilere dün millî iradenin bir dersi verildi" şeklinde başlıklar atmıştır (Alpay Kabacalı, *Türk Basınında Demokrasi*, Kültür Bakanlığı, Ankara, 1999, s. 214).

²⁹¹ 30 Haziran 1927'de başta Mustafa Kemal Paşa olmak üzere, başvekil İsmet Paşa, Meclis Reisi Kâzım (Özalp) Paşalar askerlikten ayrıldılar. Bu süreç TBMM'nin üçüncü döneminden biraz önce gerçekleşmişti. Zira III. Dönem 1 Kasım 1927 de açılmıştı (Aydemir, *İkinci Adam C. I. 1884-1938*, s. 374). Kâzım Karabekir Paşa askerlikten değil, I. Ordu Müfettişliği'nden istifa etmişti. 1 Kasım 1927'de ordu açığındayken askerlikten emekliye ayrılmadan önce 1. Ferikliğe yükselmişti (Mete Tunçay, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek- Parti Yönetiminin Kurulması 1923-1931*, 5. Baskı, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2010, s. 120). Mustafa Kemal Paşa hiç feriklikte bulunmadan 19 Eylül 1921'de bir yasayla müşirliğe yükselmişti. İsmet İnönü başbakanlığı sırasında korgeneraldi. Başbakanlığı sürecinde 30 Ağustos 1926'da I. Ferikliğe yükseltilmişti. Atatürk ile aynı tarihte emekli oldu. Kâzım Özalp da 26 Kasım 1924'de Meclis Başkanı seçilmiş ve İnönü gibi o da aynı tarihte I. Ferikliğe yükselmişti. 6 Temmuz 1927'de askerlikten emekli oldu. Ali Fuat Paşa da 1926 da I. Ferik olmuş, ardından 5 Aralık 1927'de askerlikten emekli olmuştu (Tunçay, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması 1923-1931*, s. 120-121).

ayrıcalıklıydılar.²⁹² Bu anlayış çerçevesinde, sivil olarak devlet yönetimi mekanizmasında yer almak isteyenler ordudan istifa etmeye başlamıştı.

İbrahim Şükrü de 18 Temmuz 1927'de 15. Fırka Erkân-ı Harbiye Riyaseti'nde görevli iken istifa etmişti.²⁹³ İbrahim Şükrü binbaşı olarak görev yaparken, hiçbir hak talep etmeden, Askerî Tekaüt ve İstifa Kânunu'nun özel maddesine göre istifa talebinde bulunmuştu. İstifası kabul edilerek, bu tarihten itibaren askerlikten kaydı silinmiş oldu.²⁹⁴

İbrahim Şükrü, askerlik hayatına başladığı günden itibaren önemli vazifeler yapmıştı. Balkan Harbi, Birinci Dünya Harbi ve İstiklâl Harbi gibi büyük ve önemli harplere katılmış, bu savaşlardaki hizmet ve başarılarından dolayı çeşitli belgeler ve madalyalar almıştı. Aldığı madalyalar arasında Harp Madalyası 18 Temmuz 1915 (5 Temmuz 1331), Gümüş Liyakat Madalyası 2 Ekim 1915 (19 Eylül 1331) ve S1101 Numaralı ve 21 Şubat 1927 tarihli İstiklâl Madalyası yer almıştır.²⁹⁵

İbrahim Şükrü askerlikten istifa ettikten sonra bir süreliğine Akhisar'da kalmış fakat burada geçen günleri uzun sürmemiştir. Birinci Umumî Müfettişlik görevine atanan İbrahim Tali Öngören'in teklifi çerçevesinde hazırlanan atama kararıyla, 30 Ocak 1928'de, açıktan Birinci Umum Müfettişlik İskân Müdürlüğü görevine getirilmiştir.²⁹⁶ Yine aynı umum müfettişlikte 9 Şubat 1930'da Asayiş Müdürlüğü görevine atanmış, bu görevde 2 Aralık 1932'ye kadar kalmıştır.²⁹⁷ Ardından da Emniyet Umum Müdür Muavinliği'ne ve Birinci Şube Müdürlüğü'ne atanarak yeni ve önemli bir göreve getirilmiştir.²⁹⁸

İbrahim Şükrü askerlikten ayrılışını ve atandığı diğer görevleri kendi anlatımıyla şöyle dile getirmektedir:

²⁹² Feroz Ahmad, *Demokrasi Sürecinde Türkiye 1945-1980*, Türkçesi; Ahmet Fethi, Hil Yayın, İstanbul, 1994, s. 21.

²⁹³ *İbrahim Şükrü Sökmensüer'in Subay Şahsi Dosyası, Askerî Safahat Belgesi*, MSB Arşivi, s. 2. ; TTK Arşivi BK 5-3/10-A, s. 125. (EK 3)

²⁹⁴ Şahin, *Emniyet Genel Müdürleri*, s. 143.

²⁹⁵ *İbrahim Şükrü Sökmensüer'in Subay Şahsi Dosyası, Askerî Safahat Belgesi*, MSB Arşivi, s. 2.

²⁹⁶ Şahin, *Emniyet Genel Müdürleri*, s. 143. ; TTK Arşivi BK 5-3/10-A, s. 125. ; İnan, *Tarihe Tanıklık Edenler, "Şükrü Sökmensüer"*, s. 100.

²⁹⁷ TTK Arşivi BK 5-3/10-A, s. 125. ; Şahin, *Emniyet Genel Müdürleri*, s. 143. ; Şahin, *Türk Polis Teşkilâtının Şanlı Geçmişinde ve Cumhuriyete Giden Yolda İz Bırakan Polisler*, s. 14 ; İnan, *Tarihe Tanıklık Edenler, "Şükrü Sökmensüer"*, s. 100.

²⁹⁸ TTK Arşivi BK 14-3/46, s. 128 (EK 8).

“Yüksek şerefli bir meslekten daha ulvi bir maksatla ve büyüklerimin muvaffakatını da alarak ayrıldım. Ondan sonra da Afgan Heyeti’ne üye tayin olundum (gitmek nasip olmadı). Hükümetçe o sırada Birinci Genel Müfettişlikte vazife verildi. Onu takiben vali vekillikleri yaptım. Emniyet Genel Müdür Muavinliği, Trakya Genel Müfettişliği Baş Müşavirliği, Emniyet Genel Müdürlüğü, Hatay Valiliği, İaşe Müsteşarlığı gibi sorumluluğu yüksek ve şerefli hizmetlerde bütün varlığım ve gönül sevgisile çalıştım.”²⁹⁹

İbrahim Şükrü, askerlikten istifasından sonra girdiği bürokraside önemli görevlere getirilmiş, Tek Parti döneminin önde gelen simalarından biri olarak, bu görevleri sırasında etkili çalışmalar yapmıştır.

²⁹⁹ TTK Arşivi BK 12-3/37-B, s. 56 (İbrahim Şükrü Sökmensüer bu bilgileri, 27 Kasım 1948’de Tasvir gazetesinde yazılan bir yazı çerçevesinde aktarmıştır. Cihat Baban tarafından yapılan isnatlara ve kendisinin daha önceden yazdığı yazılara verilen cevaplara karşılık yapılmış olan bir açıklamadır). ; *Tasvir*, 22 Ocak 1949 “Gümüşhane Milletvekili’nin İki Cevabı” (TTK Arşivi BK 4-3/1, s. 5).

2. BÖLÜM

DEVLET ADAMI OLARAK

İBRAHİM ŞÜKRÜ SÖKMENSÜER

I. TÜRKİYE'DE TEK PARTİ İKTİDARININ KURULMASI VE İBRAHİM ŞÜKRÜ

Millî Mücadele sonunda Ankara merkezli olarak kurulan yeni devlet, Osmanlı toplum mozaiğinin belli ölçüde küçüldüğü ve ana karakterini koruduğu bir yapıydı. Yeni Devlet, ağırlıklı olarak Osmanlı Türkleri tarafından ve büyük oranda da Osmanlı'nın askerî ve malî kaynaklarından faydalanılarak oluşturulmuştu. Rejimi farklı, yeni bir devlettir.³⁰⁰

Türk devleti Millî Mücadele'nin başarılarında Ankara ve İstanbul merkezli hükümetlerce temsil edilmeye başlanınca doğal olarak toplumda da iki farklı kutup oluşmaya başlamıştı. Bu kutuplaşma birçok konuda kendini göstermekteydi. Kutuplaşmaya zemin hazırlayan birçok unsur vardı. Bunlardan en etkili olanı basınıdır. Doğal olarak basın da ikiye bölünmüştü. Buna bağlı olarak her iki kesim de kendi sözcüsü olacak bir basın oluşturma gayretine girdi. Bu bakış, Millî Mücadele boyunca sürdüğü gibi mücadele bittikten sonra da devam etmişti.³⁰¹

Basın, yeni devlette olduğu gibi geçmiş dönemde de önemli bir etkiye sahipti. Bu etki zaman zaman basın istibdadı ile sınırlanmaya çalışılmıştı.³⁰² 24 Temmuz 1908'de İstanbul gazetelerinin dört satırlık bir yazıyla meşrutiyet ilanını bildirmeleri bu süreci sonlandırmıştı. Bu gelişme ile gazeteler hızla çoğalmış ve çok sesliliğin önemli oranda arttığı bir dönem başlamıştı. Fakat 31 Mart Olayı'ndan sonra, 28 Nisan 1909'da (15 Nisan 1325) hazırlanan basın kanun tasarısı ile basın üzerindeki baskı yeniden kurulmuştu. 14 Temmuz 1909'da (1 Temmuz 1325) kabul edilen kanun bazı değişikliklerle 1931'e kadar devam etti. Kanun'un olumlu yanları çoktu.

³⁰⁰ İsmet Bozdağ, *Dünya'da ve Türkiye'de Basın İstibdadı*, Emre Yayınları, İstanbul, 1992, s. 154.

³⁰¹ *A.g.e.*, s. 154.

³⁰² Hıfzı Topuz, *II. Mahmut'tan Holdinglere Türk Basın Tarihi*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2003, s. 53-54.

Fakat, 15 kez yapılan değişikle, oldukça sert bir kanun haline getirilmişti. Bu da kanunun, basını baskı altına alan bir özelliğe dönüşmesine neden olmuştu.³⁰³

Millî Mücadele'nin zaferle sona ermesinden sonra basında belli bir rahatlama dönemi yaşanmıştı. Fakat, iç siyasî gelişmeler ve 1925 Şeyh Sait Ayaklanması gibi nedenler, basına ve bunun yanı sıra siyasete yönelik baskıları da arttırmıştı. Oysa basın Millî Mücadele'yi başarıya ulaştırmak için büyük oranda tek ses olmuş ve mücadeleyi yöneten kadroyla birlikte hareket etmişti. Sonradan muhalif olarak hareket eden ve mevcut yönetime karşı siyaset belirleyen siyasal hareketler de önceden Mustafa Kemal ile omuz omuza mücadele vermişti.³⁰⁴ Ülkede yeni bir siyaset belirlenirken ve iktidar anlayışı oluşturulurken bu siyaseti ve iktidarı destekleyecek unsurlar hayata geçirilmekte veya var olanlar bu yöne kanalize edilmekteydi. Bu siyasete ve iktidar anlayışına farklı bir yönden yaklaşan, bu nedenle de muhalif olarak tanımlanan kesim ise siyasetin ve iktidar sahasının dışına itilmişti.

Osmanlı Devleti'nin bir bakiyesi olarak ve onun birçok olanağından yararlanılarak, önemli bir mücadele sonrasında Anadolu'da kurulan yeni devlet şüphesiz ki hem askerlerin hem de sivillerin ortak mücadeleleriyle oluşturulmuştu. Zira, Mustafa Kemal Paşa daha Anadolu'ya geçmeden önce, Anadolu'da teşkilatlanmış olan Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri bu mücadelenin başlamasına öncülük etmeye başlamıştı. Mustafa Kemal Paşa da bu teşkilâtların birleşmesi ve bir amaç doğrultusunda hareket ederek yeni bir devlet kurulmasının sağlanması konusunda olağanüstü bir liderlik sergilemişti. 1919-1922 yılları arasında verilen bu büyük mücadele hem siviller olarak Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri'nin hem de askerler olarak Mustafa Kemal, Fevzi Paşa, Rauf Orbay, Ali Fuat Paşa, Kâzım Karabekir gibi komutanların işbirliğinin bir eseri durumundaydı. Bu yönüyle bakıldığında mücadeleyi yürütecek olan I. Büyük Millet Meclisi de oldukça sivil bir meclis özelliği taşıyordu. Meclis militarist idare anlayışından uzak bir yapı arz ediyordu.³⁰⁵ Mustafa Kemal'in Samsun'a çıkarken, ordu müfettişi olarak resmi görevi, ateşkes uyarınca Anadolu'daki askerî birliklerin silahsızlanma sürecini denetlemek olarak gözükiyordu. Fakat, Mustafa Kemal'in gerçek hedef olarak Anadolu'da millî direnişi örgütleme amacı vardı. Bunun için ordu komutanları ve

³⁰³ *A.g.e.*, s. 83-85, 87-91.

³⁰⁴ *A.g.e.*, s. 146-147.

³⁰⁵ Karpat, *Osmanlı'dan Günümüze Asker ve Siyaset*, s. 11.

özellikle de Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri ile temas kurmaya başlamıştı.³⁰⁶ Bu bakımdan millî direniş bir tarafıyla askerî bir tarafıyla da sivil bir direniş hareketiydi.

Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerinin liderliğini üstlenenler de zaten ateşkes sonrası memleketlerine dönen subaylar, eski kasaba öğretmenleri, küçük memurlar ve eski zihniyete sahip liderlerdi. Subaylar, bürokratlar ve toprak sahipleri direniş liderlik yapıyorlardı.³⁰⁷ 1923'e kadar, zaman zaman sert tavır ve hareketlere rağmen, şeklen de olsa demokratik bir idare anlayışı çerçevesinde asker ve sivil taraflar ortak halk idaresine bir zemin hazırlamıştı. 1923'ten sonra süratli bir değişim yaşandı. Halk idaresinin oluşturduğu demokrasi ruhu yeni bir örgütlenmeye dönüştürüldü. Ortak yönetim anlayışı partileşme sürecine girdi.³⁰⁸ Gerçekte, tam anlamıyla demokrasi olarak tanımlanmasa da yönetim sivil iktidarın insiyatifi ile iş yapmaktaydı. Cumhuriyet Halk Fırkası'nın (CHF) gerçekleştirdiği değişimler, ordu desteği çerçevesinde olsa da, ordunun sivil idareye fiili olarak hâkim olmadığı bir iklimde gerçekleşmekteydi. Mustafa Kemal'in kendi siyasal düşüncelerini paylaşanlarla oluşturduğu grup yolun başında oldukça azınlık durumdaydı. Mustafa Kemal Paşa bu durumu, Millî Mücadele önderliği ve savaşı kazanmanın verdiği avantajla, kendi lehine çevirmek niyetindeydi. Bu bakımdan, bunları kontrol etme düşüncesinden ziyade farklı bir yol izledi. Muhalif durumda bulunanları 1 Nisan 1923'de Meclisi tatil ederek etkisiz duruma dönüştürmek istedi. Bu amaçla, siyasal mücadeleyi Meclisle değil bütünüyle hâkim olduğu parti eliyle yapmak istedi. Bunun için yeni bir parti kurmaya karar verdi. Bu hareketiyle durumunu kolaylaştırmak istemişti. Böylece siyaseti meclis muhalefeti eksenine dışına taşımaya muvaffak olmuştu.³⁰⁹

Mustafa Kemal, 8 Nisan 1923'de, Halk Fırkası'nı kurmak amacıyla, Meclis'te yer alan Birinci Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu'nu Halk Fırkası'na dönüştürecek hamleyi yapmak istediğini açıklamıştı.³¹⁰ Bunu seçim

³⁰⁶ *A.g.e.*, s. 180.

³⁰⁷ Hale, *a.g.e.*, s. 62. ; Karpaz, *Osmanlı'dan Günümüze Asker ve Siyaset*, s. 181.

³⁰⁸ *A.g.e.*, s. 11.

³⁰⁹ Ahmad, *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, s. 69.

³¹⁰ Ahmet Demirel, *Tek Partinin İktidarı; Türkiye 'de Seçimler ve Siyaset (1923-1946)*, İletişim, İstanbul, 2014, s. 33-35.

kararının alınmasından sonra yayınladığı “dokuz umde” bildirisinde ilan etti. Bu Tek Parti anlayışına doğru atılan ilk adımdı. Bundan sonra diğer adımlar gelmişti.

Tek Parti dönemi, Türkiye Cumhuriyeti tarihi açısından birkaç eşikten geçmiştir. Mustafa Kemal’in, Meclis’te oluşan zümre, parti ve gruplar sürecinde Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu’nu kurması ilk eşiktir. Buna karşılık olarak da İkinci Müdafaa-i Hukuk Grubu’nun kurulması, muhalif grubun oluşturulmasının ilk aşamasıdır. İkinci eşik Lozan dolayısıyla İnönü’ye gösterilen tepki ve Ali Şükrü’nün öldürülmesinden doğan sıkıntılı havada seçimi yenileme kararının alınması olmuştur. Mustafa Kemal’in dokuz umdeyi açıklaması bunun tamamlayıcı sürecidir. Mustafa Kemal, seçim dolayısıyla halka yayınladığı bildiride Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Derneği’nin Halk Fırkası’na dönüştürüldüğünü belirtmişti. İçişleri Bakanlığı’na başvuruya, 23 Ekim 1923’de resmileşen Halk Fırkası’nın başkanı Mustafa Kemal, genel sekreteri de Recep Bey (Peker) olmuştu.³¹¹

Halk Fırkası’nın kurulması ile birlikte muhalefet de oluşmaya başlamıştı. Rauf Bey ve on bir arkadaşı Halk Fırkası’ndan istifa etti. Ardından, 17 Kasım 1924’de Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası (TCF) kuruldu. Bu süreç, Şeyh Sait İsyanı ve diğer bazı gelişmeler sonucu çıkarılan Tahrir-i Sükûn Kânunu marifetiyle muhalefetin baskı altına alınmasına neden olmuştu. Hem kanun hem de sıkıyönetim sistemi muhalefetin 1929 yılına kadar susturulmasını sağlamıştı. Bu süreçte, CHF eliyle, gerekli görülen sosyo-kültürel inkılaplar gerçekleştirilmişti. Fakat, 28 Ekim 1929’da Amerika Birleşik Devletleri’nde başlayan ve tüm dünyaya yayılan ekonomik buhran ve ülke içinde biriken birçok sorun yeni bir açılımı gerekli kılmıştı. Bunun sonucu olarak da Serbest Cumhuriyet Fırkası (SCF) kurulmuştu.³¹²

SCF’nin kurulmasına kaynaklık eden temel sorun iktisadîdir. Parti’nin kurulmasından önceki süreçte İngiliz parası mütemadiyen yükselmiş, her gün bir rekor yenileyecek biçimde artmıştı.³¹³ Fakat hükümet tedbirler almaya ve üst üste

³¹¹ Volkan Payaslı, “Terk Parti İktidarından Doğmuş Bir Denetim Organı: Müstakil Grup (1939-1946)”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi: Journal of Modern Turkish History Studies* XIV/28, 2014 Bahar/Spring s. 175-177.

³¹² Payaslı, “Terk Parti İktidarından Doğmuş Bir Denetim Organı: Müstakil Grup (1939-1946)”, s. 178.

³¹³ *Cumhuriyet*, 22 Teşrinievvel 1929, Salı, “İngiliz Lirası Mütemadiyen Fırılıyor,” s. 1 ; *Cumhuriyet*, 24 Teşrinisani 1929, Pazar, “İngiliz Lirası Dün 1045.5 a Kadar Yükseldi,” s. 1 ; *Cumhuriyet*, 5 Kânunuevvel 1929, Perşembe, “Tereffü Karşı Ciddi Tedbirler,” s. 1

yeni kararlar uygulamaya başlayınca düşüş de beraberinde gelmişti. Zira, malî ve iktisadî seferberlik başlatılmıştı. Öyle ki, “Millî Tasarruf Cemiyeti” dahi kurulmuştu. Hatta 25 Aralık 1929 tasarruf günü ilan edilmişti.³¹⁴ Buna rağmen durum oldukça ciddiydi. Çözüm için alternatif siyasete ihtiyaç duyulmuştu. Bu ana sorun ve bununla birlikte iç siyasetteki birçok mesele Serbest Fırka’nın kurulmasına zemin hazırlamış oldu. Serbest Fırka’nın kurulması demokrasinin ortaya çıkmasına yarayacak bir teminat olarak da görülmüştü.³¹⁵

Tek Parti dönemi siyaset anlayışı, halkın seçtiği vekillerden oluşacak Meclis’i hedeflemekteydi. Gerçekte ise, 1876’dan beri hem birinci hem de ikinci meşrutiyetten kalma bir anlayış olan “oy verenlerin, sonradan kendi vekillerini seçecek seçmenler topluluğunu seçtiği” sistemde olduğu gibi dolaylı görünümlü bir sistem olarak kurgulanmıştı.³¹⁶ Bu sistem yerel mütegalibenin tüm Tek Parti dönemi boyunca kendi güç ve nüfuzlarını ayakta tutmalarını sağlamıştı. Zira, 1946’ya kadar yürürlükte kalan bu sistem sayesinde, bu kesim kendi temsilcilerini Meclis’te muhafaza edebilmişti. Fakat bu ittifak sürekli sorunsuz olarak bir arada bulunamadı. Belirli gerilimler de olmuştu. Subaylar, sivil devlet memurları ve aydınlar değişim isteklerinde daha radikaldi. Tüccar, işadami, toprak ağaları ve eşraf, toprak reformu ve ticarete devlet tekeline sıcak bakmıyor, bunun kendi çıkarlarını zedelemesinden rahatsız oluyordu. Çözülmesi gereken birçok sorun uzlaşma ve ittifakla çözülmüyordu.³¹⁷

Dünya’da tek parti anlayışı temelde diktatörlük olarak adlandırılır. CHP’nin 1923-1945 döneminde hükümet ettiği tek parti yönetimi süreci ise genel anlamda devrimcilik ruhu hâkim olan bir anlayışın tezahürüdür. Tek parti tanım olarak tek bir kişinin veya küçük bir oligarşinin şiddete dayanan, sınır tanımayan, denetim kabul etmeyen egemenliğidir. Türkiye’de Tek Parti ve dolayısıyla onu temsilen CHP, birçok kesime göre, gerek felsefesi gerekse yapısı bakımından totaliter olmayan,

³¹⁴ *Cumhuriyet*, 6 Kânunuevvel 1929, Cuma, “İngiliz Lirası 1073’e Düştü,” s. 1 ; *Cumhuriyet*, 9 Kânunuevvel 1929, Pazartesi, “Mali ve İktisadi Seferberlik: Paramızı Yükselteceğiz,” s. 1 ; *Cumhuriyet*, 13 Kânunuevvel 1929, Cuma, “Yeni Bir Cidal Açıyoruz. Ecnebi Mallara Boykot,” s.1. ; *Cumhuriyet*, 17 Kânunuevvel 1929, Salı, “Tasarruf... Hepimizin Millî Vazifesi Haline Gelmiştir,” s. 1; *Cumhuriyet*, 23 Kânunuevvel 1929, Pazartesi, “Hayatın ve Tam İstiklâlin, İktisadiyatta Hayattan ve Tam İstiklâlden İbaret Olduğuna Kaniim!” s.1, 4. ; *Cumhuriyet*, 25 Kânunuevvel 1929, Çarşamba, “Vatandaş, Sarfederken Düşün: Ak Akçe Kara Gün İçindir,” s. 1, 4.

³¹⁵ *Cumhuriyet*, 11 Ağustos 1930, Pazartesi, “Yeni Fırka ve Gazi Hazretlerinin Fikirleri,” s. 1, 4.

³¹⁶ Ahmad, *Demokrasi Sürecinde Türkiye 1945-1980*, s. 16.

³¹⁷ *A.g.e.*, s. 16, 22.

demokratik, batılılaşmayı amaçlayan, pragmatik tek parti anlayışı olarak nitelendirilmiştir.³¹⁸ Oysa tek parti sistemi, siyasal parti yönetiminin diktatörlüğe uydurulmasından başka bir anlam ifade etmez.³¹⁹

Bu dönemde partinin başında bulunan Mustafa Kemal'in de diktatörlükle itham edilmesi söz konusu olmuştu. Mustafa Kemal için tanımlanan diktatörlük olgusu için bir örnek açıklayıcı olacaktır. Alman liberallerinden Dr. Ernest Jackh 1937'de Atatürk ile diktatörlük konusunda bazı diyaloglar yaşamıştı. Bu diyaloglardan birinde Atatürk ona, "diktatör Hitler'i neden istemediğini ve diktatör olarak söylenen kendisiyle neden dost olduğunu" sormuştu. Jackh de bu soruya "sizin diktatörlüğünüz esir bir milleti özgürlüğüne kavuşturuyor, halbuki Hitler hür bir milleti esarete götürüyor" diye cevap vermişti.³²⁰

Mustafa Kemal'in, 8 Kasım'da Batı Cephesi Komutanlığı konusuna yaklaşımı ve Ali Fuat Paşa'ya ilişkin kararı diktatör olarak algılanışının bir diğer örneğidir. Ali Fuat Paşa'yı Moskova'ya gönderirken yanında Çerkez Ethem'i de götürmesini istemesi, kimileri tarafından Mustafa Kemal'in diktatörlüğe doğru gidişi olarak tarif edilmişti. Zira onlara göre Mustafa Kemal bu gibi kişileri yakından uzaklaştırmaya başlayarak aslında tek adam olmanın yolunu açmak istemiştir. Mustafa Kemal, Ethem ve kardeşlerinin gidişlerinin ve onlara uygun görevler verilmesinin hem onlar hem de ülke için yararlı olacağını düşünmüştü. Ali Fuat Paşa'ya da bu düşüncesini açmış ve onları da beraberinde götürmesini istemişti. Bu gelişme Mustafa Kemal'in diktatör olmak istediği yönünde algılanmıştı.³²¹

1924'de İstiklâl Harbi kumandanlarının Meclis'e girmek ve siyasete el atmak istemeleri önemli buhranlar oluşturmuştu. I. Meclis çok görüşlü ve muhaliflerin de yer aldığı bir meclisti. Fakat II. Meclis tek partili bir meclis olarak (tek grup) oluşturulmuştu. Birinci meclisteki muhalefetten kimsenin ikinci mecliste olmamasına rağmen tek partiden oluşan bu grup da birlikteliği tam olarak sağlayamamıştı.³²² Başbakan Rauf Bey, İsmet Paşa ile çelişiyor, Ali Fuat Paşa, Refet Paşa ve diğer kumandanlar da zaferden sonra Mustafa Kemal'in olağanüstü konumundan ve İsmet

³¹⁸ Tunçay, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması*, s. 16-17.

³¹⁹ *A.g.e.*, s. 16 (dipnot).

³²⁰ *A.g.e.*, s. 17 (dipnot).

³²¹ Atatürk, *a.g.e.*, s. 348.

³²² Aydemir, *İkinci Adam C. I. 1884-1938*, s. 290.

Paşa'nın öne çıkmasından rahatsız oluyorlardı. Bu onları başka bir arayışa yönlendirmişti. Bunun sonucunda onlar da düşüncelerini bir siyaset anlayışı içinde ifade etmek istemişlerdi. Mustafa Kemal ise Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerini Cumhuriyet Halk Fırkası haline dönüştürerek buna karşılık vermişti. CHF, reformları yürütecek olan bir araç olmanın yanında Mustafa Kemal'in de iktidarını sağlamlaştırma unsuru olmuştu. Diğer taraftan ülke yönetiminin en önemli aracı durumuna gelen CHF toplumun alt kademelerindeki bürokratik-entelektüel grupların yükselme ve servete ulaşma mekanizması özelliğini de kazanmaya başlamıştı.³²³

Tek Parti dönemi 11 Ağustos 1923'de Meclis'in açılması ve Lozan Antlaşması'nın onaylanması ile birlikte yeni bir aşamaya geçmişti. Ankara'nın başkent seçilmesiyle de bir somut yapıya kavuşmuş oldu. 1921 Anayasası'ndaki birinci maddenin değiştirilmesi sonrası 29 Ekim'de Cumhuriyet ilan edildi. Mustafa Kemal Paşa Cumhurbaşkanı seçildi. İsmet Paşa ise Halk Fırkası (HF) iktidarının ilk başbakanı oldu.³²⁴ İsmet Paşa 30 Ekim 1923'de başbakan olarak atanmıştı.³²⁵ Millet Meclisi 1924 Anayasası'na göre bütün hukuki yetkilerin temerküz ettiği yerd. Meclis cumhurbaşkanını seçiyor, cumhurbaşkanı da başbakanı atıyordu. Hükümet meclise karşı sorumluydu. Meclis kendi kararlarını kendi başına veriyordu. Fakat bütün organizasyon Mustafa Kemal'in liderliğini yaptığı CHF'nin kontrolü dâhilindeydi.³²⁶ CHF yeni cumhuriyetin değişim ve dönüşümünden sorumluydu. Bu dönüşüm ise modernleşme olarak tarif edilmişti.

Tek Parti iktidarında, iktidar ve belirli ölçüde oluşmaya çalışan muhalefet arasında önemli hesaplaşmalar söz konusu olmuştu. Bu, sistemi ve devrimleri sağlam bir zemine oturtmak isteyen Tek Parti iktidarı'nın bir çıkış yoluydu. Tek Parti İktidarı'nın asıl unsuru Mustafa Kemal'di. Muhalefet tarafından yapılan, hemen hemen tüm hamleler ona yöneliyordu. Buna karşı önemli tedbirler alınıyor, muhalefetin tamamen ortadan kalkmasına kadar varacak gelişmeler yaşanıyor. Bu gelişmelerden biri de İzmir Suikastı³²⁷ meselesiydi. Bu davada İstiklâl Mahkemeleri

³²³ Karpat, *Osmanlı'dan Günümüze Asker ve Siyaset*, s. 186.

³²⁴ Karpat, *Osmanlı'dan Günümüze Asker ve Siyaset*, s. 186-187.

³²⁵ Hale, *a.g.e.*, s. 71.

³²⁶ Karpat, *Osmanlı'dan Günümüze Asker ve Siyaset*, s. 188.

³²⁷ Mustafa Kemal'e Millî Mücadele döneminde de suikast planlanmış olduğuna dair Askerî Polis Teşkilâtı'nın tespitleri söz konusudur. Buna göre Kuvâ-yı Milliye'ye karşı olan bazı kesimler suikast planlamaları yapmıştır. Hürriyet ve İtilafçı kesimler tarafından planlandığı söylenen ve Mustafa

kişilere istediği şekilde tutuklama ve suçüstü yapmaya kadar varan işlemler yapmıştı. Mahkeme suikast teşebbüsü ile suçlanan kişileri yargılama yoluna gitmiş, hatta Kâzım Karabekir'i de tutuklama kararı vermişti. Tutuklananlar genellikle eski TCF mebuslarıydı. İsmet Paşa, Kâzım Karabekir'i serbest bıraktıncı İstiklâl Mahkemesi İsmet Paşa'yı tutuklama kararı verdi. Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal'in araya girmesi³²⁸ ile bu engellenmişti. İsmet Paşa mahkemenin aldığı kararlara uymak zorunda kalmıştı.³²⁹

İbrahim Şükrü, İzmir Suikasti davası sırasında 15. Fırka Kurmay Başkanlığı'nda görevliydi. Bu davayı ancak basın yoluyla takip edebilmiştir.³³⁰ Bu konuya ilişkin olarak Emniyet-i Umumîye'de hiçbir malumat bulunmadığını söyleyen İbrahim Şükrü, suikastı kendilerinin de gazeteden okuduklarını belirtir. Suikastçılardan birinin Arif Bey olduğunu, onu da yakından tanıdığını söyler. “*Arif Bey kolordu kumandanydı ve idam edildi, kurşuna dizildi*” diyen İbrahim Şükrü onun Mustafa Kemal Paşa'nın en yakın arkadaşı olduğunu belirtir.³³¹ İbrahim Şükrü şöyle der:

“*Ben o adamın, Birinci İnönü Muharebesi'nde Erkân-ı Harp Reisi (kurmay başkanı) iken, Atatürk ile münasebetini ve Atatürk'ün gelip onu gördüğünü; kendi kasasında bavullarında kıyamet gibi, bir çete vasıtasıyla toplattığı parayı alıp Kızılay'a verdiğini gayet iyi bilirim. Bu Arif Bey benim komutanımdı. Ama bu adam Atatürk'e suikasta teşebbüs eden adamlardan birisidir. İzmir suikastına.*”

İbrahim Şükrü şöyle devam eder:

“*Onun evi Rus sefarethanesi ile İran sefarethanesi arasında arkaya doğru bir yol gibi bir şey vardı, kısa. O yoldan böyle baktığınız zaman bir ev vardı. O ev caddeye hâkimdir. Binaenaleyh gayet kuvvetli bir makineli tüfekçidir, bütün atışları isabetlidir, yani o adam, orada evinde tertip alarak Atatürk geçerken bir fenalık*

Kemal'e yakın kimseler olarak bilinen bazı kişilerin adıyla anılan bu teşebbüsler bir sonuca ulaşmamıştır. Çerkez Ethem'in de benzer girişimler içinde olduğu tespit edilmiştir (Pehlivanlı, *Kurtuluş Savaşı İstihbaratında Askerî Polis Teşkilâtı*, s. 149-150).

³²⁸ Ali Fuat Cebesoy'un belirttiğine göre mahkeme başkanı paşaları asma niyetindeydi. Mustafa Kemal Paşa kararın bu şekilde olduğunu biliyordu. Aynı görüşü paylaşan Fahrettin Altay'a göre, İnönü ile birlikte Mustafa Kemal Paşa'nın yanında oldukları 1926 Temmuz'unda bu konu konuşulmuştu. Mahkemenin paşaları asma kararlılığına karşı İnönü ve kendisinin Mustafa Kemal'den ricacı olduklarını ve bunu engellemesini istediklerini belirten Altay, Mustafa Kemal'in de “bir bakalım Ali Beyle bir daha görüşelim” dediğini dile getirmişti. Ali Fuat Paşa da anılarında Mustafa Kemal'in kendine “paşaları senin hatırım için affettim” dediğini ifade etmişti. (Tunçay, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması*, s. 168 dipnot).

³²⁹ Tunçay, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması*, s. 167.

³³⁰ Çufalı, *a.g.e.*, s. 473. ; Şahin, *Emniyet Genel Müdürleri*, s. 143.

³³¹ İnan, *Tarihe Tanıklık Edenler, “Şükrü Sökmensüer”*, s. 154.

yapabilirdi. Binaenaleyh Atatürk haklı olarak, arkadaşı olduğu halde bunu mahkemeye vermiş ve mahkeme de idama karar vermiş ve asılmıştır.”³³²

İzmir Suikasti Davası, bir bakıma Mustafa Kemal’in yeni yönetimine muhalefet edebilecek ve etkili olması muhtemel kişilerin siyaset dışında bırakılmasıyla sonuçlanmıştı. Bu kişiler daha çok ittihatçılardan oluşmuştu. TCF’ye yönelik geniş tutuklamalar ise ittihatçıların TCF vasıtasıyla varlıklarını sürdürme ihtimallerine dönük kaygıdan kaynaklanmıştı.³³³ Tek Parti iktidarının önemli bir figürü olan İsmet Paşa’ya göre bu dava, Terakkiperver’in başında bulunanlara karşı uzun zamandır birikmiş duyguların dışı vurumuna zemin hazırlamıştı. Bu duygular, bu hadiseden dolayı insafsız davranmaya istidatlı gözükmekteydi. İnönü şöyle der:

“İzmir’de Atatürk’e karşı suikast yapılacak ve Terakkiperver Fırka mensupları bununla ilgili olacak... Birden bu durum bana gayri tabii geldi. Böyle bir suikast tertibinin ne kadar ciddi olduğu hakkında sarih bir fikrim yok. Bunun için endişe duyuyorum. Suikast teşebbüsünden istifade etmek için bunun fırsat olarak geniş ölçüde kullanılmasından ciddi surette kuşkuluyum.”³³⁴

Mustafa Kemal’in 1920’lerde başlattığı yeniden yapılanma 1925 ve 1926 sektesine rağmen devam ettirilmek istenmişti. 1930’da SCF’nin kurulması buna farklı bir katkı sağlamıştı. Mustafa Kemal, batıda saygınlığı arttırmak, ağırlaşan ekonomik buhranı hafifletmek ve aynı zamanda bunun etkisiyle oluşan gizli muhalefeti görmek istiyordu. Bu amaçla, sınırlı ve denetim altında tutulabilecek şekilde kendi tarafından oluşturulmuş bir muhalif parti kurma kararı almıştı.³³⁵ Bu partinin kurulmasındaki bir başka amaç da, sorun olabilecek tüm konuların CHF içinde çözüme kavuşturulamayacak olmasının anlaşılmasıydı.³³⁶

Paris Büyükelçisi iken, 22 Temmuz 1930’da, izinle İstanbul’a gelen Ali Fethi (Okyar) kurulacak muhalefet partisinin başına geçirilecek kişi olarak seçilmişti. Mustafa Kemal ona:

“Bugünkü manzaramız aşağı yukarı bir dictature manzarasıdır. Vakıa meclis vardır, fakat dahil ve hariçte bize dictateur nazarıyla bakıyorlar. Ben ise millete miras olarak bir istibdat müessesesi bırakmak ve tarihe o surette geçmek istemiyorum. Bütün müşküllere katlanacağız. Sizin dostluğunuza, ahlâkınıza, malumatınıza itimadım vardır. Mesele, memlekette cumhuriyetin şahısların hayatına

³³² İnan, *Tarihe Tanıklık Edenler*, “Şükrü Sökmensüer”, s. 154.

³³³ Tunçay, *Türkiye Cumhuriyeti’nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması*, s. 167-168.

³³⁴ İnönü, *a.g.e.*, s. 474-475.

³³⁵ Demirel, *Tek Partinin İktidarı*, s. 108. ; Uran, *a.g.e.*, s. 193.

³³⁶ Tunçay, *Türkiye Cumhuriyeti’nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması*, s. 247-248.

*bağlı kalmayarak kökleşmesidir. Siz bu işi deruhte etmelisiniz” demişti.*³³⁷ Ali Fethi, Mustafa Kemal’den tarafsızlık vaadi alınca görevi kabul etmişti.

Mevcut iktidardan birçok bakımdan memnun olmayan halk kesimi yeni kurulan partiye yönelmeye başlamıştı. Parti böylece iktidar alternatifi olmuştu. Bu büyük ilgi, partinin kuruluş amacı olan, yumuşak muhalefetle CHP’yi eleştirme ve denetleme görevini aşmış olması olarak algılanmaya başlandı. Bu parti yönetimine hissettirilince, parti 17 Kasım 1930’da Ali Fethi’nin İçişleri Bakanlığı’na verdiği dilekçeyle feshedilmişti.³³⁸

İbrahim Şükrü’ye göre Ali Fethi ve partilileri Türk milletinin büyük kabiliyetlerinin sırrına vakıf olamadılar. İyi konuşan ve iyi öğütler veren SF mensupları sandalye ihtirasına kapılmışlardı. Ona göre SF’ciler daha ilk seçimde iktidarı ele almak istediler. İbrahim Şükrü’ye göre millet isterse bu da olurdu. Fakat kendi teşkilât ve muhitlerine hâkim olamamışlardı. İbrahim Şükrü Sökmensüer, 1946 sonlarında yaptığı değerlendirmelerin birinde, 1945-46’da DP’nin yaptığına benzer eleştirilerin 1930’da SF mensupları tarafından da yapılmış olduğunu belirtmişti. Sökmensüer, hırsız memurdan, hayat pahalılığınan, askerlik müddetinden, demiryolu politikasından, eski harflerin iadesi isteğinden, şapkaya karşı olmaktan, medreselerin açılmasından, dinin politikaya hâkim olmasından bahsedildiğini söyleyerek yeşil bayrakların meydanlara inmesi, şapkaların yırtılması, devlet adamlarının resimlerinin ayaklar altına alınması, irticaî faaliyetin ortaya çıkması gibi göstergelerin Fethi Bey’in partiyi dağıtmasına sebep olduğunu belirtmişti. İbrahim Şükrü Sökmensüer’e göre halkçılık, yani demokrasi alanındaki büyük hamle durmuş, ülke kaybetmişti.³³⁹

Tek Parti Dönemi’nin mücadele alanı sadece muhalif yapılar ve siyasî hareketler değildi. Aynı zamanda sosyal ve kültürel örgütlenmeler de Tek Parti’ye bağlanarak gerçek bir tek parti anlayışının oluşmasına zemin hazırlanmıştı. Ülkenin tüm sosyal ve kültürel örgütleri ortadan kaldırılırken, var olmasına izin verilenler iktidardaki Tek Parti’yle bütünleştirilmişti. Parti ile devletin bütünleştirilmesi

³³⁷ Demirel, *Tek Partinin İktidarı*, s. 108. ; Tunçay, *Türkiye Cumhuriyeti’nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması*, s. 220.

³³⁸ Demirel, *Tek Partinin İktidarı*, s. 109. ; *Cumhuriyet*, 17 Teşrinisani 1930, Pazartesi, “Serbest Fırka Feshedildi,” s. 1.

³³⁹ Şükrü Sökmensüer, *Halkla Bir Konuşma, (Konuşan Erzincan Milletvekili Şükrü Sökmensüer)*, Yeni Gün Matbaası, Antakya, 1946, s. 20-21.

sağlanmaya çalışılmıştı. Türk Ocakları'ndan³⁴⁰ Halk Evleri'ne evrilen süreç bunun en belirgin olanlarından biri olmuştu. Mustafa Kemal'in şu sözleri konuyu anlamak bakımından önemli bir işaretti:

“Milletin tarihinde bazı devirler vardır ki muayyen maksatlara erişebilmek için maddi ve manevi ne kadar kuvvet varsa hepsini bir araya toplamak ve aynı istikamete sevk etmek lazım gelir. Memleketin ve inkılâbın içeriden ve dışarıdan gelebilecek tehlikelere karşı masuniyeti için bütün milliyetçi ve cumhuriyetçi kuvvetlerin bir yerde toplanması lazımdır. Aynı cinsten olan kuvvetler müşterek gaye yolunda birleşmelidir.”³⁴¹

Yeni bir devlet kuran ve bu devleti, demokratik hayata geçirme konusundaki girişimlerine rağmen, tek parti iktidarı anlayışı ve fiiliyatıyla yöneten Mustafa Kemal Atatürk 1938'de öldü. Mustafa Kemal Atatürk, birlikte hareket ettiği silah ve çalışma arkadaşlarının katkısı yanında özellikle kendi çabasıyla kurduğu ve başına geçtiği bu devletin en güçlü adamıydı. Bir diktatör olmaktan ziyade millî irade vurgusunu daima ön planda tutan, buna yönelik düşünce ve eylemleri olan bir liderdi.³⁴² Onun yerine geçecek olan İnönü ise kimine göre otoriter lider konumundaydı. Onun birinci Kürt isyanına karşı tavrı, batılılaşmaya doğru varolan katkısı, radikal ve azimli tutumu, diktatör olarak tanımlanmasına etki eden unsurlardanı. İnönü koşulların gerektirmesiyle otoriter davranan bir liderdi. Bunu daima belli bir seviyede tutmaya gayret etmişti.³⁴³ İnönü'nün ilk otoriter icraatı Bayar'ı görevden almak ve yerine Refik Saydam'ı atamaktı. Refik Saydam Hükümeti, ekonomide devletçilik politikasının daha duyarlı olarak uygulamaya konulmasını başlatmış, bunu hem İnönü hem de Saydam ortak bir konsensüsle sağlamıştı.³⁴⁴ Celâl Bayar'ın

³⁴⁰ Tüzüğü'nün birinci maddesinde kuruluş tarihi 12 Mart 1328 (1912) olan ve İttihat ve Terakki döneminden beri Türk milliyetçiliği ve laik düşünce yanlısı, savunucusu bulunan Türk Ocakları feshedildi. Türk Ocakları, Kemalist inkılâpları halkın benimsemesine katkı veren, geçmişteki anlayış ve ideolojisini cumhuriyet döneminde de devam ettiren bir kuruluştu. 1924'de Mustafa Kemal tarafından imzalı kararnameyle kamuya yararlı dernek statüsü alan bu kuruluş 10 Nisan 1931'de, CHF'ye adeta yapışık olmasına rağmen feshedildi. Malları CHF'ye devredildi. Dernek özerk görünümüne rağmen adeta CHF'nin bir kültür şubesi özelliğindediydi. Parti derneğin üzerinde hâkimiyet kurmuştu. 19 Şubat 1932'de ise yerini halk evleri aldı. CHP genel sekreteri Recep Peker'e göre “halkevlerinin gayesi ulusu katılaştırmak, sınıfsız katı bir kitle haline getirmektir.” (Demirel, *Tek Partinin İktidarı*, s. 156-157).

³⁴¹ A.g.e., s. 156.

³⁴² Karpat, *Osmanlı'dan Günümüze Asker ve Siyaset*, s. 188.

³⁴³ Heper, a.g.e., s. 157.

³⁴⁴ Mustafa Yahya Metintaş ; Mehmet Kayıran. “Refik Saydam Hükümetleri Dönemi'nde Türkiye'nin Ekonomi Politikaları,” *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 9 (2), 2008, s. 162. (e-dergi)

başbakanlıktan istifası ve Refik Saydam'ın başbakanlığa atanmasıyla "Milli Şef kabineleri" de başlamıştı.

İnönü, Cumhurbaşkanı ve aynı zamanda "Milli Şef" olarak, yalnız başbakan atama ve kabine listesi oluşturmakla sınırlı bir etkiye sahip değildi. Aynı zamanda hükümetin tüm yaptırım ve kararlarında başlıca etkenlerden biri durumundaydı. Atatürk'te eleştirdiği her konu kendisi tarafından da yapılmaya başlanmıştı.³⁴⁵ Bunun bir sonucu olarak 1939'da Celâl Bayar başbakanlıktan ayrılmak zorunda kalmıştı. O zamana kadar bazı bakanları da değiştirilen Bayar ve çevresi gözden düşmüştü. Hatta onun tarafında olanlar "celâli" olarak adlandırılmıştı. Bu da Milli Şef döneminin ilk etkilerindendi.³⁴⁶ Milli Şef dönemi, II. Dünya Savaşı'nın başlama sürecine denk gelmişti. Bu dönemde devlet işleri kötüleşmeye başlamıştı. Halkta huzursuzluk ve tahammülsüzlüğün arttığı, sosyal ve siyasal alanda baskı ve korkutmaların hızlandığı, ekonomik çıkmaz ve yoksulluğun olduğu, kemer sıkma politikalarının uygulandığı bu dönem oldukça sorunluydu. Polis devleti görünümü ve buna yönelik algı oldukça yaygındı. Hükümet işleri yolsuzluklarla anılır hale gelmişti.³⁴⁷ Bunun yanı sıra İkinci Dünya Savaşı şartları ülkede oldukça ağır bir hava oluşturmuştu.

Milli Şef kabinelerinin ilki olan Refik Saydam Hükümeti'nin başbakanı Saydam, Atatürk'le Samsun'a çıkan ekibin içindeydi. Bu yönüyle Mustafa Kemal Paşa'ya yakın birisiydi. Fakat Atatürk döneminin 1937'deki başbakanı olan Celâl Bayar hükümetinde bakanlık istemeyerek Sıhhat ve İçtimaî Muavenet Vekilliğinden istifa etmişti. Bunun İnönü açısından bir anlamı vardı. Saydam, İnönü'nün Cumhurbaşkanı olarak onayladığı ilk kabinede Dâhiliye Vekili olmuş, bu anlamda bir sonraki kabinede başbakanlık yolu açılmıştı. Bu onun, İnönü'nün öz ve mutemet kabine üyesi ve başbakanı olduğunu gösterir nitelikteydi. Saydam, II. Dünya Savaşı'nın en kritik yılları olarak bilinen 1939-1942 tarihleri arasında başvekillik yapmıştı.³⁴⁸

Şükrü Sökmensüer de 1942 yılında Ticaret Vekâleti bünyesinde kurulan İaşe Müsteşarlığı görevine atanmıştı. İaşe Müsteşarlığı, II. Dünya Savaşı'nın devam ettiği

³⁴⁵ Turan, *İsmet İnönü*, s. 146.

³⁴⁶ Mahmut Goloğlu, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi –IV : Demokrasiye Geçiş (1946-1950)*, İş Bankası, İstanbul, 2013, s. 18.

³⁴⁷ *A.g.e.*, s. 18

³⁴⁸ Aydemir, *İkinci Adam C. II 1938-1950*, s. 42-43.

bu yıllarda önemli bir görevi yerine getirmekteydi. Sökmensüer, başbakan Refik Saydam'la oldukça yakından çalışıyordu. Bu çalışmalardan biri için gidilen İstanbul'da başbakan Saydam rahatsızlanmış ve ardından da vefat etmişti. İstanbul'a Sökmensüer'le birlikte gitmişler, iaşe meselesi gibi önemli konularda çalışma yapmak üzere program hazırlamışlardı. Zira, II. Dünya Savaşı'nın ağır şartları iaşe konusunu günün en önemli meselesi haline getirmişti. Genel olarak ekonominin üzerinde ağır baskılar mevcuttu.³⁴⁹

Atatürk dönemi ekonomi politikası devletçilik anlayışına dayanmaktaydı. Bu başarılı özel teşebbüs ve hükümet denetimi esasına dayanan bir politikaydı.³⁵⁰ Cumhuriyetin kurulduğu andan başlayarak "Büyük Ekonomik Buhan"a kadar geçen ve 1923-1929 yılları arasını kapsayan dönemde izlenen ekonomik gelişme ve kalkınma modeli liberal ve özel girişim yanlısı bir program olarak öne çıkmıştı.³⁵¹ 1929'da dünya ekonomik buhranının getirdiği zorluklar karşısında tedbirler alınmak zorunda kalındı. Maliye vekili buhrana dair "İstihalat ve ihracatımızı arttırmak, ithalatımızı ise mümkün olduğu kadar indirmek" gereğini belirtmişti.³⁵² Bu ise daha sıkı bir devletçilik politikasına doğru gidildiğini gösteren önemli bir göstereydi.

Atatürk, İnönü ve Bayar iktisatçı değillerdi. Fakat uyguladıkları devletçi ekonomi anlayışı kişisel tercihten çok cumhuriyet hükümetlerinin ortak politikası olmuştu. Atatürk ve İnönü gibi Bayar da daha sonraki hükümeti döneminde ve çok partili hayatta iktisadî devlet teşekküllerini korumuş ve geliştirmişti.³⁵³ Öyle ki Bayar ana muhalefet lideri olduğu 6 Nisan 1947'de "Ben eğer Türk Milletine fayda temin ediyorsam, kanaatlerimden fedakarlık yaparak sosyalist de olurum" demekten kendini alamamıştı.³⁵⁴ Milletın ekonomik refaha ulaşması için çalışan Atatürk, İnönü

³⁴⁹ Hale, *a.g.e.*, s. 78.

³⁵⁰ Shaw, *a.g.e.*, 460.

³⁵¹ Cemil Koçak, *Türkiye'de Milli Şef Dönemi 1938-1945. Dönemin İç ve Dış Politikası Üzerine Bir Araştırma*, C.I, İletişim, İstanbul, 1996, s. 29.

³⁵² *Cumhuriyet*, 4 Kânunuevvel 1929, Çarşamba, "Maliye Vekilimizin Buhana Dair Mühim Beyanatu," s. 1.

³⁵³ Haldun Derin, *Çankaya Özel Kalemını Anımsarken (1933-1951)*, Yay. Haz. Cemil Koçak, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1995, s. 121.

³⁵⁴ Derin, *a.g.e.*, s. 121.

ve Bayar gibi devlet adamları kendi görüşlerinde olan devletçilik anlayışlarının özel girişimcilerin çıkarlarıyla çatışmayacağını hatta uyuşturduğunu ısrarla belirtmişlerdi.³⁵⁵

1930'lu yıllarda devletçi ekonomi politikalarının uygulanmasının önemli gerekçeleri vardı. Zira dünyada 1929-1933 aralığında önemli oranda ekonomik buhran söz konusuydu. Amerika'da malî durum bozulmuştu. Moratoryum ilanları, piyasada paranın olmamasıyla eşya mübadelesi devrinin başlaması dünya geneline yayılan bir kriz halini almıştı. Bunun yanısıra Avrupa'da silahları bırakma konferansının dağılmak üzere olmasının getirdiği bir gerilim söz konusuydu. Mutlak iktidarını kuran Hitler'in Mussolini ile yakınlaşması, Cemiyeti Akvam'ın dağılma tehlikesine maruz kalması, bunlara bağlı olarak Avrupa'da savaş endişesinin yayılmaya başlaması önemli gelişmelerdi.³⁵⁶ Bu gelişmelerin de etkisiyle dünyada oluşan ekonomik kriz kimsenin içinden çıkabileceğini düşünemediği bir hal almaya başlamıştı.

Bütün bu gelişmelerden önemli oranda etkilenmekte olan Türkiye çeşitli ekonomik canlanmalar oluşturmaya çalışmıştı. Bu amaçla çeşitli ülkelerle ticarî antlaşmalar yapmanın yanı sıra ülke içinde de önemli dönüşümler oluşturmaya başlanmıştı.³⁵⁷ Atatürk, 1933 yılında İktisat Vekili Celâl Bayar ile çıktığı Anadolu turunda bazı tetkikler yapmıştı. Bu gezi sonunda ülkede iktisadî bölgeler oluşturmaya ve buna ilişkin idarî yapılanma üzerine yeni bir sistem kurmaya karar verilmişti.³⁵⁸ Bu gezi aynı zamanda dönemin sosyal hareketliliğini ve halkın genel durumunu görmek bakımından da önemliydi. Bu gezi ile halkın sosyal yaşamına ilişkin izlenimler edinilmiş ve bu izlenimler sosyal hayata dönük yeni adımların atılmasını da beraberinde getirmişti.

³⁵⁵ Yahya S. Tezel, *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2002, s. 248.

³⁵⁶ *Akşam*, 6 Mart 1933, Pazartesi, "Alman İntihabının Neticesi," s. 1, 2. ; *Akşam*, 7 Mart 1933, Salı, "Alman İntihabının Neticesi Fransa'da Telaş ve Endişe Uyandırdı," s. 1, 2. ; *Akşam*, 8 Mart 1933, Çarşamba, "Almanya'da Diktatörlük," s. 2., "Almanya'nın Vaziyeti Gittikçe Karışıyor" s. 2. ; *Akşam*, 9 Mart 1933, Perşembe, "Avrupa Ufkunda Kara Bulutlar Toplanmağa Başladı," s. 1, 2.. ; *Cumhuriyet*, 14 Haziran 1934, Perşembe, "M. Musolini ile M. Hitler Bu Gün Görüşecekler," s. 1, 4.

³⁵⁷ *Akşam*, 7 Kânunusani 1933, Cumartesi, "Yeni Ticaret Muahedeleri İçin Hazırlık Yapılıyor," s. 1. ; *Akşam*, 5 Mayıs 1933, Cuma, "Yakın Şarkta yeni Bir Tarih Yazılmağa Başlandı. Türk Yunan Anlaşması Yarın Atina'da İmza Ediliyor," s. 1. ; *Akşam*, 18 Eylül 1933, Pazartesi, "Türkiye ile Yunanistan Müşterek Devlet mi Oluyor?" s. 1, 2. ; *Akşam*, 19 Eylül 1933, Salı, "Misakın Balkanlarda Tesiri," s. 2. ; *Akşam*, 28 Eylül 1933, Perşembe, "Türk-Yunan Misakı Genişliyor," s. 1, 2.

³⁵⁸ *Akşam*, 1 Şubat 1933, Çarşamba, "Memleket İktisadi Mintikalara Ayrılacak," s. 1.

1930'lu yılların, dolayısıyla da Tek Parti döneminin ekonomi dışındaki önemli sorunlarından biri de sosyal hayatın içinde yer alıyordu. Bu sorun daha çok yaşam biçimi ile dini taleplere dair konulardan kaynaklanmaktaydı. Cumhuriyetin kurucu elit kadrosu, İslâmî temellere dayanan, siyasal ve sosyal geleneklerle şekillendirilmiş toplumu modern dünya algısı çerçevesinde batı modernleşmesine adapte etmeye çalışıyordu. Yeni ve millî siyasal yapısıyla bunu gerçekleştirmeye çalışan devletin söz konusu sorunları aşmaya dönük modernleşme politikaları da mevcuttu.³⁵⁹ Bu modernleşme politikaları toplumsal tabanda yer alan birçok kesim tarafından kolaylıkla içselleştirilememişti. Fakat devletin yönetici kadrosu ve özellikle Gazi Mustafa Kemal bu konuda kararlı bir tutum sergileyerek önemli adımlar atmıştı.

İbrahim Şükrü anılarında, toplumun ibadet ve inancına ilişkin olarak Gazi Mustafa Kemal'in bakışını dile getirmiş ve onun ezan ve din konusundaki görüşlerine şahitlik ettiğini belirtmiştir. İbrahim Şükrü'ye göre Ayasofya meydanında yapılan bir ibadet Mustafa Kemal'in bu konudaki yaklaşımına iyi bir örnektir. İbrahim Şükrü, Gazi Mustafa Kemal'in kendisinden bu ibadeti takip edebilmek için meydanı görebilecek bir yer belirlemesini ve oraya götürülmesini istediğini belirtir. Gazi Mustafa Kemal orada yapılan Türkçe ibadeti görünce uygulanmıştır. İbrahim Şükrü, Gazi Mustafa Kemal'in okunan Türkçe ezan sonrasında saraya çağırılan parti merkezinde görevli Mümtaz Bey'i (Ökmen) uyararak memleketin hocasız, imansız kalmaması adına Diyanet İşleri Reisi'nin talimat hazırlamasını istediğini belirtmiştir. Gazi Mustafa Kemal, arzu edenlerin ezan ve din konusunda bilgi sahibi olmalarını, bu konuda talimat verilmesini emretmişti. Diyanet İşleri bunun üzerine bir talimat hazırlayarak Gazi Mustafa Kemal'e sunmuş, o da bunu kabul etmişti. İbrahim Şükrü'ye göre talimatın esası şudur: "*Köylerde valilerin emriyle, müsaadesiyle din tedrisatı camilerde yapılabilir. Vilayetlerde ve kazalarda da İçişleri Bakanlığı'nın emriyle bu din kursları açılır.*"³⁶⁰

İbrahim Şükrü, Gazi Mustafa Kemal'in, Kuran-ı Kerim'in Türkçeye çeviri çalışmasını Mehmet Akif'e vazife olarak verdiğini de aktarır. İbrahim Şükrü, Mehmet Akif'in Mısır'a gidişinden sonra orada Kuran-ı Kerim'in tercümesiyle uğraştığının haber alındığını belirtmiştir:

³⁵⁹ Karpat, *Osmanlı'dan Günümüze Asker ve Siyaset*, s. 199.

³⁶⁰ İnan, *Tarihe Tanıklık Edenler, "Şükrü Sökmensüer"*, s. 129-130.

“Ben Mısır’a gittim. Onun tercüme ettiği Kuran’ı mühim bir para karşılığında elde etmeye çalıştım. Fakat teslim ettiği Rufai Şeyhi, ‘böyle bir eser yoktur, veremem’ dedi, alamadık. Ama doğru mudur, değil midir bilmiyorum; benim işittiğime göre, Mehmet Akif kaçmadan evvel, Kuran’ın Türkçe bir suretini Atatürk’e göndermiş ve beğenmiş Atatürk. Doğru mu değil mi bilmiyorum, işittim.”³⁶¹

Gazi Mustafa Kemal’in ibadette Türkçenin hâkim olmasına yönelik çalışmaları ve bunun yanı sıra dini kisvelerin giyilmesine ilişkin yasa yapıcılar tarafından oluşturulan düzenlemeler toplumun bir kesiminden tepki görmüşse de fiili tepkiler çok sınırlı olmuştu. Bu fiili tepkilerden biri de Bursa’da meydana gelmişti. Vali Fatin Bey zamanında, o dönemin kıyafet kanunu doğrultusunda sarıkların ve hoca kıyafetlerinin giyilmesine ilişkin bazı önemli gelişmeler yaşanmıştı. Bu tür kıyafetin ancak vazife başında giyilebileceğine dair kanuna üzülen hocaların vilayete giderek gösteri yapmaları endişe yaratmıştı.³⁶² Vali’nin emrindeki jandarmanın, talim terbiye müfrezesinden yardımcı kuvvet istemeyerek tümen kumandanından yardım istemesi sonucunda olay farklı bir aşamaya geçmişti. Zira tümenin bağlı bulunduğu Ali Hikmet Paşa bu sırada İzmir’deydi. Gazi Mustafa Kemal de İzmir’de bulunuyordu. Ali Hikmet Paşa konuyu Gazi Mustafa Kemal’e intikal ettirmişti. Gazi maiyetiyle birlikte hemen İzmir’den Bursa’ya hareket etmişti. Sökmensüer bu sırada Ankara’daydı. Emniyet Genel Müdürü ile İçişleri Bakanı Şükrü Kaya ve beraberindekiler Gazi Mustafa Kemal’i karşılamak üzere hemen Bursa’ya gitmişti. Sökmensüer Ankara’da Emniyet Genel Müdür vekili olarak kalmıştı.³⁶³ Gazi Mustafa Kemal konuyu mahkemeye yönlendirerek kanun hilafının cezasını almalarını istemiştir. Aynı anda Ankara’da Bakanlar Kurulu da toplantı haline geçmişti. Atatürk, İsmet Paşa’ya telefonla şu emri vermişti: “*Badema (bundan sonra) dinin her safhasında Türk dili hâkim olacaktır.*” Bu, o andan itibaren ezan, tekbir, hutbe ve ibadetin artık Türkçe yapılacağı anlamına gelmiştir. İnönü de;

“Paşam müsaade edin. Bu hareketi birdenbire yaparsak memlekette bir reaksiyon başlar. Binaenaleyh, bu reaksiyonu önlemek için derece derece gidelim. Evvla ezan, sonra tekbir, sonra namaza yavaş yavaş giderek kamuoyunu hazırlayalım” diyerek Atatürk’e ricada bulunmuştur. Atatürk de bu sürece yayılacak uygulamayı yerinde bulur.

³⁶¹ A.g.e., s. 125-126.

³⁶² 1 Şubat 1933 olayı. Bu temelde ibadetin Türkçeleştirilmesi meselesine tepkinin bir sonucu olarak ortaya çıkmıştı. 2 Mayıs 1933’de 19 kişi Çorum’da ağır cezaya çarptırılmıştı (İnan, *Tarihe Tanıklık Edenler*, “Şükrü Sökmensüer”, s. 126 dipnot).

³⁶³ A.g.e., s. 126-127.

İbrahim Şükrü'ye göre burada mühim olan nokta, Atatürk'ün dinin her safhasında Türkçe'nin hâkim olmasını istemesidir. İbrahim Şükrü bu konuya ilişkin düşüncesini şöyle ifade eder:

*“Atatürk bunda haklı idi. Çünkü milyonlarca, 40 milyon dahi olsa, Türklerin arasında Kur'an'ı okuyup anlayacak veyahut hocalar okuduğu zaman manasını anlayacak kaç bin insan, kaç yüz bin insan çıkardı? Binaenaleyh Türkçe Kuran'ı ve Türkçe ibadeti en mühim bir vazife olarak benimsemişti ve haklıydı bunda Atatürk.”*³⁶⁴

Toplumsal hayatta dinin konumuna ilişkin düzenlemeler 1920'li yıllardan başlayarak gündeme gelmiş olsa da asıl önemli dönemeç Kur'an-ı Kerim'in ve Ezan'ın Türkçeleştirilmesi olmuştur.³⁶⁵ Mustafa Kemal'in 1932 Ocak ayındaki talimatı, uzun süredir benzer düşünce ve isteklerin var olduğu fakat bir şekilde gerçekleşmediği bir süreci tamamlamıştı. Kur'an ilk olarak Türkçeleştirilmiş, ezan ve hutbe de büyük camilerde başlamak üzere Türkçe okunmaya başlanmıştı.³⁶⁶

Tek Parti iktidarının mutlak iktidar simgesi Atatürk idi. Şüphesiz, kararları uzun düşünceler sonunda ve ilgili kurumların işletilmesi sonucu veriyordu. Sohbet sofraları, gece kararları ve sabah düzeltmeleri bu sürecinin zaman zaman bir parçası oluyordu. Mustafa Kemal Atatürk'ün sofrası sohbet arkadaşlarıyla doluydu. Metin Toker'in İsmet İnönü'den aktardığına göre Atatürk onları son zamanlara kadar devlet işlerine karıştırmamıştı. Onları bir dinlenme vesilesi olarak görmüştü. Ali Kılıç'ın aktardığına göre, davetsiz gelinemeyen bu sofraya sadece İsmet Paşa, Hariciye Vekili Tevfik Rüştü Aras ve Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya izin almadan, işleri bitince veya iş aralarında gelebilirlerdi. İsmet İnönü'nün bu genel duruma bakışı ise farklıydı. İnönü'ye göre akşamları sofrada birçok kararlar alınır, konuşulur ardından dağılırlardı. Sabahları düşünülürdü ki bu kararlar uygulanamaz. Hemen Mustafa Kemal'in yanına gider bunların uygulanamaz işler, kararlar olduğunu söylerdi. O da sen bildiğini yap derdi. İnönü sözlerine, bu durumun hastalığının son dönemlerinde artık değiştiğini, asabileşerek direktmeye başladığını da ilave etmişti.³⁶⁷

³⁶⁴ A.g.e., s. 127-128.

³⁶⁵ Tayfun Çınar, “1932 Devletçilik Yılı: Temmuz Kararları Çerçevesinde Planlamaya Geçiş,” *Açıklamalı Yönetim Zamandizini 1929-1939* içinde, Ed.: Birgül A. Güler, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi, Ankara, 2007, s. 313.

³⁶⁶ “A.g.m.”, s. 313.

³⁶⁷ Oğuz Akay, *Bu Sofrada Ben Varım*, Alfa Yayınları, 2010, s. 75, 153, 647.

Mustafa Kemal Atatürk hastalandıktan bir süre sonra vefat etti. İsmet İnönü Meclis tarafından Cumhurbaşkanı seçildi.³⁶⁸ 1938 yılında yapılan olağanüstü kongrede parti tüzüğünde değişiklik yapılarak İnönü'nün partinin sürekli genel başkanı olması sağlanmış oldu. Yine İnönü “milli şef” ünvanını alarak, bir kurum statüsü kazandı. Mustafa Kemal Atatürk ise hem “kurucu” hem de “ebedî lider” olarak ilan edilmişti.³⁶⁹

Şükrü Sökmensüer, Mustafa Kemal Atatürk'ün hastalığının son evresinde gelişen olaylara ve İsmet İnönü'nün Cumhurbaşkanı seçilmesi sürecine yakından tanıklık etmişti. Sökmensüer'in belirttiğine göre Atatürk'ün hastalığının son evresinde başbakan Celâl Bayar İstanbul'a gitmişti. Dolmabahçe'deki olağanüstü gelişmelerden dolayı İstanbul'daki yetkililer Sökmensüer'i Emniyet Genel Müdürü olarak bulunduğu Ankara'da makine başına çağırmişti. Burada Sökmensüer gerekli yerlere iletilmek üzere Celâl Bayar'dan bir direktif aldı. Celâl Bayar'ın Bakanlıklara tebliğ edilmek üzere ilettiği direktife göre Atatürk'ten ümit kesilmişti. Tedbirli olunması gerektiği belirtilmişti. Sökmensüer bu direktifi tüm bakanlıklara bizzat dolaşarak kendisi bildirdi. Milli Savunma Bakanı Kâzım Özalp üzüntü içinde Sökmensüer'e “*Durumumuz nasıl Şükrü Bey?*” diye sorduğunda Sökmensüer; “*Siz hükümet erkânı birbirinize bağlı ve sağlam olarak durursanız memlekette hiçbirşey olmaz*” demişti.³⁷⁰ Oradan Ali Çetinkaya'ya giden Sökmensüer onu evinde arkadaşlarıyla toplantı halindeyken bulmuştu. Çetinkaya, Sökmensüer'e kendisinin de aslında Sökmensüer'i görmek istediğini belirtmişti. Bayındırlık Bakanı Çetinkaya, Şükrü Sökmensüer'e şunları söylemişti;

“*Şükrü Bey! Atatürk'ün Allah'ın rahmetine kavuşması ihtimaline karşı Bakanlar Kurulu'nda cereyanlar vardır. Şükrü Kaya'nın, Mareşal'in, sonra Celâl Bayar'ın reisicumhur olması mevzuu üzerinde hususi temaslar oluyor. Fakat en son Mareşal üzerinde duruluyordu. Fakat ben sana söyleyeyim, bu devri, bu fasıla devrini, Atatürk'ten sonra yeni birisinin cumhurbaşkanı olup da, yeni durumu sağlam bir şekilde tespit edinceye kadar bu işi İnönü'den başka hiç kimse yapamaz. Beni sevmez İnönü, ama memleket meselesidir, vatanperverlik vazifesidir. Ben sana her türlü yardımı yapmaya hazırım. Sen adamlarınla memlekette ve Meclis'te gereken telkinleri yaparak, İnönü'nün reisicumhurluğa intihabını temin etmeye çalış.*”

³⁶⁸ *Akşam*, 11 Teşrinisani 1938, Cuma, “Parti Grubu Toplandı, İsmet İnönü Reiscumhur Namzedi Seçildi,” s. 1.

³⁶⁹ Feroz, *Demokrasi Sürecinde Türkiye 1945-1980*, s. 21 ; *Akşam*, 26 Kânunuevvel 1938, Pazartesi, “Büyük Kurultay Bu Gün Ankara'da Toplanıyor,” s. 1, 7.

³⁷⁰ İnan, *Tarihe Tanıklık Edenler*, “Şükrü Sökmensüer”, s. 177-178.

Sökmensüer, ilgili tüm yerlere söz konusu direktifi ilettikten sonra İsmet İnönü'yü ziyaret etmek için harekete geçmişti. Sökmensüer, İsmet İnönü'nün eski başyaveri olması nedeniyle ve vicdani bir sorumluluk anlayışıyla bunu yaptığını belirtir. Sökmensüer doğrudan İnönü'nün evine gitmişti. Orada ikisi belli bir süre konuşmuştu. Sökmensüer, Celâl Bayar'ın direktifini ve Ali Çetinkaya'nın söylediklerini İnönü'ye aktararak gelişmelerden haberdar olmasını sağlamıştı. İnönü'nün, Mareşal ve Okyar hakkındaki sorularına karşılık, onların da büyük bir ihtimalle kendisinin yanında olacaklarını belirtmişti. Sökmensüer'in belirttiğine göre, Fethi Okyar ve İbrahim Tali Öngören, İnönü'ye karşı bir suikast ihtimalinin olabileceğini, onu istemeyenlerin böyle bir tertibin içine girebileceklerini belirtmişlerdi. Bundan İnönü'nün haberdar edilmesini istemişlerdi. İbrahim Tali Öngören de bu konuda İnönü'yü bilgilendirmişti.³⁷¹ Sonuç olarak söz edilen suikast duyumu fiilî suikaste dönüşmemiştir.

İsmet İnönü cumhurbaşkanı seçilmesini dört etkene borçluydu. Bayar, İnönü'nün hasımlarıyla işbirliği yapmamış ve İnönü'ye yakın durmuş, teması sürdürmüştü. Hatta Bayar birkaç defa da İnönü'yü evinde ziyaret ederek bu konuda tavrını belli etmişti. İnönü hasımları İnönü karşısına çıkarabilecekleri bir aday bulamamıştı. Meclis'te bulunan milletvekilleri ve devletin önemli bürokratları –ki bunlar partili bürokratlardır- yıllar önce İnönü'nün başbakanlığı döneminde seçilmişti. Bu bakımdan önemli bir sıkıntı gözüküyordu. Son olarak da Fevzi Çakmak'ın, Meclis'te büyük oranda kendisinin destek göreceği duyumunu almış olmasına rağmen, aday olmaması İnönü için adeta cumhurbaşkanlığının anahtarı niteliğindedir.³⁷² Fevzi Çakmak kendisine bu yönde imalar olunca, bir kenara çekilerek uygun aday olarak İnönü'yü işaret etmişti.³⁷³ Bu gelişmeler göstermiştir ki, devletin deneyimli bürokrat, yönetici ve siyasetçileri memleket meselelerinde ortak akılla hareket etme ve oluşabilecek krizleri yerinde müdahalelerle çözebilme kabiliyetine sahip kişilerden oluşmuştu.

³⁷¹ *A.g.e.*, s. 178-180.

³⁷² Erik Jan Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi; A Turkey, A modern History*, Çev.: Yasemin Saner Gönen, İletişim, İstanbul, 2000, s. 268. ; Aydemir (2005), *a.g.e.*, s. 22.

³⁷³ Aydemir, *İkinci Adam C. II 1938-1950*, s. 22.

II. ŞÜKRÜ SÖKMENSÜER'İN SİVİL BÜROKRASIYE GİRİŞİ VE HİZMETLERİ

Askerlikten istifa ederek ayrılan İbrahim Şükrü, 30 Ocak 1928'den itibaren I. Umumî Müfettişlik bünyesinde çalışmaya başlamıştı. Umumî müfettiş İbrahim Tali Öngören'in önerisi üzerine atanan İbrahim Şükrü önce İskân Şube Müdürlüğü daha sonra da Asayiş Şube Müdürlüğü görevlerinde bulunmuştu. Bu umumî müfettişlikte görevliyken Muş vali vekilliği de yapmıştı. Bu sırada Siirt 2. Piyade Tümeni'yle Sason-Mutki Harekâtı'na katılıp yönetti. Yine aynı süreçte, Urfa vali vekilliğinde bulunduğu sırada Hudut Komisyonu Başkanı olarak Suriye Hudut Komisyonu Heyeti ile hudut işlerinin tanzimi yolunda çalışmalar yaptı.³⁷⁴ İbrahim Şükrü, 1 Mart 1932'de Adana'da toplanan Türkiye-Suriye Daimi Hudut Komisyonu'nun Türk heyetine de başkanlık etmişti.³⁷⁵

İbrahim Şükrü bu görevlerinden sonra 15 Kasım 1932'de Emniyet İşleri Umum Müdür Muavinliği'ne atanmıştı.³⁷⁶ 4 Nisan 1934'de ise Edirne'deki Trakya Umumî Müfettişliği Başmüşavirli olarak görevlendirilmişti.³⁷⁷ 20 Eylül 1934'de de Emniyet Umum Müdürlüğü'ne tayin edilmişti. Emniyet Umum Müdürü iken, bu görev üzerinde kalmak üzere 1 Temmuz 1937'de Bakanlar Kurulu kararıyla İstanbul Valiliği ve Belediye Başkanlığı'na da vekâlet etmişti. Bu vekâleti 18 Ağustos 1937'ye kadar devam etmiştir.³⁷⁸ İbrahim Şükrü, Emniyet Umum Müdürlüğü görevini 17 Temmuz 1939'da Hatay Valiliği'ne ataması yapılana kadar sürdürmüştür.³⁷⁹ Hatay valiliğinden sonra bürokrasideki son görevi 1942 yılında atandığı işe müsteşarlığıdır.

³⁷⁴TTK Arşivi BK 4-3/3, s. 153 ; TTK Arşivi BK 5-3/10-A, s. 125. ; İnan, *Tarihe Tanıklık Edenler*, “Şükrü Sökmensüer”, s. 100.

³⁷⁵ TTK Arşivi BK 4-3/3, s. 153. ; TTK Arşivi BK 5-3/10-A, s. 125.

³⁷⁶ TTK Arşivi BK 4-3/3, s. 153. ; İnan, *Tarihe Tanıklık Edenler*, “Şükrü Sökmensüer”, .s. 100.

³⁷⁷ BCA 030_10_00_00_72_472_1_1 ; BCA 030_10_00_00_72_472_2 ; *Cumhuriyet*, 4 Nisan 1934, Çarşamba, “Trakya Müfettişliği,” s. 1.

³⁷⁸ TTK Arşivi BK 4-3/3, s. 153 ; TTK Arşivi BK 14-3/46, s. 12.

³⁷⁹ Çufalı, *a.g.e.*, s. 473.

A. Umumî Müfettişlikler ve Şükrü Sökmensüer

Osmanlı Devleti idare sisteminde olduğu gibi, 1921 Anayasası da 22 ve 23. maddeleri ile ülkenin müfettişlik mıntıklarına ayrılmasına imkân vermiştir. İlgili maddeler valilerin de üstünde bir idareci kadrosu oluşturmaya imkân veriyordu. İdareciler birden fazla vilayeti kontrol edebilecek yetkiye sahipti. Bu kadrolar umumî müfettişlikler olarak tezahür etmişti.³⁸⁰

Umumî Müfettişlikler 1921 Anayasası'na dayalı bir mülki idare birimi olarak oluşturulmuştu. Bu birim, 20 Ocak 1921'de TBMM tarafından kabul edilen Teşkilât-ı Esasiye Kânunu'nda bir kurum olarak yer almıştı. Kanunun 22. ve 23. maddeleri Umumî Müfettişlik oluşum biçimi ve amaçlarını açıkça ifade etmişti.³⁸¹ 22. Madde, vilayetlerin iktisadî ve sosyal ilişkiler açısından bir araya getirilmesiyle Umumî Müfettişlik Teşkilâtı'nın kurulabileceğini belirlemiş, 23. madde ise bu müfettişliklere atanacak müfettişlerin görevlerini tanımlamıştır.³⁸² Umumî Müfettişlik bünyesinde, Umumî Müfettiş³⁸³, baş müşavir, müşavirler, şube müdürleri, ordu zabitanı, jandarma zabitanı, memurlar ve müstahdemler vardır. Sivil ve asker görevlilerin yer aldığı bu yapı asayiş konusu temelinde şekillenmişti. Umumî Müfettişler doğrudan Bakanlar Kurulu'na yani hükümete karşı sorumlu tutulmuştu. Umumî Müfettiş dâhiliye vekâletine asayiş hakkında her gün, diğer ahval, iş ve icraatlar için üç ayda bir rapor göndermekle yükümlü kılınmıştı.³⁸⁴ Fakat benzer maddeler 1924 anayasasında yer almamıştır. Buna rağmen, 1927 yılına gelindiğinde "Umumî Müfettişlik Teşkilâtı" hayata geçirilmişti.³⁸⁵ Teşkilât 25 Haziran 1927'de 1164 sayılı

³⁸⁰ Murat Burgaç, *Türkiye'de Umumî Müfettişliklerin Kurulması ve Trakya Umumî Müfettişliği*, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2013, s.1.

³⁸¹ Koçak, *Umumî Müfettişlikler 1927-1952*, s. 36

³⁸² Hüseyin Koca, "Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Dönemi Umumî Müfettişlikler (Genel Valilikler, 1927-1947)", *Türkler*, Cilt XVII, Ed. Hasan Celâl Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s. 357.

³⁸³ Umumî Müfettiş, bulunduğu görev alanında, hükümetin vekili ve tüm vekillerin de mümessili olarak olağanüstü yetkilere haiz, taşranın tek yetkili ve etkili kişisi olarak öne çıkıyordu. Bu bölgedeki tüm vali ve diğer memurlar kendisine hesap vermekte ve mesul olarak yaptıkları işler ve icraatlardan sorumlu tutulmaktaydılar. Umumî Müfettişler, sivil, asker ve yerel yönetimler üzerinde tam bir hâkimiyet ve etkiye sahipti (Koçak, *Umumî Müfettişlikler 1927-1952*, s. 74-75, 77).

³⁸⁴ Koçak, *Umumî Müfettişlikler 1927-1952*, s. 41, 44, 74, 77.

³⁸⁵ Burgaç, *Türkiye'de Umumî Müfettişliklerin Kurulması ve Trakya Umumî Müfettişliği*, s.1.

yasa ile tekrar oluşturulmuştu.³⁸⁶ “Umumî Müfettişlik Teşkiline Dair Kanun” adıyla 16 Temmuz 1927’de Resmi Gazete’de yayınlanmıştır.³⁸⁷ Umumî Müfettişlikler’in, Doğu bölgesinde 1926 yılında son kez uzatılan ve 1927 sonlarında süresi bitecek olan sıkıyönetimin yerine ikame edildiğine dönük kanılar da vardır. Bu konuya ilişkin olarak özellikle Mete Tunçay’ın kanaati daha nettir.³⁸⁸ Umumî Müfettişliklerin kuruluş amacı, iç güvenliği sağlamak, bölgesel kalkınmayı gerçekleştirmek, denetim yapmak ve ülkede idarî birliği korumak şeklinde belirlenen temel dört esasa dayandırılmıştır.³⁸⁹

Umumî Müfettişlikler tek parti döneminde ülkenin hemen hemen her bölgesinde, özellikle de Doğu’da varlığını sürdürmüştü. İlk müfettişlik, Doğu vilayetlerinde³⁹⁰ ortaya çıkan önemli sorunları ortadan kaldırmak amacıyla I. Umumî Müfettişlik Teşkilâtı adıyla hayata geçirilmişti.³⁹¹

Cumhuriyet tarihinin birçok döneminde önemli sorunlara kaynaklık eden Doğu bölgesinde ülke yönetimini ve istikrarı tehdit eden gelişmeler yaşanmıştı. Tabî şartlar, demografik meseleler, ekonomik dengesizlik ve sosyal yapı bu gelişmelerin ana unsurları olarak gözükmüştü. Bu unsurlar Cumhuriyet’in ilk döneminden başlayarak idarî sorun olarak algılanmış, meseleler hem idarî hem askerî enstrümanlarla çözülmeye çalışılmıştı.³⁹² Islahatçıların değil, idarecilerin ana

³⁸⁶ Koçak, *Umumî Müfettişlikler 1927-1952*, s. 53.

³⁸⁷ Burgaç, *Türkiye’de Umumî Müfettişliklerin Kurulması ve Trakya Umumî Müfettişliği*, s. 112, 114, 116.

³⁸⁸ A.g.e., s. 65; Mete Tunçay, *Türkiye Cumhuriyetinde Tek- Parti Yönetiminin Kurulması 1923-1931*, 3. Baskı, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1999, s. 179.

³⁸⁹ Burgaç, *Türkiye’de Umumî Müfettişliklerin Kurulması ve Trakya Umumî Müfettişliği*, s. 117-134. ; Demirel, *Tek Partinin İktidarı*, s. 165.

³⁹⁰ Umumî Müfettişliklerin kurulması: Şeyh Said ayaklanmasından sonra uygulanan sıkıyönetimin 1927 Ekim ayında kaldırılacak olması planı çerçevesinde, bölge vilayetlerinin merkeze uzaklığı, ulaşım imkânsızlıkları ve ülkenin bazı bölgelerinde henüz bir birlik sağlanamaması gibi nedenlerle yeni bir yönetim anlayışı oluşturulmaya çalışılmıştı. İdari ve sosyal konular öncelikli olmak üzere, iktisadî anlamda da oldukça geri kalmış bölge vilayetlerinde hükümet işlerinin sağlıklı bir şekilde yürütülebilmesi amacıyla çalışmalar yapılarak, vilayetlerin emniyet ve asayişini de bir bütün halinde ele alıp değerlendiren güvenlik sağlanacak bir sistem oluşturulmaya karar verilmişti. Böylece bölgenin ekonomik anlamda kalkınmasına ivme kazandırılacak bir uygulama hayata geçirilmiş olacaktı. Bu yeni anlayış hükümet kararı olarak ortaya çıkmıştı. (Koca, “a.g.m.,” s. 360).

³⁹¹ Koca, “a.g.m.”, s. 360. ; Koçak, *Umumî Müfettişlikler (1927-1952)*, s. 13-14. ; Demirel, *Tek Partinin İktidarı*, s. 165.

³⁹² Aydemir, *İkinci Adam C. I 1884-1938*, s. 308, 312, 314. ; Aydemir, *İkinci Adam C. II 1938-1950*, s. 74-79.

meselesi olarak algılanan ve bu yönde görevlendirmelerle çözülmeye çalışılan sorunlar kısa sürede ortadan kaldırılamamıştı.

I. Umumî Müfettişlik Elazığ, Urfa, Hakkari, Bitlis³⁹³, Diyarbakır, Siirt, Mardin, Van ve Ağrı³⁹⁴ illerini kapsıyordu. Merkezi Diyarbakır olarak belirlenmişti. I. Umumî Müfettişlik³⁹⁵ için Umumî Müfettiş olarak Diyarbakır Mebusluğu'ndan 26 Aralık 1927'de istifa eden Dr. İbrahim Tali Bey (Öngören) atanmıştı.³⁹⁶ Umumî Müfettişlikten önce bölgedeki düzeni 3. Ordu Müfettişliği sağlıyordu. Bu müfettişlik aynı zamanda sıkıyönetim komutanlığı görevini de fiilen yapmaktaydı. Fakat zamanla bu kadrolar idare, asayiş ve emniyet işleri bakımından yetersiz olmaya başlamıştı. Bölgenin, ülkenin diğer bölgeleriyle intibakını sağlamak gerekiyordu. Asayiş sorunlarını hallederek kalkınma imkânlarının tesis edilmesi gereği vardı. Böylece sistemli, müşterek bir idarenin kurulması sağlanmış olacaktı.³⁹⁷

Bu ilk örnek ve buradan elde edilen olumlu sonuçlar hükümeti yeni bir umumî müfettişlik kurmaya yöneltmişti. Yeni umumî müfettişlik Edirne, Kırklareli, Çanakkale ve Tekirdağ vilayetlerini kapsayacak şekilde kurulmuştu. Yeni umumî müfettişliğin öncelikli amacı göçmenler, bunların yerleştirilmesi ile diğer işlerin uyumlu yürütülmesi olarak belirlenmişti. Bu amaçla 19 Şubat 1934'de Bakanlar Kurulu kararıyla Trakya Umumî Müfettişliği adıyla II. Umumî Müfettişlik kurulmuştu.³⁹⁸ Başına ise I. Umumî Müfettişlik'te başarılı çalışmalarıyla kendini ispat eden Dr. İbrahim Tali Bey atanmış, umumî müfettişliğin merkezi Edirne olarak belirlenmişti.³⁹⁹

³⁹³ 26 Mart 1931'de tatile giren Meclis yeni seçime giderken seçim çevresi 63 idi. Faka Muş ve Bitlis açısından bir değişiklik söz konusuydu. Muş 30 Mayıs 1926'da ilçe yapılarak Bitlis'e bağlanmış, 2 Haziran 1929'da tekrar il yapılmış ve Bitlis ili lağvedilerek Muş'a bağlanmıştı (Demirel, *Tek Partinin İktidarı*, s. 114).

³⁹⁴ 1930'larda Ağrı Dağı civarında asayişsizlik artınca Ağrı (Karaköse) vilayeti de I. Umumî Müfettişlik kapsamına alınmıştı (Koca, "a.g.m",s. 360).

³⁹⁵ İlk kurulan Umumî Müfettişliğe, I. Umumî Müfettişlik denmesi, kanun çıkarken ülkenin başka bölgelerinde de bu tür müfettişliklerin kurulabileceği düşüncesine dayanmaktadır. (Koçak, *Umumî Müfettişlikler (1927-1952)*, s. 54).

³⁹⁶ Koca, "a.g.m"., s. 360.

³⁹⁷ Koçak, *Umumî Müfettişlikler (1927-1952)*, s. 78.

³⁹⁸ BCA 030_0_18_01_02_42_8_010_1 (EK 9)

³⁹⁹ Koca, "a.g.m.", s. 361.

İsmet İnönü, 1935 yılında yaptığı yurt gezisi sırasında, I. Umumî Müfettişlik bölgesinde yapılan çalışmaları yerinde görmüştü. Çalışmalardan etkilenecek yeni bir umumî müfettişlik oluşturulması için talimat verdi. Bunun sonucu olarak III. Umumî Müfettişlik teşkilâtı 6 Eylül 1935’de Bakanlar Kurulu kararıyla kurulmuş oldu. Kuzey Doğu Anadolu’yu içine alan bu müfettişlik sınırları içinde Trabzon, Erzurum, Erzincan, Kars, Gümüşhane, Çoruh (Artvin), Rize ve daha önce I. Umumî Müfettişlik bölgesine katılan Karaköse (Ağrı) vilayetleri yer almıştı. Erzurum, III. Umumî Müfettişliğin merkezi olarak belirlenmişti. Fakat burada yeterli bina bulunmaması nedeniyle Trabzon fiili merkez olarak seçildi. Müfettişliğe ise Erzurum Mebusu H. Tahsin Uzer atanmıştı.⁴⁰⁰

III. Umumî Müfettişliğin kurulmasından kısa bir süre sonra, 6 Ocak 1936’da, Tunceli,⁴⁰¹ Bingöl, Elazığ ve Erzincan vilayetlerini kapsayacak şekilde IV. Umumî Müfettişlik kurulmuştu.⁴⁰² 1930 Ağrı Dağı ayaklanmasında⁴⁰³ etkili olan bazı Dersim aşiretlerini kontrol edebilmek ve bölgeyi sosyal ve ekonomik açıdan kalkındırmak amacıyla kurulmuş bir müfettişlikti. Teşkilâtın başına umumî müfettiş olarak Abdullah Alpdoğan (Paşa) getirilmişti. Alpdoğan, bu görevi sırasında askerî yetkilerini de uhdesinde bulunduruyordu. Abdullah Alpdoğan hem vali hem de umumî müfettiş sıfatlarına haizdi. IV. Umumî Müfettişliğin merkezi Elazığ’dı.⁴⁰⁴ Müfettişlik kurulmadan önce, bu umumî müfettişliğin merkezinde yer alan Tunceli⁴⁰⁵ için özel kanun⁴⁰⁶ çıkarılmıştı.⁴⁰⁷

⁴⁰⁰“a.g.m.”, s. 361. ; Demirel, *Tek Partinin İktidarı*, s. 211.

⁴⁰¹ Tunceli adı hükümetin “Munzur Vilayeti Teşkilât ve İdaresi Hakkında Kanun”u çıkarması ile verilmiş, Tunceli vilayet olarak yeniden kurulmuştur (Koca, “a.g.m.”, s. 361).

⁴⁰²Koçak, *Umumî Müfettişlikler (1927-1952)*, s. 230.

⁴⁰³ *Cumhuriyet*, 7 Temmuz 1930, Pazartesi “Tenkil Harekâtı Süratle İlerliyor,” s. 1. ; *Cumhuriyet*, 9 Temmuz 1930, Çarşamba, “Vaziyet İnkişaf Ediyor; Büyük Müsademeler Oluyor,” s. 1, 4. ; *Cumhuriyet*, 16 Temmuz 1930, Çarşamba, “Ağrıdaki Harekâtı Bu Hafta Başlıyor”, s. 1. ; *Cumhuriyet*, 21 Temmuz 1930, Cuma, “İhata Hareketi Bitti Tenkil Devam Ediyor,” s. 1, 4. Burada Kürt Cemiyeti Teşkilâtı ile bazı Ermenilerin de birleştiğinin anlaşıldığı söylenir (*Cumhuriyet*, 9 Temmuz 1930, Çarşamba, “Vaziyet İnkişaf Ediyor; Büyük Müsademeler Oluyor,” s. 1, 4).

⁴⁰⁴ Koca, “a.g.m.”, s. 361.

⁴⁰⁵ Cumhuriyetten sonra il yapılan, 1925’de Elazığ’a bağlı bir ilçe haline getirilen, 1935 yılına kadar da adı Dersim olarak var olan Tunceli yeniden il haline getirilmiş oluyordu. Tunceli, Cumhuriyet’in başlangıcından itibaren 1935’lere ve hata bundan birkaç yıl sonraya kadar, devlet otoritesinin tam anlamıyla kurulamadığı bir yerdi (Demirel, *Tek Partinin İktidarı*, s. 211).

⁴⁰⁶ 25 Aralık 1935’de Meclis tarafından kabul edilen Tunceli Vilayetinin İdaresi Hakkında Kanun, Tunceli’ye “ordu ile irtibatı baki kılmak ve rütbesinin salahiyetini haiz bulunmak üzere korkomutan

V. Umumî Müfettişlik ise Adana ve Mersin civarında görülen asayişsizlik ve düzensizlik üzerine 27 Haziran 1947’de yine Bakanlar Kurulu kararıyla kurulmuştu. İçel, Seyhan, Hatay, Gaziantep ve Kahramanmaraş vilayetlerinde, güvenlik ve yönetim sorunlarının aşılması, ekonomik ve sosyal işlerin daha sağlıklı yürütülebilmesi amacıyla oluşturulmuştu. Müfettişlik görevine Hatay Valisi Nizamettin Ataker atanmıştı. Umumî Müfettişliğin merkezi Hatay olarak belirlenmiştir.⁴⁰⁸

Umumî Müfettişlikler uygulaması fiili olarak 1947 yılı sonunda bitmiştir. Hukuki olarak 24 Ocak 1952 yılında sona ermiştir. Bu tarihte Diyarbakır milletvekili Mustafa Remzi Bucak’ın, TBMM’ye sunduğu “Umumî Müfettişlik Kanunu ile Ek ve Tadillerinin Yürürlükten Kaldırılması Hakkında Kanun” Meclis tarafından kabul edilmiştir. Böylece Umumî Müfettişlikler Teşkilâtı sona ermiştir.⁴⁰⁹

İbrahim Şükrü askerlik görevinden istifa ettikten sonra Umumî Müfettişlik teşkilâtında çalışmaya başlamıştı. I. ve II. Umumî Müfettişlik teşkilâtlarında çalışan İbrahim Şükrü ilk olarak I. Umumî Müfettişlik teşkilâtında görev almış, teşkilâtın İskan ve Asayiş Müdürlüklerini yapmıştı. II. Umumî Müfettişlik bölgesi olan Trakya Umumî Müfettişliğinde Başmüşavir olarak görev almıştı.⁴¹⁰

İbrahim Şükrü Sökmensüer, 1936 yılında Ankara’da toplanan ve önemli müzakereler yapılan Umumî Müfettişler Konferansı’na da katılmıştı. Bu konferansta Emniyet Genel Müdürü olarak bulunan Şükrü Sökmensüer kendi çalışma alanına dönük olarak ve geçmişte teşkilât içinde bulunduğu dönemlere dair değerlendirmeler yapmıştı. 7-22 Aralık tarihleri arasında yapılan toplantı/konferans önemli ve dikkat

rütbesinde bir zat’ın vali ve kumandan olarak tayinini” öngörmekteydi (Demirel, *Tek Partinin İktidarı*, s. 211.).

⁴⁰⁷ Demirel, *Tek Partinin İktidarı*, s. 211.

⁴⁰⁸ Koca, “a.g.m.”, s. 361.

⁴⁰⁹ “A.g.m.”, s. 361.

⁴¹⁰ Umumî Müfettişlikler buldukları bölgelerin özelliklerine göre teşkilât ve kadrolarında az miktarda da olsa farklılıklar olsa da genel olarak benzer yapıya sahiptiler. II. III. ve IV. Umumî Müfettişliklerin Teşkilatına Dair Kanununun 2. Maddesi ve 753 sayılı ve 5858 numaralı “Umumî Müfettişlik Vazife ve Salahiyetlerine Dair Talimatname”de umumî müfettişlik kadrosunda görev alacak memurlar ve atama şekilleri belirtilmişti. Buna göre Başmüşavir olarak atanan Sökmensüer, Umumî Müfettişin muvaffakatı ile İçişleri Bakanlığı ve Bakanlar Kurulu kararı ile atanmıştır (Koca, “a.g.m.”, 361).

çekici özelliği dolayısıyla dönemin basınında da geniş yer bulmuştu.⁴¹¹ Toplantı Ulus gazetesinde şu şekilde haberleştirilmişti:

“Umumî Müfettişliklere aid bazı işler üzerinde konuşmak üzere, bu ayın yedisinde Ankara’da bir konferans toplanmış ve bu konferans, Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya tarafından açılarak çalışmaya başlamıştır. Anadolu Ajansı’nın bildirdiğine göre, kongrenin açılışında Birinci Umumî Müfettiş Abidin Özmen, Umumî Müfettişimiz [İkinci Umumî Müfettiş/Trakya Umumî Müfettişi] General Kâzım Dirik, Üçüncü Umumî Müfettiş Tahsin Uzer, Dördüncü Umumî Müfettiş [Hüseyin] Abdullah Alpdoğan ile Jandarma Umumî Muhafaza Kumandanı General Seyfi Düzgören, Emniyet Umum Müdürü Şükrü Sökmensüer, Matbuat Umum Müdürü Vedat [Nedim] Tör ve Vilayetler idaresi Umum Müdürü Fazıl Özelçi hazır bulunmuşlardır”.⁴¹²

1936 Umumî Müfettişler Konferansı, o dönemde Türkiye’nin siyasal, sosyal, demografik ve ekonomik durumu ile asayişe ilişkin vaziyetini değerlendirmek bakımından dikkate değer bir önemdeydi.⁴¹³ Doğu sorunu ile ilgili değerlendirmeler ağırlıklı olsa da toplantı taşranın tüm kesimlerinin ekonomik, sosyal, siyasal, kültürel yönden değerlendirilmesi, sağlık, eğitim, yerel yönetimler, idare, ticaret hayatı, bütçe, banka, kredi, tarım, ormancılık, hayvancılık, madencilik, sulama, ulaşım, haberleşme, adli işler, hapishaneler, kaçakçılık, medeni kanun, örf-adet, askeriye, jandarma, polis, karakol gibi başlıkların ele alınması bakımından çok değerli içeriğe sahipti.⁴¹⁴ Umumî Müfettişlikler tarafından yapılan bu toplantılarda birçok konu görüşülmüş, raporlar çerçevesinde çözüm yolları değerlendirilmişti.⁴¹⁵ Toplantılar 5.12.1936 tarihinden başlamış, 5,7,8,9,10,11,12,21,22 tarihlerinde on toplantı olarak gerçekleştirilmişti. Dâhiliye Vekâleti’nde yapılan toplantılara Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya başkanlık etmişti.⁴¹⁶

Şükrü Sökmensüer bu toplantıların önemli bir kısmında yer almıştı. Emniyet İşleri Umum Müdürü olarak bulunduğu bu toplantılarda döneme ve duruma ilişkin

⁴¹¹ *Akşam*, 19 Kânunuevvel 1936, Cumartesi, “Müfettişi Umumiler Kongresi,” s. 1 ; Koçak (2003), *a.g.e.*, s. 251.

⁴¹² *Ulus*, 8 Birincikanun 1936, Salı, “Umumî Müfettişler Toplandı,” s. 1, 4. ; Koçak (2003), *a.g.e.*, s. 251.

⁴¹³ *Umumî Müfettişler Toplantı Tutanakları-1936: Umumî Müfettişler Konferansı’nda Görüşülen ve Dâhiliye Vekâleti’ni İlgilendiren İşlere Dair Toplantı Zabıtları ile Rapor ve Hulasası 1936*, Yayıma Hazırlayan: M. Bülent Varlık, Dipnot Yayınları, Ankara, 2010, s. 12.

⁴¹⁴ *A.g.e.*, s. 13. ; *Akşam*, 19 Kânunuevvel 1936, Cumartesi, “Müfettişi Umumiler Kongresi,” s. 1.

⁴¹⁵ *Umumî Müfettişler Toplantı Tutanakları-1936*, s. 25.

⁴¹⁶ *A.g.e.*, s. 25-26, 89.

kaydadeğer değerlendirmeler yapmış ve raporlar vermişti. Sökmensüer verdiği izahatlarla 1., 3. ve 4. Umumî Müfettişlik bölgelerine dair şu tespitleri dile getirmişti:

- . Dört devletle var olan sınırlar dolayısıyla tahrik edici durumların bulunması.
- . Muhalefet yuva ve hareketlerinin, suikast şebekelerinin güney hudutlar üzerinde toplanmış olması,
- . Siyasetin değişimine göre asayiş de değişen bir coğrafya özelliği göstermesi,
- . Kürtlük politika ve hareketlerine sahne olan bir bölge olması,
- . Tarikatlar eliyle yapılmakta olan mahpus ve katil himayeleri ve baskıların mevcut olması. Bunların mandater Fransız yönetiminin himayesiyle Türkiye sınırları içine sirayet etmesi gibi tespitler bunlardandır.

Şükrü Sökmensüer aynı zamanda memleketin kimi önemli vilayetlerinde, özellikle İstanbul ve İzmir’de oluşan komünizm hareketlerinin belirginleşmesini de gündeme getirmişti. Komünizmin, entelektüel tabaka ve öğrenci arasında, neşriyata girilerek yayılmak istenmesini önemli bulmuştu. Sökmensüer, bazı suikast haber ve hareketlerinin olmasından bahsetmiş, bunu önleyecek güvenlik güçlerinin yetersizliğini belirtmişti.⁴¹⁷ Umumî Müfettişler, Dâhiliye Vekâleti’nde yaptığı toplantıları bitirdikten sonra raporlar hazırlayarak gerekli makamlara iletmıştır.⁴¹⁸

1. Birinci Umumî Müfettişlik Bölgesi

a) İskân ve Asayiş

Birinci Umumî Müfettişlik, 11 Aralık 1927’de çıkarılan 5928 sayılı kararname ile faaliyete geçmişti. Diyarbakır milletvekili İbrahim Tali Bey I. Umumî Müfettiş olarak atanmıştı.⁴¹⁹ Müfettişliğin merkezi Diyarbakır olarak belirlenmişti. 1 Ocak 1928’de göreve başlayan müfettişlik kadrosunda 29 kişi bulunuyordu.⁴²⁰

⁴¹⁷ *A.g.e.*, s. 36-37.

⁴¹⁸ *Akşam*, 6 Kânunusani 1937, Çarşamba, “Umumî Müfettişler İktisat Vekilile Görüşüleri,” s. 1.

⁴¹⁹ Burgaç, *Türkiye’de Umumî Müfettişliklerin Kurulması ve Trakya Umumî Müfettişliği*, s. 137. ; Koçak, *Umumî Müfettişlikler (1927-1952)*, s. 81.

⁴²⁰ Koçak, *Umumî Müfettişlikler (1927-1952)*, s. 81-82.

Müfettiş İbrahim Tali Bey (Öngören)⁴²¹ tıbbiye kökenli bir askerdi. Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a çıktığı ekibin içinde yer almıştı. Millî Mücadele'nin önde gelen kadrosunda bulunmuştu. Daha sonra milletvekilliği de yaptı. Bu bakımdan İbrahim Tali Bey'in bu göreve seçilmesi kuruma verilen önemi göstermiştir.⁴²²

I. Umumî Müfettişlik bölgesinin en önemli çalışma alanı iskân ve asayişti. Bu bakımdan bu alanda çalışacak kişiler özenle seçilmiştir. İbrahim Tali bu sorunlu alanda birlikte çalışmak üzere İbrahim Şükrü'nün kendi umumî müfettişliğinde görevlendirilmesini temin etmişti. İbrahim Şükrü askerlikten istifa ettikten sonra, ailesinin bulunduğu Akhisar'a yerleşmişti. Orada kısa bir süre kalmıştır. İbrahim Şükrü, İbrahim Tali'nin (Öngören) teklifi sonucu, 30 Ocak 1928'de Birinci Umumî Müfettişlik bünyesinde yer alan İskân Müdürlüğü görevine atanmıştı.⁴²³ Bu görevde 9 Şubat 1930'a kadar kalan İbrahim Şükrü ardından Asayiş Müdürlüğü görevine getirilmişti. İbrahim Şükrü, 2 Aralık 1932 tarihine kadar bu görevi icra etti.⁴²⁴ Asayiş müdürü iken, atama kararıyla naklen ve terfian Muş Vali vekilliğine görevlendirildi. Görevi süresince Siirt'de İkinci Piyade Tümeni'yle Sason-Mutki harekâtını yönetti. Bu görevi tamamladıktan sonra tekrar Asayiş Müdürlüğü görevine dönmüştür.⁴²⁵

Umumî Müfettişliklerin çalışmalarında asayiş konusu oldukça önemli görülmüştür. Bu çalışmalara ilişkin belirli aralıklarla raporlar düzenlenerek gerekli makamlar bilgilendirilmiştir. 4 Ocak 1930 tarihli rapor bu bakımdan önemlidir.⁴²⁶ Bu rapor doğrudan Başbakanlığa sunulmuş, Dâhiliye Vekâleti aradan çıkarılmıştır.⁴²⁷ İbrahim Şükrü'nün asayiş müdürlüğü görevine geldiği bu dönemde konu oldukça hassas bir durumdaydı. Asayiş raporlarının yanı sıra iskâna dair raporlar da söz

⁴²¹ İbrahim Tali Öngören Birinci Umumî Müfettişlik görevini 5 Aralık 1932 tarihine kadar sürdürmüş, ardından milletvekili olmuştu. Fakat 18 Mart 1934'de yeniden, bu kez İkinci Umumî Müfettişliğe, diğer bir adıyla Trakya Umumi Müfettişliği'ne atanmıştı (Koçak, *Umumî Müfettişlikler (1927-1952)*, s. 82.).

⁴²² *A.g.e.*, s. 65, 82.

⁴²³ Şahin, *Türk Polis Teşkilâtının Şanlı Geçmişinde ve Cumhuriyete Giden Yolda İz Bırakan Polisler*, s. 14.

⁴²⁴ Şahin, *Emniyet Genel Müdürleri*, s. 143 ; Şahin, *Türk Polis Teşkilâtının Şanlı Geçmişinde ve Cumhuriyete Giden Yolda İz Bırakan Polisler*, s. 14.

⁴²⁵ Şahin, *Emniyet Genel Müdürleri*, s. 143.

⁴²⁶ Siyasî ve sosyal analiz açısından, dönemin değerlendirilmesi bakımından önemli bir rapordur (Koçak, *Umumî Müfettişlikler (1927-1952)*, s. 98).

⁴²⁷ *A.g.e.*, s. 97.

konusuydu. Bu raporlarda daha çok bölgedeki Kürt nüfusun durumu, siyasal, sosyal ve ekonomik açıdan bölgedeki hareketlenmelerin neden ve sonuçları değerlendirilmiştir.⁴²⁸

İbrahim Şükrü, I. Umumî Müfettişlik teşkilâtındaki görevi sırasında, I. Umum Müfettişlik makamınca Van valiliği için önerilmişti. Fakat İçişleri Bakanlığı onu Emniyet İşleri Umum Müdür Muavinliği'ne uygun görmüştü. Ardından da bu göreve atanmıştır.⁴²⁹ Ataması 15 Kasım 1932'de Emniyet İşleri Umum Müdür Muavinliği ve 1. Şube Müdürlüğü görevine, naklen ve terfian yapılmıştır.⁴³⁰ Görevine 10 Aralık 1932'de başlayan İbrahim Şükrü, bu görevi 4 Nisan 1934'e kadar sürdürmüştü. Bu görevinden kısa bir süre sonra, 4 Nisan 1934'de Trakya Umum Müfettişliği Başmüsavirliğine atanmıştır. Trakya Umum Müfettişliği de İbrahim Tali (Öngören) tarafından oluşturulmuştu. İbrahim Şükrü yeni görevine 6 Haziran 1934'de başlamıştı.⁴³¹

İbrahim Şükrü, Umumî Müfettişlik teşkilâtından ayrıldıktan sonra da bu teşkilâtın çalışmalarını yakından takip etmiştir. Uzun süre umumî müfettişlikler bünyesinde bulunmuş olan İbrahim Şükrü, Emniyet Umum Müdürü olduğu dönemde (1934-1939) de bu teşkilâtın çalışmalarına katkı vermeyi sürdürmüştü. Özellikle Umumî Müfettişliklerin emniyet ve asayiş konusundaki çalışmalarına belli bir koordinasyon çerçevesinde katkı vermişti. Zaman zaman da onların çalışmalarına ve yapacakları işlere dönük tavsiyelerde bulunmuştu. III. Umumî Müfettiş Tahsin Uzer'in, 15 Haziran 1937'de Trabzon'dan⁴³² doğrudan Başbakanlığa yazdığı rapor bu konuya örnek olması bakımından önemlidir. Raporda ağırlıklı olarak istihbarat konusuna değinir. Dâhiliye Vekâleti tarafından kendisine aktarılan tahsisatın kullanımı konusunda İbrahim Şükrü'nün görüşlerinden yararlanmış olduğunu belirtmiştir. İbrahim Şükrü Sökmensüer bu tahsisatın istihbarat çalışmalarına

⁴²⁸ *A.g.e.*, s. 101-102.

⁴²⁹ Şahin, *Emniyet Genel Müdürleri*, s. 143.

⁴³⁰ Şahin, *Emniyet Genel Müdürleri*, s. 143. ; Şahin, *Türk Polis Teşkilâtının Şanlı Geçmişinde ve Cumhuriyete Giden Yolda İz Bırakan Polisler*, s. 14.

⁴³¹ Şahin, *Emniyet Genel Müdürleri*, s. 143-144. ; Şahin, *Türk Polis Teşkilâtının Şanlı Geçmişinde ve Cumhuriyete Giden Yolda İz Bırakan Polisler*, s. 14. ; İnan, *Tarihe Tanıklık Edenler, "Şükrü Sökmensüer"*, s. 100.

⁴³² Üçüncü Umumî Müfettişlik kuruluşunda merkez olarak Erzurum seçilmiştir. Müfettişlik bölgesi Erzurum, Kars, Gümüşhane, Çoruh, Erzincan, Trabzon, Ağrı illerini kapsar. Merkez Erzurum olmasına rağmen, imkânlar ve olanaklar açısından fiili merkez Trabzon olmuştur.

yönlendirilmesi gerektiğini söylemiş, Uzer de bu tavsiye doğrultusunda hareket etmiştir.⁴³³

b) Muş ve Urfa'da Faaliyetleri: Harekâtlar ve Hudut Meseleleri

İbrahim Şükrü, Birinci Umumî Müfettişlik teşkilâtında görev yaparken bölgedeki önemli harekâtlara katılmıştı. Bu harekâtların icrasında önemli görevler üstlenmişti. Sason Harekâtı da bu dönemde gerçekleşmişti. Bu harekât bölgedeki isyanların bastırılmasına dönük en önemli harekâtlardandı. Sason Harekâtı, sırayla Siirt ve Batman'a bağlı olan Sason'da meydana gelen isyan hareketi olarak önemlidir. Bu hareket ilk olarak Şeyh Sait isyanı döneminde başlamış, 1930'da ikinci defa ortaya çıkmıştı.⁴³⁴ 1932'de yapılan Sason-Mutki harekâtında İbrahim Şükrü Muş Vali Vekilliği görevindeydi. Kendisine bırakılan bir manga güç ile Gercis Dağı mıntikasına girmişti. 4 Zaza, 4 Kürt ve bir de Türk'ün bulunduğu bu manga ile harekâta katılmıştı.⁴³⁵ İbrahim Şükrü bu harekâtda birçok zorluk ve ihanetle karşılaşmıştı. Bu ihanet ve zorlukları şu şekilde dile getirmiştir:

1932 Sason Mutki harekâtının fevkalade mahremiyeti vardı. Mutki'ye ani olarak girecektik. Mutki'den Sason'a geldik. Hasta yatıyordum. Bir kadın sizinle görüşmek istiyor dediler. Gelsin dedim. Bir kadın çadıra girdi. "Siz valisiniz, size bir sır söyleyeceğim" dedi. "Sizin verdiğiniz her emir ağaların, çetelerin elindedir. Buranın muhasebe-i hususiye memuru bir hediye mukabilinde sırları ağalara tevdi etmiştir." Nahiye müdürü ve aynı zamanda kaymakam vekili ağalara harekâtdan evvel, "siz buradan çekilin ben sizi kurtaracağım" demişti. Bu adam kaymakam vekilidir. Şifre elindedir. Muhasebe-i hususiye memuruna hediye olarak tabanca ve kısırak verilmiş. Bunun üzerine taharriyat [araştırma] yaptık. Tabancayı ve kısırağı bulduk. Bu adam Şeyh Said'in erkân-ı harpliğini yapmıştır. Koca bir hareketi müşkül vaziyete düşürmüştür. Küçük memurların kısm-ı azamı şu ağanın, bu ağanın adamıdır. Adliye baş kâtibi vesair küçük memurlar kamilen bunlardandır. Kürd'e Kürt diye hitap eden de yine bu küçük memurlardır. Şark'ı bu feci neticeye isal eden [vardıran] küçük memurlardır. Şark'ta bittecrübe anlaşılmıştır ki temiz halk kütlesini iyi idare edersek asayiş vukuatı derhal durur.⁴³⁶

Sason'da 1936'da yeni bir isyan girişimi daha olmuş, o da 1930 ve 1932'de olduğu gibi sert bir biçimde bastırılmıştı. Fakat bu isyanları bastırmak üzere yapılan harekâtlardan sonra bölgede asayişsizlik, soygun ve buna benzer sorunlar ortaya

⁴³³Koçak, *Umumî Müfettişlikler (1927-1952)*, s. 168.

⁴³⁴ *Umumî Müfettişler Toplantı Tutanakları-1936*, s. 27.

⁴³⁵ *A.g.e.*, s. 178-179.

⁴³⁶ *A.g.e.*, s. 179-180.

çıkılmıştı. Sason harekâtı dolayısıyla ikametın men edildiği bölgelerin varlığı ve bölgeden çıkarılan 3500 kadar kişinin önemli bir oranının bölge dışına gönderilmeden, bölge yakınına yerleştirilmesi buna en önemli etkiyi yapmıştı. Bölgenin saklanmaya ve gizli olarak faaliyet yürütmeye imkân veren yapısı durumu daha da zorlaştırmıştı.⁴³⁷ I. Umum Müfettiş Abidin Özmen, 1936 Umumî Müfettişler Konferansının ikinci oturumunda sunduğu raporunda Sason mıntıkası ile ilgili önemli değerlendirmeler yapmıştı. Bölgenin asayişsizliğinden ve devlet tesirinin zayıf ve hatta gecikmiş olmasından bahsetmişti. Ona göre hükümet nüfuzunun giremediği bu bölgelere kontrollü olarak bir müdahale olmuşsa da bu belirli koşullar çerçevesinde sınırlı kalmıştı. 1936'da yapılan son müdahale ile bölgeye girilmiş, imkânlar nispetinde silahları toplananlar çevre bölgelerde yerleştirilmişti. Bu kesim insanların, mahir olmamaları nedeniyle, çiftçilik ve diğer zanaat işleriyle meşgul olamayacak durumda olduğunu belirten Özmen bu nedenle soygun ve buna benzer suçlara tevessül ettiklerini belirtmişti.⁴³⁸

Sözü edilen rapora göre Şeyh Sait hadisesi de Kürtlük duygusunun besleyip büyüttüğü bir ayaklanmaydı. Haçonun, Sasonluların, muhtelif semtlerdeki çeşitli şahısların kalkışması bir pilin verdiği cereyan misali tefsir edilebilirdi. Ağrı ayaklanması⁴³⁹ da bu mihvalde değerlendirilmişti. Zeylan vakası⁴⁴⁰ yine Kürtlük meselesine dayanan bir özellik arzemişti. Bu, Melefanlı Mehmet Ali Yunus'un ve oğlu Abdurrahman'ın Sasonlulara akıl hocalığı ile Sason yasak bölgesinde bir beylik kurma gayretinin sonucudur.⁴⁴¹ Abidin Özmen sunduğu raporda şu tespiti yapmıştı: *"Bölgeyi bu gün Kürtlük propagandası, yarın Kürtlük istiklâl cereyanı kaplasa, bu günkü adli prensiplerin memleketi kurtaracağına kanaat getiremiyorum. Meğer ki bölgedeki amme hukuku müdafii olacak arkadaşlar ulusal duyguyu her şeyin üstünde tutmağa azmetmiş şahıslar ola."*⁴⁴²

⁴³⁷ *A.g.e.*, s. 27.

⁴³⁸ *A.g.e.*, s. 92-93.

⁴³⁹ *Hâkimiyeti Milliye*, 8 Eylül 1930, Pazartesi, "Ağrı Dağında Kati Tenkil Dün Fecirle Başladı," s. 1. ; *Hâkimiyeti Milliye*, 9 Eylül 1930, Salı, "Ağrı Dağında En Sarp Yerleri Kıtaatımız İşgal Etti", s. 1. ; *Hâkimiyeti Milliye*, 15 Eylül 1930, Pazartesi, "Ağrı Dağı Harekâtı Muvaffakiyetle Bitti," s. 1.

⁴⁴⁰ 20 Haziran-5 Eylül 1930 (*Umumî Müfettişler Toplantı Tutanakları-1936*, s. 101 dipnot). ; *Cumhuriyet*, 13 Temmuz 1930. Pazar, "Hükümetin Tebliği; Zeylan Nahiyesindeki Siyasî ve İrticaî Kıyam Hitam Bulmuştur", s. 1.

⁴⁴¹ *Umumî Müfettişler Toplantı Tutanakları-1936*, s. 101.

⁴⁴² *A.g.e.*, s. 117.

İbrahim Şükrü de, bu raporda tarif edilen ulusal duyguya sahip bir şahıs olarak bölgede görevli olduğu süre zarfında sürekli faaliyet içinde bulunmuştu. İbrahim Şükrü birçok zorluklar içinde Sason Harekâtı'na katılmıştı. Bu dönemde Muş ve Urfa Vali vekilliklerinde de bulunmuştu. Urfa Vali vekili iken Hudut Komisyon Başkanı sıfatıyla, Suriye Hudut Komisyonu ile hudut işlerinin tanzimine dönük çalışmalar yapmıştı.⁴⁴³

2. Trakya Umumî Müfettişliği Bölgesi: Başmüsavir Şükrü Sökmensüer ve Trakya Olayları

I. Umumî Müfettişliğin kurulmasından yedi yıl sonra, 19 Şubat 1934'de 2/150 sayılı kararname ile Edirne, Kırklareli, Tekirdağ ve Çanakkale'yi içine alan II. Umumî Müfettişlik kurulmuştu. II. Umumî Müfettişlik daha çok Trakya Umumî Müfettişliği adıyla bilinir. Umumî Müfettiş olarak İbrahim Tali Bey (Öngören) atanmıştır.⁴⁴⁴ 18 Mart 1934'te Trakya Umumî Müfettişi olarak atanan İbrahim Tali Bey bu sırada İstanbul milletvekiliydi.⁴⁴⁵ İbrahim Tali Bey 22 Nisan'da görevine başlamak için Edirne'ye gittiğinde onu Babaeski'de İbrahim Şükrü, Salim (Özdemir) ve diğer devlet görevlileri karşılamıştı.⁴⁴⁶

Trakya Umumî Müfettişliği'nin genel amacı Trakya bölgesinin yoğunlaşan sorunlarını çözmektir. Bu sorunlar temelde iskân meselesine dayanıyordu.⁴⁴⁷ Umumî Müfettişlik bu bölgenin bayındırlık ve iskân işlerinin tanzim ve idaresi amacıyla çalışmalar yürütecekti. Müfettişliğin merkezi Edirne olarak belirlenmişti.⁴⁴⁸

⁴⁴³ TTK Arşivi BK 5-3/10-A, s. 125.

⁴⁴⁴ Burgaç, *Türkiye'de Umumî Müfettişliklerin Kurulması ve Trakya Umumî Müfettişliği*, s. 140, 173.

⁴⁴⁵ Dr. İbrahim Tali Bey, Balkan ve Birinci Dünya savaşlarına katılmış olan ve aynı zamanda Mustafa Kemal Paşa ile Samsun'a çıkan 18 subaydan biri olarak önemli bir kişiliktir.

⁴⁴⁶ Rıfat N. Bali, *1934 Trakya Olayları*, Kitabevi, İstanbul, 2008, s. 27-29.

⁴⁴⁷ Hamit Pehlivanlı, "Trakya Bölgesi'nde İskan edilen Balkan Muhacirlerinin Sosyo-Ekonomik Durumlarını Düzeltme ve Türkiye'ye İntibaklarını Sağlama Çalışmaları –Trakya Umumî Müfettişliği Raporlarına Göre-" , c.I, *Yedinci Uluslararası Atatürk Kongresi: 17-22 Kasım 2011*, Üsküp-Manastır-Makedonya; Bildiriler. Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2015, s. 429.

⁴⁴⁸ Koçak, *Umumî Müfettişlikler (1927-1952)*, s. 127, 130-131.

Emniyet İşleri Umum Müdür Muavini görevini yürütmekte olan İbrahim Şükrü, Trakya Umumî Müfettişliği teşkilâtına başmüşavir olarak tayin edilmişti. Ataması 4 Nisan 1934'de 2/365 sayılı kararname ile yapılmıştı.⁴⁴⁹ 8 Nisan 1934'de ise İcra Vekilleri heyeti İbrahim Şükrü'nün tayinini kabul etmiştir. İbrahim Şükrü başmüşavirlik görevine 6 Haziran 1934'de başladı.⁴⁵⁰ Başmüşavir, Umumî Müfettiş'in onayı alınmak kaydıyla, Dâhiliye Vekâleti'nin yapacağı teklifle, İcra Vekilleri Heyeti'nin kararı sonrası atanabilirdi.⁴⁵¹

Başmüşavirlik, teşkilât içinde önemli bir makamdı. Zira, Umumî Müfettişlik kadrosuna dahil olan başmüşavirlik makamı umumî müfettişin muavini ve müsteşarı durumundaydı. Umumî müfettiş tarafından verilen salâhiyet ve talimat çerçevesinde vazife icra edebilir ve muhaberata imza atabilir yetkiye sahipti.⁴⁵² 8 Nisan 1934 tarih ve 2/392 sayılı kararname 10 Ağustos 1930 tarih ve 9831 sayılı kararnamenin devamı niteliğinde olup Trakya Umumî Müfettişliğini açık ve şifreli muharebeye yetkili makamlar listesine almıştı. Bu kararnameyle Umumî Müfettişlik ve namına müşavirlerin de buna tâbi olması sağlanmıştı.⁴⁵³

Trakya Umumî Müfettişliği de I. Umumî Müfettişliğin işleyişinde olduğu gibi zaman zaman raporlar düzenlemiştir. Hazırlanan bu raporlar ilgili mercilere sunuluyordu. Trakya Bölgesi'nde genel sorunlar ve bunların çözümleri yanında asıl meseleler olan asayiş, sosyo-ekonomik sorunlar, iktisadî politikalar, göç, göçmen, iskân ve azınlık konuları raporlara yansımaktaydı. İbrahim Tali Öngören'in 11 Eylül 1934 tarihinde Başbakanlık'a doğrudan yazdığı rapora göre, bölgede valilerin de katılacağı toplantıda, iskân işleri, iktisadî kalkınma sorunları gibi meselelerin ele alınacağı ve çözüm yollarının aranacağı belirtilmişti. Fakat toplantı gündemine Öngören, Pomaklar meselesi, halkın ruhi kabiliyetini yükseltme, casusluğa karşı

⁴⁴⁹ Pehlivanlı, "Trakya Bölgesi'nde İskan edilen Balkan Muhacirlerinin Sosyo-Ekonomik Durumlarını Düzeltme ve Türkiye'ye İntibaklarını Sağlama Çalışmaları –Trakya Umumî Müfettişliği Raporlarına Göre-", s. 433. ; Burgaç, *Türkiye'de Umumî Müfettişliklerin Kurulması ve Trakya Umumî Müfettişliği*, s. 176.

⁴⁵⁰ Şahin, *Emniyet Genel Müdürleri*, s. 144. ; Şahin, *Türk Polis Teşkilâtının Şanlı Geçmişinde ve Cumhuriyete Giden Yolda İz Bırakan Polisler*, s. 14. ; Rifat N. Bali, *1934 Trakya Olayları*, Kitabevi, İstanbul, 2008, s. 27-29.

⁴⁵¹ Burgaç, *Türkiye'de Umumî Müfettişliklerin Kurulması ve Trakya Umumî Müfettişliği*, s. 153.

⁴⁵² Pehlivanlı, "Trakya Bölgesi'nde İskan edilen Balkan Muhacirlerinin Sosyo-Ekonomik Durumlarını Düzeltme ve Türkiye'ye İntibaklarını Sağlama Çalışmaları –Trakya Umumî Müfettişliği Raporlarına Göre-", s. 433., ; Koçak, *Umumî Müfettişlikler (1927-1952)*, s. 80, 130-131.

⁴⁵³ *A.g.e.*, s. 131(dipnot).

müdafa ve zabıta işleri gibi konuları da eklemişti. 23-25 Ocak 1935 tarihli toplantıda göçmen meselesi ele alınmış, göçmenler konusunda alınacak önlemler kararlaştırılmıştı. Ayrıca göçmenlerin Türkçe konuşmaları ve Türk kültürüne adaptasyonları konusu değerlendirilmiş, bunun sağlanmasına dönük fikir alışverişinde bulunulmuştu.⁴⁵⁴

Trakya Umumî Müfettişliğinin kuruluş amacı içinde göçmenler meselesi önemli bir yer tutuyordu. Bölgenin kalkınması ve dış göçle⁴⁵⁵ gelenlerin iskân edilmesi öncelikli amaç olarak belirlenmişti.⁴⁵⁶ Bu amaç doğrultusunda çalışmalardan önce ve çalışmaların ardından önemli raporlar kaleme alınmıştı. Raporlar ve tutanaklarda göçmenler meselesi, iskânları, iktisadî hayat ve dil meselelerine değinilmişti. Gelen göçmenlerin ve yerleşik olanların uyumu ve durumlarına ilişkin önemli analizler yapılmıştı.⁴⁵⁷ Raporlara göre göçmenlerin Türkçe konuşmalarının sağlanmasına önem verilmekteydi. İktisadi hayatta gayri Türk kesimin hâkimiyetine ilişkin değerlendirmeler raporlara yansımıştı. Yine bu raporlarda bu soruna ilişkin çözüm önerileri de yer almıştı. Söz konusu raporlarda gayri Türk unsurlara yapılan atıflar, tarihte “1934 Trakya Olayları” olarak bilinen gelişmenin anlaşılmasına kaynaklık etmeleri bakımından önemli bir yere sahipti.⁴⁵⁸

Trakya’da umumî müfettişliğin kurulması bölge halkı tarafından oldukça olumlu karşılanmıştı. Halk, geleceğin daha iyi olacağına dair ümitlenirken, göç edenler dönmeye başlamış, emlak ve arazi değerleri artarak varlıklar kıymetlenmişti.⁴⁵⁹ Bölgeyi yeniden cazibe merkezi yapmaya dönük çalışmalar bazı kanunlarla da desteklenmekteydi. 21 Haziran 1934’de çıkarılan İskân Yasası⁴⁶⁰, aynı

⁴⁵⁴ A.g.e., s. 138-139.

⁴⁵⁵ Bölgeye özellikle Romanya ve Bulgaristan’da yoğun göç olmuştu. Yanlarında hemen hemen hiçbir varlığa sahip olmayarak gelmiş olan söz konusu muhacirlerin en kısa sürede bölgeye adaptasyonunun sağlanması ve yaşamlarının düzene girmesinin mümkün kılınması önem arz ediyordu. Müfettişlik bölgesinde görevli Merkez İskan Komisyonu üyeleri ve bölgenin valileriyle yapılan toplantılar sorunun çözümüne dönük çalışmalar olarak çok önemliydi (Pehlivanlı, 2015, “a.g.m.” s. 438).

⁴⁵⁶ Pehlivanlı, “a.g.m.”, s. 438.

⁴⁵⁷ Pehlivanlı, “a.g.m.”, s. 438-448.

⁴⁵⁸ Koçak, *Umumî Müfettişlikler (1927-1952)*, s. 141.

⁴⁵⁹ Burgaç, *Türkiye’de Umumî Müfettişliklerin Kurulması ve Trakya Umumî Müfettişliği*, s. 178.

⁴⁶⁰ Bu kanun Türkiye’yi üç yerleşim bölgesine ayırmıştı (Demirel, *Tek Partinin İktidarı*, s. 166. ; İskan Kanunu 1932’de İskan Kanunu Layihası olarak hükümet tarafından Meclis’e sevk edilmiş ve ülkede dört iskân bölgesi tespit edilmişti (*Hâkimiyeti Milliye*, 5 Mayıs 1932, Perşembe, “İskan

hissi taşıyan ve tek dille konuşan bir Türkiye oluşturma çabasına katkı sağlayıcı nitelikteydi. Yasa ülkeyi kalkındırma ve birliği koruma amacı güden bir kanun olarak telaffuz ediliyordu. Yasa sadece nüfusu arttırma amacıyla çıkarılmamıştı. Yıllardır yoğun savaşlarla boşalan Anadolu'nun ve özellikle Trakya'nın iskân yoluyla tekrar doldurulması düşüncesi hâkimdi. İstanbul ve Boğazların arka bahçesi olan bu bölgede güvenlik açısından nüfusun arttırılması zarureti vardı. Ayrıca kalkınmanın bir gereği olarak çalışabilecek yeterlilikte insanın iskân edilmesi şarttı.⁴⁶¹ Yasanın bu yönleri kimi kesimler tarafından, günün ideolojik ve siyasal anlayışları zemininde, farklı bir anlam yüklenilerek kullanılmak istendi. Buna bağlı olarak ve bunun dışında birkaç faktörün de etkisiyle yerel sakinler önemli derecede sorunlar yaşamaya başlamıştı. Asırlardır bir arada yaşayan halk belirli mihrakların etkisiyle yeni bir bunalım dönemine girmişti. 1934 Trakya Olayları olarak bilinen süreç de bu bunalımlardan birisi olarak öne çıkmıştı.

1930'lu yıllar dünya siyaseti ve uluslar arası ilişkiler açısından kritik bir dönemdi. Avrupa'da diktatörlükler ve buna bağlı olarak da siyasal cepheleşmeler artmıştı. Türkiye de bundan etkileniyordu. Avrupa'da yayılmacı politikalarıyla tehdit oluşturan ve aynı zamanda Türkiye'yi de tehdit eden İtalya'nın siyaseti bu sürecin en önemli ayaklarından biri konumundaydı. Diğer taraftan nasyonal sosyalizmin hızla yükseldiği Almanya önemli bir dönüşüm halindeydi. İtalya'nın yayılmacı anlayışı Afrika ve Asya'yı tehdit edecek boyutlara ulaşmıştı. Alman nasyonalizmi ise Alman milleti ütopyası düşüncesi çerçevesinde yabancı düşmanlığını politika haline getirmişti.⁴⁶²

Avrupa'da yaşanan bu gelişmeler Türkiye'yi de belli oranda etkilemişti. Türkiye'nin üzerinde oluşan etki hem genel hem de bölgesel özellik arz ediyordu. 1934 Trakya Olayları bu etkinin bölgesel nitelikli sonucuydu. Oysa Trakya bölgesine, Trakya Olaylarının başladığı Haziran ayından kısa bir süre önce umumî müfettiş olarak atanan İbrahim Tali Bey, atanmasının hemen ardından yaptığı gezi sonucunda bir rapor hazırlamış ve bu raporda farklı bir durum tasvir etmişti. Raporun

Kanunu Layihası," s. 1, 4). ; Kanuna göre ana dili Türkçe olmayan vatandaşların herhangi bir yerleşim merkezinde bir blok halinde yaşamalarına son verilmesi gerekmekte bu amaçla Ankara, İstanbul ve Trakya'da toplu bulunan gayrimüslimlerin ikinci iskân bölgesi içinde dağıtılması esas alınmaktaydı (Demirel, *Tek Partinin İktidarı*, s. 166).

⁴⁶¹ *A.g.e.*, s. 196-197, 200.

⁴⁶² Bali, *1934 Trakya Olayları*, s. 34-38.

ilgili bölümünde, asayiş sorunun hemen hemen olmadığı, halkın sakin olduğu, macera içine girecek bir özelliklerinin bulunmadığı belirtilmişti. Fakat Haziran ayında durum bu raporla uyuşmayacak bir görünüm kazanmıştı. Haziran ayı ortalarında Çanakkale’de başlayan olaylar hızla yayılarak tüm bölgeyi etkisi altına almıştı. Olaylar, bazı Yahudi vatandaşların evlerinin saldırıya uğramasıyla başlamış ve ardından bu vatandaşların bir kısmının bölgeyi terk etmesine varacak düzeylere kadar ulaşmıştı. Hükümetin ve yerel yönetimlerin uyguladığı tedbirlerle sona erdirilebilen olayların toplum üzerinde bıraktığı etki uzun süre hissedilmişti. Bu olaylar üzerine, dönemin İçişleri Bakanı Şükrü Bey (Kaya) ani bir kararla Trakya’ya tetkik bir gezi düzenlemişti. Yaptığı incelemelerden sonra edindiği izlenimleri bir rapor haline getirerek başbakanlığa sundu. Rapor kısa bir süre içinde Mustafa Kemal Atatürk’ün riyasetinde toplanan bakanlar kurulunda ele alınmıştı.⁴⁶³ Aynı konuda umumî müfettiş Öngören de bir beyanat vermişti. Öngören, olayların Çanakkale’de lüzumsuz telaşa kapılmak suretiyle başlayan bir gelişme olarak görüldüğünü, fena ruhların bu işte âmil olduğunu, ortada bir Yahudi meselesinin olmadığını ve olamayacağını belirtmişti.⁴⁶⁴

Umumî müfettişlerin ve bakanların raporlarına ve beyanatlarına konu olan Trakya Olaylarına zemin hazırlayan gelişmelerin kaynağı Avrupa’ydı. Zira, daha 1933’de Almanya’da Hitler’in iktidarı ve antisemitizm olarak başlayan Yahudi düşmanlığı önemli boyutlara ulaşmıştı.⁴⁶⁵ Bu kaynaktan etkilenen faşist ve ırkçı anlayış Türkiye’de de zemin bulmaya başlamıştı. 1933 başlarında Almanya’da faşistlerin yaygın olarak harekete geçtikleri ve teşkilâtlarının hararetli bir şekilde çalıştıkları bilinmekteydi.⁴⁶⁶

⁴⁶³ Burgaç, *Türkiye’de Umumî Müfettişliklerin Kurulması ve Trakya Umumî Müfettişliği*, s. 340. ; *Cumhuriyet*, 7 Temmuz 1934, Cumartesi, “Dâhiliye Vekili Tahkikat İçin Trakya’ya Gitti”, s. 1, 4. ; *Cumhuriyet*, 8 Temmuz 1934, Pazar, “Dâhiliye Vekili Dün Kırklarelide Tahkikat Yaptı,” s. 1, 5. ; *Cumhuriyet*, 10 Temmuz 1934, Salı, “Dâhiliye Vekili Dün Geliboluya Gitti,” s. 1, 5. ; *Cumhuriyet*, 15 Temmuz 1934, Pazar, Trakyalı Yahudiler; İbrahim Tali Bey İzahat Veriyor,” s. 1, 3.

⁴⁶⁴ *Cumhuriyet*, 15 Temmuz 1934, Pazar, “Trakyalı Yahudiler; İbrahim Tali Bey İzahat Veriyor,” s. 1, 3.

⁴⁶⁵ *Akşam*, 30 Kânunusani 1933, Pazartesi, “Alman Kabine Buhranı. Yeni Kabineye Hitler’in de İştirak Etmesi İhtimali Vardır,” s. 2. (Söz konusu haberde, Von Papen’in hükümet kurma çalışmalarında Hitler’le de görüşmesi ve sürece dahil edilmesiyle Almanya’da Hitler iktidarına giden yolun açıldığından bahsedilir. Faşistlerle Alman milliyetçilerinin yaklaşmasından söz edilmektedir).

⁴⁶⁶ *Akşam*, 17 Kânunusani 1933, Salı, “Üç Ay Sükûnetten Sonra Alman Faşistleri Harekete Geçtiler,” s. 2.

Bir kesim tarafından benimsenen bu görüşler Yahudi düşmanlığına kanalize edilerek Trakya Olayları'nın oluşmasına adeta zemin hazırlamıştı. Özellikle ve temelde Almanya kaynaklı başlayan antisemitist hava Türkiye'de de tarftar bulunca, var olan ırkçı söylemlere Yahudi karşıtlığı da eklenmiş oldu. Buna yayınların çıkarılması eşlik etti ve bu işin başını çeken Cevat Rifat Atilhan olmuştu.⁴⁶⁷ Atilhan önce İnkılâp adlı dergiyi çıkarmış, sonradan adını Milli İnkılâp'a çevirmişti. Bu yayın Atilhan'ın Almanya'ya davet edildiği sırada propaganda eğitimi aldığı kişilerin dergisi olan "der Stuermer"ın yazılarından birçoğunun kopyalanarak yayınlanmasından oluşmuştu.⁴⁶⁸

Trakya Olayları'ndan kısa bir süre önce yayın hayatına giren Orhun Dergisi de benzer bir şekilde Trakya Yahudilerine yönelik yazılar yayınlamıştı. Bu dergiyi Edirne Erkek Lisesi öğretmenini Hüseyin Nihal Atsız çıkarıyordu. Atsız, Türkiye'de ırkçı söylemin önemli bir temsilcisi olarak biliniyordu. Atsız çeşitli konferans ve piyeslerle aktiviteler yapıyordu.⁴⁶⁹ Nihal Atsız'ın da içinde olduğu anlayış, Türkçülük ideolojisi çevresinde, temelde iktisadî nedenler olmak üzere, Yahudilere karşı bir duruş oluşturmaya başlamıştı.⁴⁷⁰ Nihal Atsız'ın⁴⁷¹ Çanakkale gezisi izlenimlerini konu alan yazısı bu yöndeki düşüncelerini ifade etmesi bakımından önemliydi. Trakya Olayların vukuundan sonra Zaman gazetesi de Trakya'da Yahudi

⁴⁶⁷Burgaç, *Türkiye'de Umumî Müfettişliklerin Kurulması ve Trakya Umumî Müfettişliği*, s. 340-341.

⁴⁶⁸ *A.g.e.*, s. 341 ; Bali, *1934 Trakya Olayları*, s. 61-74.

⁴⁶⁹ Burgaç, *Türkiye'de Umumî Müfettişliklerin Kurulması ve Trakya Umumî Müfettişliği*, s. 341-342.

⁴⁷⁰ Bali, *1934 Trakya Olayları*, s. 17-19.

⁴⁷¹ Nihal Atsız, Kabataş Lisesi'nde öğretmenken Türkiyat Mecmuası'nda bir makale kaleme almış, bu makale vesilesiyle Fuat Köprülü tarafından ilgiyle karşılanmıştı. Atsız, onun yönlendirmesi ile Dar-ül-Fünun Edebiyat Fakültesine kaydolmuştu. Burayı 1930'da bitirerek Köprülü'ye asistan olmuştu. Ardından bu görevinden, Birinci Türk Tarih Kongresi sonrası oluşan tartışma dolayısıyla, uzaklaştırılarak Malatya'ya öğretmen tayin edilmişti. 31 Temmuz 1933'e kadar Malatya Ortaokulu'nda Türkçe öğretmeni olarak kalan Atsız, daha sonra Edirne Erkek Lisesi'ne edebiyat öğretmeni olarak atanmıştı. Atsız mecmuasını daha önceden yayınlayan Nihal Atsız, Edirne'de Orhun dergisini yayınlamıştı. Burada 11 Eylül - 22 Aralık 1933 tarihleri arasında kalan Atsız öğrencilerinin ifadesine göre farklı bir öğretmendi. Öğrencilere göre, onlara şahsiyetlerini kazandırmıştı. Yağmur Atsız, Nihal Atsız'ın ırkçı milliyetçilik anlayışa yönelmesini, mütareke yıllarında azınlıkların Türk halkına karşı yaptıkları düşmanca tavırlara bağlamaktadır (Bali, 2008, *a.g.e.*, s. 45-47).

tüccarların yerel esnafa yüksek faizle borç para vermesinin bölge halkında infiale neden olduğunu ve bu olayların oluşmasına zemin hazırladığını belirtmişti. Hem Atsız'ın yazılarında hem de diğer yazılarda genellikle aynı serzenişler vardı. Bu yazılardaki ana fikir, ülkenin zor zamanlarında her türlü meşakkati çeken ve gerektiğinde canını verenlerin imkânlardan yararlanma haklarının da öncelikli olması gerektiği yönündeydi. Nihal Atsız, 1934 Mart ayında “Orhun” da yer alan “komünist, Yahudi, dalkavuk” adlı makalesinde benzer tavra devam etmişti.⁴⁷² Yine Atsız olayların başlamasından bir ay önce 25 Mayıs 1934'te Orhun'da “Musa'nın necip evlatları bilsinler ki!” makalesini yayınlamıştı. Bu da Trakya Yahudilerine bir diğer ihtar olmuştu. Atilhan bunu da Milli İnkılâp'ta iktibas etmişti.⁴⁷³ Asım Us, her iki dergiyi ve yayın anlayışını, antisemit anlayışları dolayısıyla, telin etmişti. Kemalizm milliyetçiliğinin nazizmle bir benzerliğinin olmadığını dile getirmişti. Ona göre Avrupa'da Yahudi aleyhtarlığı yayılmaktaydı. Böylece buradan gelen yayınların da etkisiyle içerideki kimi milliyetçiler bundan yararlanıp ırkçılık yapmaktaydı. Propaganda, eylemler ve aleyhtarlık Avrupa'da had safhadaydı. Almanya'da Yahudilere karşı boykotaj ilanı söz konusuydu. Bunun gerekçesi bütün dünyada Yahudiler tarafından Almanya aleyhine yapılan propagandalar olarak gösterilmekteydi.⁴⁷⁴ Diğer taraftan Orhan Seyfi Orhon'un “Akbaba”sı da Milli İnkılâp'ı haklı bulan ve oldukça sert olan makalelere yer vermeye başlamıştı.

Trakya olayları, Trakyalı Yahudiler arasında “furtuna” olarak anılan bir hadisedir. Olaylar 21 Haziran 1934'ten başlayarak, sırasıyla Çanakkale, Edirne, Kırklareli ve Tekirdağ'da cereyan etmişti.⁴⁷⁵ Bu hareket, bölgedeki Yahudileri, ev ve mağazalarına karşı başlatılan yağma, tehdit ve tacizlerle rahatsız etme amacıyla yapılmıştı. Böylece onların bölgeyi terk etmeleri sağlanmış olacaktı. Fakat hükümet

⁴⁷² Nihal Atsız komünizme karşı mücadelesini 1943 yılında da devam ettirmiş ve buna bağlı olarak gelişen Türkçülük olaylarında ön plana çıkmıştı. Nihal Atsız, Başbakan'a yazdığı mektup ile dönemin Milli Eğitim Bakanı ve etrafındakilerin komünist yakınlığından ve onlara kol kanat germelerinden bahsetmiştir. Berkes'e göre, hükümet Turancı anlayışla siyaset yaparken bu işi yüklenecek fedakar bir kişinin de olması gerekiyordu. Ona göre, bu kişi Nihal Atsız'dan başkası olamazdı. (Niyazi Berkes, *Unutulan Yıllar*, Yayına Hazırlayan Ruşen Sezer, İletişim Yayınları, İstanbul, 1997, s. 287).

⁴⁷³ Bali, *1934 Trakya Olayları*, s. 496.

⁴⁷⁴ *Akşam*, 30 Mart 1933, Perşembe, “Almanya'da Yahudilere Karşı Boykotaj İlan Edildi,” s. 2.

⁴⁷⁵ Bali, *1934 Trakya Olayları*, s. 1.

buna kısa sürede tepki vermişti. 5 Temmuz'da Başbakan İnönü'nün TBMM'de yaptığı konuşmadan sonra olaylar kontrol altına alınmaya başlanmıştı. Bu olaylar sonucunda yerlerinden olan Yahudiler İstanbul'a göç etmişti. Az bir kısmı geri dönmekle birlikte çoğunluğu İstanbul'da kalmak veya Filistin'e göç etmek kararına varmıştı.⁴⁷⁶ Bu gelişmelerin hükümet politikalarının bir sonucu olduğunu söyleyenler de olmuştur. Onlara göre, hükümetin millî burjuvazi oluşturma çabası bu düşünceye kaynaklık etmişti.⁴⁷⁷ Fakat bu ülkenin genel politikasıydı. Gayrimüslimlere karşı bir tavırla oluşturulmamıştı. Öte yandan, ortaya çıkış nedeni çok açık olan bu olayların oldukça vahim boyutlara ulaşmasında bazı yöneticilerin sorumsuz tutumlarının olduğu, yapılan tetkikler sonucu kabul edilmişti.⁴⁷⁸

24 Haziran'da Çanakkale'de başlayan olaylar 30 Haziran'da tüm Trakya'ya yayılmıştı. Trakya Olayları Temmuz ayının ilk günlerine kadar sürmüştü. İnönü, gelişmeler üzerine Dâhiliye Vekili'ni durumu incelemek üzere bölgeye göndermişti.⁴⁷⁹ Şükrü Kaya, İbrahim Tali Bey'le birlikte, 6 Temmuz'da İstanbul'a gelmiş, 7 Temmuz'da altı mülkiye müfettişi bölgede inceleme yapmak için görevlendirilmişti.⁴⁸⁰ 7 Temmuz'da Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya, Umumî Müfettiş İbrahim Tali ve Umumî Müfettişlik Başmüsaviri İbrahim Şükrü, Kırklareli'ye geçmişlerdi. 8 Temmuzda Edirne'ye geçerek burada da incelemelerde bulunmuşlardı. Şükrü Kaya 11 Temmuz'a kadar bölgede kalmış ve ardından rapor

⁴⁷⁶ *A.g.e.*, s. 1, 357-358.

⁴⁷⁷ Ahmet Tabakoğlu, *Türk İktisat Tarihi*, Dergah yayınları, 2003, s. 163.

⁴⁷⁸ Demirel, *Tek Partinin İktidarı*, s. 166.

⁴⁷⁹ İnönü olaylar başladığında tatildaydı ve tatili yarıda keserek Ankara'ya gelmişti. 5 Temmuz'da Meclis'te yaptığı konuşmada: "Türkiye'de her fert cumhuriyet kanunlarının emniyet ve muhafazası altındadır. Antisemitizm Türkiye metaı ve zihniyeti değildir. Vakit vakit hariçten bizim memleketimize girer ve derhal önüne geçilir. Bu fevranın da böyle bir salgın olması muhtemeldir. Böyle cereyanlara katiyen müsaade etmeyeceğiz" diyerek hem saldırıları şiddetle kınamış hem de olaya müdahale ederek durumu normalleştirmeye çalışmışır (Demirel, *Tek Partinin İktidarı*, s. 167).

⁴⁸⁰ *Hâkimiyeti Millîye*, 7 Temmuz 1934, Cumartesi, "Dâhiliye Vekilimiz Şükrü Kaya Bey Trakya'ya Giderken Mühim Beyanatta Bulundu," s. 1. ; *Akşam*, 7 Temmuz 1934, Cumartesi, "Trakya'daki Hadiselerin Hakiki Mahiyeti Nedir," s. 1, 2. ; *Akşam* 8 Temmuz 1934, Pazar, "Dâhiliye Vekili Dünden İtibaren Tetkikata Başladı; Gelen Musevi Aileleri Yerlerine Dönmeğe Hazırlanıyorlar," s. 1, 2. ; *Akşam*, 13 Temmuz 1934, Cuma, "Trakya Hadisesi Hakkında Tebliğ Neşredilecek," s. 2. ; *Akşam*, 15 Temmuz 1934, Pazar, "Trakya Hadiseleri Hakkında Hükümetin Resmî Tebliği," s. 2. ; Burgaç, *Türkiye'de Umumî Müfettişliklerin Kurulması ve Trakya Umumî Müfettişliği*, s. 345-347.

vermek üzere bölgeden ayrılmıştı.⁴⁸¹ Dönemin basını da Trakya'da yaşanan bu gelişmelere geniş yer vermişti.⁴⁸²

Yapılan tahkikat ve incelemelerin ardından açılan soruşturmalar sonucu Kırklareli Ticaret Odası başkanı, belediye başkanı ve emniyet müdürü tutuklanmıştı. Olayların çıkışında en büyük etkiye sahip olan Cevat Rıfat Atilhan hakkında da soruşturma açılmıştı. Milli İnkılap ile Orhun dergileri kapatıldı. Bölgede toplam 30 tutuklama olmuştu. CHF'nin yerel idare heyetleri hakkında soruşturmalar açıldı. Olayların değişik yerlerde eş zamanlı olarak ortaya çıkması ihmal olduğu düşüncesini kuvvetlendirdiği için birçok yerel idareciye görevden el çektirilmişti.⁴⁸³

İbrahim Şükrü, Trakya Olayları başladığında II. Umumî Müfettişlik Başmüşaviriydi. Olayların durdurulması için önemli çalışmalar yapmıştı. Trakya Olayları'nın yaşandığı tarihten tam 14 yıl sonra, bu olayların ortaya çıkması ve gelişimine ilişkin olarak, Cihad Baban ile İbrahim Şükrü Sökmensüer arasında basın üzerinden yaşanan tartışma konuyu anlamak bakımından önemlidir. Daha çok Tasvir gazetesi üzerinden yapılan suçlamalar ve bu suçlamalara karşı verilen cevaplar Trakya Olayları'na ilişkin gizli kalan birçok konuyu aydınlatmıştır. İbrahim Şükrü o tarihlerde Trakya Umumî Müfettişliği Başmüşaviri olduğu için Cihad Baban tarafından olayların çıkmasında etkisi olan kişi olarak suçlanmıştı. Sökmensüer bunu yalanlamış, kendisini ziyarete gelen Edirne Yahudi ileri gelenlerinin olayların durdurulmasına katkısından dolayı kendisine teşekkür ettiklerini belirtmişti. Heyetin, olayların büyümesinin önlenmesi ve ardından da sonlandırılmasının sağlanmasına verdiği önemli katkıdan dolayı memnuniyet belirttiğini söylemişti. Bu heyetin, Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya'ya da aynı düşünceleri ilettiğini dile getirmişti.

⁴⁸¹ *Hâkimiyeti Milliye*, 7 Temmuz 1934, Cumartesi, "Dâhiliye Vekilimiz Şükrü Kaya Bey Trakya'ya Giderken Mühim Beyanatta Bulundu," s. 1 ; *Hâkimiyeti Milliye*, 8 Temmuz 1934, Pazar, "Dâhiliye Vekili," s. 3. ; *Hâkimiyeti Milliye*, 9 Temmuz 1934. Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya Bey Edirne'ye Vardı," s. 1. ; Burgaç, *Türkiye'de Umumî Müfettişliklerin Kurulması ve Trakya Umumî Müfettişliği*, s. 347.

⁴⁸² *Milliyet*, 6 Temmuz 1934, "TBMM Başvekil Hazretlerinin Çok Değerli Bir Nutku İle Yaz Tatiline Dün Başladı," s. 1. ; *Haber Akşam Postası*, 5 Temmuz 1934, "İsmet Paşa Hz. Mühim Bir Beyanatta Bulundular," s. 1. ; *Haber Akşam Postası*, 7 Temmuz 1934, "Türkiye'de Yahudi Aleyhtarlığı Yok," s. 1. ; *Cumhuriyet*, 6 Temmuz 1934, "Trakya Yahudileri," s. 1. ; *Milliyet*, 8 Temmuz 1934, "Musevileri Hicrete Mecbur Edenler Kim Olursa Olsun Tecziye Edilecekler," s. 1. ; *Cumhuriyet*, 7 Temmuz 1934, "Dâhiliye Vekili Tahkikat İçin Trakya'ya Gitti," s. 1, 4. ; *Haber Akşam Postası*, 12 Temmuz 1934, "Dâhiliye Vekili Tahkikatını Bitirdi," s. 1 (Bali, *1934 Trakya Olayları*, s. 245-253).

⁴⁸³ Burgaç, *Türkiye'de Umumî Müfettişliklerin Kurulması ve Trakya Umumî Müfettişliği*, s. 348. ; Ahmad, *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, s. 84.

Sökmensüer, olayların çıkmasının asıl müsebbibi olarak, Cihat Hikmet müstear adıyla 1933’de Hitler ve Nasyonal Sosyalizm kitabını yazan Cihad Baban’ı işaret etmişti.⁴⁸⁴

Buna karşın Baban’ın iddiası şu şekildeydi;

“bazı vatandaşlar ırkçılığı bir fikir olarak kabul etmişler ve bu fikir uğrunda kanaatsiz insanların anlayamayacakları ıstıraplara katlanmışlardır. Fakat gerek ırkçı ve gerek nasyonal sosyalist doktrinlerini müdafaa eden vatandaşlardan hiçbirinin bu memlekette aksiyona geçtiği sabit olunmamıştır. Bir müstesna!... 1934 veya 1935 senesinde Şükrü Kaya İçişleri Bakanı iken Trakya’da birdenbire Yahudilere bir baskın verilmişti...Hükümet bu taşkın hareketi güç bela durdurdu.. Kimdi biliyor musunuz? Bu Yahudi mezalimini yaptıran kimdi? Almanya’daki nasyonal sosyalizmi bu memlekete tek başına tatbik ettiren, ettirmeğe teşebbüs eden adam, Trakya Umumî Müfettişliği Başmüşaviri Şükrü Sökmensüer!”⁴⁸⁵

Tasvir gazetesinde yer alan bu iddialara Sökmensüer⁴⁸⁶ yine aynı gazetede cevap vermiş ve şu iddiaları dile getirmiştir:⁴⁸⁷

“Edirne’de bir Yahudi hadisesi olmuştur. Oluş tarihi 1934’dür. Bu hadisenin en büyük ve tek muharriki ‘Hitler ve Nasyonal Sosyalizm’⁴⁸⁸ eseri ve onun müellifi olan Cihad Baban’dır. Bu eser 1933 yılında basılmış ve intişar etmiştir. Bu eserin meydana çıkışına kadar bu memlekette Yahudi aleyhtarlığı diye umumîleşmeğe mütemayil bir hareket olmamıştır. Vakta ki, sayın Cihat Hikmet’in Hitler ve Nasyonal Sosyalizm eseri nazizmi ve nazizmin şiddetli Yahudi aleyhtarlığı prensiplerini ve Trakya ile hemhudut Bulgaristan’da da Yahudi aleyhtarlığının alıp yürüdüğünü memleketin dört bucağına yaymıştır ki, bu yayılma ilk defa şüphesiz ki

⁴⁸⁴ Cihad Baban (Cihat Hikmet): 1911 Ankara doğumlu bir hukukçudur. 1934’de Zaman’da gazeteciliğe başlamış, ardından Son Posta, Doğu, Yeni Sabah, Cumhuriyet, Tasvir-i Efkâr, Tasvir ve Tercüman gazetelerinde yöneticilik ve yazarlık yapmıştır. 1946’da DP İstanbul, 1950 ve 1954’de DP İzmir milletvekili olmuştur. 27 Mayıs sonrası Kurucu Meclis’te görev almıştır. Cemal Gürsel hükümetinde Turizm ve Tanıtma Bakanı olan Baban. 1961’de CHP’den İstanbul ve 1965’de Çanakkale milletvekili olmuştur. 12 Eylül sonrası Ulusu Hükümeti’nde Kültür Bakanı olarak görev almıştır. Baban II. Dünya Savaşı sırasında Nazizm konusunda yazılar yazmış, “Hitler ve Nasyonal Sosyalizm”, “Yüzyılın Büyük Kavgası Çin-Rus Anlaşmazlığı”, “Politika Galerisi” gibi kitaplar kaleme almıştır. 28 Eylül 1984’de Ankara’da vefat etmiştir. (<http://www.biyografi.net/kisiayrinti.asp?kisiid=2975>), (25.09.2014).

⁴⁸⁵ 17 Kasım 1948 tarihli Tasvir gazetesinde yayınlanmış Baban’ın yazısı (TTK Arşivi BK 16-3/53, s. 29). ; Rıfat Bali, (Erişim) <http://www.anarres.net/yah/tr/tro16.html>, 23.08.2015

⁴⁸⁶ Tartışmanın yaşandığı 1948’de halen Gümüşhane milletvekili olan İbrahim Şükrü, 1946-1947 yıllarında İçişleri Bakanlığı yapmıştır.

⁴⁸⁷ TTK Arşivi BK 16-3/53, s. 30-31. ; *Tasvir*, 11 Aralık 1948 “Sökmensüer’in Mektubu ve Cihat Babanın Cevabı” (TTK Arşivi BK 4-3/1, s. 33-41).

⁴⁸⁸ Cihat Baban bu eseri 1933 de yazdığını, öğrenciyken ve babasının adını adına ekleyerek yayıncıya verdiğini, o dönemde Avrupa’da oluşan yeni bir gelişme olarak bu konuyu merak ettiğini, Hitlerin henüz iktidar olmadığını, fakat kitapçının kağıt temin sorunu nedeniyle kitabı basana kadar Hitler’in iktidara geldiğini, bu gün de bu kitabını savunduğunu söyler. *Tasvir*, 17 Kasım 1948 “Sökmensüer’le Hesaplaşma” (TTK Arşivi BK 4-3/1, s. 98, 100).

İstanbul'a çok yakın muhitlerde olmuştur; Trakya muhitinin bunun tesirinden mahfuz kalmasına olanak yoktu. Bu eserin Yahudi aleyhtarlığını körükleyen telkinleri gündün güne vatandaşlar arasında dalgalanmış, nihayet Trakya muhitindeki Yahudilerin, ürkerek İstanbul'a çekilmelerine yol açan olay vukua gelmiştir. Şimdi ben burada bu hadisedeki tarzı hareketimi sarahaten açıklayacağım. Hüküm vatandaşlarıdır. Bu hadise patlak verir vermez Yalova'da bulunan rahmetli Atatürk ve Ankara'da bulunduğunu hatırlayabildiğim büyük İnönü derhal harekete geçerek zamanının İçişleri Bakanı'nı ve emrindeki bir teftiş heyetini Trakya'ya gönderdiler. Meseleyi inceden inceye tetkik ve tahkik ettirdiler. İşte bu tahkikatın devamı sırasında bir akşam üstü evimde iken kapı çalındı. Edirne'nin Yahudi ileri gelenlerinden mürekkep bir heyet beni ziyarete⁴⁸⁹ gelmişlerdi. Bu heyet bana şöyle söyledi: 'İçişleri Bakanı bizleri tekrar tekrar dinledi ve Yahudi hadisesinin müsebbipleri ve cereyan tarzı hakkında sualler tevcih etti. Bu hadisenin sizin aldığınız tedbirlerle durduğunu ve bizleri kurtardığınızı ve sizden memnuniyetimizi bildirdik. Size hem teşekkür etmek hem de bunu haber vermek için geldik'. Bu beyan, benim bu hadisedeki rolümü sarahaten göstermektedir. Bu hadisede bilhassa Edirne'de çok müşkül anlar geçirildiği sırada o zamanın Edirne valisi ve hâlâ Antalya valisi bulunan sayın Salim Özdemir'le bilistişare alınan ciddi ve kuvvetli tedbir olmayaydı, herhalde Yahudi vatandaşlarımız çok güç durumlara düşeceklerdi. Burada, namusuna, şerefine, haysiyetine güvendiğim bir arkadaşı da şahit olarak umumî efkâra arz ediyorum: Halen, İstanbul Polis Mektebi müdürü sayın İbrahim Akıncı o zaman Edirne'de parti başkanımız idi. Hadisenin en had bir safhaya girdiği gün sabahı kendisini umumî müfettişliğe davet ettim. Başmüsavirlik odasında buluştuk. Kendisine 'bu hadisenin önlenmesi için il zabıta kuvvetleri ve yetmezse askerî yardımcı kuvvetler de derhal harekete geçecektir. Sizin de bütün parti arkadaşlarınızla bu hareketi önlemek üzere hemen tedbir almanızı rica ederim. Herhangi feci bir hadise vukua gelirse kanunların verdiği yetkiye dayanarak ateş açmağa kadar gidilecektir' dedim. Edirne'li partili arkadaşların başında Akıncı olmak üzere hemen harekete geçerek aldıkları tedbirlerle ve bilhassa vali sayın Salim Özdemir'in fiili zabıta tedbirleriyle üzüntü verecek bir olayın tahaddüsüne meydan verilmedi. Bay İbrahim Akıncı da vicdani kanaatlerini ve benim burada kaydettiklerimin doğru olup olmadığını açıklamakta tamamen serbesttir.'⁴⁹⁰

Edirne'deki olaylara bu şekilde müdahale ettiğini söyleyen Sökmensüer, 3 Temmuz'da Kırklareli'de ortaya çıkan olayların durdurulması ve gereken işlemlerin yapılması konusunda da çalışmalar yürüttüğünü belirtmiştir:

"Kırklareli olayının vukuu anında ben Edirne'de o meşhur aleyhtarlığını körükleyen eserin tesiri altında bir elektrik cereyanı gibi bütün Trakya'ya yayılmış olan bu hareketi önleyici tedbirleri almağa çalışmakla meşguldüm. Kırklareli hadisesini bana ilk haber veren şahıs Edirne milletvekili sayın Mehmet Edip Ağaoğlu'dur. Bu haberi alır almaz, hadisenin önlenmesi için Kırklareli valiliğine nasıl emir verdiğimi bu arkadaşım da çok iyi hatırlarlar. Onun şahadetini de şimdiden kabul ediyorum. Irza tecavüz uydurması çok gülünçtür. Böyle bir hadise

⁴⁸⁹ Cihat Baban bu ziyarete ilişkin olarak "Aleyhinde suikast tertipleri yaptığınız Ali Saip de duruşmadan sonra korkusundan ve kendisini yeni bir şerden muhafaza edebilmek için sizi ziyarete gelmişti" der (Bali, *1934 Trakya Olayları*, s. 147, dipnot).

⁴⁹⁰ *Tasvir*, 11 Aralık 1948 "Sökmensüer'in Mektubu ve Cihad Baban'ın Cevabı" (TTK Arşivi BK 4-3/1, s. 33-41).

örtbas edilebilir ve cezasız kalabilir miydi? Kırklareli’de yargıç ve mahkeme yok mu idi? Ben bu hadisede cumhuriyet devrinin az da olsa mesuliyet taşıyan bir vazifelisi olarak yaptıklarından, hem bir Türk olarak, hem insan olarak, hem de cumhuriyet devrinin bir memuru olarak bütün varlığımla ancak huzur duymaktayım.”

Cihad Baban’ın iddialarını kesin bir dille reddeden Sökmensüer, Baban’ı 1934 Trakya Olayları’nın meydana geldiği dönemde nazi yanlısı olmakla suçlamıştır.⁴⁹¹ Sonuç olarak, faşizan bir anlayış içinde hareket eden kişilerin etkileri, Genelkurmay Başkanlığı’nın “güvenilmez unsurların Trakya’dan uzaklaştırılması” kararı, MTTB ve Halkevlerinin rolü, muhacirleri⁴⁹² Trakya’da iskân etme siyaseti, İbrahim Tali Öngören’in -yerel ekonomi yaklaşımı, Türk kültürüne Musevilerin mesafeli oluşu meselesinin dile getirilmesi ile Bulgar sınırı ve etkilerinden kaynaklı casusluk eğilimlerine dayanan yaklaşımları içeren- raporu,⁴⁹³ bu olayların çıkarılmasında veya çıkmasına dayanak oluşturulmasında önemli roller oynamıştı.⁴⁹⁴

B. Emniyet Genel Müdürlüğü Dönemi

İbrahim Şükrü, I. Umumî Müfettişlik teşkilâtındaki İskan Müdürlüğü ve Asayiş Müdürlüğü görevlerinden sonra Emniyet İşleri Genel Müdür Muavinliği’ne atanmıştı. 15.11.1932’de Emniyet İşleri Genel Müdür Muavinliği’ne getirilen İbrahim Şükrü aynı zamanda 1. Şube Müdürlüğünde görevlendirilmişti. İbrahim Şükrü bu görevi sırasında, 1 Mart 1933 tarihinde Adana’da toplanan Türkiye-Suriye Daimi Hudut Komisyonu toplantısına katılarak Türk heyetine başkanlık yapmıştı.⁴⁹⁵

İbrahim Şükrü, Emniyet İşleri Umum Müdür Muavinliği ve 1. Şube Müdürlüğü görevindeyken, 4 Nisan 1934’de Trakya Umum Müfettişliği Baş

⁴⁹¹ *Tasvir*, 11 Aralık 1948 “Sökmensüer’in Mektubu ve Cihad Baban’ın Cevabı” (TTK Arşivi BK 4-3/1, s. 33-41). ; Bali, (Erişim) <http://www.anarres.net/yah/tr/tro16.html>. 23.08.2015 ; Bali, **1934 Trakya Olayları**, s. 144, 146-147.

⁴⁹² (*Akşam*, 7 Haziran 1933, Çarşamba, “Anavatana Avdet: Romanya’dan 9200 Türk Ailesi Geliyor,” s. 1, 2.) başlıklı yazı Romanya’da buldukları bölgelerde çoğunluğu teşkil eden Türklerin, hükümetin kendilerine sahip çıkmaması nedeniyle göç kararı almaları konusundan bahsetmektedir. Bunlar Türkiye’ye göç etme kararı almışlardır. ; *Akşam*, 25 Eylül 1933, Pazartesi, “Mühim Bir Muhaceret; Dopriçe Türkleri Ana Vatana Geliyorlar,” s. 1.

⁴⁹³ Bu rapora Bali’nin “1934 Trakya Olayları” adlı kitabının ekler kısmından ulaşılabilir. Bu rapor Tali Öngören’in 6 Mayıs’ta Şükrü Sökmensüer ve diğer 3 kişiyle çıktığı ve 7 Haziran 1934’de Kırklareli-Tekirdağ-Çanakkale ve Edirne sıralamasıyla gezilen Trakya bölgesindeki teftişinden sonra kaleme alınmış ve Yüksek Başvekâlet, Dâhiliye Vekâleti ve CHF umumî kâtibi Recep Peker’e sunulmuştur.

⁴⁹⁴ Bali, **1934 Trakya Olayları**, s. 360-374.

⁴⁹⁵ TTK Arşivi BK 5-3/10-A, s. 125.

Müşavirliği'ne atanmıştı.⁴⁹⁶ 6 Haziran 1934'de başladığı bu görevinden 9 Eylül 1934'de ayrılmıştı. Emniyet İşleri Umum Müdürü olarak yeni görevine atanan İbrahim Şükrü tekrar Ankara'ya dönmüştü. 20 Eylül 1934'de yeni görevine başlayan İbrahim Şükrü Sökmensüer, bu görevinde uzun yıllar kaldıktan ve önemli hizmetler yaptıktan sonra İcra Vekilleri Heyeti kararıyla, 11 Temmuz 1939'da Hatay Valiliği görevine naklen ve terfian atanmıştır.⁴⁹⁷ T. Hadi Baysal'dan (05 Ağustos 1930 - 17 Temmuz 1934) sonra Emniyet Genel Müdürü olan Sökmensüer bu görevini yaklaşık beş yıl sürdürmüştür. Kendisinden sonra ise bu göreve Ali Rıza Çevik (17 Temmuz 1939- 11 Temmuz 1941) getirilmiştir.

Emniyet Umum Müdürü olan Şükrü Sökmensüer göreve geldiğinde emniyet teşkilâtının durumu oldukça sorunluydu. Şükrü Sökmensüer emniyet teşkilâtındaki genel sorunları kendisine verilen resmi bilgilendirme toplantıları aracılığıyla öğrenmeye çalışmıştı. Fakat onun bu sorunların tespitine yönelik önemli kaynaklarından biri de emniyet teşkilâtı içinden kendisine ulaşan tebrik ve şikayet yazılarıydı. Bu konuda önemli belgeler/mektuplar kendisine ulaştırılmıştı. Emniyet teşkilâtı mensuplarından aldığı birçok yazı teşkilâtın sorunlarını daha detaylı olarak anlamasına olanak sağlamıştı.⁴⁹⁸ 20.10.1934 tarihli bir mektup, her zaman takdir edilen ilmi-ahlâki meziyetlerini dile getirdiği ve ordunun da kıymetli bir askerî olarak gördüğü Sökmensüer'e bazı analizler sunmuştu. Mektup, devlet makinasının en mühim aksamından olan Emniyet İşleri Umum Müdürlüğü'nün çalışan mekanizmasını ve özellikle İstanbul polisinin iç yüzünü aktarmıştı. Mektubu yazan kişiye göre emniyet teşkilâtı hastalıklı bir haldeydi. Söz konusu kişi, Sökmensüer'den, polisin iç yüzünü iyi tahlil ederek bu hastaya ona göre ilaç sunmasını ve tedavisini gerçekleştirmesini arzu ettiğini belirtmişti.⁴⁹⁹ Yazıda polisin göreve başlaması aşamasında, yani polis alımlarında rüşvet çarkının işler durumda bulunduğu, İstanbul'un bazı önemli bölge ve mahallerinde gizli fuhuş işerinin sistemli bir şekilde ve himaye edilerek, göz yumularak yaptırıldığı da aktarılmıştı.⁵⁰⁰

⁴⁹⁶ TTK Arşivi BK 5-3/10-A, s. 125.

⁴⁹⁷ TTK Arşivi BK 5-3/10-A, s. 125. ; Şahin, *Emniyet Genel Müdürleri*, s. 144. ; Şahin, *Türk Polis Teşkilâtının Şanlı Geçmişinde ve Cumhuriyete Giden Yolda İz Bırakan Polisler*, s. 14.

⁴⁹⁸ TTK Arşivi BK 5-3/6, s. 4-9.

⁴⁹⁹ TTK Arşivi BK 5-3/6, s. 4.

⁵⁰⁰ TTK Arşivi BK 5-3/6, s. 4-6, 22.

Aynı şikayetnamede İstanbul polisinin önemli yöneticilerinin bu tür eylem ve işlerin içinde oldukları da dile getirilmişti. Bunun yanı sıra İstanbul zabıta memurlarına gayri kanunî, gayri vicdani muamelelerin yapılmakta olduğu ve bazılarının “müteferika nezarethanesine”⁵⁰¹ konularak günlerce dayak faslına maruz bırakıldıkları belirtilmişti. Kimi belirgin idareci ve polis memurlarının, oluşturulan işleyiş sayesinde, yerlerinin hiç değiştirilmediği not edilmişti.⁵⁰² Hasta polis memurları gayet merhametsizce muameleye tabi tutulmuş, doktorların verdiği istirahatlar müdürlerin kararıyla tadile uğratılmıştı. Bazı istirahatlar ise süreler kısaltılarak uygulanmıştı. Hasta olan memurun doktora sevkini müdür tayin ederken hastanın istirahat süresine ilişkin olarak müdür doktora telkinlerde bulunmuştu.⁵⁰³

Durumu bütün açıklığıyla ve örnekler vererek açıklamaya çalışan şikayet sahibi Sökmensüer’in bu göreve gelmiş olmasından ümitvar olduğunu dile getirmişti. Devlet büyüklerinin, Cumhuriyet polisinin başına kendisini şef olarak seçmelerinin muhakkak ki bir sebebinin bulunduğunu, buna dayanarak genç meslek mensubu arkadaşlarının dertlerine tercüman olmaya çalıştığını söylemişti. Bunun sonucunda da kendisinin bu dertlere çare olmasının beklendiğini belirtmişti.⁵⁰⁴

Emniyet Genel Müdürlüğü’ne atanan Sökmensüer’in teşkilâtın içinde bulunduğu durumu bu tür beyanlar, belge ve mektuplarla öğrenmesi önemliydi. Sökmensüer, emniyet teşkilâtına ilişkin sorunların yanı sıra ülkenin içinde bulunduğu ulusal ve uluslararası meselelerin çözümü çalışmalarında da yer almıştı. Hatay Davası bunlardan biridir. Şükrü Sökmensüer bu ana meseleye ilişkin önemli görevler üstlenerek ve önemli faaliyetlerin içinde bulunarak çalışmalar yapmıştır. Hatay Egemenlik Cemiyeti Genel Sekreterliği’ni yaparak Hatay meselesinin çözümüne fiili olarak önemli katkılar sağlamıştır.⁵⁰⁵

Sökmensüer, Emniyet Genel Müdürü iken toplumun değişik kesimlerine ilişkin çalışmalar yürütmüştü. Zaman zaman yayınlanan genelgelerle valiliklere ve

⁵⁰¹ Dönemin İstanbul emniyet müdürü Fehmi Bey’in hususi olarak oluşturduğu mahpes ve zindan. Burada hem caniler, hem katiller, hem günahsızlar, memurlar günlerce, haftalarca, aylarca kalarak ayak altları çatlayıncaya kadar falakaya yatırılır, muhtelif tedavilerle iyileştirilerek falakaya yeniden alınırlardı. Parası olanlarınsa falakadan kendilerini para karşılığı affettirebildiği bu yer o dönemde İstanbul’da bütün debdebe ve azametiyle bilinen bir yerdi. TTK Arşivi BK 5-3/6, s. 4, s. 7.

⁵⁰² TTK Arşivi BK 5-3/6, s. 4, s. 6-7.

⁵⁰³ TTK Arşivi BK 5-3/6, s. 4, s. 8-9.

⁵⁰⁴ TTK Arşivi BK 5-3/6, s. 4, s. 9.

⁵⁰⁵ TTK Arşivi BK 5-3/10-A, s. 125.

umumî müfettişliklere talimatlar verilmişti. Buna göre çarşaf ve peçenin kaldırılmasıyla kadınların toplum içerisinde sosyal konumları yükseltilmiş olacaktı. Sökmensüer, İçişleri Bakanı olduğu 1946'da da benzer uygulamaları hayata geçirmeye çalışmıştı. Sökmensüer valilere “her ilde şeyh, halife, mürit diye anılanlar, tarikat şefleri, mensupları ve irtica faaliyetlerine katılan herkes köy köy, kasaba kasaba gizlice tespit edilsin...” biçiminde talimat vermişti. 1946 yılında dönemin İçişler Bakanı Şükrü Sökmensüer, yurt genelinde yayılan irtica tehlikesini fark edip polis teşkilâtına bir tamim göndermişti. Bu tamimde özellikle Nakşibendi tarikatının “saf ve cahil halkı, dini kullanarak kötü emellerine alet ettiği” ifade edilmişti. Tamimden altı ay sonra bir genelge yayınlayarak irtica tehlikesinin endişe verici boyutlara ulaştığını belirtip tüm polis teşkilâtının alarma geçmesini sağlamıştı. Bunların nerede olurlarsa olsunlar tespit edilmesini istemişti.⁵⁰⁶ Bu talimat ve genelge özü itibarıyla, tarikatlar, Karadeniz Bölgesi'nin Ruslarca bu açıdan irtite edilmesi meselesi ve siyasetin tarikatları kullanması gibi konular etrafında oluşmuştu.

Şükrü Sökmensüer, Emniyet Genel Müdürlüğü döneminde iç güvenlik meseleleriyle ilgilenirken dış gelişmeler ve Türkiye'ye etkis olabilecek konular üzerinde de çalışmalar yapmıştı. Buna ilişkin olarak alanda bilgi toplama ve istihbarat alma yönünde çalışmalar yürütmüştü.⁵⁰⁷ Bu çalışmalardan biri de Paris'te çıkan Taşnak yayın organının (Haraç) 16 Mart 1934'deki sayısının başmakalesinde⁵⁰⁸ yer alan Balkanlar konusuna ilişkin rapordur. Bu makalenin içeriği ilgili kişiler tarafından Şükrü Sökmensüer'e iletilmiştir. Yazı Balkanlar'a dair vaziyetten bahsetmekte, Bulgar emellerini teşrih ve tasvip etmektedir. Ermeni kamuoyuna, Bulgaristan ve İtalya lehine, Türkiye aleyhine neticelenecek bir harp

⁵⁰⁶ Dikici, “Milli Şef Dönemi İç Güvenlik Anlayışı ve Türk Polisi,” s. 425 (İçişleri Bakanlığı'nın umumî müfettişlik ve valiliklere gönderilen 22.7.1935 tarih ve 6936 sayılı yazısı belge no 13216-7/1). Ayr. Bkz. “150'likler, Kubilay Olayı, Çarşaf, Peçe, Peştömle Örtünme Sorunları: Polis Arşiv Belgeleriyle Gerçekler”, *Polis Dergisi*, Yayın No 129, Emniyet Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 1998, s. 89-90 (Ali Dikici “Milli Şef Dönemi İç Güvenlik Anlayışı ve Türk Polisi,” s. 425 dipnot). ; (Erişim) <http://suikastler.blogcu.com/polis-arsivlerindeki-gizli-belgeler/2517090>. 11.10.201. Polis Arşiv Belgelerinde Gerçekler: 6936/11795 Sayılı 22 Temmuz 1935 Tarihli Genelge (Genelge 22 Temmuz 1935 Tarihinde 6936/11795 Sayı Numarasıyla Dönemin İçişleri Bakanlığı Emniyet Genel Müdürlüğü Tarafından “Dâhiliye Vekâleti Emniyet İşleri Umum Müdürlüğü” Antentiyle “Umumî Müfettişliklere ve Valiliklere” Başlığıyla İletilmiştir). ; 1946'da Sökmensüer tarafından yayınlanan talimat, tamim ve genelgeler.

⁵⁰⁷ TTK Arşivi BK 5-3/7.

⁵⁰⁸ İlgili kişi sözkonusu raporuna ilave olarak bu makalenin tercümesini de iletilmiştir.

beklentisi bildirilmekte, hatta bunu müjde olarak vermektedir. Bu rapor, taşnakların Balkanlar'da durmadan çalıştıklarını ve bu amaca dönük gayret içinde olduklarını belirtmesi bakımından önemlidir. Sökmensüer bu tür konularla ilgili olarak kendisine bilgi akışını sağlayacak kişilerle sürekli iletişim halinde kalmıştı. Yakın coğrafyadaki gelişmelere bihaber değildi.⁵⁰⁹

Söz konusu makalede Balkan misakı ve bu misaka Bulgaristan'ın girmek istememesinin temel nedeni de açıklanmaya çalışılmıştı. Makalede Bulgaristan'ın Stroma ve Meriç vadileri ile Adalar denizine uzanma emeline değinilmişti. Yine, muahedelerin adilane olmadığı düşüncesi metinde yer bulmuştu.⁵¹⁰ Yazıda çeşitli gazetelerin konuya dair düşünceleri aktarılmıştı. Mir gazetesinin, Balkan misakını imza eden devletlerin bunu yırtıp atma günlerinin uzak olmadığını belirttiği yazısı dikkat çekiciydi. Bulgarların bir harp vesilesi aramak değil bir hak istemek üzere hareket ettiği not edilmişti. Bulgarlar için Ege Denizi'ne bir mahreç verilmesi meselesinin mağlubiyet muahedesinde dikkate alınmış olduğu fakat uygulanmamış bulunduğu belirtilmişti. Yazıya göre, gazetelerde, özellikle Türk gazetelerinde Bulgaristan Türklerinin soyulduğu, tazyik edildikleri yazılmıştı. Trakya teşkilâtının içtimaları ile Bulgar nümayişlerinden bahsedildiği, bu amaçla da tehdit veya ihtarlar yazılar kaleme alındığı belirtilmişti.⁵¹¹ Sofya bu muahedenin gizli maddeleri olduğu kanaatindeydi. İtalya ise Balkanlar'da eski Avusturya – Macaristan rolüne soyunduğu için bu misaktan memnun kalmamıştı. Bulgaristan, Yugoslavya ile anlaşmaya çalışmış, bu ise ikisinin birleşmesine engel diğer komşularca bertaraf edilmek istenmişti. Toprak peşinde olan Bulgarlar ve Yugoslavlar Kemalist Türkiye'nin başına yeni bir siyah bulut olarak çökmek üzere birleşmişti. Buna ve diğer düşüncelere bakıldığında, Balkanlar yeni bir savaşın nedeni olacak şekilde içten içe kaynamaya başlamış ve bu yönde emareler belirmişti.⁵¹² Bu rapora bakıldığında anlaşılacağı gibi, dönem ve içinde bulunulan süreç Türkiye'yi dışta barış içinde bulunmaya, içte ise emniyet ve güveni tesis etmeye zorunlu kılmıştır. Bu gelişmeler çerçevesinde İbrahim Şükrü Sökmensüer'in görevinin zorluğu ve yöneteceği teşkilâtın önemi daha iyi ortaya çıkmıştır.

⁵⁰⁹ TTK Arşivi BK 5-3/7, s. 19.

⁵¹⁰ TTK Arşivi BK 5-3/7, s. 20.

⁵¹¹ TTK Arşivi BK 5-3/7, s. 20-21.

⁵¹² TTK Arşivi BK 5-3/7, s. 21-22.

1. Türk Polis Teşkilâtı'nın Yeniden Yapılandırılması

Türk Polis Teşkilâtı genç bir teşkilâttı. Teşkilâtın kökleri Osmanlı Devleti döneminde oluşturulmuştu. 10 Nisan 1845 tarihli 17 maddelik “Polis Nizamnamesi” ile polis kavramı literatür olarak Osmanlı güvenlik teşkilâtı içinde yerini almıştı. Görevleri de ayrıntılı olarak düzenlenmişti.⁵¹³ Zamanla değişik teşkilâtların ve görev dağılımları oluşmuş, 1907’de 167 maddelik yeni bir nizamname ile polisin görev ve yetkileri düzenlenmişti. Teşkilâtın yapısı, jandarma ile ilişkileri, levazım ve ödenek gibi konuları ayrıntılı olarak ele alınmıştı.⁵¹⁴

22 Temmuz 1909’da, 111 numaralı İstanbul Vilayetinin ve Emniyet-i Umumîye Müdüriyeti’nin Teşkilâtına Dair Kanun yürürlüğe konulmuştu. Bu kanun ile doğrudan Dâhiliye Nezaretine bağlı olarak Emniyet-i Umumîye Müdüriyeti kurulmuştu. Bu müdüriyet Osmanlı Devleti’nin asayiş ve güvenliğinden sorumlu birim olarak görevlendirilmişti. Zaptiye Nezareti’nin kaldırılması demek olan ve Dâhiliye Vekâletine bağlı olarak kurulan Emniyet-i Umumîye Müdüriyeti’ne Miralay Galip Bey müdür olarak tayin edilmişti. 1907 Nizamnamesi, İttihat ve Terakki’nin bir önceki yönetimi iktidardan uzaklaştırması ve II. Meşrutiyet’in ilanıyla pek çok alanda olduğu gibi bu alanda da güncel bir çalışma yapılmasıyla, yerini 1913 nizamnamesine bırakmıştı. Türk polis teşkilâtı Alman ve Fransız polis teşkilâtlarının yapısının incelenmesi ile yeni bir düzene kavuşmuştu. 1913 Nizamnamesi’nin hazırlanması amacıyla önceden Viyana’ya bir heyet gönderilmiş ve bu heyet çalışmalar yaparak 12 Mayıs 1913’de yeni Polis Nizamnamesi’nin hazırlanmasına katkı sağlamıştı. Bu nizamname Osmanlı döneminde yapılan son nizamnamedir. 1932’ye kadar yürürlükte kalmıştır.⁵¹⁵

Cumhuriyet dönemine gelinceye kadar güvenlik hizmetleri Umum Jandarma Kumandanlığı, Emniyet-i Umumîye Müdüriyeti ve İstanbul Polis Müdüriyeti Umumîyesi tarafından yürütülmüştür. Polis Müdüriyeti, Millî Mücadele döneminde

⁵¹³ Bülent Akkaya, “Geçmişten Günümüze Türk Polis Teşkilâtında Rütbeler”, *Turkish Studies-International Periodicals For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 8/5Spring 2013, Page, 59-72, Ankara-TURKEY, s. 63.

⁵¹⁴ Akkaya, “a.g.m.”, s. 64.

⁵¹⁵ “A.g.m.”, s. 64-65.

İstanbul ve Ankara merkezli iki kısımdan, biri Osmanlı Hükümetine diğeri de TBMM'ye bağlı olarak, iki parçadan oluşmuştu. 1923'de çift başlılığa son vermek için İstanbul Polis Müdüriyeti Umumîyesi, İstanbul Polis Müdürlüğü olarak il teşkilâtı yapısı içinde Emniyet-i Umumîye Müdürlüğü'ne bağlanmış ve böylece çift başlılıktan kurtulmak mümkün olmuştu.⁵¹⁶ Emniyet-i Umumîye Müdürlüğü de Emniyet İşleri Umum Müdürlüğü olarak değiştirilmişti.⁵¹⁷ 30 Haziran 1932'de 2049 sayılı Polis Teşkilât Kanunu, 1907 ve 1913 yıllarında çıkarılan Polis Nizamnamelerinin hükümlerinin yerine geçerek, yeni bir kanun olarak ortaya çıkmış oldu.⁵¹⁸

Cumhuriyet döneminin en önemli değişimi 1937 yılında yaşanmıştı. Polis Teşkilât Kanunu'nda zaman zaman yapılan değişikliklerle bir sonuç alınamayınca Avrupa devletlerinin polis örgütleri, eğitim ve öğretim kurumları incelenerek, kapsamlı bir kanun hazırlanmıştı. Zamanına göre ileri hükümler içeren 3201 sayılı Emniyet Teşkilâtı Kanunu 4 Haziran 1937'de kabul edilerek 12 Haziran'da yayınlanmıştı.⁵¹⁹ Bu kanunun kabulüne bağlı olarak da Polis Enstitüsü açılmıştı.⁵²⁰ Bu kanunun çıkarılmasında en büyük etki ve katkı Şükrü Sökmensüer'indir. Zira Sökmensüer, Cenevre seyahati sırasında İsviçre Polis Enstitüsü'nde incelemelerde bulunmuş, döndükten sonra da Türk polisi için kapsamlı ve yenilikçi bir teşkilât kanunu çıkarılması amacıyla çalışmaları hızlandırmıştı.⁵²¹ Bu kanun birçok değişikliğe⁵²² uğramasına rağmen hâla yürürlüktedir.

Sökmensüer, kendi gayretleriyle kurulan Polis Enstitüsü müdürlüğüne yetkin birisinin atanması için titiz bir çalışma yapmıştı. 1.8.1937'de vekâlet yüksek

⁵¹⁶ "A.g.m.", s. 66.

⁵¹⁷ 19 Mayıs 1930 tarihli ve 1624 sayılı Dâhiliye Vekâleti Merkez Teşkilâtı ve Vazifeleri Hakkındaki Kanun (Akkaya, "a.g.m.", s. 67).

⁵¹⁸ "A.g.m.", s. 67.

⁵¹⁹ "3201 Sayılı Emniyet Teşkilâtı Kanunu", *Polis Dergisi*, 23. Sene 31 Temmuz 1937, Sayı 310, s. 4133-4164.

⁵²⁰ Salih Adil Baş'er, "Ankara Polis Enstitüsü'nün Açılış Töreni," *Polis Dergisi*, Şubat 1938, Yıl 25 Sayı 1-312, s. 63-74.

⁵²¹ "Akkaya, "Geçmişten Günümüze Türk Polis Teşkilâtında Rütbeler", s. 69.

⁵²² 1938,1943,1949,1959,1960,1961,1972,1980,1981,1982,1984,1988,1989,1991,1992,1993,1996,2000,2001,2003,2004,2005,2006,2007,2009,2010 yıllarında değişiklikler yapılmıştır.(Akkaya, "a.g.m.", s. 69). ; Nihat Dündar, "Emniyet Teşkilâtının Kuruluş ve Gelişmesini Sağlayanlar 1845-2010", *Çağın Polisi*, 2010, s. 2-6).

makamına yazdığı yazıyla bu kurumun başına atanacak kişiyi ve vasıfları belirtmiş yetkin bir kişinin atanması arzusunu dile getirmişti:

“Harbiye mektebinin topçu kısmından Viyana Üniversitesi’nden Viyana Siyasal ve Ekonomik Bilgiler Akademisi’nden, Viyana Dünya Ticaret Ali Mektebi’nden, Şikago’da Lasalle Üniversitesi’nden mezun olan ve Almanca, İngilizce, Fransızca, İtalyanca, Rusça, İspanyolca, Latince lisanlarına vakıf bulunan ve muhtelif askerî vazifelerde bulunduktan sonra en son memuriyeti olan Viyana ateşemiliterliğinden 1.1.1930 tarihinde istifa suretiyle ayrılan ve halen İktisat Vekâleti Milli Seferberlik Şubesi Müdürü bulunan Dr. Salih Adil Başer” cümleleriyle Sökmensüer’in hakkında atama isteğinde bulunduğu Başer 7 Temmuz 1937’de bu göreve getirilmişti.⁵²³

Şükrü Sökmensüer, Emniyet İşleri Umum Müdürü iken, açılış çalışmaları sürdürülen Polis Okulu’nun kurumsallık kazanması amacıyla oldukça mesai harcamıştı. Sökmensüer batılı anlayışın bu kurumda yer etmesi amacıyla, batılı devletlerindeki gelişmeleri incelemek üzere Avrupa’ya gönderilmişti. 14 Haziran 1935 tarihli İcra Vekilleri Heyeti kararı bu amaçla alınmıştı.⁵²⁴ Fakat bu görevlendirme gerçekleşmedi. Zira, Sökmensüer 20 Haziran 1935’de Şam’da toplanacak olan Türkiye-Suriye Daimi Hudut Komisyonu Türk Murahhas Heyetine riyaset edecek, buradaki vazifesi bittikten sonra da Avrupa’ya gidecekti.⁵²⁵ 12.II.1936’da yeni bir kararname çıkarılarak gönderilmesi sağlanmıştı.⁵²⁶

Görevli olarak gittiği Cenevre’de İsviçre Polis Enstitüsü’nü gezmiş, çok beğenmişti. Türkiye’ye dönünce, aynı kurumsallaşma ve hizmet anlayışını Türk halkına sunabilmek amacıyla 3201 sayılı Emniyet Teşkilât Kanunu’nun Meclis’ten çıkarılması için uğraştı.⁵²⁷ Bu amaçla İçişleri Bakanı Şükrü Kaya’dan ve Başbakan İsmet İnönü’den destek istedi. Yapılması gerekenler dönüşüm konusunda hem Kaya’ya hem de İnönü’ye izahatlarda bulundu. Bu gayretleri söz konusu kanunun çıkışının hazırlanmasına, kabulüne ve uygulanmasına önemli katkılar sağlamıştı.⁵²⁸

⁵²³ TTK Arşivi BK 17-3/55-A, s. 72, 73 ; Ali Dikici, “Osmanlı’dan Devralınan Uygulama: Mülki İdare Amirlerinin Polis Yöneticisi, Polis Yöneticilerinin Mülki İdare Amiri Olması”, *Türk İdare Dergisi*, Sayı 466, Mart 2010, s. 133.

⁵²⁴ TTK Arşivi BK 14-3/46, s. 142, 144. (EK 11-12). ; BCA 030_0_18_01_02_55_50_002 (EK 13). ; Şahin, *Emniyet Genel Müdürleri*, s. 145. ; Şahin, *Türk Polis Teşkilâtının Şanlı Geçmişinde ve Cumhuriyete Giden Yolda İz Bırakan Polisler*, s. 14.

⁵²⁵ TTK Arşivi BK 14-3/46, s. 142.

⁵²⁶ BCA 030_0_18_01_02_69_89_019

⁵²⁷ Şahin, *Türk Polis Teşkilâtının Şanlı Geçmişinde ve Cumhuriyete Giden Yolda İz Bırakan Polisler*, s. 14. ; Şahin, *Emniyet Genel Müdürleri*, s. 145.

⁵²⁸ Şahin, *Emniyet Genel Müdürleri*, s. 145.

Şükrü Sökmensüer'in gayretleriyle oluşturulan Türk Polis Teşkilâtı'nın yeni çerçevesi, dönemin Başbakanı İnönü'nün de takdirini kazanmıştı. Cumhuriyetin on üçüncü yılı münasebetiyle Ankara'da polis mensuplarına bir ziyafet verilmişti. İsmet İnönü burada bir konuşma yaparak, Türk polisinin her gün daha ziyade tekamüle doğru gittiğini memnuniyetle gördüğünü belirtmişti. İnönü burada, iyi bir polise sahip olmanın medeni bir milletin hem kuvveti hem de iftihar vesilesi olduğunu söylemişti.⁵²⁹

Sökmensüer, bunun yanı sıra, daha önceden yürürlüğe girmiş olan 2559 sayılı Polis Vazife ve Selahiyet Kanunu'nun uygulanmasını açıklayan 25 Nisan 1938 tarihli Polis Vazife ve Selahiyet Tüzüğü'nün inceleme ve düzenlemesini, yönetmelik metninin şekillendirilmesini, yasama organında yasalaşmasını, takiben 3890 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe girmesini yakından takip etmişti. Sökmensüer çalışmanın tüm aşamalarında yer almıştı. Çalışmayı bizzat katılmak suretiyle fiili biçimde desteklemişti. Sürecin tamamlanması için her kademedede ve özellikle Meclis'te konunun takipçisi olmuştu.⁵³⁰

Şükrü Sökmensüer ayrıca polisin disiplini, merasim ve topluluklardaki rolü ile Polis Karakolları Teşkilâtı ile Vazifelerine Dair Talimatname hükümlerinin incelenmesi, değişiklik ve eklemelerin yapılması, ilgili birimce onaylanması ve yürürlüğe konmasına dair çalışmalar da yapmıştı. Kalpazanlığın cezalandırılmasına ilişkin protokol ve kararların resmi sürece dahil edilmesine önemli katkılar sağlamıştı. Böylece bu çalışmaların 9 Mayıs 1936 tarih ve 3299 sayılı Resmi Gazete'de yayınlanarak yürürlüğe konulmasını temin etmişti. Sökmensüer'in, Emniyet teşkilâtı mensuplarının Sicil ve Gizli Tezkiye Varakaları hakkında tüzük metninin incelenmesi, yeniden ele alınarak düzenlenmesi, yasalaşmasının sağlanmasına dönük çalışmaları da vardı. Bunların 1 Temmuz 1938 tarih ve 3948 sayılı Resmi Gazetede yayınlanarak yürürlüğe konulmasına dair önemli katkıları olmuştu.⁵³¹

Sökmensüer'in Emniyet Genel Müdürü olduğu dönemdeki katkılarıyla emniyet teşkilâtına dönük çıkarılan kanunlar, tüzükler ve diğer uygulamalar fazla bir

⁵²⁹ TTK Arşivi BK 5-3/9, s. 33. ; “Başvekil İsmet İnönü'nün Nutku”, *Polis Dergisi*, Sayı 308, 31 Kânunivvel 1937.

⁵³⁰ Şahin, *Emniyet Genel Müdürleri*, s. 145.

⁵³¹ *A.g.e.*, s. 145.

değişikliğe uğramadan tüm tek parti dönemi boyunca uygulanmıştı.⁵³² 10 Kasım 1938’de Mustafa Kemal Atatürk’ün ölümünden sonra başlayan ve 10 Mayıs 1946’da yapılan CHP İkinci Olağanüstü Kurultayıyla sona⁵³³ eren Milli Şef dönemi bu kanun ve tüzüklerin en yoğun olarak uygulandığı dönemdi.

Şükrü Sökmensüer’in başında bulunduğu Emniyet Teşkilâtı’nda önemli yenileşmeler yapılmıştı. 1937 yılında polis mesleğine girenlere mesleki bilgi vermek ve üst sınıfı yetiştirmek üzere, doğrudan Emniyet Genel Müdürlüğü’ne bağlı olarak, Ankara’da Polis Enstitüsü kurulmuştu. Bunun yanı sıra 1938 yılında yine Ankara’da Polis Koleji açılmıştı. Bunun amacı da lise mezunu gençlerin polis mesleğine girmelerini sağlamak böylece lise tahsilli polisler yetiştirmektir. Kolej öğrencilerin öğrenimleri sırasında mesleki bilgileri de edinmeleri amacıyla kurulmuştu. Bu okul teşkilât içinde mesleğe ilk adım okulu olarak görülmüştü. Öğrenciler genel lise müfredatının yanında mesleki donanıma da kavuşturulmuştu. İstanbul Polis Okulu da, Emniyet Genel Müdürlüğüne doğrudan bağlı olarak, mesleki öğrenim görmemiş polis memur ve stajyerlerini yetiştirmek üzere eğitim veren bir kurum olarak oluşturulmuştu.⁵³⁴

Şükrü Sökmensüer döneminde, Emniyet Genel Müdürlüğü’nde oluşturulan yapısal yenilikler ve değişikliklerden biri ve belki de en önemlisi Emniyet Genel Müdürlüğü Arşiv Müdürlüğü’nün kurulmasıydı. Arşiv müdürlüğünün kuruluşu, daha sonraki hükümetler döneminde dışişleri bakanlığı da yapacak olan İhsan Sabri Çağlayangil’in üçlü kararname ile Arşiv Müdürü olarak atanmasıyla başlamıştı. Çağlayangil 28.10.1937’de Atatürk’ün onayıyla çıkarılan üçlü kararnameyle Emniyet Genel Müdürlüğü Arşiv Müdürlüğü’ne atanmıştı. Üç yıl bu görevi sürdüren Çağlayangil arşivin kurucusu olarak adlandırılmıştı.⁵³⁵

⁵³² Ali Dikici, “Milli Şef Dönemi İç Güvenlik Anlayışı ve Türk Polisi” s. 391, 397 (Erişim) <http://atam.gov.tr/wp-content/uploads/06-ali-dikici.pdf>. 28.12.2015.

⁵³³ Milli Şef döneminin 1945 yılında bittiğini belirten kaynaklar da vardır (Bkz.: Mahmut Goloğlu, *Milli Şef Dönemi 1939-1945*, Kalite Matbaası, Ankara, 1974. ; Osman Akandere, *Milli Şef Dönemi: Çok Partili Hayata Geçişte Rol Oynayan İç ve Dış Tesirler 1938-1945*, İz Yayıncılık, İstanbul, 1998).

⁵³⁴ Dikici, “Milli Şef Dönemi İç Güvenlik Anlayışı ve Türk Polisi” s. 399.

⁵³⁵ “A.g.m.”, s. 406 (dipnot).

Çağlayangil, Polis Dergisi'nde özellikle bu konuya dair yazılar kaleme almıştır. Bu yazılar onun konuya ne kadar vâkıf olduğunun görülmesi bakımından önemlidir. Söz konusu dergide yer alan makalelerden birinde arşivin ne olduğunu ve sisteminin nasıl çalıştığını açıklamıştır.⁵³⁶ Diğer bir makalesi bunun devamı olarak kaleme alınmıştır. İkinci makalede arşiv kartoteks, karteks servislerinin ve iş planlarının tanımını, bunun yanı sıra iş akış süreçlerini ele almıştır.⁵³⁷ Şükrü Sökmensüer ve çalışma arkadaşlarının yoğun çalışmalarıyla 1.1.1938 tarihinde kurulan Emniyet Umum Müdürlüğü Arşivi emniyet teşkilâtı için önemli bir zorunluluktur. Bu bakımdan başta Sökmensüer olmak üzere önemli oranda zaman ve mesai harcanarak arşivin kuruluşu gerçekleştirilebilmişti. Mesai arkadaşlarından arşiv müdürü olan İhsan Sabri Çağlayangil ile emniyet amiri Nevres Salkım ve birçok diğer çalışanın ciddi katkıları olmuştu. Sökmensüer bu çalışmalarda sıklıkla yer almıştı.⁵³⁸

Bir devlet arşivi, idare edilen milletin hayatına dair bütün resmiyet ve hususiyetleri gösteren evrakı barındırır. Bu ise tarih için önemlidir. Türkiye Cumhuriyeti'nin emniyetini ilgilendiren umumî müdürlük, oluşturulan arşiv ile hem eski hem de her gün oluşan yeni evrakı içerecek şekilde hizmet vermeye başlamıştır. Bu bakımdan Sökmensüer'in Emniyet Genel Müdürlüğü döneminde bu birimin acilen oluşturulmuş olması oldukça önemli ve yerinde bir karar olarak değerlendirilmiştir.⁵³⁹

2. 1935'de Atatürk'e Suikast Davası/Alı Saip Olayı ve İnönü'ye Suikast Meselesi

Şükrü Sökmensüer'in Emniyet Genel Müdürlüğü dönemi Türkiye'de önemli gelişmelerin olduğu bir dönemdir. Bu önemli gelişmelerinden biri 1935 Suikastı'dır.

⁵³⁶ İhsan Sabri Çağlayangil, "Bu Günkü Arşiv Usulleri ve Faideleri," *Polis Dergisi*, Yıl 26 Sayı 6/317, ss. 30-40.

⁵³⁷ İhsan Sabri Çağlayangil, "Bu Günkü Arşiv Usulleri ve Faideleri II," *Polis Dergisi*, Yıl 26, Sayı 8/319, ss. 49-60.

⁵³⁸ Cevat Sökmensüer, *Modern Evrak, Dosya ve Arşivcilik: Vilayet Mektupçuluk ve Kaza Tahrirat Kalemlerile Nahiye Müdürlüklerine*, Ulusal Matbaa, Ankara, s. 79.

⁵³⁹ *A.g.e.*, s. 77-79.

Bir dava olarak mahkemeye intikal eden bu gelişme Atatürk'e karşı planlanan bir suikasti konu edinir.⁵⁴⁰ Tıpkı İnönü'nün Cumhurbaşkanı seçilme sürecinde ona yönelik suikast duyumlarına benzer bir şekilde Atatürk'e ilişkin de bazı suikast duyumları söz konusu olmuştur.

Hasan Rıza Soyak, Atatürk'e dair hatıralar kitabında bu konuyu geniş yer vermiştir. Cumhuriyet tarihi içinde Atatürk'e dair suikast girişimlerinden adliye sürecine tabi olanlardan birisi 1926'da İzmir Suikasti olarak bilinen Ziya Hurşit meselesidir. Bir diğeri ise 1935'de Urfa Mebusu Ali Saip Ursavaş ve bazı diğerk şahıslara isnat edilen suikast teşebbüsüdür.⁵⁴¹ 1926 İzmir Suikastı teşebbüsü ve sonuçları malûmdur. Fakat 1935 yılında Atatürk'e karşı girişilen suikast teşebbüsünün üzerinde daha az durulmuştur.

Sökmensüer, Ali Saip'in suikast girişimi ile ilgili olarak sonradan Atatürk'le konuştuğunu, Ali Saip ile ilgili haberlerin İngiliz sefirinin notu ile başladığını belirtmişti.⁵⁴² Buna göre suikaste ilişkin gelişme şu şekildeydi. İngiliz sefiri Percy Loren, Şükrü Kaya'yı İstanbul Pera Palas Oteli'nde ziyaret etmiş ve ona bir not vermişti. Bu not etrafında oluşan gelişmelerle suikast meselesi günün önemli konusu haline gelmişti. Sökmensüer bu notun Fransızca olduğunu belirtmiştir. Sökmensüer'e göre iletilen notun Türkçesi şu şekildedir:

“Hükümetimin, iyi haber alan, iyi haber alabilen menbada aldığı malumata göre; Kürtlerle Türklerden mürekkebe bir tedhişçi grubu, Türkiye Cumhuriyeti'nin hayatına suikast yapmak maksadı ile 30 Temmuz 1935'te Beyrut'dan Vapura binmişlermiş. Aşıkardır ki hükümetim bu haberin sıhhatini hiçbir veçhile üzerine alamaz; fakat bu haberi derhal Türk hükümetinin ittilama (bilgisine) arz etmezse vazifesini yapmamış olacağı kanaatindedir.”⁵⁴³

Şükrü Sökmensüer sözlerine şöyle devam eder:

“Şükrü Kaya, İngiliz sefirinin verdiği bu notu derhal Florya'da bulunan Atatürk ve Başbakan İsmet Paş'ya veriyor. Kendisi bir taraftan emniyet müdürüne, İstanbul valisine, sıkı tedbirler alınması, gemilerle denizden ve karadan gelen bütün yabancıların kontrol altına alınması ve bilhassa Beyrut, Suriye ve hatta Mısır üzerinden gelenlerin üzerinde daha dikkatli durulması hakkında emirler verdiği gibi,

⁵⁴⁰ (Erişim) www.yargitay.gov.tr/belgeler/site/hukuks_dava-htm1.5.3.2016

⁵⁴¹ Hasan Rıza Soyak, *Atatürk'ten Hatıralar*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2016, s. 362. ; *Tasvir*, 24 Kasım 1948 “Sökmensüer'in Mektubu ve Cihat Baban'ın Cevabı” (TTK Arşivi BK 4-3/1, s. 74, 76).

⁵⁴² İnan, *Tarihe Tanıklık Edenler*, “Şükrü Sökmensüer”, s. 154-155.

⁵⁴³ *A.g.e.*, s. 155.

İsmet Paşa da tedbirlerin suratle alınması için ayrıca emir veriyor İçişleri Bakanlığı'na."⁵⁴⁴

Bu çerçevede Sökmensüer'e önemli bir görev verilmiştir. Sökmensüer yanına verilen birkaç kişi ile birlikte 25.II.1935 tarihli kararname çerçevesinde Beyrut'a gönderilecekti. Sökmensüer'in görevi bu konuyu araştırmak olarak belirlenmiştir.⁵⁴⁵

Sökmensüer suikast ihbarının ardından oluşan gelişmeleri şu şekilde dile getirir: *"Tam bu sırada İçişleri Bakanlığı'nda hiçbir malumatımız yokken, Şükrü Kaya bu bilgi üzerine emirler verdikten birkaç gün sonra, vaziyeti bize bildiriyor ve o sırada Maraş'ın Andirin ilçesinin bir köyünde*⁵⁴⁶ *Yahya isminde biri yakalanıyor"*⁵⁴⁷ İngiliz Büyükelçisi'nin 1935 yılı başlarında Şükrü Kaya'ya bir not vermesinden sonra başlayan gelişmeler önemli bağlantılara ulaşılmasını sağlamıştı. Bu nota göre hareket edilmeye başlanmış, Ürdün'de Atatürk'e yönelik bir suikast timinin hazırlanarak Türkiye'ye yollandığı tespit edilmişti. Bu bakımdan özellikle güney illeri valilerinin tedbirleri arttırdığı, genel anlamda da tedbirlerin çoğaltıldığı görülmüştü.⁵⁴⁸ Bu tedbirler çerçevesinde Maraş'ta yakalanarak emniyete teslim edilen Yahya isimli şahısla ilgili olarak, belli nedenlerle bulunduğu Şam ve Amman'da, yüzelliliklerden⁵⁴⁹ olan Çerkes Ethem ve kardeşi Reşit ile görüşmüş olduğu bilgisine ulaşılmıştı. Onlar kendisinden Türkiye'deki askerî durum ve genel istihbarat hakkında bilgi istemişlerdi. Ayrıca başka bir zaman da Atatürk'e suikast amacıyla Türkiye'ye gönderildiğini belirtmişti. Urfa Mebusu Ali Saip Bey ile Maraş'ta çiftlik sahibi İdris ve bucak müdürü Şemsettin'in kendilerine yardımcı

⁵⁴⁴ A.g.e., s. 155-156.

⁵⁴⁵ BCA 030_0_18_01_02_59_89_004_1

⁵⁴⁶ Sökmensüer bu köyün adını Kümbe olarak belirtir.

⁵⁴⁷ İnan, *Tarihe Tanıklık Edenler*, "Şükrü Sökmensüer", s. 156.

⁵⁴⁸ Soyak, a.g.e., s. 362.

⁵⁴⁹ Yüzellilikler: Birinci Dünya Savaşı bitişine bir işaret olarak, Milli Mücadele Savaşı'nı Türkiye lehine kesin zaferle tescilleyen bir anlaşma olan Lozan Anlaşması sonuna, anlaşmaya imza koyan devletlerin şarkta sulhü ihlal etmiş vakaların unutulmuş kalması arzusuyla ilave ettikleri bir sözleşmedir. 1 Ağustos 1914 ve 20 Kasım 1922 arasında Yunanistan, Türkiye ve diğer ecnebi devletler ve onların tebaları ile askerî ve siyasi hareketlerinden dolayı veya bunlardan herhangi birine veya tebasına yardım edilmiş olmasından kaynaklı olarak tedirginlik ve eziyete maruz bırakılmama dair taahhülle anlaşmış olma işlemidir. Türkiye hükümeti ise hem Birinci Dünya Savaşı hem de Milli Mücadele sürecinde yurdu ve milleti menfaati dışında ki hareketleriyle millî vicdanı inciten kişileri bu umumî af sınırları içine almayarak, beyannameye ek protokol eklemiş, 150 kişilik affedilmeyecekler listesi oluşturmuş ve bunlar af kapsamı dışına alınmıştır. Yüzellilikler olarak bilinen bu grup ancak 16 Temmuz 1938'de TBMM'nin çıkardığı afla kapsam dışına çıkarılarak affedilmiştir (Uran, a.g.e., s. 263-264).

olacağını, bunu kendilerine Çerkes Ethem'in söylediğini dile getirmişti. Tüm planları Ali Saip'in yaparak, onun sağlayacağı imkânlarla ve göstereceği yollarla sürecin illerleyeceğinin bildirildiğini de eklemişti. Daha sonra verdiği ifadeleri reddeden Yahya, bunları jandarma ve polisteki baskılara dayanmadığı için söylediğini de belirtmişti.⁵⁵⁰ Kendisini teslim eden Üzeyir isimli kişi ise Suriye'den gelen kaçakçılara yataklık ettiği şüphesi altında olan fakat Millî Mücadele'de Ali Saip ile beraber çalışmış bulunan birisiydi. Üzeyir, Atatürk'e suikast amacıyla Amman'dan yurda gelen kişiler hakkında malumatı olan kişiydi. Kendisinden onları Ali Saip'le buluşturması istenmiş fakat o bu isteği kabul etmemiştir. Yahya tekrar yanına geldiğinde ise, Ali Saip'in önceden yaptığı tenbihe rağmen, onu muhtara teslim etmiştir.⁵⁵¹

Sökmensüer'e göre, İçişleri Bakanı'nın onayı, Mareşal Fevzi Çakmak'ın da izni alınarak Adana Valiliği'nin emrindeki jandarma ve ordudan yardımcı kuvvetlerle Ali Saip'in Ceyhan'daki çiftliği aranmış, Yahya'nın tarif ettiği bazı isimler orada yakalanmıştı. Yahya daha önceden Maraşlı Hamdi, Elbistanlı Üzeyir, Ateş Mehmet ve bazı diğer sanıkların da adını vermişti.⁵⁵² Burada yakalanan kişiler Ankara'ya gönderilmişti. Bunlara yardım ettiği düşünülen Ali Saip de Adana'dan, yakalanmış olan kişilerin arkasından Ankara'ya hareket etmişti. İstasyonda, Mustafa Kemal Atatürk ile görüşme isteğini telefonla bildirmiş, o akşam Çankaya'da Saffet Arıkan ve Afet İnan'ın da bulunduğu bir mekanda görüşmüşlerdi. Bu süreci yakından takip eden Sökmensüer yaşanan gelişmeleri aktarırken kendisinin de bu gelişmelerin seyrine önemli oranda etki ettiğini belirtmiştir.

“O gece Şükrü Kaya sabaha karşı 4 sıralarında telefonla beni buldu. Derhal bizim eve gel dedi. Şükrü Kaya, o zaman Çankaya'da Halk Partisi'ne ait bir evde oturuyordu. Ben derhal hareket ettim ve Şükrü Kaya'nın evine gittim. Şükrü Kaya'nın evindeki salonda, Saffet Arıkan ile oturduklarını, konuştuklarını gördüm. Beni oturtular ve Şükrü Kaya şöyle dedi: 'Atatürk Ali Saip ile görüşmüş. Ankara'ya getirilen şahısları derhal Ali Saip'e teslim için Saffet Arıkan vasıtasıyla bana emir gönderdi. Ben de Emniyet Genel Müdürü'ne yani size diyorum ki derhal bir emir yazın vilayete, çiftlikte yakalanan adamları ve Yahya'yı Ali Saip'e teslim edin.' Şükrü Kaya'nın bu emrine karşı durdum ve dedim ki: Bunlara henüz hiçbir sorgu yapılmamıştır. Hiçbir sorgu yapılmadan sanıkları, maznunları, suçluları serbest bırakır da, yarın Allah göstermesin, Atatürk'ün başına bir felaket gelirse, bunun mesuliyetini ben kabul edemem. Emrederseniz Emniyet-i Umumîye'den istifa edeyim,

⁵⁵⁰ Soyak, *a.g.e.*, s. 364.

⁵⁵¹ *A.g.e.*, s. 365. ; İnan, *Tarihe Tanıklık Edenler, “Şükrü Sökmensüer”*, s. 159.

⁵⁵² İnan, *Tarihe Tanıklık Edenler, “Şükrü Sökmensüer”*, s. 156.

emirlerinizi yerine getirecek olan diğerk bir arkadaşı tayin edin dedim. Bunun üzerine Saffet Arıkan- ki benim hocamdı vaktiyle Kurmay okulunda- ‘Şükrü’nün söylediğı doğrudur, bunu hakikat olarak ifade edeyim ki, bu sorgu yapılmadan, bunların ilk sorgusu yapılmadan tahliye etmek memleket hesabına zararlı olur. Binaenaleyh biz yarın uyanuncaya kadar Atatürk’ü oyalayız. Şükrü dediğini yapsın ve yarın bir tahkikat başlasın’ dedi. Şükrü Kaya da doğru buldu ve biraz konuşa konuşa sabahı bulduk.”⁵⁵³

Bunun üzerine, birçok soruşturma ve tahkikat yapılmıştı. Ali Saip Ursavaş her ne kadar Mustafa Kemal Atatürk’le görüşmüşse de 18 Ekim 1935’de tevkif edilmişti. Suikast teşebbüsü meselesi kısa bir sürede Ankara Ağır Ceza Mahkemesine intikal ettirilmişti.⁵⁵⁴

Esasen suikast tertip edenlerin, öteden beri, hatta Şeyh Sait isyanı da bunun içinde olarak, bir Kürt isyanı çerçevesinde mevcut hükümeti devirme planları daima varolmuştu. Suikasti planlayan ve işbirliği içinde olanlar, Haybon Cemiyeti, Taşnaklar ve Çerkeslerin Reyhaniye’de kurdukları cemiyet olarak gözüküyordu. Bunların amaçları, bütünleştirici ve kurtarıcı kimliği ile Atatürk’ü ortadan kaldırarak Türkiye’yi savunmasız hale getirmektir.⁵⁵⁵

1936 yılı Ocak ayı itibariyle görülmeye başlanan Ali Saip Ursavaş davası bir süre devam etmişti.⁵⁵⁶ Yargılamanın sonunda mahkeme beraat kararı vermişti. Son duruşmada Şükrü Sökmensüer de önemli açıklamalar yapmış ve kanaatini belirtmişti.⁵⁵⁷ Ali Saip Ursavaş hem Millî Mücadele’de yer almış hem de Şeyh Sait İsyanı sırasında kurulan İstiklâl Mahkemelerinde görev yapmıştı. Avukatı bu tür bilgilendirmelerle onun suçsuzluğuna dair deliller oluşturmaya ve onun Atatürk’e bağlılığını belirtmeye çalışıyordu.⁵⁵⁸ Ali Saip savunmasında Trablusgarp’ta Mustafa Kemal ile beraber bulunduğunu, Anafartalar’daki durumunu övgüyle karşıladığını, Birinci Cihan Harbi’nde bir tek onun başında bulunduğu ordunun dağılmadığını,

⁵⁵³ *A.g.e.*, s. 157.

⁵⁵⁴ Soyak, *a.g.e.*, s. 371.

⁵⁵⁵ *A.g.e.*, s. 370.

⁵⁵⁶ *Akşam*, 9 Kânunusani 1936, Perşembe, “Suikasd Muhakem(e)si Bugün Başlıyor,” s. 1 ; *Akşam*, 10 Kânunusani 1936, Cuma, “Suikasd Maznunlarının Muhakemelerine Dün Başlandı,” s. 1, 10. ; *Akşam*, 11 Kânunusani 1936, Cumartesi, “Suikastçılarının Bu sabahki Muhakemesi,” s. 1, 8. ; *Akşam*, 12 Kânunusani 1936, Pazar, “Ali Saibin Şüpheli Hareketleri İçin Mahlemede Okunan Rapor,” s. 1, 10. ; *Akşam*, 17 Kânunusani 1936, “Suikasd Maznunlarının Muhakemelerine Dün de Devam Edildi,” s. 2 ; *Akşam*, 24 Kânunusani 1936, “Suikast Muhakemesi,” s. 1, 8.

⁵⁵⁷ *Akşam*, 18 Şubat 1936, Salı, “Suikast Maznunları Hakkında Dün Beraet Kararı Verildi,” s. 1, 7.

⁵⁵⁸ Soyak, *a.g.e.*, s. 375.

Suriye Cephesi'nde kendi hastalığında Mustafa Kemal'in kendisine yakın ilgi gösterdiğini söylemişti. Ursavaş, Mustafa Kemal Atatürk'ün dehasına hayran olduğunu ve bu nedenle hiç düşünmeden Millî Mücadele'de ardına düştüğünü belirtmişti. Ursavaş Mustafa Kemal'in ardını hiçbir zaman bırakmayacağını da sözlerine eklemişti.⁵⁵⁹

15 Şubat 1936'da mahkeme son kararını vermeyi kararlaştırmıştı. Fakat yeni bulgular doğrultusunda mahkemeyi başka bir tarihe ertelendi. Zira eline geçen yeni bulgu ve bilgileri değerlendirmek istemişti. Mahkeme bazı kişilerin ifadelerine yeniden başvurulmasını isteyerek, Yahya, Üzeyir ve Arif'in ifadelerinin daha önce Ankara Emniyet Müdürlüğü'nde alınmış olmasını yeni bir değerlendirme için gerekçe kabul etmişti. Bu durum sanıklarca kullanılabilir bir özelliğe sahipti. Hâkimin sivil olarak ve emniyette ifade almış olması, onların da onu polis zannederek yanlış ve polisin istediği türden ifadeler vermiş bulunmaları yeni bir durum ortaya çıkarmıştı.⁵⁶⁰ Mahkeme, savcı tarafından İçişleri Müsteşarı Vehbi Demirel, Ankara Valisi Nevzat Tandoğan⁵⁶¹ ve Emniyet Genel Müdürü Şükrü Sökmensüer'in şahit sıfatıyla dinlenmesine karar vermişti Böylece duruşma tarihini 17 Şubat'a ertelenmek zorunda kalmıştı.⁵⁶²

17 Şubat'ta müsteşar Vehbi Demirel suikast duyumları ve gelişmelerini kısaca belirtip tedbirlerden bahsetmişti. Ankara Valisi Nevzat Tandoğan'ın evinde Yahya isimli bir şahsın tutulduğunu, kendisinin de oraya gittiğini, yanında Emniyet Umum Müdürü ile Ankara Emniyet müdür ve muavinlerinin de bulunduğunu söylemişti. İtirafı içinde Ali Saip'in adının geçmesine hayret ettiğini belirtmişti.

⁵⁵⁹ *A.g.e.*, s. 377

⁵⁶⁰ *A.g.e.*, s. 377-378.

⁵⁶¹ Nevzat Tandoğan 1929 yılında Ankara valisi olmuş, aynı zamanda belediye başkanlığını da yapmış bir bürokrattır. İnönü'nün en yakın adamlarından olarak, İnönü'ye suikast yapılacağı endişesini sürekli taşıyan ve buna karşı sürekli teyakkuzda bulunan birisiydi. 9.7.1946'da, 46 seçimlerinden on gün kadar önce Ankara da evinde intihar etmişti. Ankara cinayeti olarak bilinen ve Kâzım Orbay'ın yakını Haşmet Orbay'ın da içinde olduğu bir cinayete ilişkin mahkemede tanık sıfatıyla yer almıştı. Zira cinayete ilişkin kişilerle bizzat odasında görüşmüş ve bunlar kamuya mal olmuştu. Bu davranış Kâzım Orbay'ın oğlu Haşmet Orbay'ın korunduğu izlenimi oluşturmuştu. (Goloğlu, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi IV*, s. 61-64). ; Sökmensüer'in belirttiğine göre bir diğer intihar nedeni de, Tandoğan'ın hariciye vekâletinde bir şahsiyetin karısıyla olan ilişkisiydi. Sökmensüer, aşırı para sarfi ve buna bağlı olarak da zamanla bu ilişkinin ortaya çıkması bu sonucu hazırlamış olabilirdi. Zira, İsmet Paşa da, konuya muhatap kişilerin ailesince konudan haberdar edilmiş ve o da bu konuya üzülmüş Tandoğan'ı tenkit etmişti. Bu süreç Tandoğan'ı intihara sürüklemişti. (İnan, *Tarihe Tanıklık Edenler, "Şükrü Sökmensüer"*, s. 169).

⁵⁶² Soyak, *a.g.e.*, s. 379. ; İnan, *Tarihe Tanıklık Edenler, "Şükrü Sökmensüer"*, s. 161

Nevzat Tandoğan ise hasta olduğu bu dönemde sanığı evine getirttiğini, itiraflarını dinlediğini ve etki altında olmadığına inandığı bu şahsın itiraflarının doğru olduğuna kanaat getirdiğini söylemişti.⁵⁶³

Gerçekten de mahkeme sürecinden çok önce İçişleri Bakanlığı müsteşar vekili Vehbi Demirel'in isteği doğrultusunda vali Tandoğan'ın evinde Sökmensüer, Demirel ve Tandoğan bir araya gelmişlerdi. Yahya buraya getirilmiş ve genel olarak sorgusu yapıp geri gönderilmişti. Vali de orada olanları, eğer yarın bir mahkeme olursa aynıyla anlatmalarını Demirel ve Sökmensüer'den istemiş, Yahya'nın doğruyu söylediğine emin olduklarını belirtmişti.⁵⁶⁴

Şükrü Sökmensüer de suikast meselesine ilişkin şahitliğine başvuru olanlardan biriydi. Şükrü Sökmensüer suikasta ait bilgileri 1935 yılının hemen başında almaya başladıklarını, konuyu oldukça hassas bir şekilde takip ettiklerini belirtmişti. Suikast teşebbüsüne ilişkin bütün safhaları izah etmeye çalışan Sökmensüer'in mahkemedeki konuşmasını Soyak özet olarak şu cümlelerle dile getirmişti:

“Yahya'yı Kümbedir'de Ali Saip ile temas etirmeye, saklamaya ve beslemeye memur edilen Üzeyir'in onu zabıtaya teslim etmesi dikkatimizi çekmişti. Ben bu noktayı şöyle mütalaa ettim. Üzeyir suikastçilerin Hükümet tarafından, hatta ismen, çok sıkı surette takip edildiğini, bu yolda durmadan aramalar yapıldığını duymuştum. Buna binaen, ileride kendisini ağır mesuliyete sokabilecek bir akıbetten kurtarmak için bir taraftan savcılığa müracaat etmiş, hele jandarma karakol komutanının köye gelişini görünce bundan ürkererek zabıta kuvvetiyle kendi evinde yakalanmasına meydan vermemek için Yahya'yı bizzat teslim etmeye mecbur olmuştur. Bütün bu mütalaalar neticesinde her türlü ihtimalleri göz önüne aldık. O sırada kaçakçılık gibi işlerin de mevcut olduğunu düşünerek Ali Saip'in böyle bir sebeple isnata maruz kalması ihtimalini de düşündük. Bu nokta üzerinde yaptığımız tahkikat Ali Saip isminin verilmesinin kaçakçılık gibi bir sebeple alakalı olmadığını gördük; Yahya'nın Vali Tandoğan'ın evindeki ifadesini dinledikten sonra işittiklerimizi İstanbul'da bulunan İçişleri Bakanı Şükrü Kaya'ya bildirdik ve Ali Saip'in lehinde bir hareket olmak üzere çiftliğinin aranmasının muvafık olacağını da Vekilin tasvibine arz ettik.

Yahya ile yaptığımız temasın bende bıraktığı etkisi şudur: Yahya nasihatlerimiz karşısında insana inan verici bir hulus ve saflıkla aldığı vazifeyi hikaye etmiştir. Kendisine hiçbir tazyik, hiçbir telkin yapılmamıştır” der.⁵⁶⁵

⁵⁶³ Soyak, *a.g.e.*, s. 379. ; Sökmensüer ise, mahkemenin kendlerini tanıklığa çağırdıklarında, Yahya'nın avukatının valiyi övmesi ile valinin gevşediğini ve ne kanaatin var sorusuna bir kanaatinin olmadığını söyleyerek, kendi evinde Sökmensüer ve Demirel'e telkin ettiklerini söylemediğini açıklar. Aynı şekilde heyeti hâkimenin çağırdığı Vehbi Demirel'in de avukatın övgüleriyle gevşediğini ve oradaki konuşmalardan bahsetmediğini belirtir (İnan, *Tarihe Tanıklık Edenler, “Şükrü Sökmensüer”*, s. 161-162).

⁵⁶⁴ İnan, *Tarihe Tanıklık Edenler, “Şükrü Sökmensüer”*, s. 160-161.

⁵⁶⁵ Soyak, *a.g.e.*, s. 379-380.

Şükrü Sökmensüer, buna ilave olarak Yahya ve diğer kişilere para ve silah verildiğine dair oldukça uzun bir malumat verdikten sonra, tüm olanlar ve izlenimlerle bunun Türkiye Cumhuriyeti ve onun Yüksek Başkanı'na bir suikast hazırlığı niteliğinde olduğunun anlaşıldığını belirtmişti. Ona göre Yahya'nın bu işle muhakkak bir alakası bulunmaktaydı. Şahitlerin dinlenmesinden sonra mahkeme 21.15 de bir oturum gerçekleştirerek sanıkların tümünün beraatine karar vermişti.⁵⁶⁶

Sökmensüer mahkeme sürecine, ardından gelişen olaylara ve bazı gizli gelişmelere anılarında yer vermiştir. Buna göre, Tandoğan ve Demirel'den sonra Sökmensüer'i çağıran heyet-i hâkime ona "bu maznun Yahya'nın suikast mevzuu ile alakalı olup olmadığı hakkında kanaatiniz nedir" diye sorduğunda Sökmensüer şu cevabı vermişti:

"Sayın hâkim. Bu cahil adam Amman'da filanın kahvesinde, filan zamanda Çerkez Ethem beni çağırdı, şöyle direktif verdi gibi, gayet muntazam konuşmaları ve suikast için beraber bulunduğu şahısların ifadesi, bu okuyup yazmak bilmeyen şahsiyetin anlatışları ve sonra savcılık nezdinde yapılan uzun boylu sorgularda, doğru söylediğinde ısrar etmesi halinde, neticede dönüşünün manasını anlamadım. Size soruyorum sayın hâkim, siz benden bu Atatürk'ün suikastçısı Yahya, Ankara'ya gelecek, elindeki makinalı tabancayla bir köşede saklanarak, Atatürk geçerken-ki aldığı direktif budur- ateşleyecek, ama tabanca ateş almayacak. Atatürk böyle kurtulacak. Siz benden bu ifadeyi mi istiyorsunuz Hâkim Bey? dedim. 'Siz bana soramazsınız' dedi. Ben dedim söz gelişi ifade ediyorum. Hâkim asabileşti ve mahkemeyi kapattı. Bilmiyorum kim dinledi takip etti mahkemeyi. Atatürk bu mahkemenin cereyanı hakkında oldukça bilgi alıyor." "Gece saat 10 sıralarında Celâl Bayar- ki İçişleri Bakanı vekili idi, Şükrü Kaya Viyana da tedavide idi- beni evine çağırdı. Çankaya'daki evine. Atatürk dokuz tane sual sormuş. Şimdi hatırlamıyorum sualleri. "Şükrü bey Atatürk bu sualleri soruyor. Ben buna cevap veremedim. Yardım et cevap verelim."⁵⁶⁷

Sökmensüer bu sorulara cevap verebilmesi için Yahya'nın sorgu hâkiminin dosyasının gerekli olduğunu belirtmiş Bayar da bu dosyayı hemen getirtmişti. Bu sırada Kılıç Ali de acele edilmesi gerektiğini belirterek Bayar'ı tazyik etmiştir. Sökmensüer'in getirilen dosyayı inceledikten sonra, Atatürk tarafından sorulan soruların cevaplarını yazmıştı. Cevapların yazılmasından sonra gece saat 12'ye doğru Sökmensüer evine dönmüştü. Gece Başbakan İsmet İnönü tarafından aranan

⁵⁶⁶ A.g.e., s. 380 ; *Akşam*, 18 Şubat 1936, Salı, "Suikast Maznunları Hakkında Dün Beraet Kararı Verildi," s. 1, 7.

⁵⁶⁷ A.g.e., s. İnan, *Tarihe Tanıklık Edenler*, "Şükrü Sökmensüer", s. 162-163.

Sökmensüer şu talimatı almıştı: “Şükrü hemen Baha Arıkan ile beraber İstanbul’a hareket et, Atatürk emir verdi. Arkanızdan ben de geleceğim.”⁵⁶⁸

Sökmensüer’in cevapladığı sorular, davadan sonra Atatürk’ün kafasını meşgul eden ayrıntılarla alakalıydı. Atatürk bu beraat neticesinden memnun olmuş ve hâkimlerin kararına saygı duymuştu. Fakat daha sonra bu konuya ilişkin bazı değerlendirmeler de yapmıştı. Verilen ifadeler, ifadelerin değiştirilmesi, konu içinde Ali Saip’in oluşu ve bunun gibi birçok sorunun bulunduğu listeyi hükümete göndermişti. Soru listesini İçişleri Bakanı Şükrü Kaya’nın yerine, o yurt dışında olduğu için, vekâlet eden Celâl Bayar almıştı. O da soruları Emniyet Genel Müdürü Şükrü Sökmensüer’e ve savcı Baha Arıkan’a vermiş ve cevap hazırlanmasını istemişti. Her ne kadar Sökmensüer sorulara yazılı cevap yazmış olsa da cevaplar oldukça uzundu. Cevaplar uzun ve teferruatlı olunca Sökmensüer ve Arıkan İstanbul’a, Atatürk’ün yanına gelerek konuyu bizzat ona arz etmeyi daha uygun görmüşlerdi. Aynı gün İnönü de, Adliye Vekili Saraçoğlu ile İstanbul’a gelmişti.⁵⁶⁹ O da Atatürk’ün bu sorularının nedenini merak etmişti. Hasan Rıza Soyak’la yaptığı bir şehir turunda bunu sorunca, Atatürk’ün mahkeme kararı için değil de Ali Saip’e karşı takınacağı tavır için ve alacağı vaziyet için bilgilenecek istediğini öğrenmişti.⁵⁷⁰

Sökmensüer, İstanbul’a vardktan hemen sonra, saat 14 sıralarında Atatürk’le buluşmuştu. Atatürk, Baha Arıkan, Tevfik Rüştü ve Şükrü Sökmensüer’i Dolmabahçe Sarayı’nda misafir etmişti. Ardından da onları kendi motoruna bindirerek Boğaz turuna çıkarmıştı. Gezi boyunca boğazın hemen her yerinde ve adalar mıntıkasında dolaşıldı. 5-6 saatlik gezintide Atatürk önemli suikastle ilgili sürekli sorular sormuştu. Beraberindeki heyet de bu sorulara oldukça detaylı cevaplar vermişti. Gezintiden sonra yeniden Dolmabahçe’ye dönmüştü. Dolmabahçe Sarayı’nda büyük bir sofraya hazırlanarak suikastle ilgili değerlendirmeler bu sofraya taşındı. İsmet İnönü’nün de geldiği bu yemekli toplantı Atatürk’ün gezintide aldığı cevaplardan memnun olmasının getirdiği rahatlıkla başlamıştı.⁵⁷¹

⁵⁶⁸ A.g.e., s. 163. ; *Tasvir*, 24 Kasım 1948 “Sökmensüer’in Mektubu ve Cihat Baban’ın Cevabı” (TTK Arşivi BK 4-3/1, s. 74, 76).

⁵⁶⁹ 20 Şubat 1936.

⁵⁷⁰ Soyak, a.g.e., s. 382.

⁵⁷¹ İnan, *Tarihe Tanıklık Edenler*, “Şükrü Sökmensüer”, s. 163-164.

Sökmensüer sofrada Mustafa Kemal Atatürk'ün tam karşısına oturmuştu. Söz sırası geldiğinde suikastle ilgili bilgileri ayrıntısıyla vermiş fakat aynı zamanda suikast meselesine farklı bir bakış da getirmişti. Sökmensüer, Yahya'nın dokuzuncu sorguda, öncekilerin aksine beyan vermesini sorgu hâkiminin yaklaşımına bağlayarak olaya bu noktadan yaklaşmak gerektiğini belirtmişti. Bu tür sorgulamaya örnek olarak Talat Paşa'nın Berlin'de öldürülmesinden sonra yaşananları göstermişti. Sökmensüer, Talat Paşa'nın bir Ermeni tarafından Berlin'de öldürülmesi olayının sorgu ve mahkeme aşamasına dair kitaptan Atatürk'e bahsederek sorgulama biçimine ilişkin bir eleştiri ortaya koymuştu. Talat Paşa olayında, hâkimin cevapları içinde olan sorularla Ermeni katili akladığını belirten Sökmensüer her iki durumda da sorgu hâkimlerinin benzer taktikler uyguladıklarını dile getirmişti.

Sökmensüer, hapiste bulunan Yahya'nın avukatıyla görüştüğünü bu görüşmede müdürün de yanlarında bulunduğunu belirtir. Müdürün bu görüşme sırasındaki konuşmaları kendilerine aktarmak üzere anlaştığını fakat sonradan bu anlaşmaya uymadığını söyler. Bunların etki altında olduklarını ve Atatürk'ün aleyhinde olanların düşüncelerine yakın hareket ettiklerini belirten Sökmensüer sekiz sorguda söylenenin dokuzuncuda değişmesine bir anlam verdiğini ifade eder. Aras'ın "hâkimlerimize tenkit var" demesine ise, tenkit yapmadığını fakat hakikati anlattığını söyleyerek karşılık verir. Atatürk de konuşmalar sırasında, bu bilgilendirmeler ışığında İnönü'ye "paşam paşam, senin Tandoğan'ın, senin Vehbi Demirel'in nerdeydiler?" diye heyecanlı bir şekilde sormuş, İsmet Paşa da "*Paşam, Şükrü Bey arkadaşımız her meseleyi enine boyuna en ince teferruatıyla incelemeyi bilen ve doğru neticeye varan bir arkadaşımızdır. Biz ondan memnunuz. Binaenaleyh onun ifadelerine inanıyoruz*" diye karşılık vermişti.⁵⁷²

O akşam Atatürk'ün sofrasında İnönü, Saraçoğlu, Aras, Sökmensüer ve Arıkan ile diğer bazı misafirler yer almıştı. Konu yeniden asıl meseleye geldiğinde Atatürk, Sökmensüer'den evraklara geçmesini istemişti. Sökmensüer de evrakları sırasıyla okumaya başlamış, sabaha kadar süren tahkikat evrakı okuma ve incelemeleri sonunda konu netleşmişti. Ali Saip'in kaçakçılıkla ilgili himayesi anlaşılmalı, fakat suikastten habersiz olduğu kanaatine varılmıştı. Ethem, elemanlarını onun çiftliğine göndererek onun da bu işte olduğuna herkesi inandırmaya çalışmıştı. Onun da işin içinde olduğuna inanmalarını istemişti. Atatürk, Sökmensüer'in

⁵⁷² A.g.e., s. 164-166.

izahatından sonra Ali Saip'le olan ilişkisinde eski durumuna kıyasla daha farklı bir vaziyet almıştı. Görüşme isteklerini de olumsuz karşılamıştı.⁵⁷³ Mahkeme kararından sonra Urfa Mebusu Ali Saip hapisten çıkarılmıştı. Asker kaçağı olan Yahya ise askere alınmıştı. Diğer sanıklara ilişkin karar da beraatle sonuçlanmıştı.⁵⁷⁴

Ali Saip mahkeme kararı sonucunda serbest bırakılınca Şükrü Sökmensüer'i ziyaret⁵⁷⁵ etmişti. Bu ziyaret sırasında suikast konusu konuşulmuştu. Ali Saip böyle bir olay dolayısıyla Sökmensüer'i yordugunu belirtmişti. Sökmensüer de Ali Saip'e hitaben, onun çiftliğinde yakalananları, onları Adana'dan uurlamasını, aceleyle Ankara'ya gelmesini ve Atatürk'le görüşüp yakalanan kişilerin teslimini istemesini anlamlı bulduğunu, bunların nedenini açıklamadıkça kendisine inanamayacağını söylemişti. Ali Saip bu sözlere karşı sessiz kalmış ve cevap vermeden çıkıp gitmişti.⁵⁷⁶ Sökmensüer bu görüşme ile bir helalleşme ortamının doğmuş olduğunu, bu anlamda vicdanın rahat ettiğini belirtmiştir.⁵⁷⁷

Şükrü Sökmensüer, Mustafa Kemal Atatürk'ün yanı sıra İsmet İnönü'ye yönelik bir suikast girişimi olacağına dair alınan duyumdan sonra da bunu önlemeye yönelik çalışmalarda etkili rol oynamıştı. Sökmensüer'in Emniyet Genel Müdürlüğü döneminin üzerinde önemle durulması gereken konularından biri de İsmet İnönü'ye suikast meselesi ve bu konuda Sökmensüer'in tutumudur. Buna göre, Atatürk'ün hastalığında onu ziyaret etmiş olan İnönü, Atatürk'ün durumu ağırlaşınca bir kez daha İstanbul'a gitmek istemişti. Fakat gitmesini engelleyen bazı nedenler olduğu anlaşılmıştı. İnönü önceleri kendi hastalığından dolayı gidememiş, sağlık durumu iyileşince gitmek istemişse de bir suikast duyumu dolayısıyla bu da mümkün olmamıştı.⁵⁷⁸ Suikast yapma teşebbüsüne konu olan kişi Recep Zühtü'ydü.

⁵⁷³ Soyak, *a.g.e.*, s. 383.

⁵⁷⁴ İnan, *Tarihe Tanıklık Edenler*, "Şükrü Sökmensüer", s. 167.

⁵⁷⁵ Cihat Baban, Sökmensüer'in Trakya Olaylarından sonra kendisini ziyaret eden Edirneli Yahudi ileri gelenleriyle yaptığı görüşme ile olayların onun aldığı tedbirlerle durduğuna dair görüşlerini içeren beyanının yer aldığı yazısına karşılık konuyu Ali Saip olayıyla ilişkilendirmiş ve bir yorumda bulunmuştu. Ali Saip'in ziyaretine ilişkin olarak "Aleyhinde suikast tertipleri yaptığımız Ali Saip de duruşmadan sonra korkusundan ve kendisini yeni bir şerden muhafaza edebilmek için sizi ziyarete gelmişti" diyerek eleştiride bulunmuştu (Bali, *1934 Trakya Olayları*, s. 147 dipnot). ; *Tasvir*, 21 Ocak 1949 "Gümüşhane Milletvekili'nin Yeni Bir Cevabı" (TTK Arşivi BK 4-3/1, s. 7).

⁵⁷⁶ İnan, *Tarihe Tanıklık Edenler*, "Şükrü Sökmensüer", s. 167.

⁵⁷⁷ *Tasvir*, 24 Kasım 1948 "Sökmensüer'in Mektubu ve Cihat Baban'ın Cevabı" (TTK Arşivi BK 4-3/1, s. 76).

⁵⁷⁸ Koçak, *Türkiye'de Milli Şef Dönemi 1938-1945*, s. 117.

İstanbul'a gitmeye kararlı olan ve bu nedenle tren yolculuğu için hazırlanıp gara yönelen İnönü'yü Refik Saydam zorla döndürmüştü. Onlar yolculuğun ölümüne neden olabileceğini düşünüyorlardı.⁵⁷⁹

İnönü'nün geri döndürülmesinin asıl nedeni suikast duyumuydu. Fakat hastalığı bu engellemenin gerekçesi olarak sunulmuştu. Refik Saydam ve İnönü'nün yakın çevresi İnönü'nün İstanbul'da öldürülebileceği yönünde bir inanca sahipti. Bu nedenle gitmesini istememişlerdi. Ankara valisi ve belediye başkanı, aynı zamanda Ankara İl Başkanı Nevzat Tandoğan, Refik Saydam ile Faik Öztırak, İnönü'nün evi olan Pembe Köşk'ü ve kendisini yakın koruma altına almışlardı. Bu korumayı ve güvenliği sağlama görevini dönemin Emniyet Genel Müdürü Sökmensüer üstlenmişti. İnönü'yü sevenler bu tehlike karşısında tedbirler almıştı. Sökmensüer bir tehlike sezildiği anda İnönü'yü kaçırmak ve gizlemek planları yapmış, buna yönelik tedbir ve tertipleri de düşünmüştü.⁵⁸⁰

3. 1936 Umumî Müfettişler Toplantısı ve Şükrü Sökmensüer'in Umumî Müfettişliklerin Faaliyetlerine İlişkin Değerlendirmeleri

Şükrü Sökmensüer'in Emniyet Genel Müdürlüğü dönemindeki faaliyetlerinden biri de "Umumî Müfettişler Konferansı" olarak bilinen toplantıda yaptığı çalışmalardır. 1936 yılında Ankara'da toplanan Umumî Müfettişler ve umumî müfettişlik bölgeleriyle ilişkili birimler, o döneme kadar yapılan çalışmalar ve daha sonra yapılması gerekenlere ilişkin önemli izahat, değerlendirme ve önerileri içeren bir çalışma yapmıştı. Bu çalışma 5 Aralık 1936 tarihinden başlayarak, 7,8,9,10,11,12,21,22 Aralık tarihlerinde bir konferans biçiminde hayata geçirilmişti⁵⁸¹. Sökmensüer de Emniyet Genel Müdürü olarak 1936 Umumî Müfettişler Konferansı'nda bulunmuş ve önemli izahatlar vermişti. Sökmensüer ilk izahatında konuya kendi bulunduğu çalışma alanından yaklaşarak değerlendirmişti. Ülkenin emniyet ve asayiş ile ilgili konularında açıklamalar yapmış ve bazı önerilerde bulunmuştu.⁵⁸²

⁵⁷⁹ *A.g.e.*, s. 117.

⁵⁸⁰ *A.g.e.*, s. 118. ; Atay, *a.g.e.*, s. 338-339.

⁵⁸¹ *Umumî Müfettişler Toplantı Tutanakları-1936*, s. 26.

⁵⁸² *Umumî Müfettişler Toplantı Tutanakları-1936*, s. 37-38, 75-76.

Ülkede yaygın bir ağ oluşturmaya başlayan komünizm tehlikesinden başlayarak, suikast şebekelerinin faaliyetlerini, hariçte yapılan tahrikatları, bunun yanı sıra oluşan emniyet meselelerini dile getirmiş, polisin emniyet, asayiş ve istihbarat sahalarındaki vazifelerinin arttığını belirtmişti. Emniyet kuvvetlerinin bunlara cevap verebilecek oranda çoğaltılması gereği üzerinde durmuştu. Kazalarda, kasabaların asayişi ve istihbarat işlerinin jandarma elinde olduğunu söyleyen Sökmensüer, polis teşkilâtı yapılmış olan sınırlı sayıdaki kazada bulunan polis kuvvetinin polise verilmiş görevleri yerine getirebilecek miktarda olmadığını ifade etmişti. Ayrıca, emniyet teşkilâtına mensup olanların ve bilhassa polis memurlarının maaşlarının azlığından da bahsederek, karakol binalarının çoğunun barınmaya, iş görmeye müsait halde olmadığını dile getirmişti. Sökmensüer bu tür tespitler ve buna ilişkin ortaya koymaya çalıştığı çözüm önerileri ile genel anlamda sorumlu olduğu emniyet teşkilâtı ve birimlerine ilişkin düşüncelerini paylaşmıştı. Ona göre bu birimler yenilenmeli ve daha etkin kılınmalıydı.

Şükrü Sökmensüer, konferansın ikinci toplantısına, görüşme sonlarına doğru katılmıştı. 7 Aralık'ta gerçekleştirilen bu toplantı İçişleri Bakanı Şükrü Kaya başkanlığında gerçekleşmiş, toplantıya Şükrü Sökmensüer'in yanı sıra Birinci Umum Müfettiş Abidin Özmen, İkinci Umumî Müfettiş Kâzım Dirik, Üçüncü Umumî Müfettiş Tahsin Uzer, Dördüncü Umumî Müfettiş Korgeneral Abdullah Alpdoğan, Jandarma Genel Komutanı Naci Tınaz, Gümrük Muhafaza Umum Komutanı Tümgeneral Seyfi Düzgören, Ankara Valisi Nevzat Tandoğan iştirak etmişti.⁵⁸³

Emniyet İşleri Genel Müdürü Şükrü Sökmensüer'in de hazır bulunduğu Umumî Müfettişler Konferansının üçüncü toplantısı 8 Aralık 1936'da yapılmış, bu toplantıda üçüncü ve dördüncü umumî müfettişliğin bölgelerine dair izahatlar verilmiş ve bu izahatlar çerçevesinde konular değerlendirilmişti. Dördüncü Umumî Müfettişlik bölgesi umumî müfettişi general Alpdoğan değerlendirmelerinde birçok konudan bahsetmiş fakat bunlar içinde bölgenin asayiş ve emniyetine ilişkin değerlendirmelerini öne çıkarmıştı. Bu konuda, Şükrü Sökmensüer tarafından hazırlanarak kendilerine bırakılan haritalarının önemine değinmiş, bu haritalardan oldukça yararlandıklarını dile getirmişti. Bu haritalar geçmiş döneme ait suç ve ilişkili olayların haritası⁵⁸⁴ niteliğindediydi. Sökmensüer tarafından hazırlanmış olan bu

⁵⁸³ *A.g.e.*, s. 89.

⁵⁸⁴ Bu haritalar sözkonusu kaynakta yer alan rapor içinde veya ek olarak verilmemiştir.

haritalar yapılan girişimlere olan katkısı bakımından Dördüncü Umumî Müfettişlik bölgesi umumî müfettişi general Alpdoğan tarafından oldukça önemli görülmüştü.⁵⁸⁵

Şükrü Sökmensüer'in iştirak ettiği bir sonraki toplantı 9 Aralık'ta yapılmıştı. Bu toplantıda ağırlıklı olarak İkinci Umumî Müfettişlik Bölgesi ele alınmıştı.⁵⁸⁶ İkinci Umumî Müfettişlik bölgesinin en önemli konusu şüphesiz göçmenler meselesiydi.⁵⁸⁷ Bunun yanı sıra Pomaklar, Çerkezler ve "1934 Trakya Olayları" olarak bilinen tarihsel gelişmenin merkezinde bulunan Yahudilerle ilgili konular da toplantının başlıkları arasında yer almıştı. 1936'da Trakya Umumî Müfettişi olarak Umumî Müfettişler Konferansı'na katılmış olan Kâzım Dirik, 1934 Trakya Olayları'na ilişkin olarak şunları dile getirmişti:

*"İki sene önce bir hareket olmuş. Bu Yahudiler, İstanbul ve Çanakkale'ye inmişler. Bunların mevcudu Trakya'da 15-20 bin, Çanakkale'de de o kadardır... Bunlar sanayî ellerine almışlar, bütün ekonomi şebekesine girmiş ve teşkilâtlanmışlardır. Uzun yıllar bütün bu memleket bünyesini emmiye başlamışlardır... Ticaret işlerini ellerine almışlardır. Pasafık (barışçı) bir surette yerleşmişlerdir. Bunlara zecri hareket doğru değildir... Mukabil ekonomik hareket lazımdır... Yahudiler köylünün elindeki mahsulünü yanlış ve kendi menfaatine uygun fiyatlar göstermek sureti ile almakta ve halkı aldatmakta idi... Bütün kozayı da yine Yahudiler alıyordu..."*⁵⁸⁸

Emniyet İşleri Genel Müdürü Şükrü Sökmensüer 9 Aralık toplantısında da, daha önceki toplantılarda değindiği asayiş konularını ele almıştı. Şükrü Sökmensüer, asayiş sorunlarını ve buna yönelik çözüm önerilerini şu şekilde dile getirmişti.⁵⁸⁹

"...Üç sene zarfında memleketimizi alakadar eden asayiş noktasından memleketi üç bölgeye ayırabilirim:

1-Suriye; Payas'dan itibaren Malatya'dan Fırat'ın şimal kısmını ihtiva eder ki I., III. ve IV. Umumî Müfettişlik mıntıklarını alakalandıran en mühim parçası bu parçadır. Ehemmiyeti şu cepheden geliyor: Bizi yakın ve bir istikbalde alakadar eden dört devletin bulunmasıdır.. Elimizde kâfi miktarda inzibat kuvvetlerinin bulunmaması bizi fazlaca emniyetli bulunmaya sevkeder. Bizim endişemiz dahilden ziyade hariçten gelen tahrikattan ileri gelir. [1]928 senesinden beri görülen kıpırdamalar dahilden değil hariçten gelmiştir. Şark asayışı böyle olunca tedbirleri daha ziyade hudutlar haricinde bulmak ve gözümüzü hudutlar haricinde gezdirmek mecburiyetindeyiz. Bu mecburiyet Şark mıntikasında Garb'a nisbetle rengi değişmiş

⁵⁸⁵ A.g.e., s. 135-136.

⁵⁸⁶ A.g.e., s. 168.

⁵⁸⁷ Pehlivanlı, "Trakya Bölgesi'nde İskan edilen Balkan Muhacirlerinin Sosyo-Ekonomik Durumlarını Düzeltme ve Türkiye'ye İntibaklarını Sağlama Çalışmaları –Trakya Umumî Müfettişliği Raporlarına Göre-" , s. 438-452.

⁵⁸⁸ A.g.e., s. *Umumî Müfettişler Toplantı Tutanakları-1936*, s. 170-172.

⁵⁸⁹ A.g.e., s. 175-.

bir vaziyetten ibarettir. Rengi değişen vaziyet ilk dava olarak bir Kürtlük hareketinin mevcudiyetidir.”

Kürtlük hareketini idarî cepheden uzun bir açıklamayla değerlendiren Şükrü Sökmensüer, Kürdistan olarak belirlenen bir alanın mevcut olmadığını, Rusların bunu kullanmak istediklerini söylemişti. Bölgenin bir geçiş alanı olduğunu ve halkın Kürt olarak tanımlanamayacağını belirten Sökmensüer bu toplulukların kültür bakımından Kürt değil Türk olduklarını ifade etmişti. Sökmensüer, şarkta birçok aşiretin olduğunu, bunların içinde Kürt ismi ile alakalı olanlarının sınırlı bulunduğunu, gelecekte yapılacak büyük kültür hareketlerinde buna dikkat edilmesi gerektiğini belirtmişti. Bu kültür hareketlerine ehemmiyet vermek gerektiğini söylemişti. Birçok bölgede Kürt dilleri olarak söylenen dillerin tetkik edilmesi durumunda bunların birbirleri ile münasebetlerinin olmadığını görüleceğini belirten Sökmensüer toplantıda şu tespitlerde bulunmuştu:

“Hakkari, Midyat, Savur ve Silvan mıntıkalarındaki Kürt dilleri tetkik edilirse birbirine münasebeti yoktur ve hiç benzemezler. Silvan’daki Kürtler arasında Arap, Fars ve Asuri dilleri hâkimdir. Sason’da bazı aşiretlerde Arapça kelime dörtte üç hâkimdir. Fizyonomisi tetkik edilirse mavi göz, levent endam ve fevkalade güzel bir insan tipindedirler. Bunlar tetkik edilirse kan kaynaşması göze çarpar. O tiplerde bazen hakikaten siyah tipler vardır. Kömür gibi siyah Çingene’ye benzeyen insanlara da rastlanır. Dil itibarile muhtelif mıntıkların muhtelif lehçeleri vardır... Fizyonomi itibarile duygu ve dil itibarile ayrılıklar da görülür. Bunları iktisadî bir nam altında toplamak için iki kısma ayırmak lazımdır. Birisi zürra kısmı, diğeri de hal-i iptidaide ziraate yakın olmıyan insanlardır. Ziraate yakın olmıyanlar diğerlerinden daha zararlıdır. Ziraatta takip zihniyeti hâkimdir.”⁵⁹⁰

Sökmensüer, tespitlerine şunları da ilave etmişti:

“Milletleri kazanmak için onun diline ve boğazına hâkim olmalıdır. Asıl sebep iktisadîdir. Şarkın bütün ticarî münasebetlerini idare eden insanları tetkik ederseniz Sason, Mutki hatta Bingöl mıntıkasında mühim hayvan ticareti yapanlar Bitlis, Siirt ve Diyarbekirli açıkgoz tüccarlarır. Bu tüccarlar dün General Alpdoğan’ın⁵⁹¹ izah buyurdıkları veçhile halkın ayağına gidip menfaatlarını temin ederler. Köylü kültür cephesinden Türklükle alakası olmıyan insanlarla temas etmektedir. Bağlandığı ağa başka bir dil kullanır. O ağanın diline temessül eder [özümler].”⁵⁹²

Şükrü Sökmensüer bu tespitlerine açıklık getirmek için kendi başından geçen bir olayı da aktarmıştı. Bu olay Sason-Mutki Harekâtı sırasında gelişmişti:

⁵⁹⁰ *Umumî Müfettişler Toplantı Tutanakları-1936*, s. 175-178.

⁵⁹¹ Dördüncü Umumî Müfettiş General Alpdoğan 8 Aralık 1936’da Umumî Müfettişler Konferansı’nın üçüncü toplantısında bölgesine ilişkin değerlendirmeleri aktarıırken bu konulara da değinmiştir (*Umumî Müfettişler Toplantı Tutanakları-1936*, s. 129-139).

⁵⁹² *A.g.e.*, s. 178-179.

“1932 Sason Mutki harekâtında Muş vali vekili bulunuyordum. Bana otomatikman bir manga bırakmışlardı. Gercis dağı denilen mıntıkaya girdim. Bu mangada 4 Zaza, 4 Kürt, bir de Türk çocuğu vardı. Bu Türk çocuğu benimle çok alakadar oluyor. Mesela hayvandan indiğim zaman derhal koşup geliyor ve hayvanımı tutuyordu. Bu çocuk Zaza ve Kürtlerle anlaşamıyordu. Arızalı mıntıkada silahlı bir adam karşıma geldi. Bana “vali paşa” diye hitap etti. Bir asker gibi vaziyet aldı. Muntazam Türkçe konuşuyordu. Türkçeyi orduda ve sonra Bitlis’te öğrendiğini söyledi. Bitlis merkezi devletin himayesi olmaksızın Türkçeyi kendiliklerinden öğrenmişlerdir. Bütün aşiret isimleri Türk isimleridir. İktisadi ve kültürel alakasızlığı yüzünden Şark’ın rengi değişmiştir. Şarka bizim düşündüğümüz politika Kürde Kürt diye hitap etmemek, onu filan Türklerdensin diye ikaz edip o yolda hitap etmek faydalı bir hareket olacaktır. Garp’ta memur tabakasında tehlike yoktur. Şark’taki tahrirat kâtibi, mal müdürü, nahiye müdürü mahalli halktandır. En büyük tehlike küçük memurlardadır. Memur elemanını ele almak lazımdır. Şark’ta bittecrübe anlaşılmıştır ki temiz halk kütlesini iyi idare edersek asayiş vukuatı derhal durur.”⁵⁹³

Sökmensüer, Tunceli mıntikasındaki asayiş durumunun iyileştiğini söyledikten sonra, asayiş ve güvenlik açısından en büyük ve en mühim mıntika olarak gördüğü Cenup bölgesi için de değerlendirmeler yapmıştı. Sökmensüer, bu bölgedeki asayiş ve güvlikle ilgili durumun Fransızlarla olan ilişkilere yakından bağlı olduğunu belirtmişti:

“Fransızlarla iyi olursak asayiş nisbeten düzgündür. Aramız bozulursa asayiş de derhal bozulur ve vukuat artar. Burada koloni zabitlerinin oynadığı rol çok mühimdir. Şahsi menfaat mülahasasile şuradan buradan çete sokarlar, yarı menfaat kendisinindir. Bizimle siyaset tahavvülâtına [değişimine] uygun bir hudut olması itibarile Birinci Umumî Müfettişlik mıntakasinda asayiş tahavvülâtı vardır. İkinci ehemmiyeti Cenub’a kaçan insanların hudut üzerinde tekasüf etmiş [yoğunlaşmış] olmasıdır.

Cizre’den itibaren fesat yuvaları tesis eden insanlar sayabiliriz... Her 25 kilometrede Fransız tarafından kurulmuş Türkiye’ye suikasta hazır kimseler, yuvalar ve tabir-i mahsus [özel bir deyimle] ile “sebilhane bardağı” gibi dizilmiş Ermeni nesli ve yuvaları vardır. Diğer üçüncü bir ehemmiyeti de Kürtlük politikasının doğduğu ve alakadar olduğu bir mıntakadır.”⁵⁹⁴

İbrahim Şükrü bu toplantıda tarikatlardan ve bunların doğu ve güney mıntikalarındaki etkilerinden de bahsetmişti. Eğer ciddiye alınmaz ve ilgilenilmezse, bastırılmış olmalarına rağmen yeniden bir tehdit olabileceklerini de belirtmişti. Şükrü Sökmensüer bunun yanı sıra Trakya bölgesinde Pomakların dil konusunda Türkçeye karşı mesafeli duruşlarını da eleştirmişti.⁵⁹⁵ Ona göre Pomaklar eğitim kanalıyla

⁵⁹³ A.g.e., s. 178-180.

⁵⁹⁴ A.g.e., s. 180-181.

⁵⁹⁵ A.g.e., s. 181-182.

toplumla bütünleştirilmeye çalışılmaktaydı.⁵⁹⁶ Maksadının bütün Pomaklar olmadığını söyleyen Sökmensüer⁵⁹⁷ bu bölgedeki Çerkezler, Şeyh Said'in kardeşleri ve diğer kesimler konusunda uyanık olmak ve tedbirli davranmak gerektiğini belirtmişti.⁵⁹⁸

Şükrü Sökmensüer bölgesel meseleler dışında, ülkenin genelini ilgilendiren emniyet konusuna da değinmişti. Genel emniyete ilişkin iki önemli konuyu ele alan Sökmensüer'in önem atfettiği konular Nakşi Hareketi ve komünizmdi. Sökmensüer söz konusu meselelerin kendilerini oldukça düşündürdüğünü şu sözlerle ifade etmişti:

“Nakşi hareketinde bizi düşünmeğe sevk eden nokta, bu hareketin daha ziyade Kürtler arasında inkişaf bulması. İkinci nokta Cenup'ta mandater hükümetin himaye eylediği bu Nakşi hareketler gittikçe tevessü etmekte [yayılmakta] olup Diyarbekir'e kadar sokulmuştur. Bu bizim bildiğimiz Nakşi gibi değildir. Bütün tarikatlerdeki vahdet esasını almıştır. Herhangi bir tarikat adamı buna intisap edebilir. Mahpusları, katilleri himaye eder. Fena adamları iyi adam olarak kabul ve muhafaza eder. Telakkisi budur. Hudut muntakasında mühimdir. Başları kendilerine yardım eder. Şeyhlerine bila kayd-ü şart bağlıdır. Birine verilecek vazifeyi bila kayd-ü şart ifa eder. Bu hal tıpkı Taşnak teşkilâtında olduğu gibi verilecek en ağır vazifeyi yaparlar, adam öldürürler. Mühim noktalardan birisi de kadınlığı içine almasıdır. Diğer fenalığı da Nakşilik hemhudut olan muntakalarda yuva kurar; geçen sene Ankara, Keskin ve Antalya'da Nakşi tezahürler görüldü. Her köşede inkişafına çalışılmaktadır. Kötü ruhlara karşı şimdiden hazır bulunmak lazımdır.”⁵⁹⁹

İkinci mesele olarak komünizmi ele alan Sökmensüer şunları dile getirmişti:

“Komünistlik zaman zaman hamle yapar. Zabita tarafından yakalanır, söner, tekrar başlar. Nereden geldiği henüz tevazzuh etmemiştir [açıklığa kavuşmamıştır]. Bunlar neşriyata muntazaman devam ederler. Neşriyat en ziyade talebe arasında tahriktir. Profesörlerine karşı getirmek ve gençliği ele almaktır.. İkincisi devletin yaptığını iş kanunu⁶⁰⁰ ve saireyi zedelemek suretile tahriktir... Üçüncü sebebi; Türkiye'de askerî, iktisadî, kültürel bütün ihtiyaçları temin edeceğiz, sakın başka yere gitmeyin, Rusya'nın boyunduruğu altına girin diye propagandalar yapılır. Küçük küçük broşürler neşredilir. Ve gençliği tahrik edici muntazam gazeteler çıkarılır... Bunların şimdilik nüfuz ve hareketleri entelektüel tabakadadır. Onların

⁵⁹⁶ Pehlivanlı, “Trakya Bölgesi'nde İskan edilen Balkan Muhacirlerinin Sosyo-Ekonomik Durumlarını Düzeltme ve Türkiye'ye İntibaklarını Sağlama Çalışmaları –Trakya Umumî Müfettişliği Raporlarına Göre-”, s. 448.

⁵⁹⁷ 1936 Umumî Müfettişler Konferansı dördüncü toplantısında, Üçüncü Umumî Müfettiş Tahsin Uzer'in karşı görüş bildirmesi üzerine (*Umumî Müfettişler Toplantı Tutanaqları-1936*, s. 182).

⁵⁹⁸ *A.g.e.*, s. 182.

⁵⁹⁹ *A.g.e.*, s. 182-183.

⁶⁰⁰ Sökmensüer burada, 8 Haziran 1936 tarihinde kabul edilen 3008 sayılı yasadan bahsetmektedir (*Umumî Müfettişler Toplantı Tutanaqları-1936*, s. 183, dipnot).

*davası köylere nüfuz etmektedir. Fakat henüz köylere girmemiştir. Köylere girince tehlike daha ziyade büyür. İstanbul, İzmir gibi yerlerde bu propaganda devam etmektedir.”*⁶⁰¹

Sökmensüer bu toplantılarda önemli emniyet meselelerinin ve Şark'ta oluşan ayrılıkçı hareketlenmelerin çözümüne yönelik önerilerde bulunurken diğer meselelere de değinmiştir. Dil davasını önemsediğini ifade etmiştir. Türk renginden başka bir renk olmadığını söylemiştir.⁶⁰² Sökmensüer'e göre devletin bu tür meselelerde iki seçeneği vardır. Bulardan biri imha siyaseti bir diğeri de kültürel ve iktisadî telkindir. Sökmensüer telkin yolunun uygulanmasının sonuç verici olacağını belirtmiştir.⁶⁰³

Bu konuda Dördüncü Umumî Müfettiş Abdullah Alpdoğan da Sökmensüer'in düşüncesine yakın bir değerlendirmede bulunmuştu. Türklük, Kürtlerin kimliği gibi konular ve Türkiye Cumhuriyeti sınırlarında yaşayanlara Türk denilmesi mevzusu bu değerlendirmelerin ana konusu olmuştu. Asıl mesele, konunun Kürtüm diyenlere sen Türksün diyerek mi veya siz Kürtsünüz diyerek mi çözüleceğine dair ikilemdi. Onları ülkenin bütünlüğü içine alarak birliğin bir parçası haline getirmek önemli bir süreçti. Fakat Birinci Umumî Müfettiş Abidin Özmen siz Türksünüz demenin yegane çare olamayacağını, Kürtsünüz demekle onların ayrıştırılmayacağını, bilakis illa da böyle demenin gerekmediğini belirtmişti. Hatta, Sökmensüer'in görüşü çerçevesinde, kültürel altyapı ile geçmişteki Türk kimliklerinin hatırlatılması gereği üzerinde durulmuştu. Bu anlamda Sökmensüer'in görüşleri önemli oranda kabul görmüştü. Bu görüşe göre temsil, yani kültürel yoğunlaşma fikri öne çıkmıştı.⁶⁰⁴

Sökmensüer'in genel birçok mesele ile birlikte, Kürt meselesi⁶⁰⁵ üzerine yukarıda yaptığı değerlendirmeler ve çözüm yollarına ilişkin bakış açısı dikkate

⁶⁰¹ *A.g.e.*, s. 183.

⁶⁰² Üçüncü Umumî Müfettiş Tahsin Uzer'in 1936 Umumî Müfettişler Konferansı 4. Toplantısında (9 . 12. 1936) Şükrü Sökmensüer'in verdiği izahatın Kürtlük meselesi kısmına ilişkin, herkesi Türk kimliği esasınca tanımlamaya yönelik değerlendirmesine karşılık kendi düşüncesi olan Kürtleri kendi ad ve kimlikleriyle kabul etmeye dair düşüncesini aktarması karşısında Sökmensüer'in yaptığı karşı değerlendirme (*Umumî Müfettişler Toplantı Tutanaqları-1936*, s. 184-187).

⁶⁰³ *A.g.e.*, s. 187.

⁶⁰⁴ *A.g.e.*, s. 187-191.

⁶⁰⁵ Cumhuriyet Tarihi'nde Kürt meselesi temelde Kürt isyanlarıyla koştur bir anlam taşır. 13 Şubat 1925'de başlayan ve aynı yıl Mayıs ayı sonlarında bastırılabilen Şeyh Said isyanından başlayarak bir çok isyan söz konusudur. Özellikle Şeyh Said isyanı Takrir-i Sükûn dönemini başlatan ve Türkiye'nin siyasal yaşamına köklü etkileri olan, diğer isyanlarla bu etkileri devam ettiren bir meselenin sürekli hali durumundadır. Bu isyanlar 20'li yılların ikinci yarısı ve 30'lu yıllar boyunca Türkiye gündemine etki eden ve gündemi meşgul eden, aynı zamanda askerî ve diğer harcamalar nedeniyle önemli bütçe

değerdir. Kürt meselesinden doğan Kürt isyanlarının devlet yönetimine ve iç politikaya etkisi yadsınamaz derecede önemlidir. Uzun süreli isyanlar önemli sonuçlar doğuran gelişmeler olarak ülke yönetimini meşgul etmiştir.⁶⁰⁶ Bu bakımdan Kürt meselesi, üzerinde durmaya değer ve çözüm yolları konusunda fikirler üretmeyi gerekli kılan bir konudur. Sökmensüer de bu konuya bu bakımdan oldukça önem vermiştir.

Umumî Müfettişler Konferansında konuşulan önemli konulardan biri de kaçakçılık meselesiydi. Bu konuda Umumî Müfettişler Konferansı'nın özellikle 9 Aralık tarihli toplantısının öğleden sonraki oturumu ile 10 Aralık tarihli toplantının sabah oturumu önemliydi. Bu toplantılarda kaçakçılık konusu detaylı bir şekilde ele alınmıştı. Kaçakçılık ve kaçakçılık yolları üzerinde durulmuştu. Kaçakçılığın, İngiliz ve Fransızlar tarafından yapılan casusluk ve diğer faaliyetleri kamufle etmekte kullanıldığı belirtilmişti. Yabancı güçler bu girişimleri bölge insanları üzerinden yapmaktaydı. Ülke ve bölge üzerinde emelleri olan dış güçlerin bu yola oldukça sıklıkla tevessül ettikleri, bunu önlemenin de alınacak tedbirlerle mümkün olabileceği belirtilmişti.⁶⁰⁷

4. Sol Hareketler ve Komünizmle Mücadelesi

Millî Mücadele, ülkeyi işgalden kurtarmak ve böylece bağımsızlık kazanmak amacıyla verilen varlık yokluk savaşıydı. Bu savaş birden çok cephede verilmişti. Bu nedenledir ki belirlenen amaca ulaşmak için birçok kesimle işbirliği yapmak bir zorunluluk durumuna gelmişti. Birbirinden oldukça farklı siyasî ve ideolojik görüşler Millî Mücadele adı altında birleşerek ittifak yapabiliyordu. Bu ittifak içerisinde

gerektiren meselelerdir. Diğer taraftan kayıplar ve toplumsal yaralar açan bir süreç olarak Kürt meselesi önemlidir. Bu meselenin isyanlar şeklinde beliren süreci şöyle sıralanabilir: Şeyh Sait Ayaklanması 13 Şubat-31 Mayıs 1925, Raçkotan ve Ramazan Tedip Harekâtı 9-12 Ağustos 1925, Sason Ayaklanmaları 1925-1937, I. Ağrı Ayaklanması 16 Mayıs-17 Haziran 1926, Koçuşığı Ayaklanması 7 Ekim-30 Kasım 1926, Mutki Ayaklanması 26 Mayıs -25 Ağustos 1927, 2. Ağrı Harekâtı 13-20 Eylül 1927, Bicar Tenkil Harekâtı 7 Ekim-17 Kasım 1927, Asi Resul Ayaklanması 22 Mayıs 3 Ağustos 1929, Tendürük Harekâtı 14-27 Eylül 1929, Savur Tenkil Harekâtı 26 Mayıs-9 Haziran 1930, Zeylan Ayaklanması 20 Haziran-Eylül başı 1930, Oramar Ayaklanması 16 Temmuz-10 Ekim 1930, 3. Ağrı Harekâtı 7-14 Eylül 1930, Pülümür Harekâtı 8 Ekim-14 Kasım 1930, Dersim Tedip Harekâtı 1937-38 (Demirel, *Tek Partinin İktidarı*, 164 ; Tunçay, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek- Parti Yönetiminin Kurulması 1923-1931*, 2010, s. 134-135).

⁶⁰⁶Tunçay, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek- Parti Yönetiminin Kurulması 1923-1931*, 2010, s. 134.

⁶⁰⁷ *Umumî Müfettişler Toplantı Tutanaqları-1936*, s. 193-254.

komünist ideolojiyi kabul etmiş güçler de vardı. Bu birliğin karşısında ise değişik bileşenden oluşan güçlü bir cephe yer almıştı. Bu cephede, özellikle çapulcu çetelerle buların yanısıra, Yunanlıların, İngilizlerin ve hatta komünistlerin özendirmeleriyle Millî Mücadele kadrolarına karşı mücadele eden kesimler vardı. Bunlar, bazen toprak ağalarını bazen de eski güçlerini tekrar elde etmek isteyen derebeyi vasıflı kimseleri işgalcilerle birleşerek ayaklanmaya ikna edebilmişlerdi.⁶⁰⁸

Millî Mücadele’de işgalcilere karşı ittifak yapan güçler içinde yer alan ve önemli bir etkiye sahip bulunan fakat komünist ideoloji çerçevesinde hareket eden birlik Yeşil Ordu’ydu. Yeşil ordu 1920’de Asya’dan Avrupa emperyalizmini atmak ve işgali sonlandırmak amacıyla kurulan bir birlikti. Bunlar arasında Mustafa Kemal’in tanıdığı kimseler olduğu gibi kapatılan Yeni Gün gazetesinin sahibi ve daha sonra Cumhuriyet gazetesini de kuran Yunus Nadi ile genel sekreteri Hakkı Behiç Bey de bulunuyordu.⁶⁰⁹ Mustafa Kemal’e göre bu teşkilât başlangıçta Mustafa Kemal’in işlerini kolaylaştırmak amacıyla kurulan, onun adını kullanarak genişleyen ve gelişen bir teşkilâtı. Zamanla, Çerkez Reşit Bey ve Çerkez Ethem’in de Ankara üzerinden Yozgat’a gidip gelirken kurucuları arasına girdiği bu yapı bünyesine farklı kişileri de almaya başlamıştı. Fakat, Ethem ve Tevfik Bey’in müfrezelerinin bütün adamları zamanla Yeşil Ordu’nun temelini oluşturmaya başlamıştı.⁶¹⁰ Çerkez Ethem ve birliklerinin Millî Mücadele’de ön safta yer almaları onları güçlendirmişti. Özellikle iç isyanlarda gösterdikleri başarı halkın onlara karşı teveccühünü arttırmıştı. Bu destek siyasete girmeleri için bir alt yapı da oluşturmuş oldu. Bu, söz konusu kesimi daha fazla büyütecek ve hatta iktidar sahibi yapacak bir durumdu.

Yeşil ordu, millî bir ordunun oluşturulması gereği üzerinden hareket ediyordu. Onlara göre Ethem’in kuvvetleri ordunun çekirdeğini oluşturmalı böylece oluşturulacak sistemle Rusya’daki gibi millî bir ordu vücuda getirilmeliydi.⁶¹¹ Başlangıçta millî müfrezeler oluşturmak amacı olan bu teşkilât zamanla bu amacının dışında çok daha genel bir amaca yönelmişti.⁶¹² Yeşil Ordu düşüncesinin ideolojik temsilcisi olarak kurulan dernek ise gizli bir teşkilât olarak oluşturulmuş ve

⁶⁰⁸ Shaw, *a.g.e.*, s. 419.

⁶⁰⁹ *A.g.e.*, s. 420.

⁶¹⁰ Atatürk, *a.g.e.*, s. 320.

⁶¹¹ İnönü, *a.g.e.*, s. 215-216.

⁶¹² Atatürk, *a.g.e.*, s. 320.

faaliyetlerini de yine gizli olarak yürütmeye başlamıştı. Mustafa Kemal'in haberdar olduğu ve kendi adına genişletildiğini düşündüğü bu derneğe tavrı çok geçmeden netleşmeye başladı. Yaptırdığı araştırmalar neticesi derneğin nitelik bakımından zararlı bir yapıya dönüştüğü anlaşılmıştı.⁶¹³

Türk-Sovyet yakınlaşması Anadolu'da gizli komünist örgütlere zemin hazırlamıştı. Bunların teşkilât merkezleri daha çok İzmir, Ankara, Eskişehir, Harput, Sivas, Kayseri, Konya, Bursa, Kastamonu, Samsun, İstanbul ve Balkanlar olarak yaygın bir görünüm arz etmekteydi.⁶¹⁴ Bunlar, Yeşil Ordu Cemiyeti (hem gizli hem açık), Türkiye Komünist Partisi (gizli), Türkiye Halk İştirakiyim Partisi (açık), Türkiye Komünist Partisi (Mustafa Kemal Paşa'nın Türkiye'deki komünist faaliyetleri açığa çıkarabilmek için kurdurduğu açık ve resmi) olarak sıralanabilir. Söz konusu yapılardan ilk üçü Sovyetlerle ilişki kurularak yıkıcı ve bölücü faaliyetlere girişmişlerdi.⁶¹⁵

Sol eğilimli faaliyetler içinde Rusya göçmeni olan Tatar ve Çerkezlerden oluşan iki bağımsız birlik/ordu bulunuyordu. Çerkezlerin yönettiği bu birlik Millî Mücadelecileri desteklemek ve ayaklanmaları bastırmakta etkili olmuştu. Başlarında Çerkez Ethem vardı. Özellikle İzmir yöresinde Yunanlılarla mücadele eden bu birlikler Doğu Marmara'da ayaklanmaların bastırılmasında etkili olmuştu. Zamanla, acımasız bir sertlikle halka da zarar vermeye başlayarak, Yeşil Ordu ile birleşmişti. Ethem, gelişen süreçte, çeşitli komünist manifestolara bağlılık duymaya başlamıştı. Fakat, Ankara'nın düzenli ordu anlayışına bağlılık göstermediği için Ocak 1921'de birlikleri yenilgiye uğratarak dağıtıldı.⁶¹⁶ Çerkez Ethem bir de gazete çıkarıyordu. "Seyyare-i Yeni Dünya" adlı bu gazete Ağustos 1920'de Eskişehir'de çıkmaya başlamıştı. Yazı işleri müdürü de İstanbul'dan getirilen Arif Oruç oldu. Gazetenin başlığı altında "dünyanın fukare-i kasibesi (emekçileri) birleşiniz" yazıyordu. Gazete kendini önce Türk Bolşevik ardından da İslâm Bolşevik olarak tanımlamıştı. Çerkez Ethem, bolşevikliğin iyi karşılanması ve uygulanması halinde bu millet

⁶¹³ A.g.e., s. 322.

⁶¹⁴ Pehlivanlı, *Kurtuluş Savaşı İstihbaratında Tedkik Heyeti Amirlikleri*, s. 7.

⁶¹⁵ Aybars, *a.g.e.*, s. 199.

⁶¹⁶ Shaw, *a.g.e.*, s. 420.

tarafından kabul edileceğini, milletin bundan başka çaresinin olmadığını söylemişti. Ona göre, zaten dünyaya da bolşevizm hâkim olacaktı.⁶¹⁷

Mustafa Kemal, Sovyetlerle ilişkilerin iyi olmasına yönelik olarak oldukça hassas davranmıştı.⁶¹⁸ 1920 başlarında, Rus yardımlarını düşünerek, bazı komünist çalışmalara izin vermişti. Mustafa Suphi'nin isteklerine, bir ölçüde komünist çalışmalara, kolaylık göstererek esnek davranmıştı. Ankara'da Yeşil Ordu bağlantılı Türk Halk İştirakiyun Fırkası'na, komünist-ittihatçı yapısına rağmen göz yumulmuştu. Bu örgüt komünistleri kamuoyu önüne çıkaran ilk yapıydı. Fakat bunun alternatifi ve kontrol edicisi olarak 18 Ekim 1920'de Türk Komünist Fırkası kurulmuştu. Bu fırkanın başında Mustafa Kemal Paşa'nın güvendiği bir arkadaşı vardı. İştirakiyun Fırkası radikal davranışlar sergilemeye başlamıştı. Bunun yanı sıra Çerkez Ethem ve Yeşil Ordu ile ortak bildiri de yayınlamaya başlayınca kapatılmıştı. Yeşil Ordu dağıtılıp liderleri yakalandı. Fakat mahkemeleri Mart 1921'de Moskova Anlaşması imzalanana kadar yüzeysel seviyede devam etmişti.⁶¹⁹ Bu aşamadan sonra, bu tür girişimlere karşı engelleyici bir yaklaşım sergilenmeye başlanmıştı. Bu anlayış Millî Mücadele bittikten sonra da devam etti.

İbrahim Şükrü Sökmensüer de uygulanmaya başlanan bu yaklaşımı destekleyen ve görevi gereği sıkı bir şekilde tatbik eden bir bürokrattı. Bu çerçevede, Emniyet Genel Müdürü olduğu dönemde sol hareketler ve komünizm konusunda uygulamaya koyduğu önemli çalışmalar olmuştu. Sökmensüer, sol hareketlere ve komünizme karşı mücadelesini hem Emniyet Genel Müdürlüğü döneminde hem de 1946'da İçişleri Bakanı olduğu süreçte çok net ve kararlı bir şekilde vermişti.

Sökmensüer, Emniyet Genel Müdürlüğü döneminde yapılan 1936 Umumî Müfettişler Konferansı'nda bu konuyu ele alarak önemli değerlendirmeler yapmıştı. Bir emniyet sorunu olarak gördüğü komünizm meselesine dikkat çekmişti.⁶²⁰ Sökmensüer'e göre memleketin muhtelif yerlerinde ve özellikle de İstanbul ve İzmir'de zaman zaman komünizm hareketleri baş göstermekteydi. Entelektüel tabaka ve öğrenciler arasında tahrikat ve neşriyatlar yapılmıştı. Sökmensüer, dünyanın

⁶¹⁷ Hıfzı Topuz, *II. Mahmut'tan Holdinglere Türk Basın Tarihi*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2003, s. 134.

⁶¹⁸ Pehlivanlı, *Kurtuluş Savaşı İstihbaratında Askerî Polis Teşkilâtı*, s. 169, 170.

⁶¹⁹ Shaw, *a.g.e.*, s. 421.

⁶²⁰ *Umumî Müfettişler Toplantı Tutanaqları-1936*, s. 36-38.

birçok başka bölgesinde komünizm hareketlerinin artmasını ve bunun getireceği sorunları, bunların Türkiye'yi de etkileyebilecek olması ihtimalini yakından takip etmişti. Sökmensüer bu gelişmeleri oldukça önemsemiş ve önemli bir emniyet sorunu olarak görmüştü. Sökmensüer'e göre, memlekette iş hacmine dayalı olarak gelişen büyüme, fabrikaların ve buna bağlı olarak amele (işçi) gücünün çoğalması, komünizm ve buna emsal cereyanların artmasında bir dayanak noktası oluşturmuştu. Bu da polis teşkilâtını daha güçlü bir duruma getirmeyi gerekli kılıyordu.⁶²¹

Sökmensüer, Emniyet Genel Müdürü iken komünizm karşısında önemli bir direnç noktası görevi görmüştür. Bu dönemde komünizme karşı açık ve gizli çalışmalar yapmıştır. Bu amaçla konuyla ilgili görevlendirdiği adamlarını komünist teşkilâtlar içine komünist gibi sokmuş, onların faaliyetlerinden haberdar olarak gereken tedbirleri zamanında almaya muvaffak olabilmıştır. Bu doğrultuda yapılan faaliyetler çerçevesinde önemli belgeler ele geçirilmiştir. Bu dönemde İçişleri Bakanı tedavi için Viyana'ya gittiğinden dolayı bu makama vekâleten Celâl Bayar bakmaktaydı. Eline geçen "altı ok altı kazık" içerikli yayınları alarak Bayar'a giden ve durumu aktaran Sökmensüer bunların komünistlerce çıkarılan aldatıcı yayınlar olduğunu, Halk Partisi ve Atatürk aleyhinde yazılar içerdiğini, altı umdeyi zedeleyen ve Atatürk'e sirayet eden içerik barındırdığını aktarmıştı. Bayar'ın bu konuda rahat davrandığını ve onun, bu konuların kamuoyunda tartışılması, münakaşa edilmesi yönünde görüş belirttiğini söyler.⁶²² Sökmensüer, Emniyet Genel Müdürlüğü döneminde zaman zaman komünizm konusuyla meşgul olmuş bir kişi olduğunu ve meşrutiyet devrinden beri Türkiye'de devam eden komünizm hareketlerini günü gününe takip ettiğini belirtmiştir.⁶²³

Şükrü Sökmensüer komünizme karşı mücadelesini ağırlıklı olarak İçişleri Bakanlığı döneminde yapmıştır. Bu nedenle, Sökmensüer'in hem Emniyet Genel Müdürlüğü (1934-1939) hem de İçişleri Bakanlığı (1946-1947) dönemlerinde komünizme karşı yaptığı faaliyetler tezimizin üçüncü bölümünde, "Şükrü Sökmensüer'in komünizmle mücadelesi ve Nazım Hikmet meselesi" başlığı altında ele alınmıştır.

⁶²¹ A.g.e., s. 37, 75.

⁶²² İnan, *Tarihe Tanıklık Edenler*, "Şükrü Sökmensüer", s. 137.

⁶²³ A.g.e., s. 139.

5. Dersim Meselesi

Selçuklu Devleti Anadolu'yu fetih hareketlerine giriştikten bir süre sonra Türkmen boyları Dersim bölgesinde hâkim olmaya başlamıştı. Saltuklular Nazimiye bölgesinde, Mengücekler ise Pertek, Hozat, Ovacık, Çemişgezek, Kemah bölgelerinde etkili egemenlik kurmuştu. Melikşah da Ani ve Kavur savaşındaki başarılarından dolayı Türkmenistan'ın Horasan bölgesinden getirilen birçok boy ve oymağı bölgeye iskân etmişti. Buna dayalı olarak Dersimlilerin Horasan kökenli olduklarına ilişkin Seyit Rıza'nın Atatürk'e bir mektup yazdığına dair görüşler de vardır. Dersim birinci dönem mebusu Hasan Hayri Bey benzer görüşleri gündeme taşımıştır.⁶²⁴ Dersim bu şekilde tarihsel bir arka plana sahip olsa da gerek Osmanlı gerekse Cumhuriyet dönemlerinde sık sık isyanların yaşandığı bir coğrafya olarak sürekli gündemde kalmıştır.

Dersim İsyanları ve bu isyanlara kaynaklık eden Dersim meselesi, Cumhuriyet tarihinin önemli konularından ve bu gün hâla üzerinde konuşulan ana sorunsallarından biridir. Dersim meselesi hem yerel hem de uluslar arası konjonktürel kaynaklardan beslenen bir sorundur. Bu anlamda Kürtlerin tarihsel süreçte değişik güçler tarafından kullanılmış olmalarına bir örnek teşkil etmesi bakımından Dersim meselesinden bahsetmek mümkündür. Bu meseleyi sadece yerel kaynakların tetiklediği bir olgu olarak anlamak konuyu eksik tartmak olacaktır. Dersim Kürtlerini kışkırtarak hükümetin karşısında yer almalarını ve böylece devletin zayıflatılmasına katkı vermelerini sağlamak düşüncesinden hareket eden bu güçler zaman zaman Ermeni-Kürt birlikteliği anlayışıyla da hareket etmişlerdir. Bu amaçla birçok merkezden Dersim'e komitacı gönderildiği gerçeği bunu açıklamak için bizlere önemli veriler sunmaktadır.⁶²⁵

Dersim meselesine kaynaklık eden ve başlangıçta feodal yapının korunması adına yapılan Dersim isyan hareketi zamanla, birçok iç ve dış etmenin etkisinde kalarak, farklı bir boyuta taşınmaya başlanmıştı. Olay başlangıçta, Şeyh Sait İsyanı'ndan farklı olarak, Cumhuriyet'e ve devlete dönük ayrılıkçı isyan durumunda değilken zamanla Kürt isyanına evrilmeye başlamıştı. Önce, Kürt kimliğine

⁶²⁴ Ramazan Demir, *Feodalizmin Devlete İsyanı ve Dersim Olayları*, Palme Yayınları, Ankara, 2011, s. 12-13.

⁶²⁵ Nurşen Mazıcı, *Uluslararası Rekabette Ermeni Sorununun Kökeni 1878-1920*, Pozitif Yayınları, İstanbul, 2005, s. 96.

mezhepçi Alevi elbisesi giydirilerek feodal yapının korunması sağlanmaya çalışılmış, ardından da devletle karşılıklı varlık yokluk mücadelesine girilmiştir.⁶²⁶

Dersim, Cumhuriyet tarihi içinde, uzun bir süre merkezi yönetimle sorunlu olan, merkezi yönetimin otoritesini tam anlamıyla uygulamadığı/uygulayamadığı bir bölge olarak önemli bir coğrafyaydı. Bu bölgede merkezi hükümetin kontrolü sağlama çabaları sorunlu bir dönemin yaşanmasına ve sonuçta bu gün hâla konuşulan konuların oluşmasına neden olmuştu. Bu amaçla söz konusu dönemde birçok uygulama yapılmış ve çeşitli kanunlar çıkarılarak bölgenin ülke bütünlüğüne entegrasyonu sağlanmaya çalışılmıştı.

1934 İskan Kanunu, 1935 Tunç-eli Kanunu⁶²⁷ ve 4 Mayıs 1937 tarihli Tunceli Tenkil Harekâtına Dair Bakanlar Kurulu Kararı⁶²⁸ bizzat Mustafa Kemal'in emriyle çıkarılmıştır. 4 Mayıs 1937 tarihli Dersim'in kaderini belirleyen bakanlar kurulu toplantısına Atatürk başkanlık etmiş ve alınan kararlar doğrultusunda Dersim harekâtı başlatılmıştı. Trabzon Atatürk Köşkü'nde bulunan haritanın üzerinde asılan yazıda Atatürk'ün Dersim harekâtını bizzat yönettiği yazılmaktadır. Haritada Dersim bölgesi işaretlenmiştir. Askerî planlar bizzat Mustafa Kemal Atatürk tarafından çizilmiştir. Sabiha Gökçen de anılarında harekât emrini Atatürk'ün verdiğini anlatmaktadır.⁶²⁹ Yapılan harekâtlar devletin kendini koruma refleksi olarak ortaya çıkmıştı. Oysa devlet bu harekâtdan önce bölgeye halkın ihtiyaç duyduğu devlet imkânlarını getirmek için oldukça önemli mücadeleler vermişti. Devletin amacı geri kalmış kapalı feodal yapıyı ortadan kaldırmaktı. Yol, köprü, okul, hastane, emniyet gibi imkânlar feodal sistemin ortadan kalkmasını sağlayacak hizmetler olarak bölgeye tatbik edilmeye başlanmıştı. Bu hizmetler feodal yapının sonunu getirecek gelişmelerdi. Feodal yapı bunu çok iyi anlamıştı. Halk bunları görürse feodal düzenin şeyhleri, seyyidleri, mirleri, ağaları ortadan kalkmış olacaktı. 1936'da Hatay Meselesi'nin kritiklediği dönemde, Türkiye ve Fransa'nın savaşın eşiğine gelmesi,

⁶²⁶ Demir, *Feodalizmin Devlete İsyanı ve Dersim Olayları*, s. 33.

⁶²⁷ 25 Aralık 1935'de çıkarılan, 2884 sayılı "Tunceli Vilayeti'nin İdaresi Hakkında Kanun. Kısa adı Tunceli İslahat Kanunu'dur. 1936'da yürürlüğe girmiştir (Demir, *Feodalizmin Devlete İsyanı ve Dersim Olayları*, s. 90, 101).

⁶²⁸ Atatürk'ün ve Genelkurmay Başkanı Fevzi Çakmak'ın da katıldığı bir bakanlar kuruludur (Demir, *Feodalizmin Devlete İsyanı ve Dersim Olayları*, s. 97,119).

⁶²⁹ (Erişim) DersimNews.com/özel. 13.04.2016.

Suriye'nin sınır boylarındaki unsurları isyana teşvik etmesi gibi gelişmeler Seyit Rıza için bulunmaz bir fırsat oluşturmuş, böylece isyan ivme kazanmıştı.⁶³⁰

Dersim Olayı'nın başlangıç noktası Şeytan Köprüsü'nün basılmasıdır. Bu baskında bütün askerler katledilmiş ve başlarındaki subay öldürüldükten sonra köprü yakılmıştı. Bu gelişme üzerine devlet duruma müdahale ederek isyanı bastırmak için oldukça kararlı bir harekât başlatmıştı. Bu harekât uzun süre devam etmiş ve isyan bastırılarak isyanı yönetenler cezalandırılmıştı. Olayın isyan mı yoksa sosyal bir olgunun patlaması mı olup olmadığına ilişkin farklı görüşler yıllarca dile getirilmiştir.⁶³¹ Dersim İsyanı sırasında ve sonrasında yaşanan gelişmelere şahitlik eden birçok kişi vardır. Bunlardan biri de İhsan Sabri Çağlayangil'dir. Çağlayangil, Dersim olayının içinde bulunan, dönemin önemli simalarından biridir. Onun, Dersim Olayı'nın içinde bulunmasını sağlayan ise Atatürk döneminin ünlü isimlerinden Emniyet Genel Müdürü Şükrü Sökmensüer olmuştur.⁶³²

İsyanın bastırıldığı günlerde Mustafa Kemal Atatürk doğu vilayetlerine yönelik bir seyahate çıkmıştı. Başvekil Celâl Bayar, Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya, Nafia Vekili Ali Çetinkaya bu seyahatte Atatürk'e eşlik etmişlerdi.⁶³³ Atatürk önce Sivas'a uğramış ardından da Malatya ve Diyarbakır'a hareket etmişti. Bu sırada Elazığ'da, Dersim Harekâtı sonrası yakalanan isyancılara dönük olarak görülmekte olan davanın mahkemesi bitmiş ve Seyit Rıza ile altı arkadaşı idama mahkum edilmişti. Atatürk Malatya'dan sonraki durağı Elazığ'a, Diyarbakır'a uğradıktan sonra gelecekti.⁶³⁴ Diyarbakır incelemelerinden sonra Elazığ'a gelen Atatürk buradan Tunceli'ye geçmiş ve Hozat deresi üzerinde yer alan yeni beton köprüyü açarak bu köprüye Singeç adını vermişti.⁶³⁵

⁶³⁰ Demir, *Feodalizmin Devlete İsyanı ve Dersim Olayları*, s. 82-83.

⁶³¹ İhsan Sabri Çağlayangil, *Çağlayangil'in Anıları*, "Kader Bizi Una Değil Üne İtti," Hazırlayan: Tanju Cılızoğlu, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2007, s. 65.

⁶³² Çağlayangil, *Çağlayangil'in Anıları*, s. 65.

⁶³³ *Akşam*, 13 Teşrinisani 1937, Cumartesi, "Atatürk Şark Seyahatine Çıktılar," s. 1. ; *Akşam*, 14 Teşrinisani 1937, Pazar, "Atatürk Sivas'tan Sonra Çetinkaya'ya Vasil Oldular," s. 1, 6.

⁶³⁴ *Akşam*, 15 Teşrinisani 1937, Pazartesi, "Büyük Önder Malatyadan Diyarbakıra Hareket Etti," s. 1, 10.

⁶³⁵ *Akşam*, 18 Teşrinisani 1937, Perşembe, "Atatürk Dün Elaziz'den Tunceli'ne de Gittiler," s. 1, 4.

Bu dönemde Emniyet Genel Müdürü olan Şükrü Sökmensüer, seyahatin yapıldığı günlerde, Çağlayangil'i özel bir görevle bölgeye göndermişti. Çağlayangil anılarında bu görevlendirmeyi şöyle anlatır:

“Şükrü Sökmensüer, Atatürk döneminin ünlü Emniyet Genel Müdürlerinden. Bir gün beni çağırdı. ‘Atatürk Diyarbakır’da⁶³⁶ Singeç Köprüsü’nü açmaya gidecek’ dedi. O tarihte Seyit Rıza, Dersim’in lideri. Aynı zamanda kendisi peygamber sülalesinden geliyor. Seyit Rıza’nın bir de dini kimliği var. Fırat, Şeytan Köprüsü denen mevkide dört metreye kadar daralır. Derinliği de deniz gibi 17 metre olur. Burada bir köprü yapmışlar. Köprüünün başında bir karakol. Karakolda 33 askerimiz var. Askerlerin başında İsmail Hakkı adında bir yedek teğmen. Köprüye Dersimliler bir baskın düzenliyorlar. Baskında karakol yakılıyor. Ve otuz üç askerimiz şehit ediliyor.. İşte bu olay Dersim isyanının başlamasıdır. Atatürk olayla ilgileniyor ve ilgililere kesin talimat veriyor. ‘Bu meseleyi kökünden hallediniz’.”⁶³⁷

Bu görevlendirmeden çok daha önce Çağlayangil bir kez daha bölgeye gitmişti. Elazığ bölgesinde o tarihlerde Umumî Müfettişlik⁶³⁸ uygulaması dolayısıyla Umumî Müfettiş Hüseyin Abdullah Alpdoğan Paşa vardı. Ankara’dan vali İbrahim Ethem Akıncı⁶³⁹ ile birlikte Elazığa giden Çağlayangil, Alpdoğan’a misafir olmuştu. Amaçları Dersim harekâtını incelemektir. Bu amaçla Alpdoğan’ın;

“İyi ki geldiniz. Ben de yarın orada bir mevkiye gideceğim. On beş gün önce tercüman aracılığıyla asilerle konuştum. Kendilerine ‘Aşiretlerin başı olan kimseleri teslim ederseniz harekâtı durduracağız, barış yapacağız’ dedim. Yarın da son gün. Gideceğimiz mevki biraz tehlikeli. Ne olacağı belli olmaz. İsterseniz sizi de alabilirim” dediğini aktarmaktadır.⁶⁴⁰

Belirlenen mevkiye giderek, isyancılarla Alpdoğan’ın görüşmesine ve teslim listesi üzerine yapılan pazarlık ve münakaşaya şahit olan Çağlayangil 15 kişilik listede Seyit Rıza’nın adının da olduğunu görmüştü. Fakat onlar onu teslim etmek istememişlerdi. Devletin bölgede hâkim olmamasının cezasını bu yerel ağaların kendilerine çektirdiğini, devletle bu tür işbirliğinde zararı devletin bıraktığı boşlukta kendilerinin gördüğünü belirtmişlerdi.⁶⁴¹ Bu görüşmelerden bir süre sonra Hozat-Kızıldağ muntıkası teslim olmuş ve Seyit Rıza da teslim olmak için müfrezelere

⁶³⁶ Bu köprüünün Tunceli’nin Pertek ilçesindeki bir köprü olduğu da söylenir. Köprü Singeç olarak bilinen fakat asıl adı Soyungeç olan köprüdür.

⁶³⁷ Çağlayangil, *Çağlayangil’in Anıları*, s. 66. ; Demir, *Feodalizmin Devlete İsyanı ve Dersim Olayları*, s. 119.

⁶³⁸1936 Umumî Müfettişler toplantısı içinde bu gelişmelere ilişkin raporlara bakılabilir.

⁶³⁹ Demirci Efe ile Kurtuluş Savaşı’nda Çete kurarak birlikte mücadele eden bir kişilik. (Çağlayangil, *Çağlayangil’in Anıları*, s. 66).

⁶⁴⁰ Çağlayangil, *Çağlayangil’in Anıları*, s. 66.

⁶⁴¹ A.g.e., s. 68-69.

mektup göndermişti.⁶⁴² Mektubu göndermeden önce Seyit Rıza hava hücumunda ağır yaralanarak şakiler tarafından Munzur'un şimaline kaçırılmışsa da yakalanmasının yakın olduğu anlaşılmıştı.⁶⁴³ Çağlayangil bu olaylardan sonra Ankara'ya dönmüştü. Aylar sonra Seyit Rıza'nın yakalandığı haberi Ankara'ya ulaştı. Yukarıda bahsettiğimiz Singeç Köprüsü açılışı konusu da bu gelişmeler sonunda olmuştu.

Şükrü Sökmensüer, Çağlayangil'i Atatürk'ün doğu gezisi ve Singeç Köprüsü'nü açma programına ilişkin olarak görevlendirirken şöyle demişti: "Atatürk, Singeç Köprüsü'nü açmaya gidecek. Dersim Harekâtı bitti. Beyaz donlu altı bin doğulu Elazığ'a dolmuş. Atatürk'ten Seyit Rıza'nın hayatını bağışlamasını isteyecekler. Beyaz donluların Atatürk'ün karşısına çıkmalarına meydan vermeyelim". Burada Çağlayangil'e verilen asıl görev mahkeme sürecinin takibi ve uygulanmasını sağlamaktı. Böylece Atatürk'den bir talepte bulunulması engellenmiş olacaktı.⁶⁴⁴

Yine Sökmensüer, Çağlayangil'e: "Sivillerden, Emniyet Genel Müdürlüğü'nün siyasî şubesinden istediklerini al. Atatürk'ün istasyondan halkevine kadar korunması da size ait" diyerek görevlendirmişti. Çağlayangil yanına altı kişi alarak trenle Ankara'dan Elazığ'a vardı. Burada bazı görüşmeler yaparak hafta sonuna gelse de mahkeme kararı çıkartmaya muvaffak olmuş, Atatürk'ün Elazığ'a gelmesinden önce idam sürecinin tamamlanmasını sağlamaya çalışmıştı. Abdullah Paşa'dan, sıkıyönetim komutanı olması dolayısıyla, onay olarak boş kağıda, "yukarıdakiler tasdik olunur" ibareli yazıyı alan Çağlayangil, hâkimin bir karar vermesini beklemeye başlamıştı. Sonuçta hâkimin verdiği karar doğrultusunda idam işlemleri gerçekleştirilmiş oldu.⁶⁴⁵ Atatürk bir gün sonra Elazığ'a gelmişti. Şükrü Sökmensüer de Atatürk'le beraber Elazığ'a gelmiş, idamlar o gece gerçekleştirilmiş, idam Çağlayangil tarafından fotoğraflanmıştı. Gece trende uyuyan Atatürk sabahleyin Çağlayangil'i çağırarak Seyit Rıza'nın idam sehpasında fotoğraflanmasıyla ilgili olarak serzenişte bulunmuş ve bu fotoğrafın negatifıyla birlikte yok edilmesi talimatı vermişti. Çağlayangil'e göre, kısa konuşmalarından

⁶⁴² *Akşam*, 23 Haziran 1937, Çarşamba, "Hozat-Kızıldağ Mıntıkası Teslim Oldu," s. 1.; *Akşam*, 24 Haziran 1937, Perşembe, "Kutu Deresindeki Şakiler İçin Teslimden Başka Çare Kalmadı," s. 1, 2.

⁶⁴³ *Akşam*, 29 Haziran 1937, Salı, "Seyid Rıza Hava Hücumu Esnasında Ağır Yaralandı," s. 1. ; *Akşam* 30 Haziran 1937, Çarşamba, "Seyid Rıza Bir Mektup Göndererek Aman Diledi," s. 2.

⁶⁴⁴ Çağlayangil, *Çağlayangil'in Anıları*, s. 69.

⁶⁴⁵ *A.g.e.*, s. 70-73.

anladığı kadarıyla, Atatürk bu olayı derinlemesine bilmemekteydi. Daha sonra Singeç Köprüsü açılmış ve tekrar Elazığ'a dönmüştü. Çağlayangil, halkevi programından sonra Atatürk'ün treninden ayrı olarak, yolcu treniyle Ankara'ya dönmek istemişti. Bu amaçla Şükrü Sökmensüer'den olur talep eden ve onay alan Çağlayangil'in bu isteğinden haberdar olan Atatürk "Hayır, bizim için gelen, bizimle gider" diyerek kalmasını istemişti.⁶⁴⁶

Gazetelerin kaynaklık ettiği bir habere göre, dönemin istihbarat teşkilâtı olan Milli Emniyet Hizmeti Riyaseti'ne (M.E.H/MAH) sunulan bir rapor Mustafa Kemal ile Seyit Rıza'nın idamdan hemen önce gizlice görüşmelerine ilişkindir.⁶⁴⁷ Harekât sırasında MAH görevlisi merkeze bir rapor geçmişti. Buna göre 15 Kasım gecesi Atatürk'ün "şakilerin lideri" Seyit Rıza ile idam öncesi görüştüğü belgelerle belirtilmektedir. MAH görevlisi, Ankara'dan alınan şifreli talimatname ile İhsan Sabri Bey'le görüşülerek ve onun emir ve talimatlarına uyularak, olayla ilgili raporun başvekâlete hızla ulaştırılmasını sağlamaya çalışmıştı. Buna göre, özetle, görüşme sonrası Seyit Rıza ile ilgili mahkemenin toplanacağı, karar alınacağı ve idamların hafta sonuna yetiştirilmesi gerektiği iletilmişti. Mahkeme kararını verir vermez Rıza ile Cumhurbaşkanı bir araya getirilecek, görüşme gizli olacak ve hassasiyetle tedbirlerin yürütülmesi sağlanarak, MAH bünyesinde Zazaca bilen güvenilir bir görevlinin bölgeye intikali sağlanacaktı.⁶⁴⁸ Emniyet Genel Müdürü Sökmensüer ile yapılan görüşmeden sonra gerekli asayiş, güvenlik ve gizlilik tedbirleri planlanarak bölgeye gidilmişti. Mahkeme kararı açıklanınca "Buğday Meydanı," 7 kişi için idam sehpaları ve bu idamın celladı olacak Çingene çocuk hazır hale getirilmişti. Gece 12.20'de Seyit Rıza ve diğerleri mahkemeye getirilerek suçları okunmuştu. Buna göre 14 beraat 7 idam kararı verilmişti.

Bir buçuk saat kadar süren mahkemeden sonra Seyit Rıza alınarak Emniyet Genel Müdürü ile İhsan Sabri Bey'in aracına bindirilmiş ve Elazığ merkez tren istasyonuna getirilmişti. İstasyon görevlileri gizlilik ve asayiş nedeniyle evlerine gönderilmişti. Bu alanda sadece MAH görevlileri bulunuyordu. Reis-i Cumhuriyet'un Beyaz Treni kör makastaydı. 10 dakikalık bekleme süresinden sonra trene

⁶⁴⁶ A.g.e., s. 73, 75.

⁶⁴⁷ (Erişim) www.gunes.com/gundem/ataturk-ile-seyid-rza-ne-konustu-141327 (Yeni Şafak) 20.04.2015.

⁶⁴⁸ (Erişim) www.gunes.com/gundem/ataturk-ile-seyid-rza-ne-konustu-141327 (Yeni Şafak) 20.04.2015.

alınmışlardı. Trende Alpdoğan Paşa, Kâzım Orbay ve Atatürk'ün yaveri de bulunuyordu. Söz konusu buluşmada karşılıklı konuşmaların olduğu ve görüşmenin kısa bir süre sonra sona erdiği belirtilmişti. Görüşmenin ana teması af dileme bahsi etrafında gelişmişti.⁶⁴⁹ Mustafa Kemal'in, idam edilmeden önce Seyit Rıza ile görüştüğü bahsi başka kaynaklarda da geçmiştir.⁶⁵⁰ Mayıs 2010 tarihli Kirmancıya Beleke dergisinde yer alan makale bu mevzudadır. Buna göre Mustafa Kemal, Seyit Rıza ve arkadaşları idam edildiği gece Elazığ'daydı. İdamdan önce Seyit Rıza, Mustafa Kemal ile görüştürülmüştü.⁶⁵¹ Makalenin yazarı ve derginin genel yayın yönetmeni Serhat Halis görüşmeyi belgelemek üzere bu makaleyi kaleme almıştır.⁶⁵² Buna göre bu konuda Çağlayangil'in kitabı referans alınabilir. Fakat Serhat Halis makalesinde Çağlayangil'in anlatılarının doğru olmadığını da ortaya koymaya çalışmıştır. Halis burada Sökmensüer'in yapmış olduğu uyarıyı aktarmakta, fakat bazı eleştiriler de getirmektedir. Çağlayangil ile röportajı Kemal Kılıçdaroğlu yapmıştır. Konunun saklı tarafının, Çağlayangil tarafından söylendiği fakat açıklanmamış olduğu belirtilen kısmının, yani Çağlayangil'in itiraflarının açıklanması istenmektedir. Bunu da Kılıçdaroğlu'nun yapması beklenmektedir. Çağlayangil ile yapılan görüşme 1986 yılında Bursa'da İhsan Sabri Çağlayangil'in⁶⁵³ evinde yapılmıştı. Röportaj sınırlı olarak yayınlanmıştır. Geri kalan kısımları bilen, kaydını tutan ve açıklaması gerekenin Kemal Kılıçdaroğlu olduğu belirtilmiştir.⁶⁵⁴

Dersim meselesi, her ne kadar gizli kalan birçok yönü olsa da, genel anlamda Şeyh Sait İsyanı benzeri, dış mihrakların etkisi ile şekillenen bir isyan olma özelliğine de haizdir. İsyan bazı uluslar arası siyasî mihrakların çeşitli politikalar için kullandığı bir gelişmeydi. İsyancılar ise bu politikacılar için kullanılabilen bir maşa durumundaydı. Zira, benzer bir isyan olarak 1925 Şeyh Sait İsyanı, Musul Meselesi

⁶⁴⁹ (Erişim) www.gunes.com/gundem/ataturk-ile-seyid-rza-ne-konustu-141327 (Yeni Şafak) 20.04.2015.

⁶⁵⁰ (Erişim) Dersimnews.com. 13.04.2016.

⁶⁵¹ (Erişim) DersimNews.com/özel. 13.04.2016.

⁶⁵²(Erişim) DersimNews.com/özel ; Serhat Halis, "Gizlenmek İstenen Tarihi Gerçek, Mustafa Kemal-Şeyh Rıza Görüşmesi", *Kirmancıya Beleke: Kültür Tarih Halkbilim Bilimsel İnceleme ve Araştırma Eleştiri Dergisi*, Mayıs 2010 Sayı 4 (int.)

⁶⁵³Zülfü Livaneli'nin Vatan gazetesinde çıkan yazısı Çağlayangil'in anıları ve belgelerinden yararlanılarak kaleme alınmıştır.

⁶⁵⁴ Çağlayangil'in röportajının yayınlanan kısımları Munzur Dergisi'nin 30. sayısında yer alır.

ile eş zamanlı gelişen bir durum olarak ortaya çıkmıştı. İsyan İngiltere'nin bir müdahalesi olarak da anlaşılmıştı.⁶⁵⁵ Dersim meselesi döneminde ise Hatay Davası ve buna bağlı olarak gelişen süreç vardı. Dersim meselesi Fransızlarca bir manivela olarak kullanılabilir özellikteydi. Bir başka deyişle Dersim İsyanı, Hatay Meselesi'yle ilişkili olabilecek nitelikte gözüküyordu. Bu isyan böyle bir dönemde devletin gücünü zayıflatabilecek, ülke yönetimini, genel politikaları ve dış güçlerle mücadeleyi etkileyebilecek bir niteliğe sahipti.

Dersim olaylarında Cumhuriyet Hükümeti'nin birçok affı söz konusu olmuştur. Bunların bazı nedenleri mevcuttur. Özellikle Millî Mücadele'de Mustafa Kemal Paşa'ya Haydar ve Diyar Ağalar tarafından verilen destek bunda etkili olmuştu. Fakat üç defa çıkarılan af bazı yanlış anlamalara neden olunca devlet duruma el koymaya karar vermişti. Afların yanı sıra bazı yardımlar da söz konusu olmuştu. 1929'da, Vali ve Umumî Müfettiş olan İbrahim Tali Bey'in, Seyyid Rıza'yı isyandan, saldırı ve soygunlardan alıkoymak için uğraştığı bazı kaynaklarda belirtilmektedir. Buna göre İbrahim Tali Bey bu amaçla 2 bin lira para ve bir sandık dolusu hediye yollayarak bu tür emellerden vazgeçmesi için gayret etmişse de bir sonuç elde edememiştir.⁶⁵⁶ Sonuçta, isyanların bastırılması sürecinde yaşanan gelişmeler Dersim meselesinin en önemli konuları olarak bugün de konuşulmaya devam etmiştir.

6. Hatay Meselesi ve Çözümüne Dair Çalışmalar

“İskenderun Sancağı” veya diğer bir deyişle Sancak olarak bilinen ve 1936'da Atatürk'ün “Hatay” adını verdiği bölge önemli bir tarihsel sürecin odak noktasıdır.⁶⁵⁷ Antakya ve İskenderun'un da içinde yer aldığı Ortadoğu önemli bir enerji havzası, güç dengelerinin çekişme ve çatışma alanı, deniz yollarının anakaraya ulaştığı bir coğrafyadır. Asya, Avrupa ve Afrika kıtalarının coğrafi, ekonomik, siyasal, sosyal ve tarihi kesişim alanıdır.⁶⁵⁸ Tarihsel olarak “İpek” ve “Baharat” yollarının önemli bir

⁶⁵⁵ Demir, *Feodalizmin Devlete İsyanı ve Dersim Olayları*, s. 33.

⁶⁵⁶ A.g.e., s. 80-81.

⁶⁵⁷ Hamit Pehlivanlı ; Yusuf Sarıay ; Hüsamettin Yıldırım, *Türk Dış Politikasında Hatay (1918-1939)*, Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları (ASAM), Ankara, 2001, s.1.

⁶⁵⁸ Volkan Payaslı, *Sancak'tan Vilayete Hatay (1921-1960): Siyasal, Sosyal ve Kültürel Yönleriyle*, AKDYYK Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2017, s. 7.

güzergahıdır.⁶⁵⁹ Hatay yöresi ise tarımsal anlamda en verimli toprakları içeren bölgelerden biridir. Verimli bu topraklar transit geçiş yolları üzerindedir. Hem Osmanlı hem de Cumhuriyet dönemleri için, zirai ve siyasi bakımdan stratejik öneme sahip olmuştur.⁶⁶⁰ Dünya üzerinde söz sahibi olmanın, Hatay'ın da içinde olduğu Ortadoğu'ya egemen olmaktan geçtiği yadsınamaz bir gerçektir.

Bölgenin önemli bir ulaşım ve kavşak noktası olması, I. Dünya Savaşı sırasında Osmanlı topraklarını paylaşmak için işgale başlayan batılılar için yörenin önemini daha da arttırmıştır. Onlara göre, bu bölgenin alınmasıyla Anadolu ile Suriye arasındaki bağlantıyı kesmenin mümkün olacağı, böylece Arap isyanlarının daha da kolaylıkla başlatılabilmesine ve sürdürülmesine olanak sağlanacağı muhakkaktır. Ayrıca, Almanya'nın çıkarları engellenerek birçok kazanım imkânı sağlanmış olacaktır.⁶⁶¹

a) Hatay Meselesi'nin Ortaya Çıkışı ve Gelişimi

Önemli ve stratejik bir bölge olan Sancak, Mondros Mütarekesi sonrasında işgale uğrayarak Osmanlı toprakları dışında kalmıştı. Millî Mücadele sonrasında da, o günün getirdiği şartlara bağlı olarak, Misak-ı Millî sınırları dışında yer almıştı. Bu dönemden sonra Sancak, Türkiye'ye bağlanma sürecine kadar önemli aşamalar geçirmiştir. Sancak, Stratejik önemi dolayısıyla "Hatay Meselesi" olarak adlandırılan önemli gelişmelere konu olmuştur. Mondros Mütarekesi ile Misak-ı Millî⁶⁶² sınırlarının bozulması ve buna bağlı olarak Sancak'ın bu sınırlar dışında kalması sorunun başlangıç noktasıdır. Millî Mücadele sürecinde oluşan gelişmeler sonucunda

⁶⁵⁹ Hamit Pehlivanlı, "Eski Çağdan Günümüze Antakya ve İskenderun Bölgesinin Jeopolitik Önemi," *Anavatan Katılışının 60. Yıldönümünde Hatay*, Yay. Haz.: Berna Türkdoğan, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2001, s. 70.

⁶⁶⁰ Ahmet Halaçoğlu, "Hatay'ın Anavatan'a Katılmasında Dört Yol'un Yeri ve Önemi", ss. 3-14 ; Mustafa Öztürk, "1938/Suriye Olayları ve Halil İbrahim Efendi'nin Faaliyetleri", Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1995, s. 4.

⁶⁶¹ Hamit Pehlivanlı ; İsmet Melek, *Hatay Devleti (2 Eylül 1938-29 Haziran 1939)* : Devletten Millete Hatay Devleti, Bir Sadakat Öyküsü, Hatay Valiliği, Ankara, 2011, s. 28, 29.

⁶⁶² Türkiye'nin ulusal bağımsızlık ve egemenlik çerçevesi olan bu and Türk dış politikasının uygulama ve tartışmalarında göz önüne alınan bir kriterdir. Fakat bu Türkiye'nin sınırlarını gösteren bir harita anlamına da gelmez. Meclis'te kabul edilmiş olmasına rağmen bir yasa veya hukuksal bir metin de değildir. Belirli ilkelerin savunulması anlamında bir kararlılığı ifade eder. Bu anlamda Hatay, Misak-ı Millî sınırları içinde olarak belirlenmiştir (Serhan Ada, *Türk-Fransız İlişkilerinde Hatay Sorunu (1918-1939)*, İstanbul Bilgi Üniversitesi, İstanbul, 2005, s. 35).

20 Ekim 1921 itilafnamesinin imzalanması,⁶⁶³ 30 Mayıs 1926 Dostluk ve İyi Komşuluk Sözleşmesi'nin akdedilmesi⁶⁶⁴ , Fransa ile 3 Şubat 1930 protokolü çerçevesinde Suriye sınırların belirlenmesi ve ardından 9 Eylül 1936'da Suriye'nin bağımsızlığı kazanması yönünde gelişen olaylar Hatay meselesinin ana basamakları olmuştur.

Mustafa Kemal'in "şahsi meselemdir" dediği Hatay meselesi asıl olarak, Mondros Mütarekesi ile silahları bırakılan ordunun Halep'te bulunduğu sırada başlamıştı. O dönemde İngilizlerin kendi ordusuna erzak götürmek isteği doğrultusunda İskenderun'u işgal girişimine karşı Mustafa Kemal Paşa direnmek istemişti. Mustafa Kemal Paşa bu işgale karşı durmuş ve bunu kabul edilemez bulmuştu. İşgale karşı koymak amacı doğrultusunda İstanbul Hükümeti'yle haberleşmeler de gerçekleştirilmişti.⁶⁶⁵ Fakat, Mustafa Kemal Paşa'nın Yıldırım Orduları Grup Komutanı olarak İskenderun'un işgalini önleme çabaları bütün uğraşına rağmen sonuçsuz kalmıştı.⁶⁶⁶

Birinci Dünya Savaşı ile başlayan işgallerden sonra Hatay Fransa'ya bırakılmıştı. Millî Mücadele sonrasında ise, o günün şartları çerçevesinde, Hatay (Sancak), Antakya ve İskenderun'u içine alan bölge, Fransızlarla yapılan anlaşma ile Türkiye sınırları dışında kalmıştı.⁶⁶⁷ Türkiye buna rağmen bölgeye ve bölgede kalan Türk nüfusa karşı sürekli ilgi halindeydi. Sancak konusu, değişen şartlar ve izlenen süreç sonucunda yeni bir evreye geçmiş, 1936'da Fransa'nın Suriye'ye bağımsızlık verme kararı ile sorun haline gelmişti. Türkiye'nin isteği Hatay'ın Suriye'ye bağlanmaması yönünde olmuştu. Bu nedenle konuyu Milletler Cemiyeti'ne götürerek uluslararası bir boyut kazanması için uğraştı. Buna göre Türkler Sancak'ta çoğunluğu teşkil ediyordu. Bunun Milletler Cemiyeti tarafından görülmesi de sağlanmış oldu.

⁶⁶³ Bu İtilafname ile Türkiye'nin güney sınırları tespit edilmiş, fakat Sancak Türk toprakları dışında bırakılmıştı. Sancak'daki Türk unsurların menfaati korunmuş, muhtariyetin oluşması zemini hazırlanmış, Türk dili resmi dil hüviyeti kazanmıştı (Pehlivanlı; Sarıay; Yıldırım, *Türk Dış Politikasında Hatay (1918-1939)*, s. 1,35). Yine bu İtilafname Lozan Barış Anlaşması'nın 3. Maddesi ile geçerliliğini teyit etmiştir (Pehlivanlı; Sarıay; Yıldırım, *Türk Dış Politikasında Hatay (1918-1939)*, s. 36).

⁶⁶⁴ Bu sözleşme Sancak için kararlaştırılan özel yönetimi teyit eden bir sözleşmedir (Pehlivanlı; Sarıay; Yıldırım, *Türk Dış Politikasında Hatay (1918-1939)*, s. 36).

⁶⁶⁵ Pehlivanlı ; Melek, *Hatay Devleti*, s. 45

⁶⁶⁶ Payaşı, *Sancak'tan Vilayete Hatay (1921-1960): Siyasal, Sosyal ve Kültürel Yönleriyle*, s. 9.

⁶⁶⁷ Demirel, *Tek Partinin İktidarı*, s. 263. ; Pehlivanlı; Sarıay; Yıldırım, *Türk Dış Politikasında Hatay (1918-1939)*, s. 1.

Fransa ile Türkiye arasında Sancak konusunda oluşan gergin hava uluslararası gelişmeler ve Avrupa'da savaş ihtimalinin ortaya çıkmasıyla farklı bir yöne evrilmeye başlamıştı. Bu da çözüm arayışını hızlandırdı. Zira, Türkiye ve Fransa arasında oluşacak gerginlik uluslararası ittifaklar açısından riskli bir durum yaratabilirdi. Bunu gören İngiltere, dış ilişkilerinde Suriye'ye bağlı fakat bağımsız bir Sancak oluşumuna dönük çalışmayla durumu farklı bir boyuta taşımıştı.⁶⁶⁸

Türkiye'nin Sancak (Hatay) politikası, temelde Atatürk tarafından, diğer kurum ve kişilerin de dahil olduğu bir şekilde oluşturulmuştu. Hatay'ın, önce bağımsızlığının sağlanarak Suriye'den koparılması, ardından da Anavatan'a ilhakı aşamaları planlanmış, ardından da bu plan yavaş yavaş hayata geçirilmişti.⁶⁶⁹ Abdurrahman Melek: "*Davanın başından beri maksat ve hedef bu idi. Anavatana kavuşmaktı. Müstakil olarak kalma bir safha bir geçitti. Esas çalışmalar, bütün çarpınmalar anavatana kavuşmak içindi.*" diyerek bunu daha açıkça ifade etmiştir.⁶⁷⁰

Mondros Mütarekesi sonrasında Osmanlı toprakları yer yer işgale uğramaya başlamıştı. Uzun süredir Osmanlı idaresinde yaşamakta olan İskenderun da, stratejik öneminin etkisiyle, bu akıbete maruz kalmıştı.⁶⁷¹ Fransızların 12 Kasım 1918'de İskenderun'a asker çıkarmaya başlamasından kısa bir süre sonra, 11 Aralık 1918'de, Dört Yol'da Fransız askerlerinin görülmesiyle de ilk direniş hareketi başlamıştı. İşgalcilere karşı ilk kurşun ise 19 Aralık 1918'de Dört Yol'un Karakese köyünde sıkılmıştı. Karakese'de Fransızlara "ilk kurşun"un⁶⁷² sıkılması, 1918'den 1921'e kadar sürecek işgal girişimine karşı Anadolu'nun sessiz sedasız kalmayacağını işaretlemiştir.⁶⁷³

Sykes-Picot çerçevesinde Güney'e yerleşmeye başlayan Fransa 27 Kasım 1918'de yayınladığı bir kararnameyle⁶⁷⁴ İskenderun Sancağı'nı kurmuş⁶⁷⁵ ve idare

⁶⁶⁸ Demirel, *Tek Partinin İktidarı*, s. 263-264.

⁶⁶⁹ Yusuf Sarınoy, "Atatürk'ün Hatay Politikası-I- (1936-1938)", (Erişim) <http://www.atam.gov.tr/dergi/sayi-34/ataturkun-hatay-politikasi-i-1936-1938>. 15.06.2016

⁶⁷⁰ İnan, *Tarihe Tanıklık Edenler*, "*Abdurrahman Melek*", s. 225.

⁶⁷¹ Ercan Karakoç, "Atatürk'ün Hatay Davası", Bilig, yaz/2009 sayı 50, s. 97.

⁶⁷² İzmirin İşgali ile 15 Mayıs 1919'da Hasan Tahsin Yunanlılara ilk kurşunu sıkmadan tam beş ay önce 19 Aralık 1918'de Hatay Dört Yol ilçesinde Fransızlara ilk kurşunun sıkılması. Mehmet Kara'nın sığıdığı kurşunla ilk direnişin başlamış olması önemlidir (Pehlivanlı ; Melek, *Hatay Devleti*, s. 51).

⁶⁷³ Pehlivanlı ; Melek, *Hatay Devleti*, s. 50-51.

⁶⁷⁴ Merkezi Beyrut'ta bulunan yüksek komiserlikçe, Fransız Yüksek Komiseri General Gouraud tarafından yayınlanan bir kararnamedir. Bu kararname ile Sancak'ın yönetim şekli ve kuralları

merkezi İskenderun olmak üzere Antakya, Reyhaniye (Harim) ve Belen kazalarını da bu sancağın içinde yer alacak şekilde yönetmeye başlamıştı.⁶⁷⁶ Sancak'ın yönetim şekli ve kuralları Beyrut'ta bulunan Fransa Yüksek Komiserliği'nce belirlenecekti. Bu girişim Fransa'nın bölgedeki hâkimiyetini sağlamalaştırmak amacı taşıyan bir idare oluşturma girişimiydi.⁶⁷⁷ Sykes-Picot anlaşmasıyla, İngiliz ve Fransızlar Orta Doğu'yu paylaşmaya başlamıştı. Fransa özellikle Suriye, Lübnan, Çukurova bölgesini kendi nüfuz alanına dahil etmiş, böylece Sancak da bu alanın içinde kalmıştı.⁶⁷⁸

Fransa tarafından işgale uğrayan İskenderun ve yöresinin kurtarılması amacıyla, Misak-ı Millî düşüncesi çerçevesinde ilk girişim 20 Ekim 1921'de TBMM ve Fransa arasında yapılan Ankara İtilafnamesi ile başlamıştı.⁶⁷⁹ Bu görüşmelerde Türk heyeti başkanı Yusuf Kemal Bey (Tengirşenk), İtilafname'de istenilen başarının tam sağlanamadığını, güney sınırları açısından olumlu bir gelişmenin olmadığını fakat buraların unutulmayacağını Fransız heyeti başkanı Bouillon'a iletildiğini anılarında belirtir.⁶⁸⁰ İtilafname bölgenin muhtariyetine giden yolu açan içeriğe sahiptir. Anlaşmaya eklenen maddeler ile ileride anavatana katılımı düşünülen bölgenin kültürel ve millî kimliği canlı tutularak, katılımı kolaylaştıracak önemli kazanımlar da sağlanmıştır. Bu bakımdan ilk anda olumsuz gibi anlaşılabilir da

Beyrut'taki Yüksek Komiserlik tarafından belirlenecektir (Sarıнай, "Atatürk'ün Hatay Politikası-I- (1936-1938)" (Erişim) <http://www.atam.gov.tr/dergi/sayi-34/aturkun-hatay-politikasi-i-1936-1938>). 15.06.2016.

⁶⁷⁵ Sancak idarî merkezi İskenderun olmakla birlikte Antakya, Harim (Reyhaniye) ve Belen kazalarını da içine almaktaydı. Fransa'nın işgal ettiği bölge Milletler Cemiyeti'nin 22. madesine istinaden 28 Haziran 1919'da kurulan Mandat sistemi çerçevesi içinde 25 Nisan 1920 tarihinde Müttefik Devletler Yüksek Konseyi San Remo toplantısında Suriye ve onun bir parçası sayılan Lübnan'ı A kategorili mandat yönetimi biçiminde Fransa'ya bırakmış, Fransa ise Mandater devlet kimliğiyle 1 Eylül 1920'de Halep, Şam, Lübnan ve Alevi bölgesi şeklinde yönetim birimleri oluşturmuştu. Fransa, İdari özerkliğini koruyan İskenderun Sancağı'nı da idarî bakımdan Halep yönetimine bırakarak, bölgeyi kendi nüfuz alanı içinde taksim etmişti (Pehlivanlı; Sarıнай; Yıldırım, *Türk Dış Politikasında Hatay (1918-1939)*, s. 33-34).

⁶⁷⁶ Payaslı, *Sancak'tan Vilayete Hatay (1921-1960): Siyasal, Sosyal ve Kültürel Yönleriyle*, s. 11-15. ; Sarıнай, "Atatürk'ün Hatay Politikası-I- (1936-1938)" (Erişim) <http://www.atam.gov.tr/dergi/sayi-34/aturkun-hatay-politikasi-i-1936-1938>). 15.06.2016.

⁶⁷⁷ Pehlivanlı ; Melek, *Hatay Devleti*, s. 47.

⁶⁷⁸ Pehlivanlı; Sarıнай; Yıldırım, *Türk Dış Politikasında Hatay (1918-1939)*, s. 31.

⁶⁷⁹ Karakoç, "a.g.m.", s. 100. ; Payaslı, *Sancak'tan Vilayete Hatay (1921-1960): Siyasal, Sosyal ve Kültürel Yönleriyle*, s. 14-15.

⁶⁸⁰ Karakoç, "a.g.m.", s. 100. ; Yusuf Kemal Tengirşenk, *Vatan hizmetinde*, TC. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2001, s. 291-300.

bölgenin özerk yapıya kavuşması adına yapılan bu ince hesaplar zamanla bir kazanca dönüşmüştür.

1925 yılında Arapça ve Fransızca ile birlikte Türkçe de resmi dil olmuştu. Bunun yanı sıra birçok kazanım da elde edilmişti. Buna rağmen bölgenin sınırlarının (Sancak'ın) güneye doğru uzatılması soruna yeni bir boyut ekledi. Bu gelişme Halep'e bağlı yönetimin doğrudan Suriye merkez yönetimine bağlanması anlamına gelmekteydi. Böylece Arap nüfusun yoğunlaşması sağlanmış, Ermeniler ve diğer unsurların yerleştirilmesiyle, Türk nüfuz azınlık hale getirilmiş olacaktı. Bu gelişme aynı zamanda demografik manipülasyonlara da zemin hazırlamıştı. Ayrıca cemaatler arası çatışmalar, merkez Suriye yönetiminin etki ve baskısı ile Fransa'nın etkin çatışma ortamı hazırlaması bölgeyi yeniden sorunlu bir yer haline getirmişti. Bölgede artan rahatsızlığa paralel olarak göç edenler olmuş, kimi bölgede kalanlar, kimileri de göç edenlerce olmak üzere, cemiyetler oluşturulmaya başlanmıştı.⁶⁸¹ Dernekler kurularak bölgenin Türkiye'ye katılımı sürecine katkı verilmeye çalışılmıştı. Antakya Müdafa-i Hukuk Cemiyeti (Adana 1923), İskenderun ve Havalisi Müdafa-i Hukuk Cemiyeti (İstanbul 1929) gibi dernekler bunlardandı.

Türklerin yaşadığı her yeri Misak-ı Millî sınırları içinde kabul eden Atatürk için⁶⁸² Sancak (Hatay) da bu sınırlara dahildi.⁶⁸³ Bölge halkı ise Antakya Müdafaai Hukuk Cemiyetini kurarak mücadeleyi sürdürme azmini göstermişti. Ankara İtilafnamesi'nin imzalanmasından sonra Mustafa Kemal Paşa'nın Tayfur Sökmen'e 2 Kasım 1921 de söylediği şu sözler bölgeye bakışını anlamak bakımından önemliydi:

⁶⁸¹ 24 Temmuz 1923'de imzalanan Lozan'a göre Hatay ahalisine verilen tabiyet seçme hakkının 1926'da son bulacak olması nedeni ile birçok Türk Türkiye'ye göç hazırlığına başlamış, fakat Hatay'ın anavatana katılması ülküsünden hareketle devlet Halep konsolosluğu vasıtasıyla "terk-i tabiyet" işlerinde zorluklar çıkararak ve bölgenin terkinin önleyici önlemler alarak göçe büyük oranda mani olmuştur (Sarıay, "Atatürk'ün Hatay Politikası-I- (1936-1938)" (Erişim) <http://www.atam.gov.tr/dergi/sayi-34/ataturkun-hatay-politikasi-i-1936-1938>). 15.06.2016.

⁶⁸² İskenderun'un kurtulması için cemiyet kuran Tayfur Sökmen Bey, Mustafa Kemal Paşa'ya bir mektup göndermiş ve Sancak'ın (Hatay) Misak-ı Millî'ye dahil olup olmadığını sormuştu. Mustafa Kemal de "Türklerin yaşadığı her yer Misak-ı Millî'ye dahildir" diyerek onu cesaretlendirmiştir (Karakoç, "a.g.m.", s. 100). Fakat aynı konuda Meclis gizli zabıtlarında yer alan bilgiye göre; itilafnamedeki sınırlar dışında kalan İskenderun konusunda anlaşmazlık söz konusu olmuş, Meclis'te bu nedenle ciddi tartışmalar meydana gelmişti. 16 Ekim 1921 tarihli gizli oturumda Mustafa Kemal "...Misak-ı Millimizde muayyen ve müsbet bir hat yoktur, kuvvet ve kudretimizle tespit edeceğimiz hat, hatt-ı hudut olacaktır" diyerek istikbale dönük bir kararlılık ortaya koymuştu (Karakoç, "a.g.m.", s. 101. ; *TBMM Gizli Celse Zabıtları II*, 1999, s. 355).

⁶⁸³ Karakoç, "a.g.m.", s. 100. ; Tahsin Banguoğlu, "Misak-ı Milli ve Lozan", *Türk Edebiyatı Dergisi*, XIV (168), 1987, s. 7.

“Memleketimizin içinde didiği davaları biliyorsunuz, dünya bizimle muhassama halinde. Böyle bir zamanda Avrupa'nın büyük devletlerinden birisi olan Fransızlarla bir antlaşma yaptık. İşgal ettikleri Adana, Mersin, Osmaniye, Kilis, Antep'i tahliye edecek ve bize harp malzemesi de verecekler. En mühimi Mersin limanını bize iade edecekler. Bu arada İskenderun Sancağı ve havalisinin de tahliyesi üzerinde büyük gayret sarfettikse de şimdilik bir şey yapamadık. Ancak orası için hususi bir idare tatbik edeceklerini taahhüt altına alabildik. İnşallah ileride sizleri de kurtaracağız. Şimdi memleketinize giderek çalışırsınız.”⁶⁸⁴

20 Ekim 1921 Ankara İtilafnamesi iki devlet arasındaki savaş durumunu bitirirken, Türkiye-Suriye sınırı çizilmişti. İskenderun Sancağı, Fransız mandasına bırakılırken Fransızlar Güneydoğu'dan çekilmişti. Sancak'a ilişkin anlaşmada, burada özel bir idarenin kurulması yanında Türklere millî kültürlerini geliştirmeye dönük kolaylıkların sağlanması ve Türkçenin resmi dil olarak seçilmesi, anlaşmaya uygun olarak, kararlaştırılmıştı.⁶⁸⁵ Atatürk, Lozan'dan önce, İzmir'den Adana'ya geldiğinde Hataylı bir kız çocuk “paşam bizi de kurtarın” dediği zaman, Atatürk de “kırk asırlık Türk yurdu düşman istilâsı altında kalmaz” diye karşılık vermişti. Afet İnan'a göre Atatürk, Hatay meselesini sürekli sıcak tutmuş ve gündeminden hiç düşürmemişti. Gelişmeleri değerlendirerek fırsatları Hatay'ı kazanmak yönünde kullanmak için çalışmıştı.⁶⁸⁶

1921 anlaşmasından sonra Fransız yönetiminde kalan Sancak ve ondan doğan Sancak meselesi, 1933'de Atatürk'ün umumî kâtibi Soyak'ın bölgeye gitmesiyle yeni bir aşamaya geçmişti. Soyak, Tayfur Bey'le tanışmış, onun, Fransızların baskısı altında kalan Sancaklıların çektiklerini anlatmasından etkilenerek konuyu Mustafa Kemal Paşa'ya iletmışti. Sancak meselesi böylece yeniden alevlenmişti. Mustafa Kemal Soyak'ı bu konuyla ilgilenmeye memur etmişti. Hükümet nezdinde bu işle ilgilenen Soyak, eğitim ve diğer konularda ön çalışmalar yapmış, fiiliyata ise bölgeden Türkiye'ye öğrenci getirme gibi işlerle başlamışti. Fakat asıl çalışmalar Fransızların mandayı Suriye'ye, Araplara bırakmasıyla hareketlenmişti. Buna tepki olarak yapılan ilk iş, seçimlere katılmayarak, Sancak'ı Suriye'ye ait toprak parçası gibi göstermeye çalışan algıya karşı durmak olmuştu.⁶⁸⁷

⁶⁸⁴ Pehlivanlı; Sarıay; Yıldırım, *Türk Dış Politikasında Hatay (1918-1939)*, s. 38. ; Payaslı, *Sancak'tan Vilayete Hatay (1921-1960): Siyasal, Sosyal ve Kültürel Yönleriyle*, s. 16.

⁶⁸⁵ Yıldırım, “a.g.m.,” s. 99 ; Halaçoğlu, *a.g.e.* s. 5.

⁶⁸⁶ İnan, *Tarihe Tanıklık Edenler*, “Şükrü Sökmensüer”, s. 113-114.

⁶⁸⁷ İnan, *Tarihe Tanıklık Edenler*, “Hamdi Selçuk ”, s. 239.

Fransa 1936'da Suriye'nin bağımsızlığı sürecine yönelik girişimi içinde Sancak'la ilgili açık bir işaret vermemişti. Dolayısıyla bu bölge görünüşte Suriye'nin himayesine bırakılmıştı. Bu nedenle Türkiye tarafından, 1936 sonbaharıyla birlikte, bu sorunun çözümü için planlanan süreç başlatılmıştı. Suriye'nin bağımsızlığını da destekleyerek, Sancak'ın bağımsızlığı için Fransa'nın Avrupa konjonktüründeki sıkışık durumundan da yararlanılmak istenmişti. Fransa ile karşılıklı yazışmalarla, notalarla⁶⁸⁸ Sancak'a bağımsızlık için başlatılan süreç Fransa tarafından Suriye'nin iç işine karışmak/Suriye'yi parçalamak olarak algılanmış ve kabul görmemişti. Fakat Türkiye ile olan ilişkilerinin de kesilmesini istemeyen Fransa konuyu Milletler Cemiyetine taşımayı kararlaştırmıştı. Türkiye, bir taraftan Milletler Cemiyeti'ndeki durumla ilgilenirken diğer taraftan Sancak sorununun çözümünü sağlamaya yönelik çalışmalar yapacak olan kişileri bu işle görevlendirmişti. Bunlardan biri de Şükrü Sökmensüer'di.

Şükrü Sökmensüer, Hatay meselesine ilişkin yapılan kritik çalışmaların içinde yer alan önemli bir bürokrattı. Sökmensüer bir taraftan bu çalışmaları yaparken diğer taraftan da Mustafa Kemal'in Hatay konusundaki faaliyetlerine eşlik etmekteydi. Bu faaliyetlerden birisi Mustafa Kemal Paşa'nın âni olarak gelişen Konya yolculuğu olmuştu. Fransızlarla oluşan anlaşmazlık çerçevesinde gelişen bir sorunu halletmek üzere Konya'ya doğru yola çıkan Mustafa Kemal 5/6 Ocak 1937 gecesi Hasan Rıza Soyak'a telefonla bir emir göndermişti. Başyaver Celâl Öner'in telefonu vasıtasıyla iletilen mesaj şuydu: “Ankara’da Cumhuriyet Riyaseti Umumî Kâtibi Hasan Rıza Soyak’a; Dahil olduğunuz Hatay Teşkilâtı Merkezinde, benim için lüzumlu olan, bütün şeyleri ve hatta lüzumlu şahsiyetleri alarak bana mülaki olunuz.” Bu tel emri doğrultusunda, lüzumlu şahsiyetlerden birisi olarak Sökmensüer de söz konusu gurupla birlikte yola çıkmıştı.

Mustafa Kemal'in Park Otel'den biri iki saat içinde Konya'ya doğru hareket edeceğini bildirmesi, olayın ilk aşamasıydı. Başvekil ve Hariciye Vekili ile Mareşal'in de Eskişehir'de kendisine mülaki olacağı Öner tarafından bilgi olarak verilmişti.⁶⁸⁹ Bunun üzerine Soyak, Parti'de Hatay işleriyle görevli bir heyetin

⁶⁸⁸ *Akşam*, 10 Teşrinievvel 1936, Cumartesi, “Antakya ve İskenderun Meselesi Hakkında Fransa'ya Nota Verdik,” s.1 ; *Akşam*, 12 Teşrinievvel 1936, “Fransız Sefiri Bu Hafta Geliyor; Sancak Hakkındaki Konuşmanın Ankara'da Yapılması Muhtemel,” s. 1.

⁶⁸⁹ Soyak, *a.g.e.*, s. 572 ; *Akşam*, 6 Kânunusani 1937, Çarşamba, “Atatürk Konya'ya Hareket Etti,” s. 1, 2. ; *Ulus*, 7 Sonkanun 1937, Perşembe, “Ankara'dan Hareket Eden Başbakan ve Bakanlarımız Eskişehir'de Atatürk'le Dört Saat Görüşerek Şehrimize Döndüler,” s. 1.

sekreterliğini yapan Emniyet Genel Müdürü Şükrü Sökmensüer'den önemli vesika ve dosyaları alarak birlikte gelmesini istemişti.⁶⁹⁰ Mustafa Kemal Paşa, Eskişehir'de başvekil, hariciye vekili ve diğer vekiller ile mareşalin de olduğu bir heyetle görüşmüş ve konuyu müzakere etmişti.⁶⁹¹ Bu müzakerede dünyanın durumu, Türkiye'nin vaziyeti ve Hatay müzakerelerinin aldığı son şekil değerlendirilmiş, Aras'ın konuşmasıyla başlayan toplantı uzun bir süre sonra sona ermişti.⁶⁹² Mustafa Kemal, gerekirse Cumhurbaşkanlığı ve milletvekilliğinden ayrılarak tek başına, kendisi için vazgeçilmez olan bu dava uğruna, Hatay'a gidip savaşabileceğini söylemişti.⁶⁹³ Aslında Fransa'nın birtek İskenderun Sancağı için savaşı göze alamayacağını da dile getirmişti. Zira dünya konjonktürü bunu gösteriyordu. Fakat eğer gerek kalırsa bu savaşı Fransızlarla yapmaktan da çekinmeyecekti.⁶⁹⁴

1932'de Milletler Cemiyetine giren ve ardından da Boğazlar sözleşmesinin sonuçlandırılmasını bekleyen Türkiye'nin lideri Atatürk, imzanın yapıldığı 20 Temmuz 1936'da⁶⁹⁵ Afet İnan'a “Şimdi Antakya, İskenderun, yani Sancak meselemiz var” diyerek yeni hedefini söylemişti. Buna, Paris'de, Suriye ve Fransa arasında yapılan görüşmelerden⁶⁹⁶ edindiği izlenimle karar vermişti. Bu nedenle Suriye ve Lübnan'a verilecek bağımsızlıkla birlikte geri kalan Sancak bölgesinin de bağımsızlığı talep edilecekti. Bu Türkiye'nin toprak talebi olarak anlaşılmayacağı

⁶⁹⁰ Soyak, *a.g.e.*, s. 572-573.

⁶⁹¹ Burada 4 saatlik bir görüşme yapılmış, bu görüşmeye Atatürk, İnönü, Aras, Kaya ve Mareşal katılmışlardır (*Akşam*, 7 Kânunusani 1937, Perşembe, “Eskişehir'de Dört Saat Konuşuldu,” s. 1. ; *Ulus*, 7 Sonkanun 1937, Perşembe, “Ankara'dan Hareket Eden Başbakan ve Bakanlarımız Eskişehir'de Atatürk'le Dört Saat Görüşerek Şehrimize Döndüler,” s. 1).

⁶⁹² Soyak, *a.g.e.*, s. 575-576.

⁶⁹³ Budak, *Sömürgecilikten Jeopolitiğe*, s. 20. ; Pehlivanlı; Sarıнай; Yıldırım, *Türk Dış Politikasında Hatay (1918-1939)*, s. 71.

⁶⁹⁴ *A.g.e.*, s. 71.

⁶⁹⁵ Pehlivanlı; Sarıнай; Yıldırım, *Türk Dış Politikasında Hatay (1918-1939)*, s. 46. ; *Akşam*, 21 Temmuz 1936, Salı, “Montreuxda Yeni Mukavelename Murahhaslar Tarafından Büyük Neşe Havası İçinde İmzalandı,” s. 1, 4. ; *Akşam*, 22 Temmuz 1936, Çarşamba, “İşgal Dün Öğle Vakti Tamamlandı,” s. 1, 4. ; *Akşam*, 24 Temmuz 1936, Cuma, “Hariciye Vekilimiz Bu Sabah Geldi Başvekil de Tayyare İle Geliyor,” s. 1, 4.

⁶⁹⁶ Bu görüşmelerin sonunda, 9 Eylül 1936'da Fransa ve Suriye bir anlaşma yapmıştı. 25 yıllık bu anlaşma çerçevesinde Suriye üç yıl içinde bağımsız olacaktı. Fakat Sancak hakkında bir madde bulunmuyordu. Bu, Sancak üzerindeki Fransız haklarının Suriye'ye devri anlamı taşıyordu. Bu ise oradaki çoğunluk Türkleri azınlık durumuna sokacak, bağımsızlık meselesi sorun olacaktı. Zira Suriye ve Lübnan'a verilen istiklâl Sancak için de uygulanabilirdi (Pehlivanlı; Sarıнай; Yıldırım, *Türk Dış Politikasında Hatay (1918-1939)*, s. 47-48).

için daha akılcı bir yol olabilirdi.⁶⁹⁷ Suriye'nin bağımsızlığını hararetle destekleyen Türkiye, Sancak'a ait yükümlülüklerini Suriye'ye devreden Fransa ile, Avrupa'da sıkışan konjonktürün de etkisiyle, meseleyi çözmeyi deneyecekti. Bu açıdan Suriye ile bir karşı cephe oluşturmamaya dikkat etmişti. Sonuçta Türkiye, Fransa'ya bir nota vererek, 1921 ve 1926 anlaşmaların gereği olarak nüfusunun çoğunluğu Türk olan Sancak'ın bağımsızlığını⁶⁹⁸ istemişti. Bu konuda Fransa'nın daha önce Suriye ile muhatap olunması fikrini kabul etmediğini de göstermiş oldu.⁶⁹⁹

1 Kasım 1936 Meclis konuşmasının⁷⁰⁰ ertesi günü Tayfur Sökmen'le görüşen Mustafa Kemal, olaya artık resmen el koyduğunu ve Antakya-İskenderun bölgesine Hatay adını⁷⁰¹ verdiğini ilan etmişti. Atatürk'ün emriyle, o dönemin İçişleri Bakanı Şükrü Kaya, Hatay sorunu ile ilgilenecek cemiyetin genel başkanı, Emniyet Genel Müdürü Şükrü Sökmensüer de genel sekreteri olarak görevlendirilmişti. Ardından Ankara ile irtibatın kolay sağlanması için Dört Yol şubesi faaliyet merkezi olarak seçilmişti. Cemiyetin fahri genel başkanı Tayfur Sökmen olmuş, Türkiye ile Hatay arasındaki ilişkileri düzenlemek görevi verilmişti. Atatürk, İstanbul'da "İskenderun ve Antakya Muavenet-i İctimaiye Cemiyeti" adını Hatay Hâkimiyet Cemiyeti ardından da Hatay Egemenlik Cemiyeti olarak değiştirerek cemiyetin Hatay'ın geçiş yolu üzerinde bulunan Dört Yol'da yoğunlaşmasını istemişti. Hassa, Kilis ve

⁶⁹⁷ *A.g.e.*, s. 47-48.

⁶⁹⁸ 1925'de Halep ve Şam vilayetleri Suriye devleti adı altında birleşmişti. Sancak özel durumunu muhafaza ederek buraya bağlandı. Sancak daha 27 Kasım 1919'da Klıkya'da Türk-Fransız mücadelesi sırasında, İskenderun, Hatay, Harim ve Beylan kazalarının birleşimiyle "Özerk İskenderun Sancağı" olarak idarî bir yapıya kavuşmuştu. Bu da Fransa'nın Suriye'yi yönetirken uyguladığı bir yaklaşımdı. Ardından Sancak aynı vasıfla Halep hükümetine bağlandı. Sancak bir mutasarrıf tarafından Halep valisinden aldığı yetkiyle yönetilecek mutasarrıfın aldığı kararlar Halep valisinin nezdinde Fransız temsilcisine bağlı olarak Sancak'ta görevlendirilen bir Fransız delegenin vizesi sonrası uygulanabilecekti. 8 Ağustos 1921'de alınan kararla 12 üyeli idare meclisi kurulmuş, Türkçe de Arapça yanında resmi dil olmuştu. 1925'de Suriye devletine bağlanan Sancak 1926'da Şam'da Ahmet Nami Beyin hükümet kurmasıyla bağımsızlık ve anayasa hedefleyen hareketlere sahne oldu. İdare meclisi temsilcileri kararı doğrultusunda seçime gidileceği ve bu seçimin 18 Nisanda yapılacağı açıklandı. Seçim yapılıncaya meclis (daha önce idare meclisi şimdi millet meclisi), bağımsızlık ilan etti ve anayasa hazırlandı. Suriye devleti ve Fransız yetkililerin baskısı sonucu bu karar kısa süre sonra geri alınmıştı (Ada, *a.g.e.*, s. 83,84).

⁶⁹⁹ Pehlivanlı; Sarınoy; Yıldırım, *Türk Dış Politikasında Hatay (1918-1939)*, s. 48-49.

⁷⁰⁰ *Akşam*, 2 Teşrinisani 1936, Pazartesi, "Meclis, Dün Atatürk'ün Çok Mühim Bir Nutkile Açıldı; İskenderun ve Antakya Hakkındaki Kati Cümleler Emsalsiz Bir Heyecan Havası Yarattı," s. 1. ; *Akşam*, 3 Teşrinisani 1936, Salı, "Atatürk'ün Nutku," s. 1

⁷⁰¹ Sancak olarak bilinen ve Fransızlarca da Sancak denilen bölge, bir idarî birim olarak vilayete ilçe arası bir konumdaydı. Sancak adı, bu davayı ifade etmediği düşüncesiyle, Atatürk tarafından, Hatay olarak değiştirilmiştir (İnan, *Tarihe Tanıklık Edenler, "Hamdi Selçuk "*, s. 234).

Mersin’de de şubeler açılmasını talep etmişti.⁷⁰² İstanbul, Dörtyol ve Mersin’de açılan şubelerden Dörtyol’un başına Abdurrahman Melek getirilmişti. Cemiyet’in Ankara’daki Hatay Egemenlik Kurumuna bağlı olarak çalışması kararlaştırılmış ve Tayfur Sökmen de şubelerin umumî mümessili olarak belirlenmişti.⁷⁰³ Abdurrahman Melek’in İstanbul’da kalması gerekince de Dörtyol şubesinin başına Tayfur Sökmen geçmişti. Böylece Ankara-Hatay arasındaki haberleşme ve irtibatın sağlanması da hızlanmıştı. Dörtyol bu davanın bölgesel merkez üssü haline getirilmişti.⁷⁰⁴

Fransa-Suriye arasında yapılan bağımsızlık anlaşması gereği olarak 14 Kasım 1936’da Hatay’da yapılan seçime, Türk hükümetinin talepleri doğrultusunda, katılım çok az olmuştu. Bu, Türklere baskı uygulamak için bir gerekçe olarak kullanılmıştı. Baskı ve çatışmalar, cebir ve hapisler meydana gelmişti.⁷⁰⁵ Türk lider ve vatanperverler hapsedilmiş, Türk basın sözcüsü niteliğindeki Yeni Gün Gazetesi kapatılmıştı. Bazı Türk ileri gelenleri sınır dışı edilmiş,⁷⁰⁶ bazıları da kaçmak zorunda kalmıştı. Türklerle birlikte hareket eden Alevi ve Ermenilere karşı baskılar artmış ve önemli mücadeleler olmuştu.⁷⁰⁷ Halkın yüzde doksanının katılmadığı, ölüm ve yaralanmaların olduğu seçim, ağır baskılar, sınırların kapanması, halkın hareket özgürlüğünün kısıtlanması gibi uygulamalara maruz bırakılmıştı. Bu tür davranışlar ve cebir uygulamaları, Türkiye’yi Cemiyeti Akvam’da ihtiyatı muhafaza tedbirleri almaya dönük talebe yöneltmişti.⁷⁰⁸

Bölgedeki gelişmeler doğrultusunda Türk-Fransız ihtilafının giderilmesi için Cenevre’de görüşmeler planlanmaktaydı. Bu amaçla Murahhas Heyeti ve müşavirler seçilmişti. Heyet, Hariciye Vekili Tefik Rüştü Aras’ın başkanlığında Hariciye Vekâleti Genel Sekreteri Numan Menemencioğlu, ve Hasan Rıza Soyak’dan oluşuyordu. Cenevrede daimi temsilci olarak MC’de yer alan delege Necmettin

⁷⁰² Halaçoğlu, *a.g.e.*, s. 6. ; Pehlivanlı; Sarıay; Yıldırım, *Türk Dış Politikasında Hatay (1918-1939)*, s. 55.

⁷⁰³ Halaçoğlu, *a.g.e.*, s. 7. ; İnan, *Tarihe Tanıklık Edenler, “Abdurrahman Melek ”*, s. 218.

⁷⁰⁴ Halaçoğlu, *a.g.e.*, s. 7.

⁷⁰⁵ *Akşam*, 18 Teşrinisani 1936, Çarşamba, “ Antakya’da Çarpışmalar Başladı,” s. 1, 5. ; *Ulus*, 29, Sontesrin 1936, Pazar, “Hatay Haberleri,” s. 1, 2.

⁷⁰⁶ Vedi Münir, Samih Azmi, Mustafa Rasim Humus’a sürülmüş, Dr. Abdurrahman İskenderun’dan geri çevrilmiştir (Pehlivanlı; Sarıay; Yıldırım, *Türk Dış Politikasında Hatay (1918-1939)*, s. 58).

⁷⁰⁷ *Akşam*, 18 Teşrinisani 1936, Çarşamba, “ Antakya’da Çarpışmalar Başladı,” s. 1, 5

⁷⁰⁸ Pehlivanlı; Sarıay; Yıldırım, *Türk Dış Politikasında Hatay (1918-1939)*, s. 56-57.

Sadak da heyete katılacaklar arasındaydı. Müşavirler ise Emniyet Genel Müdürü Şükrü Sökmensüer ve Abdurrahman Melek'ti. Heyet Ankara'dan 9 Aralık 1936 akşamı, İstanbul üzerinden Cenevre'ye hareket etmişti. Uğurlamaya halk, başvekil, vekiller, mebuslar, Fransız büyükelçisi ve diğer elçilerle bütün kordiplomatlık mensupları da katılmıştı.⁷⁰⁹

Türkler, seçimler sonunda Antakya'da bir gösteri düzenleyerek, Sancak'ı Suriye'nin bir parçası olarak kesinleştirmek niyetli bu seçimi protesto etmişlerdi. Seçimden milletvekili olarak çıkan Adalı Mehmet ve Kuseyri Mustafa'nın evinin önünden protesto geçişi yapmışlardı. Fransızlar duruma müdahale etmiş, halktan ölenler ve yaralananlar olmuştu. Olaylar nedeniyle sıkıyönetim kararı alınmış 35 kişi hapse atılmıştı. Halk baskı ve kötü muameleye tabi tutulmuştu.⁷¹⁰ İnsanların evleri basılmış, eşyaları yağma edilmişti.⁷¹¹ Sancak'da bulunan memurlar buradaki unsurları tahrik etmekte, Araplar silahlandırılmakta ve vergiye boğulan Türklerin varlıkları Halep'deki Hıristiyanların eline geçmekteydi.⁷¹² Müntehibi saniler (ikincil seçmenler) zorla arabalarda tutulup kimseyle görüştürülmezken camiye namaz kılmak için gidenlere mutlaka silahlı muhafızlar tarafından eşlik ediliyordu.⁷¹³ Bölgede tam bir sinir harbi ve fiili zulüm yaşanmaktaydı. Araplar taşnaklarla hareket etmekte, müşahidlere başvuran halka baskı yapılmakta, müşahitler önünde insanlar öldürülmekteydi.⁷¹⁴ Alevileri Türkler aleyhine⁷¹⁵ harekete geçirme, bu olmayınca Alevilere vatani milislerce saldırma önemli gelişmelerdi. Fransızlar tarafından Ermenileri silahlandırma, Dersim meselesini çıkarma gibi konular sıkıntılı bir

⁷⁰⁹ Soyak, *a.g.e.*, s. 546-547.

⁷¹⁰ Pehlivanlı; Sarımay; Yıldırım, *Türk Dış Politikasında Hatay (1918-1939)*, s. 64. ; *Ulus*, 3 Birincikanun 1936, Perşembe, "Hatay Haberleri," s. 1, 2.

⁷¹¹ *Akşam*, 4 Kânunuevvel 1936, Cuma, "Sancak Türklerinin Evleri Basılıp Eşyaları Yağma Ediliyor," s. 1. ; *Ulus*, 1 Birinci Kanun 1936, Salı, "Hatay Haberleri," s. 1, 2. ; *Ulus*, 2 Birincikanun 1936, Çarşamba, "Hatay Haberleri," s. 1., 2.

⁷¹² *Akşam*, 19 Kânunuevvel 1936, Cumartesi, "Sancaktaki Unsurları Tahrik Etmek Memurların Gündelik Faaliyeti Oldu," s. 1, 3.

⁷¹³ *Ulus*, 8 Birinci Kanun 1936, Salı, "Hatay Haberleri: Kırıkanda Yapılan Tazyikler," s. 1, 2.

⁷¹⁴ *Akşam*, 13 Kânunusani 1936, Çarşamba, "Sancağa Yeniden Kuvvetler Getirildi," s. 1, 4. ; *Akşam*, 14 Kânunusani 1936, Perşembe, "Türlere Şiddetli Zulüm ve İşkenceye Başlandı," s. 1, 13. ; *Akşam*, 15 Kânunusani 1936, Cuma, "Araplar Reyhaniyeyi Basmaya Hazırlanıyorlar," s. 1, 4. ; *Akşam*, 20 Kânunusani 1937, Çarşamba, "Antakyada Müşahitlerin Önünde İki Türk Öldürüldü," s. 1.

⁷¹⁵ *Akşam*, 12 Kânunusani 1937, Salı, "Alevileri Türkler Aleyhine Tahrike Muvaffak Olamadılar," s. 1, 11.

dönemin habercisiydi. Bütün bu faaliyetler durumu zorlaştırmıştı. Yabancı basın, Türkiye'nin Sancak meselesini hallettikten sonra, Halep ve Musul konusunda hak talebinde bulunacağına dair kışkırtıcı haberler yaparak ortamı gerginleştirmişlerdi.⁷¹⁶

Türkiye'de ise Hatay konusunda kamuoyu oluşturma, mitingler yapma, radyo yayınları oluşturma ve gazete sütunlarında konuyu güncel tutma gibi iç kamuoyuna dönük çalışmalar yapılmıştı. Hatay'da yapılan mezalimlerin broşürleştirilmiş propaganda malzemesi olarak yurt dışına, özellikle Ortadoğu ve Kuzey Afrika'ya gönderilmesi gündeme gelmiş ve bu titizlikle yapılmıştı. Mısır'da broşürler bastırılmış, Arapça-Türkçe olarak dış kamuoyuna yönelik propaganda faaliyetlerinde bulunulmuştu. 18 Mart 1937'de Emniyet Genel Müdürlüğü'ne yazılan şifreli yazı ile de basım için Mısır'a gönderilen broşürlerin İstanbul'da da Türkçe ve Arapça basılarak Mısır'ın yanı sıra Irak, Filistin, Hicaz, Suriye'ye de ulaştırılması istenmişti.⁷¹⁷ Hatay meselesine destek her alanda devam ederken özellikle anavatanda "Millî Hatay Mitingleri" yapılmıştı. 10 Şubat 1937'de gazetelere gönderilen tebligatta Hatay meselesinin kamuoyuna aktarılması ve hükümetin politikası çerçevesinde yazılar yazılması belirtilmişti.⁷¹⁸ Ayrıca Türk karakteri ve medeni esaslarına uygun olarak Hatay için hazırlanan kanunların Ankara'da oluşturulmasına karar verilmişti.⁷¹⁹ Hatay'a Hatay doğumlu memurların gönderilmesi, diğer Hatay doğumluların da Hatay'a gönderilerek 1938 yılı başından itibaren yapılacak seçimlerde olumlu sonuç alınmasına katkı sağlaması amaçlanmıştı. Bu bakımdan yoğun mesai yapılması kararlaştırılmış ve çalışmalar bu kararlara uygun faaliyetlerle sonuçlandırılmıştı.⁷²⁰

⁷¹⁶ *Akşam*, 20 Kânunusani 1937, Çarşamba, "Antakyada Müşahitlerin Önünde İki Türk Öldürüldü," s. 1.

⁷¹⁷ Pehlivanlı; Sarıay; Yıldırım, *Türk Dış Politikasında Hatay (1918-1939)*, s. 91.

⁷¹⁸ Sarıay, "Atatürk'ün Hatay Politikası-I- (1936-1938)" (Erişim) <http://www.atam.gov.tr/dergi/sayi-34/ataturkun-hatay-politikasi-i-1936-1938>). 15.06.2016.

⁷¹⁹ MC Konseyi'nin, Sancak statü ve anayasasını hazırlama çalışmaları sırasında, gelecekte Hatay'da uygulanacak kanunları Ankara'da hazırlamaya başlayan Türkiye bunun için yoğun çalışmalar yapmıştır. CHP genel merkezinde bakanlıkların temsilcilerinden oluşan bir komisyon, adli, idarî, mali, iktisadî, sınai, kültürel ve bayındırlık kanunlarının Türk karakteri ve medeni esaslarına uygun olarak yapılması amacıyla 20 Şubat 1937'den itibaren çalışmaya başlamıştır (Pehlivanlı; Sarıay; Yıldırım, *Türk Dış Politikasında Hatay 1918-1939*, s. 91).

⁷²⁰ *A.g.e.*, s. 91.

Sancak meselesinin kritik günlerinde, çoğu dedikodu olmakla birlikte, Fransızların bölgede askerî yığınak yaptığı, köyleri ve köylüleri baskı altına aldığı belirtilmekteydi. Fransızların, bölgenin etnik unsurlarını kendi yanına çekmeye çalıştığı, bölgenin coğrafi yapısı ve kaynakları bakımından önemli imkânlarını araştırdığı gibi Türk tarafını rahatsız edici duyumlar söz konusuydu. Bu Fransızların adeta bölgeden çıkmaya niyetli olmadıklarının göstergesiydi. Bu bilgiler hem Emniyet İşleri Umum Müdürlüğü hem de MAH elemanları tarafından raporlaştırılmıştı. Bu gelişmelere ve duyumlara ilişkin raporlar 11, 22, 24, 25, 29 Aralık 1936 ve 7, 12, 14, 18, 22 Ocak 1937 tarihliydi. Emniyet İşleri Umum Müdürlüğü ve MAH raporları bölgenin takibi ve gelişmelerin izlenmesi bakımından önemliydi. Raporlar, bölgenin çok dikkatle ele alındığının ve takip edildiğinin ipuçlarını vermekteydi. Bölge bu raporlar çerçevesinde askerî gelişmeler bakımından, emniyet, asayiş, sosyal yaşam, siyasal hareketlenmeler yönünden çok detaylı olarak analiz edilmekteydi. Raporlar Fransa ve Suriye'nin bölgede aynı zamanda hem istihbari hem de diğer bazı alanlarda faaliyetlerinin olduğunu da göstermekteydi.⁷²¹ Bölgede soruna yönelik olarak asıl istihbari çalışmalar ise daha 1934 Eylül ayı ile birlikte başlayan kritik gelişmelerden sonra başlamıştı. Sancak'ta toplumsal ve siyasal hareketlenmelerin artmasıyla bu faaliyetler de yoğunlaşmıştı. Türkiye kurduğu istihbarat ağı ile gelişmeleri an be an takip ederek MAH teşkilâtı vasıtasıyla bölgenin siyasal, ekonomik durumunu raporlaştırmıştı. Bu raporları 1936 yılı itibariyle gerekli birimlere, sunulmaya başlanmıştı.⁷²²

Türkiye, Cenevre'de yapılan görüşmelerden bir sonuç alamayınca 9 Ekim 1936'da Fransa'ya bir nota vererek, Suriye'ye verildiği gibi Sancak'a da bağımsızlık verilmesini talep etmişti. Fransızlar bu notaya 10 Kasım'da verdikleri cevapta, Sancak'ın bağımsız bir yönetim olmasını reddetmişler ve bunun Suriye toprak bütünlüğünü parçalamak demek olacağını belirtmişlerdi. Karşılıklı notalarla anlaşma sağlanamayınca Fransa konuyu MC'ye havale etmişti. Tam da bu sıralarda, 1 Kasım

⁷²¹ Pehlivanlı; Sarımay; Yıldırım, *Türk Dış Politikasında Hatay (1918-1939)*, s. 65-69.

⁷²² Demir, "a.g.m.", s. 50 ; Hamit Pehlivanlı, "İkinci Dünya Savaşı Öncesi Milli Emniyet Hizmetleri Teşkilâtı İstihbarat Raporlarında Hatay," *6. Askerî Tarih Semineri Bildirileri*, C.II, İstanbul, 1997, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1999, s. 155. (MAH için ayrc. bkz. İlder Erdal, *Milli İstihbarat Teşkilâtı Tarihçesi -Milli Emniyet Hizmetleri Riyaseti MEH-MAH- 1927-1965*, MİT Basımevi, Ankara, 2002).

1936'da, Mustafa Kemal Atatürk TBMM'de Sancak meselesine dair ciddiyet ve kararlılığı belirten bir konuşma yapmıştı.⁷²³ Bu kararlılığın da oluşturduğu etkiyle, hem Milletler Cemiyeti'nde hem de Türkiye ve Fransa arasında Paris'te süren görüşmeler belli bir ilerleme kaydetmeye başlamıştı. Avrupa'daki gelişmeler ve Suriye'de Fransızların durumu Fransa'yı Türkiye ile birlikte hareket etmeye zorlamaktaydı.⁷²⁴ Bu gelişmelerden çok kısa bir süre sonra, İngiltere'nin de aracı olarak oluşturduğu etkiyle, Fransa Türkiye'nin duruşuna yakınlaşmıştı.⁷²⁵

Paris'te süren Fransa-Türkiye görüşmelerinde Türkiye, Hatay'ın bağımsız bir devlet olmasını, Suriye ve Lübnan'la bir konfederasyon oluşturmasını, bu konfederasyonun dış ilişkiler, gümrük ve para birliği konusunda yetkili olmasını istemiş, fakat bu öneri Fransa tarafından kabul edilmemişti.⁷²⁶ Yine de Atatürk'ün güney gezisi ve Fransızlarla Akdeniz'de bir yardımlaşma anlaşması yapma ihtimali Fransa'yı bu noktaya yakınlaştırmıştı. Bunun üzerine Fransa 18 Ocak 1937'de, Türk tezine yakın "ayrı bir varlık" olarak Hatay'ın oluşmasına sıcak baktığını belirtmiş,⁷²⁷ fakat bu da Türkiye tarafından kabul görmemişti. Mesele, MC'de Tevfik Rüştü Aras'ın başkanlığında bir müzakereci heyetin kurulmasıyla aşılmaya çalışılmıştı. Karşılıklı görüşmeler sonunda, 27 Ocak 1937'de MC'de kabul edilen Sandler Raporu'nun uygulanabilmesi için Fransa'nın ikna edilmesi gerekmişti. Fransa'nın ikna edilmesinde İngiltere'nin önemli bir etkisi olmuştu. Bu etkinin sonunda

⁷²³ Armaoğlu, *a.g.e.*, s. 348 ; *Akşam*, 2 Teşrinisani 1936, Pazartesi "Meclis Dün, Atatürk'ün Çok Mühim Bir Nutkile Açıldı," s. 1. ; *Akşam*, 3 Teşrinisani 1936, Salı, "Atatürk'ün Nutku," s. 1.

⁷²⁴ *Akşam*, 9 Teşrinievvel 1936, Cuma, "Türk Fransız Münesebatı: Bir Fransız Gazetesi Türkiye'nin Dostluğuna Behemehal Muhtacız Diyör," s. 1, 4.

⁷²⁵ Fransa, Sancak Meselesi'ni MC'ye götürmek istemiş, Türkiye de bundan memnun olmuştu. 14-16 Aralık 1936'da mesele MC konseyinde görüşülmüştü. Uyuşmazlıkların çözümü için İsveçli temsilci Sandler görevlendirilmiş ve onun raporu doğrultusunda 3 kişilik bir gözlemci heyeti Hatay'a gönderilmişti. Diğer taraftan Paris'te ikili görüşmeler devam etmekteydi. Türkiye, Sancak'ın bağımsızlığını konfederasyon içinde yer alacak şekilde talep etmişti. Fransa'nın katı tutumu Türkiye'nin Akdeniz'de Fransa ile bir yardımlaşma anlaşmasını dillendirmesi ve Atatürk'ün güney bölgelere yaptığı geziyle yumuşamıştı (Sarıнай, Erişim <http://www.atam.gov.tr/dergi/sayi-34/ataturkun-hatay-politikasi-i-1936-1938>). MC tabanlı çözüm çalışmaları ise devam etmiş, Tevfik Rüştü Aras başkanlığındaki bir heyet de müzakereci olarak gönderilmişti. 26 Ocak 1937'de genel yumuşama ile bir anlaşmaya varılmış, bu uzlaşılacak konular Sandler Raporu olarak 27 Ocak'ta Konseyce oy birliği içinde kabul edilmişti (Sarıнай, Erişim <http://www.atam.gov.tr/dergi/sayi-34/ataturkun-hatay-politikasi-i-1936-1938>). Bu anlaşma, Sancak'ın toprak bütünlüğünün garantörü olarak Fransa ve Türkiye'yi belirlemiştir.

⁷²⁶ Pehlivanlı; Sarıнай; Yıldırım, *Türk Dış Politikasında Hatay (1918-1939)*, s. 77-78.

⁷²⁷ *Akşam*, 24 Kânunusani 1937, Pazar, "Sancak Tam İstiklâle Kavuşuyor," s. 1 ; *Akşam*, 25 Kânunusani 1937, Pazartesi, "Sancak Meselesinde Esas İtibarile Anlaşma Oldu," s. 1, 4. ; *Akşam*, 27 Kânunusani 1937, Çarşamba, "Sancak Meselesinde Dün Tam Bir Anlaşma Hasıl Oldu," s. 1, 8.

Fransa'nın tavrı olumluya dönmüştü.⁷²⁸ MC tarafından, tarafların üzerinde anlaşmaya, uzlaşmaya vardıkları konuları içeren ve adına Sandler Raporu denilen metne göre Sancak iç işlerinde bağımsız, fakat dış işlerinde bazı şartlarla Suriye'ye bağımlı "ayrı bir varlık" olacak, ordusu bulunmayacaktı. Resmi dili Türkçe olacaktı. Sancak için anayasa ve statü hazırlanacak, Sancak'ın toprak bütünlüğünü Fransa ve Türkiye garanti altına alacaktı. Bu, Sancak'ın tam bağımsızlığa gidişinin önemli bir aşamasıydı. Türkiye'ye göre Suriye'nin tam bağımsızlığa kavuşması Sancak için de aynı sonuca gidecek bir yolun oluşmasına zemin hazırlamıştı.⁷²⁹

20 Şubat 1937'de MC tekrar toplanarak Sancak'ın statüsü ve anayasanın hazırlanmasına ilişkin çalışma yapmıştı. Sandler raporu esasına dayalı olarak beş kişilik uzmanlar komitesi oluşturulmuştu. 15 Mayıs 1937'de bir rapor hazırlanmış bu rapor 29 Mayıs'ta MC'de kabul edilmişti. Buna göre Sancak "ayrı bir varlık" olarak hukuken kabul edilmiş oldu. Aynı gün Türkiye ve Fransa yaptıkları görüşmeler sonunda Sancak'ın toprak bütünlüğü ve Türkiye-Suriye sınırı konusunda anlaşmaya varmışlar ve anlaşma metnini imzalamışlardı. MC'nin kabul ettiği Sancak'ın sınırları, statü ve anayasasına göre yasama gücü 40 kişilik bir meclis tarafından kullanılacaktı. Yapılacak iki dereceli seçimler sonunda meclis cumhurbaşkanını seçecek, o da başbakanı atayacaktı. Milletvekilleri ise seçim sonucu ne olursa olsun en az 8 Türk, 6 Alevi, 2 Arap, 2 Ermeni ve 1 Ortodoks olarak seçilecekti. Hükümet beş üyeli olacaktı. Bu statü ve anayasa 29 Kasım 1937'de yürürlüğe girecekti.⁷³⁰ Türkiye statünün hemen uygulanmasını isterken, Fransa buna çeşitli bahanelerle karşı çıkmıştı.

Anlaşma ve anayasanın uygulanması sürecinde, Fransa temsilcisinin yeni oluşan değişikliklerin uygulanmasını engelleyici tedbirlere başvurmasıyla durum yeniden krize dönüşmeye başlamıştı. Halk bağımsızlık nedeniyle gösteri yapmak isteyince Fransız memurları bunu önlemek istedi. Halk polisle çatıştı. Azınlıklar, Fransızlar tarafından Türklere karşı kışkırtılınca Türk kamuoyu bundan oldukça etkilenmişti. Böylece, Fransa aleyhine Türkiye'de büyük ve güçlü bir aleyhtarlık belirmiş oldu. Türkiye'nin Fransa ile arası yeniden açılmıştı. Bu gelişmeler

⁷²⁸ Pehlivanlı; Sarınoy; Yıldırım, *Türk Dış Politikasında Hatay (1918-1939)*, s. 78.

⁷²⁹ *A.g.e.*, s. 78-79.

⁷³⁰ *Akşam*, 28 Mayıs 1937, Cuma, "Sancak Statü ve Anayasası," s. 1, 4. ; *Akşam*, 29 Mayıs 1937, Cumartesi, "Sancak Statü ve Anayasası," s. 1, 8. ; Pehlivanlı; Sarınoy; Yıldırım, *Türk Dış Politikasında Hatay (1918-1939)*, s. 81-82.

yaşanırken Suriye halkı da Hatay'a bağımsızlığı protesto etmeye başlamıştı. Oysa Anayasa 29 Kasım 1937'de yürürlüğe girecekti. Acil olarak seçimlerin yapılması planlanmaktaydı. Seçimler bu koşullarda yapılamadı. Türkiye ve Fransa seçim sistemi üzerinde anlaşamayınca MC devreye girmiş ve kurulan komite seçim tüzüğü hazırlamıştı. Seçimlerin 15 Temmuz 1938'e kadar tamamlanmasına karar verilmişti. Mayıs 1938'den sonra seçmen listeleri hazırlanmaya başlanınca Fransız memurlar yeniden şiddet olaylarının çıkmasına neden olacak tutum içine girmişlerdi. Hatay'da olaylar şiddetlenmişti. Bunun üzerine 30000 kişilik askerî güç Türkiye'nin Hatay bölge sınırına yığıldı. Durum vahimdi fakat Avrupa'da da olağanüstü gelişmeler yaşanmaktaydı. Fransa Avrupa'daki gelişmelerin seyrine bakarak daha yumuşak bir tavır takınca konu Türkiye lehine gelişmeye başlamıştı. Böylece Fransa Hatay valisini geri çekerek Türk vali atanmasının yolunu açmıştı.⁷³¹

Ağustos ayında yapılması planlanan Meclis seçimlerine yönelik çalışmalar sonucunda 40 vekilden 22'sini Türklerin alması kesinleşmişti. Bu gerçekleşince, 2 Eylül'de Meclis toplanarak Hatay Cumhuriyetini kurmak için çalışmalarına başlamıştı. Meclis bağımsız Hatay Cumhuriyeti adını kabul ederek süreci önemli bir aşamaya getirmişti.⁷³² 1939'dan başlayarak Türkiye'ye katılma istekleri, Türk-İngiliz ittifak adımlarının belirmesi⁷³³ sonrasında belli bir oranda sağlanabilir gözükmeye başlamıştı. Bu istek, batılıların barış cephesi oluşturma çabalarının da etkisiyle Fransa tarafından kabul edildi. 23 Haziran 1939'da Fransa ve Türkiye arasındaki anlaşmayla Hatay Türkiye'ye katıldı. Bununla birlikte Türkiye'nin de Suriye'nin bağımsızlığı ve toprak bütünlüğüne saygı göstermesi karara bağlandı. Temmuz ayında Hatay Türkiye sınırları içine alınmış oldu.⁷³⁴

Hatay Meselesi'nin çözümüne dönük gelişmeler ve bu yönde oluşan olumlu hava dış basında da takip edilmişti. Türk-Fransız ilişkileri ve diyalogu, üzerinde durulan önemli konulardandı. Yaklaşan dünya savaşının ağır koşulları bu yakınlaşmayı sağlamış olsa da eleştiriler de oldukça yoğundu. Fransa'nın Le Temps gazetesinin de bir süredir ilgilendiği Hatay Meselesi'ne dair görüşleri ve Türkiye'ye

⁷³¹ Armaoğlu, *a.g.e.*, s. 349-350.

⁷³² *A.g.e.*, s. 351.

⁷³³ *Ulus*, 14 Mayıs 1939, Pazar, "Türk-İngiliz Beyannamesinin Akisleri," s. 1, 8. (Bu günlerde İtalyan Alman askerî anlaşması da gündemdedir).

⁷³⁴ Armaoğlu, *a.g.e.*, s. 351 ; *Ulus*, 23 Haziran 1939, Cuma, "Hatay Anlaşması," s. 1. ; *Ulus*, 24 Haziran 1939, Cumartesi, "Hatay Artık Vatanımızın Parçasıdır," s. 1.

dönük eleştirileri bu dönemin karmaşıklığını göstermesi bakımından önemliydi. Öyle ki F. R. Atay bu konuda gazetenin başmakalesine dönük “Le Temps Yanılıyor!” eleştirel yazısını kaleme almak zorunda kalmıştı.⁷³⁵ Le Temps, Türkiye’nin Hatay’daki gelişmelere müdahalesini ve oradaki halk üzerinde çoğunluk oluşturma gayretine dönük çalışmalarını eleştirmişti. Gazete bu girişimleri, haksız olduğu bir davayı kazanma gayreti olarak görmüştü. Gazete ayrıca Fransa vasiliği altında emin ve güvenilir yaşayan halkı harekete geçirme girişimleri olarak gördüğü Türkiye’nin davranışlarını eleştirmişti. F. R. Atay bu eleştirilere yazısında şöyle cevap vermişti:⁷³⁶

“Hemen söyleyelim ki Hatay davasında Türkler Fransa’nın kendisinde tasavvur etmiş olduğundan daha mühim, daha ciddi ve Türk milletinin her türlü fedakarlığa daha fazla razı olacağı menfaatleri müdafaa etmek mevkiindedir... Hatay’da ekseriyet Türktür. Fransa’nın sömürge memurları ile o memurların suç ortağı olan komisyonun bütün gayretlerine rağmen, Hatay’ın Türk ekseriyeti bir hakikat olmaktan çıkamaz... Onlar Hatay Türklüğüne verilecek olanı onun bir hakkı değil mandater devletin bir lütfu olarak sunmak istiyorlar.”⁷³⁷

İsviçre matbuatında ise “Yakın Şark” konulu yazılar o günlerde Fransa ve Türkiye’nin arasındaki ilişkileri ve Hatay meselesini gündeme almıştı.⁷³⁸ 15.7.1938 tarihli N. Zaitung’un yazısında 4 Temmuz’da akdedilen Türk-Fransız Dostluk Muahedesi’nden⁷³⁹ bahsedilmişti. Seçim esnasında görev yapacak olan Cemiyeti Akvam komisyonunun bazı nedenlerle bölgeden ayrıldığını, varılan anlaşma esaslarına uygun olarak seçimlerin yapılacağını, Türk fazlalığının tanınmış olduğunu, Türkiye’nin Sancak’ı ilhak etmeyeceğine dönük sözlerinin bir oyalama olduğunu, fakat Türklerin sonucun istedikleri istikamette gelişmesinde kararlı bulduklarını belirtmişti. Yazıya göre bunda şüphesiz Fransa’nın Türkiye’ye yönelik uyguladığı genel siyasetinin etkisi vardı. Zira her ne kadar Türkiye siyaseti Suriye meselesinde Fransa’ya galebe çalmış ise de bu durum iyi tetkik edilirse Fransa’yı da memnun etmiş gözükmekteydi. Fransa’nın yakın şarkta elinin serbest kalmasını mühim gören

⁷³⁵ TTK Arşivi TP-40-19/19.

⁷³⁶ TTK Arşivi TP-40-19/19, s. 2.

⁷³⁷ TTK Arşivi TP-40-19/19, s. 2.

⁷³⁸ TTK Arşivi TP-40-19/19.

⁷³⁹ *Akşam*, 4 Temmuz 1938, Pazartesi, “Atatürk’ün Büyük Bir Eseri Daha: Türk-Fransız Dostluk Misakı Müzakeresi Bitti,” s. 1, 6. ; *Akşam*, 5 Temmuz 1938, Salı, “Türk-Fransız Dostluk Muahedesi ile Vesikalar Dün Ankara’da İmzalandı,” s. 1, 11. ; *Akşam*, 6 Temmuz 1938, Çarşamba, “Fransız Gazeteleri Türk Fransız Anlaşmasını Büyük Memnuniyetle Karşılıyor,” s. 1, 8.

gazete Türkiye'yle iyi geçinmemenin, İngiltere ile Akdeniz havzasında anlaşamamak demek olduğunu yazıyordu. Bu, İtalyanların ön safa geçmesine etki edebilecek bir durum olarak görülmüştü.⁷⁴⁰ Gazete değerlendirmesine şu cümlelerle devam etmişti:

“...Unutmamak lazımdır: Türkiye'nin vaziyeti bugün o kadar sağlamdır ki, siyasette Yunanistan kendisini takip ettiği gibi Balkan Antantı'nda da epeyce nüfuzu vardır. Fransa'nın Türkiye'ye olan dostluğu bir anane olmuştur. 1914'de az kalsın Türkiye antantla beraber olacaktı. Türk-Yunan Harbi'nde de Fransa'nın malum yardımı Türkiye için bir kurtuluş olmuştur. Bu suretle tarihi bakımdan anlaşma için her şey hazır. Fransa, Suriye meselesi için Türkiye'nin dostluğundan vazgeçmek istemedi.”⁷⁴¹

Yunan matbuatı ise “vatanilerin Türkiye aleyhindeki tahrikatı” başlıklı, Atina gazetesinde yer alan, Eleftheron Vima'nın 19.7.1938 tarihli yazısı ile önemli mesajlar vermeye çalışmıştı. Gazete, Sancak anlaşmasından dolayı Suriye'de ve bilhassa Halep'de Türkiye aleyhine yapılan hareketlere değinmiş, Türkiye'nin bunlara önem atfetmediğini belirtmişti.⁷⁴² Gazete, bu hareketlerde Vatani Fırkası'nın ön ayak olduğunu, “pan Arabizm “ içerikli bir mahiyet atfedilen bu hareketlerle bir şey elde edilmediğini, zira Türkiye'nin Mısır ve Irak ile anlaşmalar akdettiğini yazmıştı. Sancak Hukukunu Müdafaa Cemiyeti'nin, Suriye'nin muhtelif şehirlerindeki mitinglerinin Irak ve Mısır Arapları üzerinde etkisiz kaldığını belirten gazete yazısı Sancak meselesinin, bütün bu girişimlere rağmen, Türk- Fransız ortak hareketi ile bir nihayete ulaşacağını belirtmişti.⁷⁴³

Sancak konusundaki gelişmeleri Arap dünyası ve doğal olarak Arap basını da yakından takip etmişti. Şam El İstiklâlil Arabî'de 19.7.1938'de yayımlanan yazıda şu cümleler yer almıştı:

“Şimdi anlaşıldı ki Suriye'nin en zengin parçası olan İskenderun Sancağı, İngiltere'nin Musolini'den korkusunun bedeli olarak elden gitti. İngiltere'nin Amerikan fabrikalarına 3000 teyyare ismarlaması da onun, Benito Musolini adlı bir İtalyana baş eğmesinin bir delilidir. İngiltere'nin bu vaziyetidir ki onu Türkiye'nin coğrafi mevkisinden istifade düşüncesine sevketti. Bu saik ile müttefiki Fransa'ya İskenderun işinde geniş davranmasını tavsiye etti. Sonra İngiltere pek iyi bilir ki İskenderun'un Türk elinde bulunması, şark menfaatleri itibarile, bir gün Suriye'den çekilecek olan Fransa'nın elinde bulunmasından daha muvafaktır.”⁷⁴⁴

⁷⁴⁰ TTK Arşivi TP-40-19/19, s. 4-5.

⁷⁴¹ TTK Arşivi TP-40-19/19, s. 5.

⁷⁴² TTK Arşivi TP-40-19/19, s. 7 ; *Atina, Eleftheron Vima*.

⁷⁴³ TTK Arşivi TP-40-19/19, s. 7 ; *Atina, Eleftheron Vima*.

⁷⁴⁴ TTK Arşivi TP-40-19/19, s. 15 ; *Şam El İstiklâlil Arabî*, 19.7.1938 “Şimalde Suriye Duvarının Yıkılması.”

Gazete bu gelişmede İngiltere'nin şark politikasının etkili olduğunu, şimdiye kadar Ortadoğu'yu himaye eden ve destekleyen İngilizlere karşı Araplar arasında bir karşı duruşun oluştuğunu belirtmişti. Buna karşılık da İngilizlerin tavır aldığını yazmıştı. Avrupa'daki harp hazırlığı çerçevesinde, Türkiye'nin gerek savaş gerekse barış zamanlarında Boğazlar'ı kullanmak konusundaki anlaşmayla avantajlı duruma geçtiğini, bunun da Türkiye lehine kazanımlar sağladığını belirtmişti. Gazete, bunu bilen Almanya'nın Türkiye'yi kazanmaya çalıştığını, oysa Atatürk'ün Alman karşıtı fakat İngiliz yanlısı bulunduğunu, İngiliz Kralı VIII. Edward'ın Türkiye ziyaretinin, İngilizlerin Türkiye ile olan dostluk bağlarını daha da perçinlediğini belirtmişti. Gazeteye göre İngiltere bu yakınlaşmadan hareketle Türkiye'ye krediler vermiş, bu kredi ile de İngiliz fabrikalarından silah ve harp levazımı alınması kararlaştırılmıştı. 10 sene kadar Türkiye ve Balkanlar'da kalmış olan Amerikalı bir muhabirin New York gazetelerinde neşredilen bu görüşlerini aktaran gazete Fransa'nın bu gün İngiliz siyasetinin çevirdiği bir aletten ibaret olduğunu belirtmişti. Fransa ile İngiltere'nin Türkiye ile askerî bir ittifak akdettiklerini de belirten gazete İskenderun'un Türklere tesliminin bunun bir neticesi olacağını dile getirmişti. Gazete buna karşı Fransa ve İngiltere'nin ne gibi menfaatler elde ettiklerinin ise meçhul olduğunu yazmıştı.⁷⁴⁵

Sancak sorununda Ortadoğu ülkeleri de etkili olmaya çalışmıştı. Irak, Sancak'ın Türkiye ve Suriye arasında taksim edilmesi politikasına ilişkin Haziran 1938'de bir nabız yoklamak istemişse de 3-4 Temmuz Türk-Fransız anlaşmasından sonra Türkiye bu öneriye olumsuz cevap vermişti. Bu Suriye'nin Sancak konusunda taraf olmasının da önüne geçmişti.⁷⁴⁶ Türkiye, Sancak'ın tamamının mukadderatı ile alakalı olduğu için bunu kabul etmemiştir.⁷⁴⁷

İngiltere ise Türkiye ve Fransa arasındaki anlaşmazlık noktalarını aşmaya çalışıyordu. Bundan bağımsız olarak İngiltere ile Türkiye arasında yakınlaşma askerî alanda da geliyordu.⁷⁴⁸ Bu İngilizlerin Türkiye üzerindeki Alman ekonomik üstünlüğüne darbe anlamı taşıyordu. Zira malzeme alımı konusundaki krediler önemli oranlara ulaşmıştı. Bu gelişmeler Türkiye'yi mihver bloğunun dışındaki karşı

⁷⁴⁵ TTK Arşivi TP-40-19/19, s. 16 ; *Atina*, İ Viradini 19.7.1938 "Fransız-Türk Anlaşması ve Akdeniz Devletlerinin Rekabeti."

⁷⁴⁶ Ada, *a.g.e.*, s. 176-177.

⁷⁴⁷ TTK Arşivi TP-40-19/19, s. 8.

⁷⁴⁸ *Akşam*, 13 Mayıs 1939, Cumartesi, "Müşterek Beyanname: Türkiye ile İngiltere Arasında Kararlaştırılan Esaslar," s. 1, 9.

bloğa yakınlaştırmıştı.⁷⁴⁹ Gelişme, Avrupa'nın Almanya ve İtalya karşısında yer alan bloğunu memnun etmişti. Türk-Fransız anlaşması hakkında yayınlanan resmi tebliğler ve Avrupa neşriyatı, genelde iki ülkenin siyasî dostluğunu çerçevesinde oluşan ehemmiyeti takdir etmiştir.⁷⁵⁰ Bu anlaşma ile Doğu Akdeniz'de yeni bir muvazene, bir rejim ihdas olunduğu her tarafta takdir ve itiraf edilmiştir.⁷⁵¹ Gazeteye göre Fransa ve Türkiye beklenen bazı tehlikeleri aynı şekilde telakki ve bu tehlikeleri karşılamak hususunda müşterek menfaatleri olduğunu takdir etmeselerdi münasebeti tanzim etmek hususunda mecburiyet hissetmeyeceklerdi.⁷⁵²

Türkiye Fransa'yla arasındaki sorunları çözerken aynı zamanda bölge ülkeleriyle de yakın bir temas içine girerek olayları geniş bir perspektiften ele aldığını göstermişti. Suriye'ye yönelik uzlaşmacı bir tavır sergileyen Türkiye aynı zamanda diğer ülkelerle de anlaşmalar yapmaktaydı. Türkiye 7 Nisan 1937'de, Mısır ile dostluk anlaşması imzalamış, 8 Temmuz'da Afganistan, Irak ve İran ile Sadabad Paketi'nin⁷⁵³ kurmuştu.⁷⁵⁴ Bunun geçmiş alt yapısı 1936'da Türkiye-İran-Afgan-İrak arasında muahede imzası aşamasına gelen ilişkilerle oluşturulmuştu.⁷⁵⁵ Bu sırada bir yandan da İtalyan-Habeş Savaşı devam etmekteydi. Bu Ortadoğu için bir tehditti.⁷⁵⁶ Balkanlar üzerinde İtalya ve Bulgaristan'ın tehdit ve tehlikesi Balkan Antantı'nı nasıl oluşturmuşsa, şimdi de Ortadoğu'da İtalya tehdidi benzer bir pakt oluşturmayı zorunlu kılmıştı.⁷⁵⁷

⁷⁴⁹ Ada, *a.g.e.*, s. 178.

⁷⁵⁰ TTK Arşivi TP-40-19/19, s. 8 ; *Atina*, İ Vradini 19.7.1938 "Fransız-Türk Anlaşması ve Akdeniz Devletlerinin Rekabeti."

⁷⁵¹ TTK Arşivi TP-40-19/19, s. 9. ; *Atina*, İ Vradini 19.7.1938 "Fransız-Türk Anlaşması ve Akdeniz Devletlerinin Rekabeti."

⁷⁵² TTK Arşivi TP-40-19/19, s. 10. ; *Atina*, İ Vradini 19.7.1938 "Fransız-Türk Anlaşması ve Akdeniz Devletlerinin Rekabeti."

⁷⁵³ 8 Temmuz 1937'de Afganistan, Irak ve İran ile yapılan bölgesel işbirliği anlaşması. Paktın İtalya'ya karşı olduğu düşünülse de Türkiye içindeki ayrılıkçı unsurların bastırılmasında da önemli bir yere sahiptir.

⁷⁵⁴ Pehlivanlı; Sarınoy; Yıldırım, *Türk Dış Politikasında Hatay (1918-1939)*, 84.

⁷⁵⁵ *Akşam*, 15 Kânunusani 1936, Çarşamba, "Türkiye-İran-Afgan-İrak Muahedesi İmzalanıyor," s.1,4.

⁷⁵⁶ *Akşam*, 1 Kânunusani 1936, Çarşamba, "Habeş İşinin Masrafı Artıyor, İtalya Bu Yükün Altından Nasıl Kalkacak," s. 1, 4. ; *Akşam*, 9 Kânunusani 1936, Perşembe, "İtalya Afrika'ya Yeniden 150 bin Asker Gönderiyor," s. 1, 4.

⁷⁵⁷ Armaoğlu, *a.g.e.*, s. 346-347.

b) Şükrü Sökmensüer'in Hatay Meselesi'nin Çözümüne Yönelik Faaliyetleri

Türkiye'nin Hatay davasına ilişkin olarak bölgedeki faaliyetlerin adresi Hatay Egemenlik Cemiyeti'ydi. Antakya-İskenderun ve Havalisi İdare Heyeti'nin⁷⁵⁸ dönüşümüyle oluşturulan Hatay Egemenlik Cemiyeti merkezi Dört Yol'du. Cemiyet sivil bir dernek olmanın yanında bir diplomatik misyon şefliği özelliği de göstermekte ve bu vasfa uygun halde çalışmaktaydı.⁷⁵⁹ 1936'dan itibaren bütün faaliyetler Hatay Egemenlik Cemiyeti kanalıyla yürütülmüştü. Hatay'dan alınan bilgiler ve raporlar ile oluşan gelişmeler Dört Yol'da Egemenlik Cemiyeti fahri başkanı Tayfur Sökmen ve Emniyet Genel Müdürlüğü temsilcisi vasıtasıyla Ankara'ya bildirilmişti. Ankara'da, CHP genel merkezinde faaliyetlerini yürüten Hatay Egemenlik Cemiyeti'nde,⁷⁶⁰ durum değerlendirildikten sonra Ankara'nın emir ve talimatları yine aynı yolla Dört Yol'a gönderilmişti.⁷⁶¹

Şükrü Sökmensüer, Hatay meselesine ilişkin çalışmaların merkezinde bulunmuş ve buna ilişkin kritik görevler ifa etmiş bir bürokrattı. Sökmensüer bu görevlerini ve vazifesinin önemini şöyle dile getirmiştir:

“Emniyet Genel Müdürü olarak ve ayrıca Hatay Egemenlik Cemiyeti Genel Sekreteri olarak, Hatay mücadelesini adım adım takip görevini bana vermişlerdi. Şükrü Kaya, Hatay Ergenlik Cemiyeti⁷⁶² Başkanı idi. Binaenaleyh onun direktifi ile bu mücadeleyi takip etmek görevini üzerime aldım. Bu görevin devamı sırasında, Hatay'da cereyan eden olayları izlemekle beraber, o zaman Dört Yol'da bulunan Tayfur Sökmen ile temasımızı koruduk. Benim başlıca çalışmam; yapılacak halk

⁷⁵⁸ İskenderun ve Havalisi Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti adıyla da bilinir (Ada, *a.g.e.*, s. 113).

⁷⁵⁹ Demir, “a.g.m.”, s. 53. ; Ada, *a.g.e.*, s. 113.

⁷⁶⁰ Soyak'a göre Hatay Teşkilât Merkezi.

⁷⁶¹ Pehlivanlı; Sarıncay; Yıldırım, *Türk Dış Politikasında Hatay (1918-1939)*, s. 87.

⁷⁶² Hatay Ergenlik Cemiyeti: Bu cemiyet ilk olarak Tayfur Sökmen ve beş arkadaşı tarafından Antakya-İskenderun Muavenat-ı İctimaiye Cemiyeti olarak kurulmuştu. Sakarya Savaşı'ndan sonra Fransızlarla yapılan anlaşma göre Fransızlar Gaziantep, Adana, Mersin ve Tarsus'u derhal tahliye edecekler ve Hatay için de hususi bir idare oluşturacaklardı. Türkçe resmi lisan olarak kullanılacak, mekteplerde Türkçe de okunacak ve Türk bayrağına eşit bir bayrağı olacaktı. Mücahitler de kayıtsız şartsız vatanlarına dönebilecekti. Fakat, Fransızların kabul edilen bu şartlardan bazılarını uymamaları sonucu bir kısım Hataylılar Hataya dönmeyip Adana da ikamet etmeye başlamıştı. Bu cemiyet de orada kurulmuştu. Atatürk'ün 1923 Nisan'ında Adana'yı ziyaretinde söylediği “Kırk asırlık Türk yurdu düşman elinde esir kalmaz” sözü davaya inanan ve bu uğurda çalışanları da yeniden şevklendirmiş, böylece cemiyetin çalışmaları hızlanmıştı. 1933'de cemiyet İstanbul'a nakledilmişti. Reisliğini Tayfur Sökmen'in yapmaya başladığı bu cemiyetin adı, Atatürk'ün emriyle, Hatay Ergenlik Cemiyeti'ne çevrilmişti. Merkezi İstanbul'da olarak, Dört Yol, Mersin Hassa ve Kilis'te şubeleri açılmıştı (İnan, *Tarihe Tanıklık Edenler, “Tayfur Sökmen”*, s. 190-193).

*oylamasına mümkün olduğu kadar Hataylıların çok sayıda katılmasını sağlamak için Türkiye’de var olan Hataylıları, her birine ayrı ayrı harcırah temin ederek Hatay’a göndermekti.”*⁷⁶³

Sökmensüer’in üzerinde çalıştığı konulardan biri olan Hataylıları Hatay’a geri gönderme işlemi, 1918-1921 arası Hatay’ın işgalden kurtarılma çalışması ve mücadelesi yapılırken, burada zor durumda kalarak başka bölgelere göç edenlerin tekrar yerlerine iade edilmesiydi. Sökmensüer’in aktif olarak ve yoğun biçimde üzerinde çalıştığı bu konu Hatay’ın kurtuluşunu sağlayan siyasî ve bürokratik çalışmaların en önemli kısmı olarak bu sürece katkı sağlamıştı.⁷⁶⁴ Bu çalışmalar uzun bir sürece yayılmıştı.

Bu dönemde Emniyet Genel Müdürü olan ve aynı zamanda Hatay Egemenlik Cemiyeti Genel Sekreteri olarak bulunan Şükrü Sökmensüer hem genel olarak Hatay Meselesi’nde hem de buna bağlı olarak seçimlerde Türk tarafının istediği sonucu alabilmesini sağlayacak birçok çalışma yürütmüştü. Bu çalışmalar çok yönlüydü. Dönemin Emniyet Umum Müdürü olan Sökmensüer Antalya saylavı Tayfur Sökmen’e, İskenderun’da bulunan Türk Serbest Mıntika Tetkik Heyeti’nden alınan bir mektup örneğini göndererek bazı gelişmelerden onu da haberdar etmişti. Bu mektup farklı bir açıdan, yapılan çalışmaları aktarması bakımından önemlidir.⁷⁶⁵ 26.11.1937 tarihli mektup şöyledir:

*“Aydın 19’undan beri Hatay’dayız. Aldığımız direktifler dairesinde çalışıyoruz. Bir yandan teknik işlerimiz bakımından luzumlu olan malumatı toplamakla meşgulüz. Bildiğiniz makamlar ve bilhassa liman şirketi istediğimiz malumatı vermekte müsik davranmakta ise de buradaki arkadaşların himmetile işimizi ilerletmeye muktezi vesaiti temin etmekteyiz. Diğer taraftan vaziyetin icap ettirdiği şekilde hareket ediyoruz. Burada bulunmamızın ve takip etmekte olduğumuz mesai tarzımızın iyi neticeleler vermekte olduğunu görmekteyiz. Bu maruzatımıza hemen şunu da ilave edelim ki umumî bakımdan Hatay’da karşı tarafın faaliyetine muvazi olarak daha geniş bir plan üzerinde daha canlı bir surette ve daha konkre bir şekilde harekete geçilmedikçe intihabatın lehimize neticelenmeyeceğinden endişe etmekteyiz. Müşahadelerimizi ve bu husususta alınmasının faydalı olacağını düşündüğümüz tedbirleri makamı alilerindeki görüşmelerimizde tekarrür ettirildiği veçhile teşriflerinde bay Numan Menemencioğlu’na mufassalan izah edeceğimizi saygılarımızla arzeder derin hürmetlerimizi sunarız”*⁷⁶⁶

Sökmensüer bir taraftan seçim ve seçmen işleriyle uğraşırken bir taraftan da Hatay’da parti içinde veya diğer teşkilâtlarda oluşan anlaşmazlık ve çatlakları

⁷⁶³ İnan, *Tarihe Tanıklık Edenler*, “Şükrü Sökmensüer”, s. 101-102.

⁷⁶⁴ İnan, *Tarihe Tanıklık Edenler*, “Hamdi Selçuk”, s. 234-235.

⁷⁶⁵ TTK Arşivi MS-TS-5-25/25.

⁷⁶⁶ TTK Arşivi MS-TS-5-25/25, s. 3.

onarmak ve birlikte hareketi sağlamak için çalışmıştı. Sökmensüer, Tayfur Sökmen'e, Hatay'daki Halk Partisi Merkez Heyeti arasındaki uyuşmazlıklar ve bakış açısı farklılıklarına ilişkin yapılanları ve beraber neler konuştuklarını belirttiği iletisinde, kendisi için büyüklerin bakışının esas olduğunu, kendi düşüncelerine aykırı olsa da onları derhal benimseyip kendi düşünceleri gibi tatbika başladığını belirtmişti. Fakat buna rağmen kendi düşüncelerinin de olduğunu söylemiştir.⁷⁶⁷ Sökmensüer 8.11.1937 tarihli bir yazısında⁷⁶⁸ bu günkü heyetin Hatay davasını yürütecek kudret ve kabiliyette olmadıklarını, sevimli ve itimat edilir bir heyetin kurulması gerektiğini, kurulacak bu heyetin herhangi bir sarsıntıya fırsat vermeyecek tertip ve nizamda olması gerektiğini anlatarak, Sökmen'in kendisine belirttiği listeye mutabık olduğunu aktarmıştır. Fakat bunun için bir şartı olmuştur. Yeni kurulacak heyetin içinde Hatay'ın sevilen ve ileri gelen ailelerini temsilen birer mümessilin olması gerektiğini belirtmiştir. Kurulacak heyet ilerde Hatay Hükümetini teşkil edeceğinden bu heyet içinden bir de faal heyet oluşturularak bütün mesuliyeti almasını ve şimdiden hazırlanması gerektiğini söylemiştir.⁷⁶⁹ Ayrıca daha önce verilmiş olan çalışma programı esasî dâhilinde oluşturulacak propaganda, kültür, içtimai yardım gibi şubelere itilaf mevzuu nazarı dikkate alınmadan ve geçmiş de düşünülmeden bütün Türklerin ve Eti Türlerinin davet edilmesinin faydalı olacağını da belirtir. Bunun için Adalı Mehmet, Kuseyri Mustafa, Civelek Etem, Suphi Berekat gibi aslen Hataylı Türk olup halen muhalefette bulunan tanınmış kişilere de bu şubelerde kendilerine uygun iş verilmesini önerir. Bunların Hatay Türkleri namına bütün işlere davet edilmesini ve bu davetin de Yenigün gazetesinde alenen neşredilmesini tavsiye etmiştir.⁷⁷⁰ Sökmensüer, Zeki Arsuzi ve Hasan Cebbare gibi Etili Türklerin de iş başına davet edilmeleri gerektiğini söylemiştir.⁷⁷¹

Sökmensüer'e göre Hatay Davası Hatay içinde kazanılacak bir davadır. Bu nedenle de Tayfur Sökmene şöyle der:

“...Tam bu günlerde heyeti faalenin başında ve bizat Hatay'ın içinde zatı alilerinin kıymetli huzurunuzun bulunması fevkalade lazımdır. Ben senin yerinde

⁷⁶⁷ TTK Arşivi MS-TS-5-29/29, s.2.

⁷⁶⁸ (EK 14).

⁷⁶⁹ TTK Arşivi MS-TS-5-29/29, s.2-3.

⁷⁷⁰ TTK Arşivi MS-TS-5-29/29, s.3.

⁷⁷¹ TTK Arşivi MS-TS-5-29/29, s.3.

*olsam yirmi senelik fedakarlığımın son gününü de bizzat yaşama sevdasına kapılacağımı ve doğruca oraya gideceğimi zannediyorum. Sizin Hatay içinde bulunmamanız hiç olmazsa bize yüzde yirmi kaybettirir. Yüzde yirmi beş mebusluk yer denmektir. Bunu hatıra olarak arz ederim.*⁷⁷²

Hatay'ın anavatana katılması sürecinde, askerî, siyasî ve diplomatik girişimlerin yanı sıra farklı ve etkili yöntemler de izlenmiştir. Bu dönemde Suriye'nin kuzeyine ilişkin de önemli faaliyetler yürütülmüş, bölgenin siyasal katılımını sağlamaya yönelik çalışmalar da yapılmıştır. Şeyh Horoz lakaplı eski bir asker olan Halil İbrahim Efendi de⁷⁷³ halkevlerinin direktiflerine paralel olarak, karşı propagandayla, Suriye'nin kuzeyinde halkın Türkiye'ye bağlanması hususunda çalışmalar yapmıştır. Bu kişi Atatürk'e yakın olarak bilinen birisidir. Daha sonraki dönemde Manisa'da bir çiftliğe yerleştirilmiş ve maaş bağlanarak korunmuştur.⁷⁷⁴ Yine, Nuri Aydın Konuralp de bu konuda köylerde, camilerde propaganda çalışmaları yapmıştır.⁷⁷⁵

Türkiye'nin bölgede bu tür unsurlarla faaliyetleri 1938 Suriye olayları ile yakından ilişkilidir. 1938 Suriye olayları, Suriye'nin kuzeyinde Türkmen kesimin bölgede yaşadığı sürekli sıkıntılar ve bu sıkıntıların giderilebilmesi için bölgede ağalar ile Fransızlara karşı verilmek istenen mücadelenin en kritik süreci olarak önemlidir.⁷⁷⁶ Halil İbrahim Efendi liderliğinde verilen mücadelede, mücadeleciiler Fransızlar ve onlarla işbirliği yapan yerel ağaların yoğun ve sürekli ateşi ve hücumları karşısında uzun süre dayanmış fakat ardından zor duruma düşmüştü. Bu

⁷⁷² TTK Arşivi MS-TS-5-29/29, s.4.

⁷⁷³ Halil İbrahim Efendi: 1927'de orduda binbaşı rütbesinde vazife gören bir askerdir. Daha sonra bu görevinden ayrılarak, bu gün Suriye'nin sınırları içinde yer alan Azaz kazasına bağlı Şeyh Horoz Köyü'ne, Şeyh hüviyetiyle yerleşmişti. Halk onun Atatürk tarafından gönderildiğine inanmaktaydı. Dini ilimlere hâkim, Arapça ve Farsça bilen, halk nezdinde kısa sürede tanınarak itibar gören bir yanı vardı. Azaz'dan Hatay'a doğru ünlenen ve müritleri çoğalan Halil İbrahim Efendi ağalara karşı halkı bilinçlendirerek Fransızlarla işbirliğinde olan bu kesime karşı bir cephe oluşturmaya çalıştı. 1935'den sonra iki kesim arasında silahlı çatışmalar başladı. Daha sonra ağalar Fransızardan yardım isteyince Fransızlar bu fırsattan yararlanarak bölgeye müdahale etmişti. 1938'de çatışma Müritlerin Harbi denilen geniş bir mücadele halini almıştı. Ağır ve güçlü silahlarla yapılan saldırılar sonrası Türkmenler Türkiye sınırına yığıldı. Ankara'ya çekilen telgraflarda "öleceksek, Fransız kurşunuyla ölmektense Türk kurşunuyla ölelim" diyen halk sınırın açılmasını istemişti. Daha sonra sınırı geçenler mülteci olarak Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlığına alınmış ve birçok şehre yerleştirilmişti. Halil İbrahim Efendi ise Ankara'ya dönmüş, ardından da Manisa'da kendisine uygun görülen bir çiftliğe yerleşerek hayatının kalan dönemini burada geçirmişti.

⁷⁷⁴ Demir, "a.g.m.", s. 64. ; Ayr. bkz. Mustafa Öztürk, *1938 Suriye Olayları ve İbrahim Efendi'nin Faaliyetleri*, TTK, Ankara, 1995, ss. 17-21.

⁷⁷⁵ Demir, "a.g.m.", s. 65. ; Ayr. bkz. Nuri Aydın Konuralp, *Hatay'ın Kurtuluş ve Kurtuluş Mücadelesi Tarihi*, Hatay Gazetesi Postası Basımevi, İskenderun, 1973, s. 153.

⁷⁷⁶ Öztürk, *a.g.e.*, s. 17-18.

mücadeleciler en son çare olarak Türkiye'ye sığınmış ve mülteci durumuna geçmişti. Bunlar daha sonra Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlığına alınarak Kilis, Islahiye ve Kırıkhan çevresinde yerleştirilmişti. Halil İbrahim Efendi'nin amacı Kuzey Suriye'de de bir halk oylaması yapılmasını sağlayarak Sancak'ın statüsü gibi bir durumu elde etmektir. Fakat Fransızlar ve onlarla işbirliği yapan Ağaların karşı koyuşu bunu engellemiştir. Ayrıca bu mürit ayaklanması bir açıdan da Hatay meselesinin halledilmesinde önemli bir anahtar durumundaydı. Bu ayaklanma ile bölgede krizin oluşması bir bakıma Hatay meselesinin hallini de kolaylaştırmıştı. Yani Fransa ve Suriye için Hatay meselesinin kolaylıkla halledilmesi, bir bakıma tüm Kuzey Suriye'de halk oylaması yapılmasından daha avantajlı olmuştu. Aksi durumda, Hatay konusunda direnmek tüm Kuzey Suriye'yi halk oylaması eşiğine getiren bir sürece girilmesine neden olacaktı. Böylece, Suriye açısından, Kuzey Suriye'nin de kaybedilmesi ihtimali doğabilecekti.⁷⁷⁷

Bu dönemde, başta Afrin olmak üzere, Kürt dağı havalisinde yaşayan halk, 1928'den 1940'ların başına kadar Fransızlarla ciddi mücadeleye girmişti. Bu mücadeleler Fransız kaynaklarında mürit hareketi olarak belirtilmiştir. Oryantalist diplomat Roger Lescot'un 'Le Kurd Dagh et le Mouvement Mouroud'⁷⁷⁸ isimli kitabında bu direnişin geniş bir şekilde yer aldığı kaynaklarda belirtilmektedir. Kürt dağı, Suriye'de Kürt milliyetçiler ile Ermeni taşnak milliyetçilerinin kurdukları "hoybun"un nüfuzunun geçmediği nadir Kürt bölgelerinden biriydi. Fransızlar 1920'lerde manda rejimine direnen Suriye halkını etnik bileşenlerine ayırarak Arap, Dürzi, Kürt, Alevi, Sünni olarak bölmüş ve millî direnişi zayıflatmak istemiştir. Burada böl-parçala-yut politikası uygulanmıştı. Buna en çok direnenler Suriye'nin kuzeyinde yer alan Kürt dağı bölgesi halkı olmuştu. Burada da halkı işgal güçlerine karşı örgütleyen şahsiyet İzmitli bir Nakşi şeyhiydi. Bu şeyh Kürt kökenli değildi. Türkiye'nin faaliyetleriyle Cezire'de çıkan karışıklıklarda etkili olmuştu. Böylece bölgenin Türkiye'ye bağlanma talepleri artmaya başlamıştı. Bu ilhakı da kolaylaştırmıştı.⁷⁷⁹ Şeyhin adı İbrahim Halil Efendi'ydi.⁷⁸⁰

⁷⁷⁷ A.g.e., s. 21-22.

⁷⁷⁸ Roger Lescot'un Le Kurd Dagh et le Mouvement Mouroud : Kürt Dağı'nda Mürid Hareketi (Abdullah Muradoğlu: (Erişim) http://www.yenisafak.com.tr/yazarlar/Abdullah_Muradoglu/suriyede-fransizlara-kok-sokturen-muritlerin--seyhi-izmitliydi/33480. 07.06.2016).

⁷⁷⁹ Demir, "a.g.m.", s. 65.

Bu dönemin bir diğer faaliyeti de Nakşi Şeyhi Servet Akdağ'ın Hatay'a gönderilmesi olmuştur. Şeyh Servet burada birçok faaliyetlerde bulunmuş, halkın Türkiye yanlısı tavır almasına katkı vermişti. Hatay eski başbakanı Dr. Abdurrahman Melek'in anlattığına göre Hataylılar onun gelişinden sonra şapka giymeye başlamıştı. Şapka Türkiye taraftarlığının göstergesiydi. Ermeniler ve Araplar karşıtlığın simgesi olarak fes giyiyorlardı. Fransızlar da Müslüman ahaliyi şapka aleyhine kışkırtıyordu. Şeyh Servet'in bir görevi de şapkanın dine aykırı olmadığını anlatmaktı. ⁷⁸¹ O

⁷⁸⁰ Mustafa Öztürk, "1938/Suriye Olayları ve Halil İbrahim Efendi'nin Faaliyetleri" isimli risalesinde ve "İzmiye Kazası'nın Kuruluşu ve Millî Mücadele'deki Yeri" başlıklı makalesinde İbrahim Halil Efendi'den, İslahiye ve Kilis civarında 1930'larda büyük bir üne sahip kişi olarak bahseder. Yine önemli bir kaynak olarak, müritlerinden Afrin'li "Fakirü'l -Hak" lakaplı Musa Na'san Efendi'nin "Şeyh İbrahim Halil Kimdir" isimli el yazması bu konuya dair önemli bilgiler verir. Bir diğer çalışma ise Fehmi Soğukoğlu'nun "İbrahim Halil Efendi'nin Hayatı ve İtikadi Görüşleri" isimli yüksek lisans tezidir. Bu tezde iki çalışmadan da bahsedilir (Abdullah Muradoğlu: (Erişim) http://www.yenisafak.com.tr/yazarlar/Abdullah_Muradoglu/suriyede-fransizlara-kok-sokturen-muritlerin--seyhi-izmitliydi/33480, 07.06.2016) ; Şeyh İbrahim Halil Efendi; 1902'de İzmit'in Gölcük ilçesine bağlı Hamidiye'de (eski Borçka) doğdu. Bu köy Sultan II. Abdülhamid'in kurdurduğu bir Gürcü köyüdür. Çeşitli ülke ve bölgelerde dini eğitim almış, tasavvuf alanında kendini geliştirmiş, Türkçe, Arapça, Farsça, Fransızca, Kürtçe, Gürcüce, Pomakça, Çerkezce, Lazca, Arnavutça, Bulgarca ve Romanca konuşabilen Şeyh İbrahim, Şeyh Sait isyanından sonra ihtiyat askerî olarak 17. Kolordu'da istihbarat kalem kâtipliğinde onbaşı olarak görev yapmıştı. 1928'de askerî bir emirle istihbarat takibi için Suriye'ye gönderildi. Birliğine tekrar geri dönmemiştir. Kürt dağı bölgesinde Cuma vaazlarıyla şöhret yapmıştır. Kürt müritleri çoğalmış, binlere varmıştır. Fransızlarla işbirliğinde olan aşiret ağalarıyla arası bu nedenle bozulur. İbrahim Hananu ve Kütletü'l-Vataniye'nin liderleriyle temas kurarak Fransızların manda rejimine karşı halkı bilinçlendirir. Fransızlar otoritelerini halk üzerinde kaybeden aşiret ağalarını İbrahim Efendi'ye karşı yönlendirir. Türkiye 1921 anlaşması nedeniyle mürit hareketine açık destek vermez. Fransızlar ve Kürt milliyetçileri şeyhi Türkiye'nin casusu olarak tanıtırlar. Faaliyetleri nedeniyle Fransızlarca 1930'da tutuklanır ve Türkiye'ye teslim edilir. Kilis'te 16 ay hapis yatar. Şapka aleyhine halkı tahrik etmekle ve hatta 1925 Şeyh Sait isyanını desteklemekle suçlanır. Suç ispatlanamamıştır. Bakanlar Kurulu kararıyla 1934-37 yılları arasında Bilecik'te zorunlu ikamete tabi tutulur. Bölgede kalan müritler ise Fransızlara karşı mücadeleyi hızlandırır ve büyük ölçüde bölgelerinde hâkimiyeti (Kürt dağı bölgesi) sağlarlar. Hatay konusunda, kendisinin Suriye'nin kuzeyindeki nüfuzundan yararlanmak ve meselenin halli için sürgünü kaldırılır. 1938'de yeniden Suriye'ye gider. Hatay'da yaptığı hizmetlerden dolayı bir ölçüde Türkiye içinde rahata kavuşur ve sonra ailesini de alarak Halep'e yerleşir. Daha sonra Kürt dağı bölgesinde kesilen mücadeleyi harekete geçirmek için yeniden bölgeye gider. İşbirlikçi aşiret ağaları ve Fransızlara karşı önemli başarılar kazanır. Fakat Fransız uçaklarınca bölge, milis sivil ayırt etmeden, günlerce bombalanınca az sayıda kalan müridiyle Türkiye'ye sığınır. Daha sonra tekrar Suriye'ye mücadele için giderse de başarılı olamaz ve bir pusudan son anda kurtulmuştu. Fransızların Türkiye'ye baskısı sonucu 1940 başlarında Fransızlara karşı mücadelesi dolayısıyla yargılanmama sözü alarak Türkiye'ye döner. Ağustos 1941'de pasaportsuz dolaşım ve ruhsatsız silah taşımaktan hapse atılmıştı. Doğu illerine gitmemek şartıyla Manisa'da zorunlu ikamete tabi tutulur. Burada yörenin önde gelen ailelerinden Karaosmanoğlu ailesi ile arası zamanla, köylülerin haklarını savunma konusundaki kararlılığı ve baskı ve zulümlere karşı tutumu nedeniyle, açılmıştı. Menderes hükümetinde içişleri bakanlığı da yapan Fevzi Lütfi Karaosmanoğlu'nu ve bazı yakınlarını, köylüleri madur ettikleri ve bazı suistimaller yaptıkları gerekçesiyle mahkemeye vermişti. 1951'de silahlı saldırıya uğrar, ağır yaralanır. 1952'de ise yeni bir saldırı sonucu öldürülmüştür (Abdullah Muradoğlu: (Erişim) http://www.yenisafak.com.tr/yazarlar/Abdullah_Muradoglu/suriyede-fransizlara-kok-sokturen-muritlerin--seyhi-izmitliydi/33480, 07.06.2016).

⁷⁸¹ İnan, *Tarihe Tanıklık Edenler, "Şükri Sökmensüer"*, s. 102. Muradoğlu, Abdullah, (Erişim) <http://www.yenisafak.com/yerel/ismet-pasayi-bile-dinci-diye-sucladilar-8925>, 11.12.2015

dönemde Hatay'la ilgilenen Emniyet Genel Müdürü Şükrü Sökmensüer bu konuya ilişkin şunları dile getirmiştir:

“Hatay nüfusunda kayıtlıymış gibi, iki maliye müfettişini de oraya gönderdik. Bunların arasında bir de meşhur Nakşibendi şeyhi -ki Atatürk çok severdi- Servet Hoca'yı da ben Osmaniye'den dağlar üzerinden geçirerek Hatay'a indirdim. Bu halk oylamasından evvel propaganda için. Çünkü 90 bine yakın alevi vardı. Onların arasında da bu servet Hoca propaganda yapabilecek adamdı.”⁷⁸²

Bu şeyh Atatürk'ün özel emriyle Mısır, Yemen, Arabistan ve Hindistan'da Türkiye'yi tanıtmaya faaliyetleri de yapmıştı. Bursa Milletvekili olarak I. Meclis'de görev yapan Şeyh Servet (Akdağ) Millî Mücadele'nin ilk yıllarında Rusya ile yakınlaşmaya bağlı olarak oluşturulan komünizm propagandaları sürecinde Yeşil Ordu grubunda yer almıştı. “Komünistlik İslâm esaslarına uygundur” düşüncesini Hacıbayram yakınlarında açtıkları kulüpte insanlara anlatmaya çalışmıştı.⁷⁸³

Hatay CHP vilayet evrakları arasında yer alan bir yazıya göre Servet Efendi 1933'ten beri Hatay ve civarında feragatle hissiyat-ı milliyeyi tahrik ve yeni rejime karşı umumî ve millî kamuoyunu aydınlatmak için konferanslar ve çok kıymetli vaazlar vermişti. Hatay'ın anavatana ilhakına kadar vatani-dini görevlerini hakkıyla yerine getirdiğini de belirtmiştir. Servet Efendi 1942'de Hatay müftüsüyken valiye yazdığı dilekçede, Hatay halkının muhtelif cins ve mezhep ayrılıklarını ortadan kaldırarak tam bir vahdet-i milliye vataniye temini için çalıştığını, ilhaktan sonra da CHP heyetinin kararı ile vaazlar, konferanslar verdiğini, parti reisi ve üyeleri ile atlar üstünde gezerek dağ köylerinde halkı irşat etme çalışmaları yaptığını, bundan da hasta düştüğünü belirtmişti.⁷⁸⁴

Bu propaganda ve kamuoyu oluşturma faaliyetleri dışında bölgenin en önemli meselesi askerî müdahale konusuydu. Türkiye krizin en üst seviyeye çıktığı anda bu seçeneği fiili olarak uygulamaya kararlı olduğunu göstermiş ve buna göre tedbirler almıştı. Sökmensüer, Hatay meselesinde askerî harekât ve askerinin Hatay'a gönderilmesine dair şunları söylemiştir:

“Bu halk oylaması devam ederken Fransızlarla da bir anlaşma yapıldı ve halk oylaması bizim lehimize sonuç verdi. Bunun için halk oylamasından önce, oylama sırasında herhangi bir olaya neden olmamak, mahalli asayiş ve Türklerin

⁷⁸² İnan, *Tarihe Tanıklık Edenler*, “Şükrü Sökmensüer”, s. 102. ; Muradoğlu, Abdullah, (Erişim) <https://www.yenisafak.com/yerel/ismet-pasayi-bile-dinci-diye-sucladilar-8925>. 11.12.2015

⁷⁸³ Atay, *a.g.e.*, s. 281-282.

⁷⁸⁴ Muradoğlu, Abdullah, (Erişim) <https://www.yenisafak.com/yerel/ismet-pasayi-bile-dinci-diye-sucladilar-8925>. 11.12.2015

selametini sağlamak amacıyla bir mürettep alayın Hatay'a gönderilmesi esası Fransızlarca kabul edilmişti."⁷⁸⁵

1938 de Fevzi Çakmak'ın direktifleriyle, alay nasıl girecek ve kıtalar nereye yerleşecek gibi konularla Asım Gündüz görevlendirilmişti. Fransızlarla yapılan görüşmelerden olumlu cevap alamayınca hükümet Başkanı Celâl Bayar da Orgeneral Asım Gündüz'ü geri çağırmişti. Şükrü Sökmensüer gelişmeleri şöyle anlatmaktadır: "*Celâl Bayar beraberine Mareşali ve beni de alarak, Numan Menemencioğlu da beraber durumu Atatürk'e arz etmek üzere İstanbul'a hareket ettik. İstanbul'da - hatırladığıma göre Haziran'ın son günleri idi- saat 14'te bizi gemiye kabul ettiler, Savarona yatına.*"⁷⁸⁶ Savarona yatındaki genel manzarayı da aktaran Sökmensüer, oraya girdikten sonraki oturma düzeninden bahsederek kendisinin de Atatürk'ün tam karşısındaki bir masaya oturduğunu belirtmiştir. Sökmensüer'in anlattığına göre Atatürk, Celâl Bayar'a niçin geldiklerini sormuş o da Asım Gündüz ve heyetinin iyi sonuç alamadığını, Fransızların teklife muvafakat etmediğini aktarmıştı. Atatürk de Mareşal'den verilen direktifin nasıl olduğunu açıklamasını istemişti. Mareşal'in açıklamasından sonra Atatürk, Sökmensüer'den bir harita getirmesini talep etmişti. Atatürk'ün emrine binâen Hatay haritasını alarak, Mareşal'in direktifini piyonlarla harita üzerinde işaret eden Sökmensüer, haritayı Atatürk'ün bacakları üzerine koymuştu. Atatürk konuyu bir de Tefik Rüştü'ye sormuş fakat onun cevabından memnun kalmamıştı. Konuyu ayrıca Numan Menemencioğlu'na da soran Atatürk, onun anlamaya dair uzun izahatını sabırla dinlemişti. Menemencioğlu'nun anlaşmanın son maddesini anlatmaması Sökmensüer'in dikkatini çektiği için gayri ihtiyari olarak kaşını kaldırması Atatürk tarafından fark edilmişti. Atatürk, Sökmensüer'e dönerek: "*Çocuk, sen anlat bakayım*" demiş, bunun üzerine Sökmensüer de gelişmeleri kısaca özetlemişti:

"Paşam dedim. Fransızlarla olan anlaşmanın son maddesi, anlaşmanın tatbikini güç bir hale koymuştur. Belki de hiç tatbik edemeyiz. Bu maddeye göre; iş bu madde, 'mandater devletin menfaatini haleldar etmemek şartıyla tatbik edilir'i içeren bir maddedir. Şu halde mandater devlet isterse, menfaatime hanel geliyor diye bunun tatbikini güçleştirir."

Atatürk bunun üzerine Mareşale dönerek yapılanın hangi devlet olursa olsun, en zayıf devlet dahi olsa, işgal olarak algılanacağını, bu kadar gücün Antakya'nın merkezine yerleştirilmemesini fakat Belen –Kırıkhan hattında, yani Toroslar hattına

⁷⁸⁵ İnan, *Tarihe Tanıklık Edenler*, "Şükrü Sökmensüer", s. 102.

⁷⁸⁶ A.g.e., s. 103-104.

bir gücün yerleştirilmesini önermişti. Bu direktifini de Sökmensüer'e şu cümlelerle yazdırmıştı: “Çocuk yaz. Kuvayı asliye Belen-Kırıkhan hattında olacak. Bundan bir tabur Antakya'ya yerleştirilecek. Bu taburdan bir bölük Bedirge/Batırğa nahiyesine konacak” Atatürk direktifin bu haliyle Fransızlara bildirilmesi durumunda onlarca kabul edileceğini de söylemişti.⁷⁸⁷

Sökmensüer tüm görüşme boyunca konuşmaları notlar halinde tutmuştur. Ankara'ya dönünce Celâl Bayar, Sökmensüer'den bu notları istemiş o da Başbakanlık'a giderek notları toplantı halinde bulunan Bakanlar Kurulu'nda okumuştur. Bunun üzerine Bayar: “Arkadaşlar! Eğer Şükrü Bey'in tuttuğu not gibi, Atatürk'ün bütün konuşmaları not edilmiş olsaydı, elimizde bir devletin nasıl idare edileceğine dair çok önemli bir vesika bulunurdu.” diyerek yapılan işin önemini belirtmişti. Daha sonra Bayar bir tarihi hatıra olarak bu notları başbakanlık demir kasasında saklamak üzere Sökmensüer'den istemiş o da söz konusu notları Başbakan olan Bayar'a vermişti.⁷⁸⁸ Sökmensüer konuşmasının bir başka bölümünde bu notların kopyasını almaya fırsat bulamadan Celâl Bayar tarafından Bakanlar Kurulu'nda derhal alındığını da söylemiştir. Notları okuduğunda Bayar'ın “keşke tenkitleri⁷⁸⁹ yazmayaydın, çok güzel nottur ve keşke Atatürk'ün bütün konuşmaları böyle not altına alınmış olaydı, bugün elimizde bir devlet idaresi için lüzumlu kaynak bulunurdu” dediğini belirtmiştir.⁷⁹⁰ Celâl Bayar ise bu notlardan haberi olmadığını söylemiştir. Sökmensüer'e göre bu, ya çok zaman geçtiği için unutulmuş olmalıydı ya da belge kayıp olduğu için Bayar'ın böyle bir hatırlama sorunu vardı.⁷⁹¹

Sökmensüer, Savarona görüşmesinden sonra kendisine “Hatay Devleti'ni Kurma Görevi” verildiğini ve böylece yeni bir sürecin başlatıldığını belirtir:

“Ondan sonra bana Hatay devletini teşkil vazifesi verildi. 9 Ağustos 1938 günü Ankara'dan hareket ettim. 1938'de 10 Ağustos'ta Dört Yol'a vardım. Dört Yol'da Tayfur Bey'le (Sökmensüer) görüştük. Onun kaldığı otelde bir oda ayırttık kendimize.

⁷⁸⁷ A.g.e., s. 104-106.

⁷⁸⁸ A.g.e., s. 105-106, 152-153.

⁷⁸⁹ Sökmensüer, tenkitleri ve buna dayalı olarak Bayar tarafından notların derhal alınmasını şuna bağlar: “Mareşal bu direktifi kendi kendine veremez. Çünkü bir devletin diğer bir devlete muayyen bir mevzuda temasıdır. Bu temastan başvekil mutlaka haberdar edilmiştir. Ve heyette bir de sefir payesinde hariciye memuru bulunduğu için Dışişleri Bakanı'nın da haberi vardır. Şu halde Atatürk'ün tevcih ettiği tenkit hem Celâl Bayar'a hem Mareşale hem de Tevfik Rüştü'ye aittir” (İnan, *Tarihe Tanıklık Edenler*, “Şükrü Sökmensüer”, s. 153).

⁷⁹⁰ A.g.e., s. 153.

⁷⁹¹ A.g.e., s. 106 (dipnot).

Fethi Bey (Başkonsolos) ayrıca sefir Cevat Açıkalın, Tayfur Bey ve ben dördümüz toplandık mahrem olarak. Benim maksadımın Hatay Devleti'nin teşkil olduğunu ve bu emri aldığımı izah ettim. Şu neticeye vardık ki: Hatay meclisi 40 kişilik bir meclis olacak ve takriben 6 kişilik bir bakanlar kurulu olacak. Bu bakanlar kurulunda kimler olacağını birer birer tespit ettik. Hatta, meclis reisinin, milletvekillerinin de kimler olacağını tespit ettik.. Ermenilerden, Ortodokslardan, Araplardan kaç kişi bulunacağını; onları tespit ettik.”

Devlet reisinin kim olacağı sorusuna ise Sökmensüer: “*Pek tabii Tayfur Sökmen olacak*” der. Tayfur Sökmen'in yönetim geçmişi ve tecrübesi olmadığı için affını istemesine karşılık Sökmensüer: “*Hayır, benim aldığım emir, Atatürk'ün emri budur. Devlet reisi siz olacaksınız*” diye kararı kesin bir ifadeyle belirtmiştir.⁷⁹²

Hatay davasında her konunun üzerinde önemle durulmuştu. Dava titizlik ve koordinasyon gerektiren bir özelliğe sahipti. Davanın dışarıdan gelen olumsuz etkilerinin yanı sıra içeride oluşan anlaşmazlık unsurları da vardı. T. Sökmen ve A. Melek arasında da önemli sorunlar yaşanmıştı. Sökmensüer hem koordinasyonu sağlamak hem de anlaşmazlıkları gidermek için yoğun bir şekilde çalışmıştı. Bunlara ilişkin de önemli bir görev üstlenmişti. 26.1.1938 tarihli H. Ozan'ın yazdığı, Antalya Saylavı T. Sökmen ve Emniyet Amiri Ziya Oral imzalı, Hatay'daki son vaziyet hakkında izahat vermek ve dertlerini anlatmak amaçlı şifre, Heyet-i Faale'nin doktor Abdurrahman Melek'in Ankara'ya gitmesine karar verdiğini, onun da Dört Yol'a geldiğini belirtir. Kendilerinin Ankara'dan izin almadan yola çıkmaması gerektiğini kendisinden rica ettiğini, onun da Heyet-i Faale kararı var emir almağa lüzüm yok dediğini ifade eder. Bu durumda herhangi bir arkadaşın, Heyet-i Faale'den karar alarak Ankara'dan izin almadan hareket edebilmesinin mümkün olup olmadığını sormuşlardır.⁷⁹³

Bunun gibi konularda Tayfur Sökmen ile Abdurrahman Melek arasında ortaya krizler çıkmakta ve bu nedenle de karşılıklı suçlamalar meydana gelmekteydi. Tayfur Sökmen 29.1.1938'de Şükrü Kaya'ya ve Dâhiliye Vekâleti'ne gönderdiği şifrede, mümessil heyeti umumî başkanı Abdulgani Türkmen ve diğer bazı kişilerle Dört Yol'da buluşmasında bunların Heyet-i Faale reisi A. Melek'i sordukları, onun gittiğini söyleyince kendilerinin bu konuda karar vermediklerini aktardıklarını belirtmiştir.⁷⁹⁴ Şifrede Abdurrahman Melek'in Hatay'daki gelişmeler nedeniyle ve

⁷⁹² A.g.e., s. 116-117. ; İnan, *Tarihe Tanıklık Edenler, “Tayfur Sökmen ”*, s. 195.

⁷⁹³ TTK Arşivi MS-TS-5-30/30, s.2. ; TK Arşivi MS-TS-5-32/32, s.2.

⁷⁹⁴ TTK Arşivi MS-TS-5-34/34, s.2

hadiseler çıkacağı endişesi ile Hatay'ı terk ettiğini, onun maneviyatının bozuk olduğunu ve bazı şahsi işleri nedeniyle mühim görevlerini yapamadığını belirterek ondan istifadenin mümkün görünmediğini dile getirmiştir.⁷⁹⁵ Sökmensüer bu tür konulara dönük olarak Sökmen'le zaman zaman görüş alışverişinde bulunmuş, mevcut heyeti bir arada tutmak ve davayı sekteye uğratabilecek gelişmeleri engellemek için arabulucu kimliğinde faaliyetler icra etmişti. Sökmensüer'in bu gayretleri davanın bütünlük içinde sürdürülmesinde önemli katkılar sağlamıştı.

Şükrü Sökmensüer, diğer taraftan, 14.7.1938'de Antep Emniyet Müdürlüğü üzerinden Tayfur Sökmen'e bir şifre göndererek, Hatay'a, fevkalade murahhas olarak General Asım Gündüz'le askerî müzakereler için Hatay'a gitmiş olan Cevat Açıkalın'ın gönderildiğini, selahiyetinin geniş olduğunu, mesai birliğini ve intihâb işlerini tanzim edeceğini bildirmişti. Partiye ve fevkalade murahhasa bazı yetkiler verileceğini, durumun yeni talimat üzerine şekilleneceğini, seçimin de Temmuz'un yirmisine doğru başlanmış olacağını bildirmişti.⁷⁹⁶

Sancak'ta yönetim Türkiye ve Fransa arasında üstlenilirken seçmen yazım çalışmaları da devam etmekteydi.⁷⁹⁷ Seçim sürecinin getirdiği gergin ortam ve meydana gelen büyük olaylar sonrası her baskın ve kargaşa Sancak'a Türk askerinin girmesi adına bir zemin oluşturmuştu. Bu ise karşılıklı görüşmeler sonrası Celâl Bayar'ın⁷⁹⁸ sınır birliklerine teyakuzda olmaları emrini verdiği 31 Mayıs'tan başlayarak 3 Temmuz'da⁷⁹⁹ Türk Fransız dostluk muahedesi sonrası gerçekleşebilmişti. Bölge her iki ülkenin garantörlüğü altına girmiş, adeta manda yönetiminden çıkmıştı.⁸⁰⁰ Kriz dönemlerinin etkisi ve seçim dönemine yaklaşırlarken oluşan olağanüstü gelişmeler dolayısıyla Türk askerleri Sancak'a girince sıkıyönetim de kaldırılmıştı. Cevat Açıkalın, Sancak olağanüstü temsilcisi olarak atanmıştı.

⁷⁹⁵ TTK Arşivi MS-TS-5-34/34, s.3.

⁷⁹⁶ TTK Arşivi MS-TS-5-37/37, s.2.

⁷⁹⁷ *Akşam*, 21 Temmuz 1938, Perşembe, "Hatay'da Yarın Yeniden Kayıt İşine Başlanıyor," s. 1, 13. ; *Akşam*, 22 Temmuz 1938, Cuma, "Hatayda Kayıt İşine Bu Sabah Başlandı," s. 1; *Akşam*, 23 Temmuz 1938, Cumartesi, "Hatayda Başlayan Kayıt İşİ Süratle İlerliyor," s. 2. ; *Akşam*, 9 Ağustos 1938, Salı, "Hatay'da Muntehibisani Kaydı Dün Bitirildi", s. 1.

⁷⁹⁸ Sökmensüer'in, Savarona yatında Atatürk ile bu konuya ilişkin bir görüşme yapıldığına dair iddiaları bulunmaktadır. Celâl Bayar da bu konuda farklı şeyler söylemiştir (İnan, *Tarihe Tanıklık Edenler*, "*Şükrü Sökmensüer*", s. 103-104).

⁷⁹⁹ Ordu, 5 Temmuz 1938'de Payas ve Hassa üzerinden Sancak'a girmiştir (Demir, "a.g.m.", s. 68).

⁸⁰⁰ "A.g.m.", s. 67.

Kurulan yerel seçim komisyonu hem yazım işlemlerini tamamlamak hem de hatalı kayıtları düzeltmek için çalışmalarını hızlandırmıştı. Ara sıra çıkan çatışmalara rağmen işlemler sürdürülerek seçim kayıtları oluşturulabilmişti. Seçime ilişkin olarak 1 Ağustos'ta kesinleşen sonuçlara göre Türkler 35847 (22)⁸⁰¹, Aleviler 11319 (9), Ermeniler 5504 (5), Araplar 1845 (2), Ortodokslar 2098 (2), diğer cemaatler 395 (-) seçmen sayısı ve milletvekilliğine sahip olacaktı.⁸⁰²

Milletvekilliği için isimler Dört Yol'da toplanan bir kurul tarafından kararlaştırılacaktı. Kurula Abdurrahman Melek, Tayfur Sökmen, Şükrü Sökmensüer, Cevat Açıkalın ve İskenderun başkonsolosu Fethi Denli katılmıştı. Toplantıda 22 kişilik milletvekili listesi 2 değişik liste olarak belirlendi ve devlet başkanlığına Tayfur Sökmen, Meclis başkanlığına Abdülgani Türkmen, Başbakanlığa Abdurrahman Melek adlarının önerilmesi kararı alındı. Bakanlar da ad olarak belirlendi. Sökmensüer bunları Ankara'da İçişleri Bakanlığı'na sunacak, tek liste oluşturulacaktı. Bu liste Hatay Halk Partisi'ne sunularak, böylece oylama gereği kalmaksızın, liste kabul edilmiş olacaktı. Türk olmayan adayları Melek belirleyecekti.⁸⁰³ Fakat toplantıda bu sonuca varmak, kurulda bulunanların uzlaşmasını sağlamak kolay olmamıştı. Zira Sökmen ile Melek arasında devam eden sorunlar aşılamamıştı.

Sökmensüer konuyla ilgili kişilerle Dört Yol'da yaptığı toplantıda, öncelikle Tayfur Sökmen ve Abdurrahman Melek arasında daha önceden oluşan gerginliğin giderilmesini sağlayarak işe başlamıştı. Bu sağlandıktan sonradır ki toplantıda seçilecek milletvekillerine ilişkin mutabakat sağlanabilmişti.⁸⁰⁴ Dört Yol toplantısında Konsolos Denli, Cumhurbaşkanı'nın kim olacağına dair soru sorduğunda Sökmensüer "*Cumhurbaşkanı adayı Atatürk tarafından tespit edilmiştir. Bunun üzerinde görüşmeyelim ve durmayalım, Atatürk'ün adayı Sökmen Bey'dir*" demişti.⁸⁰⁵

⁸⁰¹ *Akşam*, 9 Ağustos 1938, Salı, "Hatay'da Muntehibisani Kaydı Dün Bitirildi: Hatay Meclisi Ay Sonunda Teşkil Ediliyor, Mecliste 22 Türk Mebus Bulunacak," s. 1.

⁸⁰² Ada, *a.g.e.*, s. 179-180.

⁸⁰³ *A.g.e.*, s. 180. ; İnan, *Tarihe Tanıklık Edenler*, "*Tayfur Sökmen*", s. 194-195.

⁸⁰⁴ Pehlivanlı ; Melek, *Hatay Devleti*, s. 174.

⁸⁰⁵ *A.g.e.*, s. 174. ; İnan, *Tarihe Tanıklık Edenler*, "*Tayfur Sökmen*", s. 195.

Fransa'nın olumsuz gelişmeler ve Türkiye'nin tepkisi nedeniyle 6 gün ara verdiği seçimler 9 Haziran'da yeniden başlamıştı. Olaylar yeniden Türkler aleyhine gelişmeye başlamış, olumsuz propaganda ve engellemeler devam etmişti. Seçimlerde tüm çalışma sitemi 22 Türk milletvekilliği kazanmak üzerine kurulmuştu. Bunu Fransa da kabul etmişti. Fakat Türklerin 15 Haziran 1938 itibariyle, çeşitli nedenler ve engellemelerle seçmen sayısı bakımından yeterli olmadığı görüldü ve diğer unsurların toplamından az olması durumu değiştirmişti. Ayrıca diğer kesimlerin de ara dönemde Hatay'da taşınmalı kayıt yapmış olması, Türkiye'nin seçimleri erteletmesi talebine gereke oluşturmuştu. Bunun sonucu olarak MC Seçim Komisyonu'nun Hatay'dan ayrılması istenmişti. Meselenin çözümünün Fransa ve Türkiye arasında sağlanması talep edilmiş, Fransa buna olumlu yaklaşınca MC Seçim Komisyonu 29 Haziran 1938'de çekilerek konunun iki devletin halledeceği duruma gelmesine olanak sağlamıştı.⁸⁰⁶ Bu gelişme 3 Temmuz 1938 Türk-Fransız askerî anlaşmasına⁸⁰⁷ giden yolda önemli bir dönüm noktası olmuştur. Çok geçmeden de Hatay'ın güven ve emniyetini sağlamak adına dengeli askerî güçler Hatay için planlanmaya başlanmıştır. Anlaşmadan hemen sonra, 4 Temmuz'da öncü birlikler, 5 Temmuz'da da esas birlikler, Atatürk'ün emriyle Hatay'a girmişti.⁸⁰⁸ Türk ordusunun Hatay'a girmesi seçimlerin güvenli ve emin yapılması için atılmış bir adımdı.

Türk-Fransız askerî ve siyasî anlaşmaları seçimler için önemli bir zemin oluşturunca, seçimlerin tamamlanması işlemi Türk ve Fransız otoritelerinin ortak denetimine bırakıldı. Cevat Açıkalın, fevkalade murahhas olarak Fransa yüksek komiserinin temsilcisi Albay Collet ile bu işleri yürütecekti. Bu amaçla Hatay'a giden Açıkalın düzenli ve olumsuzlukların giderildiği bir seçim yaptırmak için Collet, Hatay valis Melek ve Türk cemaati mümessili (Hatay Halk Partisi Başkanı) Abdülgani Türkmen ile birlikte bir seçim komisyonu oluşturmuştu. Bu komisyona

⁸⁰⁶ Pehlivanlı; Sarımay; Yıldırım, *Türk Dış Politikasında Hatay (1918-1939)*, s. 99-100.

⁸⁰⁷ Mayıs 1938'den başlayarak Cenevre, Paris ve ardından Ankara'da devam eden Türk-Fransız görüşmeleri askerî müzakerelere paralel devam ederek 4 Temmuz'da Ankara'da "Türk-Fransız Dostluk Anlaşması"nın imzalanmasıyla sonuçlanmıştır (Pehlivanlı; Sarımay; Yıldırım, *Türk Dış Politikasında Hatay (1918-1939)*, s. 103).

⁸⁰⁸ *A.g.e.*, s. 101.

diğer cemaatlerden de birer temsilci alındı.⁸⁰⁹ Komisyon önceki seçim kütükleri, haksızlıklar, seçmen yazımını yenileme, hileli olanları tetkik etme, Hatay doğumlu olmadan kaydedilen Ermeni ve Arapları kayıtlardan düşürme, baskı ve şiddet uygulanan bölgelerde yeniden seçim kayıtları oluşturma gibi Türkiye'nin de istediği bir şekilde kayıt dengesizliklerinin giderilmesini sağlamak üzere çalışmaya başlamıştı. 15 Temmuz'da Açıkalın ile Collet bir görüşme yaparak, 22 Temmuz 1938'de, MC Seçim Komisyonu'nun bıraktığı yerden, seçimlere devam edilmesi kararını almıştı.⁸¹⁰

Fakat kayıt işlemlerinin yenilenmesi sanıldığı kadar kolay olmamıştı. Tüm tedbirlere rağmen seçmen kayıtları sayısı Türkler aleyhine gelişme göstermiş buna neden olan gizli uğraşlar ortaya çıkarılmaya çalışılmıştı. Sökmensüer de bu amaçla çok titiz bir şekilde çalışmaları koordine etmişti. Sökmensüer'in telefonla not ettirdiği 19.6.1938 tarihli şu bilgi çalışmaların zorluğunu göstermesi bakımından önemlidir:

“Türkler aleyhine kabaran farkın sebebi şudur: Türkler lehinde güya alınmakta olan bunca tedabire rağmen Antakya mintikasında kayıt muamelesinin büyük mikyasta aleyhimize yürümesinin sebebi bidayetten beri tahkik edilmektedir. Aldığımız netice, bu aleyhte yürüyüşün, Kole'nin⁸¹¹ iki yüzlü politikasından ileri geldiği ve zahiren Türkler lehine hareket etmekle beraber el altından Alevilere Türk sandığına yazılmamalarını tenbih ettiği merkezindedir. Arzedirim.”⁸¹²

Tüm karşı engellemeler ve kışkırtmalara rağmen, Türk tarafının, özellikle Sökmensüer'in içinde bulunduğu yoğun çalışmalar sonucu, 1 Ağustos 1938'de 1. derece seçim için seçmen yazımı tamamlanarak Türk cemaatine ait 35847 seçmenin 358'i ikinci derece seçmeni, 11319 Alevi seçmenin 113'ü ikinci derece seçmeni, 5504 Ermeni'nin 55'i ikinci derece seçmeni, 1845 Arap'ın 18'i ikinci derece seçmeni, 2098 Ortodoks Rum seçmenin 20'si ikinci derece seçmeni olarak oluşmuştu. 40 milletvekili için 22 Türk, 9 Alevi, 5 Ermeni, 2 Arap, 2 Ortodoks Rum vekil çıkacak şekilde seçmen sayıları belirlenmişti.⁸¹³ Artık 20 Ağustos 1938'de yapılması kararlaştırılan ve ikinci derece seçmenlerce milletvekillerinin seçileceği aşamaya

⁸⁰⁹ *Akşam*, 27 Haziran 1938, Pazartesi, “Hatay'da İntihabatı Muhtelit Bir Komisyon Yapacak,” s. 1, 10. ; Demirel, *Tek Partinin İktidarı*, s. 264. ; Pehlivanlı; Sarımay; Yıldırım, *Türk Dış Politikasında Hatay (1918-1939)*, s. 106-107.

⁸¹⁰ *A.g.e.*, s. 107.

⁸¹¹ Fransa Yüksek Komiseri'nin temsilcisi Albay Collet.

⁸¹² Cumhurbaşkanlığı Arşivi , EBİS No 01013454, Belge No 12, Ek No 33.

⁸¹³ Pehlivanlı; Sarımay; Yıldırım, *Türk Dış Politikasında Hatay (1918-1939)*, s. 108.

gelinmişti. Davanın önde gelenlerini milletvekili seçtirmek isteyen Ankara bu iş için Sökmensüer, Açıkalin, Sökmen,⁸¹⁴ Denli, Melek ile birlikte Dörtyol'da, hem milletvekili seçilecek olanları hem de hükümette görev alacakları belirlemek için bir toplantı düzenlemişti.⁸¹⁵

Şükrü Sökmensüer bu toplantıda Tayfur Sökme'nin yeni oluşacak devlette devlet başkanlığı için Atatürk tarafından teklif edildiğini belirtmiş, Melek ile Sökmen'in arası düzeltilmişti. Ankara'ya dönen Sökmensüer hazırladığı raporu İçişleri Bakanlığı'na sunmuş, İçişleri Bakanlığı da bu raporu onay için 10 Ağustos 1938'de Başbakanlığa arz etmişti. Rapora göre Başkanlık için ilk aday Sökmen'di. Meclis başkanlığına Abdülğani Türkmen, başbakanlığa Abdurrahman Melek,⁸¹⁶ bakanlıklara Ahmet Faik Türkmen, Cemil Yurtman, Abdullah Fevzi, Cemal Baki ve Kemal Alper getirilecekti. Hatay Meclisi'nde çoğunluğu sağlamak için hükümet üyelerinin ve başkanın milletvekili olmamasına özen gösterilmişti. Fakat diğer grupların milletvekili olanlarının hükümette görev alması olumlu görülmüştü. Raporda milletvekilliği için iki liste mevcuttu. Bunlardan ilki tercihan milletvekili olması istenen 22 kişi, diğer liste ise yedek olarak belirlenen kişilerden oluşan listeydi. Bu listelerdeki kişilerin Ankara'ya bağlı ve Türk olmaları önemsenmişti.⁸¹⁷

Tayfur Sökmen'e göre cumhurbaşkanlığına gelişine uzanan yol şöyleydi. 1938'de Şükrü Sökmensüer Ankara'dan, Cevat ve Fethi beyler ise Hatay'dan Dörtyol'a gelmiş, gece mesai odasında buluşarak kimin veya kimlerin milletvekili, kimlerin başbakan ve kimlerin hükümet üyesi olacağı konusu uzun uzadıya konuşulmuştu. 40 milletvekilinden ikisinin Rum, ikisinin Ermeni, ikisinin de Arap olmak üzere geriye kalan 34 milletvekilinin de Türklerden seçilmesine karar verilmişti. Başbakan, bakanlar ve genel müdürler tespit edilip karşılaştırılmıştı. Başkonsolos Fethi (Denli) Bey cumhurbaşkanının kim olacağını sormuş, bunun üzerine Sökmensüer o konunun Atatürk tarafından karşılaştırılmış olduğunu

⁸¹⁴ Tayfur Sökmen'in kurulacak yeni devlette etkili bir görev alması için Hatay'a gitmesini isteyen Ankara onu milletvekili seçtirmek istemişti. Cevat Açıkalin onu Reyhaniye'den Ata adıyla seçmen yazdırmışsa da Sancak vatandaşı görünmediği için sorun oluşturmuştu. Fakat Anayasa'nın 24. maddesine göre başkan, başbakan ve bakanların milletvekili olma zorunluluğu bulunmadığı için sorun çözülebilmişti (Pehlivanlı; Sarıнай; Yıldırım, *Türk Dış Politikasında Hatay (1918-1939)*, s. 108).

⁸¹⁵ *A.g.e.*, s. 109.

⁸¹⁶ Abdurrahman Melek, başvekilliğe seçildiği sırada Hatay Valiliği görevini yürütmekteydi (*Akşam*, 6 Eylül 1938, Salı, "B. Abdurrahman Melek Hatay Başvekili Oluyor," s. 1, 4).

⁸¹⁷ Pehlivanlı; Sarıнай; Yıldırım, *Türk Dış Politikasında Hatay (1918-1939)*, s. 109-110.

belirterek üzerinde görüşme yapılmasını istememişti. Açıkalın tespit edilen kişiyi merak edip anlamak isteyince de Şükrü Sökmensüer bu kişinin Tayfur Sökmen olduğunu belirtmişti.⁸¹⁸

Başbakanlığın onayı sonrası listeler Cevat Açıkalın'a iletilmiş o da 21 Ağustos'da listelerin ilanını sağlamıştı. Seçim 24 Ağustos'ta yapılmış, Türklerin adayları toplam 22 olduğu için hepsi de seçilmiş sayılarak Melis çoğunluğu sağlanmıştı.⁸¹⁹ Hatay Halk Partisi yapılan seçimlerden sonra halka bir beyanname yayınlayarak;

“Türkiye hükümetinin Hatay’ın istikbali için 20 seneden beri devam eden gayret ve fedakarlıklarına Fransa Cumhuriyeti dostane bir mukabelede bulunmuştur. Türkiye ve Fransa Devletleri’nin bu anlaşmayı daha ileriye götüreceğine, bu mesut neticeyi daha ziyade inkişaf ettireceğine ümidimiz büyüktür...” demektedir.⁸²⁰

40 kişilik parlamentoda Türkler 22 vekille çoğunluğu kazanmıştı. Eylül başında Meclis toplanarak ilk toplantısını yapmış bu ilk toplantıda Hatay Cumhuriyeti adını verdikleri bağımsız Hatay Devleti’ni ilan etmişti. 29 Haziran 1939’da yani Hatay bağımsız devletinin ilanından yaklaşık bir yıl sonra Hatay Meclis’i Türkiye’ye katılma kararı aldı. 7 Temmuz 1939’da 3711 sayılı kanunla Hatay, TBMM tarafından vilayet statüsüne alınarak Türkiye’nin 63. vilayeti oldu.⁸²¹

Hatay Meclisi 2 Eylül’de Türkçe⁸²² yeminle açılmış,⁸²³ Tayfur Sökmen devlet başkanı olmuş ve tamamen Türklerden oluşan hükümet kurularak göreve başlamıştı. 6 Eylül 1938’de hükümet güvenoyu alarak, MC tarafından hazırlanan anayasayı onaylanmış ve devletin adı Hatay Devleti olarak belirlenmişti. Bayrak Kanunu ile birlikte Türk İstiklâl Marşı, millî marş olarak kabul edilmişti. Türkiye ise yeni devlete acil ihtiyaçlar için 50000 lira ödenek göndermişti.⁸²⁴ Devletin adının Hatay

⁸¹⁸ İnan, *Tarihe Tanıklık Edenler*, “Tayfur Sökmen”, s. 194-195.

⁸¹⁹ Pehlivanlı; Sarıнай; Yıldırım, *Türk Dış Politikasında Hatay (1918-1939)*, s. 111-112.

⁸²⁰ *Akşam*, 2 Eylül 1938, Cuma, “Hatay Halk Partisinin Türk Halkına Beyanname,” s. 1, 4.

⁸²¹ Demirel, *Tek Partinin İktidarı*, s. 264.

⁸²² Tüm milletvekilleri Türkçe yemin etmişlerdi (Ada, *a.g.e.*, s. 185).

⁸²³ Hatay Millet Meclisi 2 Eylül 1938’de 40 kişi ile meclis çalışmaları için tahsis edilen Gündüz Sineması’nda toplanmıştı (Pehlivanlı ; Melek, *Hatay Devleti*, s. 181). ; *Akşam*, 3 Eylül 1938, Cumartesi, “Yaşasın Müstakil Hatay. Meclis Coşkun ve Sevinçli Tezahürat İçinde Açıldı,” s. 1, 4.

⁸²⁴ Pehlivanlı; Sarıнай; Yıldırım, *Türk Dış Politikasında Hatay (1918-1939)*, s. 112-113.

olarak kabul edilmiş olması Sancak'ın Türk olduğunun kanıtıydı. Bu ad artık resmileşmişti.⁸²⁵

Hatay devlet olduktan sonra geriye sadece, koordineli çalışmalarla adeta entegrasyonu gerçekleşmiş olan iki devletin birleşmesi kalmıştı. Bunun için Fransa'yı ikna etmek gerekiyordu.⁸²⁶ Avrupa'daki gelişmelerin sonucu oluşan ittifaka yönelik olarak Türk-Fransız deklarasyonu 23 Haziran 1939'da Paris'de imzalanmıştı. Bu gelişmenin oluşturduğu kazanımlar sonucu, Hatay'ın Türkiye'ye ilhakını öngören ve Türkiye ile Suriye arasında toprak sorunlarının kesin çözümünü sağlayan anlaşma Ankara'da imzalanmıştı.⁸²⁷ Fransa'ya göre bu anlaşmalar Hatay konusunda büyük oranda kararlılık göstermiş olan ebedî şef Atatürk'ün ölümünden sonra İnönü'nün milli şef konumunu pekiştirmesi ve Türkiye'nin itibarlı bir müttefik olarak Fransa ve İngiltere'nin safına çekilmesi demektir.⁸²⁸

Anlaşma ile aynı gün Hatay Devleti Meclisi de Türkiye'ye ilhak kararı almış⁸²⁹ ve Hatay Devleti sona ermişti. Yönetim, Türkiye fevkalade komiseri Cevat Açıkalın'a devredilmişti. 7 Temmuz'da Hatay vilayeti kurulmasına dair kanuna uygun olarak merkezi Antakya olan Hatay vilayeti kurulmuştu. Hatay'ın ilk valisi olarak Hatay Egemenlik Cemiyeti genel sekreteri ve Emniyet Genel Müdürü olan Şükrü Sökmensüer atanmıştı.⁸³⁰ 23 Temmuz'da Antakya kışlasında birlikler arasında devir teslim töreni yapılarak önemli bir süreç sona erdirilmiş oldu.⁸³¹

Sökmensüer, Hatay'ın Türkiye'ye iltihak kararı alması üzerine, Hatay vilayetini teşkil hakkında kanun hazırladığını ve Meclis'ten geçirilmesinde etkin olarak çalıştığını belirtmiştir.⁸³² Hatay vilayetine dair kanunlar Meclis'te alkışlarla kabul edilmiştir.⁸³³ 7 Temmuz'da çıkan yasa ile Hatay ilini kurma ve onu Türkiye'ye

⁸²⁵ Ada, *a.g.e.*, s. 185.

⁸²⁶ Pehlivanlı; Sarıay; Yıldırım, *Türk Dış Politikasında Hatay (1918-1939)*, s. 130.

⁸²⁷ Ada, *a.g.e.*, s. 211.

⁸²⁸ *A.g.e.*, s. 213.

⁸²⁹ *Ulus*, 30 Haziran 1939, Cuma, "Hatay Devleti Tarihe Karıştı," s. 1, 3, 6.

⁸³⁰ *Akşam*, 24 Haziran 1939, Cumartesi, "Hatay Anavatana Kavuştu," s. 1, 13. ; Pehlivanlı; Sarıay; Yıldırım, *Türk Dış Politikasında Hatay (1918-1939)*, s. 134.

⁸³¹ Ada, *a.g.e.*, s. 213.

⁸³² İnan, *Tarihe Tanıklık Edenler, "Şükrü Sökmensüer"*, s. 118.

⁸³³ *Akşam*, 8 Temmuz 1939, Cumartesi, "Hatay Vilayetine Dair Kanunlar Mecliste Alkışlarla Kabul Edildi," s. 1, 7.

bağlama işlemini kesinleştirilmiştir.⁸³⁴ 11 Temmuz 1939'da⁸³⁵ ise Hatay valisi olarak dönemin Emniyet Umum Müdürü Şükrü Sökmensüer atanmıştır. O da 18 Temmuz 1939'da görevine başlamıştır.⁸³⁶

Hataya gitmeden önce Ankara'da Ulus gazetesine mülakat veren Sökmensüer, doğrudan Hataya hareket edeceğini, Beylan'daki abidede şehedanın⁸³⁷ huzurunda kahraman Hataylıları selamlayarak vazifesine başlayacağını belirtmiştir.⁸³⁸ Beylan'a varan Sökmensüer burada verdiği nutukta şöyle der: “*Sizlere Cumhuriyetin ve hür ve mesud anavatanın mesud havasını teneffüs ettirmek ana vazifemizdir.*”⁸³⁹ Büyük merasimlerle Hatay'a giren ve sevgi gösterileri ile karşılanan Sökmensüer buradaki konuşmasında Hatay için yapılanları özetler ve buna ilişkin çabası olanlara değindiklen sonra şunları söyler: “*Her şeyden evvel size Türk Cumhuriyeti'nin adaletini ve Türk inkılâbının esas kaynağı olan C.H Partisinin 6 umdesini getiriyorum.*” Sökmensüer bütün vatandaşların endişe ve düşmanca propagandalardan uzak ve cumhuriyet havasını emerek işlerine devam etmelerini ister.⁸⁴⁰ Sökmensüer belediye başkanının davetinde de bir nutuk söyler. Nutkunda “*mazi unutulmuştur biz hâle ve istikbale bakacağız*” diyerek amacını özetler.⁸⁴¹ Bazı vatandaşların Hatay'ı terk edeceğine dair duyumlara üzüldüğünü, bunların birtakım tahrikatla yuvalarını terk etmemelerini, cumhuriyetin herkese sahip çıkacağını, kendi vazifesinin de bu olduğunu söyler.⁸⁴²

⁸³⁴ Karakoç, “a.g.m.”, s. 110.

⁸³⁵ *Cumhuriyet Ansiklopedisi 1923-1940*, Cilt 1, YKY, İstanbul, 2005, s. 342.

⁸³⁶(BCA, 030.18.1.2/87.68.6) ; (BCA, 030.10/225.515.23 (Karakoç, “a.g.m.”, s. 114 ; İnan, *Tarihe Tanıklık Edenler*, “*Şükrü Sökmensüer*”, s. 100).

⁸³⁷ İskenderun ile Antakya arasında bulunan Beylan kazasındaki 41. Fırka Şehitliği. Buraya bir çelenk koyan Sökmensüer ardından bir de demaç vermiştir (*Ulus*, 19 Temmuz 1939, Çarşamba, “Hatay Valisi Hararetle Karşılandı,” s. 1, 8).

⁸³⁸ *Ulus*, 16 Temmuz 1939, Pazar, “İlk Hatay Valimizin Gazetemize Beyanâtı,” s. 1 ; *Akşam*, 16 Temmuz 1939, Pazar, “İlk Hatay Valisile Mülakat,” s. 1, 4. ; BCA 030-10-0-0_225-515-23.

⁸³⁹ *Akşam*, 20 Temmuz 1939, Cuma, “Hatay Valisi Beylan'da Mühim Bir Nutuk Söyledi,” s. 6. ; *Ulus*, 20 Temmuz 1939, Perşembe, “Hatay İlk Valisini Sevinç Tezahürleriyle Karşıladı,” s. 1, 7.

⁸⁴⁰ *Akşam*, 20 Temmuz 1939, Cuma, “Hatay Valisi Beylan'da Mühim Bir Nutuk Söyledi,” s. 6.

⁸⁴¹ *Akşam*, 21 Temmuz 1939, Cumartesi, “Hatay Valisi Antakyada Belediye Reisinin Ziyafetinde Bir Nutuk Söyledi,” s. 4.

⁸⁴² *Akşam*, 21 Temmuz 1939, Cumartesi, “Hatay Valisi Antakyada Belediye Reisinin Ziyafetinde Bir Nutuk Söyledi,” s. 4.

Hatay Gazetesi'nin 30 Haziran 1939'daki sayısında "Valimiz Ne Vakit Gelecek" diye attığı haber başlığında "Emniyet İşleri Umum Müdürü B. Şükrü Sökmensüer'in Hatay Valiliği'ne tayini haberi tahakkuk etmiştir... Hatay valiliğine tayini bütün Hataylılar tarafından sevinçle karşılanan sayın Bay Şükrü Sökmensüer layık olduğu şekilde istikbal edilmesi için şimdiden hazırlıklara başlandı" denilmektedir.⁸⁴³

Şükrü Sökmensüer, Hatay meselesine dair çalışmalar yaptığı ve ardından valilik görevinde bulunduğu Hatay'a 1946'da yeniden gitmişti. Parti çalışmaları çerçevesinde burada bulunan Sökmensüer halka bir konuşma yapmış, bu konuşmasında özetle şunları söylemişti: "Aziz Hataylılar; sizler 20 sene ızdırap içinde kıvrandınız, başınıza ne belalar gelmedi? Ve hilâle kavuşmak için ne büyük kahramanlıklar, fedakarlıklar yaptınız".⁸⁴⁴ Sökmensüer bu konuşmasında bölge halkının geçmişte yaşadığı zor günleri hatırlatmış ve aynı zamanda kendisinin de buna yakından şahitlik ettiğini belirtmiştir.

7. İstanbul Valiliği ve Belediye Başkanlığı'na Vekâleten Atanması; Sökmensüer'in İstanbul Sevgisi

Şükrü Sökmensüer, Emniyet İşleri Genel Müdürlüğü görevini sürdürürken, İcra Vekilleri Heyeti'nin 1 Temmuz 1937 tarihli toplantısında alınan karar doğrultusunda, İstanbul Valisi ve Belediye Başkanı Muhittin Üstündağ'ın yerine vekâleten görevlendirilmişti. Ataması Millî İrade kararıyla 4 Temmuz 1937'de onaylanmış ve Sökmensüer İstanbul Vali ve Belediye Başkanlığı vekâleti görevine başlamıştı.⁸⁴⁵ Bu görevini 18.8.1937'ye kadar sürdürmüştür.⁸⁴⁶ Muhittin Memduh Üstündağ ise bu sırada sağlık sorunlarından dolayı Avrupa'da tedavi görmektedir. Sökmensüer bu altı hafta müddetli vekâlet görevini Emniyet İşleri Umum Müdürlüğü de uhdesinde olarak gerçekleştirmiştir.

Şevket Süreyya, Sökmensüer'in İstanbul Valiliği'ne atanmasını İstanbul'da önceki vali döneminde ortaya çıkan bir petrol vergisi meselesine dayandırır. Devlet

⁸⁴³ Pehlivanlı ; Melek, *Hatay Devleti*, s . 297.

⁸⁴⁴ Şükrü Sökmensüer, *Halkla Bir Konuşma*, Yeni Gün Matbaası, Antakya, 1946, s. 22.

⁸⁴⁵ BCA 030_0_18_01_02_76_60_015 (EK 10). ; TTK Arşivi BK 14-3/46, s. 12. ; Şahin, *Emniyet Genel Müdürleri*, s. 121-122.

⁸⁴⁶ TTK Arşivi BK 5-3/10-A, s. 125. ; TTK Arşivi BK 14-3/46, s. 12.

İstanbul'da vergi tenzilatını yaptığı halde şirketler bunu yapmamıştı. Bu da bir istismarın oluşmasıyla sonuçlanınca konunun boyutu değişmişti. Dönemin iktisat işleri müdürü olan Aydemir'in hazırladığı rapor bu konuda büyük yankı uyandırmıştı. Konu Genelkurmay'a ve Celâl Bayar'a mal edilmek istense de, onların da konuyu bu şekilde bilmedikleri zamanla ortaya çıkmıştı. Bu olay üzerine hemen İstanbul'a gidilerek duruma müdahale edilmişti. Bayar'ın başkanlığında vilayet temsilcileri ve şirketler toplanmış, iktisat vekâleti için ağır bir konu olan bu meselede Aydemir'in raporu doğrulanmış ve İstanbul Valisi görevden alınmıştı. Valilik ve belediye başkanlığına ise Emniyet Genel Müdürü Sökmensüer vekâleten atanmıştı.⁸⁴⁷ Aydemir, o dönemde bu vesile ile sık sık İstanbul'a gittiğini ve Sökmensüer'le yoğun bir şekilde çalıştıklarını belirtmiştir.⁸⁴⁸

Sökmensüer bu görevi sırasında, daha önce Ankara'da görüştüğü Nazım Hikmet'le de temas kurmuştu. Aydemir de İstanbul'da olduğu süre zarfında benzer temaslar sürdürmüştü. Her ikisinde de Nazım Hikmet'in kendilerine yakınlaştığı izlenimi hâkimdir. Fakat tam bu günlerde çeşitli kesimlere yönelik olarak tevkifler başlamıştı. Bu tevkiflerin kaynağı o dönemde Genelkurmay Başkanı olan Fevzi Çakmak olarak görülmüştür.⁸⁴⁹

Sökmensüer, İstanbul valiliği görevini sürdürürken aynı zamanda Emniyet Genel Müdürü'dür. Sökmensüer, İstanbul'da vali vekâleti ve belediye başkanlığı vekâletini ifa ederken bazı toplantılar düzenlemişti. Bunlardan İstanbul'un güzellikleri ve zengin varlığına ilişkin bir toplantıda konuşma yapan Sökmensüer (o anda Avrupa'da tedavi olmakta olan) Muhittin Üstündağ'ın, İstanbul'un bu güzel ve değerli varlıklarını bütün dünyanın bilmesine dönük böyle bir geceyi⁸⁵⁰ planlamış olmasının fevkalade önemli olduğunu belirtmişti. Sökmensüer konuşmasında Türkün neşe ile var olan bir millet olduğunu, Atatürk'ün çocukları olarak vazife aşığı olduklarını ve bu vazifeyi de neşe ile kemale erdirdiklerini söylemişti. Neşenin çalışan insanın hakkı olduğunu belirten Sökmensüer, onun cumhuriyet çocuklarının kuvvet kaynağı, sağlığın, kuvvetin, başarının en belirgin tezahürü olduğunu dile

⁸⁴⁷ İnan, *Tarihe Tanıklık Edenler*, “Şevket Süreyya Aydemir”, s. 270.

⁸⁴⁸ *A.g.e.*, s. 271.

⁸⁴⁹ *A.g.e.*, s. 271.

⁸⁵⁰ İstanbul festivali kapsamında bir gece toplantısı. Bu toplantı Üçüncü İstanbul Festivali'nin açılış amacıyla yapılmıştır (TK Arşivi BK 5-3/9, s. 61).

getirmişti.⁸⁵¹ Sökmensüer'e göre Türk, tarihteki her başarısında neşe denilen büyük kuvveti en yakın, en vefakar arkadaş olarak yanında bulur.⁸⁵² Sökmensüer'in bakışına göre, Türk olmasaydı neşe olmazdı ve sevmek–sevilmek gibi hayat bağları anlaşılamazdı. Bu nedenledir ki dünyanın en güzel bir parçası olan İstanbul'un çok eskiden Türkün ruhunda yer alması ve Türk ile kaynaşmasının sırrı buradadır. Ona göre İstanbul, tarihi abideleri içinde en büyük değerini Türkün ince ruhundan almıştı.⁸⁵³

Sökmensüere göre inkar edilemez olarak, İstanbul'un güzelliği ve mamurluğuna dönük en büyük adımlar Cumhuriyet dönemi ile atılmaya başlanmıştı. Zira, Türk oğlu neşe dolu varlığını ancak bu dönemde kazanmıştı. Sökmensüer İstanbul'u dünyanın en sıhhatli şehri olarak görmüştür. Her bünye ve kalbi dinlendirecek, her ruhi isteği kandıracak ve her bünye ve kalbe şifa ve kuvvet verecek bir beldedir. Bu dönemde İstanbul'da tifo olduğunu aktaran Sökmensüer bu konuda alarm yaptıklarını, bunun ise İstanbul'da tifonun genel bir mevcudiyeti olmasından değil, Atatürk çocuklarının, vatandaşların umumî menfaatlerine tealluk eden her işte, o iş ne kadar küçük ve basit olsa da azami derece hassasiyet göstermeyi görev bilmelerinden kaynaklandığını belirtir.⁸⁵⁴ Sökmensüer'e göre dünyanın hiçbir yerinde, Türkiye'de olduğu kadar, hakikatler gizlenmeden ve korkulmadan serbestçe ortaya atılamaz. Sökmensüer; *“bizde millet ve vatan işlerinde en geniş miyasta tenkitler yapmaktır hürriyeti hudutsuzdur. Bu da Atatürk döneminin şiarıdır”* der.⁸⁵⁵

C. Hatay Valiliği

Şükrü Sökmensüer'in Hatay valiliğine atanmasından önce de valilik ve belediye başkanlığı deneyimi vardı. Sökmensüer bir taraftan İstanbul Valiliği, bir taraftan Emniyet Genel Müdürlüğü ve diğer taraftan da Hatay Egemenlik Cemiyeti Genel Sekreterliği görevini yürütüyordu. Onun da içinde bulunduğu ekibin

⁸⁵¹ TTK Arşivi BK 5-3/9, s. 58

⁸⁵² TTK Arşivi BK 5-3/9, s. 58

⁸⁵³ TTK Arşivi BK 5-3/9, s. 59.

⁸⁵⁴ TTK Arşivi BK 5-3/9, s. 59.

⁸⁵⁵ TTK Arşivi BK 5-3/9, s. 59-60.

gayretleriyle Hatay Meselesi sonuçlandırıldıktan sonra Sökmensüer Hatay Valiliği görevine atanmıştı. Hatay'ın anavatana katılması çalışmalarındaki yüksek gayreti ve bu alanda yürütülen çalışmalara bizzat katılmış olması önemliydi. Bu anlamda büyük yararlılıklar göstermesi ve ilhakında da önemli gayretlerinin bulunması onun Hatay valiliği görevine atanmasında etkili olmuştu.⁸⁵⁶ 17 Temmuz 1939 da naklen ve terfian atandığı Hatay Valiliği'ne 4 Ağustos 1939'dan itibaren ayrıldığı Emniyet İşleri Umum Müdürlüğü görevinden sonra başlamıştı.⁸⁵⁷

Hatay Millet Meclisi'nin 23 Haziran 1939'da aldığı bir kararla Hatay Devleti Türkiye'ye katılarak vilayet haline getirilmişti. Suriye uyuğuna geçmek isteyenlere tercih hakkı tanınmış, Suriye Devleti ve Türkiye Cumhuriyeti'nin arasında oluşturulan komisyonların çalışması sonucu bu günkü sınır çizgileri oluşturularak TBMM tarafından çıkarılan 7 Temmuz 1939 tarih ve 3711 sayılı yasa ile Hatay ili oluşturulmuştu. Önceleri Fethi Denli ile ilgili düşünceler olsa da, Emniyet Genel Müdürü ve Hatay Egemenlik Cemiyeti Genel Sekreteri Şükrü Sökmensüer Hatay'ın ilk valisi olmuştu.⁸⁵⁸

Hatay Millet Meclisi'nin, anayurda katılma kararı ile kendi kendini dağıtma kararını aynı günde almasından sonra kurtuluş töreni için büyük hazırlıklar başlamıştı. Hatay'a atanan Şükrü Sökmensüer 18 Temmuz'da Antakya'ya gelmişti. Bir kısım daire müdürleriyle mülki ve askerî erkân da yavaş yavaş Hatay'a gelmekteydi.⁸⁵⁹ 23 Temmuz 1939'da Antakya'da katılım töreni düzenlenmişti. Bu törene Vali Sökmensüer, Şükrü Kanatlı, Fethi Denli, İskenderun konsolosu Ahmet ile gelmişti. Fransızları temsilen general Moley ve Albay Collet vardı. Sökmensüer, Molet'e bu gelişmenin Türk-Fransız dostluğunu arttırdığını ve her iki ülke silahlı güçleri arasında sağlam bir zemini de oluşturacağını söylemişti. Vali Sökmensüer tören sonrasında vilayeti Fransızlardan devralarak görevine başlamıştı.⁸⁶⁰ Fransa'nın, Kuzey Suriye-Fransız orduları komutanı general Monet devir işini Fransa adına yapmak üzere Halep'ten Antakya'ya gelmişti. 23 Temmuz'daki devir işleminden

⁸⁵⁶ Şahin, *Emniyet Genel Müdürleri*, s. 144.

⁸⁵⁷ Şahin, *Emniyet Genel Müdürleri*, s. 144. ; Şahin, *Türk Polis Teşkilâtının Şanlı Geçmişinde ve Cumhuriyet'e Giden Yolda İz Bırakan Polisler*, s. 14-15.

⁸⁵⁸ *TBMM Albümü 1920-2010, C.I, 1920-1950*, s. 323, 391,470 ; TTK Arşivi BK 4-3/3, s. 154.

⁸⁵⁹ Selim Çelenk, "Hatay'ın Kurtuluş Mücadelesi Anıları", Erişim <http://selimcelenk.blogspot.com.tr/2008/10/kurtulu-gn-anilari.html> 27/08/2014.

⁸⁶⁰ Çufalı, *a.g.e.*, s. 473.

sonra mevcut Fransız güçleri de Albay Collet'in komutasında Halep'e dönmüşlerdi.⁸⁶¹

Devir işlemlerinin yapıldığı meydanı tarif eden Selim Çelenk meydanın çok kalabalık olduğunu belirtmiştir. Çelenk'e göre 19 yıldır gönderde olan Fransız bayrağı sessizce indirilmiş yerine Türk bayrağı, İstiklâl Marşı eşliğinde ve büyük bir coşkuyla çekilmişti.⁸⁶² Törende vali Sökmensüer, Albay Kanatlı, başkonsolos Fahri Denli, General Monnet, Albay Collet ve diğer protokol üyeleri vardı. Törenlerden sonra saat on otuzda Fransız işgal kuvvetlerinin tamamı Hatay'dan ayrılmıştı.⁸⁶³

Sökmensüer, 23 Haziran 1939'da Meclis'te Hatay'ın iltihakı kararı çıktığında Hatay vilayetini teşkil hakkında kanun çalışmalarının tamamlanarak Meclis'ten geçirilmesine katkı vermiş bir bürokrattı. Bu kanunun hazırlanması ve Meclis'ten geçirilmesi için oldukça uğraşmıştı. Ardında da Hatay valisi olarak atanmıştı.⁸⁶⁴ Sökmensüer atanma sürecini şöyle dile getirmiştir:

“Ben Hatay valiliğine atandığımda rahmetli İsmet Paşa Reisicumhurdu.⁸⁶⁵ Beni bir sefir gibi huzuruna kabul etti. Yanında İçişleri Bakanı Öztrak vardı. Bana şu direktifi verdi: ‘Şükrü Bey! Avrupa’da bir yanlış zihniyet vardır. Türk bayrağı çıktığı yere tekrar dönmez. Şimdi biz bunun aksini ispat edeceğiz. Bu ağır vazife sana düşmüştür. Gideceksin orada, Ermeni, Ortodoks şu bu hiçbir fark gözetmeksizin, Türkiye Cumhuriyeti adaletini oraya götüreceksiniz. Türk bayrağının tekrar geriye dönmemesinin mümkün olduğunu ispat edeceksiniz.”⁸⁶⁶ “Ben Hatay’a gittim büyük bir istikballe karşılandım. Belen’de Hatay’ın Fransızlar tarafından işgali sırasında şehit düşen askerlerimizin mezarlığında bir nutuk irad ettim. Fakat bu nutkun esasını İnönü’den aldığım direktif ve Hariciye ile mutabık kalarak verdim.”⁸⁶⁷

Hataylılara eskisi gibi Türk vatandaşı olduklarını, oraya adaleti, Türkiye Cumhuriyeti'nin adaletini getirdiğini beyan eden Sökmensüer, Antakya'ya 60.000

⁸⁶¹Selim Çelenk, “Hatay’ın Kurtuluş Mücadelesi Anıları”, Erişim <http://selimcelenk.blogspot.com.tr/2008/10/kurtulu-gn-anilari.html> 27/08/2014.

⁸⁶² Bayrak göndere çekilince kışla kapısında ellerinde süpürgelerle bekleyen kadınlar içeriye girmeye zorlanmış, engellemelere rağmen girmişlerdi. Adakları olduğunu, bu gün kışlanın avlusunu süpürüp temizleyeceklerini söylemiş ve bunu yapmışlardı. Bu sırada kışlanın damına çıkan bir erkek de ezan okumuştur. (Selim Çelenk, “Hatay’ın Kurtuluş Mücadelesi Anıları”, Erişim <http://selimcelenk.blogspot.com.tr/2008/10/kurtulu-gn-anilari.html> 27/08/2014).

⁸⁶³Selim Çelenk, “Hatay’ın Kurtuluş Mücadelesi Anıları”, Erişim <http://selimcelenk.blogspot.com.tr/2008/10/kurtulu-gn-anilari.html> 27/08/2014.

⁸⁶⁴ İnan, *Tarihe Tanıklık Edenler*, “Şükrü Sökmensüer”, s. 118. ; BCA 030_18_01_02_87_68_6 (EK 15).

⁸⁶⁵ Bu röportaj 1975'te Arı İnan tarafından yapılan röportajdır.

⁸⁶⁶ İnan, *Tarihe Tanıklık Edenler*, “Şükrü Sökmensüer”, s. 118-119.

⁸⁶⁷ *A.g.e.*, s. 119.

kişinin karşılamasıyla girmişti. Belediye/valilik binasından Ankara'ya telgraf çekerek görevine başladığını bildirmişti. Kendisini karşılamaya gelen Fransızların oradaki kumandanı Albay Corle, Sökmensüer'e:

“Şükrü Bey ne cesaretle bu karanlıkta indiniz, halka karıştınız. Burada Ermeniler, Rumlar mevcut. Korkmadınız mı?” diye sormuş, Sökmensüer de şöyle cevap vermiştir: *“Dört yüz senelik tarihi olan bir devletin evladiyım. Binaenaleyh, burası değil, daha tehlikeli yere de rahat rahat gidebiliriz. Hiçbir korkumuz yoktur.”*⁸⁶⁸

Sökmensüer, Hatay'da yaptığı ilk konuşmada Mondros Mütarekesi'nin getirdiği şartlar dolayısıyla verilen şehitler ve emeklere rağmen, Hatay'ın bir süreliğine esarete kaldığını söylemiş ve ardından konuşmasına şöyle devam etmiştir:

“Fakat ardından bu aziz ölüleri ve siz ana, baba ve kardeşlerini esarete bırakmayacağı hakkındaki anavatana kararı mutlaktı. Kırk asırlık Türk yurdunun esir kalamayacağı hakkındaki gür sesin akislerini ve siz Hatay çocuklarının da kahramanca iştirak ettiğiniz Millî Mücadele safhalarını bu dakikada hep beraber hatırlar ve övünebiliriz. O gür sesin sahibi ve vatanın kurtarıcısı ebedî şef Atatürk bir/ikinci teşrin 1936'da, aynı kuvvetle aynı gürlükle Hatay'ın anavatana ayrılmaz bir parçası olduğunu millî ve haklı bir dava olarak medeniyet alemine bildirmişti. O anda Türk vatanının hükümet mes'uliyetini şerefle ve muvaffakiyetle omuzlarında taşıyan millî şefimiz büyük İnönü davayı müsbet ve Türk milletinin arzusuna mutabık kat'i bir neticeye yani anavatana ilhak sonucuna ulaştırmak azmille harekete geçmiş ve bugünkü parlak zafer o hareketten doğmuştur... Sayın ve kahraman Hataylılar; bu güzel esere ve Hataylılara Cumhuriyet'in ilk valisi olarak seçilmiş olmak bahtiyarlık hisleriyle millî şefe ve sayın Saydam Hükümeti'ne şükran hislerimi huzurunuzda arz etmekle vazifeme ve Cumhuriyet kanunlarını Hatay'da tatbik başlıyorum.” Sökmensüer, *“cumhuriyet kanunlarının icaplarına uyan her vatandaş için yalnız ve ancak hür ve mesut bir hayat vardır. Sizlere cumhuriyetin bu hür ve mesut havasını teneffüs ettirmek ana vazifemizdir... Her kuvvetin ve her zaferin yegane kaynağı olan Türkiye Büyük Millet Meclisi ve onun kanunları bütün bu sözlerim için tek teminattır.”*

Sökmensüer, Hatay'da bulunan vatandaşları, cumhuriyet kanunlarının bütün icaplarına uymaya davet etmiş, mesaisini vatandaşın refah ve saadetine hasredeceğini bildirmişti.⁸⁶⁹

Sökmensüer'in Antakya'daki ilk gününde, Turizm Oteli'nde büyük bir ziyafet verilmişti. Burada, Hatay davasında kendisinin mevkisinin, liderlerden aldığı direktifi yerine getirmekten ibaret olduğunu ve başkaca hiçbir rolünün olmadığını belirtmişti.⁸⁷⁰ Hatay'a başkalarının söylediği gibi bir fatih veya imparator edasıyla

⁸⁶⁸ A.g.e., s. 119.

⁸⁶⁹ TTK Arşivi BK 17-3/55-B, s. 77-79. ; *Akşam*, 20 Temmuz 1939, Cuma, “Hatay Valisi Beylan'da Mühim Bir Nutuk Söyledi,” s. 6.

⁸⁷⁰ TTK Arşivi BK 12-3/37-B, s. 62.

değil sadece mütevazi bir Cumhuriyet valisi olarak girdiğini söylemişti. Daha sonraki dönemlerde kendisini birçok konuda eleştiren Suphi Berekat'a cevap verirken aslında nasıl bir yaklaşımla valilik yaptığını da anlatma imkânı bulmuştu. Sökmensüer, Suphi Berekat'a şöyle demiştir:

“Valiliğimin devamı müddetince sizlere alıştığınız ve müstevliler tarafından tanınan payeyi vermeyen ve en mütevazi bir Hataylı işadamını bile kanun karşısında sizin ile eşit tutan ve Sunnilerle Aleviler arasındaki mezhebi ihtilafları tahrik suretiyle onların sırtından geçinme politikasına ve oyunlarına, tegallüplerine (zorbalık) sed çeken ve son veren ve siz ve emsaliniz ile hiçbir hususiyeti olmayan benim gibi bir idareciye rahmet mi okuyacaksınız?”⁸⁷¹

Sökmensüer valiliğinin ilk günlerinde Fransız gazetelerini temsil eden mümessille mülakat vesilesiyle bir araya gelmiş ve Hatay'a ilişkin önemli gelişmeleri, yerel halkın ve gayrimüslimlerin durumunu değerlendirmişti. Ermenilerin ve bazı diğer kesimlerin Hatay'ı terkine ilişkin olarak batının Türkiye algısındaki yanlışlığın etkisinden bahseden Sökmensüer, bu konuda batılıların bölgedeki bilgilendirme ve etkileme gücünün bölge sakinleri üzerinde olumsuz sonuçlar doğurduğunu dile getirmişti. Bu münferit ayrılıkların nedeninin de onların etkisinden kaynaklandığını söylemişti. Valilik görevine başlarken hiçbir belge almadığını, belirten Sökmensüer şöyle devam etmişti:

“Benim elime geçen başka bir şey yoktur. Kanunlar, nizamlar, günlük işler gibi önemli olmayan durumdan başka. Çünkü vilayeti ben kurdum. Yoktu vilayet. Eskiden bilirsiniz orası bir sancaktı. Bir kaza idi. Vilayet merkezi olunca bir vilayetin bütün teşkilâtını ben kurdum. Vilayet meclisini teşkil ettik. Vilayet encümenini teşkil ettik ve hususi idareyi kurduk. Yavaş yavaş vilayeti harekete geçirdik.”⁸⁷²

Sökmensüer Hatay Devletinden kalan, kanunlar, nizamlar, günlük işler dışında, Tapu Muhafızlığı tesisinden başka hiçbir belgenin intikal etmediğini, vilayete Türk bayrağıyla girip bayrağı göndere çektiklerini, zaten Hatay Devleti'nin kendi kararları sonucu ve oy birliğiyle sona erdiğini, Fransızların ise geride bir pul bile bırakmadığını belirtmişti.⁸⁷³

Sökmensüer, valiliği süresince birçok faaliyet ve icraatta bulunmuş ve Hatay'ı yaşanabilir bir şehir yapmak için uğraşmıştı. Buna ilişkin birçok anısını paylaşmıştır. Hatay merkezinin büyümesine engel teşkil eden mezarlığı bir gecede nasıl kaldırdığından da bahsetmiştir. Alevi şeyhi Galib'in ölümü ile kendisine başvuran alevi şeyhlerinin isteklerini yerine getirmiştir. Bu istekleğin kaynağı olan

⁸⁷¹ TTK Arşivi BK 12-3/37-B, s. 62.

⁸⁷² İnan, *Tarihe Tanıklık Edenler*, “Şükrü Sökmensüer”, s. 120.

⁸⁷³ *A.g.e.*, s. 121.

Şeyh Galibin karısının rüyasına göre kendisini evinin avlusuna gömme talebine birleştirici bir çözüm bulmuştur. Buna göre, söz konusu rüyaya kendi rüyasıyla karşılık vermiş ve mezarı sunni mezarlığına defnettirerek kaynaşmaya yol açtığını dile getirmiştir. Aynı olan Alevi mezarlığını kaldırtmasını görevi sırasındaki ilginç anılarından biri olarak belirtir. Peçeli kadınların peçelerinin kaldırılması yönünde uyguladığı tedbirlerle Hataylı kadınların peçelerinin kaldırılmasını, kılık kıyafet anlayışının Türkiye ile intibakını sağlamasını hatıralarının önemli kısımları olarak anlatır. Sökmensüer bu tür konulardaki bütün çalışmalarını ikna yoluna başvurarak yaptığını belirtir.⁸⁷⁴

Fakirleri dilencilikten kurtarmak amacıyla bir “Fakirlere Yardım Cemiyeti” (Kimsesizlere ve Yoksullara Yardım Cemiyeti) kurmuş ve ilk sermayesini de hususi idareden vermiştir. Ayrıca fakir Türk öğrencilere konaklama yerleri temin etmişti. Sokaklarda dilencilerin gezinmesinin engellenmesi, her gün yemek dağıtımıyla fakirlerin ihtiyaçlarının giderilmesi konusunda sosyal faaliyetler yapmıştı.⁸⁷⁵ Şükrü Sökmensüer Hatay valisi olarak Çocuk Esirgeme Kurumu’nun çalışmalarına destek vermiş, fakir ve kimsesiz çocukların gelişimi konusunda belirlenen ihtiyaçların giderilmesi için çalışmıştı.⁸⁷⁶ Kimsesizlere ve Yoksullara Yardım Cemiyeti’nin kuruluşuna öncülük eden Sökmensüer, fakirlere yemek ve yatak temini, fakir ve kimsesiz öğrencilerin okutulması gibi çalışmalarla halkın memnuniyetini sağlamaya çalışmıştı. Ayrıca yoksul halkın sepetçilik ve dokumacılık gibi zanaatlarla geçimlerini sağlamaları için kurslar planlamıştı. Bunun yanı sıra halkın aydınlanmasını sağlamak için eğitim okullarında açılan kütüphanelere kitap, dergi, gazete gibi bilgi ve belge kaynaklarının temini için girişimlerde bulunmuştu.⁸⁷⁷

Sökmensüerin valiliği sırasında en önemli girişimlerinden biri de Alevileri Türklüğe yakınlaştırma gayretidir. Alevi önde gelenlerini iyi karşılayarak, onların hem Alevi hem de Türk kimliği ile kendilerini bilmelerini ve bunu böyle kabul etmelerini sağlamaya çalışmıştır. Sökmensüer, Alevilerle meşgul olunmamış olmasının onların kendilerini Türklükten uzaklaştırmasına neden olduğunu ve bu durumun da böyle bir sonucu doğurduğunu belirtmiştir. Sökmensüer bu tutumu

⁸⁷⁴ *A.g.e.*, s. 123.

⁸⁷⁵ *A.g.e.*, s. 124.

⁸⁷⁶ Payaşlı, *Sancak’tan Vilayete Hatay (1921-1960): Siyasal, Sosyal ve Kültürel Yönleriyle*, s. 173.

⁸⁷⁷ *A.g.e.*, s. 180-181, 363-364.

tersine çevirmek için çalışmalar yapmış, bunu Emniyet Genel Müdürlüğü döneminden başlayarak uygulamaya çalışmıştı. Sökmensüer'in, Alevi-Türk evliliği, Türkçe konuşmanın sağlanması gibi çalışmaları da vardı. Bu bakımdan evin sahibi olan kadının Türkçe konuşmasının sağlanması gayreti onun bu konuya verdiği önemin göstergesiydi. Alevilerin Aleviliğinin esirgenmemesi ve ilgilenilmesi, buna karşılık onların da Türklüğü esirgememeleri gerektiği yönünde bir anlayışı hayata geçirmek düşüncesi ile hareket etmişti.⁸⁷⁸ Bu konu Hatay'ın eskiden beri devam eden bir sorunuydu. Söz konusu mesele daha önce Hatay Meselesi döneminde, Tayfur Sökmen eliyle, Atatürk'ün de emirleriyle zaman zaman ele alınmış ve kaynaştırma çalışmaları yapılmıştı.⁸⁷⁹

Sökmensüer, Hatay valisi iken, CHP ile olan münasebeti dolayısıyla, seçim işlerini de yakından takip etmişti. Hem genel hem de yerel seçimlerle doğrudan ilgilenmişti.⁸⁸⁰ Ankara'da CHP merkezi ile istişarelerde bulunarak siyasî çalışmaların içinde yer almıştı. Bunu açıklaması bakımından 25.9.1939'da CHP Genel sekreterliğinden gelen özel ve gizli ibareli yazıda şöyle denilmektedir:

*“Yapılacak bu intihabda partimiz adına gösterilecek mebus namzetlerinin muhitte iyi bir tesir bırakacak ve her bakımdan kuvvetli ve imanlı zevattan müteşekkil olmasını arzu ediyoruz. Bu itibarla mahalli tetkik ve müşahadelerinize istinad ederek ve Vilayette mevcut Hıristiyan ve Alevi unsurları da nazarı itibara alarak, parti adına mebus namzedi gösterilmesini şahsen muvafık bulduğunuz on şahsın bildirilmesini (birisi bayan olmak şartıyla) adlarının, hizalarında mucib sebep ve tahsil dereceleri ile birlikte suratle bildirmenizi rica eder sevgi ve saygılarımı sunarım.”*⁸⁸¹ Sökmensüer takip eden günlerde bu konuya ilişkin titiz bir çalışma yaparak partiyle paylaşmıştır.

Sökmensüer, Hatay Valiliği döneminde Cumhurbaşkanı İsmet İnönü ile de birçok vesile dolayısıyla iletişim içinde olmuştur. İsmet İnönü, ilk toplantısını yapan Kızılay Cemiyeti'nin Kongresi için Hatay Valisi olan Sökmensüer'e, kendisinin önceden saygı ve bağlılıklarını bildiren telgrafına cevaben, bir telgraf göndererek *“İlk toplantısını yapan Kızılay Kongresi'nin temiz duygularına teşekkür eder, başarılar dilerim”* demişti.⁸⁸² Hatay'da Kızılay Cemiyeti'nin oluşturulmasında Sökmensüer'in çalışmaları ve girişimleri oldukça önemli olmuş, yapılan toplantılar ve oluşturulan

⁸⁷⁸ İnan, *Tarihe Tanıklık Edenler*, “Şükrü Sökmensüer”, s. 124-125.

⁸⁷⁹ İnan, *Tarihe Tanıklık Edenler*, “Tayfur Sökmen”, s. 204-205.

⁸⁸⁰ Payaşlı, *Sancak'tan Vilayete Hatay (1921-1960): Siyasal, Sosyal ve Kültürel Yönleriyle*, s. 66.

⁸⁸¹ TTK Arşivi BK 17-3/55-A, s. 164.

⁸⁸² Cumhurbaşkanlığı Arşivi, EBİS No 02004712, Belge No 150, Ek No 153/30.11.1939.

çalışma gruplarıyla bu gerçekleştirilmişti.⁸⁸³ Yine İnönü, Hatay'ın kurtuluşunun (ana vatana iltihakı) birinci yılında Sökmensüer'in konuya ilişkin yazısına cevaben telgrafla bir teşekkür mesajı göndererek, "Hatay kurtuluş gününe sevinçlerle bütün vatan, bütün vatandaşlar iştirak ediyor. Hataylılara refahlı ve bahtiyar yaşayış istiyoruz" diyerek Hatay'la olan ilgisini ve Hatay'ın yöneticisi durumundaki Sökmensüer'den beklentisini dile getirmişti.⁸⁸⁴

Şükrü Sökmensüer, devlet yönetimini önemseyen ve bu yolda sabır ve gayretle çalışan bir devlet adamı özelliğine sahiptir. Bu bakımdan kendisine birçok şikayet ile başvuran ve devlet kademelerindeki zorluklar dolayısıyla kolaylık ve adeta iltimas isteyen bürokratlara karşı hem öğüt vererek hem de gereği üzerine hareket etmeye teşvik ederek yol göstermeye çalışmıştı. Hatay Valisi olduğu dönemde, Emniyet Genel Müdürlüğü döneminden kalan ilişkileri çerçevesinde kendisinden bazı talepler olmuştu. Bu taleplerden biri de Varto Kaymakamı'ndan gelen mektuptur. İdareciliğin zorlukları dolayısıyla, tekrar emniyete geçmek isteyen Varto Kaymakamı'na şunları söyler:

"18 Temmuz 1941 tarihli mektubunuzu aldım. İdareciliğin binbir üzüntüsünden bıktığınızı bildirerek tekrar emniyete geçmek üzere tavassutta bulunmamı rica ediyorsunuz. Siz henüz gençsiniz. Memleket ve millet her yerde her zaman hizmet bekliyor. Yoksa böyle kısa bir zamanda bıkmak usanmak herhalde doğru bir hareket olmasa gerekir."⁸⁸⁵

Diğer taraftan Hatay valisi olarak görev yaparken kendisine başvuran ve gerçekten ihtiyacı olduğunu düşündüğü arkadaşlarına da yardımcı olmaktan geri durmamıştır. Bu amaçla girişimlerde de bulunur. Sökmensüer bu türden bir isteği karşılamak için dönemin İstanbul valisi olan Lütfi Kırdar'dan yardım ister:

"Vatanın karanlık günlerinde millî vazifesini çok iyi bir şekilde ifa etmiş ve fakat talihsizliği yüzünden serbest hayatta ızdıraplar çekmiş ve nihayet emniyet kadromuzda muamelat memuru sıfatı ile vazifelenirilmiş olan bu arkadaşımın üstüne titrediği pek zayıf ve ancak acil ve kuvvetli ihtimamlarla kurtarılması mümkün olabilecek ilkokul talebesinden onbir yaşındaki yavrusunun İstanbul Pravantoryumlarından⁸⁸⁶ birine kabulünü temin için" Lütfi Kırdar'a 19 Temmuz 1941'de yazdığı mektupla "her sıkıldığım zaman zat'ı alinize müracaatta bir ferahlık duyuyor ve hakikaten kardeşçe yardımınıza mazhar oluyorum" der. Sökmensüer'in

⁸⁸³ Payaşlı, *Sancak'tan Vilayete Hatay (1921-1960): Siyasal, Sosyal ve Kültürel Yönleriyle*, s. 159.

⁸⁸⁴ Cumhurbaşkanlığı Arşivi , EBİS No 02004745, Belge No 57, Ek No 98/23.7.1939.

⁸⁸⁵ TTK Arşivi BK 17-3/55-A, s. 8.

⁸⁸⁶ Prevantoryum: Vücudunda verem mikrobu bulunmasına rağmen henüz vereme yakalanmamış, vereme yakalanma riski bulunan güçsüz hastaların bakıldığı sağlık kurumu.

bu davranışı ile söz konusu kişiye yardıma çalışması vefa ve sosyal sorumluluk anlayışının bir örneği olarak tezahür eder.⁸⁸⁷

Sökmensüer Hatay'da bu tür sosyal ve beşeri faaliyetlerinin yanı sıra birçok hizmetlerde bulunmuş hem millî ekonomi hem de millî müdafaya ilişkin girişimleriyle bu alanlara katkı vermeye çalışmıştır. Onun bu yöndeki çalışmalarını Ömer Türkmenili'nin 7.11.1948'de Tasvir gazetesinde Sökmensüer hakkındaki yazısına verilen cevaptan anlamak mümkündür. Türkmenili'nin kendisi hakkında yazdığı yazıya cevap veren Sökmensüer aynı zamanda Hatay'da bu alandaki girişimlerine de değinmiştir.⁸⁸⁸ Sökmensüer, Hatay'da millileştirme çalışmaları yaptığını ve Türk Petrol Ofisi'nin kurulmasına olanak sağlandığını belirtir.⁸⁸⁹ Bölge vilayetler ve hatta Suriye'nin de önemli bir ihtiyacını karşılayacak olan İskenderun Limanı'nın yapımına büyük önem veren Sökmensüer bunun için koordineli bir çalışma yürütmüştür.⁸⁹⁰ Türkmenili'ye verdiği cevaplar içinde o günlerin tehdidi olan İtalya'ya da değinmiştir. İskenderun'a nakledilmiş bir tümen karargahını ve ona bağlı kıtalarda vazifeli binlerce vatandaşı bir çatı altına yerleştirmek görevini ifa ettiğini dile getirir. Bunu valilik görevi ve millî müdafaa mükellefiyeti olarak izah etmiştir.⁸⁹¹ Sökmensüer ayrıca, o ünlerde oluşan ekmek sıkıntıları ve fiyat artış sorununa ilişkin toplantılarla halkın ana meselesi olan un ve ekmek konusunda da çözüm sağlamaya çalışmıştır. İkinci Dünya Savaşı'nın getirdiği ağır şartların zorluklarını aşarken gerek fiyat murakebe komisyonlarına başkanlık etmek gerekse uygun tebligatlarla Milli Korunma Kanunu çerçevesinde çalışmalar yürütmek için yoğun çaba harcamıştır. Böylece halkın fırsatçılar ve karaborsacılar tarafından madur edilmelerinin önüne geçilmeye çalışmıştır.⁸⁹²

Hatay için önemli görevler yapması, Hatay Meselesi sürecindeki gayretleri ve yoğun çalışmaları Sökmensüer için Hatay'ı Hataylılar için de Sökmensüer'i önemli kılmıştır. Bu bakımdan Hatay ve Hataylılar açısından çok büyük anlam ifade eden

⁸⁸⁷ TTK Arşivi BK 17-3/55-A, s. 18.

⁸⁸⁸ TTK Arşivi BK 12-3/37-B, s. 49-51. ; *Tasvir*, 24 Ocak 1949 "Gümüşhane Milletvekili'nin Ömer Türkmenili'ye Cevabı" (TTK Arşivi BK 4-3/1, s. 11).

⁸⁸⁹ TTK Arşivi BK 12-3/37-B, s. 49. ; *Tasvir*, 24 Ocak 1949 "Gümüşhane Milletvekili'nin Ömer Türkmenili'ye Cevabı" (TTK Arşivi BK 4-3/1, s. 11).

⁸⁹⁰ Payaşlı, *Sancak'tan Vilayete Hatay (1921-1960): Siyasal, Sosyal ve Kültürel Yönleriyle*, s. 153.

⁸⁹¹ TTK Arşivi BK 12-3/37-B, s. 50. ; *Tasvir*, 24 Ocak 1949 "Gümüşhane Milletvekili'nin Ömer Türkmenili'ye Cevabı" (TTK Arşivi BK 4-3/1, s. 11).

⁸⁹² Payaşlı, *Sancak'tan Vilayete Hatay (1921-1960): Siyasal, Sosyal ve Kültürel Yönleriyle*, s. 67-68.

Şükrü Sökmensüer için heykeltıraş Ahmet Bostancı tarafından Hatay'da bir büst yapılmıştır.

Şükrü Sökmensüer 1939 yılında Emniyet Genel Müdürlüğü görevinden Hatay Valiliği'ne atanmasından sonra bu görevini 1942 yılına kadar sürdürmüş ve 8 Şubat 1942 tarihinde İaşe Müsteşarlığı'na atanmasıyla bu görevine de veda etmiştir. Hatay valiliğinden, 31 Ocak 1942 tarihli atama kararıyla naklen, Ticaret Vekâleti İaşe Müsteşarlığı görevine getirilmiştir.⁸⁹³ Sökmensüer'in yerine İaşe Müsteşarı olan Şefik Soyer atanmıştır.⁸⁹⁴ Yeni görevi de oldukça kritik ve önemli bir görevdi. Zira, II. Dünya Savaşı'nın ağır koşullarında İaşe meselesi en önemli mesele olarak tüm devletleri etkilediği gibi Türkiye'yi de derinden etkilemiştir.⁸⁹⁵

D. İaşe Müsteşarlığı

İaşe Müsteşarlığı, İkinci Dünya Savaşı şartlarında kurulmuş önemli ve etkili müesseselerden biridir. İaşe Müsteşarlığı, başlangıçta, kuruluş amacı bazı iaşe işlerini izlemek olan dar kadrolu dar yetkili bir müsteşarlıktı. Müsteşarlık savaşın başlamasıyla savaş ekonomisinin çeşitli problemleriyle uğraşan bir birim haline dönüştü. Kuruluşundan bir süre sonra şartların gereği olarak iç bürolar ve umum müdürlüklerle genişletilmişti.⁸⁹⁶ Zira, savaş şartlarının getirdiği darlık ülkenin ihtiyaçlarının teminini önemli ölçüde zorlaştırmış, buna bağlı olarak da ülke yönetimi sürekli çözüm üretmeye dönük çareler arama yoluna gitmişti.⁸⁹⁷

⁸⁹³ BCA 030-11-1-0_151-4-6 (EK 16). ; İnan, *Tarihe Tanıklık Edenler*, “Şükrü Sökmensüer”, s. 100. ; TTK Arşivi BK 5-3/10-A, s. 125.

⁸⁹⁴ Tayfun Çınar, “A'dan Z'ye Bozuk Devletin Yeniden Yapılanması Girişimlerinin Yükselişi ve Düşüşü,” *Açıklamalı Yönetim Zaman Dizini 1940-1949* içinde. Ed.: Birgül Ayman Güler, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi, Ankara, s. 258.

⁸⁹⁵ TTK Arşivi BK 4-3/3, s. 154.

⁸⁹⁶ Aydemir, *İkinci Adam C. II, 1938-1950*, s. 218.

⁸⁹⁷ Hamit Pehlivanlı, “İkinci Dünya Savaşı Şartlarının Ortaya Çıkardığı Bir Müessese: İaşe Müsteşarlığı (18 Şubat 1941-14 Ağustos 1942)”, *Kuruluşundan 90. Yılına Türkiye Cumhuriyeti Uluslararası Sempozyumu : 23-25 Ekim 2013, Eskişehir; Bildiriler C. I*, Yay. Haz.: Arzu Güvenç Saygın, AKDITYK Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2016, s. 215.

Şükrü Sökmensüer 31 Ocak 1942'de Ticaret Bakanlığı'na bağlı İaşe Müsteşarlığı'na atanmıştı.⁸⁹⁸ Sökmensüer'in İaşe Müsteşarı olduğu dönem II. Dünya Savaşı yıllarının en önemli dönemeciydi. Bu bakımdan görevi koşulların ağırlığı ve iaşe olgusunun önemi açısından kritik bir mahiyet arz ediyordu. Sökmensüer ilk çalışmalarına başladıktan kısa bir süre sonra, Mayıs ayında Ankara'da toplanan 25 ilin valileri ile birlikte vilayetlerin iaşe meselelerini ele alan bir görüşme yapmıştı. Ticaret Vekili Mümtaz Ökmen, İstanbul Valisi Lütfi Kırdar ve Sökmensüer özellikle İstanbul'un iaşesini görüşmüş ve önemli fikir alışverişlerinde bulunmuşlardı.⁸⁹⁹

İaşe Müsteşarlığı merkez kadrosunda Sökmensüer ve Şevket Süreyya Aydemir, müsteşar ve müsteşar yardımcısı olarak bulunuyorlardı.⁹⁰⁰ Aydemir, Sökmensüer'in İaşe Müsteşarı olduğu dönemde iaşe müsteşar yardımcılığı yapmaktaydı. Bu teklifi ona Mümtaz Ökmen⁹⁰¹ yapmış, iyi bir arkadaşımızla çalışacaksın demişti. O da İttihat ve Terakki iaşesinin dedikodularının⁹⁰² hâlâ devam ettiği bu süreçte bu nazik konuda görevi kabul etmişti. Görevi kabul etmesinde, kendi deyişine göre, Şükrü Bey'i az tanımakla beraber onun karakterine güveniyor olması önemli bir etken olmuştu. Diğer bir gerekçe de bu zor vazifeyi mutlaka birisinin yapmasının elzem bulunduğunu düşünmesiydi.⁹⁰³ Aydemir bu görevin zorluğunu şöyle dile getirir:

“Şükrü Bey ile ondan sonraki ilişkilerimiz çok sıkı günlük ilişkiler oldu, çünkü aynı dairenin başları olarak en sıkışık zamanlarında iaşenin, hazırlıksız bir ordu,

⁸⁹⁸ TTK Arşivi BK 5-3/10-A, s. 125. ; BCA 030-11-1-0_151-4-6 ; İnan, *Tarihe Tanıklık Edenler, “Şükrü Sökmensüer”*, s. 100. ; Çufalı, *a.g.e.*, s. 473. ; *TBMM Albümü 1920-2010, C.I, 1920-1950*, s. 323, 391,470.

⁸⁹⁹ *Akşam*, 2 Mayıs 1942, Cumartesi, “25 Vali Ankara'da İaşe İşlerini Görüşüyor,” s. 1.

⁹⁰⁰ TTK Arşivi BK 13-3/41-C, s. 23 ; *Akşam*, 21 Şubat 1942, Cumartesi, “İaşe Müsteşarlığı,” s. 1.

⁹⁰¹ Mümtaz Ökmen Ticaret Vekiliydi. İaşe müsteşarı onun yardımcısı pozisyonunda çalışıyordu. (Pehlivanlı, “İkinci Dünya Savaşı Şartlarının Ortaya Çıkardığı Bir Müessesese: İaşe Müsteşarlığı (18 Şubat 1941-14 Ağustos 1942)”, s. 219).

⁹⁰² Ticaret Bakanı yayınladığı tamimle, geçmiş dönemlerde oluşan bu tür dedikoduların kaynaklarını değerlendirirken, bunların iyi niyetle alınan tedbirler olduğunu fakat uygulama aşamasında yapılan yolsuzlukların bu çalışmalara gölge düşürdüğünü belirtmişti. Şimdi ise iaşe işine dikkat kesilmesini gerektiğini, memurların sorumlu kişiler tarafından gözetim altında tutularak, yanlış uygulama yapan görevlilerin görevlerine derhal son verilmesini, bu konuda iyi elemanlar temin ederek milletin güveninin kazanılmama, dünya savaşı gibi ülkeleri hem dışta hem de içte sürekli teyakuzda tutan gelişmelerin olduğu dönemlerde bu tür görevlerin ehemmiyetinin yüksek olduğunu belirtmişti. (TTK Arşivi BK 13-3/41-C, s. 35). ; Pehlivanlı, “İkinci Dünya Savaşı Şartlarının Ortaya Çıkardığı Bir Müessesese: İaşe Müsteşarlığı (18 Şubat 1941-14 Ağustos 1942)”, s. 244.

⁹⁰³ İnan, *Tarihe Tanıklık Edenler, “Şevket Süreyya Aydemir”*, s. 263.

stoksuz bir ordu, hazırlıksız bir halk, sanaysiz bir ülke... Bunun için de günde aşağı yukarı 1000 tonluk bir besi ve hayvan yemi maddesi isteyen ordu var... Diğer ihtiyaçlar var, halkın ihtiyaçları var. Bütün bunların ne demek olduğunu tahmin edersiniz, ikimiz çok mihnetli, çok çetin günler içinde bir işbirliği yaptık."⁹⁰⁴

İaşe teşkilâtı birçok üst ve alt birim ve bunların sorumlu olduğu birçok görev alanında hizmet vermişti.⁹⁰⁵ İaşe Müsteşarlığı teşkilâtının önemli bir parçası olan, İaşe Umum Müdürlüğü'ne bağlı İaşe İşbirliği Heyeti birimleri, yiyecek, giyecek, yakacak gibi temel ihtiyaç maddelerini ihtiyaca göre elinde bulundurarak stok etmek, bunların gerekli durumlarda dağıtımını sağlamak, olağanüstü durum ve zamanlarda önceden tedbir almakla görevliydi.⁹⁰⁶ Halk Dağıtma Birlikleri ise halkın temel ihtiyaçlarının karşılanıp adaletli olarak dağıtılmasını sağlamayı amaçlıyordu.⁹⁰⁷ Bu amaçla ve benzer ihtiyaçlar gözetilerek birçok protokoller yapılmıştı. Halk ve ordu ihtiyaçları ve millî müdafaa için gerekli iaşeyi temin için müsteşar muavini Şevket Süreyya Aydemir'in riyasetinde toplantılar yapılmış ve protokoller hazırlanmıştı.⁹⁰⁸ Diğer taraftan, Ticaret Bakanlığı denetiminde olarak Toprak Mahsulleri Ofisi, Petrol Ofisi ve Ticaret Ofisi gibi kuruluşlar da önemli görevler yerine getirmişti.⁹⁰⁹

İkinci Dünya Savaşı'nın kıtlık günlerinde iaşe işi o kadar önemliydi ki Türkiye'de hemen hemen her gün bu konuya dair yazılar yazılmakta ve önerilerde bulunulmakta, iaşe meselesinin önemi anlatılmaktaydı. Bir gazete;

"İaşe teşkilâtı günün en mühim mevzuudur. Köylüden şehirlie, müstahsilden müstehlike kadar herkes istisnasız bu teşkilâtla alakalıdır. Hiçbir devlet tedbiri, hiçbir vergi, halkı bu kadar kendine bağlayan bir ehemmiyet kazanamaz. Askerlik bile belli yaşlarda ve erkek vatandaşı ve nihayet onların yakın akrabalarını alakalandırır. Fakat iaşe teşkilâtı, mesela birliğe yazılmamış vatandaşın hatta aç kalması tehlikesi gibi, dağda emniyet tedbirlerinden uzak yaşayan çoban, şehirde köşesine çekilmiş hanımnine için bile kendisinden uzak kalınamayacak bir devlet tedbiridir" derken bu konunun ehemmiyetini ve kapsamını açıklamaya çalışmıştı.⁹¹⁰

⁹⁰⁴ A.g.e., s. 264.

⁹⁰⁵ İaşe Müsteşarlığı'nın teşkilât yapısı konusunda detaylı bilgi için bkz.; Hamit Pehlivanlı, "İkinci Dünya Savaşı Şartlarının Ortaya Çıkardığı Bir Müessese: İaşe Müsteşarlığı (18 Şubat 1941-14 Ağustos 1942)."

⁹⁰⁶ Günver Güneş, "Türkiye'de Savaş Ekonomisi Uygulamaları ve Toplumsal Yaşama Etkileri", *Türkler*, C.XVII, Ed.: Hasan Celâl Güzel, Kemal Çiçek, Salih Koca, Yeni Türkiye Yayınları, Anklara, 2002, s. 617.

⁹⁰⁷ "A.g.m.", s. 617.

⁹⁰⁸ TTK Arşivi BK 13-3/41-A, s. 24,27,53.

⁹⁰⁹ TTK Arşivi BK 13-3/41-C, s. 36-37, 83-84. ; Güneş, "a.g. m.", s. 618.

⁹¹⁰ Çınar, "A'dan Z'ye Bozuk Devletin Yeniden Yapılanması Girişimlerinin Yükselişi ve Düşüşü" , s. 226 ; *Cumhuriyet*, 2 Temmuz 1942 (A. Hamdi Başar).

Bu dönemde başbakan olarak görev yapmakta olan Refik Saydam savaş ekonomisini tam olarak uygulamıştı. Bir taraftan savaşa girmemek için uğraşırken diğer taraftan da aç ve açık kimse kalmaması için çalışmıştı. Milli Korunma Kanunu'nu çıkarmıştı.⁹¹¹ Haksız kazancı önlemek ve savaş zengini türemesini engellemek için uğraştı. Ekonomi üzerine sıkı denetim kurdu. Devletleştirmeyi önemsendi. Buğday ve çavdar ürünlerine değeriyle el koyma yapıldı. Üreticinin elindeki hububat, mısır ve pamuğu aldı. Kalanlarını da Fiyat Murakebe Komisyonu ve Fiyat İstikrar Komisyonu marifetiyle, azami fiyat belirleme yöntemiyle değerlendirdi. İaşe Müsteşarlığı'nı kurdu. Sökmensüer başına ve Aydemir yardımcılığına⁹¹² getirildi. Petrol Ofisi, Ticaret Ofisi, İaşe Müdürlükleri ve Halk dağıtım birlikleri oluşturuldu.

Çiftçiye her türlü tohum dağıtımı, patates ekimini teşvik yapılıyordu. Fakat, elinde un bulunduranların bunu bildirmesi istenmişti. Kişi başına bir kilo hububat ve undan fazla elinde olanlar bunu hemen bildirecekti.⁹¹³ Diğer taraftan vatandaş da iaşe işi için öneriler sunmakta, ürünün yüzde yirmi beşini devletin satın almasını kalanı serbest bırakmasını, bunun da karaborsanın önüne geçecek en etkili tedbir olduğunu söylemekteydi.⁹¹⁴

Yurt içi üretim ve stokların devlete devredilmesi, satılması ile tacir, çiftçi ve köylünün tahıl, pamuk ve yün ile buna benzer unsurları devlete satması, böylece devletin stoklarla sıkıntıyı dengelemesi esası belirlenmişti. Saydam hükümeti böylece tayınlama sistemi çerçevesinde, gıda ve temel giyim mallarının dağıtımı için 1942'de dağıtım ofisleri kurarak, Mart ve Mayıs aylarında bu ofise bağlı mahalli dağıtım birlikleri oluşturmuştu. Buna rağmen vurgun ve karaborsa da artmaktaydı.⁹¹⁵ Öyle ki İstanbul ve Ankara başta olmak üzere sürekli istifçiliğe ilişkin haberler gelmekteydi. En son Ankara'da bir evde 5000 paket kibrit bulunmuştu.⁹¹⁶ İnönü'nün

⁹¹¹ Pehlivanlı, "İkinci Dünya Savaşı Şartlarının Ortaya Çıkardığı Bir Müessesesi: İaşe Müsteşarlığı (18 Şubat 1941-14 Ağustos 1942)", s. 216.

⁹¹² *Akşam*, 21 Şubat 1942, Cumartesi, "İaşe Müsteşarlığı," s. 1.

⁹¹³ *Cumhuriyet*, 10 Şubat 1942, Salı, "Ekimi Artırmak İçin Yeni Kararlar," s. 1, 2.

⁹¹⁴ *Cumhuriyet*, 15 Şubat 1942, Pazar, "İaşe İşlerini Nasıl Sadeleştirebiliriz? Bir Türk Çiğçisinin Teklifi," s. 1, 3.

⁹¹⁵ Yahya S. Tezel, *Cumhuriyet Dneminin İktisadi Tarihi*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2002, s. 260-261 ; *Cumhuriyet*, 21 Şubat 1942, Cumartesi, "İaşe Kadrosu," s. 3.

⁹¹⁶ *Akşam*, 26 Kânunusani 1942, Pazartesi, "Ankarada Bie Evde 5000 Paket Kibrit Bulundu," s. 1

1942 Meclis açış nutkunda vurguncular, fırsatçılar ve soyguncuların siyasî kadrolar arasındaki çıkar bağlarından bahsetmiş olması bu konunun anlaşılması bakımından önemlidir. İnönü, varlıklı sınıflara yönelik şikayetinde de “*ticaretin ve iktisadî faaliyetin serbestliğini bahane ederek milleti soymak hakkını hiç kimseye, hiçbir zümreye tanımamalıyız*” demişti.⁹¹⁷

1940’lı yıllar hem sivil hem de askerî kesimler açısından oldukça sıkıntılı yıllardı. Halk perişan bir duruma düşmüş en zaruri ihtiyaç olan ekmek, şeker, patiska, basma, keten bezi gibi temel ihtiyaçlar vesikaya bağlanmıştı. Ordu ise ikmal işlerini at, katır, öküz arabaları ile yapıyordu. Askerler iyi beslenemiyor, teçhizat ihtiyacı had safhada bulunuyordu.⁹¹⁸ İkinci Dünya Savaşı tüm ülkelerde olduğu gibi, savaşa girmese de Türkiye’de de ekonomik sıkıntıların yoğun yaşanmasına etki ediyordu. Önemli tedarik sıkıntıları bulunuyordu.⁹¹⁹ Devlet, II. Dünya Savaşı gibi ağır bir süreçte, hem teşkilât bütünlüğü hem de dinamizm isteyen bir dönemde, kendi içinde bulunduğu hal ve yapılar itibarıyla ilkel, yetersiz ve yoksul bir görünümdeydi. Refik Saydam bu konudaki anlayışını “A’dan Z’ye değiştireceğiz” diyerek anlatmaya çalışmıştı.⁹²⁰ Saydam, çalışma ve incelemeler sonrası elde edilen raporlar çerçevesinde, devlet teşkilâtının A’dan Z’ye bozuk olduğunu dile getirmiş, başvekilliği sürecinde köklü bir reform çabası içine girmişti.⁹²¹

Saydam, Şükrü Sökmensüer ve ekibinin başında yer alan Aydemir’in çalışmaları ile oluşturdukları raporlardan da yararlanmıştı. Bu raporlar başbakanı yeni bir arayışa itmişti.⁹²² Aydemir, bu dönemin anlaşılmasını sağlamak bakımından, kendisinin iâşe müsteşar yardımcısı⁹²³, Sökmensüer’in de İâşe Müsteşarlığı yaptığı dönemi şöyle dile getirmiştir:

“1942 yılı ortalarındaydı. O yıl, İâşe Müsteşarı Muavini olarak iâşe işlerine bakıyordum. Bu vazife bana gerek vekâlet içinde, gerek vekâletler arasında günün bütün ekonomik ve idarî problemlerinin ortasında yaşamak imkânını veriyordu.

⁹¹⁷ Tezel, *a.g.e.*, 261.

⁹¹⁸ Akbaş, *a.g.e.*, s. 368.

⁹¹⁹ Aydemir, *İkinci Adam C. II 1938-1950*, s. 201.

⁹²⁰ Aydemir, *İkinci Adam C. II 1938-1950*, s. 202. ; *Akşam*, 26 Mayıs 1942, Salı, “Başvekil Diyor ki: Devlet Teşkilâtını Baştan Başa Değiştirmek Gerekir,” s. 1, 2.

⁹²¹ Demirel, *Tek Partinin İktidarı*, s. 269.

⁹²² Aydemir, *İkinci Adam C. II 1938-1950*, s. 203.

⁹²³ *Akşam*, 21 Şubat 1942, Cumartesi, “İâşe Müsteşarlığı,” s. 1.

Müsteşarlığa, Hatay Valiliği'nden Şükrü Sökmensüer'i getirmişlerdi. Eski bir kurmay ve İstiklâl Mücadelesinde Garp Cephesi Kumandanlığı'nın Kurmay, Doğu Birinci Umumî Müfettişliğinde Güvenlik Müşaviri ve nihayet Emniyet Umum Müdürü ve Hatay'ın ilk valisi olarak Sökmensüer, hem idarenin hem de partinin gözde bir elemanıydı. Tecrübeli ve aldığı vazifede bütününi teraziye atmış bir insanla işbirliği yapıyordum. O sırada Ticaret Vekili, hem İnönü'nün güvendiği, hem partinin merkez yöneticilerinden olan Mümtaz Ökmen'di. Ona bağlıydık. Başvekil Refik Saydam'ın ve hükümetin iç meselelerde bütün kaygıları iâşe işleri ve ekonomik problemler üzerinde toplanıyordu.”⁹²⁴

Bu dönemde iâşe meselesi ve bu mesele ile uğraşmak gerçekten zor bir işti. Konu kritik ve hassastı. O dönemde iâşe müsteşar muavini olan Aydemir konunun ciddiyetini şu sözlerle dile getirmişti:

“Üstümüze aldığımız işlerin ve içinde bulunduğumuz şartların kısırlığını, çetinliğini her an düşünerek bu işleri kabul ederken neleri riske ettiğimizi biliyor ve kendimize güveniyorduk. Ama şartlar da gerçekten kötüydü. Ve sabah güneş doğarken gözünü yeni güne açan her vatandaş, o gün sofrasına bir dilim ekmek koyup koyamayacağını ve ordunun yönetim mevkilerinde görevli her komutan, o gün askerine ne yedireceğini, yemsizlikten kırılan hayvanlarına bir avuç yem bulunup bulunamayacağını; uçaklarına, motorlarına kaç günlük benzin ve motorlu vasıtalarına kaç tane yedek lastik bulabileceğini kaygıyla düşünüyordu. Başlayan güne, birliklerine et, yağ, çay, şeker bulup bulamayacağını düşünerek, kaygılar şüpheler içinde giriyordu... Telefonlarımız, hatta gecenin geç saatlerine kadar işliyordu.. Hiç durmadan şu validen ertesi gün halka dağıtılacak hububat kalmadığı, şu ordu donatım ve ya yönetim makamından, hayvanların yemsiz, asker erzakının yetersiz, vasıtaların atıl hale geldiğini bildiren kaygılı haberler alıyorduk... Öyle olmuştu ki her gün en az, bin ton halk ve bin ton ordu ihtiyacı için hububat ve yem maddelerinin ambarlara girmesi lazım gelirken, her akşam elimize gelen tedarik cetvelleri, bir gün ve bütün yurttta, ancak iki tonluk bir tedarik yapılabildiğini gösteriyordu!”⁹²⁵

Dönemin Ticaret Vekâleti de ağır bir süreç yaşamaktaydı. Yoğunlaşan işler altından kalkılamayacak zorlukları da beraberinde getirmişti. Ticaret Vekili'nin başkanlığında önemli toplantılar düzenleniyordu. Muhtelif tarihlerde yapılan bu toplantıların amacı İâşe Müsteşarlığı'nın ve bağlı kuruluşların durumlarını değerlendirmek ve sorunların çözümüne katkı sunmaktı.⁹²⁶ Ticaret Vekili Mümtaz Ökmen'di. Şevket Süreyya Aydemir o günlere dair bazı özel bilgileri de paylaşarak yaşanan stres ve gerginliği tarif etmeye çalışmıştır. Aydemir'in anlattığına göre, o ağır şartların olduğu günlerde Ticaret Vekili Mümtaz Ökmen'i evinde ziyaret etmesi icab eder. Ziyaretinde Mümtaz Ökmen'i uykusuz ve bitkin bir durumda bulur.

⁹²⁴ Aydemir, *İkinci Adam C. II 1938-1950*, s. 202.

⁹²⁵ *A.g.e.*, s. 203-204.

⁹²⁶ Pehlivanlı, “İkinci Dünya Savaşı Şartlarının Ortaya Çıkardığı Bir Müessese: İâşe Müsteşarlığı (18 Şubat 1941-14 Ağustos 1942)”, s. 246.

Ökmen kendisine gece boyunca uyumadığını ve hem milletin hem de ordunun ihtiyaçlarını karşılayamamanın kendisini intiharın eşiğine getirdiğini belirtmiştir.⁹²⁷

Ticaret Vekâleti'ne bağlı Toprak Mahsulleri Ofisi, Petrol Ofisi ve Ticaret Ofisleri İaşe Müsteşarlığı'na bağlanmıştır. İllerdeki faaliyetler, illerde oluşturulan birimlerce yürütülecekti. İaşe Birliği Heyeti çeşitli bakanlıklar arasında koordinasyonu sağlamaya çalışmaktaydı. İaşe Umum Müdürlüğü ise ülkenin iaşe ihtiyacının gerektirdiği ithal, ihraç, stok ve dağıtım işleri ile tüketimi düzenlemek göreviyle yükümlüydü. Fiyat Murakebe Müdürlüğü de fiyat kontrol ve denetleme işleriyle uğraşmaktaydı.⁹²⁸ Fiyat Murakebe Komisyonları aracılığıyla fiyatlarda azami limit belirtilmesi, fiyat istikrarı sağlayarak vurgunculuk ve fırsatçılığı önleme girişimiydi.⁹²⁹ Fakat bunlar, eleman eksikliği, fiyat tespit hataları ve el altından mal edinme zarureti gibi nedenlerle işlememişti. Saraçoğlu hükümeti ile de kaldırılmıştı. Ticaret Vekâleti liberalizm yarışına girerek fiyatları oldukça arttırmıştı.⁹³⁰

Şükrü Sökmensüer'in İaşe Müsteşarlığı dönemi, 27 Aralık 1939'da meydana gelen Erzincan Depremi⁹³¹ ile başlayan sıkıntıların hâla devam ettiği bir dönemdi. Takip eden günlerde oluşan doğal afet ve sellerin⁹³² Anadolu'nun birçok yerini etkilediği, açlık, pahalılık ve karaborsa gibi önemli sorunların yaşandığı, hepsinden önemlisi olarak da II. Dünya Savaşı'nın etkisi ile yokluk ve yoksulluğun had safhaya ulaştığı bir sürecin kesişme noktasıydı.

İkinci Dünya Savaşı'nda özellikle 1942 önemli bir tarihti. Zira, Dünya Savaşı en kritik eşiğindeydi. Türkiye de hem Almanya endişesi hem de Rusya güvensizliği vardı. Ortadoğu'da ABD-İngiliz-Fransız nüfuz mücadelesi söz konusuydu. Kuzey

⁹²⁷ Aydemir, *İkinci Adam C. II 1938-1950*, s. 204. ; Pehlivanlı, "İkinci Dünya Savaşı Şartlarının Ortaya Çıkardığı Bir Müessese: İaşe Müsteşarlığı (18 Şubat 1941-14 Ağustos 1942)", s. 216.

⁹²⁸ *Akşam*, 19 Şubat 1942, Perşembe, "Dağıtma Ofisleri," s. 1. ; Koçak, *Türkiye'de Milli Şef Dönemi*, C.II, s. 392.

⁹²⁹ *Akşam*, 5 Şubat 1942, Perşembe, "Milli Korunma," s. 1.

⁹³⁰ Güneş, "a.g.m.", s. 617-618.

⁹³¹ Yılbaşlarını batılı anlayışla dışarıda eğlenerek geçiren "kibarlar" 1940'ın gelişini, gidecekleri yerlerin kapalı olması nedeniyle evlerinde kutlamak zorunda kaldılar. Erzincan Depremi, 40000 vatandaşın can verdiği tarihin sayılı yer sarsıntılarında biri olarak, büyük yıkım yaşanan bir felaket olarak tarihe geçti. Bu dönemde Başbakan Refik Saydam'dı (Derin, *a.g.e.*, s. 158 ; *Akşam*, 28 Kânunuevvel 1939, Perşembe, "Erzincan Vilayeti ve Kemah Bir Enkaz Yığımı Haline Geldi," s. 1, 5).

⁹³² *Akşam*, 1 Kânunusani 1940, Perşembe, "Manisa Ovasında Köylere Kayıkla Erzak Gönderildi," s. 1, 7. ; *Akşam*, 3 Kânunusani 1940, "M. Kemalpaşada 300 Ev Tamamen Yıkıldı," s. 1, 6. ; *Akşam*, 3 Temmuz 1942."Bursa Ovasını da Sular Kapladı," s. 1.

Afrika'ya İtalyan ve Alman orduları yerleşmeye başlamıştı. Türkiye'nin savaşa girmesini isteyen batılı güçler baskı yapıyordu. Almanların Rusya kuşatması ve Kızılordu'nun genel saldırıya geçmesi gibi birbiri ardına gelişen ve zaman zaman iç içe geçmiş gelişmeler Türkiye için 1942'yi en zor yıl haline getirmişti.⁹³³

İbrahim Şükrü Sökmensüer bu yoğun ve zor dönemde İaşe Müsteşarı olarak dönemin ana sorunlarına dönük çok önemli raporlar hazırlamak ve hükümete, başbakana sunmakla meşguldü. Çok yoğun ve yorucu çalışmaların içine girmişti. Bu çalışmaların sonucu olarak hazırlanan bir rapor Saydam'ın, A'dan Z'ye değiştirmeyi düşündüğü sistemin altyapısını oluşturacaktı. Saydam bu rapordan yararlanıyordu.⁹³⁴ Hazırlanan rapor bütün fiyat problemleri, fiyat stopajı ve gerekli malî tedbirler, toprak mahsullerinden aynı vergi mevzuu, tedavüldeki fazla parayı geri çekme yolları, zirai şirketler ihdası, çiftlik kooperatifleri, inşa şirketleri, tedavül işlerinin tanzimi temel konularını içermektedir. Bu rapor konuları etraflıca ve tekliflere açık olacak bir şekilde işlemişti. Komisyon toplanıp bazı tadillerle bu raporu benimsemişti.⁹³⁵ Sökmensüer'in hazırlık aşamasında durmaksızın çalışarak katkı verdiği bu rapor Ticaret Vekili Ökmen eliyle Başbakan Refik Saydam'a sunulmuştu.

O günlerin en önemli sorunlarından biri olan yiyecek sıkıntısı, sürekli artan bir şekilde devam ediyordu. Hükümetin yiyecek politikası halkın ıstırabını, yakınmasını ve Hükümet'e karşı şikayetini günden güne arttırmıştı. Hükümet bütün ana besin maddelerine el koymuştu. Ama bu maddelere konulan fiyatlar, üreticiyi doyurmadığından karaborsalar oluşmaya başlamıştı. Savaş ekonomisinin zorunlu gereksinimlerinden olan fiyatları düzenleme ve denetleme zorunluluğu, ülkenin koşullarına uygun olarak, iyi düzenlenip uygulanmadığından, binbir yolsuzluğa meydan veriyordu. Bu nedenle her il ve ilçede otarşik (kendi yağıyla kavrulma) karar, önlem ve hareketlere yol açmaktaydı. Varlık içindeki bir ülkede kıtlığın ıstırapları çektirmektedir. Besin politikasına bakış açısında hükümet ile TBMM arasında görüş ayrılığı söz konusu olmaya başlamıştı.⁹³⁶

Bu ve buna benzer konulardan kaynaklanan ve temelde iae meselesi tabanı üzerinde yükselen sorunları çözmeye yönelik çalışma için Saydam ve Sökmensüer

⁹³³Koçak, *Türkiye'de Milli Şef Dönemi*, C.I, s. 710

⁹³⁴ Aydemir, *İkinci Adam C. II 1938-1950*, s. 222. ; Derin, *a.g.e.*, s. 162.

⁹³⁵ Aydemir, *İkinci Adam C. II 1938-1950*, s. 222.

⁹³⁶ Faik Ahmet Barutçu, *Siyasî Anılar 1939-1954*, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1977, s. 256-257.

İstanbul'a gelmişlerdi.⁹³⁷ Refik Saydam, 3 Temmuz 1942 Cuma gününden itibaren bulunduğu İstanbul'da, İstanbul'un tüm iâşe işlerine ilişkin yoğun bir mesaiye girişmişti. İstanbul'un ekmek, kömür ve her türlü diğer iâşe kalemlerine ilişkin sıkıntılara dönük tetkikler yapmış, bu amaçla birçok toplantılarda bulunmuştu. Sökmensüer de bazı tetkiklerde bulunuyordu.⁹³⁸ O günlerde bu ve benzeri iâşe konuları halkın sıkıntı yaşadığı konulardı. Halkın ıstırap içinde olduğu bir gerçektir. İhtiyaç maddeleri hem bulunamamakta, bulunabilse de taşınamamaktaydı. Bu da karaborsacılığı tavan yaptırmıştı.⁹³⁹

Ticaret Vekili Mümtaz Ökmen, halkın ıstırap ve şikayetlerini Meclis'te aktaran mebuslara karşı uyuşturucu ve oyalayıcı cevaplar vererek durumu geçiştirmekte, böylece sorunlar partinin bir sonraki grup toplantısına bir kat daha artarak gelmekteydi. Başvekil ise bu konulara karşı hassasiyetle yaklaşmıştı. Bu nedenledir ki Saydam bu tür şikayetler ve alınacak tedbirleri yerinde dinlemek ve görmek amacıyla İstanbul'a Ticaret vekili Ökmen ve İâşe Müsteşarı Sökmensüer ile gitmişti.⁹⁴⁰ İstanbul'da 3 Temmuz'da başladığı toplantılarına 4, 6, 7 Temmuz'da devam etmiş, ilgililerle konuya ilişkin çalışmalar yapmıştı.⁹⁴¹ Başvekil 7 Temmuz'da vilayette yaptığı toplantıdan sonra İstanbul kaymakamları ve belediye daimi encümeni azalarını toplamış, konuşma yapmış, ardından fırıncılar, değirmenciler ve kömürcülerle, onların isteklerini dinlemek üzere, bir araya gelmişti. 8 Temmuz'da Ankara'ya dönecekti. 7 Temmuz'da Taksim'de bulunan belediye gazinosuna gelen Saydam beraberinde bulunan Ticaret Vekili Mümtaz Ökmen, İâşe Müsteşarı Şükrü Sökmensüer, İstanbul Valisi Dr. Lütfi Kırdar ve diğer eşlik edenlerle yemek yemişti. Saydam 23.30'da oteline dönmüştü. Kalp bölgesinde

⁹³⁷ Uran, *a.g.e.*, s. 307 ; *Akşam*, 8 Temmuz 1942, Çarşamba, "Büyük Kayıp: Başvekil Refik Saydam Gece Yarısı Kalp Sektesinden Vefat Etti," s. 1 ; *Cumhuriyet*, 8 Temmuz 1942, Çarşamba, "Başvekil Dr. Refik Saydamı Kaybettik," s. 1, 3.

⁹³⁸ Uran, *a.g.e.*, s. 307 ; *Akşam*, 4 Temmuz 1942, Cumartesi, "Başvekil İâşe İşleri İle Vilayette Meşgul Oldu," s. 1, "İâşe Müsteşarı," s. 1 ; *Akşam*, 7 Temmuz 1942, Salı, "Başvekil Dün İâşe ve Yakacak İşlerini Tetkik Etti," s. 1 ; *Cumhuriyet*, 4 Temmuz 1942, Cumartesi, "Başvekil İstanbulda: Dr Refik Saydam Derhal Şehir İhtiyaçları Üzerinde Çalışmaya Başladı," s. 1, 2. ; *Cumhuriyet*, 7 Temmuz 1942, Salı, "İstanbulun İâşe ve Yakacak İhtiyacı," s. 1, 3.

⁹³⁹ Uran, *a.g.e.*, s. 307.

⁹⁴⁰ *A.g.e.*, s. 307.

⁹⁴¹ *A.g.e.*, s. 307. ; *Cumhuriyet*, 4 Temmuz 1942, Cumartesi, "Başvekil İstanbulda: Dr Refik Saydam Derhal Şehir İhtiyaçları Üzerinde Çalışmaya Başladı," s. 1, 2. ; *Cumhuriyet*, 7 Temmuz 1942, Salı, "İstanbulun İâşe ve Yakacak İhtiyacı," s. 1, 3.

şiddetli ağrıyla rahatsızlanan Dr. Refik Saydam 00.40 da, çalışma gezisinin istirahatgahı olan Pera Palas otelinde ansızın vefat etmişti.⁹⁴² İstanbul'un iâşe konusu ve buna ilişkin yoğun mesai başvekili gerçekten yormuş ve kalp sektesine zemin hazırlamıştı.

İâşe meseleleri 1942 yılı ortalarına kadar bir ölçüde bu çalkantılarla aşılrken Saydam'ın ölümü ile hükümette ve savaş dönemi iktisat politikasında değişikliğe gidilerek soruna çare bulunmaya çalışılmıştı. Takip edilen yeni program enflasyon ve ithalat fiyat artışlarını tetiklemişti. Gümrük tarifesinin spesifik oranları arttırılmayınca, bu dönemin hükümetinin ithalatçı kesimlerin etkisinde kalmasına neden olmuş veya o izlenimi vermişti.⁹⁴³ Bu alanda haksız kazançlar ve karaborsa yeniden tavan yapmıştı. İnönü yönetici kadro ve ithalatçı tüccar ilişkilerine yönelik imalı sözler söylemeye başlamıştı. Oysa Saydam savaş yıllarının zorluğunda daha cesur iktisadî kararlar almış, ihracat vergisini ölmeden kısa süre önce yürürlüğe koymuştu. Bu kalemin bütçeye getirisi 1942-45 arası gümrük gelirlerine yakın bir orana denk geliyordu.⁹⁴⁴

Saraçoğlu hükümeti döneminde alınan kararlar denetim altında tutulan fiyatları tersine çevirdi.⁹⁴⁵ Fiyatlar yükseldi. Fiyatlar 42'de yüzde 90, 43'de yüzde 75 arttı. Çiftçi, tüccar ve sanayici durumu iyileşirken, sabit dar gelirli kentlinin durumu kötüye gitti.⁹⁴⁶ Oluşan bu ekonomi politikası değişikliği iâşe alanında da oldukça farklı yapılanmalara dönüşmeye başladı. İâşe teşkilâtı Saraçoğlu zamanında kaldırıldı ve görevler belediyelere devredildi. Sonradan da Ticaret ve Dâhiliye vekâletlerine bırakılmıştı.⁹⁴⁷ Bunun sonucu olarak İâşe Müsteşarlığı yapılanması Harp Ekonomisi Genel Müdürlüğü'ne dönüştürülünce İâşe Müsteşarlığı'nın başında bulunan Sökmensüer de 1.9.1942 tarihinde İâşe Müsteşarlığı'ndan emekli olmuştu.⁹⁴⁸

⁹⁴² Uran, *a.g.e.*, s. 307. ; *Akşam*, 8 Temmuz 1942, Çarşamba, "Büyük Kayıp: Başvekil Refik Saydam Gece Yarısı Kalp Sektesinden Vefat Etti," s. 1. ; *Cumhuriyet*, 8 Temmuz 1942, Çarşamba, "Başvekil Dr. Refik Saydamı Kaybettik," s. 1, 3.

⁹⁴³ Tezel (2002), *a.g.e.*, s. 180-181.

⁹⁴⁴ *A.g.e.*, s. 181.

⁹⁴⁵ *Akşam*, 23 Temmuz 1942, Perşembe, "İâşe İşleri Hakkında Yeni Kararlar Veriliyor," s. 1.

⁹⁴⁶ *Cumhuriyet*, 12 İkinciteşrin 1942, Perşembe, "Başvekilin Mecliste Mühim Beyanatu," s. 1, 4, 5.

⁹⁴⁷ Pehlivanlı, "İkinci Dünya Savaşı Şartlarının Ortaya Çıkardığı Bir Müessese: İâşe Müsteşarlığı (18 Şubat 1941-14 Ağustos 1942)", s. 250. ; Güneş, "a.g.m.", s. 618.

⁹⁴⁸ TTK Arşivi BK 14-3/43-C, s. 129.

Şükrü Sökmensüer 1942 ara seçimlerinde CHP Genel Başkan Vekili Şükrü Saraçoğlu tarafından yeni mebus namzeti olarak ilan edilmişti. Sabık iâşe müsteşarı, Erzincan milletvekili İskender Altun vefat ettiği için onun yerine vekillige aday gösterilmişti.⁹⁴⁹ 9 Ağustos 1942’de dört yeni mebus seçilmiştir. Bunlar, Numan Menemencioğlu (İstanbul), Sabiha Gökçül, (Samsun), Safi Erdem ve Şükrü Sökmensüer’dir (Erzincan).⁹⁵⁰ 9.8.1942 tarihli kutlama mesajında CHP Genel Sekreteri Bilecik Mebusu Esenal “Partimizin namzedi olarak mebusluğa seçilmiş olmanızı sevinçle karşıladım” diyerek Erzincan mebusu seçilmiş olan Sökmensüer’i tebrik etmişti.⁹⁵¹ Sökmensüer’in partiye kaydı 13.12.1942 tarihli belgeye göre kendi arzusu üzerine Yenişehir Demirtepe Ocağı’nda, 285 sıra numarasında yapılmıştır.⁹⁵² Daha sonra 21 Temmuz 1946 milletvekili genel seçimlerinde Gümüşhane milletvekili olmuştur.⁹⁵³

Şükrü Sökmensüer 1946 seçimlerinden sonra kurulan Peker Hükümeti’nde İçişleri Bakanı olarak görev almıştı. Milletvekilliği sürecinde TBMM Müstakil Grup ve İçişleri Komisyonu üyeliklerinde bulunan Sökmensüer, Milli Savunma Komisyonu Başkanlığı da yapmıştı.⁹⁵⁴ Sökmensüer 1950 seçimlerinde Gümüşhane’den aday olmuş fakat kazanamamıştı.⁹⁵⁵ Sökmensüer siyasî kariyerinden sonra Türk Hava Kurumu (THK) Genel Başkanlığı’na (1949-1950) getirilmiştir.⁹⁵⁶ 29 Mayıs 1949-23 Ağustos 1950 tarihleri arasında görev yapan Sökmensüer THK 11. Büyük Genel Kurulunda⁹⁵⁷ seçilerek aldığı genel başkanlık görevini 23 Ağustos

⁹⁴⁹ Çınar, “A’dan Z’ye Bozuk Devletin Yeniden Yapılanması Girişimlerinin Yükselişi ve Düşüşü”, S. 318. ; İsmet Binark, “1939 Genel Seçiminde TBMM’ye Seçilen Mebuslar ile Vefat Edenler ve Diğer Sebeple Boşalan Mebuslukların Yerine Seçilenler ve Seçildikleri İller,” *Türk Parlamento Tarihi TBMM-VI. (3 Nisan 1939- 15 Ocak 1943) Dönem*, C.I, TBMM Vakfı Yayınları, Ankara, s. 423.

⁹⁵⁰ TTK Arşivi BK 5-3/10-A, s. 125. ; TTK Arşivi BK 7-3/15, s. 25 (EK 17). ; Çınar, “A’dan Z’ye Bozuk Devletin Yeniden Yapılanması Girişimlerinin Yükselişi ve Düşüşü”, s. 320.

⁹⁵¹ TTK Arşivi BK 5-3/9, s. 10. ; *Cumhuriyet*, 8 Ağustos 1942, Cumartesi, “Yeni Meb’uslar,” s. 1, 3.

⁹⁵² TTK Arşivi BK 16-3/52, s. 153. ; Şahin, *Emniyet Genel Müdürleri*, s. 144 ; İnan, *Tarihe Tanıklık Edenler, “Şükrü Sökmensüer”*, s. 100.

⁹⁵³ Şahin, *Emniyet Genel Müdürleri*, s. 144.

⁹⁵⁴ Şahin, *Emniyet Genel Müdürleri*, s. 144. ; TTK Arşivi BK 4-3/3, s. 154.

⁹⁵⁵ Şahin, *Emniyet Genel Müdürleri*, s. 144.

⁹⁵⁶ *TBMM Albümü 1920-2010, C.I, 1920-1950*, s. 323, 391,470.

⁹⁵⁷ THK 11. Büyük Genel Kurulu’nda seçilerek görev alan üyeler şunlardır. Genel Başkan Şükrü Sökmensüer, Genel Başkan V. Recai Güreli, Genel Başkan V. Süreyya Anamur, Üyeler Cemal

1950'ye kadar sürdürmüştü. Bu tarihte istifa yoluyla görevinden ayrılmıştır.⁹⁵⁸ Sökmensüer'in istifasının THK tanıtımı süreciyle alakası vardır. O günlerde, yurt içinde propaganda turu yapmakta olan THK filosu havacılığa rağbeti arttırmak amacındaydı. THK'nın başarılarını tüm yurttan göstermek isteyen THK bu gezilerde bir parti propagandasına da sahne olmuştu. Buna göre filo çeşitli şehirler üzerinde gösteri uçuşları yapmaktaydı. Bu uçuşlar propaganda amaçlıydı. Bu amaçla beyannameler atılıyordu. Kurumun merkezi, havacılara beyannameler vermiş, bu beyannameler şehirler üzerinde atılmıştı. Bu beyannamelerden bazıları Milli Şef için övgü ve destek beyannameleri çıkınca önemli bir siyasî krize kapı aralanmıştı. Bu gelişme, CHP tarafından eski basılmış beyannamelerin yanlışlıkla yeniler arasına karışmış olduğu biçiminde açıklanmaya çalışılmışsa da hadise Erzincan'da vatandaşların bu farklı beyannamelerden merkezi haberdar etmesi ile Şükrü Sökmensüer'in istifasına kadar uzamıştı. O da müşkül durumda kalarak istifasını vermişti.⁹⁵⁹ Bir süre sonra da Çocuk Esirgeme Kurumu Genel İdare Kurulu'na seçildi.⁹⁶⁰ Sökmensüer, burada da bir süre çalışmış fakat daha sonra oluşan rahatsızlığı dolayısıyla görevinden ayrılmıştı.⁹⁶¹

Kovalı, Rıza Erten, Celâl Meral, Atıf Tüzün, Sedat Pek, Zeki Soydemir, Cemil Uybadın, Rüştü Uzel, Şevki Ergun, Cenap Aksu, Zühtü Akın (*Türk Hava Kurumu Karar Defteri*).

⁹⁵⁸ *Türk Hava Kurumu Karar Defteri*.

⁹⁵⁹ Erişim www.cumhuriyetarsivi.com/katalog/192/sayfa/1950/8/17.xhtml. 8.10.2015.

⁹⁶⁰ Çufalı, *a.g.e.*, s. 473. ; *TBMM Albümü 1920-2010, C.I, 1920-1950*, s. 323, 391,470.

⁹⁶¹ Şahin, *Emniyet Genel Müdürleri*, s. 145

3. BÖLÜM

SİYASET ADAMI OLARAK

ŞÜKRÜ SÖKMENSÜER

I. II. DÜNYA SAVAŞI ŞARTLARINDA TEK PARTİ İKTİDARI

Mustafa Kemal'in yaptığı devrim henüz ikinci yılında iken, onun etrafında yer alan, Mustafa Kemal'e ve eserlerine inananların bir kısmı, fırsatını bulup ülkeden çıkmak veya memlekette kazançlı ve rahat işlerle uğraşmak konusunda acelecilik içine girmişlerdi. Falih Rıfkı Atay'ın düşüncesinde dile gelen bu ifadelere göre bunların, fakir bir ülkenin dışında, Avrupa veya başka mekanlarda devlet imkânlarıyla hoşça yaşama dertleri vardı. Kalmak isteyenlerin bir kısmı ise Çankaya'da edindikleri nüfuzla iş dünyasının içinde vurgun peşinde servet derdindeydi. Çankaya'nın ihtilalci yuvası saray havası ile teneffüs ettiriliyordu. Yeni nizamın hayatı Mustafa Kemal'in ömrü ile ölçülüyordu. Sıhhatini korumasını salık veriyorlar, ölünce heykellerinin dahi kırılacağını söyleyip duruyorlardı.⁹⁶² Falih Rıfkı'ya göre, Mustafa Kemal'in partisine Tek Parti diyenler yanılmaktaydı. Parti en koyu gericilikten en ileri fikre kadar bütün eğilimleri, itiraz edilmez bir prensipler disiplini içinde dizginlemeye çalışan karma-parti durumundaydı.⁹⁶³

İnönü 1938'de Cumhurbaşkanı seçilince, Atatürk'e yakın olan eşitler arası birincilerin çoğunu uzaklaştırmıştı. Bu, konumunu güçlendirmek amacıyla yapılan bir operasyondur. Atatürk'ün dışişleri bakanı Aras Londra'ya elçi tayin edilmişti. Başbakan Bayar ve savunma bakanı Özalp görevden alınırken önemli milletvekilleri de seçimlerde devre dışı bırakılmıştı. İnönü, Atatürk'ü eleştiren ve üzerlerinde "Atatürk'e rakip" algısı olan, 1926 İzmir Suikasti davası sonrası mağdur edildiği düşünülenleri siyasete çağırılmıştı. Böylece mutabakatın genişlemesini sağlamış oldu. Karabekir, Okyar, Cebesoy, Bele, Hüseyin Cahit Yalçın⁹⁶⁴ iadei itibarla, ara seçimler

⁹⁶²Atay, *a.g.e.*, s. 487.

⁹⁶³*A.g.e.*, s. 487.

⁹⁶⁴ İttihatçılığı ile bilinen, Cumhuriyet'in erken döneminde başyazarlığını yaptığı Tanin gazetesindeki yazılarıyla Atatürk'ü rahatsız eden Yalçın, Şeyh Said İsyanı ve İzmir Suikasti sürecinde Ankara İstiklâl Mahkemeleri'nde yargılanmıştır. (Demirel, 2014, *a.g.e.*, s. 196).

sonunda 1939 Meclisi'ne girmişti.⁹⁶⁵ Bunlardan Karabekir 1925'de kapatılan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın, Ali Fethi ise 1930'da kurulan ve kapatılan Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın, yani bu döneme kadar en önemli iki muhalif partinin başkanlarıydı.⁹⁶⁶ İnönü böylece, hem iktidarını pekiştirerek CHP içinde güç ve etkinliğini arttırmak istiyor hem de muhtemel muhalefet hareketlerini önlemeyi umuyordu. Eski muhalifleri rejimle uzlaştırmak ona ayrıca bir güven vermişti.⁹⁶⁷

İsmet İnönü Cumhurbaşkanı olunca ilk yut gezisini Kastamonu'ya yaptı. Buradan döndükten sonra halk partisi kurultayının olağanüstü toplantısında “değişmez genel başkan” ve “millî şef” olarak kabul edildi. Atatürk de “ebedî şef” sanıyla nitelendi. O andan itibaren “millî şef” demek İnönü demekti.⁹⁶⁸

Lider merkezli Tek Parti iktidarına giden yol her ne kadar 1920'li yılların içinde gelişmiş olsa da kapitalist dünyanın 1929 Büyük Çöküşü ile başlayan 30'lar ekonomik krizi Türkiye'de devletin müdahalesine açık sisteme yönelişi zorunlu kılmıştı. Bu, devletçilik anlayışının beraberinde devletin yani Tek Parti iktidarının güçlenmesine ve gelişmesine olanak vermiş oldu. Batının, serbest girişim anlayışıyla hayata geçirdiği ekonomik ve siyasal sistemi başarısız olmuş, buna karşılık Sovyetler Birliği'nin devlet kontrollü anlayışla uyguladığı sistem ayakta kalabilmişti.⁹⁶⁹ Bu süreç Türk-Rus ilişkilerinde olumlu bir yakınlaşmaya neden olmuştu.⁹⁷⁰

Tek Parti iktidarı, liberalizm veya “millî iktisat” döngüleri arasında gidip gelen bir anlayışla yeni cumhuriyetin ekonomik kararlarını yönetmeye çalışıyordu. Hükümet, 1930'lu yıllarda devletçilik olarak bilinen, ne kapitalizm ne komünizm olmayan üçüncü bir yolu denemek durumunda kalmıştı.⁹⁷¹ Bu anlamda devletçilik siyasetini benimseyen ve seçkin kadrolarıyla Kemalist rejime öncülük edecek olan

⁹⁶⁵ Ahmad, *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, s. 89.

⁹⁶⁶ Demirel, *Tek Partinin İktidarı*, s. 196, 219-220.

⁹⁶⁷ *A.g.e.*, s. 219.

⁹⁶⁸ Derin, *a.g.e.*, s. 148.

⁹⁶⁹ Ahmad, *Demokrasi Sürecinde Türkiye 1945-1980*, s. 17.

⁹⁷⁰ *Cumhuriyet*, 11 Teşrinisani 1929, Pazartesi, “Türk-Rus Muhadenet Misakı Tecdit Edilecek,” s. 1, ; *Cumhuriyet*, 14 Kânunuevvel 1929, Cumartesi, “Türk Rus Dostluğunun Mahiyeti,” s. 1.

⁹⁷¹ Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, s.287.

CHP'yi yeniden tanımlamak adına, Kadro grubu⁹⁷² olarak bilinen Kadro Dergisi yazarları yeni bir arayışa girmişti. Bunlar toplumsal, ekonomik ve kültürel yaşamın her aşamasında devlet planlamasını gerekli görerek bunu uygulama yolunda tavsiyeler oluşturuyordu. Fakat bu tavsiyeler Tek Parti yönetimi tarafından, sadece ekonomi ayağında dikkate alınmıştı.⁹⁷³

Ekonomi yönetiminde İnönü ile Bayar arasında sorunlar yaşanmaktaydı. Celâl Bayar 1932'lerde hükümetin iktisat politikalarını tenkit edenlerin başında geliyordu⁹⁷⁴ Bayar, İnönü ile 1932 Eylül'ünden 1937 Eylül'üne kadar çalıştı. Bu süre içinde denge unsuru Atatürk olmuştu.⁹⁷⁵ Zira Atatürk'ün ölümünden sonra, Aralık 1938'de olağanüstü parti kongresinde milli şef olarak değişmez genel başkan unvanını alan İnönü ile Bayar ancak birkaç ay birlikte çalışabilmişti. Temel anlaşmazlık ekonomik yaklaşımlar olarak gözüküyordu. Bu nedenle İnönü başvekil olarak daha fazla çalışmadı. Kadrosunu 1926 yılının dışlananlarıyla genişletirken Başbakan da 1926'dan beri yurtdışında yaşamak zorunda kalan Refik Saydam olmuştu. İnönü böylece, II. Dünya Savaşı'nın tüm dönemlerinde, ülke siyaseti ve diğer politikalar konusunda tek söz sahibi olarak varlığını hissettirmişti.⁹⁷⁶

A. Uluslararası Siyaset ve Ekonomi

II. Dünya Savaşı döneminde dünya siyasetinin merkezinde Almanya vardı. Almanya tüm dünyada, özellikle Avrupa'da, siyasal ilişkileri belirleyen konumdaydı. Hitler'in elçileri onun siyasetini tüm dünya ülkelerine entegre etmekle meşgulken dünya siyasetini koordinasyon içinde yönlendirmeye de çalışıyorlardı. Almanya'nın Türkiye'deki büyükelçi ise Franz Papen'di. Franz Papen bu görevinden önce Avusturya'da çalışmış ve Almanlara göre iyi iş çıkarmış bir diplomattı. Reich devletinin bu etkili diplomatı Ankara'ya, Avusturya'dakine benzer bir başarı sağlaması amacıyla, Hitler tarafından gönderilmişti. Fakat kurnaz bir siyaset

⁹⁷² Yayın hayatına Ocak 1932'de başlayan Kadro Dergisi'nin hedeflerinden biri rejime özgün bir ideoloji hazırlamaktı. Kadronun içinde eski Marksist entelektüeller ağırlıktaydı (Ahmad, *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, s. 84).

⁹⁷³ Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, s.287.

⁹⁷⁴ Koçak, *Türkiye'de Milli Şef Dönemi 1938-1945*, C.I, s. 37.

⁹⁷⁵ *A.g.e.*, s. 41, 44.

⁹⁷⁶ Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, s. 269-270.

çerçevesinde hareket eden Atatürk'ün Alman-İtalyan avanslarına karşı göstermiş olduğu mukavemetin bir benzerini bu kez yeni Cumhurbaşkanı İnönü de göstermişti.⁹⁷⁷

İsmet İnönü hem kurnaz hem de hırçın bir kişilik olarak, Atatürk'ün ölümü sürecinde müşkül bir vaziyette iken başa gelmiş, ülkenin iç vaziyetini düzeltme konusunda önemli girişimler yapmıştı.⁹⁷⁸ Atatürk döneminin iç ve dış bakanları ve aynı zamanda da yeni dönemde diktatörlerle anlaşma yanlısı bulunan Kaya ve Aras'ı hükümetten uzaklaştırmıştı. Maarif vekili ve iktisat vekili sağlık gerekçeleri ile istifa etmişlerdi. Ardından önemli görevlerdeki memurları, polis müdürlerini, valileri azlederek bir yeni yönetim kadrosu oluşturmaya çalıştı. Ekrem König skandalını⁹⁷⁹ kullanarak daima ayağını kaydırmaya çalıştığını düşündüğü başvekil Celâl Bayar'ı da bertaraf edebilmişti. Kendisine göre ortalığı temizleyen İnönü, en sadık dostu olan Refik Saydam'ı hükümeti kurmaya davet etmişti.⁹⁸⁰

Böyle bir sürecin yaşandığı dönemim çok öncesinden başlayarak dünyada önemli gelişmeler oluşmaya başlamıştı. 1939⁹⁸¹ sonbaharında Avrupa'da savaş başlamış ve hızla diğer bölgelere yayılmıştı. Avrupa savaşı Türkiye için hem siyasal hem ekonomik zorlukları beraberinde getirmişti. Türkiye'de nüfus kırsal alanda yaşıyordu ve savaş dışında kalırsa da savaşın tüm olumsuzluklarından etkileniyordu. Türkiye dış ticaretinde özellikle başta Almanya olmak üzere Avrupa ülkelerine bağımlıydı. Dış ticarete yaklaşık yüzde elli oranında Almanya'ya bağımlı bir Türkiye siyasal manevralarında da sınırlı kalmıştı.⁹⁸² Savaş başlamadan çok önce, 11 Nisan 1939'da yapılan CHP grup toplantısında Hariciye Vekili Saraçoğlu kürsüden, Türkiye Cumhuriyeti'nin Avrupa'daki gelişmeler karşısındaki politikasının tam bir tarafsızlık olduğunu açıklamıştı.⁹⁸³ Türkiye bağımsızlığını kendi sınırından yabancı askerleri uzak tutmak ve yabancı sınırlara kendi askerini yaklaştırmamak üzerine

⁹⁷⁷ TTK Arşivi BK 5-3/9, s. 43.

⁹⁷⁸ TTK Arşivi BK 5-3/9, s. 44.

⁹⁷⁹ Bir maceraperest kişinin vekâletin iştirakini temin etmek suretiyle Türk hükümetinin mümessili sıfatını kopararak Franko hesabına Kanada'dan bombardıman tayyareleri ve mühim miktarda mühimmatın harbiyeye mübaya edilmesi olarak bilinen skandaldır (TTK Arşivi BK 5-3/9, s. 44).

⁹⁸⁰ TTK Arşivi BK 5-3/9, s. 44.

⁹⁸¹ *Akşam*, 1 Eylül 1939, Cuma, "Hitler Taleplerini Silahla Elde Etmeğe Karar Verdi," s. 1.

⁹⁸² Koçak, *Türkiye'de Milli Şef Dönemi 1938-1945*, C.II, s. 367.

⁹⁸³ Barutçu, *a.g.e.*, s. 9.

kurmuştu. Aynı zamanda hem toprak vermemek hem de almamak ana prensip olarak belirlenmişti.

Hükümet dışta tarafsızlık politikasını sürdürürken içte sert ve kısıtlayıcı bir siyaset uygulamaktaydı. Savaşın boyutu ve uzanabileceği toprakların kestirilememesi siyasal, sosyal ve ekonomik uygulamaları da etkilemekteydi. Daha önceden var olan ve yeni gelişmeler ışığında olağanüstü koşulların getirdiği etki ile yeniden çıkan kanunlar, yönetmelikler, uygulanan güvenlik prosedürleri, savaşa girmemiş fakat seferberlik halinde olan ülkede savaşa girmiş kadar ağır bir maliyet oluşturmuş, etki bırakmıştı. Hem ekonomiyi hem de silahlı gücü ayakta tutmak, savaşa doğru gittiğini bilen Avrupa'nın hazırlıklı durumuna karşın, tam tersine hazırlıksız olan Türkiye için çok zor bir durumdu. Bu zor durumla başa çıkmak önemli bir başarı olacaktı.⁹⁸⁴ Daha 1933'de Avrupa'da, II. Dünya Savaşı'nın başlayacağına, Fransa ile Almanya'nın ve Amerika ile Japonya'nın kaçınılmaz bir savaşa sürüklendiğine dair haberler yazılmaya başlanmıştı. Bir Fransız gazetesi gelişmelere bakarak savaşın ilk ayak seslerini yazmıştı. Hatta Amerika ile Rusya arasındaki yakınlaşma da önemli bir gelişme olarak nitelenmişti.⁹⁸⁵

İngilizler ve Fransızlar 3 Eylül 1939'da Almanlara harp ilan edince II. Dünya Savaşı başlamış oldu. Savaşın başında Sovyet Rusya, Amerika, Romanya, Bulgaristan, İspanya ile kuzey ülkeleri tarafsız kalmıştı.⁹⁸⁶ Bu dönemde Türkiye'de Refik Saydam hükümeti iktidardaydı. Hükümetin savaşa ilişkin politikası şöyleydi: "Herhangi bir saldırıya karşı harbe hazırlıklı olmak, kendiliğinden harbe katılmamak, bunun için lüzumlu askerî ve siyasî tedbirleri tez zamanda almak".⁹⁸⁷ İnönü şöyle demişti: "*Harb dışında kalmaya çalışacağız, eğer ondan kaçınmak mümkün olmazsa vatan borcunu şerefle ve haysiyetle ödeyeceğiz.*"⁹⁸⁸ Bu bakımdan bir taraftan İngiliz ve Fransızlarla ittifak arayışına girilirken bir taraftan da Ruslarla anlaşma yolu

⁹⁸⁴ Güneş, "a.g.m.", s. 615.

⁹⁸⁵ *Akşam*, 23 Teşrinievvel 1933, Pazartesi, "Yakında iki Harp Başlıyormuş. Fransız-Alman ve Amerikan-Japon Muharebeleri Yakınmış," s. 1.

⁹⁸⁶ *Akşam*, 5 Eylül 1939, Salı, "Sovyet Rusya Bitaraf Kalacak," s. 1.

⁹⁸⁷ Uran, *a.g.e.*, s. 299.

⁹⁸⁸ *Cumhuriyet*, 18 Mart 1942, Çarşamba, "Milli Şefin İzmirde Mühim Bir Nutku," s. 1, 2.

zorlanmaya başlanmıştı. Saydam politikasını 11 Eylül 1939'da TBMM'de ifade etmişti.⁹⁸⁹

Türkiye kendine olan güveniyle, tarafsızlığını mümkün olduğunca uzun süre devam ettirebilmişti. İnönü'nün ülkeyi savaşın dışında bırakması, ona hem dokunulmazlık, hem de darbeden korunma şansı verdi. Fakat ülkenin içinde bulunduğu ekonomik sıkıntı İnönü'nün, CHP politikası olarak, daha sonraki yıllarda uygulayacağı dönüşüm politikalarına verilecek desteği oldukça düşük seviyeye indirdi. Yine de her şeye rağmen ülkeyi savaşın dışında bırakarak, savaşın vereceği yıkımdan korumuş olmak o dönemin önemli bir başarısı ve politik becerisi olarak görülmüştü.⁹⁹⁰

Türkiye savaşta insan ve toprak kaybetmemişti. Fakat ağır ekonomik sıkıntılarla yüzleşmek zorunda kalmıştı. Kıtlik, köylünün fakirleşmesi, bir gecede oluşan zenginlikler, ithalatın artması, enflasyon, iflaslar, sermaye kaçıışı ve spekülasyon hareketler savaşın getirdiği ekonomik sarsıntılardı. Savaşın daha başında maliye bakanı ilk olarak bütçe açığından söz etmeye başlamıştı. Amaç denk bütçe iken ve İngilizlerden ödünç alınacak altınlarla gerçek bir bütçe dengesi sağlayarak olağanüstü bütçelerden kurtulma gayesi taşınırken savaş bütün bunları alıp götürmüştü. Savaşın yarattığı durum ve bu durumunun yankı ve etkileri gelirleri azaltmaya başlamış, ulusal savunma önlemlerinin gerektirdiği giderler bütçe açığına sebep olmuştu. Alınacak altınlar bütçe açığının yarısını ancak karşılayabilmişti.⁹⁹¹

Milli Korunma Kanunu⁹⁹², Varlık Vergisi ve 1943 Ayniyat Vergisi dönemi

⁹⁸⁹ Uran, *a.g.e.*, s. 299.

⁹⁹⁰ Aydemir, *İkinci Adam C. II. 1938-1950*, s. 393-394, 407.

⁹⁹¹ Barutçu, *a.g.e.*, s. 56-57.

⁹⁹² 31 Mayıs 1939'da, savaş başlamadan Sanayi Tetkik Heyeti Reisliği'ne atanan Şevket Süreyya Aydemir'in de içinde olduğu grup tarafından "Müdafaa Ekonomisi"ne ilişkin hazırlanan rapor savaşın başlamasından birkaç gün sonra İktisat Vekâleti'ne ve ardından da Baş Vekâlet'e sunulmuştu. Bu rapor bir yasa hazırlanması temel teşkil etmişti. Çıkarılan yasa hükümete ekonominin korunması için tam yetki veriyordu. Günün olağanüstü şartları çerçevesinde tam yetki verilerek 18 Ocak 1940'da kabul edilmişti. Bu kanuna dayanılarak çıkarılan kararnameler savaş yıllarının ekonomi politikasına ana unsurlar olarak katkı sağlamıştır. Kanun, 1940-45 arasında devam eden II. Dünya Savaşı yıllarında, 1945-50 çok partili hayata geçiş sürecinde ve 1950-60 Demokrat Parti iktidarında bazı değişiklikler yapılarak uygulanmıştır. 15 Haziran 1960'da, ihtilalden sonra yürürlükten kaldırılmıştır (Koçak, *Türkiye'de Milli Şef Dönemi 1938-1945*, C. II, s. 373-443). ; Milli Korunma Kanunu Meclis'de kabul edildiğinde başvekil eski harplerdeki misallerin yaşanmayacağını ve Türk parasının değerinin yerinde olacağını söylemişti (*Akşam*, 31 Kânunusani 1942, Cumartesi, "Başvekilin Nutku," s. 1, 4). ; Milli Korunma Kanunu 21 Şubat 1940'da Resmi Gazete'de yayınlandı. Bu kanuna dayanarak savaş dönemi olan 1940-45 arasında 596 karar çıkarıldı. Bunların çoğu R. Saydam hükümeti döneminde çıkarılmıştı. Kararlar genel olarak, üretim, tüketim, dağıtım, satış, ithalat,

ekonomik ve sosyal yönden etkileyen konulardı. Savaşın bitmesiyle, savaşta mal biriktirmiş fakat bu tür uygulamalarla zarara uğradığını düşünen iş adamları ve büyük çiftlik sahipleri Tek Parti’li devlette kendilerini güvenli hissetmemeye başlamıştı. Bu nedenle 1923’den beri siyasî ittifak içinde olan ve istikrarı sağlayan birlik bozulmuş, yeni bir arayışa girilmişti.⁹⁹³

B. İç Siyaset ve İdeolojik Kutuplaşmalar

İkinci Dünya Savaşı döneminde ülkedeki ekonomik duruma benzer bir şekilde ideolojik görüşlerde de büyük değişimler ve krizler oluşturmuştu. Siyasal düşünceler bundan büyük oranda etkilenmişti. Dönemin etkin gücü olan Mihvercilerin nasyonal sosyalist ve faşist ideolojileri, aşırı ulusalcı/ırkçı özellik taşıyordu. Etkili ve güçlü gözükten Almanların, Sovyet topraklarında ilerlemesi Türkçü/Turancı çevreleri etkilemişti. Turancı çevreler Kafkaslar’a gelmek isteyen Almanların etkisiyle Enver Paşa’nın başaramadığı Orta Asya Türklüğü ile birleşme hayaline kapılmıştı. Bu anlamda Almanlar Türkiye’de faaliyetlerde bulunuyorlardı.⁹⁹⁴

Refik Saydam’ın 7-8 Temmuz 1942 gecesi, iâşe meseleleri konusunda yapacağı köklü reformlar çerçevesinde Şükrü Sökmensüer ile birlikte İstanbul’da bulunduğu sırada ani ölümü ülkedeki siyasal ve ideolojik politikaların seyrinin değişmesinde etkili olmuştu. Bu gelişmeden sonra hükümetin başına geçen Şükrü Saraçoğlu, güvenoyu aldığı gün yaptığı konuşmada hükümetin yapacağı çalışmaları Türkçülük eksenine oturtmuş ve “*Biz Türküz., Türkçüyüz ve daima Türkçü kalacağız. Bizim için Türkçülük bir kan meselesi olduğu kadar ve en aşağı o kadar bir vicdan ve kültür meselesidir. Biz azalan ve azaltan Türkçü değil, çoğalan ve çoğaltan Türkçüyüz ve her vakit bu istikamette olacağız*” demişti.⁹⁹⁵ Bu, Türkçü, Turancı ve esir Türk halklarını kurtarma düşüncesinde olanları heyecanlandırmıştı. Alman ilerleyişi ve Japon saldırıları bunu mümkün gösteriyordu. Fakat Stalingrad savunması ve savaşın seyrinin Sovyetler lehine dönmesiyle bu sefer de

ihracat, ve üreticinin örgütlenmesi ile ulaşım ve benzeri konuları kapsıyordu (Güneş, “a.g.m.”, s. 616.).

⁹⁹³ Ahmad, *Demokrasi Sürecinde Türkiye 1945-1980*, s. 23.

⁹⁹⁴ Turan, *İsmet İnönü*, s. 251-252.

⁹⁹⁵ Demirel, *Tek Partinin İktidarı*, s. 269-270. ; Turan, *İsmet İnönü*, s. 252-253.

toplumcu/sosyalist akım güçlenmeye başlamıştı. Bu Turancı-komünist kavgasının kısa süre içinde başlamasına neden olmuştu. İnönü “*Türk milliyetçisiyiz fakat memleketimizde ırkçılık prensibinin düşmanıyız*” diyerek bu tür düşüncelerin önüne geçmek ve topluma da bir yön ve hedef vermek istemişti.⁹⁹⁶

Şükrü Sökmensüer de milliyetçiliği önemseyen ve “*Türk milliyetçisine yardımı hayati bir vazife*” olarak gören birisiydi. Sökmensüer “*Türk kendi sevabı ile övünür, kendi günahı ile üzülür, o irsi ünvanların övüntüsüne kapılmaz*” diyerek Türk milliyetçiliğine bakışını yansıtmıştı.⁹⁹⁷ Sökmensüer:

“*Eğer hakikaten kanımda Türk kanından başka bir kan olaydı, onu kabulde ve açıkça söylemekte hiç tereddüt göstermez ve inkar yoluna sapmazdım. Çünkü başka milletlere mensup olup da bu vatanda doğup büyüyenler arasında da Türklükle iftihar edenler ve Türk vatanı için şehit olmağı şeref bilenler her zaman bulunabilir. Tarihimiz bu çapta vatan hadimi insanlara da sayfalarını açık tutmuştur. Bu yüzdendir ki biz devamlı olarak büyüyecek ve fakat asla küçülmeyecek Türkçülüğün tarafındayız.*”⁹⁹⁸ derken 40’lı yıllarda devlet kademelerinde yer bulan Türk milliyetçiliğine işaret etmişti.

Bu dönemde Türkiye’de üretilen siyasetin II. Dünya Savaşı cephelerinin durumuyla yakından ilgisi vardı. Cephelerde her yeni ilerleme veya gerileme ülke içindeki ideolojik hareketlere doğrudan etki ediyor, siyaset de buna göre pozisyon alıyordu. Türkiye dışarıdaki her gelişmeye göre içeride yeni bir tavrın oluştuğu siyasal ve ideolojik manevra sahasına dönüşmüştü. Almanya’nın durumuna göre konumlanan Türkçülük faaliyetlerine karşı Sovyetler’in durumuna göre konumlanan komünizm faaliyetleri söz konusuydu. Bunun yanında batılı demokrasilerin durumuna göre konumlanan siyaset ve ideolojiler de vardı.

Bu dönemde ağırlıklı olarak öne çıkan iki ideolojik taraf bulunuyordu. Bunlar, Sovyet ve Alman cephelerinin ilerlemesi ve gerilemesine göre hareketlenen veya baskı gören gruplardı. Sovyetlerin Almanlara karşı başarılı duruma geçmesinin Türkiye’deki karşılığı sol faaliyetlerin fakat asıl etkin unsur olarak komünizm faaliyetlerinin etkinleşmeye başlaması olarak tezahür ediyordu. Fakat komünist faaliyetlerin ülkede önemli bir altyapısı da mevcuttu. Komünizm faaliyetlerini örgütlü bir şekilde ve etkili olacak biçimde yürüten Türkiye Komünist Partisi (TKP),

⁹⁹⁶ Turan, *İsmet İnönü*, s. 252-253.

⁹⁹⁷ TTK Arşivi BK 12-3/37-B, s. 36,44. ; *Tasvir*, 22 Ocak 1949 “Gümüşhane Milletvekili’nin İki Cevabı” (TTK Arşivi BK 4-3/1, s. 5). ; *Tasvir*, 21 Ocak 1949 “Gümüşhane Milletvekilinin yeni bir cevabı” (TTK Arşivi BK 4-3/1, s. 7).

⁹⁹⁸ TTK Arşivi BK 12-3/37-B, s. 66.

II. Dünya Savaşı'na kadar alt düzeyde ve üniversite öğrencileri arasındaki yayılımını sürdürmüş, 1942'den sonra faaliyet sahasını daha farklı alanlara kaydırmaya başlamıştı. CHP ve Halkevlerine sızmaya çalışarak alanını genişletmeye çalışmıştı. TKP orduda ve öğretmenler arasında da yer bulmak için uğraş vermişti. Basın kanalıyla faaliyet yürütmüş, özellikle yasal basında güç oluşturmak için uğraşmıştı. Bu çerçevede, 1942'de Muzaffer Şerif Başoğlu, Behice Boran, Niyazi Berkes, Mediha Berkes, Pertev Naili Boratav gibi dönemin yazar ve çizerleri bu hareket etrafında yer almaya başlamıştı.⁹⁹⁹

TKP dergi yayınlamakta ve “polise göre” münevver gençler arasında bir sol hareket oluşturmaya çalışmaktaydı. Bu amaçla çıkarılan Yeni Edebiyat Dergisi Marksist bir dergi olarak algılanmıştı.¹⁰⁰⁰ Bu dergi 15 Kasım 1941'de sıkıyönetim koşullarında kapatılmış ve yöneticileri de tutuklanmıştı. İstanbul'da ise Serteller etkili durumdaydı. Çıkardıkları Tan Gazetesi adeta sol düşüncenin sözcüsü durumundaydı.¹⁰⁰¹ 1944'te birçok kesime olduğu gibi TKP'ye karşı da operasyonlar yapılmış, özellikle asker içine sızmaya çalışan yapılar deşifre edilerek tutuklamalar başlamıştı. Bu da TKP'nin yeni bir yöntem arayışına girmesine neden olmuştu.

Aynı baskılar, 3 Mayıs 1944'deki Türkçülük olaylarında zirveye çıkacak biçimde, sağ ideolojilerin etkili hareketi olan Türkçü ideoloji temsilcilerine karşı da yürütülmüştü. Bunlara karşı yapılan engellemeler dönemin en önemli olaylarındandı. Bu olaylar dönemin önemini ve karakteristiğini göstermesi bakımından dikkate değerdir.¹⁰⁰² Türkçülük olaylarının tarihsel bir süreci vardır. Bu süreç ülkenin siyasi atmosferinden bağımsız olarak ele almak doğru değildir. 1943 yılı başlarına kadar Milli Şef'in uyguladığı siyaset, genel anlamda Turancılık anlayışına yönelik ırkçılık olarak anlaşılan Türkçülük cereyanları biçiminde, bir bakıma İsmet İnönü'nün de siyasetini ayakta tutan bir katkı gibi anlaşılmaktadır.¹⁰⁰³

⁹⁹⁹ Dikici, “Milli Şef Dönemi İç Güvenlik Anlayışı ve Türk Polisi”, s. 410, 411.

¹⁰⁰⁰ “A.g.m.”, s. 411 ; İstanbul Emniyet Müdürlüğüne İçişleri Bakanı Şükrü Sökmensüer'e yazılan 8.1.1947 tarih ve 430 sayılı yazı, Emniyet Genel Müdürlüğü Arşivi, Arşiv Dosya No: 12421-2.AA.14 (“A.g.m.”, s. 411).

¹⁰⁰¹ “A.g.m.”, s. 411.

¹⁰⁰² “A.g.m.”, s. 402.

¹⁰⁰³ Berkes, *a.g.e.*, s. 274.

Savaşın ilk aşamasında Almanların Ruslara saldırısı Türkiye’de Turancılık anlayışında olanları oldukça etkilemişti. Nuri Paşa¹⁰⁰⁴ Papen’le görüşmelerinde aslında ırkçılık-Turancılık düşleri peşinde koşan bir anlayışla hareket ettiği izlenimi vermişti.¹⁰⁰⁵ 17 Eylül 1941 tarihli gizli bir rapora¹⁰⁰⁶ göre Pan-Turancılık hareketinin önderi durumundaki Nuri Paşa bu konularla oldukça yakından ilgilenmiştir. Temel düşünce toprak bütünlüğü olarak Türkiye’den ayrı fakat siyasal olarak bağlı olacak olan Türk halklarına bir devlet yapısı kazandırmaktır.¹⁰⁰⁷ 27 Eylül 1941’de ikinci bir rapor yazan Woerman bunu da Dışişleri Bakanlığı’na göndermiştir. Nuri Paşa’nın Pan-Turancılığına değinen raporda, hali hazırdaki Türk hükümetinin bu konulardaki bakışına dair değerlendirmeler yer almıştır. Rapor söz konusu bakış açısının dikkatle incelenmesi gerektiğini belirtmektedir. Bu bakışın yeni bir Türk emperyalizminin işareti sayılabileceğini, bunu gerçekleştirmenin de Almanya ile işbirliğine bağlı olduğunu dile getirmiştir. Rapora göre Almanya, Türkiye’nin Pan-Turancı yaklaşımında petrol bölgelerine sahip olmasını desteklememeli fakat belki Musul’a göz yumulmalıdır. Batum ve Bakü asla Türkiye’ye bırakılmamalıdır. Türk halklarının karışık olduğu Kafkasya ve Ural-Volga arası bölgede, daha genel olarak Sovyetlerin yıkılması sonrası oluşacak coğrafyada, Almanların egemenliğinin sağlanması zaruridir. Fakat Türkistan için farklı düşünülmesi gerektiği belirten rapora göre, eğer Sovyetler yeterince zayıflatılır ve İngiltere Hindistan’dan çıkartılmazsa Türk-Sibirya demiryolu ile bu bölgelere İngiliz hâkimiyetinin oluşmaması için Türkiye destekli ve Türkiye taraftarı Türk devletlerinin kurulmasına destek verilmelidir.¹⁰⁰⁸

¹⁰⁰⁴ Enver Paşa’nın kardeşi. “Kafkas İslâm Ordusu Komutanı” olarak bilinen Nuri Paşa Birinci Dünya Savaşı sonunda Türkiye’ye döndükten sonra iş hayatına atılmış eski bir askerdir.

¹⁰⁰⁵ Uğur Mumcu, *40’ların Cadı Kazanı*, Tekin Yayınevi, İstanbul, 1994, s. 12.

¹⁰⁰⁶ Bu rapor, Alman dışişleri bakanlığının Türkiye ile ilişkilerden sorumlu müsteşar yardımcısı Ernst Woerman’ın yazmış olduğu ve ilgili makamlara sunduğu raporlardandır (Mumcu, *a.g.e.*, s. 12).

¹⁰⁰⁷ Sovyetlerin Almanlarla olan mücadelede birlik olarak zayıflamış olmasının Türk halklarının birliğinin sağlanmasına bir imkân vereceğini düşünen Nuri Paşa’ya göre mevcut durumda Türkiye’nin genişlemeci anlayışının önünde Sovyet tehdidi vardı. Sovyet baskı ve tehdidinden kaynaklanan bu durumun ortadan kalkmasıyla söz konusu genişleme siyasetinin uygulanmasının zor olmayacağını düşünüyordu. Rapora göre Nuri Paşa siyasetin içinde olmayan birisi olmasına rağmen bu işlerle oldukça yakından ilgilenmekteydi. Nuri Paşa, Türkiye’nin Suriye sınırında bazı düzeltmeler yapması gerektiğini belirtmişti. Arap birliğinin kurulmasının zaruretini ve onların sırtlarını Türkiye’ye dayamalarının zorunlu olduğunu belirtmişti. Bu nedenle de Almanya ile müttefiklik ilişkisi içinde olunması gerektiğini söylemişti (Mumcu, *a.g.e.*, s. 12-15).

¹⁰⁰⁸ Mumcu, *a.g.e.*, s. 16-17.

1944 Mayıs'ında Nazi ordusu "Stalingrat Savunması" sonrası bozguna uğrayarak Sovyet topraklarından geri püskürtüldüğünde durum yeni bir siyasî manevraya doğru evrilmeye başlamıştı. Almanya ve Rusya arasındaki savaşın seyriinde oluşan değişiklik yeni bir durum ortaya çıkarmıştı. Genel beklentilerin aksine, Almanların durdurulmuş olması iç siyasette Türkçülük cereyanlarına karşı bir tavrın oluşmasına da vesile olmaya başlamıştı. Zira 1944 Şubat'ta İsmet İnönü yeniden seçilince "dolaylı yardımcıya" dirsek çevirme zamanının geldiğine karar vermiş durumdaydı.¹⁰⁰⁹

İnönü, İçişleri Bakanı Hilmi Uran'ın 18 Mayıs 1944 de, İstanbul Sıkıyönetim komutanlığına yazı göndermesinden bir gün sonra onunla konuşarak durumu değerlendirmişti. Uran, "ırkçı ve Turancı neşriyat, propaganda ve tahrikçi failleri hakkında Teşkilât-ı Esasiye, Türk Ceza ve Cemiyetler Kanunları ile Örfî İdare Kanunu'ndaki hükümlere göre kanunî takibat yapılması Yüksek İcra Vekilleri Heyeti'nin 18 Mayıs 1944 tarihli toplantısında tasvip buyurulmuştur" diyerek konunun mahkeme boyutuna taşınmasına öncülük etmişti. İnönü 19 Mayıs konuşmasını yaptıktan sonra tutuklamalar ve soruşturmalar başlamıştı. İçişleri Bakanı Hilmi Uran döneminde yapılan bu tutuklamalarda, Irkçılık-Turancılık davasına muhatap Togan, Atsız, Necdet Sancar, Hüseyin Namık Orkun, O. Ş. Gökyay, Ahmet Ellez gibi siviller vardı. Subaylardan ise yüzbaşı Alparslan Türkeş, tabip yüzbaşı Fethi Tevetoğlu ve diğerleri bulunuyordu. Gazeteci olarak Reha Oğuz Türkkkan, Nurullah Barıman vardı. Avukatlar ise Kenan Öner ve Hamit Şevket İnce'ydi. Kırkdokuz sanıklı davada 33 tutuklama olmuştu. Bunlardan 10 kişi 27 Temmuz 1944'de koğuşurmaya gerek görülmeyerek salıverilmiş, 23 kişi ise İstanbul 1 Nolu Sıkıyönetim Mahkemesi'nde yargılanmıştı. Amerika'nın Ankara büyükelçisi de bu konuya dair bir raporu hükümetine bildirerek, bu 23 kişi hakkında değerlendirmeler yapmıştı. Turan Raporu olarak bilinen bu değerlendirmede söz konusu kişilerin Almanya ile ilişkili bir çerçevede hareket ettikleri belirtilmişti. Rapora göre Velidi Togan da bu grubun lideriydi.¹⁰¹⁰

1944 Irkçılık-Turancılık davası büyük oranda tutuklamalara neden olmuştu. Nihal Atsız'ın ülkedeki komünist hareketlere yönelik dönemin başbakanı Saraçoğlu'na mektubu Orhun dergisinde yayınlanmış, bunun üzerine dergi 6 Mayıs

¹⁰⁰⁹ Berkes, *a.g.e.*, s. 275.

¹⁰¹⁰ Mumcu, *a.g.e.*, s. 63-64, 75-78. ; Koçak (1996), *a.g.e.*, C.II, s. 227-229.

1944’de Bakanlar Kurulu kararıyla kapatılmıştı. Aynı günlerde sol eğilimli Yurt ve Dünya dergisi de kapatıldı.¹⁰¹¹ Bunu takip eden günlerde Türk Yurdu, Gökbörü ve ardından Büyük Doğu kapatılmıştı.¹⁰¹² Türkçüler bazı raporlarda vatan haini ve devlet nizamını yıkmak isteyenler olarak belirtildi. Türkçülerin yoğun şekilde tutuklanmaları ve buna karşı memnuniyet duyan sol kesimin tavırları arada derin uçurumların oluşmasına neden oldu.¹⁰¹³ Sanıklar yargılamalar sürecinde kendilerine ağır işkencelerin yapıldığını belirtmişti. Zira “tabutluklar” kavramı da bu sürecin ürettiği bir durumdu. 1944 Irkçılık-Turancılık davasının bir sonucu olarak doğmuştu. 29 Mart 1945’de sanıklar çeşitli cezalara çarptırıldı. Fakat, sanıkların kararın bozulması için Askerî Yargıtay’a başvurusu sonucu, karar 25 Ekim 1947’de değişti. 1 Numaralı Sıkıyönetim Mahkemesi’nin kararı bozularak sanıkların salıverilmesine karar verilmişti.¹⁰¹⁴ Nihal Atsız ve Zeki Velidi Togan’ın itibarları 1948-49 yıllarında iade edildi. Bu sürece savaş sonrası oluşturulan kovuşturma uygulamalarıyla gelinmişti.¹⁰¹⁵ Bu da göstermiştir ki o günlerde Türkiye’de iç siyaset ve ideolojik yaklaşımlara devletin bakışında muhakkak dış gelişmeler ve uluslar arası konjonktür büyük oranda etki etmekteydi.

Batı demokrasisi olarak bilinen İngiliz-Fransız-Amerikan ittifakının kazandığı Dünya savaşının sona ermesinden ve taşların yerine oturmasından sonra yeni bir sürece daha girilmişti. Bu dönemde, bir önceki dönemin aksine sol/komünist faaliyetlere karşı duran bir anlayışın hâkim olmaya başladığı görülür. Bu yeni süreçte Türkiye, Almanları mağlubiyete uğratan Sovyetlere yakın olmaktan ziyade batı ittifakıyla beraber hareket etmekten yana tavır geliştirmeye başlamıştır. Zira Sovyetler’in Akdeniz coğrafyasına dönük emellerinden en çok Türkiye etkilenecekti. Buna bağlı olarak ülke içindeki ideolojilere karşı tutumlar da farklılaşmıştı.

Sökmensüer’in İçişleri Bakanı olduğu dönemde de bu farklılaşmanın izini görmek mümkündür. Bu bağlamda bazı öğrenciler tarafından komünizm faaliyetlerine ilişkin şikayet mektuplarının iletildiği görülür. Sökmensüer’e iletilen komünizm cereyanlarına ilişkin bu mektuplardan biri de Haydarpaşa Lisesi

¹⁰¹¹ Mumcu, *a.g.e.*, s. 70.

¹⁰¹² Berkes, *a.g.e.*, s. 275. ; Koçak, *Türkiye’de Milli Şef Dönemi 1938-1945*, C. II, s. 221-222.

¹⁰¹³ Dikici “Milli Şef Dönemi İç Güvenlik Anlayışı ve Türk Polisi,” s. 413-414.

¹⁰¹⁴ Mumcu, *a.g.e.*, s. 78-87.

¹⁰¹⁵ Zürcher, *Modernleşen Türkiye’nin Tarihi*, s. 310.

öğrencilerinden biri tarafından gönderilmiştir. Bu öğrencinin Sökmensüer'e yazdığı mektuba verilen tepki konunun önemle ele alınıyor olduğuna bir işaretti. Sökmensüer 26.5.1947'de Milli Eğitim Bakanı Reşat Şemsettin Sirer'e bir yazı yazarak şöyle demiştir: “*Bu mektubun muhteviyatı izah edilen şekilde doğru ise solcuların nerelere kadar nüfuz etmeğe çalıştıkları dikkatle görülecek bir maaldedir.*” Sökmensüer konuya önem verilmesini ve takibinin önemini belirtmiştir.¹⁰¹⁶ Bu mektuplarda yer alan şikayetlere ilişkin konular yoğunlaşınca gençler ciddi boyutlara ulaşan eylemler gerçekleştirmiş, Beyazıt Meydanı ve İstanbul Üniversitesi Rektörlüğü ağırlıklı olmak üzere, birçok yerde protesto gösterileri yapmıştır.¹⁰¹⁷

C. Sosyo-kültürel Yapı Çerçevesinde Din ve Laiklik Konularına Yaklaşım

Milli Şef döneminin, dolayısıyla Tek Parti iktidarının katı uygulamaları sağ ve sol ideolojik kesimleri baskı altına almıştı. Bunlardan biri de laiklik karşıtı olarak tanımlanan kesime karşı yapılan uygulamalardır. Türkçe ezan, kılık kıyafet ve bunun gibi birçok hassas konu üzerinde mücadele edilen meselelerdendir. 1932 yılında fiili olarak uygulamaya başlanan Türkçe Kur'an ve Türkçe ezan konusu¹⁰¹⁸ bu kesim tarafından yakından takip edilmişti. Bu kesimin Arapça ezan okunması ısrarı ve buna ilişkin faaliyetleri birçok insanın tutuklanmasına neden olmuştu. Tutuklananların bir kısmı kanunî dayanak eksikliğinden serbest bırakılmıştı. Buna rağmen yine de “kamu düzenini sağlamaya yönelik emirlere aykırılık” suçundan cezalandırılanlar

¹⁰¹⁶ TTK Arşivi BK 17-3/56, s. 26.

¹⁰¹⁷ TTK Arşivi BK 5-3/10-A, s. 14-15.

¹⁰¹⁸ İlk Türkçe Kur'an 22 Ocak 1932'de Yerebatan Camii'nde okunmuş, 7 Şubat'ta ise İstanbul Evkaf Müdürlüğü bütün camilerde ezanın Türkçe okunacağını bildirmişti. 15 Nisan 1937'de sala kaldırılmış, 1941 Haziran'ında ise Türk Ceza Kanunu'nun 526 maddesinde yapılan değişiklikle Arapça ezan ve kamet okuyanlara ceza verilmesi 4000 Sayılı Kanun'la belirlenmişti. Bazı kaynaklara göre de İlk Kur'an 23 Ocak 1932'de, ilk Türkçe ezan Fatih Camii'nde okundu. 3 Şubat 1932'de ise Ayasofya Camii'nde Türkçe ezan ve Kur'an okunmuştu. Arapça ezan ve kamet ceza kanunu çerçevesinde yasaklanmıştı. Ezan ve Kuran, Türkçe olarak 1932'den itibaren camilerde okunmaya başlanınca devlet bütçesinden 1932 yılında, hadis derlemeleri, Kur'an'ın Türkçe'ye çevirisi ve hutbelerin basılması amacıyla ödenekler de ayrılmıştı. Atatürk'ün her alanda olduğu gibi dini alanda da Türk kimliği ve Türkçe kullanımına ilişkin yaklaşımı belirgindi. Bu konu ve buna benzer konulara dair yaklaşım tüm Tek Parti iktidarı boyunca aynı şekilde devam etmedi. Kimi zaman oldukça sert kimi zaman da oldukça yumuşak bir anlayışla zamana yayıldı. Bu yasak uygulama, Demokrat Parti'nin 14 Mayıs 1950'de iktidara gelmesinden sonra, 16 Haziran'da TBMM'de kaldırıldı. Ezan yeniden Arapça okunur hale geldi (Derin, *a.g.e.*, s. 76. ; Demirel, *Tek Partinin İktidarı*, s. 163).

olmuştu.¹⁰¹⁹ 1933 yılında Bursa’da ortaya çıkan Arapça ezan okunmasına ilişkin girişim ve buna karşı alınan önlemler en belirgin örneklerden biri olmuştu. Mustafa Kemal konuyla yakından ilgilenerek müdahalede bulunmuştu. Mustafa Kemal çıktığı yurt gezisi sırasında gelişen bu olay dolayısıyla Bursa’ya uğramış ve sorunun çözümünün sağlanması için çalışmalar yapmıştı. Mustafa Kemal burada meselenin mahiyetinin din olmadığını fakat Türk milletinin dili ve millî benliği ile alakalı olduğunu ifade etmişti.¹⁰²⁰

Tek Parti dönemde kılık kıyafet devrimi adına uygulanan tedbirler de yoğundu. 1935’ de İçişleri Bakanlığı’na yayımlanan bir tamimle, peçe, çarşaf peştamal gibi giysiler ayrıca yasaklanmış, kolluk kuvvetleri bu konuda yetkili kılınmıştı.¹⁰²¹ Yine 1940 yılında “medeni kıyafete aykırı kisve taşıyanlar hakkında bir emir”¹⁰²² yayımlanarak takipleri ve bunlara müsaade edilmemesi istenmiş, bu uygulama tüm milli şef dönemi boyunca devam etmişti.¹⁰²³

Şükrü Sökmensüer 1946’da, İçişleri Bakanı iken yayınladığı tamim ve genelgelerle irtica konusu, tarikatlar, bunların faaliyetleri ve önlenmesine dair görüşlerini ilgili birimlere iletmışti. Genelgede, Cumhuriyetin ilanı ile ortaya çıkan inkılaplar konusuna alakalı değerlendirmeler ve bunlara karşı oluşan tutumlara dair durum değerlendirilmişti:

“Cumhuriyetin ilanı ile başlayan büyük inkılabımızın en önemli cephelerinden birinin, din maskesi altında asırlardır memleketinizde her türlü ilerleme imkânını kösteklemiş ve Türk milletini medeniyet alemine kuvvetli ve canlı uzuv olarak katılmaktan alıkoymuş olan köhne müesseseler ve insanların ve batıl inançların özlü hamlelerle merhale merhale yıkılması olduğu malumdur.”

Sökmensüer çıkarılan kanun ve kararların bu amaca hizmet ettiğini ve gerçekleşme alanına girmesini temin ettiğini belirtirken Medeni Kanun, Tevhid-i Tedrisat Kanunu, Şapka kanunu, Tekke ve Zaviyeler ile Türbelerin Kapatılması ve

¹⁰¹⁹ Dikici, “Millî Şef Dönemi İç Güvenlik Anlayışı ve Türk Polisi,” s. 416.

¹⁰²⁰ Derin, *a.g.e.*, s. 75.

¹⁰²¹ Dikici, “Millî Şef Dönemi İç Güvenlik Anlayışı ve Türk Polisi,” s. 425 (İçişleri Bakanlığı’nın umumî müfettişlik ve valiliklere gönderilen 22.7.1935 tarih ve 6936 sayılı yazısı belge no 13216-7/1). Ayrı. Bkz. “150’likler, Kubilay Olayı, Çarşaf, Peçe, Peştamalle Örtünme Sorunları: Polis Arşiv Belgeleriyle Gerçekler”, *Polis Dergisi*, Yayın No 129, Emniyet Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 1998, s. 89-90 (Ali Dikici “Millî Şef Dönemi İç Güvenlik Anlayışı ve Türk Polisi,” s. 425 dipnot).

¹⁰²² Emniyet Genel Müdürlüğü Arşivi. Emniyet Genel Müdürlüğü tarafından illere gönderilen 20.4.1940 tarih ve EUM-Ş.I.C.18007 sayılı genelge, D.13216-7.

¹⁰²³ Dikici, “Millî Şef Dönemi İç Güvenlik Anlayışı ve Türk Polisi,” s. 425.

Tarikatların İlgasına Dair Kanun, Türk Harf İnkılabı, Soyadı Kanunu ve Ezan'ın Türkçe okunmasını sağlayan kanunun bunlardan olduğunu belirtmişti.¹⁰²⁴

Sökmensüer, ırkçılık ve komünistlik gibi irticai faaliyet içinde olanların da demokrasiden ve demokratik gelişmelerden faydalanmak istediklerini, bunların seçimler döneminde irticayı körükleyen propagandalarla ortaya çıktığını belirtmiştir. Sökmensüer'e göre yeni Matbuat Kanunu bunlara fırsat vermektedir. Sökmensüer, irticai faaliyetler kapsamında, memlekete, inkılâba en çok zararı dokunmuş olanın tarikatçılık olduğunu ve bunların da faaliyetlerini son zamanlarda yoğunlaştırarak arttırmaya başladığını dile getirmiştir. Alevi ve Nakşibendi tarikatları ile Ticiani tarikatı bunlardandır. Sökmensüer bunlarla mücadeleyi en şiddetli şekilde yapmaktan yanadır. Yekpare bir millet olarak yaşamak ve gelişmek için, inkılâp ve milliyet prensiplerinin korunmasını zaruri görmüştür.¹⁰²⁵

Türkçe ibadet konusunda, özellikle 1946'dan itibaren açıktan karşı eleştiriler gelmeye başlamıştı. Arapça ezan okuma direnişi vardı. Bu direnişi "Ticaniler"¹⁰²⁶ yapıyordu. Ticaniler 4 Şubat 1949'da o zamana kadar yaptıkları eylemlerin en belirgin olanını yapmıştı. Meclis'te, Meclis müzakerelerinin devam ettiği bir sırada dinleyici locasında bulunan iki kişi ayağa kalkıp yüksek sesle Arapça ezan okuyarak yasağı protesto etmişti. Şüphesiz muhafazakar kesim, devrim kanunları ve laiklik adına yapılan tüm sıkı ve tavizsiz adımlardan rahatsız olarak tepki göstermiş, bunun karşılığında değişik biçimlerde cezalandırılmalara maruz kalmıştı. Bu tür eylemlere konu olan Arapça Ezan meselesi 18 yıl sonunda, 1950'de 5665 sayılı yasayla Adnan Menderes tarafından kaldırılmıştı.¹⁰²⁷

Oysa, henüz Millî Mücadele'nin başında, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Heyeti Temsiliye'si Ankara'ya gelmeden önce, Sivas'ta kolordu komutanlarının da katılımlarıyla toplantılar yapmıştı. Kasım 1919'da Sivas'daki bu toplantıların bir birleşiminde Mustafa Kemal önemli açıklamalarda bulunmuştu.

¹⁰²⁴(Erişim) <http://arsiv.ntv.com.tr/news/389363.asp> 14/3/2016.

¹⁰²⁵(Erişim) <http://arsiv.ntv.com.tr/news/389363.asp> 14/3/2016.

¹⁰²⁶ Ticaniler olarak bilinen ve Kemal Pilavoğlu'nun yönettiği bu grup 40'lı yılların sonuna doğru, özellikle Arapça ezan okuma konusunda eylemler yapmıştı. Millî maçlarda, Ankara Valisi'nin huzuru gibi etkili alan ve zamanlarda Arapça ezan okuyarak bu tutuma karşı tavır sergilemişlerdi (Dikici, "Millî Şef Dönemi İç Güvenlik Anlayışı ve Türk Polisi," s. 418). Bunlar zaman zaman heykellere ve özellikle de Atatürk heykellerine zarar veren eylemler de yapmıştı. Bu, 24 Temmuz 1951 tarihli 5816 sayılı Atatürk'ü Koruma Kanunu'nun çıkarılmasında önemli bir etkidir (Dikici, "Millî Şef Dönemi İç Güvenlik Anlayışı ve Türk Polisi," s. 423).

¹⁰²⁷ "A.g.m.," s. 418.

Kazandığı başarıların halkçı tutuma dayanan kökenine adeta gönderme yaparcasına, gidilecek yolda kendi fikirlerine göre değil milletin hülasai amal ve efkârına göre, şahsi kanaate göre değil, milletin kanaatine ve efkârı ve hissiyatına göre ve onun yoklanmasıyla hareket edileceğine dair düşüncelerini belirtmişti. Buradaki halkçı anlayışla, Cumhuriyet'in ilk çeyrek yüzyılında tepeden inmece aydın mutlaklığının uyguladığı laiklik anlayışı arasındaki fark önemli bir boyuttaydı.¹⁰²⁸

1946 yılında İçişler Bakanı olan Sökmensüer valilere “her ilde, şeyh, halife, mürit diye anılanlar, tarikat şefleri, mensupları ve irtica faaliyetlerine katılan herkes köy köy, kasaba kasaba gizlice tespit edilsin” diye talimat göndermişti. Gönderdiği bu tamim ülkede yayıldığını fark ettiği bu tür faaliyetlere ilişkindi. Bu tamimden 6 ay sonra genelge yayımladı. Genelgeye göre irtica tehlikesi endişe verici boyutlara ulaşmıştı. İrticayı faaliyette bulunanların nerede olursa olsun tespitini istiyordu. Sökmensüer tamimlerde eski tarikat mensuplarının tarikatçılığı canlandırma hevesi içine girdiklerini ve bunu da seçimlerden yararlanarak yapmaya çalıştıklarını söylemişti. Bu aşamada, halkı en müsait olarak din konusunda etkileyerek amaçlarına ulaşmaya gayret eden tarikatları eleştiren Sökmensüer, olayların mevzi olduğunu fakat seçim propagandalarını istismar etmeye çalıştıklarını söylemişti. Ona göre irtica olayı, konusu bir an evvel ve kökünden halli gereken bir memleket davası durumundaydı. Sökmensüer neticesiz icraatın geri düşünceli zümrenin cesaretini arttırdığını, bu nedenle konuyu ve muhitini göze alarak, muhitin icaplarına uygun olarak ve tesirli bir şekilde tedbir almak gerektiğini belirtmişti. Ona göre mahalli savcılarla iletişime geçilerek ve işbirliği yapılarak onlar aracılığıyla suç delilleri mahkemeleri tatmin edecek şekilde hazırlanmalıydı.¹⁰²⁹ Sökmensüer, özellikle Karadeniz bölgesinde daha çok gözükten bu tür tarikat faaliyetlerine dikkat çekmişti. Sovyetler'in, bu kesim arasından eleman temin etme ve halkın din duygularından yararlanarak bölgede etkili olma gayretini endişe verici bulan Sökmensüer, bu konuda uyanık olmak gerektiğini dile getirmişti. Sökmensüer hem müftü hem de diğer din adamları olarak resmi sıfatı bulunanların bu tür tarikat işleriyle uğraşmalarının sakıncalı olduğunu belirtirken, bu kişilere ilişkin kanunî takibatın yapılması gerektiğini de belirtmiştir. Sökmensüer tamimden sonra yayınladığı

¹⁰²⁸ Tunçay, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması*, 2010, s. 218-219.

¹⁰²⁹ (Erişim) <http://arsiv.ntv.com.tr/news/389363.asp> 14/3/2016.

genelgede, irtica faaliyetlerinin oldukça endişe verici düzeye geldiğini ve bu bağlamda önleyici tedbirlerin alınmasının zorunlu olduğunu dile getirmiştir.¹⁰³⁰

Sökmensüer bunun için şu hususların uygulanmasını istemiştir: Her türlü tarikat ve benzeri tarikatçılık faaliyetinde bulunanların köy köy kasaba kasaba gizlice takip ve tespitini yapmak, listelerini hazırlamak ve yetkililere iletmek gerekir. Tarikatçılık faaliyetlerinin her türlü fısıltı, söz, yazı, tahrikat esası çerçevesinde tespit edilerek bildirilmesi, inkılâp kanunlarının uygulanması ve aykırı hareket edenlerin yakalanıp adalete verilmesi, adli takibatının bakanlığa bildirilmesi, önleyici tarikat tedbirlerinin alınması ve bu amaçla en az haftada bir olacak şekilde asayiş toplantılarında durumun ele alınması valilerden istenmiştir.¹⁰³¹ Bu uygulamaların başında olan Şükrü Sökmensüer'in adı bu yönüyle fişleyen bakana çıkmış, hem Emniyet Genel Müdürlüğü hem de İçişleri Bakanlığı döneminde dini akımlar ve dindar çevrelere karşı uyguladığı baskılarla bilinen bir siyasetçi olarak algılanmıştır.

CHP'nin sert siyasî tutumu yanında, toplumun ortak değerlerine dönük esnek yaklaşımları olduğuna dair kanaatler de vardır. Bu kanaatler daha çok parti içindeki aşırıları tarafından oluşturulmuştur. Bu kanaatler belli bir süre sonra siyasî eleştiri boyutuna da ulaşmıştır. Bu eleştirilerin hedefinde İsmet İnönü vardı. Bu anlamda en hassas konu olan dini hayat ve bununla ilişkilendirilerek gündeme getirilen irtica meselesi gündemin ana konusuydu. Yeni Şafak'tan Abdullah Muradoğlu'nun araştırmasına göre irtica ve buna taviz, yani karşı devrim anlayışı 1950'lerden çok önce başlamıştı.¹⁰³² Hikmet Bayur¹⁰³³, Atatürk'den sonra ikinci adam olarak bilinen, laisizmin savunucusu ve bayraktarı olan İnönü'yü irticaya taviz vermekle suçlamış ve dinci olarak itham etmişti. Ona göre bu dönemde Atatürkcülüğü övmek ortadan kalkmıştı. Bayur, buna ilişkin olarak şu düşüncesini dile getirmişti:

¹⁰³⁰ (Erişim) <http://arsiv.ntv.com.tr/news/389363.asp> 14/3/2016.

¹⁰³¹ (Erişim) <http://arsiv.ntv.com.tr/news/389363.asp> 14/3/2016.

¹⁰³² İnan, *Tarihe Tanıklık Edenler*, “Prof. Dr. Afet İnan ve Prof. Yusuf Hikmet Bayur”, s. 387-388). ; Muradoğlu, Abdullah, (Erişim) <https://www.yenisafak.com/yerel/ismet-pasayi-bile-dinci-diye-sucladilar-8925>. 11.12.2015.

¹⁰³³ Hikmet Bayur; Atatürk döneminde Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreterliği, Milli Eğitim Bakanlığı ve CHP Milletvekiliği yapmıştır. Prof. Dr. Hikmet Bayur vefatına kadar Türk Tarih Kurumu, TTK Atatürk ve Türk Devrimini Araştırma Merkezi yönetim kurulu üyeliğinde bulunmuştur. Atatürk'ün emriyle ilk inkılâb tarihi dersini vermişir. CHP genel idare kurulu üyeliği de yapmış olan Bayur, İsmet Paşa döneminde bu görevinden azledilmiştir. (Muradoğlu, Abdullah, (Erişim) <https://www.yenisafak.com/yerel/ismet-pasayi-bile-dinci-diye-sucladilar-8925>. 11.12.015 ; İnan, *Tarihe Tanıklık Edenler*, “Prof. Dr. Afet İnan ve Prof. Yusuf Hikmet Bayur”, s. 314-315).

“Atatürk öldükten sonra biz seçim bölgemize gittik. Bir müddet sonra yani 1-2 ay sonra galiba seçimlerden sonra gittik. Baktım her mahallede bir Kur’an kursu açılmış. Bunlar yoktu eskiden” der. Arı İnan sorar; “İnönü iktidarında mı”; “Evet, İnönü Cumhurbaşkanı olmuş, Recep Peker de İçişleri Bakanı-ki Peker bu işlerde gayet mutaassıptı. Bu softaların şiddetle aleyhindeydi- Kur’an Kursları açılmış, her mahallede bir tane var. Gittim Ankara’ya Recep’e dedim ki ‘ne hal bu?’, ‘ne yapayım?’ dedi.” Arı İnan sorar; “yani bu ne yapayım, emir büyük yerden geliyor manasına mı?” Cevap; “En büyük yerden geliyor. Yani İnönü din düşmanlığı yapmıyor, dinci. Sonra gel zaman git zaman ilahiyat fakültesi açıyor. Sonra imam hatip okulları açıyor. Bu okullara fıkıh dersi koyuyor. E! Fıkıh dersine hiç lüzum yok. Çünkü kalkmış. Fıkıh demek şeraitten doğma, yani Kur’an’dan ve hadisten peygamberin davranışlarından çıkarılan hükümlere göre yapılmış kanunlar demektir. E! Onlar kalkmış. Biz bu günkü ihtiyaca göre kanun yapıyoruz. Eskiden Osmanlı İmparatorluğu’nda bir kanun yapılırken, ‘şeraite uyar mı uymaz mı’ diye bakılırdı. Yani ‘bir kanun bu günkü şartlara uyuyor mu, ihtiyacı karşılıyor mu’dan evvel ‘şeraite uyuyor mu’ denilirdi. Şimdi bunu imam hatip okulunda imamlık edecek, hatiplik edecek adama bunu öğretmeye ne lüzum var? Tekrar şeraiti canlandırarak adamlar yetiştirmek demektir bu. Bu fıkıh öğretilir, ama nerde, Hukuk Mektebi’nde. Madem ki hukuk mektebinde Roma kanunu okutuluyor ve Roma Kanunu’ndan modern kanunlar çıkmıştır okutuluyor. Fıkıhta okutulur ve yetişecek hukukçulara oradan Osmanlı kanunları ve İslâm kanunları nasıl çıkmıştır gösterilir. Onun felsefesi yapılı; ama imam hatip olacak adamlara-binlerce adamlara- fıkıh dersi okutmak saçmadır. Bunu da İnönü yapmıştır. Bütün bunlar oyları kazanmak için. Demokratlar bunu geliştirdiler. Onlar geliştirdince hücum başladı. Yahu bunların hiçbirini demokratlar yapmadı. Siz yaptınız ve isteyerek yaptınız. Recep Peker gibi bir adam ‘ne yapayım’ dedi”.¹⁰³⁴

Mustafa Kemal Atatürk’ün de bu tür konularda farklı yaklaşımları vardır. Hikmet Bayur bu konuya ilişkin anılarını paylaşırken hem kendi pozisyonu hem de CHP içindeki farklı anlayışlara yönelik tezatları göstermiş olur. Atatürk, Afgan Kralı Amanullah Han’ın Afgan kadınların çaduri tabir edilen örtüsüne müdahalesini eleştirir. Zira Afgan Kralı örtünmüş kadınların elbiselerini, sokak ortasında, polis marifetiyle yırttırmıştır. Atatürk, –o dönem Kabil elçisi olan- Yusuf Hikmet Bayur aracılığıyla Afgan Kralı’nı uyarır. Kral’ın Türkiye ziyaretinde bir toplantıda “*bir toplumun kökleşmiş örf ve adet, hissiyat ve telakkiyeti mühimdir. Müteşebbis fetretler üzerinde adeta amir ve hâkim bir tesir ederler*” diyerek toplum koşullarına dikkat etmesi konusunda görüşünü paylaşmıştır. Amanullah Han bir süre sonra devrilmiş ve yasakladığı bu çaduriyi giyerek hanımlarıyla Hindistan’a kaçmıştır. Bayur bunun garip bir tecelli olduğunu söylemiştir.¹⁰³⁵

¹⁰³⁴ İnan, *Tarihe Tanıklık Edenler*, “Prof. Dr. Afet İnan ve Prof. Yusuf Hikmet Bayur”, s. 387-388). ; Muradoğlu, Abdullah, (Erişim) <https://www.yenisafak.com/yerel/ismet-pasayi-bile-dinci-diye-sucladilar-8925>. 11.12.2015.

¹⁰³⁵ İnan, *Tarihe Tanıklık Edenler*, “Prof. Dr. Afet İnan ve Prof. Yusuf Hikmet Bayur”, s. 360-363). ; Muradoğlu, Abdullah, (Erişim) <https://www.yenisafak.com/yerel/ismet-pasayi-bile-dinci-diye-sucladilar-8925>. 11.12.2015.

D. Dış ve İç Etkiler Altında Demokratikleşme Sürecine Yöneliş

İkinci Dünya Savaşı başladığında Türkiye'nin egemen gücü olan Tek Parti iktidarı bu gücünü ve iktidarını savaş süresince de korudu. Fakat savaş Tek Parti'yi oldukça yıpratmıştı. Savaş biterken, Tek Parti gibi Türkiye de adeta diktatörlük olarak algılanan bir bürokratik düzenin elinde maddi ve manevi olarak bitmiş bir durum gösteriyordu. Cumhurbaşkanı Milli Şef, iktidar enstrümanı ise CHP idi. Savaşın yıpratığı Tek Parti ve sağcı diktatörlük anlayışı ile savaş sonrası toplanan San Francisco Konferansı'nın demokratik bir dünya düzeni öngörüsü arasında bir yakınlık bulunmuyordu. Bunu fark eden İnönü 19 Mayıs 1945 deklerasyonu¹⁰³⁶ ile değişimin yaklaştığına dair ilk işaretleri vererek yeni bir hedef oluşturmaya çalıştı.¹⁰³⁷

Tek parti iktidarı dönemi gerçek anlamda rejime dayalı sıkı reform politikaları üretmişti. Bu politikalar halka rağmen halk için yapılmış gözüküyordu. Fakat 1945'lerden sonra bu politikalarda bir gevşeme sinyali gözükmeye başlamıştı. 1940'lı yılların ortalarından başlayarak, İsmet İnönü'nün vazgeçilmez bir biçimde, gereklilikleri görerek, demokratikleşmeye kanal açan girişimlerine sahne olan gelişmeler oldu.¹⁰³⁸ Hem iç hem de dış etkenlerin yer yer ağırlığını hissettirdiği değişim sürecinde asıl mesele bu süreci başlatmak ve devam ettirebilmektir. Fakat bu sancılı bir süreçti. Sonuçta devletle özdeşleşmiş bir parti açısından, halkın biriken hoşnutsuzluğu devlet adına partiye kolayca yönelmiş gözüküyordu. Sistemdeki temel eksikliği bir muhalefet partisinin olmamasında gören İnönü, hürriyet ve demokrasi havasının tabî olarak işlemeden bahsetmeye başlamıştı. Böylece başka siyasî partinin de kurulabileceğini söylemiş oldu.¹⁰³⁹ Zaten CHP söyleminde parti iç eleştirisinin varlığının teşvik edildiğini, bunun da Müstakil Grup'un kurulmasıyla gösterildiğini belirtiyordu. Fakat Müstakil Grup sadece simgesel muhalefet ve eleştiri

¹⁰³⁶ Bu nutkunda siyasal ve kültürel hakların daha fazla ön plana çıkarılacağına ve demokratik rejime geçileceğine dair fikirlerini paylaşmaktadır (Kadri Unat, "Cumhuriyet Halk Partisi'nde Nevi Şahsına Münhasır Bir Muhalif Grup: Otuzbeşler," *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Güz 2011, Sayı 48, s. 843).

¹⁰³⁷ Karpat, *Osmanlı'dan Günümüze Asker ve Siyaset*, s. 205.

¹⁰³⁸ Bu konuda ilk nutku 19 Mayıs 1945'de siyasal ve kültürel hakların daha fazla ön plana çıkarılacağına ve demokratik rejime geçileceğine dair olanıdır (Unat, "a.g.m.", s. 843).

¹⁰³⁹ Ahmad, *Demokrasi Sürecinde Türkiye 1945-1980*, s. 23.

yapmıştı.¹⁰⁴⁰ İnönü'nün, Cumhuriyetin demokratik bir karakteri olduğuna ilişkin düşüncelerini paylaşması ve cumhuriyetin diktatörlüğü reddetmesini açıklaması muhalif hareketin teşkilatlanmasına olanak sağlamıştı.¹⁰⁴¹

İnönü, gelişen süreçte güçlü muhalefet eksiğinden bahsetmiş ve şartların oluşmasıyla yeni siyasî partilerin bu boşluğu doldurması gerektiğini söylemişti. Bu yaklaşım çok partili hayata geçişin ilk ve en önemli ön açıcı girişimi oldu.¹⁰⁴² Gerçekte ise çok partili hayata geçişin ilk nüvesi Nuri Demirağ'ın Milli Kalkınma Partisi'ydi. Fakat bu partinin çok partili siyasal hayata geçişte anlamlı bir yeri olmamıştı. Bu anlamda ilk hareket dörtlü taktırircilerden gelmiş ve 7 Ocak 1946'da Demokrat Parti kurulmuştu.¹⁰⁴³

15.8.1945'de, Amerika Birleşik Devletleri tarafından atılan atom bombaları ile yapılan müdahale sonrası Japonya teslim olduğunda, daha önce San Francisco'da imzalanmış olan Birleşmiş Milletler anlaşması, aynı gün TBMM'de görüşülüp onaylanmıştı. Bu süreç, çok partili hayatın kaçınılmaz bir sonuç olduğuna dair ilk işaretti.¹⁰⁴⁴ Çok partili hayata geçiş sürecinin fiili adımı ise “dörtlü taktır” olarak bilinen ve Demokrat Parti'nin kurulmasına giden yolu açan gelişmeydi. 7 Haziran 1945'de CHP parti meclisine sunulan dörtlü taktır¹⁰⁴⁵ kabul görmemiş, bunu sunanlardan Adnan Menderes ve Fuat Köprülü partiden ihraç edilmişti. Gerekece olarak ise Vatan ve Tan gazetesinde yayınlanan eleştirel yazıları gösterilmişti. Bu aynı zamanda parti prensiplerine aykırı davranış olarak belirtilmişti.¹⁰⁴⁶ Taktır, “*bütün dünyada hürriyet ve demokrasi cereyanlarının tam bir zafer kazandığı,*

¹⁰⁴⁰ *A.g.e.*, s. 23.

¹⁰⁴¹ Hale, *a.g.e.*, s. 78.

¹⁰⁴² Unat, “a.g.m.”, s. 844.

¹⁰⁴³ Tefik Rüşti Aras ile Zekeriya Sertel arasında İstanbul'da yeni bir parti kurma çerçevesinde oluşan mutabakat ve 1945'de gerçekleşen görüşmeden sonra, Aras'ın Ankara'daki evinde Celâl Bayar, Adnan Menderes ve Sertel'in katılımıyla bir toplantı yapılmış, partinin amacı ve programı üzerinde kararlar alınmıştı. Partinin adı da Cumhuriyet Demokrat Partisi olarak öngörülmüştü. (Unat, *a.g.e.*, s. 844, dipnot). ; Ayr. Bkz. Zekeriya Sertel, *Hatırladıklarım 1905-1950*, Yayıncılık Matbaası, İstanbul, 1968, s. 261-268).

¹⁰⁴⁴ Goloğlu, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi –IV*, s. 29-30.

¹⁰⁴⁵ TTK Arşivi BK 5-3/8, s. 40. (Taktır, milli hâkimiyetin tecellisi ve rekabet ortamının oluşması adına demokratik müesseselerin doğması ve yaşaması için engelleyici kanunların ele alınarak değiştirilmesi ve parti tüzüğünün de buna hizmet edecek kimliğe kavuşturulması için yapılan önerilerden ibaret bir manifesto görünümüne sahiptir).

¹⁰⁴⁶ Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, s. 307.

demokratik hürriyetlere riayet prensibinin milletlerarası teminata bağlanmak üzere bulunduğu günlerde ülkede Cumhurbaşkanı'ndan en küçüğüne kadar bütün milletin aynı demokratik ülkeleri taşıdığından şüphe edilemez" cümleleriyle önemli vurgular yapan bir metin özelliğindedir.¹⁰⁴⁷ Bayar'a göre, İsmet İnönü'nün Cumhurbaşkanı olarak 19 Mayıs 1945'de yaptığı, "siyaset ve fikir hayatımızda demokrasi prensiplerinin daha geniş bir ölçüde hüküm süreceği" şeklindeki ifadeleri tavrircilerin oluşturduğu metnin dayandığı zemini oluşturmuştu. Bayar'ın görüşüne göre Koraltan, Köprülü ve Menderes'den oluşan tavrircilerin bu teklifinin, cumhurbaşkanının bu beyanlarına bakıldığında, vakitsiz ve yersiz olmadığı anlaşılıyordu.¹⁰⁴⁸

Takrir Anayasa'da belirtilen millî egemenlik ilkesinin tam olarak uygulanmasını ve parti işleyişinin demokrasinin temel ilkelerine göre yürütülmesini talep etmekteydi.¹⁰⁴⁹ Bu iktidar sorununu gündeme getiren bir yaklaşımdı. Daha önce sadece ekonomik politikalar açısından hükümeti eleştiren muhalif grup şimdi büyük ihtimalle partinin merkezileşme politikasından daha çok bunun yerine siyasî denetimi gevşetmesini istemekteydi. Muhaliflerin bu taleplerine parti örgütü ılımlı yaklaşmış, hatta bu eleştirmenlerin partiden ayrılıp bir parti kurmaları daha olumlu görülmüştü. Bu fikri İnönü'nün ortaya attığına dair görüşler mevcuttu.¹⁰⁵⁰ Önergeye dair görüşme 12 Haziran 1945'de CHP grubu kapalı oturumunda tartışmaya sunulmuş, birçok karşılıklı konuşma ve beyanlarla takrir değerlendirilmiş fakat kabul görmemişti.¹⁰⁵¹

Bunun üzerine dörtlü tavrirciler yeni bir yol denemeye karar vermişler ve 7 Ocak 1946'da Demokrat Parti'yi (DP), ana muhalefet partisi olarak kurmuştu.¹⁰⁵² DP, yakın zamanda seçim yapılabileceği olasılığını da göz önünde bulundurarak hızlı

¹⁰⁴⁷ TTK Arşivi BK 5-3/8, s. 41.

¹⁰⁴⁸ TTK Arşivi BK 5-3/8, s. 42.

¹⁰⁴⁹ TTK Arşivi BK 5-3/8, s. 41-42 (Dörtlü Takrir'de müzakere edilerek bir an evvel gerçekleştirilmesini istedikleri konuları üç ana maddede toplamışlardı: 1- Millî hâkimiyetin en tabii neticesi ve aynı zamanda dayanağı olan Meclis mürakabasının Anayasa'nın yalnız şekline değil ruhuna da tamamiyle uygun olarak tecellisini sağlayacak tedbirlerin aranması, 2- Yurttaşların siyasî hak ve hürriyetlerini daha ilk Teşkilâtı Esasiye Kanunu'nun gerektirdiği genişlikte kullanabilmeleri imkânlarının sağlanması, 3-Bütün parti çalışmalarının yukarıki esaslara tamamiyle uygun bir şekilde yeni baştan tanzimi).

¹⁰⁵⁰ Ahmad, *Demokrasi Sürecinde Türkiye 1945-1980*, s. 26-27.

¹⁰⁵¹ TTK Arşivi BK 5-3/8, s. 70-73.

¹⁰⁵² Karpat, *Osmanlı'dan Günümüze Asker ve Siyaset*, s. 206.

bir şekilde teşkilâtlanmıştı. DP'nin teşkilâtının ve etkisinin artması hızlanınca CHP bir tedbir olarak ya muhalefeti ortadan kaldırmak ya da daha demokrat ve liberal anlayışa yönelmek seçenekleri arasında kalmıştı. Bu çerçevede seçimler öne çekilerek kısa sürede yapıldı. İnönü sertlik yanlısı ve tek parti rejiminin radikal savunucusu olarak Recep Peker'i¹⁰⁵³ hükümeti kurmakla görevlendirdi.¹⁰⁵⁴ 1947 de yapılması gereken genel seçimler, DP'nin taban örgütlerinin artması ve güçlenmesine fırsat verilmek istenmemesi nedeniyle erkene alınmıştı.¹⁰⁵⁵ Seçimler, seçim güvenliği ve uygulamaları açısından sorunlu gözüküyordu. 1946 seçimleri, oy pusulalarındaki hileli tutumlar yüzünden Peker Hükümeti'nin meşruluğunu da tartışmalı hale getirmişti.¹⁰⁵⁶

Seçim kararının alınması ve seçimin yapılması DP'nin kurulması ve oluşmaya başlayan muhalefet gücüyle yakından ilişkiliydi. Bu durum CHP'yi önemli kararlar almaya sevketmişti. 10 Mayıs 1946'da CHP Olağanüstü Kurultayı, DP'nin kuruluşuna paralel olarak, partinin liberalleşmesi adına, bazı kararlar almıştı. Zira DP programı demokrasi ve liberal ekonomiye odaklıydı. Bu bakımdan CHP "değişmez genel başkan" ve "millî şef" unvanlarını İnönü'nün üzerinden kaldırdı. DP'nin kurulmasının da etkisiyle, daha önce İnönü tarafından işaret edilerek kurulan Müstakil Grup feshedildi. Sökmensüer, Müstakil Grup'ta bulunan bir milletvekiliydi. Bütün bu gelişmelerin sonucu olarak 1947 seçimleri öne alınmış ve tek dereceli olarak, 1946'da yapılması kararlaştırılmıştı.¹⁰⁵⁷ 21 Temmuz 1946'da yapılan tek dereceli ve çok partili seçimler her ne kadar açık oy gizli tasnif olarak nitelenmiş ve DP bu seçimleri kabul etmemiş olsa da seçim sonucuna göre CHP 397, DP 61 milletvekilliği kazanmıştı. Meclis'e giren bağımsız vekil sayısı ise dörttü. Sonuçların

¹⁰⁵³ İsmet İnönü, Recep Peker'i çok da istememesine rağmen, gazeteci Hilmi Uran'ın (*Meşrutiyet, Tek Parti, Çok Parti Hatıralarım 1908-1950*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları. İstanbul, 2008, s 368) teklifiyle bu göreve getirmiş, onun tek parti taraftarı ve sertlik yanlısı olduğunu bildiği için de ona karşı bazı tedbirlere başvurmuştu. Parti genel başkan vekilliğini –ki Atatürk'ten bu yana başvekiller parti genel başkan vekili olmuşlardır- Şükrü Saraçoğlu'na vermişti (Uran, *a.g.e.*, s. 368). Fahri Giritlioğlu'na göre Recep Peker, genel kabulün aksine, tek parti rejimi taraflısı değildi. Kültürel seviyesi yüksek, vatansever ve demokratik rejimin kurulmasını isteyen bir siyasetçiydi. Demokratik rejime geçilmesi için de uygun ortamın henüz oluşmadığını düşündüğünü belirtmiştir (Unat, "a.g.m.", s. 847 ; Fahri Giritlioğlu, *Türk Siyasî Hareketinde Cumhuriyet Halk Partisinin Mevkii* C.I, Ayyıldız Matbaası, Ankara, 1965, s. 201).

¹⁰⁵⁴ Unat, "a.g.m.", s. 846.

¹⁰⁵⁵ Hale, *a.g.e.*, s. 86.

¹⁰⁵⁶ Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, s. 311.

¹⁰⁵⁷ Unat, "a.g.m.", s. 845.

kesinleşmiş olmasına rağmen seçim tartışmalıydı. Bu nedenle de sonuçlar yeni dönemde sert siyasî tartışmalara zemin oluşturmuştu.

Peker Hükümeti'nin kurulduğu dönem uluslar arası konjonktür açısından önemli bir dönemdi. Bu nedenle Recep Peker'in kurduğu hükümet yoğun baskı altında ve siyaseten gelenekle gelecek arasında sıkışmış kalmıştı. Bu ortamda ülkeyi yönetmeye çalışan Peker hükümeti muhalefetle sürekli mücadele etmek zorunda kaldı. Recep Peker muhalefetle olan mücadelesinde oldukça sert bir siyaset izlemişti. Özellikle Menderes'e ağır ithamlarda bulunmuştu. Cumhurbaşkanı İnönü her iki tarafı bir araya getirmek ve uzlaştırmak amacıyla birçok defa toplantılar düzenlemiş, buluşmalar gerçekleştirmişti. Fakat DP 7 Ocak 1947'de yapılan büyük kongrede "hürriyet misakı"nı¹⁰⁵⁸ yayınlarak hükümetin sert tutumuna karşılık vermiş ve muhalefetini sertleştirmişti. 1947 yılı Recep Peker ile DP kurmayları arasında söz düellolarına sahne olmuş olan bir yıldır.¹⁰⁵⁹ Truman doktrini¹⁰⁶⁰ de tam bu dönemde gündem olmaya başlamıştı. Haziran ayıyla başlayan süreçte İnönü tekrar hakem rolüne soyundu. DP'yi kapattırmayı, hatta Menderes ve Koraltan'ı tevkif ettirmeyi, DP milletvekillerinin dokunulmazlıklarını kaldırmayı dahi düşünen Peker'le DP'yi anlaşmazlıktan çıkarmaya çalıştı. Amacı Peker'i sürece adapte edebilmektir.¹⁰⁶¹ 10 Mayıs 1947'de Nihat Erim ve Köprülü'nün de içinde bulunduğu yurtdışı gezisi yapan bir siyasî heyetin daha yapıcı ve ılımlı siyaset konusunda oluşan fikirleri, bu heyetin dönüşte İnönü tarafından Çankaya'da ağırlanmaları sonucunu doğurdu. Bu genel anlamda olumlu bir gelişme ve geleceğe dönük bir ümit olarak algılanmıştı.¹⁰⁶²

¹⁰⁵⁸ Hürriyet misakı; Anayasaya aykırı kanunlar ile seçim kanununun tadil edilmesi ve parti başkanlığının Cumhurbaşkanı'nca kullanılmaması şeklinde özetlenebilir (Unat, "a.g.m.", s. 848).

¹⁰⁵⁹ "A.g.m.", s. 848, 848 (dipnot).

¹⁰⁶⁰ Truman doktrini; ABD Kongresi'nin hürriyet ve demokrasiyi korumak amacıyla Yunanistan ve Türkiye'ye askerî yardımda bulunmayı gaye edindiği, bir yardım programı olarak belirtilir. 12 Nisan 1947'de Ankara'yı ziyaret eden bir ABD heyeti, ABD Temsilciler Meclisi ve diğer unsurların tüm kaygılarına rağmen yardımın kabulüne olanak sağlamıştır. (Unat, "a.g.m.", s. 849). ; Sovyetler'in, Türkiye'yi tarafsız konumundan çıkmaya zorlaması ve Mart 1945'de, 1925 dostluk anlaşmasını yenilememesi, 8 Ağustos 1946'da Boğazların denetimi konusunda Montrö Boğazlar Sözleşmesi'nde yeni bir değerlendirme yapılması talebi ile kuzey bölgelerden toprak istemesi girişimi Türkiye'yi tedirgin etmişti. Bu tehdit Türkiye'yi, komünizm karşısında tehdit edilen ülkelere Truman'ın yardım vaadini (12 Mart 1947) kabule yöneltmişti. Zira ordu bu zamana kadar teyakkuz halinde kalmıştı (Karpata, *Osmanlı'dan Günümüze Asker ve Siyaset*, s. 207).

¹⁰⁶¹ Unat, "a.g.m.", s. 849.

¹⁰⁶² "A.g.m.", s. 849 ; Ayr. bkz. Nihat Erim, *Günlükler 1925-1979*, C.I, Haz.: Ahmet Demirel, YKY, İstanbul, 2005, s. 134.

Diğer taraftan dünyada önemli gelişmeler söz konusuydu. Türkiye II. Dünya Savaşı süresince müttefikler arası denge ve kendini dengeli bir durumda tutma gayretiyle, siyasal liberalizasyon girişimlerinde bulunuyordu. Böylece hem sağa hem de sola dönük esneklikler oluşturmaktaydı. Bu sol yayınların ve örgütlerin çalışma alanı bulmasını sağlamıştı. Bu süreçte Sovyetler, Türkiye'yi tarafsız konumundan çıkması için zorlamaya başlamıştı. Bu bakımdan 1925 Dostluk Anlaşması'nı yenilemiş, 8 Ağustos 1946'da Karadeniz'e kıyısı olan ülkelerin boğazları denetleme hakkını elde etme isteği, Montrö'yü¹⁰⁶³ esnetme talebine dönüşmüştü. Sovyetler, Kuzey bölgelerde toprak talebi ve boğazlarda üs isteğinde bulunuyordu. Bu, Türkiye'yi batı ittifakına yöneltmişti.¹⁰⁶⁴ Amerika bu süreçte Rusya'ya nota vererek Boğazlar'ın müdafaasına iştirak etmesine karşı çıkmış, Rusların Boğazlar'a doğru genişlemesini istememişti. İngiltere de Rusya'ya nota vererek tepkisini göstermişti. Ardından Türkiye de notasını iletmişti.¹⁰⁶⁵ Bu süreçte Türk-Amerikan yakınlaşması Amerika'nın donanma gemilerinin İzmir'e gelmesiyle de belli bir ivme kazanmış oldu.¹⁰⁶⁶

Rusya'nın Türkiye üzerinde baskı oluşturmaya çalıştığı bu dönemde önce Milli Savunma Bakanı ardından da İçişleri Bakanı Sökmensüer Doğu bölgelerine bir gezi düzenlemişti. Sökmensüer burada faydalı tetkikler yapmıştı. Sökmensüer 12 gün boyunca şark illerinde incelemelerde bulunmuştu. Sökmensüer böylece, Sovyetler'in Boğazlar konusunda talepkar olduğu, doğudan isteklerde bulunduğu, Azerbaycan'a ordularını sevkettiği ve Türkiye sınırını İran bölgesinden de kontrol etmek istediği bir dönemde anlamlı bir seyahat yapmıştı. Sökmensüer bu incelemelerini bir rapora

¹⁰⁶³ Ruslar, 8.8.1946 tarihli bir nota ile Boğazlar rejiminin değiştirilmesini talep etmişlerdi. Bu notada asıl hedef Boğazlar'a ve dolayısıyla İstanbul'a üsler kurarak, tüm Anadolu'ya hâkim olmak, boğazların savunma sorumluluğu ve yetkisine haiz Türkiye'yi devre dışı bırakmaktı. Oysa Boğazlar Sözleşmesi olan Montreux Sözleşmesi 9.11.1936'da kesin olarak yürürlüğe girmiş, süresi 20 yıl olarak belirlenmiş, sözleşmenin değişmesi talebinin süre bitmeden imzacı ülkelere istenebileceği fakat buna kararı Boğazlar Konferansı'nın vereceği belirtilmişti. Rusya basit gerekçelerle bunu sadece Türkiye'den bir ortak olarak talep etmiş, imza koyan Amerika ve İngiltere ise dışarıda kalmıştı. Oysa aslında bu bir toprak talebidir ve Türkiye iktidarı ve muhalefetiyle bunu reddetti. Türk iç siyasetinde uzun süredir olmayan bir şekilde ortak bir konuda hemfikir olundu (Goloğlu, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi –IV*, s. 151-152. ; *Akşam*, 14 Ağustos 1946, Çarşamba, "Sovyetlerin İsteği Karşısında Memlekette Tam Bir Birlik Var," s. 1).

¹⁰⁶⁴ Karpat, *Osmanlı'dan Günümüze Asker ve Siyaset*, s. 207.

¹⁰⁶⁵ *Akşam*, 20 Ağustos 1946, Salı, "Amerikanın Rusyaya Notası," s. 1 ; *Akşam*, 22 Ağustos 1946, Perşembe, "Amerika Rus Yayılmasına Karşı Bir Plan Hazırladı," s. 1 ; *Akşam*, 24 Ağustos 1946, Cumartesi, "Rusyaya Cevabi Notamızın Metni," s. 1, 2.

¹⁰⁶⁶ *Akşam*, 22 Kasım 1946, Pazar, "Türk-Amerikan Dostluğu: İzmirliiler Bu Gün Amerikan Gemilerini Geziyorlar," s. 1.

dönüştürerek Bakanlar Kurulu'na sunulmaya hazır hale getirmişti.¹⁰⁶⁷ Cumhuriyet gazetesine verdiği demeçte halkın durumunu iyi gördüğünü, geçim işleri, hububat konusunun olumlu olduğunu, köy okullarında başarılı eğitim hayatının memnuniyet verici bulunduğunu, okul inşaatlarına devletin yardımının halkı memnun ettiğini belirtmişti. Bir muhabirin, askerî birliklerin bazı bölgelerde geri çekildiği ve bunu halkın takip ettiğine yönelik sorusuna, askerî yer değiştirmelerin zaman zaman normal olduğunu fakat bunu takip eden bir halk hareketinin bulunmadığını belirterek cevap vermiş, doğuda fevkalade bir durum görmediğini aktarmıştı.¹⁰⁶⁸

Bu gelişmelerin olduğu süreçte Türkiye'yi ve Balkanları tehdit eden Sovyetlerin baskın gücü komüniz etkili bir ideolojik işgal unsuru olarak kullanılabilir hale getirilmişti. Batı demokrasileri ve özellikle Amerika komünizm tehdidini geç algılamış, yine de 1947'den başlayarak Yunanistan ve Türkiye'yi Sovyetler'e karşı desteklemeye başlamıştı.¹⁰⁶⁹ Amerika'nın ve diğer batılı demokrasilerin bu tutumları Türkiye'de siyasal yönelimde yeni bir ivme oluşturmuştu. İnönü'nün 12 Temmuz'da açıkladığı beyannemesi yönelimi başlatmış oldu. 1940'lı yıllardaki gelişmeler doğrultusunda açıklanan 12 Temmuz Beyannamesi¹⁰⁷⁰ bir bakıma 21 Temmuz 1946 seçimleriyle kriz noktasına varan eski dönemin sonu ve yeni sürecin başlangıcıydı. 12 Temmuz Beyannamesi sürecini başlatan İnönü'nün beyannamesinin dile getirildiği tarih ABD'nin Türkiye'ye yardımının¹⁰⁷¹ da onay günüydü. Bu demokratikleşme sürecinin başlangıç tarihi bakımından anlamlıydı.

İnönü 12 Temmuz Beyannamesi'nde "*Ben devlet reisi olarak kendimi her iki partiye karşı müsdavi derecede vazifeli görürüm*" derken "*Sorumlu hükümetin huzur ve asayiş vazifesi münakaşa götürmez. Fakat meşru ve kanunî siyasî partilere karşı*

¹⁰⁶⁷ *Akşam*, 15 Ekim 1946, Salı, "İçişleri Bakanı Doğu'dan Ankara'ya Döndü," s. 1.

¹⁰⁶⁸ *Akşam*, 17 Ekim 1946, Perşembe, "İçişleri Bakanı'nın Son Seyahatine Dair Mühim Demeci," s. 2.

¹⁰⁶⁹ Armaoğlu, *a.g.e.*, s. 50.

¹⁰⁷⁰ İnönü, 18 Haziran 1936'da da bir beyanname yayınlamıştı. O beyannamede 1930'da yapılmaya çalışılan ve Serbest Fırka eliyle parti ve hükümetin denetlenmesi amacını güden anlayışın tersine bir anlayıştan söz edilmişti. Beyanname hükümet idaresinin kendi partisinin kendini denetlemesine karşı duruşu ve tahammülsüzlüğü olarak dile getirilmişti. Bu beyannamede dile getirilen anlayışa göre, Dâhiliye Vekili Genyönkur üyesi yapılarak parti genel sekreteri olmuş, vilayetlerde vali vilayet parti başkanı sıfatını almış, tüm sahalarda yüksek murakıp ve müfettişler görevlendirilmiş, bu göreve umumî müfettişler verilmişti. Beyanname İnönü'nün parti genel başkan vekili ve başvekil olduğu zaman yayınlanmıştı (Uran, *a.g.e.*, s. 248-249).

¹⁰⁷¹ *Akşam*, 12 Temmuz 1947, Cumartesi, "Türk-Amerikan Antlaşması," s. 1. ; *Akşam*, 13 Temmuz 1947, Pazar, "Türk-Amerikan Yardım Antlaşması İmza Edildi," s. 1, 2.

tarafsız, eşit muamele mecburiyeti siyasî hayat emniyetinin temel şartıdır” diyerek düşüncesini açıklamıştı.¹⁰⁷² Beyanname her iki parti tarafından memnuniyetle karşılanmış ve memlekette büyük akisler uyandırmıştı.¹⁰⁷³ 12 Temmuz Beyannamesi muhalefetin varlığını meşrulaştıran, devlet yönetiminin tarafsız olmasını ve her iki partiye adil davranılmasını isteyen bir beyannameydi.¹⁰⁷⁴ Refik Koraltan beyannamenin arka planında DP’yi çökertme planının yattığını ve gelişmelere göre de DP ileri gelenlerinin kurulacak istiklâl mahkemeleri eliyle ortadan kaldırılacağını düşündüğünü belirtmişti.¹⁰⁷⁵ Koraltan’a göre bunun birçok gerekçesi vardı. DP’nin güçlenmesi, Anadolu’da yer yer ihtilallerin başlayacağını düşünülmesi ve DP içine solcuların ve komünistlerin sızmış olması yönündeki düşünceler bu gerekçeler arasındaydı.¹⁰⁷⁶

12 Temmuz bildirisi veya beyannamesi olarak bilinen süreç önemli bir süreçti. 1946’da seçimler baskı, zorlama ve demokratik seçim anlayışına uzak bir şekilde yapılmış, şimdi de, 1947 başında seçim yeniden gündeme gelmişti. Yerel seçim özeliğindeki muhtar seçimleri yapılacaktı. DP seçimlere ilişkin talepler belirlemiş fakat CHP buna geç tepki vermişti. Bu durumu gerginleştirmişti. Seçim’de katılım az olmuş, fakat buna rağmen seçim olaylı, sorunlu ve aynı zamanda kanlı gelişmelere maruz kalmıştı. En önemli olay Aslanköy¹⁰⁷⁷ vakasıydı.¹⁰⁷⁸ Ayrıca,

¹⁰⁷² *Akşam*, 12 Temmuz 1947, Cumartesi, “İnönü’nün Beyannamesi,” s. 1, 2.

¹⁰⁷³ *Akşam*, 13 Temmuz 1947, Pazar, “İnönü’nün Beyannamesi Büyük Akisler Yaptı,” s. 1.

¹⁰⁷⁴ Zürcher, *Modernleşen Türkiye’nin Tarihi*, s. 311.

¹⁰⁷⁵ Refik Koraltan, *Tek Pari Devrinden 27 Mayıs İhtilaline Demokratlar: DP nin Kurucusu Anlatıyor*, Haz.: Kamil Maman, Timaş, İstanbul, 2013, s. 151-152.

¹⁰⁷⁶ Koraltan, *a.g.e.*, s. 152.

¹⁰⁷⁷ Eski adı Efrek olan Aslanköy, Toroslar’ın 1500 metrelik zirvesinde İçel’e 65 km mesafede yer alan bir yerleşim yeridir. İçel genel meclisinin 1923’de aldığı bir kararla, Millî Mücadele’deki başarı ve fedakarlıklarından dolayı bu adı almıştır. Yapılan seçimde DP’li Harun Yedigöz kazanınca bucak müdürü sonucu valiye bildirmiş, vali bunu kabul etmeyerek 566 oyla seçilen ve takip edenlerin 157 ve 53 oy aldığı seçimi bucak müdür önünde tekrar yaptırmak istemişti. Fakat seçim sonucu değişmemişti. Bu sefer vali jandarma komutanını köye göndererek seçimi bir kez daha onun önde tekrarlatmak istedi. Kendi yöntemiyle seçimi yapmak isteyen ve sandığı almaya çalışan komutana halk başöğretmen evi önünde karşı durarak kadın ve erkekleriyle eylem yapmış, seçim sandığını korumak istemişti. Küçük yaralanmalar sonucu jandarma komutanı geri dönerek durumu valiye bildirdi. Vali bunu isyan kabul ederek durumu üst makamlara aktarmış ve Silifke’den jandarma okulu taburunu ve Mersin’den de jandarma bölüğünü bir yarbay emrinde köye sokmuştu. Durumu öğrenen DP il başkanı köye hemen avukat göndermiş, avukatın uyarısıyla köylü gelen askerî nezaketle karşılamıştı. Süngülerin gölgesinde seçim yeniden yapılmıştı. Bu sefer CHP adayı ve daha önce 157 oy alan Hasan Dünder seçilmiş oldu. Halktan 45 kişi tutuklanmış ve toplamda kadın ve erkeklerden oluşan 92 kişi mahkemeye verilmişti. Mahkeme yargılamaları Konya Ağır Ceza Mahkemesi’nde yaptı. Olay yurt çapında duyulmuş ve tutuklulara yardımlar gönderilmişti. Toplam otuz iki avukat davayı üstlenmişti.

İsparta Senirkent ve İzmir Mordoğan'da da önemli olaylar ve tazyikler olmuştu. Baskı ve cebir önemli düzeylerdeydi.¹⁰⁷⁹ DP aday ve örgütleri yoğun baskı altında bu süreci aşmanın yollarını aramışlardı.¹⁰⁸⁰

1947'nin ilk aylarında yurt gezilerine çıkan DP'liler Mersin, Adana, Kütahya ve birçok yerde halkın önüne çıkmış ve büyük sevgi gösterileri ile karşılanmıştı. Celâl Bayar, Mersin'de "özgürlük kokuludur" diye Aslanköy'lü kadının verdiği çiçeği almış, Adana'da "pamuğu biz yetiştiriyoruz ama giyecek don bulamıyoruz, bizim sahibimiz yok mu" diyen Adana'lıya sahip çıkmaya çalışmıştı. Yurt gezilerine devam eden DP'lilere karşı hükümet engellemelerle karşı koymaktaydı. DP başkanı Bayar, Bandırma mitinginde polisin halkı dağıtması nedeniyle, konuşma yapamamıştı. Menderes'in İzmir DP Bornova örgütündeki konuşması ise Ulus gazetesi tarafından Meclis meşruiyetine hanel getirecek nitelikte görülmüş, buna dayanarak Menderes hakkında soruşturma başlatılmıştı. Tasvir ve Demokrasi gazeteleri sıkıyönetim komutanlığınca süresiz kapatılmış, basımevleri mühürlenmiş, İzmir'de yayımlanan Yeni Asır ve Demokrat İzmir gazeteleri ile Ankara'da yayımlanan Kuvvet gazeteleri hakkında soruşturma açılmıştı. Dava İzmir'e taşınarak sorumlu addedilenler tutuklanmıştı.¹⁰⁸¹

Gergin ortam içinde iki parti ilişkileri adeta kopma noktasına gelmiş ve 1947 milletvekili ara seçimlerinden beri süren gerginlik zirveye çıkmıştı. Bayar'a göre bir buçuk yıldan beri sürdürülen aralıksız iktidar baskısı, iktidar ve muhalefet arasındaki bütün sosyal ipleri koparmak üzereydi. İnönü mevcut durumu görerek ve uzun soluklu görüşmeler yaparak 12 Temmuz Beyannamesi ile duruma müdahale etmek zorunda kalmıştı.¹⁰⁸² Zaten 1940'ların ortalarına gelindiğinde CHP içindeki aşırılar İnönü'nün gözünde prestij kaybetmeye başlamışlardı. İnönü'nün görünürdeki amacı

Kenan Öner, Hamit Şevket İnce ve Osman Şevket Çiçekdağ da bunlar arasındaydı. Aylarca süren mahkeme, köye isyan gerekçesiyle ilk varan müfreze başındaki jandarma teğmeninin isyancı bir durum görmediğini söylemesiyle yeni bir boyuta dönüşmüş ve savcı sanıkların beraatini istemişti. 10.10.1947'de sanıklar serbest bırakılmıştı. Ardından 11.11.1947'de tüm sanıklar beraat etmişti. (Goloğlu, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi –IV*, s. 201-203).

¹⁰⁷⁸ Goloğlu, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi –IV*, s. 201.

¹⁰⁷⁹ Koraltan, *a.g.e.*, s. 131-132.

¹⁰⁸⁰ Goloğlu, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi –IV*, s. 203.

¹⁰⁸¹ *A.g.e.*, s. 204, 205.

¹⁰⁸² *A.g.e.*, s. 207.

CHP ve DP gibi partiler arasında karşılıklı güven ve saygıyı sağlamaktı.¹⁰⁸³ Bu temelde Recep Peker Hükümeti ile zirveye çıkan iktidar sertliğinin yumuşatılması olarak algılanırken hem başbakanlığa kadar yükselen Peker için hem de onun hükümetinin İçişleri Bakanı olarak siyasetteki zirve noktasına çıkmış olan Sökmensüer için önemli bir dönemeçti.

Sökmensüer devlet yönetimindeki uzun soluklu görevlerinden sonra siyasete girmiş ve siyasette üstlendiği görevleri de işbirliği ve şahsi inisiyatifleriyle belli bir noktaya kadar taşımıştı. Fakat onun siyasete girdiği dönem, genel anlamda dünyanın olduğu gibi, Türkiye'nin de çıkmazlar içinde boğuştuğu bir dönemdi. Sökmensüer, bürokraside olduğu gibi kalın çizgilerle çizilmiş alanlara sahip olmayan siyasî sahada önemli görevler üstlenmiş ve bu görevleri titizlikle yerine getirmeye çalışmıştı.

II. ŞÜKRÜ SÖKMENSÜER'İN SİYASETE GİRİŞİ, SİYASİ FAALİYET VE MÜCADELELERİ

Sökmensüer, siyaset hayatına fiili olarak 1942 yılında başlamıştı. Birçok açıdan çalkantılı, dönüşümün hızlı, seçeneklerin oldukça fazla olduğu bir dönemde siyasete girmek veya siyasetin içinde olmak oldukça zor bir tercihti. Sökmensüer, İaşe Müsteşarlığı'nın kaldırılmasından sonra siyasete girmiş ve 9 Ağustos 1942'de Erzincan'dan milletvekili seçilmişti. VI. dönem ara seçimlerinde Erzincan'dan milletvekili olan Sökmensüer 1943 yılında yapılan VII. Dönem milletvekilliği seçiminde yeniden Erzincan milletvekili olmuştu. 1946 yılında yapılan VIII. Dönem Meclis seçimlerine Gümüşhane'den aday gösterilmiş ve CHP Milletvekili sıfatıyla Ankara'ya gönderilmişti. Sökmensüer bu seçimden sonrası kurulan hükümette İçişleri Bakanı olmuştu.¹⁰⁸⁴ 05.08.1946 tarihinde Meclis'e katılan Sökmensüer 107524 seçmenden oy kullanan 92744 seçmenin 73731'inin oyunu almıştı.¹⁰⁸⁵

Erzincan milletvekili olarak Meclis'e giren Şükrü Sökmensüer'in düşüncesinde “yüksek Meclis millî iradenin yegane kaynağıdır. Büyük Millet Meclisi'nin vereceği karar Türk Milletinin malıdır. O hiç kimsenin malı değildir.

¹⁰⁸³ Heper, *a.g.e.*, s. 143.

¹⁰⁸⁴ Çufalı, *a.g.e.*, s. 473. ; İnan, *Tarihe Tanıklık Edenler, “Şükrü Sökmensüer”*, s. 100.

¹⁰⁸⁵ Çufalı, *a.g.e.*, s. 472.

Üzerinde hiç kimsenin tasarruf hakkı yoktur.”¹⁰⁸⁶ Sökmensüer, üzerinde hiç kimsenin tasarruf hakkı olmadığını söylediği Meclis’te 7 Ağustos 1946 ile 5 Eylül 1947 tarihleri arasında siyasetteki en parlak dönemini yaşamıştır. Bu tarihler arasında Recep Peker hükümetinde İçişleri Bakanı olarak görev yapmıştır. Bakanlık görevinin sona ermesinin ardından, 5 Kasım 1947’de TBMM Ekonomi Komisyonu üyeliğine seçilen Sökmensüer bu görevini 5 Aralık 1948 tarihine kadar sürdürmüştür. 7 Kasım 1949 tarihinde itibaren İçişleri Komisyonu üyeliği de yapan Sökmensüer 1950 yılında yapılan ve Türkiye’nin ilk serbest çok partili seçimi özelliğine haiz seçimlerde Gümüşhane’den aday olmuş fakat kazanamamıştır.¹⁰⁸⁷

Şükrü Sökmensüer, bakanlık döneminden önce de önemli görevler yapmıştı. Siyasete ilk olarak Müstakil Grup içinde başlayan Sökmensüer bir süre burada bulunmuş ve grubun önemli bir üyesi olarak çalışmıştı.¹⁰⁸⁸ Meclis İçişleri ve Savunma komisyonunda görev yapan Sökmensüer 1946 yılı içinde Milli Savunma Komisyonu başkanlığına seçilmiş ve burada önemli çalışmalarda bulunmuştu.¹⁰⁸⁹

Sökmensüer 1950 seçimlerinde Meclis’e girememişti. 1954 seçimleri öncesinde Ankara merkez ilçe başkanlığı görevini yerine getiren Sökmensüer seçimlerde aday olmak istemesine rağmen aday gösterilmemişti. Sökmensüer yapılan aday belirleme çalışmaları sonrası liste dışı kalmıştı. 1954 seçimlerinde Sökmensüer ve aynı şekilde birçok çalışma arkadaşının da liste dışı bırakılması CHP’ye başarılı bir seçim sonucu getirmemişti. Recep Peker hükümetinde yer alan, DP’ye karşı başarısız olarak addedilen bu dışlanmış kadronun yerini alanlar da bu yarışta muvaffak olamamışlar, iktidar sıralarına geçememişlerdi.

A. Tek Parti Dönemi’nde Parti İçi Muhalefet: Müstakil Grup ve Otuzbeşler

1. Müstakil Grup

Atatürk 1937’de Celâl Bayar ile liberalleşme kanalını güçlendirmek istemişti. İnönü bu süreçte devre dışı bırakılmıştı. Fakat, Atatürk’ün ölümü ile süreç

¹⁰⁸⁶ *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre VI, Cilt 30, 26. İnikat, (11.1.1943), s. 115.

¹⁰⁸⁷ Çufalı, *a.g.e.*, s. 473.

¹⁰⁸⁸ TTK Arşivi BK 4-3/3, s. 154.

¹⁰⁸⁹ TTK Arşivi BK 5-3/10-A, s. 126. ; TTK Arşivi BK 4-3/3, s. 154.

tamamlanamadı. Zira süreç devlet-parti işlerini düzenleyerek liberal anlayışın yerleşmesini öngörüyordu.¹⁰⁹⁰ İnönü 11 Kasım 1938’de Cumhurbaşkanı seçilince siyasette yeni bir arayışa girmişti. Beşinci parti kongresinde, yani 29 Mayıs-3 Haziran 1939 sürecinde, parlamentoda hükümet siyasetini eleştirecek bir grubun parti içinde oluşturulmasını sağladı.¹⁰⁹¹ Müstakil Grup adı altında oluşturulan bu grup istenilen vicdani hassasiyetle çalışmadı. İstenilen liberalleşme sağlanamamıştı. İnönü liberalleşme isteğine dönük çalışmalara 1940’lı yılların ilk yarısında savaş nedeniyle ara vermek zorunda kalmıştı. 1945 yılına gelindiğinde İnönü’nün liberalleşme düşüncesi yeniden canlanmaya başlamıştı. İnönü’de muhalefeti güçlendirme ve böylece tek adamlığı zayıflatarak tarafsız konumda kalma isteği oluşmuştu.¹⁰⁹² Meclis’te ve siyasette muhalefetin simgesel göstergesi olan Müstakil Grup, CHP söyleminde parti iç özeleştirisi yapması için teşvik edilen ve bu amaçla kurulan bir gruptu. Fakat bu grup simgesel muhalefet ve eleştirinin ötesine geçememişti.¹⁰⁹³

Her ne kadar savaş nedeniyle tam olarak görevini ifa etmesine olanak bulunmasa da, Müstakil Grup¹⁰⁹⁴ 1939 tarihli kurultaydaki en önemli kazanımlarından biriydi.¹⁰⁹⁵ Bu grup tek parti sistemi içinde kalındığında bir denetleme organı olarak düşünülmüştü.¹⁰⁹⁶ Fakat grubun çalışma ve denetleme mekanizması dar bir alana sıkıştırılmıştı. CHP Meclis grubunda sadece dinleyici olabilen, parti kesin kararları alınışında görüş bildirme hakkı olmayan, sadece görüş ve önerileri Meclis zabıtlarına geçebilecek ve bir ölçüde de basında yer alabilecek olan bir özelliğe sahipti. Müstakil Grup’un asıl başkanı İnönü’ydü. Böylece, İnönü

¹⁰⁹⁰ Ahmad, *Modern Türkiye’nin Oluşumu*, s. 88.

¹⁰⁹¹ Ahmad, *Modern Türkiye’nin Oluşumu*, s. 89.

¹⁰⁹² Heper, *a.g.e.*, s. 17.

¹⁰⁹³ Ahmad, *Demokrasi Sürecinde Türkiye 1945-1980*, s. 23.

¹⁰⁹⁴ Müstakil grup kurma kararından önce, seçmenlerin tercihlerini, tercih haklarını kullanmaları için 1931 ve 1935’de CHP üyesi olmayan adayların seçilmesine imkân tanıyan” müstakil mebusluk” uygulaması başlatılmış, 1931’de 22 seçim bölgesinde 30, 1935’de 16 seçim bölgesi için 16 müstakil adaylık belirlenmişti. Ancak 1939 Mayıs’ında CHP toplantısında (beşinci kurultay) müstakil mebusluk uygulamasından sonra parti bünyesinde bir müstakil grup kurulması öngörülmüştü (Unat, “a.g.m.”, s. 842, dipnot ; Ayrc. bkz., Esat Öz, *Tek Parti Yönetimi ve Siyasal Katılım 1923-1945*, Gündoğan Yayınları, Ankara, s. 170-172).

¹⁰⁹⁵ Koçak, *Türkiye’de Milli Şef Dönemi 1938-1945*, C. II, s. 72.

¹⁰⁹⁶ *A.g.e.*, s. 79. ; Heper, *a.g.e.*, s. 170.

hem CHP'nin hem de hükümetin politikalarını oluşturuyor ve yönlendiriyordu. Bir yandan da bu politikanın hangi ölçüde ve ne yönden eleştirileceğini Müstakil Grup aracılığıyla sağlayabiliyordu.¹⁰⁹⁷

1939 CHP Büyük Kurultayı'ndan birkaç gün önce Gümrükler Bakanlığı'ndan istifa ettiren Ali Rıza Tarhan, Müstakil Grup'un başkanı olmuş ve grubun feshine kadar bu görevi sürdürmüştü. Müstakil Grup başkanı doğrudan doğruya CHP başkanı İnönü'ye bağlıydı.¹⁰⁹⁸ Bu grup illerde bir muhalefet partisinin alacağı rol için başlangıç hamlesiydi. Tarhan, partinin en güzide ve en değerli unsurlarını seçerek İnönü'nün izniyle grubuna almıştı. Grubun amacı Meclis'i çeşitli partiler rejimine alıştırmaktı.¹⁰⁹⁹ Bu aslında İnönü'nün demokratik idealine temkinli ve kontrollü geçişinin ilk adımı olarak görülmüştür.¹¹⁰⁰

Sökmensüer, Müstakil Grup'ta, grubun kurulmasından yaklaşık dört yıl sonra Erzincan milletvekili olarak yer almıştı.¹¹⁰¹ Sökmensüer, Müstakil Grup'ta yer almasını şu şekilde açıklamıştır:

*“Sene 1943. Bahçelievler kulübünde arkadaşlarla oturuyoruz. Memleket meseleleri üzerinde fikir teati ediliyor. Bir aralık ben şöyle söyledim: ‘Arkadaşlar, tek parti konuşmaz ve konuşamaz’. Bu ifade neticesi olacak ki ben Müstakil Grup'a verilmiş oldum.”*¹¹⁰²

Sökmensüer, Müstakil Grup'ta zaman zaman tartışmaların oluşunu ve böylece burada konuşan bir grup oluştuğunu, kendisinin de konuşan bir milletvekili olduğunu belirtmişti. Mevcut durumda CHP'nin konuşamayacağı birçok konunun burada ele alınabildiğini söylemişti.¹¹⁰³

Sökmensüer'in Müstakil Grup'a girişi CHP Altıncı Büyük Kurultayı'nın 15 Mayıs 1943 tarihinde İnönü'nün tebliği sonucu toplantıya çağırılmasıyla olmuştu. Kurultay 8 Haziran 1943 tarihinde Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nde toplanmıştı.

¹⁰⁹⁷ Osman Akandere, “1939-1946 Yılları Arasında Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde Bir Denetleme ve Kontrol Organı Olarak Müstakil Grup'un yapısı ve İşlevleri”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi* (7), s. 309. ; Koçak, *Türkiye'de Milli Şef Dönemi 1938-1945*, C. II, s. 79-80.

¹⁰⁹⁸ Uran, *a.g.e.*, s. 289. ; Heper, *a.g.e.*, s. 170.

¹⁰⁹⁹ Uran, *a.g.e.*, s. 289.

¹¹⁰⁰ Heper, *a.g.e.*, s. 170.

¹¹⁰¹ Payaslı, “Tek Parti İktidarından Doğmuş Bir Denetim Organı: Müstakil Grup 1939-1946”, s. 188 ; Cemil Koçak, “Siyasal Tarih 1923-1950”, Ed.: Sina Akşin, *Türkiye Tarihi 4; Çağdaş Türkiye 1908-1980* içinde, Cem Yayinevi, İstanbul, 1992, s. 127-128.

¹¹⁰² *Tasvir*, 19 Kasım 1948 “Sökmensüer'in Cevabı” (TTK Arşivi BK 4-3/1, s. 95).

¹¹⁰³ *Tasvir*, 19 Kasım 1948 “Sökmensüer'in Cevabı” (TTK Arşivi BK 4-3/1, s. 95).

Kurultay toplamda altı gün sürmüştü. Bu toplantılar sonunda oluşturulan yeni Müstakil Grup içinde Erzincan Mebusu Sökmensüer de vardı. Müstakil Grup üyeleri İnönü tarafından hazırlanan aday listesinin kurultaya sunulması sonucu ittifakla seçilmişti.¹¹⁰⁴ CHP Altıncı Büyük Kurultayı'nda, üye sayısı ve idare heyetinde bazı değişiklikler olmuş, yeni üyeler İnönü tarafından belirlenmişti. Üyeler Kurultayın ittifakıyla kabul edilmiş ve üye sayısı 21'den 35'e çıkarılmıştı.¹¹⁰⁵ Fakat yeni seçilen Müstakil Grup üyeleri de II. Dünya Savaşı'nın etkisi ve tek parti döneminin keskin ve sert yönetim anlayışı içinde görevlerini tam olarak yapamamıştı. Savaşın sona ermesinin ardından toplanan 1946 CHP Olağanüstü kurultayında grubun kaldırılmasıyla milletvekilleri serbest kalmışlardı. Sökmensüer bu son aşamadan önce gruptan ayrılarak yerini Erzurum milletvekili Münir Hüsrev Göle'ye bırakmıştı.¹¹⁰⁶

Sökmensüer Müstakil Grup üyesi iken önemli çalışmalar yapmış, bu dönemde Milli Savunma Komisyonu üyeliğinde bulunmuştu. Sökmensüer, millî savunma işleri hakkında, 9.1.1946 tarihinde grubun yaptığı oturumda, yeni bir rapor hazırlamak için görevlendirildiklerini¹¹⁰⁷ belirtmiştir.¹¹⁰⁸ Bu rapor öncesinde Müstakil Grup Başkanlığı'na verilen değerlendirme yazısında ve ardından da hazırladıkları raporda¹¹⁰⁹ çok önemli noktalara değinilmişti. Bu rapor, dünyadaki gelişmeleri, teknolojinin hızla yükselmesini, savaşların kaçınılmaz olarak milletlerin mukadderatında yer bulacağını, yok edici ve savunmayı imkânsız savaş teknolojilerinin varlığını ve Türkiye'nin bütün bu şartlarda iyi bir millî savunma ağı kurması gerektiğini belirtmekteydi. Ordunun ve millî savunma kaynaklarının durumunu tahlil eden yazı, millî seferberlik teşkilâtı oluşturma, ordunun iç durumunun tetkiki ve takibi, ordunun talim ve terbiye işleri, subay ve erlerin ekonomik, ruhi ve diğer yönlerden takibi, levazım işleri gibi millî savunmayı ve genel anlamda da ülkenin güvenliğini ilgilendiren ana ve ilişkili tüm konuları ele

¹¹⁰⁴ Koçak, *Türkiye'de Milli Şef Dönemi 1938-1945*, C. II, s. 328.

¹¹⁰⁵ Akandere, "a.g.m.", s. 305, 312 ; Payaslı, "Tek Parti İktidarından Doğmuş Bir Denetim Organı: Müstakil Grup 1939-1946", s. 188.

¹¹⁰⁶ Ahmad, *Demokrasi Sürecinde Türkiye 1945-1980*, s. 30.

¹¹⁰⁷ Şükrü Sökmensüer (Erzincan), Zeki Soydemir (Erzurum), Haldun Sarhan (Manisa).

¹¹⁰⁸ TTK Arşivi BK 16-3/51, s. 3.

¹¹⁰⁹ TTK Arşivi BK 16-3/51, s. 3-16.

almıştı.¹¹¹⁰ Sonuçta yapılan değerlendirmelere göre, bu raporda açıklanan inanışların uygulanmasının, kökleri çok derinde olan bir düzeni baştan başa değiştirmek özelliği gösterdiği belirtilmişti. Fakat risklere rağmen ana hedeflerin belirlendiği, bunlara ulaşmanın ise elzem olduğu dile getirilmişti. Başta Sökmensüer olmak üzere raporu hazırlayanlar şu tekliflerde bulunmuşlardı:¹¹¹¹ Yüksek Müdafaa Meclisi'nin Milli Savunma Kurulu'na dönüştürülmesi, Millî Seferberlik dairesinin kurulması, Genelkurmay'a bağlı Milli Savunma Araştırma Teşkilî'nin kurulması, topyekun bir savaşa göre teşkilâtlanması, atom devri kaidelerince ordunun teçhizatlanması, gençleştirilmesi, levazım sınıfının kaldırılması ve yerine devlet alım ve satım kurulunun kurulması, askerî adliyenin kaldırılıp, adalet bakanlığı bünyesine alınması, askerî sağlık teşkilâtından bütün milletin yararlanması, kadınların da ordu hizmetine alınması, yedek subaylara generalliğe kadar terfi imkânının sağlanması, askerlik dairesi hizmetlerinin nüfus dairelerine devri, askerlik müddeti, başkomutanlık meselesi, üniforma konuları, teftişlerin içeriği gibi konulara değinilmişti. Kan ve din ayrılığı düşünülmezsizin tek bir millet vücuda getirecek anlayışın oluşturulmasına yönelik çalışmalar önerilmişti.

Sökmensüer, Müstakil Grup üyesiiken Meclis'te Erzincan milletvekili olarak bulunuyordu. Bu nedendir ki ülkenin genel meseleleriyle ilgilendiği gibi seçim bölgesi olan Erzincan'ın yerel meseleleriyle de alakadar olmuştu. Bunu, onun CHP Genel Sekreterliği'ne yazdığı ve 19.7.1945'de başladığı gezinin raporunda görmek mümkündür.¹¹¹² Sökmensüer bundan önce 1942-43¹¹¹³ yıllarında da bölgede incelemelerde bulunmuş ve gözlemlerini partiyle paylaşmıştı. Sökmensüer 1945'de tatil fırsatını bölgeyi gezmek, incelemek ve temel meseleleri tespit etmek için değerlendirmişti. Bu gezide halkevi, halkodaları, pazar yerleri ve halkın toplu bulunduğu her yerde çifçi, esnaf, tüccar, serbest meslek erbabı ve memurlar olmak üzere türlü iş adamlarıyla bir araya gelmişti. Parti ve halkevleri ile odalardaki arkadaşlarıyla sıkı temas kurduğunu ve çeşitli konuları konuşarak özellikle günlük konularda karşılıklı sorular ve bunlara verilen cevaplarla geçen bir gezi yaptığını

¹¹¹⁰ TTK Arşivi BK 16-3/51, s. 3, 5,11.

¹¹¹¹ TTK Arşivi BK 16-3/51, s. 16.

¹¹¹² TTK Arşivi BK 6-3/12, s. 97-105.

¹¹¹³ Bu raporlar özellikle bölgede deprem ve sonrası ortaya çıkan inşaat, barınma konuları ve halkın fakirliğinin ele alındığı raporlardır. Buna dayalı olarak da halka verilmesi gereken destekler ve diğer yardımlar konusuna değinirler (TTK Arşivi BK 6-3/12, s. 103).

belirtmişti.¹¹¹⁴ Bu sorular, Sovyet Rusya'nın Türkiye'den istekleri, toprak dağıtımı hakkındaki kanun¹¹¹⁵ ve özellikle 17. maddesi, geçim zorluğu meselesi ve fiyatlar, Erzurum-Erzincan-Refahiye-Sivas yolu, Erzincan'ın hububat durumu ve ziraat meseleleri ile hayvancılık ve sanayi konuları, yeni Erzincan'ın inşa konusu, şahısların şahsi işleri, devlet kapısında parasız iş yapılamaması algısı, işsizlik, halkevleri, halkodaları, köy okulları gibi konulara yönelikti. Bunlara çözüm önerileri Sökmensüer tarafından aktarılmıştı.¹¹¹⁶ Erzincan Raporu'nun son kısmında ildeki siyasî durum ve CHP'nin örgütsel durumu ele alınmış, buna göre Sökmensüer parti teşkilâtını bu gezide daha canlı bulduğunu belirtmişti. Parti teşkilâtının idarî heyetlerinin güvenilir ve daha da kuvvetlendirilmiş olduğunu ifade etmişti.¹¹¹⁷

2. “Otuzbeşler” Muhalefeti

İkinci Dünya Savaşı şartları içinde halkın sıkıntıları ve bu sıkıntılara çözüm arayışına dönük siyasî hareketlenme önemli bir ivme kazanmaya başlamış, CHP içinde önemli bir muhalif taraf oluşmuştu. Bu hareketlenme Müstakil Grup'un kaldırılmasından çok sonra Recep Peker'e karşı -ki o zaman başbakandır- Ağustos 1947'de başlamıştı. Nihat Erim önderliğinde başlayan bu hareket, tek parti zihniyeti ile demokratik zihniyet arasındaki mücadeleye de örnek olabilecek olan Otuzbeşler hareketidir.¹¹¹⁸ Otuzbeşler hareketi şüphesiz CHP'nin çok partili hayata geçiş sürecindeki değişimini tetikleyen en önemli ivme kazandırıcı unsurlardan biri olmuştur.

“Otuzbeşler” muhalefeti İnönü'nün, Peker'in güç oluşturma sürecini yıkma girişimini sağlayacak bir hizipti. Başında Nihat Erim bulunuyordu. Erim, İnönü ile sıklıkla görüşen ve CHP için geleceğe hazırlanan bir imaja sahipti. Otuzbeşler muhalefet için makbul bir oluşumdu. Otuzbeşler dışında olanlar müfritler olarak

¹¹¹⁴ TTK Arşivi BK 6-3/12, s. 97.

¹¹¹⁵ Sökmensüer, 18.7.1945'de parti genel sekreterliği emriyle Erzurum'a gitmişti. Burada topraksız veya yeter toprağı olmayan çiftçiyi topraklandırma kanunu konusunda halkı bilgilendirme çalışmaları yapmıştı (TTK Arşivi BK 6-3/12, s. 106-107).

¹¹¹⁶ TTK Arşivi BK 6-3/12, s. 98-105.

¹¹¹⁷ TTK Arşivi BK 6-3/12, s. 104-105.

¹¹¹⁸ Unat, “a.g.m.”, s. 839.

belirtilen ve gözden düşürülmeye çalışılan kesimdi.¹¹¹⁹ Bu müfrit olarak nitelenen kesim 1935 kurultayı ile kendisine bir hareket alanı açan gruptu. 1935 kurultayı Kemalizm prensiplerini resmi olarak benimseyen, partinin özelliklerini devletin özellikleri¹¹²⁰ haline getiren taraftı. Aslında İnönü 1935’de kurultaya giderken parti tüzüğünde bir değişiklik planlamıştı. Bu amaçla Peker’i faşist İtalya ve nazist Almanya’ya göndermişti. Döndüğünde tüzük hazırlanarak Atatürk’ün onayına sunuldu. İnceleme yapan Atatürk, Meclis üzerinde yeni bir konsey tarif eden bu sisteme karşı çıkmıştı. Ayrıca bu sistemin kabuledilemez olduğunu, bunu düşünmenin zorbalık olacağını, kendisinin tek partili sisteme ne deni rahatsız olarak tahammül etmek zorunda olduğunu belirtmişti. Mustafa Kemal Atatürk bu tüzük hakkında kurultayda değişiklikler yaptırmış olsa da metin tam anlamıyla değiştirilememişti. Bunun sonucu olarak Türkiye Cumhuriyeti 1935’deki kurultayda bir parti devleti olarak kabul edilmişti.¹¹²¹ CHP’deki liberal kanadı tasfiye sürecinin 1935’den başlayarak devam eden çizgisi, yeni bir oluşum olan Otuzbeşler’in karşısında 1935’deki kadar güçlü durmakta zorlanmaya başlamıştı. Zira, 12 Temmuz beyannamesi ile İnönü bu liberal anlayışa yakın hareket edeceğini hissettirmeye başlamıştı. Otuzbeşler grubu olarak bilinen ve daha ılımlı bir politikadan yana olan bu grup, Nihat Erim ve arkadaşları olarak CHP içinde etkin olmak amacıyla, görüşlerini Ulus gazetesinde açıklamaya başlamıştı. Bu durum Falih Rıfkı Atay’ı Ulus gazetesinden koparmıştı. Zira ona göre Otuzbeşler muhalefetle işbirliği yapmakta ve böylece CHP’yi yıkmakta kararlıydı.¹¹²² Oysa 12 Temmuz beyannamesi DP içinde de ayrı fikirlerin oluşmasına neden olmuştu. Fuat Köprülü ve arkadaşları bunu desteklerken Hikmet Bayur ile aşırı kanat 12 Temmuz beyannamesine güvenmediklerini ilan etmişti. Bunun, demokrasinin ruhunu öldüreceğini ve bu nedenle de kabul edilemeyeceğini belirtmişlerdi.¹¹²³

¹¹¹⁹ Uran, *a.g.e.*, s. 383.

¹¹²⁰ Partinin yeni programında üçüncü madde “ Türkiye, ulusçu, halkçı, devletçi, laik ve devrimci bir cumhuriyettir” şeklindedir (Demirel, *Tek Partinin İktidarı*, s. 209).

¹¹²¹ Ünal Tanık, “Atatürk’ün tepesini attıran öneri,” (Erişim) <http://www.haber7.com/yazarlar/unal-tanik/421336-ataturkun-tepesini-attiran-oneri>. 09.02.2016 ; Aydemir, *İkinci Adam 1884-1938*, C.I, s. 490.

¹¹²² Kabacalı, *a.g.e.*, s. 212. ; *Cumhuriyet*, 16 Kasım 1947.

¹¹²³ Kabacalı, *a.g.e.*, s. 212. ; *Kuvvet*, 27 Temmuz 1947.

Bu süreçte CHP üç gruptan¹¹²⁴ oluşan bir yapıya sahipti. Birinci grup beyannameye karşı olan ve olumsuz bulan Peker ve bir kısım milletvekillerinden oluşuyordu. İkinci grup Faik Ahmet Barutçu'nun¹¹²⁵ etrafında yer alanlardan müteşekkildi. Bunlar, Peker ve grubunu, bu beyanname sonrası, İnönü'ye karşı bir muhalefeti de örgütleyerek partiyi ele geçirmek isteyenler olarak tanımlamakta ve onlara cephe almaktaydı. Üçüncü grup ise mutediller olarak Nihat Erim ve Tahsin Banguoğlu gibi beyannameyi destekleyen ve demokrasi sürecine el vermek isteyen gruptu. Bunlar da sürecin işleminde Peker'i engel görmekteydi.¹¹²⁶ Oysa Peker, 26 Ağustos 1947'deki Meclis grup konuşmasında 12 Temmuz beyannamesinden yana durduğunu ve kendi hükümetinin amacının da demokratik yaşamı yerleştirmek ve geliştirmek olduğunu ifade etmişti.¹¹²⁷ 8 saatlik toplantı önemli tartışmalara sahne olmuş ve bunun sonunda açık oylama ile güvenoylaması yapılmak zorunda kalmıştı. 303 milletvekili hükümete ve dolayısıyla Recep Peker'e güvenoyu verirken 35 milletvekili güvensizlik oyu belirtmişti. Güvensizlik oyu verenler çoğunlukla genç¹¹²⁸ ve aydın kimlikli milletvekilleri idi.¹¹²⁹

İsmet İnönü bu beyanname ile yeni sisteme, yani çok partili hayata katkı vermek istemişti. İnönü kendi partisinden olan bir hükümete karşı muhalefeti destekleyen bir konumda bulunuyordu. Onun isteği Peker'in bu yeni duruma alışması ve ya en azından bunu kabullenmesiydi. İnönü beyannamesini Peker ve Celâl Bayar'la görüştüğten sonra açıklamış, buna göre iki parti arasındaki temel şart olarak emniyetin yerleşmesi istenmişti. Bu emniyet İnönü'ye göre memleketin

¹¹²⁴ Bu gruplar değişik kişilerce değişik adlarla da zikredilmektedir. Metin Toker'e göre, Pekerciler, Faik Ahmet Barutçu ve etrafındakiler ile Otuzbeşler olarak ayrılmışlardı. Nihat Erim ise Pekerciler, (20-30 kişi), Şevket Rasih Hatiboğlu ve arkadaşları (6-7 kişi) ile Otuzbeşler şeklinde belirtmişti. (Unat, "a.g.m.", s. 852, dipnot).

¹¹²⁵ Faik Ahmet Barutçu; Avukat, gazeteci ve siyasetçi. Barutçu Millî Mücadele döneminde İstikbâl gazetesini çıkarmıştır. Trabzon'da yayınlanan ve Millî Mücadele'ye destek olan İstikbâl gazetesi 1918-1925 yılları arasında yayınlanmıştır.

¹¹²⁶ Unat, "a.g.m.", s. 852.

¹¹²⁷ Unat, "a.g.m.", s. 854. ; *Ulus*, 29 Ağustos 1947 ; *Cumhuriyet*, 29 Ağustos 1947.

¹¹²⁸ Otuzbeşler grubu, büyük oranda, Memduh Şevket Esendal tarafından yapılan çabalarla Meclise girmiş olan genç vekillerden oluşuyordu. Bunlar çoğunlukla 20. yüzyılda doğmuş ve Kemalist rejimin eğitim kurumlarında, özellikle yüksek öğrenimlerini tamamlamış, böylece Kemalist bakışı bilen ve onun demokratik içeriğini özümsemiş olan aydınlardan oluşmuştu. (Unat, "a.g.m.", s. 858).

¹¹²⁹ "A.g.m.", s. 855.

emniyetiydi. İnönü bunu oldukça önemsiyordu.¹¹³⁰ Peker bu yeni yaklaşıma direnince parti içi muhalefet artmaya başlamıştı. Yaklaşık iki ay içinde kendisine yönelik muhalefetin artması sonucu Peker istifa etmişti.¹¹³¹ Bu dönemin sonuna yakın bir zamana kadar Sökmensüer İçişleri Bakanı olarak görev yapmıştı. Otuzbeşler, CHP içinde hem gençleri hem de liberalleri temsil eder gözüken bir grup olarak hükümetin 9 Eylül 1947’de istifasını sağlamıştı.¹¹³²

Bu istifa öncesinde CHP içinde önemli gelişmeler yaşanmıştı. Özellikle 10 Mayıs 1947 İngiltere gezisi bu bakımdan önemli olmuştur. Bu geziye heyet olarak CHP ve DP’den milletvekilleri katılmış, heyette CHP’den Hüseyin Cahit Yalçın, Nihat Erim, Nurullah Esat Sümer, Fuat Sirmen, Esat Uras ve Sait Odyak ile DP’den Fuat Köprülü ve Enis Akaygen yer almıştı. Yolculuk sırasında Nihat Erim ve Köprülü arasında oluşan ılımlı iletişim yeni bir siyasî kanal olarak önemsenmişti. İnönü’nün dönüşte heyeti kabulü ve ardından iletişimin devamınının sağlanmış olması iki parti arasında yeni bir sürecin başlamasına olanak vermişti.¹¹³³

Şükrü Sökmensüer, İçişleri Bakanlığı görevinde bulunurken, 12 Temmuz sürecine giden aşamaları, doğal olarak da Otuzbeşler muhalefetinin hareketli günlerini yakından takip etmişti. Sökmensüer gelişmeleri, köşke gelen misafirlerin çizelgesini tutan koruma emniyet amiri eliyle oluşturulan raporlarla takip etmişti. 12.8.47’de¹¹³⁴ Nihat Erim, Necmettin Sadak, 13.8.47’de¹¹³⁵ Erim, Mustafa Muğlalı (Orgeneral), Faik Kurtoğlu (Tarım Bakanı), Salih Omurtak (Orgeneral, Genelkurmay Başkanı), 15.8.47’de¹¹³⁶ Peker, Erim, Barutçu, Köprülü, Ökmen, Toydemir (Milli Savunma Bakanı), Saka, Behçet Uz (Sağlık Bakanı), Halit Nazmi Keşmir (Maliye Bakanı), 16.8.47’de¹¹³⁷ Saka, Omurtak, Keşmir, Toydemir, Renda, Peker, Ökmen, Atıf İnan, Tahsin Bekir Balta, Saka, Erim, 23.8.47’de Recep Peker, Vedit Uzgören

¹¹³⁰ Kabacalı, *a.g.e.*, s. 211.

¹¹³¹ Turan, *İsmet İnönü*, s. 291.

¹¹³² Özkan, “a.g.m.”, s. 86. ; Ayr. bkz. Unat, “a.g.m.”, 839-867 ; Sarika Gedikli Berber, “Türkiye’de Çok Partili Hayata Geçiş Sürecinde Sivil Hükümet Darbesi: CHP’de 35’ler Vakası,” *Gazi Akademik Bakış*, VI/11 Kış, 2012, ss. 131-150.

¹¹³³ Unat, “a.g.m.”, s. 849 ; Erim, *Günlükler 1925-1979*, s. 134.

¹¹³⁴ TTK Arşivi BK 5-3/10-A, s. 20.

¹¹³⁵ TTK Arşivi BK 5-3/10-A, s. 39.

¹¹³⁶ TTK Arşivi BK 5-3/10-A, s. 38.

¹¹³⁷ TTK Arşivi BK 5-3/10-A, s. 50.

(özel kalem müdürü), Erim, Raşit Hatipoğlu, H. Uran, Saffet Arıkan, M. Şevket Esenal, Saka, Hasan Ali Yücel,¹¹³⁸ 24.8.47'de¹¹³⁹ Numan Menemencioğlu (Paris büyükelçisi), Toydemir, Tunaboşlu (General), Karabekir, Erim, Necmettin Sadak (Akşam gazetesi sahibi), Banguoğlu, F. R. Atay (Milletvekili), 30.8.47'de¹¹⁴⁰ Orgeneral Salih Omurtak, Recep Peker, Vedit Uzgören, Erim, Kemal Satır Seyhan, Barutçu, Banguoğlu günlere göre Çankaya'ya çıkan kişilerdi. Bu raporları değişik kaynaklardan ve kurumlardan edinen Sökmensüer günlük istihbarat raporlarıyla gündemi ve gelişmeleri takip etmişti. Sökmensüer'in 8,9,10,11,12,13,29.8.47 tarihli raporlarla, DP genel merkezini, merkez ilçe başkanlığını, bucak, ocak ve ocaklarda meydana gelen gelişmeleri, sefaretlere, halk arasındaki görüşme ve gelişmeleri günü gününe takip ettiğini ve bunlardan yararlandığını söylemek mümkündür.¹¹⁴¹

12 Temmuz sürecinin çatışan iki tarafı durumunda olan Peker ile İnönü'nün arasında Tasvir gazetesi ve Polis Vazife ve Salahiyetleri kanunu gibi konularda da bazı anlaşmazlıklar oluşmuştu. Bu süreçte Peker etrafını güçlendirerek İnönü'ye karşı muhalefetini üst seviyelere çıkarmaya başlamıştı. Bu amaçla hükümetine yeterli destek için 25 Ağustos itibarıyla Meclis kulislerinde görüşmelerde bulunmuştu. Peker propaganda yapılmasını sağlayarak güvenoyu yoluyla gücünü ispat etmek için çalışmaya başlamıştı. 26 Ağustos'da Meclis grubu toplantısı vardı. Nihat Erim de İnönü'ye, güvenoyuna giden süreçte uyanık olunması gerektiğini söylemişti. Bu gelişmeler ve yapılan faaliyetlerin sonucu olarak Peker'in İnönü'ye bayrak açması ihtimaline karşı dikkatli olunması gerektiğini belirtmişti.

Peker, eski devlet idaresi anlayışıyla, yönetimi sert tedbirlerle yürütme alışkanlık ve düşüncesini, cumhurbaşkanı ve muhalefet lideriyle yaptığı görüşmelere rağmen değiştirmemişti. Bu durumda Halk Partisi genel başkanı ve Cumhurbaşkanı sıfatlarına haiz İnönü İçişleri Bakanı Sökmensüer'den 12 Temmuz beyannamesine uygun bir genelgenin çıkarılmasını istemişti. Sökmensüer de hazırladığı genelge suretini Başbakan'a arz etmişti. Peker bu genelgeyi onaylamadı. Sökmensüer bu durumda istifa etmek istemiş fakat Peker buna engel olmuştu.¹¹⁴²

¹¹³⁸ TTK Arşivi BK 5-3/10-A, s. 56.

¹¹³⁹ TTK Arşivi BK 5-3/10-A, s. 49.

¹¹⁴⁰ TTK Arşivi BK 5-3/10-A, s. 72.

¹¹⁴¹ TTK Arşivi BK 5-3/10-A, s. 63,40,41,42,43,44,64.

¹¹⁴² Goloğlu, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi –IV*, s. 217.

Otuzbeşler'in popülarlığı ile başlayan süreçte Peker bazı bakanları değiştirerek -ki 26 Ağustos'ta bunlar güvenoyu almıştı- yeni bir kan değişikliğiyle süreci devam ettirmek istemişti. Bu konuda İnönü'ye danışmış, o da bunu TBMM'nin tatile girmesinden önce yapmasını önermişti. Peker buna karşı çıkınca İnönü'yle arasını yeniden açılmıştı. 4 Eylül'de toplanan CHP Meclis grubunda yapılan oylamada 6 bakan değiştirilmişti. Bunlardan biri de İçişleri Bakanı Şükrü Sökmensüer'di. Oylama 47'ye karşı 194 oyla kabul edilince muhalif sayısında önemli oranda artış olduğu ortaya çıkmış oldu. Muhalif sayısı 35'den 47'ye çıkmış, bu da Peker için siyasî anlamda bir risk göstergesi olarak algılanmıştı. Hem İnönü-Peker soğukluğu, hem de Pekercilerin etkinliğinin artması ile hükümetin geleceği sıkıntılı duruma düşmüştü. Otuzbeşler hareketi bu değişikliklerle yetinilmemesi gerektiği görüşündeydi. Özellikle Erim ve Banguoğlu değişiklik yerine toptan istifayı daha gerçekçi gördüklerini beyan etmişti.¹¹⁴³ Sonuç olarak Otuzbeşler muhalefeti Peker Hükümeti üzerinde önemli bir etki oluşturmuş, hükümetin kurulma sürecinden başlayarak iktidarı sürekli baskı altında tutmuş ve sonunda istifasını sağlamıştı.

B. Recep Peker Hükümeti'nin Kurulması ve Sökmensüer'in İçişleri Bakanlığı Dönemi

1. Recep Peker Hükümeti'nin Kurulması

Recep Peker, Atatürk döneminin önemli devlet ve siyaset adamlarındandı. Atatürk'ün davasına bağlılığı ile bilinen ve onun yakın çalışma arkadaşları arasında yer alan Peker, Türk siyasal hayatında uzun süre görev yapmıştı. Falih Rıfkı Atay 'Çankaya' adlı kitabına yazdığı ön sözünde Peker'in Atatürk'ün davasına bağlılığını ve onun yakınında yer alan fikir arkadaşlarından biri olduğunu şu sözlerle dile getirmişti:

“Hatıralarım arasında şöyle bir not var. Adeta şakalı bir konuşmadan sonra bahis bilmem neden bu korku meselesine geldi. Atatürk, yanında oturan Receb'e 'Sen benden korkmaz mısın' diye sordu. Recep güldü. Atatürk 'Karşıma geç' dedi. Geçti. 'Korkar mısın, korkmaz mısın, söyle' dedi. 'Hayır' dedi. Ne senin arkadaşların korkakdırlar, ne de sen korkunçsun. Biz inanarak senin ideallerine bağlıyız. Sen sevilen adamsın, korkunç olamazsın. Atatürk 'Gel gene yanıma otur' dedi.”¹¹⁴⁴

¹¹⁴³ Unat, “a.g.m.”, s. 860.

¹¹⁴⁴ Atay, *a.g.e.*, s. 11.

Falih Rıfki'nın bu anısı Recep (Peker) ile Atatürk arasındaki karşılıklı samimiyet ve güvenin farklı bir ifadesidir. Recep Peker¹¹⁴⁵ Atatürk'ün ölümü halinde onun için eski Meclis önünden istasyona inen cadde üzerinde yer alan daire şeklindeki araziye defin alanı olarak öngörmüştü.¹¹⁴⁶ Hem yaşamında hem de ölümünde Atatürk'e yakınlık hisseden bir yönü vardı. Aynı yakınlık ve çalışma birliğini İnönü ile de devam ettirmişti. Recep Peker, Atatürk'ün ölümünden sonra siyaset sahasında görev yapmaya devam etmiş ve bu çerçevede iktidar dairesine yakın durmayı sürdürmüştü. Millî Mücadele'de Atatürk'ün en yakın silah arkadaşlarından biri olan İnönü 1946 yılında hükümet kurma görevini Peker'e verdiğinde eski silah ve siyaset arkadaşlarının birlikteliği de perçinlenmiş oldu. Recep Peker hükümetinde yer alan üyeler de Atatürk'e yakın ve onun döneminin etkili devlet ve siyaset adamlarındandı. Bunlardan biri de İbrahim Şükrü Sökmensüer'dir.

Recep Peker hükümetinden önce, koşulların ağırlığıyla oluşan gelişmeler sonucu yıpranan Saraçoğlu hükümeti istifasını vermişti. İnönü parti genel sekreteri Hilmi Uran'ı başvekil yapmak istiyordu. O bunu kabul etmemiş ve İnönü'ye Peker'i önermişti. İnönü, Peker'e karşı istekli değildi. Onu hem geçimsiz hem de kaba buluyordu. Kaba hareketlerinden endişe edilebileceğine dair kanaati vardı.¹¹⁴⁷ Bir taraftan da Saraçoğlu, hükümeti kurması için Uran'ı ikna etmeye çalışmaktaydı. Bu daha çok İnönü'nün telkinleri sonucu gerçekleşmişti. Oysa Uran eski kabineden hiç kimsenin yeni kabinede olması taraftarı değildi. Kendisi de bu kabinede görev almak istememişti. Sonunda Uran'ın tavsiyesi, İnönü istememiş olsa da kabul görmüştü. İnönü, geçimsiz ve aynı zamanda dürüst hareketleriyle endişe kaynağı olacağını düşündüğü Recep Peker'i hükümeti kurmakla görevlendirmişti¹¹⁴⁸

Peker hükümeti kurma görevi aldığı anda Uran'a Adalet Bakanlığı'nı teklif etmişse de Uran bunu da reddetmişti. Peker önceki kabineden yeni kabineye kimsenin girmemesi fikrine karşıydı. Buna rağmen sadece Tahsin Coşkan'ı kabineye

¹¹⁴⁵ Recep Bey (Peker) de soyadını Atatürk'ün belirlemesini isteyenler arasındaydı. Atatürk ona önce Kocaman soyadını vermiş, o ise bunu hiç kullanmamıştı. Soyadını değiştirilmesini Atatürk'ten rica ettikçe Atatürk böyle kalmasında ısrarcı davranmıştı. Fakar Recep Bey'in aşırı ısrarları sonucunda onun hoşuna gideceğini düşündüğü Peker soyadını vermişti (Uran, *a.g.e.*, s. 243).

¹¹⁴⁶ İnan, *Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler*, s. 27.

¹¹⁴⁷ Uran, *a.g.e.*, s. 368. ; Aydemir, *İkinci Adam C.II 1938-1950*, s. 456.

¹¹⁴⁸ Aydemir, *İkinci Adam C.II 1938-1950*, s. 456.

alabildi.¹¹⁴⁹ Peker otoriter bir yönetimin ve tek parti anlayışının adamı olarak görülüyordu. Arkadaşları da çok partili hayatı isteyen kişilerden oluşmuyordu. Bu kararı istemeyerek kabul etmek zorunda kalmış gözüküyorlardı. Bu fikrin karşısında yer alan DP de oldukça sert muhalefet anlayışında bulunan kişilerden müteşekkildi.¹¹⁵⁰ Böylece Peker hükümeti ve muhalefet arasında oluşacak mücadele için her iki tarafın da yeteri kadar tutucu kadrolarının olduğu gözüküyordu.

İnönü, bir taraftan Amerika ile başlayan ve zamanla yakınlaşmaya dönüşecek olan ilişkiler çerçevesinde Menderes ve Bayar'ı önemseyen adımlar atmış diğer taraftan da Peker'i hükümet kurmakla görevlendirmişti. Peker partide İnönü'nün liberalliğine karşı olarak biliniyordu. Hükümeti kurma görevi alan Peker'in kabinesi önemli kişilerden oluşmuştu. Genel anlamda faşist tanımlaması yapılan bu kadrodan Milli Eğitim Bakanlığına Reşat Şemseddin Sirer¹¹⁵¹ getirilmişti. Bu Hasan Ali Yücel'in kurban edilişi olarak algılanmıştı. Sadi Irmak ve birçoğuna göre ilk başrolü oynayacak olan Şükrü Sökmensüer'di. Eski bir emniyetçi olan Şükrü Sökmensüer İçişleri Bakanı olmuştu.¹¹⁵²

Onbeşinci Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti, Peker Başbakanlığında 7 Ağustos 1946'da kurulmuştu.¹¹⁵³ 8 Ağustos 1946 Perşembe günlü 6380 sayılı Resmi Gazete'ye göre İçişleri Bakanı olan Şükrü Sökmensüer Gümüşhane milletvekiliydi. Sökmensüer 7 Ağustos 1946'dan 5 Eylül 1947'ye kadar bu görevi yapmıştı.¹¹⁵⁴ Şükrü Sökmensüer İçişleri Bakanlığı'ndan ayrıldıktan sonra bu görevi Erzurum milletvekili Münir Hüsrev Göle yürütmüştü.¹¹⁵⁵

¹¹⁴⁹ Uran, *a.g.e.*, s. 369.

¹¹⁵⁰ Aydemir, *İkinci Adam C.II 1938-1950*, s. 456.

¹¹⁵¹ Recep Peker Hükümeti'nde Milli Eğitim Bakanı olan Reşat Şemseddin Sirer, özellikle sol akımların etkisinde kalan köy enstitülerine milliyetçilik ruh ve temeline dayanan yeni bir düzen vermek amacıyla olan bir bakandı (Goloğlu, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi –IV*, s. 220). ; Sirer'e göre köy enstitülerinde kendileri tarafından yapılanları, yapılan değişiklikleri beğenmeyenlerin bir kısmı Marko Paşa'cılar (Sabahattin Ali, Aziz Nesin) ve o zihniyette olanlar, diğerleri ise yanlışlık ve gaflet içinde bulunanlardır (Goloğlu, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi –IV*, s. 223).

¹¹⁵² Berkes, *a.g.e.*, s. 365.

¹¹⁵³ *Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Kuruluşundan Günümüze Hükümetler*, T.C. Başbakanlık Personel ve Prensipler Genel Müdürlüğü, Ankara, 1998, s. 145.

¹¹⁵⁴ *A.g.e.*, s. 149.

¹¹⁵⁵ *A.g.e.*, s. 149.

Peker katı bir tek parti taraftarıydı. Bu, CHP'nin devlet yönetiminde radikal bir reform politikası tutumu takınacağı düşüncesini pekiştiriyordu. Gerçekçi bir bakış açısıyla bakıldığında savaş sonrasında radikal bir reform süreci şarttı. Zira ekonomik durum bunu gerektiriyordu. Yapılacak reformun zeminini oluşturacak olan plan veya program uzun vadeli ve sürekli olmak zorundaydı. Bunun yanı sıra durum devlet koordinasyonu gerektiren bir mahiyet barındırıyordu.¹¹⁵⁶ Yeni durumun ilk işareti 7 Eylül kararları¹¹⁵⁷ olmuştu. Bu kararlar ekonomideki sınırlamaları kaldırmak ve istikrar getirmek amacıyla planlanmıştı. Devalüasyon gerçekleşmiş, dış alım kolaylaştırılmış ve bankalar altın satabilmeye başlamıştı.¹¹⁵⁸ Bu da pahalılığa ve ithal mal fiyatlarının yükselmesine neden olmuştu. Sözkonusu durum toplumda çeşitli toplumsal katmanlar arasında yaşam standardı makasını açmıştı. Böylece hükümete karşı olan güven azalırken hükümet içindeki uzlaşmazlık da yavaş yavaş oluşmaya başlamıştı.¹¹⁵⁹

İktidarda oluşan sorunlu yönetim anlayışı ve buna bağlı olarak oluşan toplumsal güvensizlik, hükümete karşı muhalefet yürüten DP'nin kullanabileceği bir argümana dönüşmüştü. Bunun sonucunda hükümetle mücadele hem Meclis'e hem de sokağa yansımaya başlamıştı. Hem temel muhalefet anlayışı hem de iktidarın buna karşı tavrı oldukça sertti. Bütçe görüşmeleri ve ardından gelen suçlama ve ithamlar DP'nin Meclis'i sekiz gün boykotunu beraberinde getirmişti. Ayrıca Peker'in, DP'nin halkı isyan ve itaatsizliğe teşvik eden tutumlarını sonlandırmaya kararlı olduğunu söylemesi önemli bir sürecin de başlangıcı olmuştu. CHP'de Nihat Erim

¹¹⁵⁶ Ahmad, *Demokrasi Sürecinde Türkiye 1945-1980*, s. 35.

¹¹⁵⁷ Ülkedeki kötü ekonomik duruma müdahale edebilmek adına 14.8.1946'da okunan Peker Hükümeti programı halka rahatlık ve yaşam kolaylığı getirecek vaatlerle gündeme gelmişti. Bu program çerçevesinde köklü ekonomik tedbirler alması kabul edilmiş, iç ve dış gerçeklere göre paranın değerinin ayarlanması, maliyet unsurlarında indirim sağlayarak fiyatların düşürülmesi, lüks olmayan ve halkın zaruri ihtiyacı olan malların ithalatının artırılması konularını kapsayan kararlar 7 Eylül 1946'da bakanlar kurulunca karara bağlanarak kamuya duyurulmuştu (Goloğlu, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi –IV*, s. 111). ; Bu kararların sonrasında durum beklenen gibi olmamıştı. Gazeteler ekonomik düzenin daha da bozulduğunu yazmaya başlamıştı. Piyasada belirsizliğin başladığı, kararsızlık olduğu, ithal malların ortadan kaybolduğu, ihraç mallarının fiyatlarının arttığı, bazı firmaların eski fiyatla mal toplayıp büyük kârlar sağladığı, altın fiyatlarının fırladığı, perakendeci açısından kâr hadlerinin düştüğü yazılıyordu. Halk telaş içinde ve ne yapacağını bilemez durumdaydı. Kahve satışları tekelden çıkarılmış, serbest bırakılmıştı. Ekmekte kârne kaldırılmıştı. İhracat ithalat dengesi bozulunca Türk parası değersizleşti. Sonuçta bu kararlar dengeyi olumluya değil daha olumsuzya yönlendirmişti. Mal bolluğundan çok mal darlığı ve karaborsa oluşmaya başlamıştı. Bu da diğer bileşenleriyle hükümete güvensizliği getirmişti (Goloğlu, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi –IV*, s. 112-113).

¹¹⁵⁸ Ahmad, *Demokrasi Sürecinde Türkiye 1945-1980*, s. 35.

¹¹⁵⁹ *A.g.e.*, s. 36.

DP'yi, Meclis'i terk eden ve vazifesini yapmayan bir unsur olarak göstermiş ve kapatılabileceğini ima etmişti. Hatta Erim, DP olmazsa CHP'den yeni bir muhalefet çıkarılabileceği yönünde anlaşılacak sözler sarfetmişti.¹¹⁶⁰ Siyasî kriz, kendini partilerüstü bir yere konumlandırmayı daha anlamlı gören ve bunu yapmayı gerekli bulan İnönü'yü harekete geçirdi. Bu vesileyle İnönü sorunun çözümünde etkili oldu. Muhalifleri toplayıp, onlara geleceğe dair bu tür olaylardan emin olmalarını sağlayıcı sözler vermişti. Bu Peker'in durumunu zayıflattı.¹¹⁶¹ Krizden aşırıları mağlup, muhalifler olarak DP galip çıkmıştı.

Recep Peker DP'yi devrimci yöntemlerle iktidara gelmeye çalışmakla suçluyor, İnönü ise muhalefetin yasal yollarla hareket ettiğini ve CHP ile aynı koşullarda çalışmasına izin verilmesini istiyordu. İnönü'nün bu tutumu Peker için sonun başlangıcıydı. Zira 12 Temmuz beyannamesi ile bu daha da kesinleşmiş oldu. 12 Temmuz Beyannamesi 1947'den itibaren İnönü-Bayar görüşmelerinin bir sonucu olarak ortaya çıkmıştı. Bu beyannamede ihtilalci değil, kanunî bir partinin, iktidar partisi şartları içinde çalışmasının sağlanacağı vurgulanmaktaydı.

Bu kriz döneminde, üç ay için kapatılmış olan Tasvir gazetesinin yeniden açılması için Cumhurbaşkanı'nın Florya'da bulunduğu sırada yapılan başvuru Peker hükümetine yönelik bazı gelişmelerin fitilini ateşlemişti. İnönü'ye gönderilen bir mektup bu sürecin başlatılmasına vesile olmuştu. İnönü, Gazeteciler Cemiyeti temsilcisinin (derneğin başkanı) mektubunu sıkıyönetim komutanına danıştıktan sonra, alt yazı olarak başbakana iletmışti. Mektupta; "*Başbakan'a takdim. Zannederim ki Sıkıyönetim Komutanlığı'nın bu müracaat mektubunu tetkik etmesinin değeri vardır. Tensip buyurulursa bunun komutanlığa havalesini rica ederim. 5.8.İ.İ*" cümleleriyle yer alan not yeni bir dönemin en önemli göstergelerinden biriydi. İnönü bu yazıyı Peker'e göndermişti. Bu andan sonra Peker'in hali tedirginlik göstermeye başlamıştı. Aynı gün sağlık nedenlerini gerekçe göstererek çekilmek istemiş, istifası kabul edilmişti. Peker'in hükümetin istifasını vermesinin bir başka nedeni olarak da CHP genel başkan vekilliğine Hilmi Uran'ın seçilmiş olması gösterilmiştir. Bu seçimde Peker 159 oy almış ve 328 oy alan Uran'ın arkasında kalmıştır. Peker hükümeti çok kritik ve hassas bir dönemde göreve başlamış ve benzeri bulunmayan koşullar altında, çok zor bir süreçte hükümet görevini icra etmiştir. Bu yönüyle Türk

¹¹⁶⁰ Ahmad, *Demokrasi Sürecinde Türkiye 1945-1980*, s. 36-37.

¹¹⁶¹ *A.g.e.*, s. 37.

siyasî tarihinde önemli bir yer edinmiştir.¹¹⁶² Peker hükümetinin en önemli icraatları, dönemin koşullarına bağlı olarak İçişleri Bakanlığı tarafından yürütülmüştür. Dönemin İçişleri Bakanı Şükrü Sökmensüer'dir. Şükrü Sökmensüer, yaptığı icraatlarla adından oldukça söz ettirmiş ve faaliyetleriyle sürekli gündem olmuştur.

2. Şükrü Sökmensüer'in İçişleri Bakanlığı Dönemi ve Meclis Faaliyetleri

Şükrü Sökmensüer 21 Temmuz seçimleri sürecinde Hatay'da parti müfettişi olarak görev yapmış ve Meclis'e de Gümüşhane milletvekili olarak gelmişti.¹¹⁶³ Sökmensüer, Mehmet Recep Peker¹¹⁶⁴ Hükümeti'nde görev almış ve İçişleri Bakanlığı gibi önemli bir bakanlığı, böylesine kritik bir dönemde yürütmeye çalışmıştı. Aynı kabinede, Mümtaz Ökmen, Mustafa Abdülhalik Renda, Şinasi Devrin, Cemil Cahit Toydemir, Hasan Saka, Sadi Irmak, Behçet Uz, Atıf İnan ve bunun gibi önde gelen isimlerle beraber çalışmıştı. Sökmensüer bakanlığa 7/8/1946'da Peker Hükümeti'nin kurulmasıyla atanmıştır.¹¹⁶⁵

Bu hükümet süresince Sökmensüer oldukça aktif olarak faaliyetlerde bulunmuştu. Şükrü Sökmensüer, Recep Peker Hükümeti'nin 14 Ağustos 1946'da, Büyük Millet Meclisi'nde beyannamesini okuyup güvenoyu almasından sonra ilk

¹¹⁶² Derin, *a.g.e.*, s. 214-215.

¹¹⁶³ TTK Arşivi BK 5-3/10-A, s. 126.

¹¹⁶⁴ Mehmet Recep Peker: TBMM 2., 3., 4., 5., 6., 7. ve 8. dönem milletvekili olarak Meclis'te bulunmuş, sürekli olarak Kütahya mebusu olarak seçilmişti. Son mebusluğu İstanbul'dan olmuştu. Asker ve siyasetçi olan Peker, Şükrü Saraçoğlu'ndan sonra başbakan olmuş ve görevi Hasan Saka'ya devretmiştir. 7 Ağustos 1946-10 Eylül 1947 tarihleri arasında başbakanlık yapmış, 1950'de vefat etmiştir. 1931-36 arasında CHP genel sekreteri olarak Atatürk ve İnönü'nün yanında rejimin üçüncü adamı olmuştur. Faşist İtalya ve nazi Almanya'sına yakın politikalar savunmuştur. Şubat 1920'de Anadolu'ya geçen ve 23 Nisan'da açılan Meclis'in genel sekreterliğine getirilen Peker, 1924-25'de Dâhiliye Vekili, 1925-27 arasında Müdafaa-i Milliye Vekilliği ve 1928-30 arasında Nafia Vekilliği yapmıştır. 1931-36 yılları arasında tek parti rejiminin güçlü adamı olarak İnönü ve Atatürk'le birlikte siyaset yapmıştır. İnkılap tarihi dersleri de vermiş olan Peker bu anlamda Atatürk'ün de önemsedığı bir kişiliktir. 1936'da faşizmi incelemek için İtalya'ya gitmiş veya gönderilmişti. Dönüşünde TBMM üstünde bir faşist konsey öneren raporu İnönü tarafından onaylandı. Bu Atatürk tarafından reddedilirken Atatürk'le İnönü'nün bakış farklılıkları dolayısıyla aralarının açılmasına da vesile olmuştu. Peker 1946'da çok partili dönemin ilk hükümetini kurmuştur. (*Wikipedi; Özgür Ansiklopedi*. 24.10.2015).

¹¹⁶⁵ TTK Arşivi BK 5-3/10-A, s. 126.

icraatını gerçekleştirmişti. İçişleri Bakanı olarak 15 Ağustos 1946'da Genel Müfettişliklere ve Valiliklere gönderdiği tebliğde şu talimatları vermişti:¹¹⁶⁶

“Büyük dikkatimiz, vatan ve vatandaşın emniyet ve selametini, huzur ve sükûnunu güven altında bulundurmamak olacaktır. İçinde bulunduğumuz yeni demokrasi hamlelerinin ve büyük kalkınma hareketinin gelişimi yalnız ve ancak bu temele dayanır. Bu gayeye ulaşmamızın tek yolu kanunlarımızın eksiksiz ve pürüzsüz uygulanması, vatandaşların hükümetle ve yekdiğer ile olan münasebetlerine hâkim kılınmasıdır. Vali ve kaymakam arkadaşlarımızın ve bütün devlet memurlarının bu konu üzerinde mevcut olan titizliklerini en son hadde kadar artıracaklarından emin bulunuyorum. Kanunlarımızın arzu edilen bütünlükte ve noksansız uygulanması, görevli arkadaşların devamlı takip ve sıkı mürakabelerile beraber aksaklıkları, eksikleri zamanında düzeltmeleri ve vatandaşa kanunların her işte hâkim tek unsur olduğu duygusunu aşılama ile mümkün olacaktır.

Mühim olan işlerimizden biri de vatandaş şikayetlerinin büyük dikkatle göz önünde bulundurulması ve şikayet sebeplerinin kaynağı ile temasa geçerek yine kanun yolile gecikmeksizin neticelendirilmesi ve neticelerden vatandaşın tam zamanında haberdar edilmesi konusudur. Halk şikayetleri yekunu bize memleketin ıstırapları ve ihtiyaçları üzerinde aydınlatıcı fikirler verebilir. Binaenaleyh bu konuyu en geniş manasile iş edinmek halkçı bir hükümet memurunun şiarı olmalıdır. Ayrıca halkla hükümet arasındaki münasebetleri tanzim eden muamelelerde uzun yazışmalara meydan vermeksizin azami sür'at tahakkuk ettirilmesi işlerimizde ferahlık uyandıracaktır. Vali ve kaymakam arkadaşlarımızın üzerinde ehemmiyetle duracakları bir iş de umumî idare mekanizmasına dahil idare şubeleri arasında ahenkli ve birbirini kösteklemeyen bir iş birliğinin sağlanmasıdır.

Vatandaş haklarının ve işlerinin halkçı bir hükümete yaraşır bir zihniyetle doğru ve çabuk yolda görülmesi ve neticelendirilmesi bu ahengin hiçbir sarsıntı göstermeksizin ve devamlı olarak kurulması ile mümkün olabilir.

Umumî idare mekanizmasında vatandaş hizmetlerinin iyi görülüp görülmediği ve bu mekanizmasının iyi işleyip işlemediği sıkı ve devamlı bir teftişin sonuçları ile tebarüz edilebilir ve ona göre de tedbirler alınabilir. Vali ve kaymakam arkadaşlarımızın kendi idare bölgelerinde bir taraftan köylü ve kentli bütün halk tabakaları ile bu yönden her fırsatta temasa geçerek onların iş ve ıstırapları ile temasa geçmeleri ve bir taraftan da bu ıstırapları sür'atle giderecek tedbirlerin alınması yolunda bütün idare şubeleri üzerindeki teftiş mürakabelerini devamlı ve tesirli bir halde tutmalarını ehemmiyetle rica ederim ”¹¹⁶⁷

Dönemin gazeteleri hükümet programı ve genel anlamda hükümetin ilk icraatları bakımından Peker hükümetine karşı bazı eleştirilerde bulunmuşlardı. Özellikle İzmir basını bu açıdan önemlidir. Yeni Asır gazetesinde Behzat Bilgin (Tunçer) hükümet programının siyasî kısımlarında bir baskı politikası güdüleceği hissi uyandığını, bunun endişe doğurduğunu, fakat diğer yandan iktisadî ve ticarî sahada ileri sürülen müspet programın halkta ve ticarî muhitlerde büyük bir ferahlık

¹¹⁶⁶ TTK Arşivi BK 5-3/9.

¹¹⁶⁷ TTK Arşivi BK 5-3/9, s. 152-153.

doğurduğunu belirtmişti.¹¹⁶⁸ İzmir gazetesinde Refik Şevket İnce “mes’uliyet istiyoruz mes’uliyet” adlı yazısında buna kanun istemek de denilebileceğini, kanunun hak ve vazifelerin terazisi olduğunu, bunların bozulamayacağını, mes’uliyet tokmağını ancak kanunun kullanabileceğini belirtmişti. İçişleri Bakanı’nın vazife ve mes’uliyet konulu tamimine değinen İnce, ufacık bir meseleden vekâlet emrine alınan birçok memurlar dururken, seçim işlerinden dolayı yüzlerce şikayete maruz kalan memurlara, valilere hiçbir muamelenin yapılmadığını dile getirmişti.¹¹⁶⁹ Havadis gazetesinden Naci Sadullah “iktidar mevki” adlı yazısında iktidar mevkiinde olmanın kudretli, başarılı olmak demek olduğunu, iktidar mevkiindeki hükümetin kudretini kendisini destekleyen millet ekseriyetinden aldığını, başarısının ise lafla değil kişinin aynası olan iş ile ölçülebildiğini söylemişti. Ona göre hükümet bu ölçüye göre ne kudretli ne de başarılıdır. Zira, iktidarın kendisini seçmeyenlerin kendisini seçenlerden az olmasıyla ortaya çıktığını, fakat başarılı olmamasının savunduğu vaadlerin başarabileceği işlerden çok olmasından kaynaklandığını söylemişti.¹¹⁷⁰

Şükrü Sökmensüer’in çalışma hayatı, devlet yönetimi, birimleri, idarî teşkilâtlanmaları ve bunların görevleri konusunda yoğunlaşmıştı. Zira, Sökmensüer bu göreve gelmeden önce söz konusu alanlara dönük olarak önemli çalışmalar yapmıştı. Özellikle Türkiye’de ve diğer ülkelerdeki idarî yapılanma, yönetim ve ilişkili birimler konusunda detaylı çalışmalar ve incelemeler yapmıştı. Bunu bakanlık dönemi öncesi olduğu gibi özellikle bakanlığı döneminde de devam ettirmişti. Türkiye’de yönetim unsurları ve kademelerini tahlil ederken¹¹⁷¹ , karşılaştırmalı olarak dünyadaki bazı devletlerin idarî ve yönetsel yapılanmalarını ele alan raporlardan¹¹⁷² yararlanmıştı.

Sökmensüer, Almanya’yı kabine, yapısı,¹¹⁷³ siyasî ve repres müsteşarı, partiye ve devlete ait otonom teşekküller, millî iktisat vekâleti teşkilâtı, maliye

¹¹⁶⁸ TTK Arşivi BK 5-3/9, s. 154.

¹¹⁶⁹ TTK Arşivi BK 5-3/9, s. 154.

¹¹⁷⁰ TTK Arşivi BK 5-3/9, s. 154.

¹¹⁷¹ TTK Arşivi BK 5-3/8, s. 97.

¹¹⁷² Bu konuda Leon Blum’ın “*La Reforme gouvernementale*” adlı eserini gözden geçirmiş ve bundan yararlanmıştr. (TTK Arşivi BK 5-3/8, s. 98-112).

¹¹⁷³ Rapora göre Almanya’da siyasî müsteşarlık yoktur (TTK Arşivi BK 5-3/8, s. 99).

vekâleti teşkilâtı, münakalat teşkilâtı bakımlarından gözden geçirmişti.¹¹⁷⁴ Rusya'yı kabine, münakalat teşkilâtı, maliye teşkilâtı, Arjantin'i kabine,¹¹⁷⁵ maliye nezareti teşkilâtı açısından incelemişti.¹¹⁷⁶ Romanya'da kabineyi, sanayi ve ticaret bakanlığı teşkilâtını, maliye bakanlığı teşkilâtı ve nafia ve münakalat bakanlığı teşkilâtını içeren raporu inceleyen Sökmensüer, Romanya'da siyasî müsteşarlık olduğunu bu raporlara bakarak değerlendirmişti.¹¹⁷⁷ Fransa'yı ele alan raporda ise kabine ve oluşturan müsteşarlıklardan bahsedilmişti.¹¹⁷⁸ Yunanistan'ı içeren raporda kabine, maliye bakanlığı teşkilâtı, millî iktisat bakanlığı teşkilâtı gibi konular yer almıştı. Rapora göre Yunanistan da siyasî müsteşarlık yoktu.¹¹⁷⁹ İtalya'yı ele alan raporda ise kabine, büyük faşist meclisi, korporasyonlar bakanlığı (iktisat) teşekkülü, maliye vekâleti teşkilâtı ve münakalat bakanlığı teşkilâtından bahsedilmişti. Rapora göre İtalya'da bakanlık müsteşarı mebus ve ayandan, zaman zaman da memur kesiminden tayin edilmişti.¹¹⁸⁰ Son olarak İngiltere'yi ele alan rapor, İngiltere'de kabine, ticaret bakanlığı teşkilâtı, münakalat teşkilâtı, posta işleri umum ofisi teşkilâtını ele almıştı.¹¹⁸¹ Bu, Sökmensüerin bunlardan yararlanarak, Türkiye'de devlet yönetimi ve teşkilatlanma konusunu önemseydiğini ve devlet yönetimi ve işleyişine ilişkin olarak dünyadaki gelişme ve durumlara ilişkin ilgisinin olduğunu, böylece bilgisini geliştirdiğini göstermesi bakımından önemliydi.

Sökmensüer'in İçişleri Bakanı olduğu dönemde içişleri ve yerel yönetimlerde yer yer iyileştirmeler ve değişimler söz konusu olmuştu. Devlet mekanizması içinde halkın memnuniyeti esası üzerinden çalışmalar yapılmıştı. Bunlardan biri Kütahya'nın Altun bucağının ilçe merkezine çevrilmesi çalışmasıdır. Köy ve bucak halkının Sökmensüer'e teşekkür telgrafı çekerek memnuniyetlerini belirtmiş olması

¹¹⁷⁴ TTK Arşivi BK 5-3/8, s. 98-99.

¹¹⁷⁵ Kabine kısmında dâhiliye nezaretinde bir ticaret departmanı olduğunu belirtir. Arjantin'de bakanların mebus olmadıklarını söyler (TTK Arşivi BK 5-3/8, s. 101).

¹¹⁷⁶ TTK Arşivi BK 5-3/8, s. 100-101.

¹¹⁷⁷ TTK Arşivi BK 5-3/8, s. 102-103.

¹¹⁷⁸ Fransada başvekil her nezarete lüzum gördüğü kadar müsteşar atayabilir diyen rapora göre müsteşarlar genellikle parlamento azasıdır (TTK Arşivi BK 5-3/8, s. 104).

¹¹⁷⁹ TTK Arşivi BK 5-3/8, s. 105.

¹¹⁸⁰ TTK Arşivi BK 5-3/8, s. 106-107.

¹¹⁸¹ TTK Arşivi BK 5-3/8, s. 108-109.

genelden yerele tüm alanlarda yapılan çalışmalardan sadece biridir. 31 Aralık 1946 tarihli bu telgrafta şöyle denilmektedir:

*“Altun bucağının ilçe merkezine çevrilmesi münasebetiyle yapılan millî ve idarî değişiklik ilimizin ekonomik durumunun inkişafına mühim yararlar sağlayacağından bu durumdan çok memnun ve minnetdar olan ilçe ve bağlı köyler kardeşlerimiz adına kudretli ve kuvvetli devletimizin ve bazı büyük İnönü’ye ve kıymetli başbakan Recep Peker’in başkanlığındaki hükümet büyüklerine karşı olan candan bağlılık ve sarsılmaz güvencini zati devletlerine arz eder içten gelen sevgi ve saygılarımızla lütfen kabul buyurulmasını istirham ederiz.”*¹¹⁸² Bu, sekiz çiftçi tarafından Sökmensüer’e çekilmiş bir telgraftır. Fakat bunun yanı sıra başka konularda önemli eleştiriler ve övgüler de söz konusu olmuştur.

14 Haziran 1947’de Celâl Bayar, başbakan Peker ve başbakan yardımcısı Mümtaz Ökmen arasındaki görüşme sert geçmişti. Fakat bu görüşme olumlu bir şekilde sonuçlandırılarak gelecek için iyi temeller oluşturabilirdi. Bu görüşmede Bayar özellikle İçişleri Bakanı Sökmensüer için, itimat etmediğini, seçimler ve ondan sonraki şikayetlere ilişkin hiçbir şey yapılmadığını belirterek, Çubuk Kaymakamı’nın seçimde dövülmesini, mazbata meselelerini, Senirkent hadisesini, Bursa’da dövme meselesini gündeme getirmişti. Kendi aldığı bilgilerin mübalağa, İçişleri Bakanı’nın verdiği hakikat olmasını kabul etmediğini belirtmişti.¹¹⁸³ Burada Bayar, İçişleri Bakanı’nın seçim güvenliği ve sonrasındaki gelişmelere ilişkin önemli bir takibat yapmadığına dair eleştiriler aktarmıştı.

1947’nin Ocak ayından başlayarak sorunlu hale gelen ve Haziran ayındaki görüşmelere kadar devam eden gergin hava geçmişten kalan birçok etkene bağlıydı. 1946 seçimlerinden sonra, bir tehdit olarak, İstiklâl Mahkemeleri’ni kuran kanunun hâlâ yürürlükte olduğunu hatırlatan otoriter başbakan Peker’in tavrı bu açıdan dönüm noktası olmuştu. Üstüne bir de İnönü’nün Hadımköy gezisinde kumandanlarla istişare ettiği yönündeki yorumlar gelince bazı gerginlikler kaçınılmaz olmuştu. Uzlaşmayı sağlamak için devreye Vehbi Koç ve Üzeyir Avunduk gibi iş adamları girmiş, Meclis’in meşruiyeti üzerinde şüphe yaratılmadan konunun görüşmelerle bir sonuca vardırılması için çaba sarfedilmişti.¹¹⁸⁴ Buradan başlayan gelişmelerle oluşan iletişim İnönü- Peker- Bayar ekseninde, Haziran ayından itibaren yoğunlaşmıştı. Karşılıklı eleştiriler, yermeler ve dayatmalarla gelişen süreç İnönü, Bayar, Peker ve

¹¹⁸² Cumhurbaşkanlığı Arşivi , EBİS No 02009145, Belge No 1, Ek No 3/31.12.1946.

¹¹⁸³ Derin, *a.g.e.*, s 209.

¹¹⁸⁴ *A.g.e.*, s. 202-203.

Ökmen dörtlüsü temelinde devam etmişti. Bu görüşmelerden elde edilen sonuçların etkisiyle 1947'nin Temmuz ayı içinde yeni gelişmeler ortaya çıkmıştı.¹¹⁸⁵

Şükrü Sökmensüer siyasete girdikten sonra, gerek bakanlığından önce gerekse bakanlığı döneminde önemli faaliyetler yapmış, ülkenin bu karmaşık siyasal mücadelesi içinde çalışmalarını sürdürmüştür.

a) Sökmensüer'in Bakanlık Dönemi Öncesi Meclis Faaliyetleri

Şükrü Sökmensüer'in bakanlığını anlamak için onun bakanlık dönemi öncesi Meclis faaliyetlerine de bakmak gerekir. Şükrü Sökmensüer milletvekili olarak bulunduğu komisyon üye ve başkanlıkları ile bakanlığı döneminde TBMM çalışmalarında önemli faaliyetlerde bulunmuş bir mebusu. Sökmensüer'in çalışmaları Meclis çalışma dönemi içinde birçok alana yayılmıştı.

TBMM'de VI. dönem milletvekili olarak bulunan Sökmensüer ilk meclis faaliyetlerinden biri olarak "*Ticaret ve Sanayi Odaları, Ticaret Borsaları ve Esnaf Odaları Teşkilî Hakkında Kanun Lahiyası*" münasebetiyle Meclis çalışmalarında yer almış ve konuşmalar yapmıştı.¹¹⁸⁶ İaşe Müsteşarlığı'ndan henüz milletvekili olmuş olan Sökmensüer'in bu konulara ilgisi muhakkaktı. Erzincan milletvekili olarak kürsüye gelen Sökmensüer, Ticaret ve Sanayi Odalarının Teşkilî Hakkında Kanun'un genel amacı ve içeriğine dair bilgiler vermişti. Bu konuya ilave olarak bu oda ve borsa meclislerinin yani ticaret ve sanayi odaları, ticaret borsası ve esnaf odalarının ticaret vekâleti eliyle koordinasyonunun doğru olmadığını belirtmişti. Bu uzuvların birbirleriyle temasını yakından temin edebilecek ve işlemlerini kolaylaştıracak mahalli bir koordinasyon heyetinin oluşturulmasını teklif etmişti. Sökmensüer ayrıca ziraat odasının da bu birliğin içine alınmasını önermişti.¹¹⁸⁷ Buna gerekçe olarak da ziraatçıların ve özellikle çiftçilerin ticaret erbabı ve esnafla olan ilişkisini göstermişti. Sökmensüer, önerdiği koordinasyonun fayda sağlayacağını, işlerin süratli yürütmesine el vereceğini, kırtasiyeciliğin ortadan kalkacağını, mahalli ihtilafların mahallinde halledileceğini dile getirmişti. Fakat bir bölge veya memleketi

¹¹⁸⁵ *A.g.e.*, s. 214.

¹¹⁸⁶ *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre VI, Cilt 30, 26. İnikat, (11.1.1943).

¹¹⁸⁷ *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre VI, Cilt 30, 26. İnikat, (11.1.1943), s. 114-115.

ilgilendiren şümüllü meseleler ortaya çıkarsa bu durumda da işin Ticaret Vekâleti'ne aksedeceğini, vekâletin de bu işi kökünden çözeceğini belirtmişti.¹¹⁸⁸

Sökmensüer'in milletvekili olarak bir diğer çalışması ikici kez seçildiği Erzincan milletvekilliği döneminde “Gümrük ve İnhisarlar Vekâleti Bütçesi¹¹⁸⁹” görüşmeleri sırasında olmuştu.¹¹⁹⁰ Sökmensüer söz aldığı bu bütçe çalışmaları sırasında kendisinin de muzdarip olduğu, memurun vekâlet emrine alınması meselesini eleştirmişti. Buna daha kalıcı ve memurun vekâlet emrine alınması nedeniyle doğacak hak ve maddi kazanç kayıplarını¹¹⁹¹ memur lehine yeniden düzenleyici önlemler önermişti.¹¹⁹² Bu konuda Sökmensüer 1926'da çıkarılan memurluk kanunundan bahsetmiş ve o zamanki şartlarda oluşan inkılâp hamleleri nedeniyle çıkan bu kanunun tekrar ele alınması gerektiğini belirtmişti:

“...Memurin Kanunu'nu Büyük Millet Meclisi 1926'da kabul etmiştir. O zaman büyük bir inkılâba atılmıştık. İnkılâp zorlu idi, değerliydi. O inkılâbı bir an evvel tahakkuk ettirmek için imparatorluk devrinden kalma ve hizmete layık ve uygun olmayan birçok memurları süratle tasfiye etmek zarureti vardı. Bu suretle cumhuriyete layık bir memurin kadrosu kurulmuş olacak idi.”¹¹⁹³

Sökmensüere göre Millî Mücadele'ye başladığında 15 yaşında olan vatan çocukları şimdi memur olarak iktidar vaziyetindedirler. Bu mesuliyeti taşımaktadırlar. O devrin çürük memurları memur saflarında kalmadığına göre vekâlet emrine alma ve buna benzer memuru zorda ve sıkıntıda bırakacak uygulamalar yapma gereği artık gereksizdir. En fazla olarak işten el çektirme ve emekliliğe sevk en anlamlı çözümler olabilir. Zira vekâletler emrinde yer alan memurların bozguncu bir ordudan farkı yoktur. Bu nedenle memurluk vasfına haiz bulunmayanları mecburi emeklilik veya belirli kayıt ve şartlar altında tazminat vererek işten çıkarma şeklinde tasfiyesi en iyi yol olacaktır. Memur sıfatını

¹¹⁸⁸ *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre VI, Cilt 30, 26. İnikat, (11.1.1943), s. 117.

¹¹⁸⁹ Gümrük ve Tekel Bakanlığı.

¹¹⁹⁰ *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre VII, Cilt 2, 27. İnikat (25.5.1943).

¹¹⁹¹ Vekâlet emrine alınan memurlar, 15 seneye kadar hizmeti geçmişse ¼, 15 seneden 20 seneye kadar hizmeti geçmişse 1/3, 20 seneden fazla hizmeti geçmişse 1/2 maaşla veya ücretle vekâlet emrine alınır. Memur hem az maaşla vekâlet emrine alınmakta hem de ne zaman alınacağını da bilmediği için ızdırıp ve sıkıntı çekmektedir. Sökmensüer'e göre, bu durumda memur belirlenen bu oranlarla memuriyet sıfatını ve şerefini muhafaza etmek zaruretindedir. Zira memurin kanunu başka işlerde çalışma izni de tanımamaktadır (*TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre VII, Cilt 2, 27. İnikat, 25.5.1943, s. 191).

¹¹⁹² *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre VII, Cilt 2, 27. İnikat (25.5.1943), s. 191-192.

¹¹⁹³ *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre VII, Cilt 2, 27. İnikat (25.5.1943).s. 192.

taşıyanları süründürmek iyi bir seçim olmayacaktır.¹¹⁹⁴ Sökmensüer, sonuç olarak büyük memurlarda vekâlet izni ve buna benzer mekanizmalarla memurun vekâlet emrine alınmasının zor olduğunu fakat küçük memurun böyle bir işleme kolayca tabii tutulduğunu, asıl meselenin de bu olduğunu belirtmişti. Vekâlet emrine alınan memurluğa haiz olmayan veya fena zihniyet ve hareketleri olanları değerlendirme yöntemini şu sözlerle açıklamıştı:

“... Ancak, herhangi bir memuru memurluk sıfatını korumak suretiyle iki üç sene aç bırakarak dilendirmeyelim. Bu hareket bence Cumhuriyet idaresinin büyük şefkatiyle mütenasip değildir.”¹¹⁹⁵ “Geçmişte siyaseten ve idareten böyle bir müessesenin var olması şimdi de devam etmesini zorunlu kılmaz.” Sökmensüer, buna herhangi birisinin veya kendilerinin de dayanamayacağını ve bu nedenle de hükümetten bu konu üzerinde durmasını bilhassa rica ettiğini söylemiştir.¹¹⁹⁶

Şükrü Sökmensüer’in 1943 yılına ait Ziraat Vekâleti (Tarım Bakanlığı) bütçesine dair sözleri de önemliydi.¹¹⁹⁷ Cumhuriyet hükümetleri döneminde ilk defa olgun ve dolgun ziraat bütçesinin hazırlandığına değinen Sökmensüer, bazı değerlendirmeler yaparak büyük bir devlet olmak ülküsü ile düşünülen bol nüfuslu Türkiye’yi oluşturmak için ziraat işlerine verilen şimdiki önemin birkaç misli önemi daha gerekli görmüştür. Ziraî kalkınmayı teminde traktör, harman makinası gibi akaryakıtla çalışan makineleri gerekli gören Sökmensüer, akaryakıt davasının halledilmesi ve tamir enstrümanının da geliştirilmesi ile bu çalışmaların bir amaca varabileceğine inandığını dile getirmiştir.¹¹⁹⁸ Sökmensüer en az iki yıllık akaryakıt stoku ve gerekli enstrümanlar oluşturulmadıkça bu işlerde ilerlemenin sıkıntılar doğurabileceğini, bu nedenle çok yönlü olarak tarımda makinalaşma konusuna eğilmek gerektiğini belirtmiştir.¹¹⁹⁹ Sökmensüer şunları ifade etmiştir:

“...Ziraî kalkınma ve ilerleme için en büyük ihtiyacımız arkadaşlar, halkımızı teşkilâtlandırmaktır. Türk milleti ne zaman ki teşkilâtlanmışsa en büyük muvaffakiyeti göstermiştir. İşte Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri. Millî Mücadelemizin temel taşıdır. Bu cemiyet her yerde, her köyde teessüs etmiş ve büyük mücadelemizi tahakkuk ettirmiştir. Ziraat davamızda da kalkınmak için mutlaka teşkilâtlanmamız lazımdır. Cumhuriyet hükümeti bu işe el koymuştur, bunu şükranla arz ederim. Ziraî kooperatifler işine ehemmiyet vermektedir. Bu teşkilâtı bütün memlekete süratle

¹¹⁹⁴ *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre VII, Cilt 2, 27. İnikat (25.5.1943), s. 192.

¹¹⁹⁵ *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre VII, Cilt 2, 27. İnikat (25.5.1943), s. 193.

¹¹⁹⁶ *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre VII, Cilt 2, 27. İnikat (25.5.1943), s. 193.

¹¹⁹⁷ *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre VII, Cilt 2, 29. İnikat (27.5.1943).

¹¹⁹⁸ *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre VII, Cilt 2, 29. İnikat (27.5.1943), s. 291.

¹¹⁹⁹ *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre VII, Cilt 2, 29. İnikat (27.5.1943), s. 291.

yaymak lazımdır. Çifçi bu teşkilâtın içine almalıdır...”¹²⁰⁰ Ziraat Vekili Ş. R. Hatipoğlu, Sökmensüer’in iktisadî bakımdan köylünün teşkilâtlandırılması ve kooperatifler meselesine bakışını olumlu bulmuş ve bu yönde değerlendirmeler yapmıştır.¹²⁰¹

Sökmensüer’in, “Köy Ebeleri ve Köy Sağlık Memurları Teşkilâtı yapılmasına ve Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekâleti Teşkilât ve Memurini Hakkındaki 3017 Sayılı Kanunun Bazı Maddelerinin Değiştirilmesine Dair Kanun Layihası” na ilişkin sözleri dönemin bu konuyla alakalı sorunlarını da göstermesi bakımından önemlidir.¹²⁰² Sağlık alanında sürekli bir açık teşkil eden ebe ve sağlık memuru meselesi 1943’lerin de önemli konularından biriydi. Her köye bir ebenin veya sağlık memurunun düşmediği, birkaç köye bir görevlinin istihdam edilebildiği böyle bir sistem üzerine Sökmensüer bazı öneriler getirmiştir. Sökmensüer ülkede 40 bin köy bulunduğunu, 8 köye bir ebenin düştüğünü, bunun bazen 10, hatta 20 köye bir ebe şekline dönüştüğünü söyler. Sökmensüer’e göre Orta Anadolu ve Doğu Anadolu’nun sert iklimi göz önüne alındığında, görevlilere verilen alanlar ve ulaşımın çoğu zaman imkân vermemesi, ebelerin takip ettiği hastalara bakımını ve doğum sonrası sorunlara müdahale etmesini zorlaştırmıştır. Sökmensüer, bu nedenle Sıhhat ve İçtimai Vekâleti’nin bu köylerde hali hazırda ebelik yapan köylüleri kursa tabi tutmasını önermiştir. Sökmensüer ayrıca anneden kıza, kızından kıza geçen bu ebelik sanatı olgusunu, söz konusu kişileri vazifeli bireyler durumuna getirerek devam ettirmek gerektiğini belirtmişti. Böylece büyük bir açığın kapatılmasının mümkün olabileceğini ifade etmiştir.¹²⁰³

Şükrü Sökmensüer, Erzincan mebusu olması dolayısıyla deprem ve inşaa işleri ile ilişkili olarak da Meclis çalışmalarında önemli görüşler beyan etmiştir.¹²⁰⁴ Dönemin Nafia Vekiline “*yer depremleri ve inşaa işleri üzerine alınmış ve alınacak tedbirler*”e ilişkin olarak soru önergesi sunmuş olan Sökmensüer bu soru önergesini Nafia Vekili’nin cevaplamasını istemiştir.¹²⁰⁵ Bu soru önergesini üyesi bulunduğu Müstakil Grup adına veren Sökmensüer, Adapazarı ve Hendek depremlerinde açıkta

¹²⁰⁰ *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre VII, Cilt 2, 29. İnikat (27.5.1943), s. 291.

¹²⁰¹ *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre VII, Cilt 2, 29. İnikat (27.5.1943), s. 296.

¹²⁰² *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre VII, Cilt 4, 45. İnikat (7.7.1943).

¹²⁰³ *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre VII, Cilt 4, 45. İnikat (7.7.1943), s. 51. ; *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre VII, Cilt 4, 46. İnikat (9.7.1943), s. 79.

¹²⁰⁴ *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre VII, Cilt 4, 50. İnikat (19.7.1943).

¹²⁰⁵ *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre VII, Cilt 4, 50. İnikat (19.7.1943), s. 153.

kalan halkın sığınacağı yerler, yapılacak binalar ve alınan tedbirler, memlekette yer yer oluşan depremler, bunların oluş yerlerine dair kayıtlar, bunlara dayanarak alınacak kararların yeterliliği, jeolojik haritalar ve sondajlar, resmi ve hususi bina yapımına ilişkin devlet kontrolü, ucuz dayanıklı ve güzel manzaralı bina yapım süreç ve tecrübeleri, bu alanlarda bir enstitü çalışması veya planlaması gibi önemli konuları içeren sorular da sormuştur.¹²⁰⁶ Nafia Vekili bu sorulara tek tek cevap vermiş ve genel anlamda deprem ve depremler ile bunun yarattığı sorunlar, çözüm yolları, yapılanlar ve yapılacak olanlara değinmiştir.¹²⁰⁷ Nafia Vekili, Sökmensüer'e, kendisine bu izahatı verme imkânı sağladığı için ayrıca teşekkür bildirmiş, yapılanların yanında yapılabilecekler için Sökmensüer'in dile getirdiği etüd bürosu ve malzeme enstitüsü hakkında bir oluşturma kararı olmadığını, bunun yeni bir tetkik mevzusu olduğunu da dile getirmiştir.¹²⁰⁸ Bu soruların ve yapılan açıklamaların gerçekleştiği Meclis toplantısı Türkiye'de o dönemde deprem gerçeği, inşa ve imar, imkânlar ve programlar konusunda önemli bir değerlendirme toplantısı niteliği taşıması bakımından önemli olmuştur. Sökmensüer, Nafia Vekili'nin konuşmasından sonra söz alarak Müstakil Grup'un bu konulara bakışını açıklamış ve öngörülerıyla, öneri ve tedbirlerini dile getirmiştir.¹²⁰⁹

“Çifçiye Toprak Dağıtılması ve Çifçi Ocakları Kurulması Hakkında Kanun Tasarısı”¹²¹⁰ konusunda çalışmalar yapılırken, Sökmensüer de bu çalışmalar içinde bulunarak kanun tasarısının hazırlanmasına katkı sunmuştu.¹²¹¹ Erzincan mebusu olarak Meclis'de bulunan Şükrü Sökmensüer topraksız köylüye toprak dağıtılması ve çifçi ocakları kurulmasına ilişkin tasarı hakkında Meclis kürsüsünde bir konuşma yapmıştı. Öncelikle, Meclis kürsüsüne gelirken kurularak gelmediklerini, vicdanlarının sesini dinleyerek ve hiçbir tesir ve nüfuz tanımadan geldiklerini belirtme ihtiyacı hissetmişti. Millet Meclisi'nin ancak millet davalarında sözünü

¹²⁰⁶ *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre VII, Cilt 4, 50. İnikat (19.7.1943), s. 153-154.

¹²⁰⁷ *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre VII, Cilt 4, 50. İnikat (19.7.1943), s. 154-156.

¹²⁰⁸ *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre VII, Cilt 4, 50. İnikat (19.7.1943), s. 156.

¹²⁰⁹ *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre VII, Cilt 4, 50. İnikat (19.7.1943), s. 156-158.

¹²¹⁰ Çifçiyi Topraklandırma Kanunu

¹²¹¹ *TBMM Zabıt Ceridesi (TBMM Tutanak Dergisi)*, Dönem VII, Cilt 17, 56. Birleşim (17.5.1945).

esirgemediğini, coşup taşarak hiçbir kuvvet tanımadan iktidarını, duygululuğunu gösterdiğini ifade eden Sökmensüer konuşmasının devamında şunları söylemişti.¹²¹²

“O, millî menfaatleri ilgilendirmeyen, hususi maksatlar güden davalara kulak asan ve çene yoran yıkıcı, ayırıcı, parçalayıcı bir demokrasi kaynağı değildir. O yapıcı, birleştirici, diriltici ve koruyucu bir demokrasinin eşsiz ve örnek bayrağıdır. Arkadaşlar konuya geliyorum. Çifçi değilim, toprağım da yok. O halde niye söz aldım? Küçük yaşlarımda iken ata tarlalarında buğday başakları ve mısır koçanları arasında oynadığımı seziniyorum... Atatürk'ün çok istediği ve fakat İnönü gününde, Saraçoğlu hükümetinin tasarısı halinde Meclis'e sunduğu bu eseri en büyük ve kendi öz malımız olan bir devrin eseri olarak karşılar ve selamlarken sonsuz sevinç içinde geleceğin içtimai adaletin muzaffer olduğu çok nüfuslu refahlı, sağlıklı, gürbüz Türk Milletini; yemyeşil bayındır ve pazarları vızır vızır iş gören Türk vatanını görür gibi oluyorum” diyerek bu kanundan beklentisini belirtmiştir.¹²¹³

Sökmensüer'e göre bu kanunun amacına dair temel çalışma “köylü efendimizdir” denilen gündem başlamıştır. Sökmensüer konuşmasını şu ifadelerle sürdürmüştür:

*“...Millet hayatını uzun zaman mısır koçanlarına ve buğday başaklarına bağladık. Sanayi müesseseleri, baca dumanlarının kokusunu bile almadık. Bu tasarısı ise bir kısım vatandaşları bu sahada enerji sarfetmeğe, hayatlarını bu yoldan kazanmağa sevk etmek gibi pek yararlı bir tesir de yapacaktır. Bu güzel vatanı enerji isteyen iş mi yok? Müteşebbüsler bekleyen iktisadî kaynakları mı yok. Şayet toprakla ilişkisini büsbütün kesecek vatandaşlar olursa onlar bu sahada yurda şüphesiz daha faydalı olacaklardır.”*¹²¹⁴

Sökmensüer, bu tasarının tek başına yeterli olamayacağını ve hükümetin de zaten çifçinin ana meselelerini çözmek için iskân, işletmeler ve kredi işleri konusunda tamamlayıcı tasarılar hazırlamakta olduğunu, bunların da gerekli ve yerinde bulunduğunu söylemiştir.¹²¹⁵

Bu konuların yanı sıra Basın ve Yayın hayatına dair değerlendirmeler de yapan Sökmensüer, Basın ve Yayın Genel Müdürlüğü bütçesine ilişkin olarak, 1945 yılı 7 aylık Bütçe Kanunu Tasarısı'ndaki görüşmelerde kürsüden düşüncelerini paylaşmıştır.¹²¹⁶ Sökmensüer, çocukların olgunlaşmasında iki mühim etmenin bulunduğunu belirtir. Bunlardan birincisinin Milli Eğitim Bakanlığı olduğunu

¹²¹² *TBMM Zabut Ceridesi (TBMM Tutanak Dergisi)*, Dönem VII, Cilt 17, 56. Birleşim (17.5.1945), s. 145

¹²¹³ *TBMM Zabut Ceridesi (TBMM Tutanak Dergisi)*, Dönem VII, Cilt 17, 56. Birleşim (17.5.1945), s. 145.

¹²¹⁴ *TBMM Zabut Ceridesi (TBMM Tutanak Dergisi)*, Dönem VII, Cilt 17, 56. Birleşim (17.5.1945), s. 146.

¹²¹⁵ *TBMM Zabut Ceridesi (TBMM Tutanak Dergisi)*, Dönem VII, Cilt 17, 56. Birleşim (17.5.1945), s. 147.

¹²¹⁶ *TBMM Zabut Ceridesi (TBMM Tutanak Dergisi)*, Dönem VII, Cilt 17, 59. Birleşim (22.5.1945).

söyleyerek onun kendi dünyasındaki tesisler ve çizeceği programlarla bu amaca doğru yürüdüğü işaret eder. Sökmensüer'e göre çocuklar a ve b'yi öğrenince yani a ve b'yi birleştirmeye başlayınca yayın alemiyle tanışacak, hevesle ve istekle çocuk gazeteler, filmler, radyo yayınları gibi çocuk neşriyatıyla temasa başlayacaklardır. Çocukların ruhen beslenecekleri bu kaynakları tatmin edici bulmayan Sökmensüer konuşmasında şu fikirleri ortaya koymuştur:

*“...Bu yolda yeniden düşünmek ve yavrularımızı onu besleyici yayın ile karşılaştırmak tedbirlerini bulup uygulama zamanı gelmiştir. Yoksa şu veya bu telakkinin peşinde, az da olsa hepimizi ve bilhassa çocuk babalarını üzen, kötü şeyleri taklitçi yavrular görmekten uzak kalmıyacağız”.*¹²¹⁷

Sökmensüer'e göre yapılan çalışmalarla daha ilk yaşlarda çocuklar Kemalist zihniyetin, insanlık sevgisinin ve demokrasi aşkının meyvelerini alabilecekti. Bu yöndeki programların olgunlaştırılmasını istemiş, çocukları ilgilendiren yayınlara daha fazla önem verilmesini talep etmişti. Bu yayınların dikkatli bir şekilde gözden geçirilmesi gerektiğini ve Kemalist ölçüye uygun olarak hazırlanmasının elzem olduğunu ifade etmişti. Cumhuriyetin nasıl bir vatan teslim aldığını, ne yaptığını ve ne yapıyor olduğunu sürekli söylemek ve yapılanların unutulmamasını temin etmek bakımından yayınlara önem atfetmektedir.¹²¹⁸ Sökmensüer, genel anlamda ise basının tarafsız olması gerektiği, Türk milletinin karakter ve yapısına uygun her güzel ve verimli şeyi alıp yurttan en iyi şekilde uygulamak demek olan Kemalist aşk ve zihniyetlerden uzaklaşan herhangi bir basın vasıtasını öz bağrında yaşatmayacağını belirtmiştir.¹²¹⁹ Sökmensüer asıl meselelerden birinin de basının doğruyu aktaran bir organ olarak var olması gerektiğidir. Bulunduğu Meclis açısından değerlendirme yapan Sökmensüer milletvekillerinin Meclis'teki sözlerinin objektif olarak matbuata yansıtılması gereği üzerinde de durmuştur.¹²²⁰

Şükrü Sökmensüer, Meclis'te başka bir çalışmada, beş arkadaşıyla¹²²¹ “Toprak Bayramı Hakkında Kanun” teklifi yapmıştı. Çiftçiyi Topraklandırma

¹²¹⁷ *TBMM Zabıt Ceridesi (TBMM Tutanak Dergisi)*, Dönem VII, Cilt 17, 59. Birleşim (22.5.1945) s. 248.

¹²¹⁸ *TBMM Zabıt Ceridesi (TBMM Tutanak Dergisi)*, Dönem VII, Cilt 17, 59. Birleşim (22.5.1945), s. 249

¹²¹⁹ *TBMM Zabıt Ceridesi (TBMM Tutanak Dergisi)*, Dönem VII, Cilt 17, 59. Birleşim (22.5.1945), s. 249

¹²²⁰ *TBMM Zabıt Ceridesi (TBMM Tutanak Dergisi)*, Dönem VII, Cilt 17, 59. Birleşim (22.5.1945), s. 251

¹²²¹ B.K. Çağlar (Erzincan), Z. Arkant (Yozgat), H. Pekcan (Kütahya), Necmeddin Sahir Silan (Tunceli).

Kanunu'nun kabul edildiği 11 Haziran tarihini takip eden Pazar gününü her yıl kutlanacak Toprak Bayramı olarak önermişti.¹²²²

Sökmensüer ile Mardin milletvekili Aziz Uras ve arkadaşlarının “Büyük Millet Meclisi'nin Ordu'ya Şükran ve Selamlarının Tebliğine Dair Önerge”leri Meclis'e sunulmuş, bu önerge oldukça ilgi görmüştü.¹²²³ II. Dünya Savaşı süresince vatan sınırlarında, Türk vatanını selamet ve emniyet altında tutan ve bundan sonra da verilecek görev ve sorumlulukları hakkiyle yerine getireceği muhakkak olan orduya dair önerge önemli oranda kabul görmüştü. Büyük Millet Meclisi'nin güven ve inancının selam ve sevgileriyle birlikte yüce orduya bildirilmesine dair önerge sürekli alkışlar eşliğinde kabul edilmişti.¹²²⁴

Sökmensüer, Devlet Havayolları 1946 yılı bütçesi münasebetiyle de Meclis'te önemli değerlendirmeler yapmıştı. Meclis kürsüsünden konuya dair önemli görüşleri sürmüştü.¹²²⁵ Kendisi de, daha sonra, 1949'da Türk Hava Kurumu Başkanı olacak olan Sökmensüer, Meclis'teki konuşmasında Milli Şef ve Cumhurbaşkanı olarak İnönü'nün ileri görüşlülüğüne değinmişti. 12 yıl önce yani 1933'de Türk Hava Kurumu Kongresi'nde İnönü'nün söylediği söylevi dile getirerek, Tayyare'nin medeniyet vasıtası olduğunu, sadece silah olarak değil fakat sefer ve spor yönü bakımından da önemi bulunduğunu, bu bakımdan bu meselenin üzerinde titrenmesi gereken bir vazife olduğunu açıklamıştı.¹²²⁶ Sökmensüer ülkede bir yerden bir yere gitmek için, özellikle kış koşullarında, şu ve bu düz, gedik veya geçidin gülyüz göstermesinin beklendiğini belirtmişti. Bunun da, o ülkede bir ulaştırma davasının var olduğununun bir kanıtı olarak, inkar ve reddedilemez bir biçimde ortada bulunduğunu söylemişti. Sökmensüere göre demiryolları bel kemiği ise havayolları baş ve karayolları da ayağı temsil ediyordu. Ulaştırma davasının başında ise havayollarının geldiğini söylemişti.¹²²⁷ Sökmensüer, havayolu taşımacılığı sisteminin

¹²²² *TBMM Zabıt Ceridesi (TBMM Tutanak Dergisi)*, Dönem VII, Cilt 18, 74. Birleşim (15.6.1945), s. 267

¹²²³ *TBMM Zabıt Ceridesi (TBMM Tutanak Dergisi)*, Dönem VII, Cilt 20, 15. Birleşim (20.12.1945).

¹²²⁴ *TBMM Zabıt Ceridesi (TBMM Tutanak Dergisi)*, Dönem VII, Cilt 20, 15. Birleşim (20.12.1945) s. 242.

¹²²⁵ *TBMM Zabıt Ceridesi (TBMM Tutanak Dergisi)*, Dönem VII, Cilt 20, 21. Birleşim (28.12.1945).

¹²²⁶ *TBMM Zabıt Ceridesi (TBMM Tutanak Dergisi)*, Dönem VII, Cilt 20, 21. Birleşim (28.12.1945), s. 597.

¹²²⁷ *TBMM Zabıt Ceridesi (TBMM Tutanak Dergisi)*, Dönem VII, Cilt 20, 21. Birleşim (28.12.1945), s. 597.

geliştirilmesinin zorunlu olduğunu, bunun her bakımdan, seyahat, ulaşım, ürün taşıma ve malzeme aktarımı gibi önemli kalemlerinin bulunduğunu, batıda bu konuda önemli gelişmelerin meydana geldiğini aktarmıştı. Hava meydanlarının birçok ülkede sürekli geliştirilmekte ve çoğaltılmakta olduğunu dile getiren Sökmensüer öngörü olarak şunları söylemişti:

“...Günün birinde ve çok yakın bir günde havalarda bir marşandiz katarını yahut iki marşandiz yani 500-1000 tonluk yükü bir yandan diğer yana süratle nakledecek hava gemilerine tesadüf edersek, duyarsak şaşmamalıyız. Çünkü teknik bu kadar süratle ileri gitmektedir. Bir gün temiz havadan ve yükseklerde uçmaktan hoşlanan insanlar; bu günkü deniz ve demiryollarını geri vasıta olarak görürlerse buna şaşmamak lazımdır. Nasıl ki, elektrikli tramvaylar atlı tramvayları ve atlı arabalar kağnıları geride bırakmış ise, aynı mana ve mahiyete yakın bir gelecekte bu da bu şekilde inkişaf etmiş olacaktır.”¹²²⁸

Şükrü Sökmensüer bu konuya vâkıf ve gelişmelerden haberdar olan bir mebusu. Bu yönüyle daha sonraki yıllarda (1949-1950) Türk Hava Kurumu başkanlığı için yeterli birikimi de sağlamış gözükiyordu. Sökmensüer söz konusu dönemde oluşan Van depremini kastederek konuşmasına devam ettiği Meclis kürsüsünde, devletin elinde her mevsim işleyen uçakların olması durumunda bölgeye acil desteğin günü gününe verilebileceğini, bütün dermanların ulaştırılmasının da mümkün olabileceğini dile getirmişti. Bunun da birçok canın kurtulmasında vesile olacağını söylemişti. Sökmensüer “...Biz hiçbir Türkün tedbirsiz olarak ölmesine tahammül edemeyiz. Çünkü Türk bir cihandır, ölçüye gelmez bir değerdir” demişti.¹²²⁹

Sökmensüer ülkenin geçmişten gelerek demiryolu ve karayolu işinde geç kaldığını, bunun Cumhuriyet döneminde telafi edilmeye çalışıldığını, havayolu işinde de geç kalırsa bunun üzüntüsünün çok çekileceğini belirtmişti. Ekonomi alanında geç kalmış olmanın ve az ilerleme sağlanabilmesinin buhar devrine geç kalmış olmakla ilişkilendirildiğini belirten Sökmensüer bunun kabul edildiğini fakat asıl sebeplerden birini de yolların yapılmamış olmasından kaynaklandığını söylemişti. Ülkede tarım ürünleri ve benzeri süre dayanan malzemelerle gıdaların çürümesinin ve ülke ekonomisine zarar vermesinin önüne geçilmesi gerektiğini belirtmişti. Sökmensüer, bunun ancak yol yapımıyla sağlanabileceğini, ürünlerin

¹²²⁸ *TBMM Zabıt Ceridesi (TBMM Tutanak Dergisi)*, Dönem VII, Cilt 20, 21. Birleşim (28.12.1945), s. 598-599.

¹²²⁹ *TBMM Zabıt Ceridesi (TBMM Tutanak Dergisi)*, Dönem VII, Cilt 20, 21. Birleşim (28.12.1945), s. 599.

çürümeden paraya tahvil edilmesinin ancak bu şekilde mümkün olabileceğini dile getirmişti. Bunun güncel bakımdan en etkili yolunun ise hava yolu olduğunu dile belirtmişti. Ayrıca, uluslar arası hava yolu rekabetine girmenin zorunlu olduğunu, bundan imtina edilmemesi gerektiğini ve iç hava yollarının tam teşekkülü sonrası dış hava yollarına da iştirak etmenin önemli kazanımlar sağlayacağını ifade etmişti.¹²³⁰

Sökmensüer yaz kış çalışan hava yolları imkânı oluşturarak, geri kalınan ve hatta hiç varlık gösterilemeyen uluslararası hava taşımacılığına girmenin gereğinden bahsetmişti. Havacılığı kuvvetli milletlerin yaptığı gibi kısa zamanda millî savunmadaki bütün vasıtalarını askerî maksatlara derhal intibak ettirerek aslında havacılığın sağladığı imkânların ticaret vasıtası olmak yanında asıl olarak millî savunma vasıtası olarak önem arzettiğini belirtmişti. Sökmensüer bu alanda geri kalındığını, Türkiye’den sonra bu işe girenlerin daha ilerilere gittiğini, bunun da kendisini muzdarip ettiğini dile getirmişti. Fakat Etimesgut’ta Türk Hava Kurumu’nun tesisi ettiği müessese ve hükümetin büyük bir isabetle kurmaya teşebbüs ettiği motor sanayinin Türk hava sanayisinin istikbali için müjdecî bir emare olarak önemli olduğunu söylemişti.¹²³¹ Sökmensüer, bütün hava işlerini, bütün hava vasıtalarını, bütün hava geleceğini, sorumlu, bağımsız bir ele vermek gerektiğini belirterek her önemli işin ancak bağımsızlığını kazanarak başarıya ulaşabileceğini ifade etmişti. Sökmensüer ayrıca Ulaştırma Bakanı Ali Fuat Cebesoy’a da birkaç soru sormuştu. Sökmensüer’in sorularını cevaplayan Ulaştırma Bakanı, hükümetin Sökmensüer’in tüm mütalaalarına iştirak ettiğini beyan etmişti.¹²³²

Sökmensüer, o günlerde tartışılan Cemiyetler Kanunu’na ilişkin Meclis’te yapılan çalışmalara da katılmış ve Cemiyetler Kanunu’nun bazı maddelerinin değiştirilmesine dair kanun münasebetiyle konuşma yapmıştı.¹²³³ Sökmensüer bu konuşmaya gerekçe olarak Adnan Menderes’in, halen yaşamakta olan Cemiyetler Kanunun’un, 1901 Fransız cemiyetler kanununun bir kopyası olduğu hakkındaki

¹²³⁰ *TBMM Zabıt Ceridesi (TBMM Tutanak Dergisi)*, Dönem VII, Cilt 20, 21. Birleşim (28.12.1945), s. 600.

¹²³¹ *TBMM Zabıt Ceridesi (TBMM Tutanak Dergisi)*, Dönem VII, Cilt 20, 21. Birleşim (28.12.1945), s. 601.

¹²³² *TBMM Zabıt Ceridesi (TBMM Tutanak Dergisi)*, Dönem VII, Cilt 20, 21. Birleşim (28.12.1945), s. 601,603.

¹²³³ *TBMM Zabıt Ceridesi (TBMM Tutanak Dergisi)*, Dönem VII, Cilt 24, 59. Birleşim (5.6.1946).

beyanatını esas almıştı. Sökmensüer, Emniyet Umum Müdürü olduğu dönemde bu günkü Cemiyetler Kanunu'nun hazırlanmasında bizzat çalıştığını söylemişti. Sökmensüer bir gün Umumî Müdür olarak vazife başında iken Meclis'ten arandığını ve İçişleri Komisyonuna davet edildiğini belirtir. Cemiyetler Kanunu'na bazı kayıtların konulmuş olduğunu ve bunun nedenini açıklama zamanının geldiğini söyler. Sökmensüer o dönemde devletin birliğini parçalamak için bir kısım teşebbüsler ve propagandaların var olduğunu dile getirir. Halkevlerine ve CHP'ye üyeliğe yönlendirilen ve “onlar arasına girip onlar gibi gözükererek, onlardan çok Kemalist gözükererek onlara hâkim olun ve onların parçalanmasını sağlayın” tarzındaki propagandaların bulunduğunu, yayınlar yoluyla demokratik rejimin yıkılmaya çalışıldığını, bunlara önlemler alınsa da tam anlamıyla önlemenin mümkün olamadığını belirtir. Sökmensüer, bu fikirlerin bazı saflar arasında yayıldığını ilave ettikten sonra konuşmasını şöyle sürdürmüştür:

“...Arkadaşlar, bir taraftan sağ ekstremitede bulunan faşist zihniyetli bir takım hareketler, sol ekstremitede bulunan zihniyetlerle memlekette çatışmağa başladı. Bunlar yer yer tezahürler gösterdi ve bunun üzerine esaslı takibat yapıldı. Daha ileri gidildi, vicdanen söylemeğe mecburum, köy hocalarını elde ediniz, küçük zabıtları elde ediniz, yıkınız dediler. Bunlar üzerinde de çalışıldı. İşte böyle bir zamanda ne sağ ekstremitte rejiminin ve ne de sol ekstremitte rejiminin memlekette kurulmaması için Cemiyetler Kanunu'na bazı kayıtlar koymak zarureti hasıl oldu.”¹²³⁴

Sökmensüer mevcutta hazırlanan yeni Cemiyetler Kanunu'nun oldukça liberal bir içerik taşıdığını, bunun önemli olduğunu belirtmiştir. Fakat geçmişte kendi katkısının talep edilmiş olduğunu, buna da katkı verdiğini dile getirir. Bu Kanun'un hazırlanmasında katkısı bulunduğunu, Cemiyetler Kanunu'nun memlekette ne sağ mütaasıp bir rejimin ne de sol mütaasıp bir rejimin kurulmasını önleme amacı taşıdığını, bunları önlemeyi amaç edindiğini belirtmiştir. Sökmensüer “...Eğer kanun bu iki ekstremitte arasında cemiyet kurulmasına müsait bulunmasaydı bu gün Adnan Menderes arkadaşımız Demokrat Parti adına bu kürsüden konuşamazdı” der.¹²³⁵

Şükrü Sökmensüer'in Meclis çalışmalarından birisi de “İnönü Armağanı” başlıklı kanun teklifidir. Önemli bir teklif olarak Meclis'te görüşülmüştür.¹²³⁶ Kanun,

¹²³⁴ *TBMM Zabut Ceridesi (TBMM Tutanak Dergisi)*, Dönem VII, Cilt 24, 59. Birleşim (5.6.1946), s. 52.

¹²³⁵ *TBMM Zabut Ceridesi (TBMM Tutanak Dergisi)*, Dönem VII, Cilt 24, 59. Birleşim (5.6.1946), s. 52-53.

¹²³⁶ *TBMM Zabut Ceridesi (TBMM Tutanak Dergisi)*, Dönem VII, Cilt 24, 64. Birleşim (13.6.1946) ; TTK Arşivi BK 5-3/10-A, s. 126 ; TTK Arşivi BK 4-3/3, s. 154.

“yurttaş iş verimini ve çalışma kudretini süratle geliştirmek için” hazırlanmıştır. Sökmensüer bu kanunu üç arkadaşıyla¹²³⁷ birlikte 1943 yılı Kasım ayında teklif ettiklerini ve Milli Eğitim, Tarım, İç İşleri, Milli Savunma ve Bütçe komisyonlarından geçerek son şeklini aldığını, malî bakımdan ülkenin gücüyle ölçülü olacak bir şekle sokulduğunu bildirerek, tasarının ülke için önemini şöyle dile getirmiştir:

*“Tasarı büyük milletimizin her alanda yüzlerce yıl sürüp giden makus talihini yenen İstiklâl Savaşı’mızın bugünkü varlığımıza temel bir zaferinin ve o zaferin kahramanının adını yani İnönü adını taşımaktadır. Bu ad millet davalarını kazanma, yoktan varetme yani yaratma, yorulmak bilmeyen gevşemeyen, durmadan artan, her alanda zafere inanan bir çalışma hamleciliğinin sembolüdür”.*¹²³⁸

Sökmensüer, testiği kıran da suyu getiren de bir diyen zihniyeti yıkmak amacı güden bir anlayışla bu kanunu hazırladıklarını, kanunun çalışmayı ve başarının yani çalışmanın ödüllendirilmesini esas aldığını belirtir. İnönü Armağanı Kanunu Layihası giriş kısmında şu ifadeler yer alır:

*“Türk Milleti’nin gelişme ve kuvvetlenme hareketlerini hızlandırmak maksadıyla ve (İnönü) armağanı adıyla yıllık bir mükafat tesis edilmiştir. Bu mükafat, insanlık camiasına faydalı olan ve tahsil hayatındaki gençlik ile amme hizmetinde ödevli vatandaşların ahlâk duygularının kökleşmesine ve çalışma faaliyetlerinin artmasına yarayan eserler yazanlara, Türk milletinin sağlığına ve nüfusça çoğalmasına ve medeniyet hayatının her safhasında değerlenip yücelmesine yarayacak tesisler vücuda getirenlere, millî varlığımızın emniyet ve müdafaasını ve yurdumuzun iktisadî ve zirai kalkınmasını kuvvetlendirecek ihtira ve keşiflerde bulunanlara verilir.”*¹²³⁹

b) Sökmensüer’in Bakanlık Dönemi Meclis Faaliyetleri

Şükrü Sökmensüer bakanlık döneminde birçok konuya ilişkin önemli Meclis konuşmaları yapmıştır. Bunlardan “Matbuat Kanununun bazı maddelerinin değiştirilmesi hakkında kanun tasarısı,”¹²⁴⁰ “Kayseri Milletvekili Fikri Apaydın’ın İl Genel Meclisleri seçimi münasebetiyle idare amir ve memurlarıyla jandarma tarafından yurttaşlara yapılan cebir ve tazyik hakkında ne düşünüldüğüne dair sorusu,”¹²⁴¹ “Afyonkarahisar Milletvekili Ahmet Veziroğlu’nun halktan usulsüz

¹²³⁷ Rahmi Apak (Tekirdağ), C. K. İnceday (Sinop) ve Ş. Sökmensüer (Erzincan).

¹²³⁸ *TBMM Zabıt Ceridesi (TBMM Tutanak Dergisi)*, Dönem VII, Cilt 24, 64. Birleşim (13.6.1946) s. 253.

¹²³⁹ TTK Arşivi BK 5-3/8, s. 83.

¹²⁴⁰ *TBMM Zabıt Ceridesi (TBMM Tutanak Dergisi)*, Dönem VIII, Cilt 1, 16. Birleşim (17.9.1946).

¹²⁴¹ *TBMM Zabıt Ceridesi (TBMM Tutanak Dergisi)*, Dönem VIII, Cilt 2, 3. Birleşim (13.11.1946).

olarak alınan paralarla köylülere verilecek odun, kereste ve Dinar Belediyesince kasaba halkına dağıtılması gerekli petrol hakkındaki sorusuna Milli Eğitim Bakanı Reşat Şemsettin Sirer, Tarım Bakanı Faik Kurtoglu ve İçişleri Bakanı Şükrü Sökmensüer'in Sözlü cevapları"¹²⁴² ilk icraatları olarak görülebilir.

Emniyet Genel Müdürlüğü 1947 yılı bütçesi dolayısıyla Meclis'de bir konuşma yapan İçişleri Bakanı Sökmensüer, oluşturulacak Zabıta Teşkilâtı ve Jandarma Genel Komutanlığı ile Emniyet Genel Müdürlüğü bünyesindeki iki ayrı asayiş bürosunun birleştirilmesine dönük düşünce ve planlamalarını izah etmiştir.¹²⁴³ Kendi geçmişinde asayiş, iskân, emniyet alanlarında çalışmaları olan bakan Sökmensüer bu konuda geçmişteki çalışmalarından ve tecrübelerinden de yararlanmıştı. Sökmensüer, Meclis'teki konuşmasında emniyet teşkilâtı ile jandarma komutanlığının tek bir zabıta haline getirilmesi ve birlik sağlanması konusunda emniyet müsteşarlığı ihdas edilmesi yönünde görüş beyan etmişti. Sökmensüer'e göre Emniyet müsteşarlığı hem emniyet hem de asayiş konularında her iki kurumun ortak hareketini sağlayabilecek, bu ise memleketin güvenliği bakımından önemli olmakla birlikte zabıta teşkilâtlarının birliğinin korunmasına öncülük edecektir. Bunun için on yıllık bir planlama ortaya konulmuş ve yapılan bu projelendirme ile jandarma bünyesindeki personelin düzenli bir eğitimle kanun bilgisi yönünden de donatılarak zabıta teşkilâtı içine katılması önemli bir çalışmayı gerektirecek bir proje olarak sunulmuştur.¹²⁴⁴ Bu konuya dair bir çalışma da "Jandarma Kanunu'nun 12. maddesinin değiştirilmesi hakkında kanun tasarısı" görüşmeleri sırasında ele alınmıştı. Burada da Sökmensüer aynı konunun önemini bir kez daha dile getirmişti.¹²⁴⁵ Tamamlayıcı çalışma olarak "İçişleri Bakanlığı Merkez Teşkilatı ve Vazifeleri Hakkındaki 1624 Sayılı Kanun'a Ek Kanun Tasarısı" 6.6.1947'de ele alınmış, çalışmalara bir sonuç verilmeye ve zabıta örgütlenmesinde emniyet ve jandarma ortaklığının oluşturulmasına çalışılmıştı.¹²⁴⁶ Sökmensüer, Jandarma ve Emniyet Genel Müdürlüğü'nün vazifelerini hududu içine alan zabıta işlerini bir elden

¹²⁴² *TBMM Zabıt Ceridesi (TBMM Tutanak Dergisi)*, Dönem VIII, Cilt 2, 6. Birleşim (20.11.1946).

¹²⁴³ *TBMM Zabıt Ceridesi (TBMM Tutanak Dergisi)*, Dönem VIII, Cilt 3, 20. Birleşim (20.12.1946).

¹²⁴⁴ *TBMM Zabıt Ceridesi (TBMM Tutanak Dergisi)*, Dönem VIII, Cilt 3, 20. Birleşim (20.12.1946) s, 345.

¹²⁴⁵ *TBMM Zabıt Ceridesi (TBMM Tutanak Dergisi)*, Dönem VIII, Cilt 6, 68. Birleşim (4.6.1947) s, 18-19, 21-22.

¹²⁴⁶ *TBMM Zabıt Ceridesi (TBMM Tutanak Dergisi)*, Dönem VIII, Cilt 6, 69. Birleşim (6.6.1947).

bakanlık merkezinde takip edebilmek için ikinci bir müsteşarlığın oluşturulması gereğini önemsemekteydi. Buradan hareketle bu konuda Meclis'te ortaya konulan düşünceleri paylaştığını ve bu nedenle de bu müsteşarlığın oluşturulmasının koordinasyon ve işlerlik açısından fayda getireceğini, bunun da Meclis tarafından anlaşılması gerektiğini dile getirmişti.¹²⁴⁷

İçişleri Bakanı Sökmensüer, İçişleri Bakanlığı 1947 yılı bütçesi için de Meclis kürsüsüne geldiğinde günün önemli konularına değinmişti.¹²⁴⁸ Bu konuşmada valiler, görev ve yetkileri, mahalli idarelerin durumları, vatandaşların talep ve şikayetlerinin kanunlar çerçevesinde en kısa sürede karşılanmasına yönelik çalışmalar, kaymakam eksikliği ve buna yönelik faaliyetler, teftiş teşkilâtı, yapısı ve önemi ele alınmıştı.¹²⁴⁹ Sökmensüer buna bağlı olarak arkadaşları ile birlikte memurlar kanunu tasarı teklif etmişti.¹²⁵⁰ Şükrü Sökmensüer bu konuda yeni çalışmalar için Avrupa'da memurlara dönük kanunların ve genel hak ve ödevlerin incelenmesi konusunda orada bulunan büyükelçilerle iletişime geçmişti. Onlar vasıtasıyla, yapılan çalışmalar hakkında bilgi elde etmeye çalışmıştı.¹²⁵¹ Bu konuda Paris Büyükelçisi Menemencioglu'na 23/6/1947 de yazdığı yazı konuya ne kadar ve hangi açılardan eğildiğini göstermesi bakımından önemliydi.¹²⁵²

Yeni bir memurlar kanunundan söz eden bakan Sökmensüer, memurların hayat ve hakları üzerinde tesir yapacak olan, onları koruyan, halk ve memur arasındaki iş ve vazife yolunda verimliliği arttıran, ilişkileri güçlendiren, ayrıca amir ve memur arasındaki bağları takviye edecek olan bir memurlar kanunu hazırlandığını, bakanlıklar arası bir heyet tarafından tetkik edilerek sürecin başlatılacağını belirtmişti. Kürsüden, Mahalli idareler, nüfus meselesi ve muamelatı, köyler ve durumları, bütün bu unsurların kalkınma ve gelişmede katkısı ile

¹²⁴⁷ *TBMM Zabıt Ceridesi (TBMM Tutanak Dergisi)*, Dönem VIII, Cilt 6, 69. Birleşim (6.6.1947), s. 66.

¹²⁴⁸ *TBMM Zabıt Ceridesi (TBMM Tutanak Dergisi)*, Dönem VIII, Cilt 3, 20. Birleşim (20.12.1946).

¹²⁴⁹ *TBMM Zabıt Ceridesi (TBMM Tutanak Dergisi)*, Dönem VIII, Cilt 3, 20. Birleşim (20.12.1946) s. 333-335.

¹²⁵⁰ TTK Arşivi BK 5-3/10-A, s. 126 ; TTK Arşivi BK 4-3/3, s. 154.

¹²⁵¹ TTK Arşivi BK 7-3/15, s. 26.

¹²⁵² TTK Arşivi BK 7-3/15, s. 26.

yenilenmeye verilen önemi dile getirmişti.¹²⁵³ Sökmensüer belediyeler konusuna da uzun bir süre ayırarak teferruatlı bir şekilde belediyeler ve belediyecilik hizmetlerine değinmiş, vergiler konusu ele alınmış, özel idarelerden bahsederek genel durumu izaha çalışmıştı.¹²⁵⁴

Tunceli ilinde var olan olağanüstü idare 31 Aralık 1946'da sona erecekti. Bu nedenle Meclis'de yapılan görüşmelerde, Valilik ve Komutanlık Kanununun otomatikman kalkacak olmasının ortaya çıkaracağı boşluğun değerlendirilmesi için görüşmeler yapılmıştı. Bu çerçevede, Sökmensüer yeni dönemde normal idarenin sürmesi için iki kanun tasarısını Meclis'e sunmuştu.¹²⁵⁵ Tunceli mebusu Necmeddin Sahir Sılan'ın söz konusu tasarıların mahiyeti itibari ile memleketin ve milletin başına yeni bir Dersim vaziyetini çıkaracağına dair normalleşme sürecine ilişkin endişesine ve o bölgede halkın karnını doyuracak ekonomik atılım ve imkânların oluşturulmasına dönük taleplerine cevap veren Sökmensüer konuya farklı bir açıdan yaklaşmıştı. Sökmensüer, Dersim'in sıkıntı çeken bir bölge olduğunu ve geçmişte çok sıkıntılar çektiğini fakat bu açıdan bakınca başka bölgeler için de bunun söylenebileceğini belirterek Dersim meselesinin tarihe mal olmuş bir olay olduğunu belirtmişti. Tunceli'nin, çıkarılmış olunan kanun ve alınan tedbirlerle normalleşme sürecine girdiğini, garba sevk edilmiş olan bir kısım vatandaşların mahalli, malî ve diğer sebeplerle dönmelerinde sakınca görülmeyenlerinin tekrar eski yerlerine iadesi için gerekli muamelelerin başlatılmış olduğunu, şimdiye kadar da üç bin kadar vatandaşın bu anlamda yurtlarına avdet serbestisine sahip durumda bulunduğunu belirtmişti.¹²⁵⁶ Sökmensüer, üzerinden bu kadar zaman geçtikten sonra, bu yeni uygulamalardan kaynaklı olarak yeni bir Dersim vakasının ortaya çıkması endişesi taşıyanlara karşı, bunu düşünmenin bunca zaman zarfında Cumhuriyet idaresinin hiç çalışmamış ve işlememiş olduğunu düşünmek demek olacağını belirtmişti. Yeniden, 10-15 sene sonra bir Dersim konusunun devletin karşısına çıkacağını düşünmenin Cumhuriyet idarelerinin uyuduğunu farzetmek olacağını dile getirmişti. Oysa tam

¹²⁵³ *TBMM Zabut Ceridesi (TBMM Tutanak Dergisi)*, Dönem VIII, Cilt 3, 20. Birleşim (20.12.1946), s. 335-337.

¹²⁵⁴ *TBMM Zabut Ceridesi (TBMM Tutanak Dergisi)*, Dönem VIII, Cilt 3, 20. Birleşim (20.12.1946), s. 337-339.

¹²⁵⁵ *TBMM Zabut Ceridesi (TBMM Tutanak Dergisi)*, Dönem VIII, Cilt 3, 27. Birleşim (30.12.1946), s. 826.

¹²⁵⁶ *TBMM Zabut Ceridesi (TBMM Tutanak Dergisi)*, Dönem VIII, Cilt 3, 27. Birleşim (30.12.1946), s. 829-830.

tersi olarak daha çok çalışma ve uyanıklıkla 15 sene sonra daha müreffeh ve daha bahtiyar Tunceli bölgesine kavuşulacağına inanmak gerektiğini söylemişti.¹²⁵⁷ Sökmensüer konuşmasına şunları da ilave etmişti;

“...Arkadaşlar. Bu muntıkada oturan halk, tarihi ile ve âdâtı ile Türk oğlu Türktür. Burada oturanları dağa çıkan Makidonyadaki bir takım halkla mukayese etmek doğru değildir. Bunlar tarihin her devresinde omuz omuza bu vatanın müdafaasına iştirak etmiş insanlardır ve kardeşlerimizdir. Bu muntıkada oturan halk, kültür davalarının vaktiyle ele alınmamış olması, yani halkın okutulmamış olması dolayısıyla, cehaleti yüzünden bazı arızalar göstermiştir. Bir baba şefkatiyle bu arızaları ortadan kaldırmak için gereken tedbirler alınmış ve neticesi iyi olmuştur...”¹²⁵⁸

Sökmensüer’in İçişleri Bakanlığı döneminin en önemli ve aynı zamanda en çok etki yapan Meclis konuşması Giresun Milletvekili Ahmet Ulus’un ‘komünist tahriklerden dolayı Sıkıyönetim Komutanlığı’na yapılan soruşturma hakkındaki sözlü sorusuna verdiği cevaptı.¹²⁵⁹ Bu cevap (açıklama) aynı zamanda Ulus Basım Evi tarafından kitaplaştırılarak yayınlanmıştır.¹²⁶⁰ Bu açıklama tezimizin “Sökmensüer’in Komünizm İle Mücadelesi ve Nazım Hikmet Meselesi” alt başlığı altında değerlendirilmiştir.

İçişleri Bakanı Sökmensüer’in Meclis’te, açık oy sisteminden gizli oy sistemine geçişi destekleyen ve bunun demokratik bir anlayış olarak algılandığını beyan eden sözleri onun seçime ve seçim sistemine bakışını ortaya koyar. Konuya ilişkin sözlerini, “Şehir ve Kasabalarda Mahalle Muhtar ve İhtiyar Heyetleri Teşkiline Dair 4541 Sayılı Kanun’un Bazı Maddelerinin Değiştirilmesine ve Bu Kanuna Bazı Maddeler Eklenmesine Dair Kanun Tasarısı”nın görüşmelerinde, Meclis kürsüsünden sarfetmiştir.¹²⁶¹ Sökmensüer, mebuslardan birinin tasarımın tekrar komisyona iadesini talep etmesine istinaden şöyle demiştir:

“...Bu tasarımın tekrar komisyona iadesi demek bizi eski usüllere göre ve açık oyla rey yapmağa sevk etmek demektir. Biz idealist adamlarız. Memlekette milletvekili seçiminde, il genel meclis seçiminde, belediye seçiminde ve hatta köy muhtar seçiminde demokratik bir mekanizma kurmuşuzdur. Binaenaleyh

¹²⁵⁷ *TBMM Zabıt Ceridesi (TBMM Tutanak Dergisi)*, Dönem VIII, Cilt 3, 27. Birleşim (30.12.1946), s. 830-831.

¹²⁵⁸ *TBMM Zabıt Ceridesi (TBMM Tutanak Dergisi)*, Dönem VIII, Cilt 3, 27. Birleşim (30.12.1946), s. 831.

¹²⁵⁹ *TBMM Zabıt Ceridesi (TBMM Tutanak Dergisi)*, Dönem VIII, Cilt 4, 37. Birleşim (29.1.1947).

¹²⁶⁰ Şükrü Sökmensüer, *Komünistler Mareşali ve Demokrat Parti’yi Kötü Maksatlarına Nasıl Alet Etmek İstediler ? (İçişleri Bakanı Şükrü Sökmensüer’in Açıklaması)*, Ulus Basımevi, Ankara, 1947.

¹²⁶¹ *TBMM Zabıt Ceridesi (TBMM Tutanak Dergisi)*, Dönem VIII, Cilt 5, 57. Birleşim (7.5.1947).

antidemokratik olarak telakki edilen açık oy sisteminden artık uzaklaşmak kararındayız..."¹²⁶²

Sökmensüer tasarının tekrar komisyona iadesini isteyen Demokrat Parti'li mebusun istemeden tezada düşerek, istediğinin olması durumunda, aslında yakın günlerde yapılması lâzım gelen mahalle muhtar ve ihtiyar heyeti seçimini, antidemokratik bir usül olan açık oyla yapılan eski uygulamaya döndüreceğini belirtir.¹²⁶³ Sökmensüer eski seçim sisteminin hemen hemen hiç masrafsız olarak gerçekleştirilebildiğini söyler. Oysa yeni seçim sisteminin yani demokratik seçim sisteminin önemli harcamalar gerektiren bir seçim sistemi olduğunu, fakat bunun için de kaynak oluşturacak düzenlemelerin hazırlanma sürecine girdiğini ifade etmiştir.¹²⁶⁴

c) Sökmensüer'in Bakanlık Dönemi Sonrası Meclis Faaliyetleri

Şükrü Sökmensüer bakanlık döneminden sonra da Meclis faaliyetlerinde sıklıkla yer almıştı. 'Başbakan Hasan Saka'nın kurduğu hükümetin programı' dolayısıyla Meclis'te yeniden mebus olarak kürsüye çıkan Gümüşhane milletvekili Sökmensüer demokrasi, idarede adalet, polis takibatı, siyasî rekabet ve bunun gibi hükümet ve muhalefet ilişkilerine dair önemli değerlendirmeler yapmıştı.¹²⁶⁵ Sökmensüer;

"...Büyük Devlet adamımız Cumhurbaşkanımız İnönü'nün, demokrasinin memeketin bünyesine uygun olarak daha ileri inkişaf arzemesi için 12 Temmuz Beyanname'si'nde vermiş olduğu direktifler içinde veyahut görüşleri arasında şöyle cümleler vardır; 'Karşılıklı şikayetler arasında hakikat payları vardır.' 'Geçmiş günler içinde idarecilerimiz müşkül şartlar altında vazifelerini yapmışlardır. Zaman olmuştur ki, hükmetin mevcudiyeti bile şüpheye düşmüştür" derken İnönü'nün yani halihazırda Cumhurbaşkanı'nın sözleriyle Hasan Saka Hükümeti'nin programı arasında bir mukayesede bulunmuştur.

¹²⁶² *TBMM Zabut Ceridesi (TBMM Tutanak Dergisi)*, Dönem VIII, Cilt 5, 57. Birleşim (7.5.1947), s. 118.

¹²⁶³ *TBMM Zabut Ceridesi (TBMM Tutanak Dergisi)*, Dönem VIII, Cilt 5, 57. Birleşim (7.5.1947), s. 119.

¹²⁶⁴ *TBMM Zabut Ceridesi (TBMM Tutanak Dergisi)*, Dönem VIII, Cilt 5, 57. Birleşim (7.5.1947), s. 145-146.

¹²⁶⁵ *TBMM Zabut Ceridesi (TBMM Tutanak Dergisi)*, Dönem VIII, Cilt 6, 85. Birleşim (13.10.1947).

Söz konusu programın 12 Temmuz beyannamesi ile mutabık olduğunu ve aynı ruhu taşıdığını belirtmiş ve başarılar dilemişti.¹²⁶⁶ Sökmensüer konuşmasının devamında şunları dile getirmişti;

*“Arkadaşlar, benim siyasî hayatım 8 Ağustos 1942’de başlar. Beş senelik bir ömrü vardır. Bu siyasî hayat içerisinde bazı kusurlar yapmış olabilirim. Fakat ömrünün 40 senesi siyasî hayatta geçmiş insanların yaptığı kusurlar bizim kadar siyasî yaşta bulunanların yaptığı kusurlardan daha çok ağırdır.”*¹²⁶⁷

Sökmensüer, milletvekillerinin polisle takip edildiği ve bu nedenle de böyle bir memlekette demokrasinin olamayacağını belirtenlerin olduğunu, fakat böyle bir uygulamanın bakanlığı döneminde yapılmadığını, böyle bir emir verilmediğini de belirtmişti. Celâl Bayar’ın;

“İçimize girdiler, içtimamızda bile bulundular” sözlerine karşılık Sökmensüer *“...Amma iki kişi yan yana konuşurken devlet, millet meseleleri görüşülürken tabî olarak kulağını vermişse, amirden emir almadan dinlemiş ise bunu mesul bir makam tarafından emir verilmiş gibi telakki etmek günahdır, yazıktır”* diyerek karşılık vermişti.¹²⁶⁸

Sökmensüer, TBMM’de yer alan milletvekillerinin takibine lüzum olmadığını, onların hür insanlar olduğunu, diledikleri gibi konuşup diledikleri gibi fikirlerini ifade edebileceklerini söylemişti.¹²⁶⁹ Sökmensüer’in bakanlığı döneminde 31.8.1947’de Emniyet Genel Müdürlüğü’ne yazılan bir yazıda Gaziantep milletvekillerinden Bekir Kaleli ve Abdurrahman Melek’in Ankara’dan İstanbul’a gidişleri sırasında bir emniyet memurunca takip edildikleri hissiyatı oluştuğu belirtilmişti. Bekir Kaleli’nin de memura bu konuyu ima ettiğini belirten Sökmensüer, Genel Müdürlük’ten bu konunun üzerine gidilmesini ve ilgisi varsa kişilerin gerekli soruşturmaya alınmasını istediğini ifade etmişti. Sökmensüer milletvekillerinin muhalif veya muvafık, şüpheli insan muamelesine tabi tutulamayacağını, bunun Cumhuriyet idare tarihinde yer almadığını ve daima üzüntü ile karşılanacağını da belirtmişti.¹²⁷⁰

¹²⁶⁶ *TBMM Zabut Ceridesi (TBMM Tutanak Dergisi)*, Dönem VIII, Cilt 6, 85. Birleşim (13.10.1947), s. 716-717.

¹²⁶⁷ *TBMM Zabut Ceridesi (TBMM Tutanak Dergisi)*, Dönem VIII, Cilt 6, 85. Birleşim (13.10.1947), s. 717.

¹²⁶⁸ *TBMM Zabut Ceridesi (TBMM Tutanak Dergisi)*, Dönem VIII, Cilt 6, 85. Birleşim (13.10.1947), s. 717.

¹²⁶⁹ *TBMM Zabut Ceridesi (TBMM Tutanak Dergisi)*, Dönem VIII, Cilt 6, 85. Birleşim (13.10.1947), s. 717.

¹²⁷⁰ TTK Arşivi BK 5-3/8, s. 29.

Sökmensüer 21 Temmuz 1946 seçimlerine ilişkin de Meclis'te önemli açıklamalarda bulunmuştu.¹²⁷¹ Sökmensüer bu seçim esnasında CHP tarafından Hatay' da Parti Müfettişi olarak görevlendirilmiştir.¹²⁷² Sökmensüer konuşmasında, Hatay'da kendisini ve böylece CHP'nin uygulamalarını eleştiren muhalif milletvekillerine değindikten sonra konuyu seçim güvenliği ve emniyet teşkilâtı tarafından seçim ortam ve sandıklarının güvenlik altına alınması konusuna getirmişti. Vatandaşın sandık başına emniyetli bir şekilde götürülmesi gerektiği fakat sandık başında sabotaj hareketlerini önlemek amaçlı görevlendirilen polislerin o mahalde bulunmalarının baskı, zulüm ve işkence olarak görüldüğünü dile getiren Sökmensüer, hem Türk polisi hem de Türk idaresi açısından bunun kabul edilebilir olmadığını belirtmişti. Kendilerini eleştirenlerin hükümeti ele almaları durumunda jandarma ve polisi sandık emniyeti görevlerinden uzaklaştıramayacaklarını bunun bir gereklilik olduğunu da ifade etmişti.¹²⁷³ Sökmensüer seçime ve seçimde meydana gelen olaylara dair eleştiri ve ithamları ele aldıktan ve bunlara ilişkin açıklamalar yaptıktan sonra seçimler sürecinde muhalefet tarafından dillendirilen seçim vaatleri konusuna değinmişti. Sökmensüer:

“...Türk evladına sana medreseyi iade edeceğiz, ormanları çalabalta kesmenize müsaade edeceğiz, vergileri kaldıracacağız, askerliği kaldıracacağız veya askerliği köyünüzde yaptıracağız, Arapça ezanı iade edeceğiz, fes, külah geydireceğiz, bu bizim listeyi seçim sandıklarına atarsanız size parasız ayakkabı vereceğiz, parasız buğday vereceğiz, don gömlek vereceğiz, Varlık Vergisini iade edeceğiz, hazineye olan borcunuzu affedeceğiz. Bu listeyi sandığa atarsanız çocuğunuz askerlikten dönecek ve bir daha askerliğe gitmeyecek. Seçim sandıklarının başına ecnebi kontrollar gelecek, bu hükümet hırsızdır devrilip atılmalıdır, kaza listesine geçenler hatalarını hayatlarıyla ödeyecekler, Cumhuriyet Halk Partisi artık murakebe partisi de olamaz, hürriyet uğrunda kanımızı akıtacağız, polisi dinlemeyiniz, şu kanunu dinlemeyeceğiz, bu kanunu atacağız, mektep yapmayınız, yapılanları yıkacağız ve sizden bu maksatla alınan paraları iade edeceğiz, çocuklarınızı istediğiniz harflerle okutacaksınız, daha bilmem neler diyerek halkı; bize yardım edersen seni vali yapacağız, seni İstanbul'a tayin edeceğiz, sizi bizden biliyoruz, bize yardım edeceğinize şüphemiz yoktur diye idarecileri avlamaya çalışanlarınız hırsızdır” diyerek bu gergin ortamın hangi üslup ve anlayış üzerine bina edildiğini aktarmıştı.¹²⁷⁴

¹²⁷¹ *TBMM Zabıt Ceridesi (TBMM Tutanak Dergisi)*, Dönem VIII, Cilt 12, 81. Birleşim (3.7.1948).

¹²⁷² TTK Arşivi BK 5-3/10-A, s. 126. ; TTK Arşivi BK 4-3/3, s. 154 ; BCA 490-1-0-O_728-495-4.

¹²⁷³ *TBMM Zabıt Ceridesi (TBMM Tutanak Dergisi)*, Dönem VIII, Cilt 12, 81. Birleşim (3.7.1948), s. 668-671.

¹²⁷⁴ *TBMM Zabıt Ceridesi (TBMM Tutanak Dergisi)*, Dönem VIII, Cilt 12, 81. Birleşim (3.7.1948), s. 672.

Sökmensüer CHP'yi hırsızlıkla itham etmekle, ona oy vermiş milletin de aynı şekilde itham altında bulunmuş olacağını, bunun kabul edilemez olduğunu belirtmiştir. Kanunları tatbik etmenin, seçimin emniyet ve selametini her şeyin üstünde tutmanın, vatandaşın vatandaşı boğazlamasına kaynaklık eden nedenleri önlemeye çalışmanın hırsızlık olamayacağını ifade etmiştir.¹²⁷⁵

3. Şükrü Sökmensüer'in Siyasî ve İdeolojik Düşünce ve Mücadeleleri

a) Halkla Bir Konuşma ve Düşünceler

Şükrü Sökmensüer'in 1946 seçimleri için Hatay'da partisi tarafından görevlendirildiği sırada verdiği nutuk oldukça önemlidir.¹²⁷⁶ Bu nutuk, yukarıda aktarılmaya çalışılan ve Meclis zabıtlarına yansıyan konuşmaları daha o günlerde gündeme getirdiğini göstermiştir.¹²⁷⁷ Sökmensüer bu konuşmasında muhalefete yönelik ağır eleştiriler yapmıştır. Muhalefetin, vergilerin kaldırılacağını, köylerde salmaların verilmemesini, köylere mektep yapılmamasını, Arap harflerinin iade edileceğini, medreselerin açılacağını, fes giyileceğini, ormanların kesime serbest olacağını, memurların maaşlarının arttırılacağını, askerliğin kaldırılacağı veya kısa süreye indirileceğini, ucuzluğun devletçe temin edileceğini, bedava buğday verileceğini, yurt dışına altın kaçırıldığının bilindiği gibi propagandaları yapmasını eleştirmişti. Sökmensüer bu ağır propagandanın karşı parti liderleri ve merkezleri tarafından ileri sürüldüğüne inanmadığını belirtir. Zira ona göre bu propagandalar tehlikeli ve memleket için ihanet niteliğinde içerikler barındırır. Bunlar memleketi sarsıcı ve yıkıcı mahiyettedir. Ona göre bir parti bu kadar ihtiraslı olamaz.¹²⁷⁸

Sökmensüer sözü DP'ye getirerek, bu partinin liderinin Ankara'da yaptığı bir toplantıda arkadaşlarına, askerlik konusu üzerinden herhangi bir propaganda yapmamalarını belirttiğini söyler. Sökmensüer, parti liderinin buna meydan vermemeleri konusunda uyarıda bulunduğunu belirtmiştir. Buna rağmen bu işlerin

¹²⁷⁵ *TBMM Zabıt Ceridesi (TBMM Tutanak Dergisi)*, Dönem VIII, Cilt 12, 81. Birleşim (3.7.1948), s. 672-673.

¹²⁷⁶ Bu nutuk daha sonra "Halkla Bir Konuşma" adıyla derlenmiştir.

¹²⁷⁷ Şükrü Sökmensüer (Erzincan Milletvekili), *Halkla Bir Konuşma*, Yenigün Basımevi, Antakya, 1946.

¹²⁷⁸ Şükrü Sökmensüer (Erzincan Milletvekili), *Halkla Bir Konuşma*, s. 1-2.

olmasının iyi niyet, vatan ve millet sevgisi açısından anlaşılır olmadığını dile getirir. Ona göre bu propagandalarda nihai amaç vatani parçalamak, zayıf düşürmek ve saf av haline getirmektir. Bunun için seçimleri fırsat olarak kullanmak istemişlerdir. Sökmensüer Türk milletinin bu tuzağa düşmeyecek kadar ileri görüşlü ve zeki olduğunu belirtir.¹²⁷⁹ Sökmensüer ayrıca, halkı vergi ve salma vermeme, askerliğe karşı yanlış düşünceye yöneltme gibi konuların kanunlar karşısında suç teşkil ettiğini söyler. Vergi, fes, medrese ve mektep konularında yapılan propagandalar Kemalist rejime düşmanlık olarak bilinmektedir. Bunu büyük inkılâplara karşı irticai bir zihniyetin mahsulü olarak gören Sökmensüer, Atatürk'ün ruhunun bu propagandalar karşısında azap içinde olacağını belirtmiştir. Sökmensüer bu propagandaların devletin varlığına dönük tehdit olduğunu dile getirirken, vergisiz devlet ve hükümetin olamayacağını ve bir ülkede verginin toplanmamasının devleti ortadan kaldıracı ve anarşiyi meydana çıkarıcı etkisinin olduğunu belirtmiştir. Bu anarşi nedeniyle başka bir devletin bunu bahane edip o ülkeye müdahalede bulunacağını ve işgal edebileceğini, bunu da anarşiyi ortadan kaldırmak bahanesi ile yapacağını söyler.¹²⁸⁰ İkinci olarak ülkenin ordusuz kalmasının o ülkenin sınırlarının açık olması anlamına geleceğini belirtir. Sökmensüer'e göre fes, sarık, medrese, Arap harfleri gibi konular doğrudan doğruya rejime karşı bir suikast olarak görülmelidir. Onun düşüncesinde halk bu konularda uyanıktır ve uyanık olmalıdır.¹²⁸¹

Sökmensüer ormanlar konusuna da değinmiş ve vaktiyle yurdun baştan başa dünyanın en güzel ormanlarına sahip olduğunu, zamanla bu ormanların yollar ve deniz kenarlarından tepelere doğru çekilmeye başladığını söylemiştir. Ona göre orman herhangi bir medeni memleketin en esaslı iktisadî kaynaklarından biridir. Sökmensüer, yeter orman sahibi bir ülkenin zengin bir ülke olduğunu söyler. Bu bakımdan cumhuriyet idaresi ormanları korumak ve işletmelerini ülke sathına yaymak gayreti içindedir. Orman içi yaşayan insanların da geçimine konu ortam ve imkânlar oluşturulmalı ve bunun için çalışılmalıdır. Ona göre ormanlar vatanın ziyneti ve servet kaynağıdır.¹²⁸²

¹²⁷⁹ Şükrü Sökmensüer (Erzincan Milletvekili), *Halkla Bir Konuşma*, s. 2-3.

¹²⁸⁰ Şükrü Sökmensüer (Erzincan Milletvekili), *Halkla Bir Konuşma*, s. 3-4.

¹²⁸¹ Şükrü Sökmensüer (Erzincan Milletvekili), *Halkla Bir Konuşma*, s. 4-5.

¹²⁸² Şükrü Sökmensüer (Erzincan Milletvekili), *Halkla Bir Konuşma*, s. 8.

Şükrü Sökmensüer konuşmasında ayrıca memurlar meselesine de değinir. Maaşların yükseltilme meselesini ele alır ve buna imkân olmadığını söyler. Söz edilen zammı memura vermek bütçe imkânları açısından zordur. Bunu yapmakla diğer devlet ve millet kalkınma işlerini durdurmak, mektepleri kapatmak icabeder. Vergileri iki üç katı arttırmak gerekir. Oysa CHP hükümetinin amacı mevcut durumu düzelterek vergileri azaltmaktır. Amaç halkın vergiler altında ezilmemesini temindir. Sökmensüer'e göre bu savaşta en büyük sıkıntıyı çeken memurlara yardım, vergileri arttırmakla değil ancak hayatı ucuzlatarak yapılabilirdi. Ona göre bu esas politika olmalıdır.¹²⁸³

Sökmensüer, memurlar için yolsuzluk-hırsızlık gibi isnatları yine bu kesimlerin dile getirdiğini, fakat bunu tüm memurlara mal etmelerinin kabul edilemez olduğunu söylemiştir. Bu tür münferit olayların olabileceğini, her yerde her ülkede bu tür meselelerin ve kişilerin görülebildiğini, bunun halledilme yolunun hukuk olduğunu aktarmıştır. Sökmensüer bu konudaki düşüncelerini şu şekilde ifade etmiştir:

*“Biz Türkiye Cumhuriyeti bir hukuk devletiyiz, hakka ve adalete inanan ve onu herşeyden üstün tutan bir hükümete ve devlete sahibiz. Biz herhangi bir vatandaş hakkında olduğu gibi herhangi bir memurumuz hakkında da delilsiz, şahitsiz, ispatsız ve hatta çok defa kasdi mahsus ile yapılan ihbarları kanunlarımızın çerçevesi içinde esaslı surette incelemeyen ve Türk yargıcının vicdani kanaat getirecek delilleri toplamadan adaletin keskin kılıcını kullanamayız. Eğer kullanırsak bu devlet hukuk devleti olmaz. Yalnız ve ancak hak ve adalet tanımayan müstebit bir devlet oluruz. Biz bu zihniyeti ebedîyyen mezara gömdük. Türkiye’de zulüm idaresini isteyen rejimler asla yoktur ve olamaz.”*¹²⁸⁴

Sökmensüer, bir kesime göre, kötülüğü ve hırsızlığı işitilen memurlar muarızların isteğine göre, hemen ipe çekilmeli veya sefalet ve perişanlığa itilmelidir. Onunla beraber aileler de süründürülmüş olmalıdır. Sökmensüer'e göre CHP hükümeti bu hataya düşmeyecek, kanun ve hukuk devleti olarak ayakta kalacaktır.¹²⁸⁵

Sökmensüer, her vatandaşın görevinin, ülkenin kötülüğüne dair yapılan hareketleri dedikodu olarak değil, anayasal haktan doğan şikayet hakkıyla, deliller vasıtasıyla selahiyetli mercilere bildirmek olduğunu söyler. Bu merciler bunu saklarsa da TBMM'ye bildirmelidir. Sökmensüer, *“Bizler bu fenalıkları saklarsak,*

¹²⁸³ Şükrü Sökmensüer (Erzincan Milletvekili), *Halkla Bir Konuşma*, s. 9.

¹²⁸⁴ Şükrü Sökmensüer (Erzincan Milletvekili), *Halkla Bir Konuşma*, s. 11.

¹²⁸⁵ Şükrü Sökmensüer (Erzincan Milletvekili), *Halkla Bir Konuşma*, s. 11.

*adam sende dünyayı düzeltmek bana mı kaldı dersek hem o suça tıpkı bir ortak gibi göz yummuş hem de vatana karşı olan vazifemizi noksan yapmış oluruz” der.*¹²⁸⁶

Şükrü Sökmensüer, asıl ana konu olarak, köylülere söylendiğini iddia ettiği, okul yaptırmamalarına yönelik propagandalardan da bahsetmiştir. Sökmensüer konuşmasında, bunun köylüye okuma cahil kal demek olduğunu, yapılan iyi veya kötü işleri anlamayın demek olduğunu, esir milletler gibi dolaşın demek olduğunu söyler.¹²⁸⁷ Bu propagandaları yapanların demokrasinin ne demek olduğunu anlamadıklarını ve demokrasinin bir milletin safları arasında ne suretle en verimli olabileceğini bilmediklerini belirtir. Sökmensüer demokrasiyi şu şekilde tarif etmiştir:

*“Demokrasi, milletin her ferdinin okuyup yazmasını ve aydın bir insan haline gelmesini kati olarak ister. Çünkü okumuş ve aydın milletlerdir ki doğruyu görür ve anlar, fenalıkları kötülükleri kovar, haklarını ve hürriyetini kurtarır ve korur. Kendisini idare edecek iktidarı seçer. Ancak bu suretle aydınlanmış milletlerdir ki zulmü perişan bir halde yurtlarından ve saflarından kovar. Fikir ve medeni varlıklar üzerindeki her türlü tazyikleri yok eder. Demokrasi ise bu görüşün ta kendisidir.”*¹²⁸⁸

Sökmensüer muarızların da bu konuda demokrasiyi düşündüklerini, bu işleri devlet eliyle ve daha uzun sürede yapacaklarını söylediklerini fakat rakamların başka bir gerçeği ortaya koyduğunu iddia eder.¹²⁸⁹ Buna göre, Türkiye yüzbinlerce kilometre yola muhtaçtır. Yol ise ülke kalkınma ve zenginleşmesinde kan damarıdır. Kara yolu, demiryolu, bunların sahillere açılan alanlarına limanlar, sanayi noksanlarını ikmal için gerekli şeker, dokuma, iplik, kimya, gıda maddeleri sanayii programları, bataklıkları kurutma, ticaret filosu kurma, tarım ve ormancılık alanlarında tesisler oluşturma, akarsuları istifade edilir hale getirme, sulama tesisleri yapma, barajlar kurarak Orta Anadolu’yu susuzluktan kurtarma, ordu, maarif, sıhhat işleri, elektrikleştirme gibi işler on sene içinde en az on milyarlık sarfiyat gerektirmektedir. Bu, ilk büyük ihtiyaçların tamamlanması ve kalkınma için temel taşların atılması olarak gereklidir. Sökmensüer *“bunu yirmi seneye de yaysanız bu senede 500 milyon lirayı imar ve kalkınmaya ayırmak zorunluluğu demektir. Bunlara bakarak köy mekteplerini yapmak için varidatı nereden bulmak imkânı olacaktır.*

¹²⁸⁶ Şükrü Sökmensüer (Erzincan Milletvekili), *Halkla Bir Konuşma*, s. 12.

¹²⁸⁷ Şükrü Sökmensüer (Erzincan Milletvekili), *Halkla Bir Konuşma*, s. 13.

¹²⁸⁸ Şükrü Sökmensüer (Erzincan Milletvekili), *Halkla Bir Konuşma*, s. 13.

¹²⁸⁹ Şükrü Sökmensüer (Erzincan Milletvekili), *Halkla Bir Konuşma*, s. 14.

Yoksa köy mektepleri için vergiler arttırılacak veya köy mekteplerinden vazgeçerek köylüyü cahil mi bırakacaklar?” diye sorar.¹²⁹⁰

Sökmensüer, bir diğer propaganda konusu olarak 32 milyon lira tutarındaki altının İsviçre bankalarına kaçırıldığı iddiasından bahsetmiştir. Sökmensüer, Türk altınlarının Merkez Bankası’nda bulunduğunu belirtir. Harp içinde CHP iktidarının hesaplılığı, dikkat ve iyi görüşü ile tasarruf edilerek tedarik edilen tonlarca altının da Amerika bankalarında bulunduğunu ifade eder. Bu altınların ülke kalkınması için gerekli yapı taşlarının oluşturulması amacıyla kullanılacağını ve bunların Türk milleti ve devletinin malı olduğunu söyler. Sulh görünür görünmez bu kaynakların ülkeyi zenginleştireceğini, oysa muarızların hayatı ucuzlatmak adı altında bu altınları israf edeceklerini iddia eder. Onların bu kaynakları ithal eşyalara sarfetmek niyetinde olduklarını belirtir.¹²⁹¹

Sökmensüer seçimlerde halkın tercihlerinin yönünün değişmeye başladığına dair iddialara yönelik olarak düşüncelerini şöyle ifade eder:

“ ...Evet biliyorum, bu memleketin bir takım asil çocukları, bir fikre inanarak değil, şahıslara gücenerek bize karşı cephe almışlardır. Fakat bir aile içinde böyle dargınlıklar olabilir. Türk çocuğuna yaraşan, şahıslara olan dargınlığı millet menfaatlerine üstün tutmamaktır. Hepimiz insanız, işlerimizde, hususi hayatımızda hata edebiliriz. Ama biz insanların hatası şahsa münhasır kalınca, vatan ve milletin zararına olmadığı müddetçe daima aff edilebilir.”¹²⁹² Sökmensüere göre gaye milletçe parçalanmak değil, daima toplu ve birlikte kalmaktır. “Bozukluklar, parçalanmalar, millet safi arasındaki ayrılıklarla başlar. Biz muarızlarımızı yalnız ve münhasıran fikir alanında ve yine vatan ve milletin selametini hedef tutmak kayıt ve şartıyla bize karşı görmek istiyoruz. Bu ayrılıkları hususi hayatımıza sirayet ettirmeyi tehlikeli buluyoruz.”¹²⁹³

Konuşmasında, bağlı olduğu partiye dönük muhasebe de yapan Sökmensüer, 29.7.1946’da genel sekreterlikçe kendisine yazılan mektuba cevabından bahseder. Sökmensüer, CHP Genel Sekreterliği’ne yazdığı yazıda bu müfettişlik sürecine ilişkin değerlendirmelerini gündeme getirmiştir.¹²⁹⁴ Bu değerlendirme aynı zamanda sözkonusu dönemde CHP’nin parti yapısı, işleyişi ve parti yönetim anlayışına dönük bir eleştiridir. İl idare kurulu üyelerinin ayrılışını, yedekte olanların yeterli

¹²⁹⁰ Şükrü Sökmensüer (Erzincan Milletvekili), *Halkla Bir Konuşma*, s. 14-15.

¹²⁹¹ Şükrü Sökmensüer (Erzincan Milletvekili), *Halkla Bir Konuşma*, s. 16.

¹²⁹² Şükrü Sökmensüer (Erzincan Milletvekili), *Halkla Bir Konuşma*, s. 18.

¹²⁹³ Şükrü Sökmensüer (Erzincan Milletvekili), *Halkla Bir Konuşma*, s. 18.

¹²⁹⁴ TTK Arşivi BK 6-3/12, s. 91-93.

olmamasını ve rakip partilere çalışma olasılıklarının gözükmesini ciddi problemler olarak gören Sökmensüer, onların yerine önerilerde bulunmuş ve atanacakların listesini de vermiştir. Sökmensüer, il idare kurulunun yeniden kurulması ve böylece partinin faaliyetleri ile halkın ilgisini celbedecek bir oluşumun sağlanması konusunda önerilerde bulunmuştur.¹²⁹⁵ Ardından ilçeleri değerlendiren Sökmensüer Reyhanlı'nın en kuvvetli ve en güvenilir parti kuruluna sahip ilçe olduğundan bahsetmiştir. Sökmensüer konuya ilişkin şu tespitte bulunmuştur:

*“Bundan evvelki parti seçimlerinde merkezden verilen direktifle kurulan il idare kurulu partililerce ve halkça sevilir ve tutulur üyelere kurulmamış olduğundan parti işlemiyor ve yoktur denebilir. ...Hatay'da parti demek ilçelerde sevilen münferit şahıslar demektir. Bunlar müsbet çalışırlarsa ve çalışma gayretleri kırılmazsa parti etrafında bir hareket görülebilir.”*¹²⁹⁶

Sökmensüer, parti kurullarında insanların birbirleriyle anlaşamadıklarını, il ve ilçe idare kurullarının normal toplantılarını yapacak durumda olmadıklarını, birbirlerini sevmeyen ve güvenmeyen üyelere oluşan bu tertibin her an dağılabileceğini ifade etmiştir. Partinin kendi görüşlerine göre yeniden teşkilatlanmasını, ilçelerde yeni düzenlemelerin bu kurulca yapılarak adeta sahada yok olan partinin çalışan ve hareketli Demokratlara karşı durmasının ancak mümkün olabileceğini, alanda faaliyette bulunarak bunun gerçekleştirilebileceğini belirtmiştir.¹²⁹⁷

Konuşmasında demokrasi kavramını ve Türkiye'deki durumunu da açıklamaya çalışmıştır. Sökmensüer, demokrat kelimesinin aslını açıklamakla sözlerini sürdürerek CHP umdeleri arasında bulunan “halkçılık”ın asıl demokrasi anlamına geldiğini, ağızlarda dolaşan “demokrasi”nin ilk müjdecisinin CHP başkanı, Milli Şef İnönü olduğunu söyler. Sökmensüer demokrat olarak kendilerini tanıtanların neden Türk'ün asıl dilinden bir kelime ile partilerini süslemeyerek, yabancı bir dilden unvan almış olduklarını sorar.¹²⁹⁸

Sökmensüer Türkiye'de demokrasi, ya da asıl olarak halkçılık alanındaki büyük hamlenin Ali Fethi Bey eliyle, Atatürk döneminde, Serbest Fırka olarak tezahür ettiğini, bunun önemli bir girişim olduğunu ifade eder. Fakat düşman mihrakların Türk vatanı ve milletinin yücelmesini istemeyerek, el altından bazı girişimlerde bulunduğunu, o zaman da memur, pahalılık, askerlik, yol, eski harf,

¹²⁹⁵ TTK Arşivi BK 6-3/12, s. 91.

¹²⁹⁶ TTK Arşivi BK 6-3/12, s. 92.

¹²⁹⁷ TTK Arşivi BK 6-3/12, s. 92-93.

¹²⁹⁸ Şükrü Sökmensüer (Erzincan Milletvekili), *Halkla Bir Konuşma*, s. 19.

şapka gibi konuların gündem olduğunu belirtir. Bu konuların da tıpkı 1946'daki gibi propagandalara konu edildiğinden söz eder.¹²⁹⁹ O zaman bu konulara ilişkin yaşanan gelişmelerin siyaseti oldukça gerdiğini, gelinen noktada Ali Fethi'nin partiyi dağıttığını, bunun ise halkçılık alanındaki büyük hamleyi durdurduğunu belirtir. Bunun, ülkenin kaybetmesi demek olduğunu, şimdi de aynı durumun oluşmasının istenmediğini ifade eder. Sökmensüer'e göre bu propagandaların veya gene onun deyimiyle fenalıkların parti üst yönetimince oluşturulmadığı açıktır. Onların böyle insanlar olmadıklarını, onlar namına vatandaş arasına saflara yerleşenlerce dile getirildiğini, bunun ise önlenmesi gerektiğini söyler. Demokrat Parti'ye de aynı sonun olmasını istemediğini ve düşünemeyeceğini belirtir.¹³⁰⁰ Sökmensüer, *"Sonradan acı acı gözyaşları dökmektense, şimdi uyanık bulunmak ve çok güç olan demokrasi yolunda ihtiyatla ve milleti daima yoklayarak yürümek lazımdır"* der.¹³⁰¹

Sökmensüer'in, ülkedeki demokratikleşme süreci, millî birlik ve ortak yaşam konularına da değindiği konuşmasında şunları söyler; *"...benim görüşüm memleket bünyesi ve millî kudret ve kabiliyetimize uygun ve kendimize yararlı, kendimize mahsus bir demokrasi yapmaktır. ...Arkadaşlar; demokrasi hazır elbise gibi milletlerin sırtına giydirilecek bir nesne değildir. Ağır kanlı milletler, heyecanlı milletler aynı ustüllerle yürüyemezler. ...En iyi teminat ne gizli oyda ne de tasniftedir. Bunlar kanunî ve ameli teminat olarak mütalaa olunabilir. Ama, hakiki teminat, herşeyden evvel Garp demokrasileri zihniyetinde dürüstlüktür. Bu dürüstlük ve karşılıklı itimadî kafamıza yerleştirmedikçe, hangi tedbiri alırsak alalım karşımızda karaborsacıları görmekte gecikmeyeceğiz."*¹³⁰² *"...Şimdi burada ne ileri ve ne de gerçek demokrasi münakaşalarına girmek istemiyorum. Benim bildiğim bir demokrasi vardır, o da Türk Milleti'nin emniyet ve selametini ve refahını sağlayacak, kendi öz varlıklarına yapısal, uygun demokrasi; bunun icapları ne ise onları yapmakta da bir an bile tereddüt etmeyelim. Türk Milleti'ne, partiler biri birimize inanalım. Millî meselelerde beraber olalım. Bizim muhasım iki ordu gibi karşı karşıya durmamızdan, işi fikir mücadelesi hududu haricinde bir istikamette sürüklenmemizden ve vatandaşları durmadan tahrik etmek ve heyecana düşürmekten yalnız ebedî düşman faydalanır."*¹³⁰³

Sökmensüer, 21 Temmuz seçimleri ve sonrasına ilişkin olarak, bu seçimlerden sonra iktidara koyu totaliterlerin getirildiğinin söylendiğini, şüphesiz ki bu totaliterlerden birisinin de kendisi olduğunu belirtmiştir. Fuat Köprülü'nün de

¹²⁹⁹ Şükrü Sökmensüer (Erzincan Milletvekili), *Halkla Bir Konuşma*, s. 21.

¹³⁰⁰ Şükrü Sökmensüer (Erzincan Milletvekili), *Halkla Bir Konuşma*, s. 21.

¹³⁰¹ Şükrü Sökmensüer (Erzincan Milletvekili), *Halkla Bir Konuşma*, s. 22.

¹³⁰² *TBMM Zabıt Ceridesi (TBMM Tutanak Dergisi)*, Dönem VIII, Cilt 12, 81. Birleşim (3.7.1948), s. 673.

¹³⁰³ *TBMM Zabıt Ceridesi (TBMM Tutanak Dergisi)*, Dönem VIII, Cilt 12, 81. Birleşim (3.7.1948), s. 674.

kendisini ve diğer totaliter denilen arkadaşlarını komünistlik ve faşistlikle izah ettiğini, bunun kabul edilemez olduğunu ifade etmiştir. Sökmensüer;

“...Ben samimi olan halkçı ve çift parti hayatı başlamadan çok evvel ‘Tek Parti konuşmaz’ diye bağırın ruhumun, onların sonradan iktibas ettikleri, içinde kendi emek ve mesuliyetleri de bulunan şerefli bir maziyi bir anda yok etmek isteyen demokratlık ruhuna daima üstün tutmakla partiliyim. Şeref duyan bir Halk Parti’liyim.” diyerek demokrasi ve demokratlık anlayışını ifade etmeye çalışmıştır.¹³⁰⁴

b) Şükrü Sökmensüer ve Demokrat Parti

Şükrü Sökmensüer siyasî hayatı içinde en yoğun olarak Demokrat Parti, onun siyaseti ve siyasetçilerine karşı mücadele etmiştir. Mücadelesi veya diğer bir deyişle rekabetinin temel konuları solculuk, komünizm, demokrasi gibi o günlerin ana siyaset alanlarıdır. Sökmensüer iki parti arasındaki en belirgin krize kaynaklık eden komünizm eleştirisi ve İnsan Hakları Cemiyeti meselesinden çıkan tartışmalarla oluşan siyasî ortamda önemli eleştiriler gündeme getirmiştir. Kısa süre içinde dağılmış olmasına rağmen, İnsan Hakları Cemiyeti’ni sürekli gündemde tutmuş, bu konu üzerinden DP’lilere yoğun eleştiriler yöneltmiştir. Mareşal’in solcularla işbirliği söylemini dillendirmiş, hatta Zekeriya Sertel ve Cami Baykurt’un Mareşale yazdıkları mektupları açıklaması sırasında¹³⁰⁵ konuyu Celâl Bayar ve Adnan Menderes ile de ilişkilendirmiştir. Onların, Görüşler dergisine makale gönderme sözü verdiklerini açıkça söylemiştir.¹³⁰⁶

Başkanlığına Fevzi Çakmak’ın getirildiği ve başlangıçta yalnızca CHP karşıtı tutum takınan dernek, DP’yi de eleştirmeye başlayınca, ideolojik bir alana doğru çekildiği görüntüsü vermeye başlamıştı. Sökmensüer de bu durumdan hareketle 29 Ocak 1947’de Çakmak’ı komünist çevrelerle ilişki kurmakla suçlamıştı.¹³⁰⁷ Sökmensüer, Hikmet Bayur’un Kuvvet gazetesinden aktardığına göre, DP ileri gelenlerinin, Mareşal’in aksine, solcularla ilişkiden kendilerini sakındıklarını, böyle bir ilişkiye girmediklerini belirtmişti. Hikmet Bayur’a göre buradaki amaç Mareşal

¹³⁰⁴ *TBMM Zabıt Ceridesi (TBMM Tutanak Dergisi)*, Dönem VIII, Cilt 12, 81. Birleşim (3.7.1948), s. 674.

¹³⁰⁵ Meclis’te “Türkiye’de komünist faaliyetler” konulu konuşması sırasında.

¹³⁰⁶ Kabacalı, *a.g.e.*, s. 205.

¹³⁰⁷ Turan, İsmet İnönü, s. 258.

ile DP'nin arasını açmaktı. Bu, Sökmensüer'in uyguladığı bir politika olarak algılanmıştı.¹³⁰⁸

Sökmensüer'in Demokrat Parti'ye ilişkin eleştirilerine kaynaklık eden olayların geçmişi 1930'lu yıllara kadar dayanır. Emniyet Genel Müdürlüğü döneminde bazı komünist hareketleri takip ettiğini, konuyla önemli ölçüde ilgilendiğini söyler. Sökmensüer, 1930'larda Kaya'ya vekâleten İçişleri Bakanlığı'na bakan Celâl Bayar'a altı ok altı kazık konulu, komünist ideoloji içerikli ve Atatürk düşmanlığı içeren yayınlar verdiğini fakat Bayar'ın bu konuların kamuoyunda münakaşa edilmesinde sakınca görmediğini belirttiğini aktarır.¹³⁰⁹ Bir diğer olay da Nurettin adlı bir öğretmenin Çanakkale'de müstakil mebusluk için çalışmış olması, kazanması ve sonradan DP'ye geçmesi ile ilgilidir. Bu kişinin DP grup toplantısında komünizm hakkında partinin kararını sorduğunu, Koraltan'ın atılarak "burası bu konuların konuşulma yeri değildir" dediğini, söz konusu kişinin de bunları Sökmensüer'in makamına gelerek aktardığını belirtmiştir. Bu kişi Sökmensüer'e, DP'nin komünizm hakkında kararını açıklamamasını mühim görerek kendisine geldiğini belirtir. Sökmensüer bu kişiyi İsmet İnönü'ye göndermiştir. Nurettin Bey bilahare DP'den ayrılır. Sökmensüer bunun nedenini DP'nin komünizm hakkındaki görüşünü açık etmemesine bağlar. Sökmensüer'e göre Nurettin Önen parti erkânının fikirleriyle bağdaşamamıştır.¹³¹⁰

Sökmensüer'in 29 Ocak 1947'de yaptığı Meclis konuşmasında DP'yi komünistlerle işbirliği içinde göstermesi oldukça etki bırakmıştır. Buna karşılık Bayar bir açıklamayla şöyle demiştir:

*"1945 senesi sonlarında İstanbul'da bazı kimselerin çıkarmak istedikleri bir mecmuaya, arkadaşlarımız, Prof. Fuat Köprülü ve Adnan Menderes'in benden yazı istemesi hikayesini ihtiva etmektedir. Güya mühim bir meseleymiş gibi bunun etrafında başkaları tarafından makale verildi, verilecek gibi yazılar ve mektupları vesika mahiyetinde göstermeye hususi bir dikkat atfedilmiştir."*¹³¹¹

Bayar'a göre konu abartılmıştı. Bayar, Sökmensüer'in 19 Temmuz 1946'da Hatay'da yaptığı konuşmada;

"İyi biliniz ki bunların yani demokratların istedikleri hürriyet Kemalist hürriyet değildir. Kızıl faşist hürriyettir, yani hakiki esarettir. Bu zavallılar iş başına

¹³⁰⁸ Kabacalı, *a.g.e.*, s. 208. ; *Kuvvet* 6 Şubat 1947.

¹³⁰⁹ İnan, *Tarihe Tanıklık Edener*, "*Şükrü Sökmensüer*", s. 137.

¹³¹⁰ *A.g.e.*, s. 138. ; TTK Arşivi BK 6-3/11-A, s. 56.

¹³¹¹ Mumcu, *a.g.e.*, s. 126.

geçerlerse asıl o zaman bu memleket hürriyetsizlikle boğulacaktır. Çünkü onların kulaklarına üfleyenleri bu temiz ve arslan yürüklü vatanın boynuna geçirmek onların baş hedefidir. Kızıl faşistlerin maskelerini bir gün yüzlerinden düşürdünüz mü karşınıza kıpkızıl bir sırtlan dikilir. Ve sizi canavarlar gibi yemek ister” demesine de, Sökmensüer’in Meclis’de “DP’yi idare edenlerin komünistlerin aldatici telkinlerine alet olmadıkları için gösterdikleri dikkat ve uyanıklığı memnuniyet ve şükranla karşılıyoruz” sözlerine de aldırmadıklarını söylemiştir.¹³¹²

Bayar’a göre, Sökmensüer’in 29 Ocak’ta yaptığı konuşmanın amacı, DP’yi komünist hareketlerle ilişkili göstermek, DP ile uyum halinde gördükleri Mareşal ile partiyi birbirinden ayırmak, komünizm ve gericilik konusundaki yasaları elde tutma zorunluluğunu halka anlatmak, sıkıyönetim devamını sağlamak, sıkıyönetimi siyasî baskı aracı olarak kullanmak ve Meclis’ten çekilme kararı verilirse bu hareketi komünist etkisine bağlamaktı.¹³¹³

Sökmensüer’in Meclis konuşmasına konu olan komünistlik meselesine ilişkin gelişmeler İnsan Hakları Derneği’nin kurulması sürecine dayanmaktaydı. Söz konusu dönemde Baykurt, Serteller ve Aras “İnsan Hakları Derneği” kurmak amacıyla görüşmüştü. O günlerde bir yurt gezisinde olan ve halktan büyük ilgi gören Mareşal bu kişiler için derneğin kurulmasında katkısı önemsenen kişi olmuştu. Belirli çalışma ve görüşmelerden sonra, 20 Ekim 1946’da dernek kurulmuştu. Mareşal de bu derneğin başına geçmeyi kabul etmişti. Bunun üzerine hükümet, Mareşal’i solcuların başına geçen kişi olarak algılamaya ve hükümeti yıkmak üzere bir tertip oluşturmaya yönelik tavrıyla yansıtmaya başlamıştı. Bu durumda, DP’nin de mesafe koymasıyla, Mareşal dernekten ayrılmıştı. Basın da zaten hem Mareşal’e hem de Aras’a karşı hücumlarını arttırmıştı.¹³¹⁴

Bu dönemde söz konusu meselelerin ve tarafların sözcülüğünü yapan gazeteler de eleştirilerden nasibini almıştı. Zira onlar karşılıklı tarafların temsilcisi durumundaydı. Bu gazetelerden birisi Vatan’dı. Vatan gazetesi iktidar tarafından kapitalist batıyı destekleyen gazete olarak görülmekte, yine aynı iktidar Tan’ı komünizm taraftarı olmakla suçlamaktaydı. Ulus ve Tanin gazeteleri bir cepheyi oluşturuyor, Akşam’ın da katıldığı bir birlik olarak faşizm, komünizm cepheleşmeleri sürüp gidiyordu. Kapitalist taraftarı veya mürteci yaftaları

¹³¹² *A.g.e.*, s. 126.

¹³¹³ *A.g.e.*, s. 126-127.

¹³¹⁴ *A.g.e.*, s. 95-97.

ortalıklarda savruluyordu.¹³¹⁵ Bu durumda muhalefet yapan gazetelerde yazı yazmış olmak sadece kendi muhalefetinin taraftarı olarak algılanmıyordu. Bu aynı zamanda gazetenin taraf olduğu veya öyle addedildiği ideolojinin taraftarı olmak olarak da addediliyordu. Bunun önüne geçilmesi o günün şartlarda imkânsız gözükiyordu. Bu nedenle Tan'da ya da Vatan'da yazmak muhaliflerin komünizm veya kapitalizm yanlısı ideolojilerle özdeşleştirilmelerini kolaylaştırmıştı.

Sabiha ve Zekeriya Sertel, Tan gazetesi ile birlikte, demokrasi savunucusu olması adına, haftalık “görüşler” dergisini çıkarmak istemişlerdi. Bu dergi, dörtlü takrircilerle de görüşülerek, bir cephe dergisi olarak yayınlanacaktı. Bunun için Bayar grubu ile de görüşülmüştü. CHP'den ayrılan Tefvik Rüştü Aras, Cami Baykurt gibi siyasetçiler ile Niyazi Berkes, Behice Boran, Pertev N. Boratav ve Sabahattin Ali'nin de yazıları burada yayımlanacaktı. Dergi, Tan gazetesiyle aynı doğrultuda fakat daha sert muhalefet biçimi sergilemekte, daha ağır bir üslup kullanmaktaydı. Derginin ilk sayısında fotoğrafları bulunan ve yazı verecekleri belirtilen Celâl Bayar ve arkadaşları bir süre sonra bu düşüncelerinden vazgeçtiklerini belirtmişti. Aynı zamanda Sabahattin Ali, Cami Baykurt ve Esat Adil de yeni bir dergi çıkarma kararı almıştı.¹³¹⁶

Diğer taraftan, İnsan Hakları Cemiyeti 17 Ekim 1946'da kurulma kararı alındığında, kurucuları faşizm ve diktatörlük karşıtı bir anlayışla hareket edeceklerini belirtmişlerdi. DP kurucularıyla “Görüşler” meselesinin başlangıcında işbirliği yapan, sonradan da ayrı düşen solcu aydınlar Bayar ve diğer önde gelenlerden artık umutlu değildi. Bu amaçla Mareşal Fevzi Çakmak'ın tarihi kişiliğinden yararlanarak derneğin kurumsallaşması sürecine onu da katmak istemişlerdi.¹³¹⁷ Bu şunu göstermiştir ki, Bayar grubu Serteller için yardımlarına başvurabilecekleri veya yararlanabilecekleri bir cephe olmaktan uzaktı. Fakat İstanbul İl Başkanı Kenan Öner bu cemiyete girmiş ve gerekliliği konusunda fikir beyan etmişti. Zamanla, sıkı bir muhalefet, Cemiyet'in dağılmasına neden olmuş olsa da sonradan Hasan Ali Yücel ile Kenan Öner arasında komünistlere yakın olmak veya onları korumakla alakalı sürüp giden bir dava için zemin teşkil etmişti. Bu zemin üzerinde oluşan

¹³¹⁵ Kabacalı, *a.g.e.*, s. 181.

¹³¹⁶ *A.g.e.*, s. 186, 188.

¹³¹⁷ *A.g.e.*, s. 203.

gelişmelerden Öner-Yücel Davası¹³¹⁸ olarak bilinen bir mahkeme süreci ortaya çıkmıştı.¹³¹⁹

Sökmensüer şüphesiz DP'nin amansız bir muhalifiydi. Bu bakımdan kuruluşundan ve hatta öncesinden başlayarak mücadele içinde olmuştu. 1946'da DP'nin kuruluşu sürecinde illerde başlayan teşkilâtlanma çalışmaları engellenmek istenmişti. Valilere verilen talimat doğrultusunda teşkilâtlanma engellenmeye çalışılmıştı. CHP'nin bu teşkilâtlanmayı ne şekilde engellediğini bir örnekle anlatmak isteyen Koraltan, Sökmensüer'in Hatay gezisini nasıl engellemeye çalıştığını

¹³¹⁸ Sökmensüer'in Meclis'te yaptığı açıklamalar, aşırı sol ve komünist hareketlerin DP kurucularından ve Mareşal'den yararlanma niyetlerini belirtirken aynı zamanda DP ve Mareşal'e yönelik solcu ve komünist yaftasının yapıştirilmesine da vesile olmuştu. Fevzi Çakmak buna ilişkin olarak, solcuları koruyanın eski bir Milli Eğitim Bakanı olduğunu açıklayınca Halk Partili eski bakan Yücel bu suçlamanın kendine yöneltildiğini düşünerek "bu ben miyim" diye sorma gereği duymuştu. Fevzi Çakmak'ın yerine cevabı DP İstanbul il başkanı Kenan Öner "evet sensin" diyerek vermişti. Bu atışmalar bir davanın fitilini ateşlemiş oldu. Kenan Öner'in Yücel'i, komünistleri korumak, komünizmin yayılmasına yardımcı olmak ve ona birinci dereceden hizmet etmekle suçladığı demeci gazetelerde yayımlandı. Yücel ise hakaret ve iftira gerekçesiyle Öner aleyhine dava açtı. Dava 17.2.1947'de başladı. Yücel'in, geçmişe yönelik icraat dönemlerine ilişkin konularının da konuşulduğu ve Kenan Öner'in Yücel'e ağır sözlerle saldırması, Yücel'in avukatının Yücel'in eski bakan olmasına dayanan tepkisi üzerine "bizde kişi imtiyazı kaldırılmıştır. Bakan Hasan Ali Yücel ile temizlik işçisi Hasan arasında ayrılık yoktur. Hatta temizlik işçisinin komünistlikle ilgisi yoksa daha çok saygındır" diyerek karşılık vermişti. Öner, 1944'de Bakanlar Kurulu Kararı ile toplattırılan "48 şair" adlı broşürü kimin bir genelge ile okullara tavsiye ettiğini, 1943'de bir köy enstitüsünde komünist yuvasının ortaya çıkarılıp çıkarılmadığını, 1939'da Ankara Dil ve Tarih Coğrafya'da komünist çabalar hakkında Prof. La Comb tarafından verilen raporda nelerin yazılı olduğunu, Hasan Ali'nin oğlu Can Yücel'in komünistliği hakkında bakanlık müfettişi Sami Akyol tarafından verilen raporun ne olduğunu, komünist propagandası yapan yazılar yayımladığından hakkında kovuşturma yapılan Yurt ve Dünya dergisine Milli Eğitim Bakanlığınca yardım yapıp yapılmadığını, köylere kadar yayıldığı işçileri bakanınca kabul edilen komünizmin hangi yollarla oralara kadar gittiğini, Halil Vedat ve Pertev Naili Boratav'ın ortak yayını "halk şairleri antolojisi" adlı kitabın, müfettişlerce komünist yayın denmesine rağmen bakanlıkça yardım yapıldığını, 1941 ve 1944'de Zonguldak ve Ankara'da yakalanan komünist eğilimliler hakkında kovuşturmayı kimin durdurduğunu, ilköğretim genel müdürü İsmail Hakkı Tonguç'un sıkça Hasanoğlan Köy Enstitüsü'ne gidip kalarak komünist propagandası yaptığı hakkındaki raporlarda nelerin yazılı olduğunu soruyor ve cevap arıyordu. Milli Eğitim Bakanı Yücel'in komünist olarak bilinenleri koruduğu, bunların Türkiye'yi Ermenistan ve Gürcistan gibi Sovyet eyaleti yapmak istedikleri, buna karşın komünist olmayan Nihal Atsız'ın bakan emriyle pis bir yerde bir hafta hapsedildiği, Reşit Alnar aracılığıyla Nazım Hikmet e hapisnede iken Klasikler Dizisi'nden çeviriler yaptırıldığı, komünist eğilimli Behice Boran ve Muzaffer Şerif Başoğlu'nun bizzat bakan Yücel tarafından korunduğu dile getiriliyordu (Goloğlu, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi –IV*, s. 191-193). Dava sonunda Öner hakkındaki hakaret ve iftira suçlamaları düşmüş, Yücel hakkındaki komünistlik suçlamaları karara bağlanmıştı. Yargı Öner'in suçlamalarını gerçeğe uygun bulmuş karar kesinleşmiş, temyize giden dava kesin gerekçelere dokunulmadan usul yönünden yargıtayca bozulmuştu. Kenan Öner'in vefatı dolayısıyla dava o aşamada kalmıştı. Bu dava DP ve Mareşal'e yönelik komünist yakıştırmasının CHP'ye geri yönelmesi ve karşılıklı siyasal suçlama unsuru olarak komünizmin kullanılmasına örnek olması bakımından önemli olmuştu (Goloğlu, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi –IV*, s. 194). Yücel'den sonra Milli Eğitim Bakanı olan CHP'li Şemsettin Sırer döneminde eğitim kuruluşlarındaki komünistler temizlenmiş, köy enstitülerine yeni bir düzen verilmiş, üniversitelerdeki solcu öğretim üyeleri uzaklaştırılmıştı (Goloğlu, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi –IV*, s. 194).

¹³¹⁹ *Akşam*, 23 Şubat 1947, Pazar, "Hasan Ali Yücel-Kenan Öner Davası," s. 1, 2. ; Kabacalı, *a.g.e.*, s. 205.

oldukça açık bir şekilde anlatmıştır.¹³²⁰ Buna göre, Vilayetler teşkilâtını genişletmek için görevlendirilen Koraltan 1946 yılı Şubat ayının ikinci haftası Niğde-Kayseri yolu ile Çukurova'ya geçmişti. Adana'ya ulaşan Koraltan, Park Otel'e yerleşerek bir hafta kalmış, fakat vali Akif İyidoğan onun birçok kişi tarafından görülmesini engellemiştir. Hastalığı olan ve burada görüşmeler de yapamayan Koraltan, Milli Mensucat Şirketi Hastanesi'ne taşınmıştır. Orada gerekli imza ve başvuru yeterliliğini sağlayarak vilayete başvuruya teşkilâtı kurmuştur.¹³²¹ Koraltan Adana'dayken, İskenderun'dan Fahri Akkoyunlu ve bazı arkadaşları kendisini Hatay'a davet için gelmişler, aynı anda bazı Antakyalılar da Hatay'ın istirdadına müteakip orada valilik yapan Şükrü Sökmensüer'e bu gelişmeyi haber vermişlerdi. Koraltan zaten Sökmensüer ve CHP'lilerin kendisini adım adım takip ettiklerini söyler. Şükrü Sökmensüer kendisine gelenleri Bayar'a göndermiş ve şu bilgiyi iletmişti: *“Koraltan Hatay'a gidecektir. Bir hudut vilayetinde teşkilâtın kurulması erkendir. Beş altı ay sonra gelsin. Biz bütün vilayeti teşkilâta alırız”*¹³²² Ankara'dan kendisini geri çağırılmalarına rağmen Koraltan Hatay'a gitme kararından vazgeçmemiştir. Koraltan trenle önce İskenderun'a ardından da Hatay'a geçmiştir. Koraltan'a göre bundan sonra olaylar şu şekilde cereyan etmiştir:

*“Benim Hataya gittiğimi haber alan Şükrü Sökmensüer süratle yetişti. Kendisi suni bir tezahürat tertip ederek Hatay'dan kendisini 15 otomobille Adana'da karşıladı. ... Nümayişle Hatay'a gelen Sökmensüer doğru valinin konağına indi. Hatay'da korkunç bir tedhiş havası başladı. Sanki ihtilal olmuş gibi sokaklarda gündüz devriyeler gezdiriliyordu. Üçbeş kişinin bir araya gelmesine dahi mani olunuyordu. Bu yetmiyormuş gibi Sökmensüer otelin holünü karargah ittihaz etti. Böylece oraya kimsenin gelmemesini istiyordu.”*¹³²³

Koraltan bir hafta içinde Hatay teşkilâtının oluşmasını sağlayarak seçim bölgesi Mersin'e geçmiştir.¹³²⁴ Koraltan'a göre kendisi Hatay'a gittikten sonra Sökmensüer de hemen Hatay'a gelmiş, özel bir karşılama sonrasında vilayette

¹³²⁰(Erişim) www.islahhaber.com/news_detail.php?id=38824 21/08/2014 ; Koraltan, *a.g.e.*, s. 107-109.

¹³²¹ Koraltan Çoruh valisi iken İyidoğan da Kars valisi olarak bulunuyordu. Bu süreçte yakın arkadaşlıkları vardı. Fakat Koraltan'a göre İyidoğan günün adamı olmakta büyük kabiliyet sahibi olmuştu (Koraltan, *a.g.e.*, s. 109-110).

¹³²² *A.g.e.*, s. 115.

¹³²³ *A.g.e.*, s. 115-116.

¹³²⁴ *A.g.e.*, s. 116.

yerleşmişti. Oysa Koraltan için bir karşılama yapılmamış, hatta engellemeler söz konusu olmuştu.¹³²⁵

Sökmensüer'in DP'ye yönelik siyasî mücadelesi takip eden zamanlarda da devam etmişti. 27 Haziran 1947'de genel müfettişliklere ve valiliklere gönderdiği şifrede, DP'nin, Meclis'in tatile girmesinden faydalanarak, seçim bölgelerine ve özellikle İç ve Doğu Anadolu'ya gidecek olmasına karşı tedbirler almak istemişti. Onların bu gezilerde, hem teşkilâtsiz yerlerde teşkilât kuracaklarını, olan yerlerde de DP ruhunu ayakta tutabilmek için toplantılar yapacaklarını belirtmişti. Bu nedenle bu tür gezi, toplantı ve faaliyetlerin takip edilmesini, konuya vakıf olunmasını, bakanlığın gelişmelerden derhal haberdar edilmesi gerektiğini bildirmişti.¹³²⁶

Sökmensüer, DP'nin toplantılar mevzuunda yapılan haksızlıklar, memleketin muhtelif yerlerinde partinin faaliyetlerine karşı hükümetçe çıkarılan engeller konusundaki iddialarına karşılık olarak Celâl Bayar'a bir cevap yazmıştı.¹³²⁷ Yazdığı cevapta, bir örnek olarak, Tokat, Zile de yapılan toplantıda mahalli idareden izin alınmadığı, toplananların tecemmuat (toplantı) kanununa göre dağıtıldığını belirtmişti. Bir diğer örnekte ise, 28.9.1946 günü İzmir'de yaşananları aktarmıştır. Söz konusu tarihte İzmir'e gelen Fuat Köprülü ve Menderes'in Karşıyaka'dan peşlerine takılan 250 kişi ile Kemalpaşa caddesinden vapur iskelesine kadar nümayiş yaptıklarını ve bunun da tecemmuat kanununa aykırı bulunduğunu belirtmişti. Sökmensüer bunun gibi örneklerle, DP'nin de taşkınlık ve kanun tanımaz tavırlar içinde olduğunu ima etmişti. Sökmensüer, saydığı birçok nedenden dolayı hükümete yapılan ithamı kabul etmediğini, ödevini kanun yoluyla yapmakta tereddüt göstermeyeceğini belirtmişti.¹³²⁸

c) Şükrü Sökmensüer ve Fevzi Çakmak

Fevzi Çakmak, Atatürk'ün ölümü ile yaşanan Cumhurbaşkanlığı seçimi krizinde, askerinin bu seçim işlerine karışmasını engelleyerek ve aynı zamanda aday

¹³²⁵(Erişim) www.islahhaber.com/news_detail.php?id=38824 21/08/2014 ; Koraltan, *a.g.e.*, s. 107-108.

¹³²⁶ TTK Arşivi BK 6-3/11-A, s. 64. (EK 19).

¹³²⁷ TTK Arşivi BK 6-3/11-A, s. 90-92.

¹³²⁸ TTK Arşivi BK 6-3/11-A, s. 90, 91, 92

olmayarak¹³²⁹ İsmet İnönü'nün önünü açmıştı. Fakat buna rağmen 1944'de İnönü tarafından, yaş haddinden emekli edilmişti.¹³³⁰ Bunda asıl neden geçmişte yaşanan olaylar gösterilmiş olsa da II. Dünya Savaşı sırasında Adana'da yapılan Churchill-İnönü-Çakmak görüşmesinin de etkisi büyüktü. Bu görüşmede Fevzi Çakmak savaşa katılması istenen Türk ordusunun modernizasyonuna yönelik taleplerde bulunmuştu. Çakmak görüşmede oluşan anlayış farkı nedeniyle İsmet İnönü tarafından, fazla bir zaman geçmeden emekliye sevk edilmişti.¹³³¹

Fevzi Çakmak emeklilikten sonra kısa bir dinlenme dönemi geçirmiş ardından da siyasete yakın bir noktada bulunarak birçok faaliyetin içine girmişti. Çakmak ayrıca İnsan Hakları Derneği'nin (Cemiyeti) kuruluş sürecine de katkı vermişti. İnsan Hakları Cemiyeti'nin kurulmasına karar vermiş olanlar Fevzi Çakmak gibi tarihi ve askerî bir kişilikten yararlanmak istemişler, ondan faydalanmayı zaruri görmüşlerdi. Onun Genelkurmay Başkanlığı'nda uzun süre görev yapmış olması ve şimdi de bu görevinden ayrılmış bulunması önemliydi. Zekeriya Sertel ve arkadaşları, Celâl Bayar ve Adnan Menderes'in özgürlük ve demokrasi taraftarı olmadıklarını düşünüyorlardı. Kendileri bu girişimi başlatmaya karar verdiklerinde Fevzi Çakmak'ın da aralarında olması gerektiğine inanmışlardı.¹³³² Bu konuya ilişkin birçok toplantı yapılmıştı. Toplantılarda Atatürk döneminin dışişleri bakanı Tevfik Rüştü Aras ile yine Atatürk döneminin ilk kabinesinde içişleri bakanlığı yapmış olan fakat zamanla muhalefette yer alan Cami Baykurt da vardı. Yine emekli general Sadık Aldoğan, Atatürk dönemi Cumhurbaşkanlığı genel sekreteri Hasan Rıza Soyak, DP İstanbul il başkanı Kenan Öner bunlar arasındaydı. Bir dernek kurarak faaliyete geçmek istiyorlardı. İnsan Hakları Cemiyeti adını verecekleri bu derneğin kurucuları arasına bütün bu isimleri koyma düşünceleri hâkimdi. Bu gerçekleştirildikten sonra başkanlığa Fevzi Çakmak

¹³²⁹ Fevzi Çakmak'ın Cumhurbaşkanlığı'na gelmesi konusunda birçok kişinin beklenti içinde olmasının temelinde Soyak'ın belirttiği bir anekdot önemlidir. Buna göre, Atatürk'ün tasarladığı Balkan Federasyonu meselesi ve buna göre Atatürk'ün federasyon başkanlığı, Çakmak'ın da cumhurbaşkanı olarak göreve gelmesi düşüncesi bu beklentinin temelini oluşturur. 9 Şubat 1934'te Türkiye, Yunanistan, Romanya ve Yugoslavya Balkan Paktı'nı imzalamış, federasyon gerçekleşmemiş olsa da Balkan Paktı ve onun daimi konseyi hayata geçirilmiştir. (Derin, *a.g.e.*, s. 99).

¹³³⁰ *Akşam*, 13 Kânunusani 1944, Perşembe., "Mareşal Çakmak Yaş Haddini Doldurduğundan Muvazzaf Ordudan Ayrıldı," s. 1

¹³³¹ Akbaş, *a.g.e.*, s. 336-338, 353-355.

¹³³² Kabacalı, *a.g.e.*, s. 203.

getirilmiş, genel sekreter ise Aras olmuştu.¹³³³ Fakat bu kadronun içinde olan birçok kişi ülkedeki komünizm meselesiyle yan yana düşünölmeye başlanmıştı.

3 Aralık 1945’de Tanin’de Hüseyin Cahit “*kalkın ey ehli vatan, düşman istilâsı şimdi komünizm propagandası halinde içimize sızmaya başlamıştır*” derken iktidarın düşüncesini ve anlayışını yansıtmaya çalışmıştı. O günlerde Baykurt, Tan ile Yeni Dünya ve Görüşler’de yazıyordu. Bu da halkın bunlara tepkisini getirdi. 4 Aralık’ta Tan matbaası basılıp tahrip edildi. Diğer gazeteleri de çıkmadı. Bu sırada Baykurt ve Serteller tutuklanmıştı. Yaklaşık dört ay tutuklu olarak kaldılar. Çıkınca, ne yeni kurulan Esat Adil Müstecaplıoğlu’nun Türkiye Sosyalist Partisi’ne (TSP) ne de Şefik Hüsnu’nün Türkiye Sosyalist Emekçi Köylü Partisi’ne (TSEKP) katıldılar. Bunun yerine insan haklarınını koruyacak bir dernek kurmaya giriştiler.¹³³⁴

Baykurt, kurulacak insan hakları derneği başkanlığına, daha önce kurmayı düşündüğü partinin hazırlık çalışmalarında adı geçen Fevzi Çakmak’ı düşünmüştü. Çakmak halkın nezdinde itibarlı ve girdiği hareketlerde ses getirecek bir kişilikti. Dernek, Serteller, Tevfik Rüştü Aras, Kenan Öner ve Çakmak’ın dilekçesiyle kurulmuştu. 17 Ekim 1946’da kurulan dernek İnönü’ye göre komünistlerle ilk ciddi karşılaşmaydı.¹³³⁵ Basın, Bolşevizm yanlısı mimli solcuların Çakmak ve Öner’i oyuna getirdiğini yazmıştı. Bu baskı derneğin akamete uğramasını sağladı ve kadro dağıldı. Dönem hızlı bir şekilde komünist eğilim veya faaliyet olarak algılanan gelişmelere karşı yoğun önlemlerin alındığı bir süreç içinde yeni gelişmelere sahne olmaya başlamıştı. 16 Aralık 1946’da sıkıyönetim komutanlığı ve mahkemesi yeni açılan iki sosyalist parti ve bunlara bağlı sendikalar ile gazeteleri kapatmıştı.¹³³⁶

İçişleri Bakan Sökmensüer, takip eden günlerde ülkedeki komünist faaliyetlere ilişkin yoğun mesai harcamaya başlamıştı. Sökmensüer, Meclis görüşmelerinde verilen bir soru önergesine “sıkıyönetimi bu kararı vermeğe sevk eden ana amiller üzerinde esaslı kanaat ve hükümlere” vardiirabilecek gerekçeler için

¹³³³ Kabacalı, *a.g.e.*, s. 204.

¹³³⁴ Meral Demirel (2007), “Cami Baykurt”, *Modern Türkiyede Siyasî Düşünce: Sol* içinde cilt 8, İletişim, Ed: Murat Gültekingil, İstanbul2007,. S. 191-192

¹³³⁵ “A.g.m.”, s. 192.

¹³³⁶ *Akşam*, 17 Aralık 1946, Salı, “Sıkıyönetim Komutanlığının Kararları Hakkında Hükümet Bir Beyanname Neşredercek,” s. 1. ; *Akşam*, 18 Aralık 1946, Çarşamba, “Müfrit Solcu Partilerin Yurt İçindeki Şubeleri de Kapatıldı,” s. 1 (Bu dönemde örtülü bir şekilde kurulan iki partinin ve iki sendikanın faaliyetlerine son verilmiş, komünistlik ve irtica tahrikatı yapan, memleketin nizamını bozmak için neşriyatta bulunan yedi dergi ve bir gazete de kapatılmıştır).

Türkiye’deki komünist faaliyetin kısa bir tarihçesini sunmuştu. Ardından da “kararların tatbikat alanında verdiği neticeler ve bu hususta vesikalara dayanan müşahedeler üzerinde” açıklamalarda bulunmuştu.¹³³⁷

CHP yönetimi demokratikleşme hamlelerinden sonra oluşan ortamda iktidarını kaybetme telaşına düşmüştü. Bu telaşın tek kaynağının sadece sol düşünce olması imkânsızdı. Çakmak’ın ve yüzü batıya dönük DP’nin rakip olarak ortaya çıkması, durumu CHP için vahim hale getirmişti. Hem muhalif rakipler soldan yararlanma hem de sol bu kesimlerden faydalanma yolunu seçince iktidar telaşa düşmüştü. Hatta CHP tarafından bu iki muhalif kesim komünizmin tuzağına düşmüş olarak görülüyordu. Sökmensüer ve basının iddialarına göre, onlar bundan son anda imtina etmişlerdi.¹³³⁸

Şükrü Sökmensüer’e göre “demokrat millî birlik cephesi” kurulması düşünülmüş, bu da Türkiye’yi Sovyet bloğuna bağlı bir ülke durumuna getirmek tehlikesi doğurmuştu. Sovyet blokuna yaklaşmak veya bağlı olmak komünist rejim için kapı aralamak demektir. Bu günlerde “sıkıyönetim kararına göre yapılan aramalarda” Şefik Hüsnü Değmer’in ele geçen mektup ve yazıları söz konusu düşünceyi daha da kesinleştirmişti. Serteller’in evinde bulunan Zekeriya Sertel ve Cami Baykurt’un Fevzi Çakmak’a, Tevfik Rüştü Aras’ın Sertel ve Baykurt’a yazdıkları mektuplar önemli belgeler olarak Sökmensüer tarafından ortaya konulmuştu. Sökmensüer, Değmer’in yazdıklarıyla Baykurt-Sertel ikilisinin yazdıkları arasındaki paralelliğe vurgu yapmıştı.¹³³⁹

Sökmensüer’in iddiası, TKP’nin Türkiye’de her türlü sol temayüllü gruplar ve namuslu terakkiperver yurtseverleri içine alacak bir hareket olduğu yönündeydi. Hatta, faşizme gönül vermiş veya yabancı faşist hükümetlerin ajanları ile düşüp kalkmış unsurlardan temizlenmek şartıyla, Halk Partisi’ne de yer vererek, faşizme ve vurgunculara karşı bir demokratik cephe kurmak niyetinde olduğunu, bu amaçla DP’yi ve Mareşal Fevzi Çakmak’ı yanına çekmek istediğini de ileri sürmüştü.

¹³³⁷ *Akşam*, 30 Ocak 1947, “İçişleri Bakanı Komünistlerin Gizli Faaliyetlerini Anlattı,” s. 1, 2. ; Demirel, “a.g.m.,” s. 192.

¹³³⁸ “Demirel, “a.g.m.,” s. 192-193

¹³³⁹ “A.g.m.,” s. 193.

Sökmensüer bunları Değmer'in yazdıklarından bölümler okumak suretiyle iddia etmişti.¹³⁴⁰

Türkiye'de aşırı sol siyasetin anlayışı konusundaki genel düşünce, bunların hükümetlerin zayıf zamanlarını kolladığı ve bu dönemlerde faaliyetlerini hızlandırdıkları yönündedir. 1946 hem Rus istekleri ve tehlikesi hem de içte demokrasi denemeleri geçiş süreci ve kargaşasının hâkim olduğu bir dönem olarak bu önermeye uygun bir ortam barındırıyordu.¹³⁴¹ Muhalefetin arasına karışarak iktidarı yıkma amacını ortak eyleme dönüştürmek isteyen aşırı sol, Rüştü Aras gibi solcu olduğunu söyleyen kişiler aracılığıyla muhalif sıralara geçmek istemişti. Zekeriya Sertel ve Cami Baykurt, DP'lilerle yan yana gelme gayretine girip onlarla görüşmeye başlamıştı. Bu kesimden Tan gazetesine yazı yazmaları da istenmişti. Kurulacak DP'yi kendi ideolojilerine hizmet eder kılmak istiyorlardı.¹³⁴² Bunda başarılı olamayınca DP içinde ılımlı ve sert ayrışmasının başlamasından yararlanarak Mareşal'e ulaşmak istediler. Bunu da onun subaylık dönemi arkadaşı Cami Baykurt aracılığıyla yapmayı düşünmüşlerdi. Çakmak'ın otoritesini ve toplum üzerindeki etkisini kullanma planları vardı. Bunu İnsan Hakları Derneği aracılığıyla yapmaya karar vermişlerdi. Sonuçta Sertel, Aras ve Baykurt, Mareşal ile görüşerek onu derneğin kurulması¹³⁴³ ve başına geçmesi konusunda ikna etmişti.¹³⁴⁴

Fevzi Çakmak'ın bu derneğe girmiş olmasının amacı farklıydı. Çakmak bir taraftan bu kesimlerle dernek yapısı içinde, fakat tamamen "hayır işi" düşüncesiyle hareket ederken bir taraftan da aşırı solculuk ve kızıl faşistlik karşıtı söylemlerle belli bir duruş sergilemekteydi. Çakmak bu ilişkiyi şöyle açıklamıştı:

¹³⁴⁰ "A.g.m.", s. 193.

¹³⁴¹ Goloğlu, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi –IV*, s. 155.

¹³⁴² *A.g.e.*, s. 155.

¹³⁴³ İnsan Hakları Derneği 17.10.1946 günü Mareşal'in imzasıyla İstanbul valiliğine verilen dilekçeyle kurulmuştur. DP'liler Mareşal'i ziyaret edip yapılanın yanlışlığını anlatmak istemişti. CHP'liler ise buna karşılık olarak, Recep Peker emriyle Nihat Erim tarafından kurulan "Birleşmiş Milletler İnsan Haklarını ve Özgürlüklerini Koruma Grubu"nu faaliyete geçirmişlerdi. Fevzi Çakmak'ın kurucusu ve başkanı olduğu İnsan Hakları Derneği kurucular arasında DP İstanbul İl Başkanı Kenan Öner, eski maliye bakanı Raşit Erer, DP milletvekili general Sadık Aldoğan, Cumhurbaşkanı eski genel sekreteri Hasan Rıza Soyak, ilk meclis hükümetinde içişleri bakanı ve aynı zamanda eski bir asker olan Cami Baykurt, eski elçi Hamdi Apak, eski dışişleri bakanı Aras, tüccar Mehmet Özdemir, emekli kurmay albay Selahattin Kip ve gazeteci Zekeriya Sertel bulunuyordu (Goloğlu, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi –IV*, s. 156-157).

¹³⁴⁴ Goloğlu, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi –IV*, s. 156.

“Aşırı solculukla malül kimselerin de kanaatleri bir nevi kızıl faşistliktir. Benim aşırı solcularla ve alelumum millî fikirlerin dışında kanaat besleyenlerle anlaşmama imkân yoktur. Gayemiz haksızlığa maruz kalanlara avukat, hastalara doktor bulmaktır. Hayır işine ideoloji davaları karışırsa elbet böyle bir cemiyette yerim olamaz.”¹³⁴⁵

Fevzi Çakmak böyle düşünüyor olsa da konu farklı bir boyutta anlaşılmaya başlanmıştı. Metin Toker’in anlatımıyla, 27 Ekim’de Çankaya’da İsmet İnönü ile görüşen Nihat Erim, Mareşal’in komünistlerle işbirliğini çok tehlikeli bulduğunu söylemiş, İnönü de ona komünistlerle ilk mücadelemizi yapıyoruz demişti.¹³⁴⁶

İnönü ile Mareşal’in iyi anlaşamadıkları veya aralarında sürekli bir gerilimin olduğu kanısı o günlerin siyasetinde sıkça konuşulan konulardandı. Onların iyi anlaşamaması Çakmak’a karşı hükümetin tavrını da belirleyen nokta olmuştu. Gerilim konularından biri de Koraltan’ın ima ettiği gelişmeydi. Buna göre Fevzi Çakmak, İnönü’ye karşı darbe teklifinde bulunmuştu. Bu Koraltan’ın anıları¹³⁴⁷ olarak kaleme alınan “Demokratlar” kitabında iddia ettiği bir düşüncedir. Koraltan’a göre Fevzi Çakmak 1947’de kendilerine gelerek İnönü’ye karşı darbe teklif etmişti:

“Her şey yavaş yavaş sakinleşmeye başlıyordu. Yine bu safhada bir gün Celâl Bayar’la demokrat parti safında yer alan Mareşal Fevzi Çakmak’ın evine gittik. Günün mevzuları hasbihal zeminini teşkil ediyordu. Mareşal İnönü’ye darbe yapma teklifinde bulundu. İnönü’nün koltuğunu bırakmayacak kadar inatçı olduğundan bahseden Mareşal feveranla şunları söyledi: Takip edilen metod kısa zamanda gayeye ulaşmak için kâfi değil. İnönü’yü yakından bilir ve tanırız. İktidarı meşru mücadele yoluyla teslim etmeyecektir. Ben şöyle düşünüyorum. Ya Diyarbakır ya da Edirne’ye gider, bir fırka askerın başına geçer, Çankaya’ya yürür, bu belayı milletin başından bertaraf ederim.”¹³⁴⁸ Koraltan’a göre herkes donakalmış ve adeta şaşkına dönmüştü. Bu DP içindeki bir tezattı. Oysa, Fevzi Çakmak 1938’de İnönü’nün cumhurbaşkanlığı adaylığı sürecinde onunla ittifak etmişti.¹³⁴⁹

CHP içinden Mareşal’le mücadele eden sadece İnönü ve birkaç CHP yanlısı gazeteci değildi. Asıl büyük kavgayı Sökmensüer vermişti. İçişleri Bakanı olan Sökmensüer bu konuda gerek Meclis’te gerekse Meclis dışında eleştiri ve ithamlarını sürdürmüştü. Cemiyet, kurulduktan sonra oluşan tepkilere bağlı olarak, kısa bir süre

¹³⁴⁵ Kabacalı, *a.g.e.*, s. 204.

¹³⁴⁶ Kabacalı, *a.g.e.*, s. 205.

¹³⁴⁷ Koraltan, kendisinin Yassıada yargılanmalarında avukatlığını da yapan kızı Ayhan Timurtaş’a (Koraltan) Kayseri Devlet Hastanesi’nde anılarını yazdırmış ve bu anılar ellibir sene sonra yeniden gündeme gelmiştir.

¹³⁴⁸ Koraltan, *a.g.e.*, s. 148.

¹³⁴⁹ Ahmad, *Modern Türkiye’nin Oluşumu*, s. 88.

sonra dağılmış olsa da, bu konu yani Mareşal'in solcularla/komünistlerle işbirliği konusu iç politikanın önemli bir malzemesi olarak kalmıştı.

Sökmensüer'in Meclis'te, "Türkiye'deki komünist faaliyetleri" aktarırken Zekeriya Sertel ve Cami Baykurt'un Mareşal'e yazdığı mektupları açıklaması önemli bir suçlama olarak öne çıkmıştı.¹³⁵⁰ Bu mektuplardan birinde belirttiğine göre, Mareşal'den 1946 seçimlerinde yapılan yolsuzlukları protesto etmesi amacıyla Meclis'i terketmesi istenmişti. Ondan, yeni Meclis'in, hükümetin ve hatta Cumhurbaşkanı'nın halkın iradesini temsil etmemesi nedeniyle halkın arasına dönmesi ve muhalefetini buradan yapması talep edilmişti. Sökmensüer bunu vurgulu bir şekilde belirtmişti.¹³⁵¹ Bu konunun üzerine gidenlerden biri olan Hüseyin Cahit Yalçın¹³⁵² da Türkiye'deki komünist faaliyetler üzerinde durmuş ve bu gelişmeyi DP'yi suçlama vesilesi yapmıştı. Böylece Tan gazetesi olayını ve sorumluluğunu da örtmeye çalışmıştı.¹³⁵³

Diğer taraftan Ulus gazetesi¹³⁵⁴ Mareşal'in fotoğrafını Cami Baykurt ile Zekeriya Sertel arasına koyarak solculara mesaj iletildiğini "selam yollandığını" ima etmeye çalışmıştı. Son Posta¹³⁵⁵ gazetesi de Mareşal'i politika alanında yersiz davranmakla itham etmişti.¹³⁵⁶ Kuvvet gazetesinden Hikmet Bayur'un yazısına göre Sökmensüer, Mareşal'i solcularla ilişkide bulunarak, kendisini tehlikeye atmakla itham etmişti.¹³⁵⁷ Kâzım Karabekir¹³⁵⁸ Mareşal'i siyasete itenleri affedilmez bir hata

¹³⁵⁰ Kabacalı, *a.g.e.*, s. 205.

¹³⁵¹ *A.g.e.*, s. 205.

¹³⁵² Hüseyin Cahit Yalçın: Eski bir ittihatçı ve Osmanlı döneminde milletvekili. Tanin gazetesinin baş yazarı. 31 Mart 1909'da ayaklanan askerler Osmanlı Meclisi'ni bastıklarında İttihatçı meclis başkanı Ahmet Rıza Bey'e benzeterek Adliye Nazırı'nı, yine Tanin'in ittihatçı başyazarı ve İstanbul mebusu Hüseyin Cahid'e (Yalçın) benzeterek başka bir mebusu öldürmüşlerdi (Atay, *a.g.e.*, s. 59).

¹³⁵³ Kabacalı, *a.g.e.*, s. 206.

¹³⁵⁴ 2,3,4 Şubat 1947 (Kabacalı, *a.g.e.*, s. 208).

¹³⁵⁵ 4 Şubat 1947 (Kabacalı, *a.g.e.*, s. 208).

¹³⁵⁶ Kabacalı, *a.g.e.*, s. 208.

¹³⁵⁷ Kabacalı, *a.g.e.*, s. 208 ; *Kuvvet* 6 Şubat 1947.

¹³⁵⁸ Kurtuluş Savaşı'nı başlatan Mustafa Kemal ile aynı kuşaktan olan ve onun Millî Mücadele'deki en yakın çalışma arkadaşlarının başında gelen Kâzım Karabekir, İsmet Paşa'yla oldukça erken dönemde tanışmıştı. Karabekir, Mustafa Kemal'i ise uzaktan tanımış, ona hayranlığını ve bağlılığını ancak mütareke dönemindeki yakın çalışmaları vesilesiyle bildirmişti. Karabekir, uzun süren harplerin yetim bıraktığı yaklaşık altıbin kadar çocuğu okullarda, dönemine göre üst seviyede, nitelikli eğitim sağlayarak yetiştirmiştir. 1925 Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası deneyimi sonrası siyasetten dışlanmış, 1926 İzmir suikastı ile bu daha da ileri seviyeye taşınmıştır. Fakat, İnönü'nün desteğiyle

yapmakla suçlamış ve kınamıştı. Bunlardan birinin de İnönü olduğunu düşünüyordu.¹³⁵⁹ Sökmensüer, kapalı şekilde komünist partisini kuranların, Mareşal'den işçiler ve köylülere kadar hemen hemen her unsuru, meşru devleti yıkmak için vasıta olarak kullanmaya karar verdiklerini söylemişti.¹³⁶⁰

Mareşal Fevzi Çakmak, Sökmensüer'in 29 Ocak 1947'deki eleştiri ve ithamlarına Meclis kürsüsünden karşılık vermemiş, fakat basın yoluyla açıklama yapmıştı.¹³⁶¹ Mareşal yaptığı açıklamada şu soruları da sormuştu:

*“Milletle hemhal olmuş temiz şahsiyetleri kirleterek milleti şuuruz saymak ve hakikati kapamak istiyorlar.”*¹³⁶² *“Yurtseverlikleri türlü imtihanlardan geçmiş ve hiç kimseden geri kalmamış insanları, vesika denilmeğe değeri olmayan kağıtlarla ve indi tefsirlerle hepimizin, hep birlikte iyi görmediği komünistlerin arasına karıştırmaya çabalamakla milletçe arzularımızın aksine olmak üzere bilmeyerek komünistlere yardım etmiş olmuyorlar mı?”*¹³⁶³

Sökmensüer'in Mareşal'e yönelik eleştirilerinden biri de, onun Meclis'ten çekilmesini isteyen Cami Baykurt ve Zekeriya Sertel'in önerilerine dönüktü. Fakat eleştirisini Mareşal üzerinden yapmıştı. Buna karşılık Mareşal;

“Benim Meclis'den çekilmemi isteyenler yalnız onlar değildir. DP de bu şartlar altında Meclis'de oturup oturmamayı düşünmektedirler. Bana yazılan mektupda 'gel komünistlik yapalım' diyorlarmış. Bu Meclis'in meşruluğuna karşı gelme hazırlığı imiş. Dünyanın neresinde bir milletvekilinin Meclis'de zorla oturacağı ve çekilirse bunun bir ayaklanma olacağı hakkında bir hüküm görülmüştür. Mareşal'in Meclis'den çekilmesini hiçbir kuvvetin durduramayacağını, eğer isterse mücadeleye dışarıdan devam etmesini engelleyecek hiçbir kuvveti de tasavvur etmediğini” dile getirmiştir.¹³⁶⁴

Sökmensüer'in Meclis'te yaptığı komünizm konulu konuşmadan sonra Kuvvet ve Ankara gazetelerinde önemli makaleler neşredilmişti. Bu makalelerden birinde Fuat Köprülü, CHP'nin şimdiye kadar komünistlerle mücadele etmediğini, onların önde gelenlerinin tedris hayatında yer aldığını, amacın DP'yi bu iş ile ilişkilendirerek pasif duruma getirmek olduğunu, hürriyet misakı üzerinde baskı

1939'da İstanbul milletvekili olmuştur. 1946-48 döneminde, DP'ye katılmama kararı sonrasında, CHP tarafından TBMM başkanlığına aday gösterilmiştir. Bu görevini ölüm tarihi olan 27 Ocak 1948'e kadar sürdürmüştür (İlber Ortaylı, *Defterimden Portreler*, Timaş, 2012, s. 115-116).

¹³⁵⁹ Aydemir, *İkinci Adam C. II. 1938-1950*, s. 454.

¹³⁶⁰ *Akşam*, 31 Ocak 1947, Cuma, “İç Bakanının Mareşal Çakmağa Cevabı,” s. 1, 2.

¹³⁶¹ *Akşam*, 31 Ocak 1947, Cuma, “Mareşal Fevzi Çakmak Ne Diyor?” s. 1, 2.

¹³⁶² *Akşam*, 1 Şubat 1947, Cumartesi, “Mareşal'in İçişleri Bakanına Cevabı,” s. 1. ; *Vatan*, 1 Şubat 1947, Cumartesi, “Mareşalin İçişleri Bakanına Cevabı,” s. 1, 3.

¹³⁶³ *Vatan*, 1 Şubat 1947, Cumartesi, “Mareşalin İçişleri Bakanına Cevabı,” s. 1, 3.

¹³⁶⁴ Mumcu, *a.g.e.*, s. 123.

yaratmak ve mebusları tedirgin etmek düşüncesiyle hareket edildiğini belirtmişti. Köprülü, Demokrat Parti'nin programına bağlı olduğunu ve çıktığı hak ve hakikat yolundan dönmeyeceğini de söylemişti.¹³⁶⁵ Yine Fuat Köprülü, Kuvvet gazetesinde, Sökmensüer'in Meclis konuşmasında marksistlerin cereyanlarının yayınlandığı Kadro gibi dergilerden bahsetmediğini, Milli Eğitim'in komünistleri desteklediğini ve birçoğunun önemli kadrolar işgal ettiğini söylemiş, bu konuda neler yapıldığını sormuştu.¹³⁶⁶ Takip eden günlerde Kuvvet, Ulus ve Ankara gazetelerinde önemli makaleler yer almış ve karşılıklı fikirler ileilmeye devam etmişti.¹³⁶⁷ Fakat bu karşılıklı söz düellolarının asıl kaynağı Sökmensüer'in Meclis konuşmasıydı.

Dönemin İçişleri Bakanı Şükrü Sökmensüer, bir milletvekili tarafından verilen soru önergesine ilişkin olarak yaptığı değerlendirmede Mareşal Fevzi Çakmak'ı belli ilişkiler çerçevesinde komünistleri himaye etmekle suçlamıştı. Sökmensüer Meclis kürsüsünden genel kurula hitaben şöyle demişti:

*“Arkadaşlar... İstanbul'da Örfi İdare'nin varlığından faydalanarak gazeteci Zekeriya Sertel'in ve bu arada komünist temayüllü olduğu söylenen Tevfik Rüştü Aras'ın ve Cami Bey'in evleri arandı. Ve Zekeriya Sertel'in Cami Bey tarafından yazılıp Tevfik Rüştü Aras vasıtasıyla Mareşal'e gönderdiği bir mektup bulundu. Bu hal Çakmak'ın komünistleri himaye ettiğini gösterdi. Mamefih bundan başka komünistlerle alakalı bir şeye rastlanmadı.”*¹³⁶⁸ Fevzi Çakmak Meclis kürsüsüne gelerek buna cevap vermiş ve *“Ben Müslüman'ım... Bolşevikleri himaye etmeye dinim müsaade etmez...”* demişti.

Buna rağmen, Hüseyin Cahit Yalçın eliyle yazdırılan “hakikatler karşısında” adlı broşür ile halkın konu ve durum hakkındaki intibası etkilenmeye çalışılmıştı.¹³⁶⁹

İnsan Hakları Cemiyeti'nin kurucuları arasında sol eğilimli Tevfik Rüştü Aras, Cami Baykurt ve Sertel'in olması Mareşal'i de solcuları koruma ithamına veya solculara karşı hoşgörülü olma eleştirisine maruz bırakmıştı.¹³⁷⁰ Oysa Fevzi Çakmak yaptığı açıklamalarla hem solculuk hem de komünizm taraftarı veya koruyucusu olma ithamlarını reddetmiş, milliyetçi kimliğiyle bu eğilimlere karşı mücadele

¹³⁶⁵ *Akşam*, 2 Şubat 1947, Pazar, “İçişleri Bakanının Demecinden Sonra,” s. 1

¹³⁶⁶ *Akşam*, 10 Şubat 1947, Pazartesi, “Komünistlere Kimler Yardım Ediyor,” s. 1.

¹³⁶⁷ *Akşam*, 3 Şubat 194, Pazartesi, “Komünist Tahrikatı Etrafındaki Tartışmalar,” s. 1, 2.

¹³⁶⁸ Akbaş, *a.g.e.*, s. 388.

¹³⁶⁹ *A.g.e.*, s. 388-389.

¹³⁷⁰ *A.g.e.*, s. 390. ; Aydemir, *İkinci Adam C. II. 1938-1950*, s. 453.

ettiğini belirtmişti.¹³⁷¹ Fakat Sökmensüer, Fevzi Çakmak'ın kurucuları arasında yer aldığı İnsan Hakları Cemiyeti'ni bir sol teşekkül olarak nitelemişti.

Fevzi Çakmak'a yapılan bu eleştiri ve ithamlar, onun siyasî arenada tevecçüh edilen kişiliğine belirgin bir etki yapmamıştı. Yurt gezilerinde halkın tevecçühünün devam ettiği gözüküyordu. Şükrü Sökmensüer de konunun geldiği nokta açısından bir değerlendirme yapma ihtiyacı duymuştu. Sökmensüer şunları söylemişti:

“Benim Sayın Mareşal hakkındaki beyanatum da yanlış tefsir edilmiştir. Meclis'teki ifadem de sarahaten gösteriyor ki, kapalı bir şekilde Komünist Partisi kuranlar, Mareşal'den tutun, işçilerden köylülere kadar memleketin bütün unsurlarını 'meşru devleti yıkmak için' vasıta olarak kullanmayı esas tutmuşlar ve bunu sistemli bir surette tatbik girişmişlerdir. Yaptığım açıklamalar, hiç olmazsa şimdi, 'kendilerinin komünistler tarafından bir tahrik vasıtası olarak kullanılmak istendiği' noktasında sayın Mareşal'i uyandırmış bulunmalı idi. Benim maksadım, uyandırmaktır. Bu da, her şeyden evvel sayın Mareşal'in hayrına gösterilmiş, iyi niyetten başka ne olabilir?”¹³⁷²

Mareşal, dernek konusuna ilişkin olarak: *“Bir cemiyeti siyasî bir harekete alet etmek istedikleri gün ya onlar ya ben cemiyetten alakamızı keseriz. Fakat demokrat düşünceli bir vatandaş olarak mahkeme hükmü giymemiş, komünistlikleri sabit olmamış insanlara ben şahsen leke sürmem”* der. *“... Ben komünistliği bu ülke için muzır telakki edenlerdenim. Onun için komünistler ordu ve donanmaya sokulmak istedikleri zaman şiddetle mukabele ettim. Halk partisi mensuplarından birçok hatırlı zevatın tavassutuna rağmen ısrar ettim. Fakat onlar Şefik Hüsnü'ye parti kurmak selahiyetini ve 34 tane müseccel komüniste de amelenin, işçinin önüne geçerek rehberlik etme imkânını sağladılar... Ben daha işin başındayken eski bir Milli Eğitim bakanının bu faaliyeti destekleyen hareketlerinden dolayı hükümeti resmen ikaz ettim. Kimse kulak asmadı, daha sonrada Hamidiye Köy Enstitüsü'ndeki komünist yuvasından bahsettiler... Komünistlik bu milletin ruhuna aykırıdır. Bu cereyanlara hükümet müsamaha etse bile biz mücadele edeceğiz. Aklınıza mareşal de komünist olabirmiş gibi bir fikir sakın gelmesin.”¹³⁷³*

Fevzi Çakmak'ın, Sökmensüer tarafından komünistlerle işbirliği yapmakla suçlanması önemli gelişmeleri de tetiklemiş oldu. Çakmak'ın bunu reddettikten sonra eski bir Milli Eğitim Bakanı'nı komünistleri korumakla suçlamış olması bu gelişmelerden en önemlisi olarak öne çıkmıştı. Çakmak'ın ithamı üzerine Hasan Ali Yücel de, Çakmak'a o bakanın kim olduğunu sormuştu. Bu, yıllarca sürecektir Hasan Ali Yücel-Kenan Öner davasının temelini oluşturmuştu.¹³⁷⁴ Zira Kenan Öner,

¹³⁷¹ Akbaş, *a.g.e.*, s. 390-391.

¹³⁷² *Akşam*, 31 Ocak 1947, Cuma, “İç Bakanının Mareşal Çakmağa Cevabı,” s. 1, 2. ; Akbaş, *a.g.e.*, s. 392.

¹³⁷³ Mumcu, *a.g.e.*, s. 123-125

¹³⁷⁴ Turan, *İsmet İnönü*, s. 258.

Çakmak'ın yerine Yücel'in Çakmak'a sorduğu sorulara cevap vermiş ve o bakanın kendisi olduğunu söylemişti. Bunun üzerine Yücel de Öner'e dava açmıştı.

Mareşal'in komünistleri korumakla suçladığı eski Milli Eğitim Bakanı, Ulus gazetesinde Çakmak'a bazı sorular yönelmişti. Aynı şekilde Peyami Safa da 14 Şubat 1947'de Ulus'taki köşesinde "kısa ve açık" başlıklı yazısı ile DP'yi komünistleri korumakla suçlamış, Çakmak için "kızılılarla açıkça işbirliği yapmıştır" diye ithamda bulunmuştu. F. R. Atay da Çakmak'ı iş başında olduğu döneme ilişkin eleştirmişti. Nihat Erim, CHP'nin yayın organı olan Ulus'ta Çakmak'ı Genelkurmay Başkanı iken aşırı ırkçı olmakla itham etmişti. Bütün bunlar karşılıklı eleştiri ve düşüncelerdi. Fakat asıl büyük eleştiri Çakmak ve Yücel arasındaki konudan doğmuştu. Yücel, Ulus'tan Çakmak'a şu soruları sormuştu: "*Beyanınızdaki eski millî eğitim bakanı dediğiniz hakikaten ben miyim. Desteklenen komünistler kimlerdir ve nasıl desteklenmişlerdir? Bu hususta hükümeti yazı ile ikaz ettiniz mi. Ya da sözle ise kime, ne zaman söylediniz.*"¹³⁷⁵ Yücel, aynı zamanda Mareşal'den hangi makamlara şikayet veya uyarı yaptığını belirtmesini istemişti. Bayar, Saracoğlu ve Saydam dönemi bakanlıklarında bu tür bir durumla karşılaşmadığını, Bayar ile iki ay hükümette bulunduğunu ve bu nedenle ona bir şey yazıp söylemenin imkânsız olduğunu, Saydam'ın ise vefat ettiğini ve konuyu ondan dinlemenin mümkün olmadığını, Saracoğlu'nun ise böyle bir ikazdan haberdar olmadığını söylediğini belirtmişti. Bu konuya ilişkin kendisinin bir açıklık getirmesi gerektiğini, zira Mareşal'in komünistliği destekleyen eski bakan olarak kendisine isnatta bulunduğunu dile getirmişti. Yücel'in sorularına karşı Çakmak susmayı tercih etmişti.¹³⁷⁶

Fevzi Çakmak, Yücel'in soruları karşısında suskunluğunu bozmamış olsa da, DP İstanbul İl Başkanı Kenan Öner 11 Şubat 1947'de Yeni Sabah gazetesinde bu sorulara cevap vermişti. Öner'e göre okullarda okutulan kitaplar milliyetçilik akımını ırkçı-Turancı olarak göstermektedir. Milliyetçi öğretmen Atsız aleyhine, Şükrü Sökmensüer'in nutkunda geçen Sabahattin Ali'ye dava açtığını ve Ulus avukatını kendine fahri bir vekil tayin ettirdiğini belirtir. Öner, Yücel'in Atsız-Ali davası kapsamında milliyetçi gençlerin yaptığı adliye ve başbakanlık önü gösterilerinde

¹³⁷⁵ Mumcu, *a.g.e.*, s. 127, 130.

¹³⁷⁶ *A.g.e.*, s. 133.

gençlere yönelik vur emri verdirdiğini de belirtir. Hatta bu davanın Yücel'in etkisiyle açıldığını söyler. Zira Öner, 1944'deki bu davada avukattı.¹³⁷⁷ Öner şunları söyler:

“Türk adalet tarihinde bu havayı yaratanlar için, sizin için ebedî bir hicap teşkil etmesi icap eden bu hadiseyi İstanbul sıkıyönetiminin vazifesi içine sokarak, İstanbul zabıtasının elbirliği ile tahkikatı istediğiniz şekle soktunuz. Bu dava nutkun, İnönü'nün 19 Mayıs söylevi tesiri altında kalan sıkıyönetim ve zabitanın iştiraki ile hazırlık ve ilk tahkikat safhasını geçirirken, genç, münevver, okumuş ve okutulmuş tam 23 sanığı mutena hücre ve tabutluk denilen yerlerde bir seneden fazla inim inim inlettikten sonra bunlardan birçoğunun uzun seneler sürecektir ağır hapis cezalarıyla mahkûmiyetlerine yol açtınız. Siz yalnız komünistleri bakanlığınızda beslemekle, uğradıkları hücumlara karşı onları müdafaa etmekle kalmadınız, bakanlığınızın telkinleriyle milliyetçilik belasına başlarını soktuğunuz tam 23 genci İspanyolların engizisyonuna rahmet okutacak işkencelerle ezdirdiniz, harap ettiniz ve hurpaladınız.”¹³⁷⁸

Öner'e göre Yücel'in koruduğu Sabahattin Ali, Cami Baykurt'dan da Sertel'den de yüz bin kat komünistti. Bu bakımdan Ali-Atsız davasında yapılan gösteriler Irkçılık-Turancılık davasına yol açmış bundan da Yücel sorumlu tutulmuştu. Bu açıklamalar sonrası Yücel, Öner'i mahkemeye verince Yücel-Öner davası da başlamış oldu.¹³⁷⁹ Yücel, kendisini Milli Eğitim Bakanlığı sürecinde komünistleri korumakla suçlayan¹³⁸⁰ DP İstanbul İl Başkanı Kenan Öner'e dava açmış, dava 17 Nisan'da başlamıştı. Öner'e gör bakanlık komünist yatağı olmuştu. Dava ikibuçuk yıl sürmüş ve Öner 18 Nisan 1949'da ölünce karara bağlanmıştı. Ekim 1949'da karara bağlanan dava sonunda Öner hakkındaki kamu davası kaldırıldı. Karar, Yeni Sabah gazetesinde yayımlandı. Davadaki tanıklara, ifadeleri ve yayın organlarında Yücel'e hakaret etmeleri gibi çeşitli nedenlerle ceza verildi. Bu dava Tek Parti döneminin sonuna doğru CHP'nin Yücel'i yalnız bıraktığı, birçok basının aleyhte yayınları ile Yücel aleyhine kamuoyu oluşmasına olanak verildiği bir süreç olarak da algılanmıştı. Bir taraftan da kimi kesimlerce Atatürkçü atılımlar Yücel'in şahsında yıpratılmaya çalışılmıştı.¹³⁸¹

¹³⁷⁷ *A.g.e.*, s. 130-131.

¹³⁷⁸ *Cumhuriyet Ansiklopedisi 1941-1960*, C. II, s. 117.

¹³⁷⁹ Mumcu, *a.g.e.*, s. 131. ; *Akşam*, 23 Şubat 1947, Pazar, “Hasan Ali Yücel-Kenan Öner Davası,” s. 1, 2.

¹³⁸⁰ Korunduğu söylenen komünistler, Prof. Dr. Pertev Naili Boratav, Prof. Dr. Sadrettin Celâl Anter, Prof. Dr. Şevket Aziz Kansu, Prof. Dr. Niyazi Berkes, Sabahattin Ali, Doç. Dr. Abdülbaki Gölpınarlı, Doç. Dr. Behice Boran, , Hasan Ali Ediz, Hakkı Tonguç, Ferit Alnar'dı. Kenan Öner'in tanıklarından bazıları ise, Nihal Atsız, , Orhan Şaik Gökyay, Prof. Dr. Sadri Maksudi Arsal, Adnan Ötügen, Osman Yüksel Serdengeçti idi (*Cumhuriyet Ansiklopedisi 1941-1960*, C.II, s. 117).

¹³⁸¹ *Cumhuriyet Ansiklopedisi 1941-1960*, C.2, s. 117.

Yücel-Öner Davası komünizm meselesi üzerinden görülen bir dava durumundaydı. Öner, Yücel'i komünistleri korumak ve kendi bakanlığını komünist yuvası haline getirmekle suçlamıştı. Bu davada tanık olarak, daha önce Irkçılık-Turancılık davası kapsamında sanık olan ve ceza alan Nihal Atsız da bulunuyordu. Kendisine, İçişleri Bakanı Sökmensüer'in nutkunda sözü edilen komünist kimlikleri bilip bilmediği sorulmuştu. Berkes'e göre bilmemesi mümkün değildi. Zira bakana o listeyi veren, o isimlerin yazarı olan kendisiydi.¹³⁸² Fakat Atsız 7 Mart 1947 tarihli duruşmada şu açıklamayı yapmıştı:

*“İçişleri bakanının nutkunda Yurt ve Dünya adlı bir mecmuadan bahsedilmekte ve buna Moskova'dan direktif alan Şefik Hüsnü'nün direktif verdiği tespit edilmektedir. Bu mecmua Hasan Ali'nin zamanında Milli Eğitim Bakanlığı'nın bütçesinden ayrılan tahsisatla satın alınmış ve okunmak üzere mekteplere dağıtılmıştır.”*¹³⁸³ Atsız konuşmasını şöyle sürdürmüştür: *“Milli Eğitim Bakanlığı kadrosu içinde bulunan Ankara DTCF'de profesör Pertev Naili Boratav, Doçent Niyazi Berkes, karısı Mediha Berkes, İstanbul Edebiyat Fakültesi'nden Sadrettin Celâl, Ticaret Lisesi'nden öğretmen Adnan Cemgil, Behice Boran, Devlet Matbaası'nda memur Hasan Ali Ediz. Bunların hepsi sabıkalı komünistlerdir veya mahkum olmuşlardır. Yahutta en azından nezaret altına alınmışlardır.”*

Atsız bunların bakan Yücel tarafından korunduklarını da ilave ederken, Yücel'in Atatürk'e hakareten mahkum olan Sabahattin Ali'yi konservatuvar öğretmenliğine atadığını, komünistlikten mahkum olan Ediz'i ise MEB'de bir göreve getirdiğini de belirtmişti. Şevket Aziz Kansu'yu da DTCF'nin başına oturttuğunu söylemişti. Atsız ayrıca, kapatılan Yurt ve Dünya dergisi sahiplerinin bakanca kollandığını ve Türkçü dergilerin kapanması ile onların yayın yapmasının da doğru olmayacağını, fakat zararı kendisinin karşılayacağını Boratav ve Boran'a bildirdiğini söylemişti. 3 Mayıs gösterileri ile içeri alınan ve polis tahkikatına tabi tutulanların Yücel ve F. R. Atay tarafından, polis dairesine gidilerek, sorgulandıklarını da belirtmişti.¹³⁸⁴

Kenan Öner'in birçok savunma tanığı bulunmaktaydı. Bunlardan birisi de topçu yüzbaşı Alparslan Türkeş'di. Bandırma Asliye Ceza Mahkemesinde ifade veren Türkeş şöyle demişti:

“Ben 1944 ve 45 senesinde İstanbul Askerî Cezaevi'nde Turancılıktan ötürü sanık olarak tutuklu bulunuyordum. Bu süre içinde aynı suçtan ötürü sanık ve tutuklu bulunan Orhan Şaik Gökyay, Nihal Atsız, Necdet Sancar, Fethi Tevetoğlu ve başka

¹³⁸² Berkes, *a.g.e.*, s. 388.

¹³⁸³ Mumcu, *a.g.e.*, s. 151.

¹³⁸⁴ *A.g.e.*, s. 150-152.

birçok şahıslar arasındaki gömrüşmelerde bakan Hasan Ali Yücel'in komünistleri himaye ettiğini ve mühim vazifelerde bulundurduğunu, ezcümle Ankara'da Pertev Naili Boratav'ın Dil-Tarih Fakültesi'nde profesör olduğunu, aynı fakültede Niyazi Berkes ve Mediha Berkes, Behice Boran ve Devlet Konservatuarı'nda Sabahattin Ali, İstanbul Üniversitesi Pedagoji profesörü Sadrettin Celâl Antel, yazıları ile komünistliği yaymaya çalışan ve Sadrettin Celâl'in de Türkiye'de komünistlik teşkilâtında çalıştığı malum bulunduğu halde bunları himayesine alarak mühim yerlerde vazife verdiğini söylüyorlardı. İsimleri geçen ve himaye ettiği şahısların çıkarttukları mecmualarda tamamen komünistlik lehinde yazılar yazmış olmaları ve bu şahısların komünist oldukları ve bu şahısları da Hasan Ali Yücel Milli Eğitim Bakanı olduğu sırada himaye etmesi ve bu şahısların çıkardığı Yurt ve Dünya dergilerini toplayıp okullara yaydirması –ki bilahare İçişleri Bakanı Şükrü Sökmensüer'in bu dergilerin (sahiplerinin) komünist olduklarını muaffak bir şekilde bildirmiş olmasına göre- Hasan Ali Yücel'in de komünistleri himaye ettiği ve bin netice komünist olduğu kanaatindeyim.”¹³⁸⁵

Mareşal'in Hasan Ali Yücele'e yönelik ithamıyla başlayan bu davaların sonunda Mareşal, kendisine cumhurbaşkanlığı adayı olacağına dair isnatlar olduğunu da dile getirmişti. Mareşal, hırslı birisi olmadığını, 22 yıl Genelkurmay Başkanlığı'nda güç elindeyken bile hiçbir şeye tenezzül etmediğini söylemişti. Bu yoldaki teklifleri ve fırsatları daima reddettiğini, millet iradesinin tam bir suertle tecellisini istemekten başka bir girişiminin olmadığını, bu nedenle DP'ye yakın durduğunu, antidemokratik kanunları müdafaa edemeyeceğini belirtmişti.¹³⁸⁶

İnönü'nün 1947'de yayımladığı 12 Temmuz Beyannamesi'nden önce ve sonra partilerde oluşmaya başlayan iç kaynamaların etkisi DP'de de kendini göstermişti. Mareşal Fevzi Çakmak, Yusuf Hikmet Bayur, Kenan Öner, Osman Bölükbaşı, Sadık Aldoğan, Yusuf Kemal Tengirşenk gibi bir kısım milletvekilleri partiden ayrılmaya başlamıştı. Bu gelişmelerden sonra 20 Temmuz 1948'de Millet Partisi kuruldu.¹³⁸⁷ Partinin kuruluşunu takip eden çalışmalar ve yurt gezileri belirli hastalıkları olan Fevzi Paşa'yı yormuştu. Oluşan yeni bir rahatsızlıktan sonra Mareşal siyaset sahnesinden çekilmek zorunda kaldı.

İnönü'nün 1938'de Cumhurbaşkanlığı seçimi sürecinde askerinin tavrını ve kendisini öne çıkarmak istemesini, “ben aday değilim” diyerek İnönü lehine reddeden Mareşal buna rağmen açık bir şekilde dışlanmıştı. Ölüm döşeginde kendisini ziyaret eden Demokrat Parti Ordu Milletvekili Feyzi Boztepe'ye, kendisini

¹³⁸⁵ *A.g.e.*, s. 154.

¹³⁸⁶ *Akşam*, 6 Şubat 1947, Perşembe, “ML. Fevzi Çakmak Dün Demeçte Bulundu,” s. 2.

¹³⁸⁷ Akbaş, *a.g.e.*, s. 395.

hastayken ziyarete gelmek isteyen İnönü ve yakınındakilere dair serzenişini şöyle dile getirmişti:

“... Birkaç kere hayatını ve şerefini kurtardığım ve en büyük mevkilere ulaşması için destek olduğum bu bedbahtı, son bir defa daha affedemezdim... Zira ziyaretime gelişi samimi değildi. Üstelik beraberinde, vaktiyle beni halkın gözünden düşürmek için Büyük Millet Meclisi kürsüsünden komünistlikle... Evet! Komünistlikle itham ettirdiği bendelerinden Şükrü Sökmensüer'i getirmek küstahlığında bulunuyordu.. Zaten bunu duyunca, kendilerini kabul etmek şöyle dursun, sesimin çıktığı kadar defolsunlar! diye haykırdım.”¹³⁸⁸

Hastalanıp Teşvikiye Sağlık Yurduna¹³⁸⁹ yatan Fevzi Çakmak ziyarete gelen cumhurbaşkanı İsmet İnönü'yü kabul etmemişti.¹³⁹⁰ İnönü, Fevzi Çakmak'ın hatırını sormak istemiş, fakat yanına girememişti.¹³⁹¹ Sadece sıhhat temennisi bildirerek ayrılmak zorunda kalmıştı.¹³⁹² Bunda İnönü'ye olan kırgınlığın önemli rol oynadığı bilinmekteydi.¹³⁹³ Bu ziyarette İnönü'nün yanında Şükrü Sökmensüer de vardı. Çakmak ona da geçmişteki komünistlik meseleleri üzerinden yaşanan tartışma dolayısıyla kırgındı. Fevzi Çakmak onlarla görüşmeyi kabul etmeyerek bir bakıma kendisine yapılan haksızlıklara karşı tavır almıştı.¹³⁹⁴ Fevzi Çakmak 10 Nisan 1950'de vefat etti.¹³⁹⁵

Mareşal Fevzi Çakmak öldüğünde toplum büyük bir üzüntüye kapılmış, ulusal gazeteler siyah başlıklarla çıkmış, dünya basını Fevzi Çakmak'dan söz etmişti. Irak ve Suriye radyoları matem marşları çalmıştı. DP, Millet Partisi ve MTTB birer bildiri yayımlamıştı. Halkevinin önünde toplanan sivil ve subaylar tabutunun başında nöbet tuttu.¹³⁹⁶ Halk Partisi ve hükümeti cenazeye ilgi göstermemişti. Mareşal'in ölümünde radyo yayınlarının normal akışını sürdürmesi tepkilere neden olmuştu. Rahatsızlıklar, bazı küçük taşkınlıklara rağmen büyütülmeden, cenazenin defniyle son bulmuştu. Cenazesinde askerî tören yoktu fakat tekbir sesleriyle Eyüp

¹³⁸⁸ *A.g.e.*, s. 403.

¹³⁸⁹ Şişli Sıhhat Yurdu olarak da söylenir (Aydemir, *İkinci Adam C. II. 1938-1950*, s. 454).

¹³⁹⁰ Goloğlu, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi –IV*, s. 393.

¹³⁹¹ Derin, *a.g.e.*, s. 246.

¹³⁹² Aydemir, *İkinci Adam C. II. 1938-1950*, s. 454.

¹³⁹³ Akbaş, *a.g.e.*, s. 359-360.

¹³⁹⁴ *A.g.e.*, s. 403.

¹³⁹⁵ *Cumhuriyet*, 11 Nisan 1950, Salı, “Mareşal Fevzi Çakmağı Dün Sabah Kaybettik,” s. 1, 3.

¹³⁹⁶ Goloğlu, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi –IV*, s. 393.

Mezarlığı'na defnedilmişti.¹³⁹⁷ Fevzi Çakmak, Millet Partisi'nin onursal başkanıydı. Fakat ölümü ile ortaya çıkan süreçte DP halkın teveccühünü kazanan parti oldu. Zira, Halk Partisi'nden kurtulmak isteyen vatandaşların oluşturduğu kitle, Halk Partisi'ne, dolayısıyla Tek Parti iktidarı ve rejimine son vermek için DP'de birleşmek konusunda ittifak etmişti.¹³⁹⁸

d) Şükrü Sökmensüer'in Komünizmle Mücadelesi ve Nazım Hikmet Meselesi

Türkiye'de sol düşünceye ait ilk hareketler küçük çaplı olarak Osmanlı'nın son dönemlerinde görülmüştür. Bu kıpırdanmalar oransal olarak en az Türk ve Müslüman kesimde ortaya çıkmıştı. Bunun birçok nedeni vardı. Fakat asıl olarak, pre-kapitalist yapıya sahip olan Osmanlı'da toplumun sanayi işçisi olarak çalışan kesiminin ağırlıklı olarak gayrimüslim olmasından kaynaklanmaktaydı.¹³⁹⁹ Bunların sol düşünce içinde oluşan fikirleri henüz ayrışma noktasında değildi. Türkiye'de, Batı'daki anlamda komünist/sosyalist çizgilerde bir ayırım, komünist rejimle ilişkilerin ve yakınlaşmanın başladığı 1920'lerden çok sonra ancak 1940'larda kendini göstermişti.¹⁴⁰⁰ Fakat komünizm kendini 1920'li yıllarda hissettirmeye başlamıştı.

Millî Mücadele'de Ankara-Moskova ilişkileri en üst düzeye çıkmıştı. 23 Nisan 1920'de açılan BMM hükümetinin oluşturduğu bir heyet Sovyetler'e gönderilmişti. Mustafa Kemal'in 1920 Şubat'ından başlayarak oluşturmaya başladığı Sovyet ittifakı zamanla fiili yardımlaşmayı da kapsayan karşılıklı ilişkiye dönüşmeye başlamıştı.¹⁴⁰¹

Mustafa Kemal, Millî Mücadele'ye başladığında Rusya da komünizm hareketi belli bir ivme kazanmıştı. Mustafa Kemal her şeyden evvel Azerbaycan'dan

¹³⁹⁷ Turan, *İsmet İnönü*, s. 299.

¹³⁹⁸ *Cumhuriyet*, 11 Nisan 1950, Salı, "Mareşal Fevzi Çakmağı Dün Sabah Kaybettik," s. 1, 3.; Goloğlu, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi -IV*, s. 395.

¹³⁹⁹ Murat Belge, "Türkiyede Sosyalizm Tarihinin Ana Çizgileri", *Modern Türkiyede Siyasî Düşünce: Sol* içinde, Cilt 8, Ed.: Murat Gültekingil, İletişim, İstanbul, 2007, s. 27.

¹⁴⁰⁰ "A.g.m.", s. 32.

¹⁴⁰¹ Emel Akal, "Rusya'da 1917 Şubat ve Ekim Devrimlerinin Türkiye'de Etkileri/Yansımaları," *Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce: Sol* içinde, Cilt 8, Ed.: Murat Gültekingil, İletişim, İstanbul, 2007, s. 135.

getirttiği kitaplarla bu yeni ideoloji ve siyasetin içeriğini ve anlamını öğrenmek istemişti. Bunu öğrendikten sonra söz konusu rejimin Türkiye'ye ve Türk milletine yararlı olmayacağı kanaatine varmıştı. Sökmensüer'e göre: “*Mustafa Kemal Paşa Ruslara karşı bir gösteriş olmak üzere Ankara'da bir komünist partisi*¹⁴⁰² *kurdurmuş ve kendisinin tensip ettiği adamları oraya sokmuştu.*”¹⁴⁰³

O günlerde Bolşevizm sempatisi birçok kesim arasında artmaya başlamıştı. Bu Ankara'yı tedirgin etmiş, ürkütmüş, hatta dış politikada Bolşeviklerle olan ittifakına bağlı kalan Ankara hükümeti içte kendi denetimi dışındaki komünist eğilimlere karşı tavır almak zorunda kalmıştı. Bunlara hoşgörü göstermemişti. Bu durum Doğu sınırları çizildikten sonra, Aralık ayı itibariyle kendini daha iyi hissettirdi. Batı'da ise Enver Paşa'nın İttihad-ı İslâm ve İslâmî Bolşevizm politikaları ile Türkiye Halk İştirakiyun Partisi'nden etkilenen kesimler söz konusuydu. Bu etkiye maruz kalanlar genelde Kuvâ-yı Milliye özelde Çerkes Ethem ve Kuvâ-yı Seyyare gibi güçlerdi. Bunlar denetim dışı hareketlerdi. Fakat denetimli olarak oluşturulmuş olan Türkiye Komünist Fırkası'nın kominterne üyeliği için Rüştü Aras Moskova'da çalışmalar yapmaktaydı¹⁴⁰⁴ Bu parti zamanla, gerekli siyasî kazanımlardan sonra kapatılmıştı.

Kontrolsüz partilerden olan ve bu dönemde en aktif çalışmaları yapan Türkiye Komünist Partisi'nin 1925 kongresi, 1926 Viyana konferansı ve 1927 komünist tevkifatı aşamaları önemli süreçlerdi. Bu süreçler yaşanırken parti ileri gelenleri genelde iki grup olarak var oldu. Birinci grup Şefik Hüsnü Değmer in¹⁴⁰⁵

¹⁴⁰² Türkiye Komünist Fırkası.

¹⁴⁰³ İnan, *Tarihe Tanıklık Edenler*, “Şükrü Sökmensüer”, s. 130-131.

¹⁴⁰⁴ Akal, “a.g.m.”, s. 136.

¹⁴⁰⁵ Şefik Hüsnü: Bilimsel sosyalizm düşüncesini Türkiye'ye ilk olarak getiren kişi olarak bilinir. Marksistlerin genel kanaati budur. Komünist manifestosunu Türkçeye ilk olarak yine o çevirmiştir. Hüsnü 1887 de Selanik'te doğmuş, tıp öğrenimini Fransa'da tamamladıktan sonra Paris'de Fransız marksistlerle bir süreliğine çalışmalar yapmıştır. Ardından 1912'de Türkiye'ye dönmüştür. Çanakkale savaşında doktor olarak görev yapmıştır. Savaştan sonra İstanbul'da Türkiye İşçi Çiftçi Sosyalist Fırkası'nı kuran Şefik Hüsnü 3. Enternasyonal Kongresi'ne katılarak yürütme komitesine seçilmiştir. Hüsnü 1925'de istiklâl mahkemesinde yargılanmıştır. Bundan sonra adı sık sık mahkemelerle anılmıştır. Mahkemeler sürecinde Moskova'da bulunan Şefik Hüsnü kendisiyle birlikte bulunan Nazım Hikmet'le aynı cezayı almıştır. 1927'de 1 yıl hapis yattıktan sonra yeniden yurtdışına çıkmış ardından tekrar yurda dönerek askerde subay olarak görev yapmıştır. Bir süre sonra yeniden örgütlenme çalışmalarına başlamış aynı zamanda Tan gazetesinde yazarlık da yapmıştır. 1946'da Türkiye Sosyalist Emekçi Köylü Partisi'ni kurmuştur. Aynı sıralarda Esat Adil Müstecapoğlu da Türkiye Sosyalist Partisi'ni kurmuştur. 1946'da Şefik Hüsnü'nün partisi kapatılmış ve Hüsnü yargılanmıştır. Çeşitli yerlerde hapis cezaları alan Hüsnü son olarak Manisa sürgününde, 1959 yılında ölmüştür. 8 yıl cephe, 11 yıl cezaevi ve sürgün hayatı yaşayan Şefik Hüsnü sosyalist hareketin önemli simalarındandır (Mumcu, *a.g.e.*, s. 97-99).

diğeri ise Şevket Süreyya ve Vedat Nedim Tör'ün önderliğinde bulunuyordu. İkinci gruba Ahmet Cevat Emre, Vala Nurettin¹⁴⁰⁶ (Vanu), Sadrettin Celâl Antel, İsmail Hüsrev Tökin dahildi. Bunlar daha 1925'de TKP'den ayrılanlardandı. 1925-1927 arasında Şefik Hüsnü yurt dışındayken ikinci grup TKP'yi yönetti. Fakat 1927 tutuklama ve mahkumiyetleri ikinci grubu partiden koparmıştı. Nazım Hikmet'in Pavli adasında yapılan muhalefet toplantısı Şefik Hüsnü'nün merkez komitesine karşı gözükiyordu. Ali Cevdet, İsmail Bilen ve Reşat Fuat, Hüsnü'yü desteklemekteydi. Diğer taraftan Nazım Hikmet muhalefetin CHF ile işbirliğini savunmasından çok belli kişileri hedef alarak, TKP'nin yeterince etkin olmamasına karşı çıkıyordu.¹⁴⁰⁷

Şevket Süreyya ve Vedat Nedim ile İsmail Hüsrev 1927'de TKP ile yollarını ayırınca 1932-34'de Ankara'da Kadro dergisini yayınlarak¹⁴⁰⁸ anti-empyralist ağırlıklı "Milli Kurtuluş Hareketleri" ideolojisini iktidarda bulunan CHP'ye benimsetmek istemişlerdi. 1929 bunalımı nedeniyle hükümetin 1930'da devletçi iktisat politikası başlatması onlar için ümit kaynağı olmuştu.¹⁴⁰⁹

1947-50 sürecinde CHP ve DP arasında temel benzerlikler olarak görülen laiklik, Kemalizm ve milliyetçilik ortak paydaları yanında CHP'deki açılımlarla programlar da benzeşmeye başlamıştı. Siyasal ve ekonomik liberalleşme de yine bu dönemde iktidarın DP'den esinlendiği ortak yöndü. Bu durumda kamuoyunu etkilemek ve tarafına çekmek siyasal, ekonomik ve ideolojik düşünceler etrafında oluşan gündelik işlere kalmıştı. Bu işler arasında en önde gelen konulardan biri de komünizmdi. Her iki parti de birbirlerini bununla sınıyor ve itham ediyordu.¹⁴¹⁰ Bu

¹⁴⁰⁶ Vala Nurettin'e ilişkin olarak Birinci Genel Müfettiş Avni Doğan ve İçişleri Bakanı Sökmensüer arasında bir iletişim yaşanmıştır. Doğan, Vala Nurettin'in kendi bölgesinde eşi ile birlikte bulunduğunu, akşam gazetesi için çeşitli yazılar kaleme almak için gezi yapmakta olduğunu belirtir. Avni Doğan 2 Mayıs 1947'de yazdığı bir yazıda, Vala'nın solcu bir meyil içinde olduğunu şayi olduğunu, kendisinden yardım istediğini bu konuda Sökmensüer'in kararını beklediğini söyler. Sökmensüer 13.5.1947'de verdiği cevapta: "*Vala Nurettin'in solcu olduğu malumdur. Ancak muhit üzerinde solculuk cereyanını tahrik etmek cesaretini gösterecek vaziyette olmadığını tahmin etmekteyim. Seyahatlerinde muzaheretiniz (yardımlarınız) kendisinin temaslarını kontrol için faydeli bir tertip olabilir*" der (TTK Arşivi BK 17-3/56, s. 16-17).

¹⁴⁰⁷ Mete Tunçay, "Türkiye de Komünist Akımın Geçmişi Üstüne", *Modern Türkiyede Siyasî Düşünce: Sol* içinde, Cilt 8, Ed: Murat Gültekingil, İletişim, İstanbul, 2007, s. 351.

¹⁴⁰⁸ Kadrocular: Yakup Kadri, Şevket Süreyya, Vedat Nedim, Burhan Asaf, İsmail Hüsrev, Mehmet Şevki'dir (İlhan Tekeli, Selim İlkin, "Kadro ve Kadrocuların Öyküsü", *Modern Türkiyede Siyasî Düşünce: Sol*, Cilt 8, Ed: Murat Gültekingil, İletişim, İstanbul, 2007, s. 600.

¹⁴⁰⁹ Tunçay, "a.g.m.", s. 351-352.

¹⁴¹⁰ Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, s. 309.

yılların, Türkiye’de anlaşıldığı biçimiyle, en önemli komünizm ögesi ise Nazım Hikmet’ti.

29 Ocak 1947’de Meclis’te Giresun Milletvekili Ahmet Ulus’un komünist hareketlere ilişkin verdiği soru önergesine İçişleri Bakanı olan Sökmensüer uzun bir cevap vermişti. Sökmensüer sol etkinlik/komünizan faaliyet tarihçesi vererek hem geçmiş dönemleri hem de güncel hareket ve faaliyetleri kronolojik bir biçimde ortaya koymuştu.¹⁴¹¹ Komünist gelişmenin uzunca ve safha safha anlatıldığı bu açıklama Nazım Hikmet’e ilişkin önemli bilgiler de ihtiva ediyordu. Sökmensüer’in 29 Ocak’ta sol hareketlere ilişkin yaptığı açıklamada önemli konulara değinilmişti. Sökmensüer, Türkiye’de bu hareketlerle ilişkisi olan kişi ve kuruluşlar hakkında detaylı bilgiler vermiş, belgeler göstermişti.¹⁴¹²

Şükrü Sökmensüer, komünizmle mücadelesine ilişkin olarak Meclis’te şu açıklamayı yapmıştı:

“...Komünizm hakkında zaman zaman emniyet genel müdürü olarak meşgul olmuş bir adamım. Ve netice itibarıyla Meşrutiyet devrinden beri Türkiye’de devam eden komünizm hareketlerini günü gününe takip etmiş bir adamım. Ve bu arada bilhassa tahsil için Almanya’ya giden evlatlarımızdan bazılarını Almanya’da komünistlerin kazandığını ve onlara solculuğu aşıladıklarını gayet iyi bilirim ve ben Meclis’de yapacağım beyanatta, baştan itibaren hangi şahısların komünistliğe intisap ettiğini ve bunların ne gibi hareketler yaptığını tespit eden bir beyanata İnönü, o beyanattan çıkarttırdı bana, sildirdi. Maziye ait bunlar dedi. Halbuki o şahsiyetler o zaman mühim vazifelerdeydi. Partide ve başka devlet hizmetinde.”¹⁴¹³

Sökmensüer bazı yayınlar dolayısıyla Ulus’a bir demec vererek komünizm hakkındaki açıklamasının vatandaşları aydınlatmak ihtiyacından doğduğunu söylemişti.¹⁴¹⁴ 29 Ocak Meclis konuşmasında, İçişleri Bakanı olarak verdiği bilgiler oldukça teferruat içeriyordu.¹⁴¹⁵ Sökmensüer, Ulus’un “son günlerde kendisini daha fazla gösteren komünist tahriklerinden dolayı Sıkıyönetim Komutanlığı’nca yapılan tahkikatların bu günkü durumu ve şimdiye kadar alınmış sonuçları hakkında” sözlü

¹⁴¹¹ *Akşam*, 30 Ocak 1947, Perşembe, “İçişleri Bakanı Komünistlerin Gizli Faaliyetlerini Anlattı,” s. 1, 2. ; *Vatan*, 30 Ocak 1947, Perşembe, “Türkiyede Komünist Faaliyetleri ve Sıkıyönetim Kararları: İçişleri Bakanının Mecliste İzahatı,” s. 1, 4.

¹⁴¹² *Cumhuriyet Ansiklopedisi 1941-1960*, C.II, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2005, s. 115.

¹⁴¹³ İnan, *Tarihe Tanıklık Edenler*, “Şükrü Sökmensüer”, s. 139.

¹⁴¹⁴ *Ulus*, 9 Şubat 1947, Pazar, “Bazı Yayınlar Dolayısıyla Sökmensüer’in Ulus’a Demeci,” s. 1, 5.

¹⁴¹⁵ Şükrü Sökmensüer, *Komünistler Mareşal’i ve Demokrat Parti’yi Kötü Maksatlarına Nasıl Alet Etmek İstediler? (İçişleri Bakanı Şükrü Sökmensüer’in Açıklaması)*, Ulus Basımevi, Ankara, 1947 ; *TBMM Zabıt Ceridesi (TBMM Tutanak Dergisi)*, Dönem VIII, Cilt 4, 37. Birleşim (29.1.1947) ; *Akşam*, 30 Ocak 1947, Perşembe, “İçişleri Bakanı Komünistlerin Gizli Faaliyetlerini Anlattı,” s. 1, 2.

önergisine cevabında komünist örgütlenmelerden, Türkiye Komünist Partisinden, TKP lideri Dr. Şefik Hüsnü ve onun evinde ele geçen mektuplardan, TKP-DP ilişkilerinden bahsetmişti. Konuşmasının belli bir bölümünün odak noktasında Şefik Hüsnü vardı. Fakat aynı zamanda Mareşal F. Çakmak'ı da bu konuşma ve konunun içine katmıştı.¹⁴¹⁶ Sökmensüer:

“Sayın arkadaşlarım, 1946 Aralık ayının onaltıncı günü İstanbul Sıkıyönetim Komutanlığı ve mahkemesi tarafından iki siyasî partinin ve bunlara bağlı sendikalarla gazetelerin kapanmasına dair alınan kararların tatbikat alanında verdiği neticeler ve bu hususta vesikalara dayanan müşahedeler üzerinde Yüksek Meclis’i aydınlatmak faydalı görülmüştür” diyerek konuşmasına başlamıştı.

Sökmensüer sıkıyönetimin bu kararı vermesine neden olan amiller üzerinden esaslı kanaat ve hükümlere varabilmek için memlekette komünist faaliyetler hakkında kısa bir tarihçe vermek gereği duymuştu. Bunun üzerinden konuşmasını sürdürmeye ve bunun bir ödev olduğunu belirterek açıklama yapmaya başlamıştı.¹⁴¹⁷ Sökmensüer komünist faaliyetlerin tarihçesi ile başladığı bu konuşmasında safhaları 1919-1925, 1925-1928, 1928-1935, 1935-1945 ve 1945 sonrası olarak beş kısma ayırmıştı.¹⁴¹⁸

Sökmensüer, 1919-1925 dönemi olarak belirtilen birinci safhayı anlatırken Türk Komünist Fırkası’nın tüzüğü’nün hazırlanması ve Mustafa Suphi’nin girişimleriyle Bakü’de kongrenin toplanmasından bahsetmişti. Sökmensüer, bu kongreye, önceden dünyanın çeşitli yerlerine gönderilen veya oralarda bulunan, çalışan ve yetiştirilen komünistlerin gelerek toplandıklarını ve ardından da Türkiye’ye girdirildiklerini ifade etmişti. Ardından da doktor Şefik Hüsnü’nün Türkiye İşçi ve Çiftçi Sosyalist Partisini kurmasıyla yeni bir boyuta taşındığını söylemişti. Yine Şefik Hüsnü’nün Moskova’da Türk arkadaşlarıyla kurduğu Türkiye Komünist Partisi Harici Bürosu’na değinen Sökmensüer bunun Anadolu’da komünist faaliyetleri tanzim ve idare mercii olarak öne çıktığını dile getirmişti. Bunların Aydınlık, Kurtuluş, Orakçekiç, Yoldaş adlarında dergi ve broşürleri vardı. Bazı beyannamelerin yayımlandığı, böylece komünist faaliyetleri aşılama çalışmaları

¹⁴¹⁶ Mumcu, *a.g.e.*, s. 113-120.

¹⁴¹⁷ Sökmensüer, *Komünistler...*, s. 2.; *TBMM Zabıt Ceridesi (TBMM Tutanak Dergisi)*, Dönem VIII, Cilt 4, 37. Birleşim (29.1.1947), s. 66.

¹⁴¹⁸ Sökmensüer, *Komünistler...*, s. 2.; *TBMM Zabıt Ceridesi (TBMM Tutanak Dergisi)*, Dönem VIII, Cilt 4, 37. Birleşim (29.1.1947), s. 66.

neşriyatları da bulunmaktaydı. Bu ilk safhanın en önemli özelliği bütün faaliyetlerin açık devam etmiş olmasıydı. Bu safha Takrir-i Sükûn Kanunu ile kapatılmıştı.¹⁴¹⁹

Sökmensüer 1925-1928 yılları arasında faaliyet gösteren komünist hareketleri ikinci safha olarak tasnif eder. Bu safha faaliyetlerin gizli olarak yürütüldüğü safhadır. Şefik Hüsnü ve Nazım Hikmet bu faaliyetlerin içinde olmak iddiasıyla tevkif edilir ve onlarla beraber 38 kişi İstanbul'da gözaltına alınır. Bunlar İstiklâl Mahkemesi'ne verilmişti. Şefik Hüsnü 15 yıl mahkûmiyet kararından sonra Avrupa'ya kaçmıştı.¹⁴²⁰ Yurt dışı faaliyetlerine Viyana'da yoğunlaşan komünist unsurlar, burada faaliyet ve programlar hazırlamışlardır. Şefik Hüsnü ise Ceza Kanunu'nda yapılan değişiklikler sonrası mahkûmiyetten kurtulduğunu anlayınca Türkiye'ye dönmüş, faaliyetlerine devam etmişti. Türkiye'yi Sovyet rejimine iltihak yaptırabilmek için Türkiye'de bir ihtilal düşünen bu unsurlar öncelikli olarak proletarya diktatörlüğünü hedeflemişti. Sökmensüer'e göre bu amaçla İzmir, Eskişehir ve Adana'da buna yönelik girişimlerde bulunulmuştu. Yurt dışından dönen gençlerce bazı hareketler yapılmışsa da bu başarı sağlayamamıştı. 1927'den sonra işçileri greve yöneltip bir ihtilal planlayan bu kesim Bolşevik adlı broşürleri vasıtasıyla çalışan kesim arasında düşüncelerini yaymaya çalışmıştı. Bu çalışmalar polislin takip ve gözaltılarıyla hedeflerine ulaşamamıştı.¹⁴²¹

1928-1935 arası dönemi üçüncü safha olarak adlandıran Sökmensüer bu süreci komünist faaliyetler ve bunların yuvaları olarak bilinen merkezlere karşı yapılan mücadeleler süreci olarak ele alır. Bu devirde şiir, edebiyat ve ilim gibi alanlarda yapılan fakat örtülü olan faaliyetler söz konusudur. Sökmensüer, Nazım Hikmet'in şiirlerinin popülerleştiğini, Marks'ın, Engels'in ve diğer marksistlerin eserlerinin tercüme edilerek aydınların mutalaasına sunulduğunu söyler. Sökmensüer bu dönemi hem toplanma hem de toparlanma dönemi olarak görür.¹⁴²²

¹⁴¹⁹ Sökmensüer, *Komünistler...* , s. 2. ; *TBMM Zabıt Ceridesi (TBMM Tutanak Dergisi)*, Dönem VIII, Cilt 4, 37. Birleşim (29.1.1947), s. 66-67 ; *Cumhuriyet Ansiklopedisi 1941-1960*, C.II, s. 115,117

¹⁴²⁰ Sökmensüer, *Komünistler...* , s. 2. ; *TBMM Zabıt Ceridesi (TBMM Tutanak Dergisi)*, Dönem VIII, Cilt 4, 37. Birleşim (29.1.1947), s. 67.

¹⁴²¹ Sökmensüer, *Komünistler...* , s. 3. ; *TBMM Zabıt Ceridesi (TBMM Tutanak Dergisi)*, Dönem VIII, Cilt 4, 37. Birleşim (29.1.1947), s. 67.

¹⁴²² Sökmensüer, *Komünistler...* , s. 3. ; *TBMM Zabıt Ceridesi (TBMM Tutanak Dergisi)*, Dönem VIII, Cilt 4, 37. Birleşim (29.1.1947), s. 67. ; *Cumhuriyet Ansiklopedisi 1941-1960*, C.II, s. 115,117.

Nazım Hikmet 1929-1938 yılları arasında sıkça cezaevine giren, 1938’de ise askerî öğrencileri isyana teşvik ettiği gerekçesiyle açılan davalarda 28 yıl hapse mahkum edilen bir kişidir. İstanbul, Ankara, Çankırı ve Bursa hapishanelerinde sürekli şiirler yazar. Böylece tanınmış ve şiirleriyle kamuoyuna mal olmuştur. Şevket Süreyya, Nazım Hikmet’in hiçbir zaman bir teşkilât adamı olmadığını, Ana Komünist Partisi’nde de aza bulunmadığını söyler. Onun şöhreti ve sanatının partiyi aştığını, parti komünisti olmadığını, Türkiye’de ‘Türk Komünist Partisi’ diye bir partiye girmiş olduğunu, üyesi gibi görüldüğünü, kendisinin¹⁴²³ de bu partinin üyesi olduğunu belirtir. Nazım’ı oradan da partinin kendisinin çıkardığını ifade eder.¹⁴²⁴ Aydemir, Türk Komünist Partisi diye geçinen, o zamanki dar ve hakikaten de memleketin her türlü hayatından kopmuş, şartların dışında yaşayan bir küçük kadronun Nazım’ı anlamasına imkân ve ihtimal olmadığını belirtir.¹⁴²⁵

Üçüncü safha aynı zamanda komünist merkez faaliyetleri açısından görüş ayrılıklarının olduğu bir dönemdir. Zira, Türkiye’de inkılâbın başarılı olması, millî duygular ve köylünün toprak sevgisi, işçi sınıfının vatana bağlılığı komünist faaliyetlerin başarısızlığa uğramasına neden olan gelişme ve durumlardır. Sökmensüer’e göre bu durumda komünist idareciler taktik değiştirerek gençliğe yönelmiş, onları elde etmenin yolunu bulmaya çalışmıştır.¹⁴²⁶ Bu faaliyetler doğrultusunda Türkiye’de bir iç harp ve ihtilal kurgulayan bu kesim ülkenin

¹⁴²³ Şevket Süreyya Aydemir, harp dolayısıyla mektepten ayrılarak 4 yıl cephelerde savaştığını, yaralandığını, Turancı olarak yetiştiği ve Türkiye dışındaki Türklerin birliği anlayışıyla hareket ettiği için Ermenistan ve Azerbaycan arasındaki topraklarda bulunduğunu, orada kalmak istediğini söylemiştir. Fakat mütareke onu yurda dönmeye mecbur etmiştir. Okulu bitirip yine Turan ele, Azerbaycana, Dağıstana ve daha ilerlere gider. 1920’de Enver Paşa’nın da katıldığı Bakü Doğu Milletleri Kongresine katılır. Batum’a geldikten sonra orada ana Komünist Partisi’ne, Sovyetler Komünist Partisine üye olur. Bu üyelik 1927 ortasına kadar sürmüştür. Aynı zamanda Türk Komünist Partisine de üye olmuş ve idare heyetinde yer almıştır. Partinin teşkilât ve neşriyat işleriyle uğraşmıştır. Üye olduğu parti gizli fakat neşriyatı açıktı. Bu konulara ilişkin teorik yazılar da yazmıştır. Zamanla komüntern ile entelektüeller arasındaki anlaşmazlık Türkiye’ye de sirayet edince bölünmeler başlamıştır. Gelişmeler sonrası 10 yıl hapse mahkum edilmiş, 1,5 sene sonra serbest bırakılmıştır. Ardından ikinci bir tevkifle ağır ceza mahkemesinde yargılanmış ve mahkemesi beraatle sonuçlanmıştır. Komintern denilen Dünya Komünist Partileri Merkezi’nin, millî kurtuluş hareketi ve Türkiye’nin durumu ve tarihi misyonuna dair anlayışsızlıkları onları buradan koparmıştır. Bu gelişmelerden sonra komünist partisi ile ilişkisini kesmiştir. Kadro hareketi ve mecmuası çevresinde inkılâbın ideolojisini formülleştirmeye ve müdafaya yönelmiştir (İnan , 2011, *a.g.e.*, s. “*Şevket Süreyya Aydemir*”, s. 285-287).

¹⁴²⁴ *A.g.e.*, s. 277-278, 284.

¹⁴²⁵ *A.g.e.*, s. 278.

¹⁴²⁶ Sökmensüer, *Komünistler...* , s. 3. ; *TBMM Zabıt Ceridesi (TBMM Tutanak Dergisi)*, Dönem VIII, Cilt 4, 37. Birleşim (29.1.1947), s. 67.

sanayileşmesini fırsata çevirmek istemiştir. Proleter sınıfı ana rolü üstlenecek hale getirerek, özel olarak yetiştirilmiş bir azınlık kesim ile ihtilali yapmak, böylece yönetime sahip olmak planlarını devreye sokmuşlardır. Bunun için hücre yapılanması ve sendikal yapılanma ile bu amaca yönelik komünist merkez, halkı bir arada tutan bağları gevşetmek, aydınlar sınıfına ve okullara komünist ideolojiyi aşılama ve yayma için önemli planlamalar yapmıştır.¹⁴²⁷

Sökmensüer'e göre, mevcut millî iman ve kanaatleri yıkarak yerine komünist iman ve kanaatleri koymaya çalışan bu anlayış toplumdaki her müessese ve yapılan her işi sureti haktan görünerek tenkit edecek ve böylece toplumsal yapı baltalanacaktır. Toplumun manevi desteği olan varlıklar yıkılacak, siyaset, askerlik, kültür sahalarındaki büyük şahsiyetlere karşı halkın sevgisi ve saygısı, zabıta, idare ve adalet mekanizmasına güven duyguları yok edilecektir. Sebebi ne olursa olsun bütün memnuniyetsizlikler körüklenecek, bütün bunlar mevcut nizamın yıkılması için birleştirilecektir.¹⁴²⁸ Bu devrede siyaset, kültür, ekonomi bakımından önemli olan mevkilere nüfuz etmek, halkevlerine, mekteplere, ordu ve devlet daireleri ile fabrikalara ve gençlik teşekküllerine girmek en önemli karakteristik hareket tarzı olacaktır.¹⁴²⁹ Bir diğer nokta da, komünistlerin köylere nüfuz ederek köyde, şehirden ayrılık, münevver tabakaya düşmanlık aşılmasıdır. Devlete emniyetsizlik hislerini uyandırarak mücadeleciler ve mütearız bir sınıf şuuru yaratmak konusundaki girişimleri ve bu amaçla faaliyet göstermeleri de önemli bir endişe kaynağı olmuştur.¹⁴³⁰

Şükrü Sökmensüer'in tanımlamasıyla 1938-1945 arası dönem olarak belirlenen dördüncü safha ise gizli örgütlenmelerle mücadele dönemidir. Deniz Harp Okulu öğrencileri ile Yavuz Harp Gemisi mürettebatı arasında hulul (sirayet) teşebbüslerinin meydana çıkarılması, 1940-41 İzmir ve Zonguldak'ta öğrencilerden oluşan komünist gruplar meselesi, 1943'de Hamidiye Köy Enstitüsü'nde bir tahrikat yuvasının meydana çıkarılması, 1944'de de merkezi İstanbul'da olmak üzere Ankara

¹⁴²⁷ Sökmensüer, *Komünistler...* , s. 3. ; *TBMM Zabıt Ceridesi (TBMM Tutanak Dergisi)*, Dönem VIII, Cilt 4, 37. Birleşim (29.1.1947), s. 67.

¹⁴²⁸ Sökmensüer, *Komünistler...* , s. 3. ; *TBMM Zabıt Ceridesi (TBMM Tutanak Dergisi)*, Dönem VIII, Cilt 4, 37. Birleşim (29.1.1947), s. 67

¹⁴²⁹ Sökmensüer, *Komünistler...* , s. 4. ; *TBMM Zabıt Ceridesi (TBMM Tutanak Dergisi)*, Dönem VIII, Cilt 4, 37. Birleşim (29.1.1947), s. 67.

¹⁴³⁰ Sökmensüer, *Komünistler...* , s. 2. ; *TBMM Zabıt Ceridesi (TBMM Tutanak Dergisi)*, Dönem VIII, Cilt 4, 37. Birleşim (29.1.1947), s. 68.

Yedek Subay Okulu'na nüfuz etmek isteyen teşebbüslerin varlığının tespiti ve daha başka birçok gizli teşebbüsün ortaya çıkarılması bu dönemin gelişmeleridir.¹⁴³¹

Sökmensüer'e göre bu dönem aynı zamanda sinsî ve sistemli komünist neşriyat faaliyetlerinin olduğu dönemdir.¹⁴³² Başta Nazım Hikmet olarak, bir takım şair ve romancılar sanat adı altında komünist fikir ve inanlarını yaymaktadır. Yine bu devirde tarafsız görünümlü neşriyatçılarca Marks, Engels ve diğer marksist bilginlerin fikirleri, doktrinleri genişleyen bir şekilde yayınlanmaya başlanmıştır. Halkı ayartıcı günlük gazete neşriyatları, komünistlerin günlük gazetelere sirayet etmeye çalışmaları belirgin faaliyetlerden olmuştur.¹⁴³³

1945'ten başlayarak Sökmensüer'in bu konuşmayı yaptığı 1946 yılına kadar olan süreç beşinci safha olarak ele alınmıştır. Bu dönem Sökmensüer'e göre demokratik gelişmelerden faydalanma esası üzerinden ele alınan bir komünist faaliyet sürecidir. Tan Gazetesi'nin neşriyatı, Şefik Hüsnü'nün TSEKP'sinin kuruluşu, Esat Adil'in TSP'yi örtülü olarak kurması, bunların direktifleriyle birçok işçi sendikasının açılması, komünizm zihniyetini besleyen gazete ve dergilerin basın hayatındaki aşırı yayınları, bu dönemin en önemli özelliği olarak ele alınmıştır. Sökmensüer, bu gelişmeler dolayısıyla Sıkıyönetim Mahkemesi tarafından, bu örtülü komünist partilerin, bunla bağlı sendikaların, gazete ve dergilerin kapatıldığını belirtmiştir.¹⁴³⁴

Sökmensüer bu devirdeki faaliyetlere göz atınca şu görüşlerin kendini gösterdiğini ifade etmiştir:

*“Komünistler her zaman ve her yerde, ihtilallerini başarıp iktidarı ele geçirinceye kadar yine hemen her yerde görülen taktiklerini takip ederek demokrasinin en büyük isteklileri görülmüşlerdir. Çünkü ancak demokratik hürriyetlerden faydalanarak serbestçe ve açıkça ihtilali hazırlayabilecekler ve hatta bunu yine bu hürriyetlerin suistimali sayesinde gerçekleştirebileceklerdir.”*¹⁴³⁵

¹⁴³¹ Sökmensüer, *Komünistler...* , s. 4. ; *TBMM Zabıt Ceridesi (TBMM Tutanak Dergisi)*, Dönem VIII, Cilt 4, 37. Birleşim (29.1.1947), s. 68.

¹⁴³² Sökmensüer, *Komünistler...* , s. 4. ; *TBMM Zabıt Ceridesi (TBMM Tutanak Dergisi)*, Dönem VIII, Cilt 4, 37. Birleşim (29.1.1947), s. 68.

¹⁴³³ Sökmensüer, *Komünistler...* , s. 4. ; *TBMM Zabıt Ceridesi (TBMM Tutanak Dergisi)*, Dönem VIII, Cilt 4, 37. Birleşim (29.1.1947), s. 68.

¹⁴³⁴ Sökmensüer, *Komünistler...* , s. 4-5. ; *TBMM Zabıt Ceridesi (TBMM Tutanak Dergisi)*, Dönem VIII, Cilt 4, 37. Birleşim (29.1.1947), s. 68.

¹⁴³⁵ Sökmensüer, *Komünistler...* , s. 5. ; *TBMM Zabıt Ceridesi (TBMM Tutanak Dergisi)*, Dönem VIII, Cilt 4, 37. Birleşim (29.1.1947), s. 68.

Sökmensüer konuşmasında sıkıyönetim kararına göre yapılan aramalarda ele geçen ve Şefik Hüsnü'nün olduğuna kanaat getirilen bir rapordan bahsetmiştir. Bu raporun Nisan 1945'de yazılarak umumî komünist merkezine gönderildiğini söyler. Rapor ülkede teşkilatlanma çalışmaları, faşizme karşı alınacak önlemleri ve yapılacak girişimleri ele alır. Sol temayül ve ilerlemecileri içine alan bir yapıyla, Halk Partisi içi muhalefetle birlikte hareket etmeyi ve elde edilecek kazanımlar sonrası bir antifaşist demokrat hükümet kurmayı planlayan bir hareketin niyetinden bahsetmektedir. Uzun uzun bu rapora değinen ve ayrıntılarını aktaran Sökmensüer raporda; "...bizim de genel inkılap (yani komünist) gayelerimizin propagandasına saplanıp kalmamız caiz olmayacağı, çalışmalarımızı bu istikamete çevirerek bu ileri halkçı grupları ve dağınık kuvvetlerle el ele, faşizme karşı bir ileri demokratlar birliği hareketi geliştirmeye uğraşmamız gerektiği" şeklinde ifadelerin olduğunu belirtmiştir.¹⁴³⁶

Sökmensüer, İstanbul merkezli komünist faaliyetin, ülkenin her yerine yayılan tamimlerinden de bahsetmiştir. Bunların, birçok bakımdan ülkenin halisane millî duygulara haiz, yurdunu ve milletini gönülden seven, şuura sinmiş bir milliyetçilik anlayışına bağlı kalan saf ve temiz büyük kitlelere yönelik olduğunu söylemiştir. Sökmensüer'e göre;

*"Tamim zehirli maksadını telkin ederken bu asil ruhlu insanları aldatabilmek için, ileri demokrasi, ileri gençlik, demokrat cephe, milletimizin refahı gibi kolayca hazmedilecek ve ana maksatlarını gizleyici bir örtü altında saf halkımızı aldatıp kendilerine çekecek bir ifade taktiğini maharetle kullanmaktadır."*¹⁴³⁷

Sökmensüer, konuşmasında yer verdiği 1945'e ait vesikada, demokrasi hareketi başlamadan önce Komünist Partisi'nce kararlaştırılan ve teşkilâta tamim edilen gelişmelerden bahsedilir. Halka "sureti haktan" görünerek yaklaşma ve böylece onları kendi saflarına kazandırma adına çalışan anlayışı içeren rapor çerçevesinde Şefik Hüsnü'nün faaliyetlerini anlatmaktadır. Bu rapora göre Şefik Hüsnü bizzat ve bilfiil harekete geçmiştir. Memlekette bir muhalefet havası yaratarak umumî efkârı bulandırmak esasına dayalı olarak hükümet aleyhine hareket eden Yurt ve Dünya, Adımlar gibi komünist dergilerden ve İstanbul'daki Tan Gazetesi'nden

¹⁴³⁶ Sökmensüer, *Komünistler...*, s. 5-7. ; *TBMM Zabıt Ceridesi (TBMM Tutanak Dergisi)*, Dönem VIII, Cilt 4, 37. Birleşim (29.1.1947), s. 68-70.

¹⁴³⁷ Sökmensüer, *Komünistler...*, s. 7. ; *TBMM Zabıt Ceridesi (TBMM Tutanak Dergisi)*, Dönem VIII, Cilt 4, 37. Birleşim (29.1.1947), s. 70.

faydalanmıştır.¹⁴³⁸ Rapor bu neşriyatı Komünist Parti'nin fiilen idare ettiğini şu satırlarla ifşa etmiştir:

“Ankara’da çıkan Marksist iki mecmuaya muntazaman rehberlik ettik. Muvafık gördüğünüz yazıların geçmesine dikkat ettik. Bir taraftan da (Tan) gazetesinin umumî siyaset ve cihandaki harp safhaları hakkında günü gününe görüşlerimizi aksettiren yazılarının çıkmasını temine uğraştık. Bazen bunları bizzat kaleme alarak neşrettik.”¹⁴³⁹

Sökmensüer, bu aşamada muhalefetin temsilcisi olacağı ümid ve tahmin edilen şahsiyetlere cesaret vermek için komünist liderlerin T. R. Aras’ı aracı tayin ederek, kendi gayeleri için kullanma yoluna gittiklerini belirtir. Zekeriya Sertel’in evinde yapılan aramalar sonucu ele geçen belgelerle bu sabit görülmüştür.¹⁴⁴⁰ Sökmensüer bu vesikalara göre Menderes, Bayar, Köprülü ve Çakmak gibi isimlerin bu kesimlerle görüşüğünü ve bazılarının da yazı yazmak konusunda beyanlarının olduğunu belirtmiştir. Tevfik Rüştü, Zekeriya Sertel’e yazdığı tarihsiz mektupta; “Mecmuaya yazı göndermesi için Adnan Menderes ile konuştum. Gazetemizde zaruret olmadıkça yazı yazmak adetini edinmediğini bildiğimi hatırlatarak *sırf mecmuamız*¹⁴⁴¹ için ikinci nüshaya bir şey hazırlayacağını vaat etti. Celâl Bayar daha buraya gelmedi. Belki siz orada daha önce görüşeceksiniz” der.¹⁴⁴² Tevfik Rüştü de, Sabiha Sertel’e 30.10.1945 tarihli bir mektup yazmış ve şunları söylemiştir: “...Celâl Bayar, orada sizinle konuştuğunu söyledi ve aynı vadini teyit etti. Fuad bey de sizinle görüşüğünü anlattı. Adnan Menderes ikinci nüsha için bir yazı hazırlayacaktır.”¹⁴⁴³

Konuşmada Mareşal Fevzi Çakmak’a ilişkin de önemli tespitler mevcuttu. Özellikle onun siyasete atıldığı döneme ilişkin gelişmeler olmuştu. Z. Sertel’in evinde bulunan vesikalar bu konuya ışık tutmuştur. C. Baykurt ve Z. Sertel tarafından 2 Eylül 1946 tarihli mektupta halkın seçimler sonrasında Meclis’i,

¹⁴³⁸ Sökmensüer, *Komünistler...* , s. 7. ; *TBMM Zabıt Ceridesi (TBMM Tutanak Dergisi)*, Dönem VIII, Cilt 4, 37. Birleşim (29.1.1947), s. 70. ; *Cumhuriyet Ansiklopedisi 1941-1960*, C.II, s. 115,122.

¹⁴³⁹ Sökmensüer, *Komünistler...* , s. 7-8. ; *TBMM Zabıt Ceridesi (TBMM Tutanak Dergisi)*, Dönem VIII, Cilt 4, 37. Birleşim (29.1.1947), s. 70.

¹⁴⁴⁰ Sökmensüer, *Komünistler...* , s. 8. ; *TBMM Zabıt Ceridesi (TBMM Tutanak Dergisi)*, Dönem VIII, Cilt 4, 37. Birleşim (29.1.1947), s. 70-71.

¹⁴⁴¹ Bu mektuba göre sözü edilen mecmua Görüşler mecmuasıdır.

¹⁴⁴² Sökmensüer, *Komünistler...* , s. 8. ; *TBMM Zabıt Ceridesi (TBMM Tutanak Dergisi)*, Dönem VIII, Cilt 4, 37. Birleşim (29.1.1947), s. 71.

¹⁴⁴³ Sökmensüer, *Komünistler...* , s. 8. ; *TBMM Zabıt Ceridesi (TBMM Tutanak Dergisi)*, Dönem VIII, Cilt 4, 37. Birleşim (29.1.1947), s. 71.

hükümeti ve cumhurreisini tanımamak eğilimi gösterdiğini, Demokrat Parti'nin Halk Partisi oyunlarına boyun eğerek millete ihanet ettiğini, burada görevin Mareşal'e düştüğünü ve radikal bir hareket için Meclis dışında bir hareket başlatmak gerektiğini belirtmiştir.¹⁴⁴⁴ T. R. Aras imzalı 9.9.1946 tarihli mektup ise C. Baykurt ve Sertel'e aittir. Burada Mareşal'e mektubun bizzat götürüldüğü onun da bundan oldukça memnun olduğu belirtilmektedir.¹⁴⁴⁵ Sökmensüer bu mektupların içeriğine ilişkin fikrini şöyle açıklamıştır:

*“Bu mektup BMM'nin meşru olmadığını millete göstermek için DP Meclis grubunun Meclis'i terk etmek hareketine teşvikte muvafak olamayan solcuların Demokrat Parti'den ümitlerini keserek Meclis'in kanunî ve meşru durumunu baltalamak için Mareşal Çakmak'ı alet olarak kullanma yolunda ayartıcı teşebbüslere nasıl devam ettiklerini pek açık surette göstermektedir. Bu suretle Mareşal Çakmak'ın hizmet yıllarında kazandığı hürmet sermayesini devleti yıkmak için bir tahrik sermayesi olarak kullanmak teşebbüsü azami kuvvetini bulmuş demektir. Demokrat Parti'yi idare edenlerin komünistlerin bu aldatıcı taktiklerine alet olmamak için gösterdikleri uyanıklığı memnurlukla karşılıyoruz.”*¹⁴⁴⁶

Şükrü Sökmensüer'in konuşmasına göre, Şefik Hüsnü'ye ait aramalardan ele geçen 29 Temmuz 1946 tarihli “seçimlerden sonra sınıf mücadelesinin gösterdiği manzara” başlıklı vesikada Türkiye'nin selametinin İngiltere'ye mi yoksa Sovyetler Birliği'ne mi dayanmakta olduğu meselesine değinilir. Mareşal'in, halkçıların memleketi İngiltere'ye satmalarına ve tâbi bir devlet haline getirmelerine karşılık, süratle Sovyetler'le anlaşacağını, ülkeyi kurtarmak ve millî istiklâli sağlamlaştırmak, inkılâpçı halk kesimleriyle elbirliği yapmak düşüncesinde olduğunu belirtmiştir. Şefik Hüsnü'ye göre demokrat muhalefet ve Mareşal, Meclis seçimlerinin meşruiyetini tanımadıklarını ve millî iradenin kendini gösteremediğini ilan edip toptan istifa ederek mücadeleyi halk arasına intikal ettirebilirdi.¹⁴⁴⁷ Yine Şefik Hüsnü'ye göre bu şekilde mücadelenin halk arasına ve köylere intikal ettirildiği takdirde bütün güçleriyle ona katılmalarını, Mareşal'i ve DP'yi desteklemelerini, bütün teşkilât ve faaliyetleri bu gelişmenin icapları doğrultusunda ayarlamalarını önermişti. Bu amaçla DP idarecisi olmaya namzet olanlar veya diğer parti lider ve

¹⁴⁴⁴ Sökmensüer, *Komünistler...* , s. 8-9. ; *TBMM Zabıt Ceridesi (TBMM Tutanak Dergisi)*, Dönem VIII, Cilt 4, 37. Birleşim (29.1.1947), s. 71-72.

¹⁴⁴⁵ Sökmensüer, *Komünistler...* , s. 9. ; *TBMM Zabıt Ceridesi (TBMM Tutanak Dergisi)*, Dönem VIII, Cilt 4, 37. Birleşim (29.1.1947), s. 72.

¹⁴⁴⁶ Sökmensüer, *Komünistler...* , s. 9. ; *TBMM Zabıt Ceridesi (TBMM Tutanak Dergisi)*, Dönem VIII, Cilt 4, 37. Birleşim (29.1.1947), s. 72 ; *Vatan*, 30 Ocak 1947.

¹⁴⁴⁷ Sökmensüer, *Komünistler...* , s. 10. ; *TBMM Zabıt Ceridesi (TBMM Tutanak Dergisi)*, Dönem VIII, Cilt 4, 37. Birleşim (29.1.1947), s. 72.

adaylarını sosyalist demokrasiye doğru çekmek, teması kaybetmemeye dikkat etmek ve bu içtimai bünye değişikliklerinin gerçekleştirilmesine bizzat iştirak edebilen unsuru saklamaya uğraşmak gerekmekteydi. Sökmensüer buna bakarak meşru devlet aleyhine faaliyetin kanlı bir ihtilalle yönetildiğini söyleyerek, meşru muhalefetin de bu batağın içine sokulmak istendiğini ve bunun için ne derece çaba sarfedildiğini göstermek istemişti.¹⁴⁴⁸ Sökmensüer, konuşmasına şu sözlerle devam etmiştir:

*“Komünist Partisi; demokratik hürriyetlerden faydalanarak, ihtilale müsait bir zemin hazırlamak için cemiyetteki bütün mukavemet unsurlarını zayıf ve takatsız düşürmek, içtimai nizamı tutan bağları koparmak taktiğini de harfiyyen tatbik etmekte gecikmemiştir. Tan ve diğer komünist fikirli gazeteler, sistemli bir şekilde ve her yönden cemiyetin bütün müesseselerine, manevi desteklerine açıkça hücum etmişler, memnuniyetsizlikleri körüklemek, sosyal ve ekonomik nizamı bozup ve çığırından çıkmış göstermek için hiçbir fırsatı kaçırmamışlardır.”*¹⁴⁴⁹

Yine Şefik Hüsnü'nün evrakları arasında bulunan “bir demokrat millî birlik cephesi kurmak lazım” başlıklı 31 Temmuz 1945 tarihli vesika da komünist faaliyetler hakkında önemli veriler sunmuştur. Bu vesikaya göre ileri demokratlar cephesinde Türkiye Kominist Partisi'nin oynayacağı rol en mühimlerinden biri olacaktır. Halk kitlelerini, tam bir dağınıklık, söz ve yazı hürriyetsizliği, yüzüstüce soyguna ve resmi haksızlık ve adaletsizliklere karşı koruma imkânsızlığı içinde tutan burjuva cumhuriyetinin bunaltıcı ve uyuşturucu istibdadı onu en çetin savaşımlara atılmaktan alıkoymamıştır. TKP memleketin mukadderatıyla ilgili belli başlı hadiseler, kararlar, anlaşmalar vesaire hakkında günü gününe vaziyet almış ve her zaman çarpık hareketlere dair tenkitlerini ve genel görüşlerini halk yığınlarına ulaştırmanın yolunu bulmuştur.¹⁴⁵⁰ Vesikaya göre TKP faşizme karşı demokrasinin zaferini sağlamak amacıyla mücadele etmektedir:

“...TKP musavi haklı, kanunî bir siyasi teşekkül sıfatiyle demokrasi serbestliklerinden faydalanarak halk yığınları arasında açık çalışmak imkânını ele geçirincede ve bunun neticesi nüfuz ve itibarı herkesin gözü önünde belli oluncaya kadar millî birlik cephesinde toplanarak diğer demokrat parti ve cemiyetlerle el ele memleketimizde demokrasinin kök salması, faşizm ve ırkçılık artıklarının tamamıyla ezilmesi ve temizlenmesi uğrunda kardeşçe, sistemli bir faaliyete girişmekte ve iktisadiyatımızın, bizzat ilgili işçilerin sıkı kontrolü altında ileri bir devletçilik temeli

¹⁴⁴⁸ Sökmensüer, *Komünistler...* , s. 10-11. ; *TBMM Zabıt Ceridesi (TBMM Tutanak Dergisi)*, Dönem VIII, Cilt 4, 37. Birleşim (29.1.1947), s. 73.

¹⁴⁴⁹ Sökmensüer, *Komünistler...* , s. 11. ; *TBMM Zabıt Ceridesi (TBMM Tutanak Dergisi)*, Dönem VIII, Cilt 4, 37. Birleşim (29.1.1947), s. 73.

¹⁴⁵⁰ Sökmensüer, *Komünistler...* , s. 11. ; *TBMM Zabıt Ceridesi (TBMM Tutanak Dergisi)*, Dönem VIII, Cilt 4, 37. Birleşim (29.1.1947), s. 73.

üzerinde, muvazeneli bir tarzda gelişmesine yardım etmekten başka bir iddiada değildir.”¹⁴⁵¹

Sökmensüer’e göre komünistler memleketi içinden yıkmak gayesini amaçlayan faaliyetleriyle koşturularak, harici siyaset alanında da onu zayıf düşürmek ve yalnız bırakmak çarelerini aramışlardı. 21 Şubat 1945 tarihli, Şefik Hüsnü tarafından Amerikalı gazetecilere yazıldığı anlaşılan mektupta şu ifadeler yer almıştır;

“Yaşadığımız Türkiye’deki otoriter rejim iktidar inhisarını büyük bir kıskançlıkla elinde tutmakta ve faşistlikten mühlhem olan metod ve icraatını demokrasi ile perdelemeye çalışmakta. ...Resmi veya yarı resmi şahsiyetler tarafından desteklenen bu riyakar idare o derecede maharetle idare edilmektedir ki, yabancıların aldatici dekorun maskeleydiği hakikati görmelerine imkân bırakmamaktadır.”¹⁴⁵² “...Görüreceğiniz gazeteci, profesör, milletvekili ve büyük devlet memuru gibi kimseler, Anayasa kanunumuzun en demokratik kanun olduğunu, BMM’nin umumî ârâ ile seçildiğini, matbuat ve adalet müessesesinin serbest ve müstakil bulunduğunu, bu yalanları pervasızca size söyleyeceklerdir. Hakikat ise, bu sathın arkasında bütün bir gençlik, tasavvur edilemeyecek bir idaresizliğin zebunu, merhametsiz tazyikler altında yaşayan bir millet vardır. Bu millet hapis ve işkence tehdidi altında her milletin nail olduğu haklardan uzak tutulmuştur.”¹⁴⁵³ “... Bu suretle Sovyet Rusya’ya karşı Türkiye’yi feci bir maceraya sürüklemek isteyen demokrasi düşmanı ve Alman taraftarı Türk ırkçuları ile sistemli mücadeleye giriştik.”¹⁴⁵⁴

Sökmensüer komünizm ve sol hareketlere ilişkin bu Meclis konuşmasının sonunda “son söz adaletindir” diyerek açıklamalarını bitirmiştir. Önerge sahibi olarak söz alan Ahmet Ulus yapılan bu açıklamalardan memnun olduğunu, Peker hükümetinin bu konu üzerine hassayitle durduğunu gördüğünü belirterek, son olarak bu vesaikin matbuatta aynen neşredilmesini¹⁴⁵⁵ istemiştir.¹⁴⁵⁶

Sökmensüer’in konuşmasına en büyük tepki Mareşal’dan gelmiştir. Kudret gazetesinde; “Ben komünist değilim. Ve hiçbir komünist partisiyle de hiçbir

¹⁴⁵¹ Sökmensüer, *Komünistler...* , s. 12. ; *TBMM Zabıt Ceridesi (TBMM Tutanak Dergisi)*, Dönem VIII, Cilt 4, 37. Birleşim (29.1.1947), s. 74.

¹⁴⁵² Sökmensüer, *Komünistler...* , s. 14. ; *TBMM Zabıt Ceridesi (TBMM Tutanak Dergisi)*, Dönem VIII, Cilt 4, 37. Birleşim (29.1.1947), s. 75

¹⁴⁵³ Sökmensüer, *Komünistler...* , s. 14. ; *TBMM Zabıt Ceridesi (TBMM Tutanak Dergisi)*, Dönem VIII, Cilt 4, 37. Birleşim (29.1.1947), s. 75-76.

¹⁴⁵⁴ Sökmensüer, *Komünistler...* , s. 15. ; *TBMM Zabıt Ceridesi (TBMM Tutanak Dergisi)*, Dönem VIII, Cilt 4, 37. Birleşim (29.1.1947), s. 76.

¹⁴⁵⁵ Bu konuşma “*Komünistler Mareşali ve Demokrat Partiyi Kötü Maksatlarına Nasıl Alet Etmek İstediler? İçişleri Bakanı Şükrü Sökmensüer’in açıklaması*” adıyla Ulus Basımevi’nde basılmıştır.

¹⁴⁵⁶ Sökmensüer, *Komünistler...* , s. 15. ; *TBMM Zabıt Ceridesi (TBMM Tutanak Dergisi)*, Dönem VIII, Cilt 4, 37. Birleşim (29.1.1947), s. 76.

münasebetim yoktur” diye beyanat veren Mareşal başka yayın organlarına da açıklamalarda bulunmuştur:¹⁴⁵⁷

“Millet olgundur. Bu propagandalar makus (ters) neticeler verir. Millet benim komünist olmadığımı ve komünistlere alet olmayacağımı çok iyi bilir. Halkın haklarında güvensizliğini izale etmek (gidermek) istiyorlarsa, bu sadece halkın derdini anlayıp halletmekle olur. Benim düşüncem şudur ki milletlerin yüreğinde hürriyet ateşi yanmıştır. Ve sönmez. Yer yer dolaşmalarında, temaslarında derdlerini, şikayetlerini ve arzularını dinlediğim ve hak verdiğim vatandaşlara komünistlerdir denilebilir mi?”¹⁴⁵⁸

Mareşal ayrıca, ülkede içişleri ve dışişleri bakanlığı yapmış kişileri bu şekilde suçlamak için bazı kapalı noktaların açık olması gerektiğini belirtmiştir.¹⁴⁵⁹ Fevzi Çakmak, 30 Ocak tarihli beyanında suçlamaları reddederken eski bir millî eğitim bakanını solculara destek, yani yataklık yapmakla suçlayarak konuyu başka bir yöne yönlendirmiştir. Bu konuda devleti haberdar ettiğini de bildirmiştir.¹⁴⁶⁰

Mareşalin bu demecine Sökmensüer’in cevabı şöyle olmuştur:

“Benim ifadem sarahatle gösteriyor ki, kapalı bir şekilde komünist partisi kuranlar, mareşalden işçiler ve köylülere kadar memleketin bütün unsurlarını, meşru devleti yıkmak için vasıta olarak kullanmayı esas tutmuşlar ve metodlu bir şekilde tatbikatına girmişlerdir. ...Yaptığım açıklamalar kendilerinin komünistler tarafından bir tahrik vasıtası olarak istendiği noktasında Mareşal’i uyandırmış bulunmalıydı.”
“Mareşalin ‘memleketimizdeki demokrasinin gelişmesinin iktidarca bir komünist tahriki şeklinde gösterilmek istendiğini’ ifade etmesi kamuoyunca üzüntü ile karşılanacaktır.”¹⁴⁶¹

Sökmensüer, gazeteci Zekeriya Sertel’i de komünistlikle suçlamış, Sertel “ben komünist değilim” diyerek bunu reddetmişti. Mareşal’in düşüncelerine yakın bazı değerlendirmeler yaparak şunları söylemişti:

“Tevfik Rüştü ile aramızda cereyan eden muhaberenin meydana çıkardığı hakikat ise o vakit Adnan Menderes, Fuat Köprülü ve Tevfik Rüştü’nün Görüşler mecmuasına yazı yazımında bulunmayı vaad ettikleridir. Biz o vakit hürriyet ve demokrasi davasında bu davayı benimsemiş olan bütün aydınların kalem yardımlarını temine çalışmış, Rauf Orbay, H. E. Adıvar, A. Adıvar, Celâl Bayar ve M. Ali Aybar gibi birçok zatlara da müracaat etmiştik.”

¹⁴⁵⁷ *Akşam*, 31 Ocak 1947, Cuma, “Mareşal Fevzi Çakmak Ne Diyor?” s. 1, 2.; Mumcu, *a.g.e.*, s. 120.

¹⁴⁵⁸ Mumcu, *a.g.e.*, s. 120.

¹⁴⁵⁹ *Vatan*, 30 Ocak 1947, Perşembe, “Mareşalin Beyanatu,” s. 1, 3.

¹⁴⁶⁰ *Cumhuriyet Ansiklopedisi 1941-1960*, C.II, s. 115,117.

¹⁴⁶¹ *Vatan*, 31 Ocak 1947, Cuma, “İçişleri Bakanının Yeni Beyanatu: Mareşale Cevap Veren Ş. Sökmensüer Dedi ki,” s. 1, 3. ; Mumcu, *a.g.e.*, s. 121.

1 Şubat 1947’de CHP Genel Sekreteri Hilmi Uran ise elinde DP’nin komünistleri desteklemekte olduğu hakkında belge olmadığını belirtmişti.¹⁴⁶²

Celâl Bayar da 8 Şubat’ta bir açıklamayla Sökmensüer’in bu konuşmayla muhalefeti baskı altına almak ve yıpratmak adına antidemokratik bir taktik uyguladığını söylemişti. Sökmensüer’in, CHP’nin demokrasiyi geliştirmek için atacağı her adımın solcuların işine yarayacağını söylemesi CHP’nin baskıcı ve demokratik olmayan yüzü olarak görülür. Bu, baskıcı tutuma bir gerekçe olarak algılanmıştır. Basın da bu konuşmayı hayali bir tehlike yaratmak olarak aktarır.¹⁴⁶³

Konuya doğrudan muhatap olanlar bu konuşmaya karşı oldukça sert tepki vermişti. Fakat bir taraftan da Sökmensüer’in bu nutku ülkede geniş yankı bulmuş, birçok yerden kendisine tebrik ve teşekkür telgrafları gelmişti. Bunlardan birisi Kütahya CHP Başkanı Nuri Karda’nın telgrafıdır. Karda şunları söyler: “*Komünist tahrikatı hakkında Büyük Meclis’de yaptığımız açıklamayı vilayet merkezimizden itibaren en küçük köylerimize kadar her yerdeki bütün partili arkadaşlar can kulağıyla dinlemiş ve mealini duyanlar duymayanlara da anlatmıştır. Hükümetimizin gösterdiği hassasiyete karşı duyduğumuz minnet ve şükran payansızdır. Bu gibi tahrikçi propagandalara bölgemiz içinde katıyken tutunma imkânı verilmeyeceğini partili arkadaşlarım namına ve şükranlarımla arz ederim*”.¹⁴⁶⁴

Bütün bu aşamalardan sonra, 13.7.1950 tarihli Meclis birleşiminde “bazı suç ve cezaların affi hakkında kanun tasarısı“ görüşmeleri sırasında Nazım Hikmet Ran meselesi gündeme gelmiş ve bu birleşimde N. Hikmet’in de aftan yararlanma ihtimaline dayalı olarak önemli tartışmalar yaşanmıştır.¹⁴⁶⁵ 12 yıldır cezaevinde olan Nazım Hikmet’in de af yasasından yararlanma olasılığı birçok milletvekilinin tepki göstermesine neden olmuştur. DP Tokat Milletvekili Ahmet Gürkan’a göre, tasarının bu şekli Nazım Hikmet’i de af kapsamı içine dahil etmiş olacaktır. Gürkan meselenin Nazım Hikmet meselesi olmadığını meselenin Türk Milleti’nin varlığı meselesi olduğunu dile getirir.¹⁴⁶⁶ Askeri isyana teşvikten ceza almış olanların Askerî Ceza

¹⁴⁶² Mumcu, *a.g.e.*, s. 122.

¹⁴⁶³ *A.g.e.*, s. 115.

¹⁴⁶⁴ TTK Arşivi BK 17-3/56, s. 13-15.

¹⁴⁶⁵ *TBMM Zabıt Ceridesi (TBMM Tutanak Dergisi)*, Dönem IX, Cilt 1, 22. Birleşim (13.7.1950).

¹⁴⁶⁶ *TBMM Zabıt Ceridesi (TBMM Tutanak Dergisi)*, Dönem IX, Cilt 1, 22. Birleşim (13.7.1950), s. 636.

Kanunu'nun 94. maddesi gereğince cezasını çekmekte olduklarını, bu nedenle bu maddenin, ele alınan kanunda istisnalar arasına alınması gerektiğini teklif eden Gürkan şöyle der: “Arkadaşlar, komünizmden bahsetmiyorum, Moskofizmden bahsediyorum. ...Bu uğursuz kızıl kuduz Türk milletini ısırmak için hırlarken onun ağzından sızan salyaları yalayanları elbette tecziye edeceğiz.”¹⁴⁶⁷

Görüşmeler bir gün sonra devam etmiş ve 14.7.1950'de Meclis'te yine af kanunu çerçevesinde bazı noktalar üzerinde görüşmeler yapılmıştı. Ahmet Gürkan orduyu isyana teşvikten mahkum olanların aftan istisna edilmesi gereğine dayalı olarak teklif vermişti. Seyhan milletvekili Remzi Oğuz Arık ise ülkede ictimâî adalet, refah temin edilmedikçe herkese söz hürriyeti, yazı, toplanma hürriyeti verilmedikçe bunların önüne geçilemeyeceğini belirtmişti. Gençlerin önünün açılmaması ve bu nedenle de birçok düşünce ve ideolojinin etkisinde kalmasının gençlerin cezalandırılmasına neden olmaması gerektiğini, komünizmin polis marifeti ve içeri tıklamalarla halledilemeyeceğini, yeni yaklaşımlarla gençlerin önünün açılması gerektiğini belirtmişti. Nazım Hikmet'in vatanperver olduğu fikrine katılmadığını, bütün ömrünce komünizmi terennüm eden bir insanı Türk milliyetperveri olarak tanıtmamanın doğru olmayacağını, fakat onunla ilgili yanlış mahkûmiyet verilmişse de bunun yeniden mahkeme edilerek sonuca bağlanması gerektiğini ifade etmişti.¹⁴⁶⁸

Aynı birleşimde Adalet Komisyonu sözcüsü Müfit Erkuyumcu, Nazım Hikmet meselesinde, onun durumunun komünistliğe temas etmediğini, Askerî Ceza Kanunu'nun 94. maddesi ile alakalı olduğunu dile getirmişti. Onun orduyu isyana teşvik suçundan mahkum olduğunu belirtmişti. Adalet prensipleri bakımından 94. maddenin istisnalar arasına alınmasının doğru olmayacağını söylemişti. Ulaştırma Bakanı Tefik İleri ise Nazım Hikmet'in komünistliğinden şüphe etmenin gaflet olacağını, onun mutlak surette komünist olduğunu ve kendisinin de bunu inkar etmediğini, cesur bir komünist, kahraman bir komünist olduğunu fakat komünist olduğunu belirtmişti.¹⁴⁶⁹ Tefik İleri konuşmasını şöyle sürdürmüştü:

“Nazım Hikmet komünistlikten mahkum edilmiş değildir. Nazım Hikmet niçin mahkum edilmiştir? Türk ordusuna ve Türk bahriyesine kundak sokmak suçundan

¹⁴⁶⁷ *TBMM Zabıt Ceridesi (TBMM Tutanak Dergisi)*, Dönem IX, Cilt 1, 22. Birleşim (13.7.1950), s. 636.

¹⁴⁶⁸ *TBMM Zabıt Ceridesi (TBMM Tutanak Dergisi)*, Dönem IX, Cilt 1, 23. Birleşim (14.7.1950), s. 691-694.

¹⁴⁶⁹ *TBMM Zabıt Ceridesi (TBMM Tutanak Dergisi)*, Dönem IX, Cilt 1, 23. Birleşim (14.7.1950), s. 694-696.

mahkum edilmiştir. Bunu ben bilmem, siz de bilmezsiniz, Meclis de bilmez. Eğer bunu mahkum eden mahkemeler hata etmişlerse yazık etmişlerdir. Komünist değildir de başka suçtan mahkum etmişlerse hata etmişlerdir. O halde bir hata varsa bunu tashih etmek Meclis'e ait değildir. Bunu yeniden hata eden mahkemeye sevkederiz; sevk imkânı yoksa imkân verecek yeni bir kanun çıkarırız yeni baştan hesabı görülür. Suçu yoksa beraat eder, yeniden komünistlik suçunu işlerse tutar atarız. Suçlu ise, mukaddes Türk Ordusu'na, Türk bahriyesine, yarın bu memleketi koruyacak olan büyük varlığa, bizim sigortamıza bizim garantimize fesat ve isyan mikrobonu sokan bir insanı nasıl dışarı çıkaracağız. ...Nazım Hikmet kupkuru bir Nazım Hikmet değildir. Avrupa'da, Asya'da, Amerika'da ve dünyanın neresinde bir komünist teşekkülü varsa orası Nazım Hikmet için bayrak açmıştır. Türk Hükümeti'nden Nazım Hikmet'i alacağım diyor. Biz saf ve temiz kalplerimizle acıyarak bu adamı dışarı çıkarttığımız gün bütün komünist cihan Nazım Hikmet'i ellerinden aldık diye övünecektir. Bu memleketi yarın Rusya'nın eline teslim edecek olan ve Rusya'ya teslimi ideal sayan ve siz de dahil olduğunuz halde bu memleketin bütün erkeklerini Sibiryâ çöllerinde yok etmek isteyen insanlara buyur edemezsiniz!"¹⁴⁷⁰

Bütün konuşma ve tartışmalar sonunda af kanununda yapılan önemli ceza indirimleri bir şekilde Nazım Hikmet'in de bundan yaralanmasını sağlamıştı. On iki yıl sonunda DP'nin çıkarmış olduğu af kanunu ile mahkûmiyetten kurtulmuştu. Bu Nazım Hikmet'in komünistlikle değil askeri isyana teşvikten, Askerî Ceza Kanunu çerçevesinde yargılanması dolayısıyla sağlanmıştı. DP'nin Nazım Hikmet'i kapsam dışında bırakmayı amaçlayan önergesinin kabulüne rağmen, af yasaının genel indirim maddesi ve diğer unsurları onun af kapsamına alınarak cezasının sonlandırılmasına neden olmuştu. Bu Nazım Hikmet'in ilk hükmü ve ilk affı değildi. Hikmet komünistlikle ilgili ilk hükmü 1925'de Ankara İstiklâl Mahkemesi'nde almıştı. Değişik tarihlerde suçlamalar, kovuşturmalar ve hapisler birbirini takip etmiş, Cumhuriyet'in 10. yılına istinaden 1934'de çıkarılan af kanunu ile hapis cezası sona ermişti.¹⁴⁷¹

Nazım Hikmet 1934'deki Af Kanunu'na kadar geçen zamanda siyasal ve ideolojik yaşam olarak önemli bir süreç geçirmişti. Nazım Hikmet, 1926 Viyana Konferansı'nda¹⁴⁷², burjuvazinin demokrasininin derebeyliğinin tasfiye edilmesine

¹⁴⁷⁰ *TBMM Zabıt Ceridesi (TBMM Tutanak Dergisi)*, Dönem IX, Cilt 1, 23. Birleşim (14.7.1950), s. 696.

¹⁴⁷¹ Derin, *a.g.e.*, s. 83.

¹⁴⁷² Viyana Konferansı, Şefik Hüsnü'nün Türkiye'den yurt dışına 1920'li yıllarda kaçmasından sonra toplamıştı. 1925'de tutuklamalar sonucu ve ardından Kemalist rejimin komünizme bakışı söz konusu ideolojiye sahip kesimleri yeni bir arayışa itmişti. 1926 Viyana Konferansı'na seçilen yönetim Kemalist rejime destek verince 1927'de yeni bir geçici merkez oluşturulmuştu. Bu kominternin baskısıyla oluşturulmuş bir merkezdi. 1926'da seçilen yönetimi bozguncu, likidatörler akımı olarak tanımlamışlar ve başında burjuvazinin kaşerlenmiş ajanlarından Şevket Süreyya ve Vedat Nedim Tör'ün olduğunu söylemişlerdi. Onlara sağcı ve polis adamları suçlaması yapılmıştı. Bu suçlamaları, Türkiye sosyalist hareketinin en önemli tarihsel figürlerinden birisi olan İsmail Bilen yapmıştı. Bu

kadar olacağını, iktidara yerleştikten sonra burjuvaziden demokrasi beklenemeyeceğini söylemişti.¹⁴⁷³ Komintern, Nazım Hikmet'in burjuvazi ve demokrasi konuşmaları yaptığı bu yıllarda Türkiyeli komünistlerden anti-emperyalist yönü nedeniyle Kemalizmi ve Kemalistleri desteklemelerini, fakat işçiler arasında örgütlenmenin de sürdürülmesini istemişti. Bu görüşlere yakın olan ve 1930'larda Nazım Hikmet ile devletin yetkililerini görüştüren Şevket Süreyya Aydemir daha sonra Kemalist saflara katılacak, hükümete doğrudan destek verecekti.¹⁴⁷⁴ Zira 1927'de önemli bir tevkifat olmuş, bu daha çok, yurt dışından Türkiye'ye dönen Şefik Hüsnü ve yakın çevresinin faaliyetleri nedeniyle gerçekleşmişti. Şevket Süreyya gibi Vedat Nedim de Kemalist tarafa geçmişti. Onların dışlanması ise merkez komiteden habersiz Türkiye'ye gelmeleri idi. Böylece Vedat Nedim TKP ile köprüleri atıp Kemalizme yakınlaşmaya başlamıştı. Bütün bu ilişkiler ve mücadeleler TKP tabanlı sol harekette bölünmeler oluşturmaya başlamıştı. 1929'da özellikle Nazım Hikmet ve çevresindekilerin başlattığı TKP içindeki muhalefet bu açıdan önemliydi. 1930'da Pendik'de Pavli adasında Nazım Hikmet ve arkadaşları bir muhalefet kongresi yapmışlar ve merkez yönetime karşı tavır almışlardı. Komintern var olan merkez komitenin tarafını tutunca muhalefetin tanınmadığı söylenerek Hikmet'i ve çevresindekileri partiden atmıştı. Onları Troçkist ve polis ajanı olmakla da suçlamıştı.¹⁴⁷⁵

Bu gelişmeden yaklaşık bir yıl önce Mustafa Kemal, Ankara'dan İstanbul'a giderken uğradığı Eskişehir'de önemli bir konuşma yapmıştı. Bu konuşmada;

“Türk milleti, kendisinin ve memleketinin yüksek menfaatleri aleyhine çalışmak isteyen, müfsit, sefil, vatansız ve milliyetsiz sebükmağızların (hafif beyinlilerin) hezeyanlarındaki gizli ve kirli emelleri anlamayacak ve onlara müsamaha gösterecek bir heyet değildir. ...Bu memleketteki komünistler, yalnız bizim tevkif ve hapsedtiklerimizden ibaret değildir. Bu işlerle bizzat yakından alakadar olacağım” demişti.¹⁴⁷⁶

Birçok TKP'liye göre Türkiye feodalizm-öncesini yaşayan bir ülkeydi. Onlar Mustafa Kemal'in emperyalizme karşı mücadelesini desteklenmesi gereken ilerici bir

yaklaşım komünist bileşimlerin sorunlu olduğunu göstermesi bakımından önemli görülmüştü (Y. Doğan Çetinkaya – M. Görkem Doğan, “TKP'nin Sosyalizmi, 1920-1990” , *Modern Türkiye'de Siyasal Düşünce: Sol* içinde, Cilt 8, Ed: Murat Gültekingil, İletişim, İstanbul, 2007, s. 294-299.

¹⁴⁷³ “A.g.m.”, s. 299.

¹⁴⁷⁴ “A.g.m.”, s. 298-299.

¹⁴⁷⁵ “A.g.m.”, s. 303-305.

¹⁴⁷⁶ “A.g.m.”, s. 306.

unsur olarak görmemişti. Bu görüşe itiraz ediyorlardı. Zira, Türkiye önemli bir sanayileşme hamlesi yapan, işçi sınıfı gelişmekte olan bir ülkeydi. Onlara göre Kemalizm ticaret ve sanayi burjuvazisini temsil ediyordu. Böylece karşı-devrim saflarına geçmişti. Bundan dolayı TKP Kemalistleri teşhir etmeliydi.¹⁴⁷⁷

Bu gelişmeler çerçevesinde, ideolojik ve siyasî anlayışlarla oluşan bir sürecin sonunda, devletin komünizme bakışı belli bir politika haline gelmişti. Bu politikanın bir sonucu olarak o dönemin komünist algısı çerçevesinde önemli tutuklamalar ve takibatlar yapılmıştı. Söz konusu dönemde komünizm algısının önemli figürlerinden biri olan Nazım Hikmet de birçok defa hapse atılmış ve orada uzun süre kalmıştı. Nazım Hikmet son olarak 1937’de hapisten çıktı. Hapis hayatının getirdiği şartlar bu dönemin sonunda çalışma hayatına girmesine de etki etmişti. Nazım Hikmet hapisten çıktıktan sonra hiçbir yerde iş bulamaz durumdaydı. Bulduğu işlerden de ayrılmak zorunda kalmıştı. Nazım Hikmet, “yetkilileri, artık yasadışı örgütlerle ilişkisinin kalmadığına” inandırabilmek, iş bulmasının engellenmemesini sağlamak amacıyla Ankara’ya gitmeye karar vermişti. Bu çerçevede, Ankara’da devletin önde gelen kişileriyle bir araya getirilmesi için girişimler yapılmıştı. Bunu, Nazım Hikmet’in eski yol arkadaşı da olan Şevket Süreyya Aydemir planlamıştı. Böylece Nazım Hikmet, Şevket Süreyya Aydemir’in evinde¹⁴⁷⁸ verdiği bir akşam yemeğinde önemli kişilerle buluşmuş ve Kurtuluş Savaşı’nı, Millî Mücadele’yi konu alan bir destan yazması önerisi almıştı. Öneriyi getiren dönemin Emniyet Genel Müdürü Şükrü Sökmensüer’di. Nazım Hikmet bu öneriyi rejimle barışmasına vesile olacak gayri resmi bir bildirim olarak algılamıştı. Nazım Hikmet, Sökmensüer’in bu önerisini

¹⁴⁷⁷ “A.g.m.”, s. 305.

¹⁴⁷⁸ Şevket Süreyya Aydemir, Nazım Hikmet meselesini ve onu Ankara’nın önde gelenleriyle buluşturmasını Doğan Avcıoğlu’na anlatmıştır. Bu olay 1938’de Harp Okulu davası nedeniyle tutuklanmadan önce Nazım Hikmet ile Şükrü Sökmensüer’in buluşmasıdır. Aydemir bu gelişmeyi şu şekilde aktarır: “Cüretli bir karar içindeydim. Nazım’ı Ankara’nın en ürkeceği insanlarla tanıştıracak, ve onu Ankara’nın en çekineceği yerlerde dolaştıracaktım. Kısacası onu Ankara’ya ısındıracaktım. Hem de ondan hiçbir fedakarlık istemeyerek.” Şevket Süreyya, Emniyet Genel Müdürü Şükrü Sökmensüer ve İçişleri Bakanı Şükrü Kaya ile Nazım’ı yemekte bir araya getirmek istemiştir. Sol eğilimli öykü yazarı Sadri Etem de o sıralarda Matbuat Umum Müdürlüğü’nde çalışmaktadır. Şevket Süreyya ondan Nazıma ulaşmak için yardım ister. Gelişmelerden sonra Sökmensüer ve Hikmet’le görüşülmüş ve Aydemir’in Çankaya’daki evinde buluşma gerçekleştirilmiştir. Bu buluşmanın bir anında Nazım Hikmet İspanya iç savaşı için yazdığı şiiri okumuş, bu şiir Sökmensüer’i duygulandırmıştır. Sökmensüer bu şiirde komünizm veya kapitalizm olmadığını fakat asıl olarak bir halkın isyanını yansıttığını söylemiştir. Bunun İstiklâl Savaşı’nı çağrıştırdığını ifade etmiştir. Hiçbir Türk şairin bu destanı yazmadığını belirten Sökmensüer, Türk İstiklâl Savaşı yanında İspanya’daki savaşı basit kaldığını söyleyerek Hikmet’den Anadolu destanını yazmasını talep etmiştir.

ancak 1938’de 28 yıla mahkum edilip tekrar hapis edilince hatırlamış ve ciddiye alması gerektiğini düşünmüştü.¹⁴⁷⁹

Şükrü Sökmensüer 1940’lı yıllardan çok önce 1930’lu yıllarda da komünizmle mücadele içinde olan bir devlet adamıydı. Buna ilişkin birçok çalışma yapmıştı. İstanbul Üniversitesi’nde Nazım Hikmet’in şiirlerinin okunduğu bu dönemde, bu şiirler yoluyla yaygın bir şekilde propaganda yapıldığı günlerde konuyla yakından ilgilenmiş, bazı girişimlerde bulunmuştu. Şükrü Sökmensüer’in Emniyet Genel Müdürü olduğu bu dönemde belli kesimlerde Nazım Hikmet taraftarlığı gittikçe artmaktaydı. Bu bakımdan Sökmensüer, Nazım Hikmet etrafında öğrencileri toplayanlarla temasa geçmişti. Bir gün, komünist eylemler içinde etkili olduğuna dair kanaat edinilen bir üniversite son sınıf öğrencisini yanına getirtmişti. Gence komünizmin kendine göre olumsuz yanlarını anlatmış ve bunu Nazım Hikmet şiirleri dolayısıyla benimsemektesiniz diye belirtmişti. Genç öğrenciyi komünizmden vazgeçirmeye çalışmıştı. Sökmensüer şunları söylemişti: *“Bu doğru bir hareket değildir, çünkü bu hareket Türkiye’nin Rusya’ya katılmasını icad eder ve istiklâl namına bir şey kalmaz. Bu sizin için de iyi bir akıbet vermez, memleketinize acıyın. Türkseniz Türklüğe acıyın, bu fikirlerden vazgeçin...”*¹⁴⁸⁰

Sökmensüer’in uyarısına rağmen genç öğrenci komünistlikten vazgeçemeyeceğini söylemiş fakat yaklaşık üç ay sonra konuya ilişkin olarak geri dönüş yapmıştı. Sökmensüer’e mektup yazarak artık komünistlik aleyhine bulunmaya başlayacağını belirten öğrenci Sökmensüer’in haklı olduğunu dile getirmişti. Öğrenciye göre Nazım Hikmet’in şiirleri yalnız kendi propagandalarıyla değil, bizzat o şiirle üniversite muhitinde tesir yapmaktaydı. Gençleri böylece Nazım Hikmet etrafında toplamak da mümkün olmuştu.¹⁴⁸¹ Bunun üzerine Sökmensüer şu kararı vermişti.¹⁴⁸²

“Ben düşündüm taşındım, yahu, şu Nazım Hikmet ile bir de ben temas edeyim dedim. ...Sadri Ertem Dâhiliye Vekâleti Basın Genel Müdürlüğü’ndeydi. Bu beni çok severdi. Bu da solcuymdu, ama hain bir solcu değil. Çağırdım dedim ki yahu, beni Nazım Hikmet ile temas ettir dedim. Sevindi adeta. İsmet Paşa’nın Çankaya’daki evi

¹⁴⁷⁹ Erkan Irmak, *Kayıp Destanın İzinde*, İletişim, İstanbul, 2011, (Erişim) http://okudugumkitaplar.blogspot.com.tr/2011_08_01_archive.html. 22.08.2014, ; Mumcu, *a.g.e.*, s. 166-167.

¹⁴⁸⁰ İnan, *Tarihe Tanıklık Edenler*, “Şükrü Sökmensüer”, s. 132.

¹⁴⁸¹ *A.g.e.*, s. 132-133.

¹⁴⁸² *A.g.e.*, s. 134-135. ; İnan, *Tarihe Tanıklık Edenler*, “Şevket Süreyya Aydemir”, s. 275-276.

var ya! O evin tam karşısında bir bahçe içinde bir evde bir gece toplantı oldu. Beni de Sadri Ertem o eve götürdü. Bir salonda oturduk. Nazım Hikmet karşımdaydı ve Sadri Ertem vardı. Şevket Süreyya vardı. Aklıma gelmeyen solculardan bir iki kişi daha vardı. Ben Nazım Hikmet'e, Nazım Hikmet dedim, kıymetli bir şairsin, güzel şiirlerin var. Bunlar gençlik üzerinde müessir. Siz fikren hâkim olmaya çalışıyorsunuz üniversiteye ve halka. Size bu hususta benim söyleyeceğim şu nokta var dedim. Komünizm Türkiye'yi ortadan kaldırır. Türkiye diye bir memleket kalmaz. Bir devlet kalmaz. Komünizm eğer devletin iktisadî alanda müdahalesini geniş ölçüde uyguluyorsa ben size söyleyeyim, Türkiye Cumhuriyeti'nin tabiatına, Türk milletinin tabiatına uygun olarak Cumhuriyet Halk Partisi'nin devletçilik umdesi vardır. Bu devletçilik umdesinin sizi de tatmin etmesi lazım gelir. Çünkü memleketin ihtiyacı olan mühim eserleri ancak devletin sermayesiyle ve devletin müdahalesiyle vücuda getirmek imkânı vardır. Çünkü Türkler için henüz büyük eserler, fabrikalar, şu bu tesis edecek sermaye toplantısı yoktur. Binaenaleyh ikinci bir mevzu komünizm Allah göstermesin orduya sirayet ederse. Artık bu memleketin sonu demektir. Senden ricam bunlardan vazgeç, işte bizim devletçiliğimizi ele al. Bu devletçiliğin de seni tatmin etmesi lazım gelir. Mesele bir noktada buluşuyoruz, yani devletçilik mevzuunda buluşuyoruz. Her şeye devlet hâkimdir. Halk Partisi'nin devletçiliği de buna az çok yakındır ve Halk Partisi'nin programına göre işçiyi himaye eden bir partidir.”

Şükrü Sökmensüer ve Nazım Hikmet bu konu etrafında sabahın erken saatlerine kadar karşılıklı konuşmuştu. Nazım Hikmet konuşmanın sonunda Sökmensüer'den kendisine bir emri olup olmadığını sormuş, Sökmensüer de ona; *“Benim sana emrim yoktur. Sen zeki bir adamsın, okumuş bir kişisin, ne demek istediğimi anlayacak kabiliyettesin. O kabiliyete göre bir karar ver”* demişti. Nazım Hikmet de gençliğin sevdiği bir kişi olduğunu, etrafında yer aldıklarını bu nedenle de komünist, sol neşriyatdan birdenbire vazgeçemeyeceğini, kolayca kendilerine iltihak edemeyeceğini belirtmişti. Ama zamanla Sökmensüer'in üzerine eğildiği davayı müdafaa edeceğini söylemişti.¹⁴⁸³

Bu görüşmeye kadar gelen süreç ve yapılan görüşme Şevket Süreyya'nın cephesinden farklı bir şekilde anlatılmıştır. Askeri isyana teşvik etmediğini belirten bir mektubu daha önce Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk'e ileten Nazım Hikmet mektupta *“Türk inkılabına ve senin başına and içerim ki, suçsuzum”* diyerek yardım istemişti. Nazım Hikmet daha sonraki süreçte serbest bırakılmıştı. Şevket Süreyya, Nazımla olan yakınlığını aktarırken onu, serbest bırakılmasından da yararlanarak, Ankara'ya getirmek istediğini belirtir. Aydemir, inanmış bir komünist fakat hareket adamı olmaktan çok sanat ve heyecan adamı olarak gördüğü Hikmet'e yardım etmek istemiştir. Onu Ankara'da göz önünde tutmak ve hasret gittiği topraklar üstünde bir yaşama hakkı, yaşama hürriyeti sağlamak gerektiğini

¹⁴⁸³ İnan, *Tarihe Tanıklık Edenler*, “Şükrü Sökmensüer”, s. 134

düşünmüştür. Bu nedenle onu dönemin etkili kişilerinden olan Şükrü Sökmensüer ve Şükrü Kaya ile görüştürmek imkânı bulmaya çalışmıştır. Bunu da kendine vazife addetmiştir. Aydemir bu gelişmeyi şöyle dile getirir:¹⁴⁸⁴

“1937 tevkif senesi. Telefon etti. Ankara’ya geldim dedi, tabii gel dedim. Geldi. İşte buluştuk tekrar kendisiyle. Nazımın durumunu uzaktan iyi görmüyordum, tehlikeli görüyordum. Çünkü Nazım birkaç şeyden anlamaz. Biri paradan anlamaz, ikincisi arkadaştan anlamaz. İstanbul’da birtakım fuzuli insanlarla beraberdi. ...Binaenaleyh Nazım’ın zaten buraya gelmesini istiyordum. Daha evvel çünkü İstanbul’da temas ediyorduk. Vala, ben ve o. Zekeriya Sertel’in evinde bulduğumuz oluyordu. Vala’nın evinde de bulduğumuz oluyordu. Geldi. Nazım’ı dinledim. Baktım gene tamamen realitenin dışında. Büyük şair, ama gökte uçan bir şair. Türkiye hakkında bilgileri yoktur. ...Derhal aklıma gelen Nazım’ı Ankara’nın kendi hakkında karar verebilecek mesul insanlarıyla tanıştırmak oldu. Nazım’a haber vermeden Sadri Ertem’e telefon ettim. Çünkü Sadri Ertem Şükrü Bey ile beraber çalışıyordu. Dedim acaba Şükrü Bey’i bu gece bize davet edebilir misin? Şükrü Kaya’yı da davet edelim...sen de gel. Nazıma dedim ‘bu akşam bizde buluşacağız, iyi güzel ama, dedim emniyet genel müdürünü de davet ettim’, ‘katiyen gelmem’ dedi. Nazım’ı tanırım. ‘Nazım’ dedim, ‘ya hainsin ya korkak. Hiçbirimiz burada kimseye destan yazmadık, ama bu inkılâbın emrindeyiz. Bu toprağın çocuklarıyız. Senden de kimseye methü sena beklediğimiz yok. Binaenaleyh benim bildiğim Şükrü Bey -az tanımakla beraber- Şükrü Kaya için daha kesin konuşuyorum, aklına ne gelirse, nasıl düşünürsen, dilediğin gibi konuşabilirsin, bunlar Ankara’nın bu seçkin insanları arasında kalacaktır. Çekinme. Birinden birine karar ver. ...Peki dedi onlar beni kabul etti mi? Onları ben tanzim edeceğim, senin meşgul olacağın bir şey yok.”¹⁴⁸⁵

Aydemir, Nazım Hikmet’le buluştuktan sonra onu önce Çankaya civarında gezdirmişti. Sonra evde ikisi, kendi aralarında, memleketin birçok konusuna değinen tartışmalar yapmıştı. Aydemir onun konulara hâkim olmadığını ve bilgi sahibi bulunmadığını ifade etmiştir. Nihayet gece olunca misafirler gelir. Birkaç kişiden sonra Şükrü Sökmensüer de aralarına katılır. Aydemir bu anı şu şekilde anlatmaktadır:

“Şükrü Bey geldi dedim, işte Emniyet Genel Müdürü Şükrü Bey’dir. Hepimizin dosyası onun elindedir. Şimdi ona göre davran. Şükrü Bey çok sempatik, yakın ve şen davrandı. O kadarını söyleyeyim ki gece saat 2’ye kadar bu toplantı devam etti. Yalnız Şükrü Bey haber getirdi, ‘Şükrü Kaya’yı köşkten çağırdılar’ dedi... Vaka o gece gelemedi, ama ertesi gün konuştuk. Yani Nazım’ı kabul etti.”¹⁴⁸⁶
*“Şükrü Sökmensüer bu toplantıya kendisine teklif yapıldığı zaman gelmeyi arzu etti, geldi ve hakikaten çok samimi, birtakım fikr-i sabitlere uymayan bir konuşma yaptı”.*¹⁴⁸⁷

¹⁴⁸⁴ Mumcu, *a.g.e.*, s. 165-166.

¹⁴⁸⁵ İnan, *Tarihe Tanıklık Edener, “Şevket Süreyya Aydemir”*, s. 265-266.

¹⁴⁸⁶ *A.g.e.*, s. 267-268.

¹⁴⁸⁷ *A.g.e.*, s. 274.

Ertesi gün Sadri Ertem, Şükrü Kaya'ya geceleyin Sökmensüer ile Hikmet'in görüştiklerini söylemiş, konuşulanlardan bahsetmişti. Bunun üzerine Kaya Sökmensüer'i çağırmış ve ikisi BMM eski binasında bir araya gelmişti. Kaya bu sırada CHP Genel Sekreteriydi. Sökmensüer gelince hiddetle ona hitaben:

“Birader, Türkiye Cumhuriyeti Emniyet Genel Müdürü komünistlerle temasta, bu nasıl haldir?” diye sorar. Sökmensüer şu karşılığı verir: “Ben Emniyet Genel Müdürüyüm. Hem faşistlerin elini tutarım, hem komünistlerin, hem de Atatürkçülerin elini –ki en çok onların elini tutarım-. Memleketteki havayı, memleketteki cereyanları takip etmekle mükellefim, başka türlü olmaz. Bilmeliyim komünistler ne yapıyor, faşistler ne yapıyor ve Atatürkçüler hangi istikamettedir.”¹⁴⁸⁸

Bunun üzerine Şükrü Kaya, Sökmensüer'e çok iyi ve isabetli bir iş yaptığını söyleyerek, kendisini de Nazım Hikmet'le görüştürmesini ister. Konu Sadri Ertem'e aktarılarak Şükrü Kaya'nın da Hikmet'le görüşmesi sağlanır.¹⁴⁸⁹ Aydemir'e göre Sökmensüer ve Kaya, Sadri Ertem aracılığıyla buluşmaya davet edilmişti. Aydemir konunun sürecinin anlatımında farklılıklar olabileceğini, geçmiş zamana ait bu tür konularda yanlış hatırlamaların bulunabileceğini, fakat Sökmensüer'e hem itimadı hem de saygısının bulunduğunu belirterek sonuçta ana konunun değişmediğini belirtmiştir.¹⁴⁹⁰

Sökmensüer, Nazım Hikmet'in kendisine davalarını müdafaa edeceğine dair cevabını, 1937'de, Sökmensüer İstanbul Valisi ve Belediye başkanı iken makamına gelerek vermek istemiş, yanında bir de eser getirmişti. Nazım Hikmet devletçiliği müdafaa eden bir tiyatro eseri yazmıştı. Sökmensüer ona güvendiğini belirterek eserlerine bu şekilde devam etmesini öğütlemiş ve kendine göre Nazım Hikmet'i bir nevi Atatürkçülüğe doğru yanaştırmıştı.¹⁴⁹¹

Sökmensüer İstanbul'da yapılan bu görüşmeye ilişkin olarak, hatırladığı bir olayı da şu şekilde anlatmaktadır:

“Şevket Süreyya benden bu Nazım Hikmet hakkında bir bilgi istediği zaman yahut da İleri adlı solcu gazete benden bu hususta malumat istediği zaman, bunu yazmak istedim.”¹⁴⁹² Şevket Süreyya bana yalvardı, rica etti. O vakit Nazım Hikmet'in değeri düşer. Yapmayın bunu dedi. Ben de gönlü kırılmasın, benim müsteşar

¹⁴⁸⁸ İnan, *Tarihe Tanıklık Edenler*, “Şükrü Sökmensüer”, s. 135-136

¹⁴⁸⁹ A.g.e., s. 136.

¹⁴⁹⁰ İnan, *Tarihe Tanıklık Edenler*, “Şevket Süreyya Aydemir”, s. 276-277.

¹⁴⁹¹ İnan, *Tarihe Tanıklık Edenler*, “Şükrü Sökmensüer”, s. 136

¹⁴⁹² Bu, Arı İnan'ın söyleşisinde, Nazım Hikmet ile olan görüşmesini ve kendisinin sonradan İstanbul valiliğine gelerek devletçilik hakkında bir eser bırakmış olması konusudur (İnan, *Tarihe Tanıklık Edenler*, “Şükrü Sökmensüer”, s. 136).

muavinimdi¹⁴⁹³ çünkü o, gönü kırılmasın diye, o zaman İleri gazetesine bunu vermedim. Ama şimdi bunu anlatmış bulunuyorum ”¹⁴⁹⁴

Sökmensüer, İstanbul Valisi olduğu zaman, Nazım Hikmet’le daha önce Ankara’da yapmış olduğu görüşmeyle başlayan temasını devam ettirmişti. Aydemir de ülkenin bazı ekonomik meselelerinden dolayı Sökmensüer’le görüşmek için sık sık İstanbul’a gittiğinden, o da Nazım Hikmet ile temas etmişti. Her ikisi de onu kendilerine yakınlaştırmaya çalışmıştı. Bunda da oldukça yol alınmış gözüküyordu. Fakat bu sırada tevkifler sonucu tutuklamalar başlamıştı. Nazım Hikmet de tutuklananlar arasındaydı. Bu, Fevzi Çakmak’ın şikayet ve uyarısına binaen başlayan yargılama sürecinin bir sonucu olarak ortaya çıkmıştı. Aydemir, Kaya ve Sökmensüer’in katkılarıyla Nazım’ı inkılâplara yakınlaştırma gayretlerinin olduğunu CHP Kâtibi Umumîsi Recep Peker’e söyleyip yardım istese de emrin Çakmak’tan geldiği söylenerek beklenmesi önerilmişti.¹⁴⁹⁵

Nazım Hikmet Ran 1929-1938 yılları arasında sık aralıklarla cezaevine girmişti. 1938 yılında da, “Donanma Davaları” kapsamında askerî öğrencileri isyana teşvik ettiği gerekçesiyle yeniden ceza almıştı. Nazım Hikmet 28 yıl dört aylık cezanın kesinleşmesinden sonra 17 Ocak 1938 tarihinde tutuklanmıştı.¹⁴⁹⁶

İstanbul, Ankara, Çankırı ve Bursa’da hapis cezaları çeken Nazım Hikmet hapis hayatı devam ederken aynı zamanda şiirler de yazmıştı.¹⁴⁹⁷ 1939’da Kuvâ-yı Milliye destanının ilk örneğini yazan Hikmet bu örnekte nutuktan alıntılara da yer vermişti. Bu eserinde resmi tarih görüşünü benimsemiş gözükmekteydi. Nazım Hikmet eserini 1941 tarihinde yeniden gözden geçirmiş fakat bastırmamıştı. 1950’de telif hakkı karşılığında yayın hakkını İnkılap Kitabevi’ne satmıştı. Destan ancak 1968’de basılabilmıştır. Eser 1942’de ele alındığında ‘Memleketimden İnsan Manzaraları’ adlı eserinin içinde değerlendirilmişti. Yazılışı ise 1947’ye kadar sürmüştü fakat tamamlanamamıştı. Destan, ‘Memleketimden İnsan Manzaraları’ adlı

¹⁴⁹³ Aydemir, Sökmensüer’in İaşe Müsteşarlığı döneminde müsteşar yardımcısı olarak çalışmıştır.

¹⁴⁹⁴ İnan, *Tarihe Tanıklık Edenler*, “Şükrü Sökmensüer”, s. 136.

¹⁴⁹⁵ İnan, *Tarihe Tanıklık Edenler*, “Şevket Süreyya Aydemir ”, s. 271.

¹⁴⁹⁶ (Erişim) Cumhuriyet.com.tr 25 Aralık 2012 Salı, “Edebiyat parçalayan nutuklar 1” Türey Köse. 03.11.2016.

¹⁴⁹⁷ (Erişim) Cumhuriyet.com.tr 25 Aralık 2012 Salı, “Edebiyat parçalayan nutuklar 1” Türey Köse. 03.11.2016.

yeni eserin içinde eritilirken, resmi tarih anlayışından uzaklaşmış ve düzeni eleştiren, yeni bir dünya öneren yapıt haline gelmişti.¹⁴⁹⁸

Nazım Hikmet bu süreç içinde bir taraftan eleştiriliyor diğer taraftan da korunuyordu. Onu koruyan kesim içinde en bilinen kişi dönemin Milli Eğitim Bakanı Hasan Ali Yücel'di. Nazım Hikmet'in Yücel tarafından korunan bir komünist olarak bahsi 1944 yılında "ırkçılık-Turancılık" davası sırasında Orhan Şaik Gökyay tarafından gündeme getirilmişti. Gökyay, Ankara Konservatuvarı Müdürlüğü yapmış birisiydi. Galatasaray Lisesi'nde edebiyat öğretmenliği de yapan Gökyay 7 Mayıs 1947 günü, tanıklığında mahkemeye bir komünist listesi vermiş, Sabahattin. Ali, Pertev Boratav, Behice Boran, Niyazi Berkes, Adnan Cemgil gibi isimleri içeren listede Sabahattin Ali ve Nazım Hikmet'in Yücel tarafından korundukları belirtmişti. Nazım Hikmet'in Çankırı Cezaevi'nde mahpusken konservatuvar-opera çevirileri yaptığını belirtmişti.¹⁴⁹⁹ Nazım Hikmet'in yakını olan A. F. Cebesoy o dönemde bayındırlık bakanıydı. Cebesoy, Cumhurbaşkanlığı Filarmoni Orkestrası şef yardımcısı Ferit Alnar'ın talebi dolayısıyla Yücel'i ve Adalet Bakanı Fethi Okyar'ı aramış ve Nazım Hikmet'e çeviri için izin verilmesini talep etmişti. Sökmensüer 1947 Ocak ayında Meclis'te komünizm ile ilgili yaptığı konuşmada Mareşal'e karşı komünistleri koruduğuna dair ithamda bulunmuş, Mareşal de bunu reddederek asıl komünizm koruyucusunun Yücel olduğunu söylemişti. Mareşal burada, aslında Milli Eğitim Bakanı'nı uyardığını, kendisinin değil onun komünistleri koruduğunu, orduda komünistlerle ilgili davaları¹⁵⁰⁰ da kendisinin açtığını belirtmişti.¹⁵⁰¹ Zaten bu dava sonrası Nazım Hikmet, 29 Mart 1938'de, Kara Harp Okulu Askerî Mahkemesi'nce "ordu içinde sosyalizm esaslarının yayılması" ve "askeri isyana teşvik" gerekçeleriyle 15 yıl ağır hapis cezasına çarptırılarak hapse atılmıştı.¹⁵⁰²

16 Aralık 1946'da sıkıyönetim komutanı Asım Tınaztepe, Türkiye'de yasalar dışına taşmaya başlayan aşırı sol akımlara ilişkin bir bildiri yayımlamıştı. Buna göre komünizm ve buna yakın anlayış, buna hizmet edebileceği düşünülen parti, dernek,

¹⁴⁹⁸ Irmak, *Kayıp Destanın İzinde*, (Erişim) http://okudugumkitaplar.blogspot.com.tr/2011_08_01_archive.html (22/08/2014).

¹⁴⁹⁹ Mumcu, *a.g.e.*, s. 147.

¹⁵⁰⁰ Nazım Hikmet'in yargılandığı Harp Okulu-Donanma Davaları.

¹⁵⁰¹ Mumcu, *a.g.e.*, s. 147-149.

¹⁵⁰² *A.g.e.*, s. 150.

yayın ve benzeri birçok teşebbüsün kapatılacağı belirtilmiş, bazı diğer¹⁵⁰³ düşüncelere de engellemeler getirilmişti.¹⁵⁰⁴ 1946 sonlarına doğru ve 1947 başlarında aşırı sola ilişkin konular gündemdeydi ve Ahmet Ulus'un getirdiği soru önergesi ile 29 Ocak 1947 de Meclis gündemi aşırı sol akım konusuna kilitlenmişti. Soru önergesine uzun bir konuşmayla Sökmensüer cevap vermişti.¹⁵⁰⁵

Sökmensüer'in komünist yapı, yayılışı ve ilişkileri yanında, il ve ilçelerdeki faaliyetleri, kurumsal içeriği ve köy enstitüsü¹⁵⁰⁶ ve benzeri alanlardaki etki ve faaliyetleri konusunda da çalışmaları vardı. Sökmensüer illegal yapılanmalara dönük komünist eleştirilerinin yanında parti ve dernekler ile siyasî kimliklere yönelik de önemli saptamalar yapmış, kendine gör bunları da uygun olmadığını düşündüğü ilişkiler içinde tanımlamıştı. Sökmensüer'in Mareşal hakkında söyledikleri Mareşal'i kızdırmıştı. Menderes ve Bayar'a yönelik ithamlarına, Menderes ve Bayar bir bildiriyle, Sertel ve Baykurt konusunda mesafeli olduklarını belirterek, cevap vermişti. Köprülü ve Menderes, Sökmensüer tarafından adeta azarlanmıştı. Ona göre "demokrat liderler perde arkalarına saklanan "kızıl faşistlere" alet olduklarını görememişlerdi. Bu kızıl faşistlerin amacı memleket evlatlarını köle yapmaktı."¹⁵⁰⁷ Sökmensüer ayrıca, Yurt ve Dünya Dergisi ile Adımlar dergisini de komünist yaklaşımı ve desteği bakımından suçlamıştı.¹⁵⁰⁸

Hasan Ali Yücel, "Davam" adlı kitabında, Sökmensüer'in "komünisttir" diyerek tanımladığı bu yayınlara ilişkin bazı açıklamalar yapmıştı. Yücel,

¹⁵⁰³ Büyük Doğu dergisi de bunlardandır. Dergi gericilik niteliğinde düşünceler yaydığı kanaatiyle güvenlik bakımından zararlı görülmüştür (Goloğlu, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi –IV*, s. 159).

¹⁵⁰⁴ *A.g.e.*, s. 159.

¹⁵⁰⁵ *A.g.e.*, s. 160 ; *Cumhuriyet Ansiklopedisi 1941-1960*, C.II, s. 124 ; *Akşam*, 30 Ocak 1947, "İçişleri Bakanı Komünistlerin Gizli Faaliyetlerini Anlattı," s. 1, 2.

¹⁵⁰⁶ Köy Enstitüleri, Milli Eğitim Bakanı Saffet Arıkan zamanında 1937 bütçesine konulan ödenekle, köy öğretmen okulu olarak kurulmuş, Hasan Ali Yücel döneminde eğitim kursları ile birleştirilmiştir. 22.4.1940 gün ve 3803 sayılı Köy Enstitüleri Kanunu çıkarıldıktan sonra 4274 sayılı köy okullarını ve enstitülerini teşkilâtlandırma kanunu yürürlüğe girmiştir. Köy enstitüleri ilk kuruluşlarında herkes tarafından iyi karşılanmış fakat belli bir zaman sonra Genel Müdür İsmail Hakkı Tonguç tarafından sol eğitime kaydırıldıklarına dair iddialara hedef olmuş bir kurumdu. Hasan Ali Yücel'in de bu tür uğraşlara göz yumduğu veya kolaylık gösterdiği ileri sürülüyordu. 1946 seçiminden sonra, Hasan Ali Yücel'in bu konudaki tutumundan dolayı bakanlığa getirilmediği düşünülmüştür. Bu göreve, köy enstitülerinde gerekli düzenleme ve değişiklikleri yapmak üzere Reşat Şemsettin Sırer getirilerek enstitülerine yeni bir yön kazandırılmıştır (Goloğlu, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi –IV*, s. 159).

¹⁵⁰⁷ Berkes, *a.g.e.*, s. 369-371.

¹⁵⁰⁸ *A.g.e.*, s. 371..

Sökmensüer'in bakanlığından sonraki dönemde onu makamında ziyaret etmiş ve bu iki dergiyi çıkarıcılarının komünist olduklarına kani misiniz diye soru sormuştu. Sökmensüer de; “*Bu dergilere verilen vasfı tespit eden ben değil, Şefik Hüsnü'nün dosyaları arasında bulunan vesikalardır. Bir mahkeme hükmü olmadıkça herhangi bir vatandaş hakkında böyle bir kanaat besleyemem*” demişti.¹⁵⁰⁹ Sökmensüer'e göre Bayar ve Menderes'in Görüşler dergisine yazı verme vaadi ve bu bilginin elde edildiği Cami Baykurt¹⁵¹⁰ ile Sertel'in Mareşal'le mektuplaşma meselesi tüm ilişkileri açığa çıkarıcı bir mahiyet gösteriyordu. Sökmensüer, muhalefeti bu belgeler üzerinden komünist eylem, işbirliği veya ilişkiler bağlamında suçlamıştı.¹⁵¹¹

Niyazi Berkes'e göre, Türkiye'de demokratik özgürlükler kazanma uğruna yapılan çabalara karşı silah olarak “komünizm” damgalaması ile saldırma -ki iktidarda bulunan bir hükümet ve parti desteği ile saldırma- geleneği Sökmensüer'in söylevi ile başlamıştı. Ayrıca bu eylemin arkasında olanın Milli Şef olduğuna da kesin olarak inanılmaktaydı.¹⁵¹² Yine Berkes'e göre Mart 1947 tarihli Truman Doktrini'nin Türkiye öncüsü Sökmensüer'di. Sökmensüer'in söylevi ile, açık olarak “çocuk çocuk Turancılığı”¹⁵¹³ görüşü, kapalı olarak Von Papen-Saraçoğlu hücrelerinde geliştirilen komünist komplosu ve Rus tehlikesi tezi ciddi olarak gündem olmuştu. Bu anlayış hükümetin en yetkili ağzından benimsenerek daha sonraki hükümete “muhkemleşmiş bir kazıye” olarak klasikleşmiş şekli ile bırakılmış bir miras haline gelmişti. Berkes'e göre, artık bundan sonra, her tür sol düşüncenin özgürlüğüne karşı elde hazır resmi bir reçete bulunacaktı.¹⁵¹⁴

¹⁵⁰⁹ *A.g.e.*, s. 387.

¹⁵¹⁰ Cami Baykurt son Osmanlı Meclis-i Mebusan'ına Aydın mebusu olarak katılmıştı. Aynı şekilde BMM'ye de Aydın mebusu olarak girmişti. İlk Meclis'te dâhiliye vekili olmuş, Bolşevik fikirlere ilk olarak bu zamanda yakınlaşmaya başlamıştı. Zamanla da samimi derecede bir bolşevist olmuştu. Temelde Türkçü olan Baykurt, Türkçülükten solculuğa geçişinin ilk aşamasını bu şekilde yaşamıştır. Milliyetçilik ve Türkçülükle başlayan siyasî düşünce yapısı zamanla Bolşevikliğe evrilmiştir. Mustafa Kemal'in kendisine tavır alması da bu fikir değişikliğine dayalı gözükmektedir. Çok partili hayata geçiş tarihi sürecinin başladığı 1945'den hayatının sonuna kadar sol kanatta aktif bir yazar ve siyaset adamı olarak öne çıkmıştır. Hatta sol parti kurma çalışmalarına yönelik arayışları da olmuştur. Kurulacak parti için başkan adayı olarak adından söz edilmiştir. Bu adaylar arasında Şefik Hüsnü, Esat Adil ve hatta Fevzi Çakmak da zikredilmiştir. (Meral Demirel, “Cami Baykurt,” *Modern Türkiyede Siyasî Düşünce: Sol* içinde, C.8, Ed: Murat Gültekingil, İletişim, İstanbul, s. 184, 187-188).

¹⁵¹¹ Berkes, *a.g.e.*, s. 371.

¹⁵¹² *A.g.e.*, s. 372.

¹⁵¹³ Berkes'in tabiri.

¹⁵¹⁴ Berkes, *a.g.e.*, s. 373.

Uğur Mumcu'ya göre ise soğuk savaş dönemine girilen bu süreçte, komünistlik suçlamaları geçer akçe durumundaydı. Mumcu, bir taraftan iktidardaki CHP'nin muhalefetteki DP'yi komünistlikle suçladığını, diğer taraftan DP'nin de komünizm ve komünistlerle ilişkisinin olmadığına iktidarı inandırmaya çalıştığını belirtmişti. DP komünizmi koruyanların CHP iktidarında aranması gerektiğinin düşünüldüğünü dile getirmişti. Bayar, Çakmak ve Köprülü komünizmin CHP tarafından korunup kollandığını yazıp söylemekteydi. Bu karşılıklı suçlamalarla devam eden bir süreçti.¹⁵¹⁵

Bu karşılıklı suçlamalar hem Yücel-Öner davası gibi adli konularda hem de Köy enstitüleri gibi eğitim sahalarında kendini göstermişti. Yücel-Öner davası sürecinde Kenan Öner ile Yücel'in avukatı Bülent Nuri Esen arasında bir hukuk savaşı meydana gelmiş olsa da aslında konu komünizm meselesinden hiç çıkmamıştı. Öner davaya, -ki bir hakaret davası olarak Yücel tarafından açılmıştı-, komünizmi, ırkçılığı, Nazım Hikmet'i, Sabahattin Ali-Nihal Atsız meselesini ve Dil-Tarih Olayları ile Köy enstitüleri konusunu da dahil etmişti.¹⁵¹⁶

Köy enstitüleri 17 Nisan 1940'da TBMM'de kabul edilen yasayla kurulmuştu. Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlı olan bu kurum İlköğretim Genel Müdürü İsmail Hakkı Tonguç'un girişimleriyle hayata geçirilmişti. Yücel ve Tonguç İnönü'nün de teşvik ve desteğiyle bu faaliyete başlamıştı.¹⁵¹⁷ Fakat bu kurum çok geçmeden komünizmle anılan yerler olarak öne çıkmaya başlamıştı. Süreç, Çifteler Köy Enstitüsü ve Hasanoğlan Yüksek Köy Enstitüsü'ndeki komünistlik ihbarlarıyla belli bir mecraya kaymıştı. İlericiliği (Çifteler - Hasoğlan) ve gericiliği (Kızılçullu)¹⁵¹⁸ temsil ettiği düşünülen köy enstitüsü mezunları arasında kavga yaşanmaya başlamıştı. Bu dönemde iktidarda Peker hükümeti vardı. İrkçılık ve Turancılık davasının sanıklarının hedefinde olan Yücel'in yerine sağcı ve tutucu olarak bilinen Reşat Şemsettin Sırer gelmişti.¹⁵¹⁹

Sökmensüer'in komünizm ve sol hareketlere dair demeci Türk siyasî hayatında farklı bir evreye girilmesini sağlamıştı. Bu aynı zamanda devletin

¹⁵¹⁵ Mumcu, *a.g.e.*, s. 133.

¹⁵¹⁶ *A.g.e.*, s. 136.

¹⁵¹⁷ *A.g.e.*, s. 137-138.

¹⁵¹⁸ İzmir'de faaliyet gösteren bu okulu bitirenler milliyetçi grup olarak bilinmekteydi.

¹⁵¹⁹ Mumcu, *a.g.e.*, s. 139-141..

uluslararası politikada yeni bir yönelişinin ilk işareti ve hatta başlangıç noktası olması bakımından önemliydi. Gerek basın gerekse üniversite hayatına ilişkin komünizm ve sol ideoloji konulu gelişmeler Sökmensüer'in demecinin milad olarak kabul edildiği sürecin sonrasındaki gelişmelerdi. Ankara Üniversitesi ve özellikle Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi üzerinden başlayan hükümet-üniversite gerilimi çok endişe verici noktalara kadar gitmeye başlamıştı. Sonuçta bu da bir komünizm meselesiydi.¹⁵²⁰ Bu meselede Sökmensüer'in komünizm karşıtı düşüncesiyle aynı karede¹⁵²¹ Cihat Baban da yer almıştı. Baban, Sökmensüer'in mücadele ettiği ve bir anlamda başlattığı bu süreci Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi'nde bazı kürsülerin komünizm tehlikesi dolayısıyla lağvedilmesi isteğine kadar vardırmıştı. Bakan Sirer¹⁵²² ise bu konuda oldukça kararlıydı. Bunun sol ve komünist kesime karşı duran kesimler üzerinde de etkisi olmuştu.

Aşırı sol akımın eğitim kurumlarında hızla gelişme göstermesi milliyetçi kesimde ve özellikle gençlerde hareketlenmelere neden olmuştu. Bu bağlamda, solcu profesör Pertev Naili Boratav'ın 6 Mart 1947'de DTCF salonunda vereceği konferans protesto edilmiş, Boratav'ın konferansa gelmesi engellenmişti. Salonu dolduran milliyetçi gençler buradan Ulus meydanına kadar yürümüş ve orada bazı sol yayınları yakmıştı.¹⁵²³ Aynı günlerde milliyetçi gençler İzmir'de de solcu Mehmet Ali Aybar'ın "Zincirli Hürriyet" adlı gazetesine yönelik protestoda bulunmuşlardı. İstanbul'da bulunan MTTB ile İstanbul Üniversitesi Talebe Birliği de bildirimler yayınlamak suretiyle komünizmle mücadele için kararlı olduklarını göstermişti.¹⁵²⁴ Mehmet Ali Aybar, Zincirli Hürriyet gazetesi sahibi olarak gazeteye yapılan baskın ve nümayişi eleştiren bir yazıyı kaleme almış ve bu Demokrat İzmir gazetesinde neşredilmişti.¹⁵²⁵ Aybar bunu beklediğini, gençliğin kazan kaldırmasının siyasî ananeler arasına artık girdiğini, CHP'nin, sıkıyönetim ve antidemokratik

¹⁵²⁰ Berkes, *a.g.e.*, s. 411.

¹⁵²¹ Oysa Cihat Baban ile Şükrü Sökmensüer basın üzerinden birçok konuda oldukça sert ve ağır ithamlarla tartışmışlar bunu da yıllarca sürdürmüşlerdi.

¹⁵²² Reşat Şemsettin Sirer, Milli Eğitim Bakanı olduğu dönemde milliyetçi ruh ve temele dayanan bir anlayışı köy enstitülerine aşılama çalışmak ve burada etkili olan sol akımlarının etkisini kırmak için çalışmalar yapmıştır (Goloğlu, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi –IV*, s. 220).

¹⁵²³ *A.g.e.*, s. 279.

¹⁵²⁴ *A.g.e.*, s. 279.

¹⁵²⁵ TK Arşivi BK 6-3/13, s. 234-235.

kanunların kafi gelmediği yerlerde gençliği kullanmaya başladığını belirtmişti. Son bir iki senede bunun iki üç misalinin olduğunu, Tan gazetesi olayının bunların başında geldiğini ifade etmişti. Artık hürriyet mücadelesinin düğüm noktasının “kızılık” damgasında bulunduğunu, iktidar partisinin, kendisi için tehlikeli addettiği her hareketi, önce bir “kızılık” damgası ile damgaladığını, ardından konunun gençliğin asil heyecanlarına terkedildiğini söylemişti.¹⁵²⁶ “Kızılık damgasının”, hürriyet hareketlerini boğmak için Halk Partisi’nin elindeki bir silah olduğunu da sözlerine ilave etmişti.¹⁵²⁷

Sökmensüer, TBMM’de 29 Ocak 1947’de¹⁵²⁸ yaptığı konuşmada Yurt ve Dünya ile Adımlar dergilerini komünist yayın organları olarak nitelemişti. Bunun üzerine 67 öğrenci Milli Eğitim ve İçişleri Bakanlığı’na başvurarak Yurt ve Dünya’yı çıkaran P.N. Boratav ile Adımlar’ı çıkaran Behice Boran’ın üniversiteden çıkarılmalarını istemişti.¹⁵²⁹ Sökmensüer konuşması ve ardından öğrencilerin dilekçeleri havayı sertleştirmişti. Bu gelişme üzerine P. N. Boratav’ın fakültede konferansı¹⁵³⁰ iptal edildi. Rektör Kansu istifa ettirildi. İstanbul’da Tan gazetesi konusu ve Ankara’da DTCF olayları soruşturmaların açılmasına neden olmaya başlayacak düzeye geldi. Konuya Milli Eğitim Bakanlığı da müdahil olunca, aynı zamanda bazı dergilerde yazı yazma vaadi olan öğretim üyelerinin de üniversiteden atılmasına karar verildi.¹⁵³¹ Üç öğretim üyesi hakkında soruşturmalar açıldı. Boratav, Boran ve Berkes soruşturmalar sonrası Ankara 4. Asliye Ceza Mahkemesi’nde yargılanmış içlerinden sadece Boratav aklanmıştı. Boran ve Berkes görevi kötüye kullanmaktan ceza almıştı. Yargıtay alınan kararları bozdu. CHP hükümeti bu defa öğretim üyelerinin kadrolarını kaldırmak istemiş bu amaçla 5 Temmuz 1948’de TBMM’de bir yasa tasarısı ele alınmıştı.¹⁵³²

Hükümet, kızılıktan, komünistlikten ve solculuktan endişeli olduğu bu günlerde ülkeye yapılabilecek tahribattan kuşku duymaya başlamıştı. Ankara

¹⁵²⁶ TK Arşivi BK 6-3/13, s. 234.

¹⁵²⁷ TK Arşivi BK 6-3/13, s. 235.

¹⁵²⁸ *Akşam*, 30 Ocak 1947, “İçişleri Bakanı Komünistlerin Gizli Faaliyetlerini Anlattı,” s. 1, 2.

¹⁵²⁹ Mumcu, *a.g.e.*, s. 101.

¹⁵³⁰ 27 Aralık 1947’Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi’nde verilmesi planlanan konferans.

¹⁵³¹ *A.g.e.*, s. 103-104.

¹⁵³² *A.g.e.*, s. 109-111.

Üniversitesi DTCF sol akımın kaynağı durumunda görülüyor ve sol fakülte olarak adlandırılıyordu. Solcu öğretim üyeleri Yurt ve Dünya ile Adımlar dergilerinde yazı yazmakta tereddüt göstermiyordu. Solcu öğrencilerin Ant isimli dergileri vardı. Ayrıca Aydınlık isimli komünist dergisinde P. N. Boratav, Muzaffer Başoğlu, Behice Boran, Niyazi Berkes, Mediha Berkes, Adnan Cemgil, Azra Erhat ve başlarında rektör Şevket Aziz Kansu olduğu halde yazılar yayımlıyorlardı. Bunun üzerine üniversite senatosu 11 Ocak 1948 tarihli toplantısında bazı öğretim üyelerinin solculukları nedeniyle görevlerinden uzaklaştırılmasına karar vermişti. Fakat bu senato kararıydı. Üniversiteler arası profesörler kurulu bunu hemen kaldırmıştı. Fakat göreve iade kararı Ankara Üniversitesi tarafından uygulanmamıştı.¹⁵³³ Bu sürecin gazetelerde gündem yapılması sonucunda Ankara savcısı harekete geçmiş ve açılan soruşturmalardan sonra konuyu hukuki davaya dönüştürmüştü.¹⁵³⁴

Şükrü Sökmensüer'in aşırı sol fraksiyonlar ve özellikle komünizm konusunda bir duruş belirlediği yadsınamaz bir gerçektir. Bunu 16 Mayıs 1947'de, milliyetçilik değeri üzerinden vurguladığı ve tüm valilere gönderdiği yazıyla yeniden gündeme taşımıştı. Valilerin şahıslarına gönderdiği bu yazıda:

“Türk gençliğini daima uyanık bulundurmak, kötü fikirlere karşı manevi bir cephe almak ve gençliğe milliyetçi anlayışımızı aşılacak gayesiyle 1 Mart 1947 tarihinden beri Ankara’da haftalık ‘bayrak’ gazetesi yayınlanmağa başlanmıştır. Yurdumuz için faydalı yayınları ihtiva eden bu değerli gazetenin, ilçe, bucak ve köylere kadar teşmil edilmesi hususunda icap eden tergi, teşvik ve himaye imkânlarının esirgenmemesini” istemişti.¹⁵³⁵

Sökmensüer, komünizmle ilişkili veya ondan bağımsız olarak, Türk milliyetçiliği konusunda oldukça net bir duruşa sahipti. Bunu birçok vesile ile hem yakın çevresine hem de bu fikrin muhaliflerine hissettiriyordu. Nihal Atsız'ın düşüncesi ve davası olarak var olan Türkçülük anlayışının komünist anlayışla mücadelesinde ve resmîyet kazanmasında Sökmensüer'in duruşu bir dönüm noktası olmuştu.¹⁵³⁶

1947 yılı içinde adeta “millî cephe” olarak ilk oluşumu görülen ve CHP'nin Demirtepe Halk Partisi Ocağı'nda yapılan toplantıları önemliydi. Bu toplantılar gençlerin siyaseten milliyetçi düşüncelere çekilerek diğer ideolojilerden uzak

¹⁵³³ Goloğlu, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi –IV*, s. 282-283.

¹⁵³⁴ *A.g.e.*, s. 284-285.

¹⁵³⁵ TTK Arşivi BK 17-3/56, s. 18.

¹⁵³⁶ Berkes, *a.g.e.*, s. 414.

kalmalarının sağlanması adına yapılan girişimlerdi. Bu girişimler oldukça önemliydi. Bu toplantılarda Türk milliyetçiliği ve dışarıdaki Türk uluslarla işbirliği anlayışı gençlere aşılana çalışılmıştı. Bu büyük oranda komünizm karşıtı bir eylem ve bilinçlendirme olarak görülmekteydi. Çalışmalar aynı zamanda Türk Kültür Birliği'ne bir adım olarak telakki ediliyordu. Gençler Ocak'ta yapılan konuşma ve telkinlerin sonrasında bir bildiri hazırlamıştı. Türk gençliği adına Başbakan'a, İçişleri ve Milli Eğitim Bakanı'na iletmek üzere Bayrak adlı gazetede yayınlatılmış dilekçe/bildiri niteliğindeki bu yazıda şu ifadeler yer almıştı:

“İçişleri Bakanımız Şükrü Sökmensüer'in belirttikleri gibi iki marksist mecmua olan Yurt ve Dünya ile Adımlar'ın sayıları karıştırıldığı zaman onları çıkaran kimselerin maalesef kürsülerden bu gün hâlâ gençliğe zehirli iğnelerini batırmakta devam ettiklerini içimiz sızlayarak söylemek mecburiyetini duyuyoruz. Kökü hariçte olan ve memleketimizi yabancı ellere teslim edecek bir idealin peşinde koşan kimselerin faaliyetlerine çok kısa bir zamanda son verilmesini rica ederiz.”¹⁵³⁷

Bu bildiri, Sökmensüer'in demeci ve komünizm konusundaki kanısının gençler üzerinde nasıl bir etki oluşturduğunu göstermesi bakımından önemliydi. Üniversitede oluşmaya başlayan komünist faaliyet ve eylemlere karşı yeni bir cephe kurulmaya başlanmıştı.

Şükrü Sökmensüer yalnızca Türkiye içinde gelişen komünizm konularına eğilmemiş, aynı zamanda Türkiye için önemli ve yakın bir bölge olan Ortadoğu'yla da yakından ilgilenmişti. Sökmensüer bu bölgede durumun ne olduğunu ve hangi ilişkilerin bulunduğunu görmek istemişti. Komünizme kimlerin destek verdiğini anlamak ve sürekli takip edebilmek adına bölgede görevli ve irtibatlı elemanlar buldurmuştu. Kendisine bu bölgedeki gelişmeler doğrudan aktarılıyordu. 7 Aralık (Kânunuevvel) 1946'da Beyrut'tan yazılan bir nota göre, Suriye ve Lübnan'da gelişen komünist hareketlerin doğrudan doğruya Paris'den idare edildiği belirtilmişti.¹⁵³⁸ Notta, Arap aşiretler arasında komünizmin yer bulamadığı, Lübnan'daki faaliyetlerin muhacir Ermeniler ve fabrika ameleleri arasında ilgi gördüğü belirtilmişti. Şavt el Şaab ve Nahar gazetelerinin de doğrudan doğruya komünist propagandası yapan yayın organları olarak var oldukları tespit edilmişti. Bu notları gönderen görevli şahıslar Ortadoğu'da birçok bölgeyi ve ülkeyi gezerek malumat almış ve bunları belirli aralık ve yollarla Sökmensüer'e iletmışlerdi.¹⁵³⁹

¹⁵³⁷ A.g.e., s. 425-427. ; Mumcu, a.g.e., s. 101.

¹⁵³⁸ TTK Arşivi BK 17-3/56, s. 11.

¹⁵³⁹ TTK Arşivi BK 17-3/56, s. 11-12.

Sökmensüer, bakanlığı döneminde yaptığı işler ve komünizmle ilgili mücadelesinden dolayı yurtiçinden eleştiriler alırken, ilginç bir şekilde Rusya kaynaklı eleştirilere de maruz kalmıştı. Şinasi İlhan Tarsus tarafından bildirilen bir habere göre 20 Ağustos 1946 günü akşamı Moskova radyosunda, yeni meclis ve kabine hakkında yapılan haberde, özellikle İçişleri Bakanı Sökmensüer aleyhine uzun bir konuşma yapılmıştı.¹⁵⁴⁰ Konuşmada spiker Erdem şu suçlamalarda bulunmuştu: “*Yeni icra vekilleri heyeti içinde içişleri makamını işgal eden Şükrü Sökmensüer’in kim olduğunu ve nereden yetiştiğini biz ve Türk milleti pekala biliriz. Onun bilhassa birinci Umumî Müfettişlik mıntukasında vaktiyle Kürtlere yaptığı muamele ve mezalim henüz hatırlardan çıkmamış ve unutulmamıştır.*”¹⁵⁴¹ Bu, Sökmensüer’in, hem dış güçlerin ülke üzerindeki emellerine darbe vuran hem de komünizm yönündeki mücadelesinin etkisini ve etkinliğini gösteren bir örnek olması bakımından önemliydi.

Sökmensüer, yaşamının önemli bir kısmında komünizmle olan mücadelesine rağmen, zaman zaman komünizm yanlısı veya yardımcısı olarak da suçlanmıştı. Selahattin Canka’nın sahibi olduğu Demokrat adlı gazetede 31 Ağustos 1950 tarihli ve “Adana gençliğinin dün yaptığı miting” başlıklı yazıda bu yönde bazı konulara değinilmişti. Avukat Aziz Ocakcıoğlu’nun beyanlarını ihtiva eden bu yazıda Sökmensüer komünistleri korumakla suçlanmıştı. Sökmensüer bu suçlamaları kabul etmeyerek bir yazı kaleme almış ve yayınlanmak üzere gazeteye göndermişti.¹⁵⁴² Sökmensüer, Aziz Ocakcıoğlu’na hitaben yazdığı yazıda, Adana’da komünizmi telin eden mitingde kendisine ilişkin olarak söylenenlerin tam bir uydurma olduğunu dile getirmişti. Sözkonusu beyanda bahsedilen ve Sökmensüer’in ailesinden olduğunu söylediği komünist kişinin veya buna meyyal birisinin hakikatte var olmadığını belirtmişti. Sökmensüer yazısında şu ifadelere yer vermişti:

*“Bütün vazife hayatı, Türk Milleti’ni sadece esir ve köle bir millet haline getirmek değil, yok etmek isteyen komünistlerle mücadele ile geçen ve ömrünün en büyük gururunu da bu mücadelede bulan Sökmensüer’e aslında olmayan ve asla tanımadığım adsız bir akrabadan mevhum bir şekilde bahsetmek yolu ile imaen de olsa böyle bir kusur bulaştırmak insaflı ve hakikatsever insanlara yakışmaz.”*¹⁵⁴³

¹⁵⁴⁰ TTK Arşivi BK 6-3/11-A, s. 40. ; TTK Arşivi BK 6-3/13, S. 217.

¹⁵⁴¹ TTK Arşivi BK 6-3/11-A, s. 40.

¹⁵⁴² TK Arşivi BK 6-3/13, s. 90.

¹⁵⁴³ TK Arşivi BK 6-3/13, s. 91. (EK 20).

Sökmensüer, Aziz Ocakcıoğlu'na birçok soru sorarak suçlamalarına neden olan gizli ilişkileri ve bundan doğan sonuçları açıklamasını istemişti. Bu sorulara cevap vermesini, aksi takdirde komünizm düşmanı gibi gözüken ve kendisini suçlayan anlayışının mahkum olacağını dile getirmişti. Böylece, sonunda mahcup olacak olanın da yine Ocakcıoğlu'nun kendisinin olacağını ifade etmişti.¹⁵⁴⁴

e) Şükrü Sökmensüer ve Cihat Baban'ın Basın Üzerinden Mücadelesi

Şükrü Sökmensüer ile Cihat Baban arasındaki mücadele özü itibariyle demokrasi tartışmasına dayanır. Şükrü Sökmensüer-Cihat Baban konusu 1934 Trakya Olaylarının bitmesinden yaklaşık 14 yıl sonra gelişen, karşılıklı suçlamaları konu alan ve temelde demokrasi ana konusu üzerinden ilerleyen sert bir tartışmadır. Çok partili hayata geçişin en önemli tartışmalarındandır. Sökmensüer basın üzerinden yapılan bu mücadelenin üç yıla yakın sürdüğünü belirtmiştir.¹⁵⁴⁵ 20 Eylül 1934-17 Temmuz 1939 tarihleri arasında Emniyet Genel Müdürlüğü ve 7 Ağustos 1946-5 Eylül 1947 tarihleri arasında da İçişleri Bakanlığı yapmış olan Sökmensüer, 1934 yılında Trakya Umumî Müfettişliği Başmüsavirliği görevini de ifa etmiş ve sözkonusu Trakya Olayları onun döneminde meydana gelmiştir. Cihat Baban'la basın kavgası ise Sökmensüer'in Gümüşhane milletvekili olarak Meclis'te bulunduğu fakat bakanlık döneminin sona ermiş olduğu süreçte gelişmiştir. Bu dönemde Baban, Tasvir gazetesi sahibi ve başyazarı, aynı zamanda da DP İstanbul milletvekiliydi.¹⁵⁴⁶ Demokrasi ana konulu bu sert tartışmada fitili Trakya Olayları'na bağlı olarak gelişen karşılıklı suçlamalar ateşleşmişti. Bu suçlamalarla başlayan tartışma hemen hemen her konuya ilişkin olarak genişlemiş ve detaylanmıştı.

Söz düellosunun çıkış noktası olan Trakya Olayları bahsinde, Baban'a göre olayların müsebbibi Sökmensüer'di. Baban şöyle demişti:

“1934 senesinde Şükrü Kaya İçişleri Bakanı iken, Trakya'da birdenbire Yahudilere bir baskın verilmişti... Hatırlarsınız Çanakkale'den, Edirne'den, Kırklareli'den Yahudiler ellerindeki malları yok pahasına satarak veya sokaklara dökerek bu taraflara hicret etmişlerdi. İşte o tarihten sonradır ki, Edirne'de emniyetli bir istikrar havası tesis edilemedi. Musevi vatandaşlarımız o taraflara

¹⁵⁴⁴ TK Arşivi BK 6-3/13, s. 91

¹⁵⁴⁵ *Tasvir*, 20 Kasım 1948 “Sökmensüer'in Mektubu” (TTK Arşivi BK 4-3/1, s. 78).

¹⁵⁴⁶ Bali, *1934 Trakya Olayları*, s. 145, 339.

*sermayelerini götürmez oldular. O memleketleri tahliye ettiler. Hükümet bu taşkın hareketi güçbela durdurdu. Kim di biliyor musunuz? Bu Yahudi mezalimini yaptıran kimdi? Almanya'daki Nasyonal Sosyalizmi bu memlekette tek başına tatbik ettiren, ettirmeğe teşebbüs eden adam. Trakya Umum Müfettişliği Başmüşaviri: Şükrü Sökmensüer!"*¹⁵⁴⁷

Sökmensüer de olayların kışkırtıcısı olarak “Hitler ve Nasyonal Sosyalizm” adlı eseri ve onun müellifi Cihad Baban’ı işaret etmişti. 11 Aralık 1948’de Tasvir gazetesinde Sökmensüer’in yazısına kaşılık Baban yeni bir yazı kaleme almıştı. Suçlamalarına devam eden Baban’ın yazısına Sökmensüer yeni iddialarla cevap vermişti. Bu iddiaların içinde Trakya Olayları’nın çıkış nedeni de yer almıştı. Sökmensüer iddialarını şu cümlelerle dile getirmişti:

*“Evet Cihat Baban. Trakya Yahudi hareketinin hakiki müsebbibi ve fikir kaynağı Yahudi aleyhdarlığına hayli yer vermiş olan ve kurnazca bu aleyhtarlığı körüklemiş bulunan kısaca Hitler eseri ve onun müellifidir. Bu bir isnat değil tam ölçüde bir hakikattir. 150 sahifeye yakın bu kitapta Almanya’da ve Bulgaristan’da tespit ettiğin Yahudi aleyhtarlığının, gayri insani bir hareket olduğunu tespit ve tayin eden tek bir satırın var mıdır?”*¹⁵⁴⁸

Sökmensüer eserin 1933’de yayımlandığını ve o tarihe kadar Yahudi aleyhtarlığının umumîleştirilecek bir şekilde ortaya çıkmadığını söylemişti. Cihat Hikmet’in (Cihad Baban), eserinde Almanya ve Bulgaristan’daki Yahudi aleyhtarlığına değinilmiş olmasının İstanbul ve yakın çevresinde bu tür bir hareketin oluşmasına neden olduğunu belirtmişti.¹⁵⁴⁹

Sökmensüer ile Cihat Baban arasında basın üzerinden yapılan tartışmada temel konu Trakya Olayları olmuştu. Fakat zamanla bu konu üzerinden gelişen ve birbirlerine suçlamalar yönelttikleri birçok mesele ortaya çıkmıştı. Cihat Baban, Tasvir gazetesinin 18 Kasım 1948 tarihli sayısında “Sökmensüer’le Heasplaşma” başlıklı, basın özgürlüğü ve demokrasi konulu bir yazı kaleme almıştı. Sökmensüer de bu yazıya karşı bir cevap yayınlamıştı.¹⁵⁵⁰ Sökmensüer, bir gazetenin kapanması ile vatanın mukadderatını aynı düşünen Baban’a verdiği cevapta gazete kapanması ile vatanın mukadderatının birlikte düşünülmesinin mümkün olamayacağını belirtmişti. Sökmensüer yazısında; “*eğer bir memlekette diktatörlük tesisi vatanın*

¹⁵⁴⁷ *A.g.e.*, s. 145, 340. ; ; *Tasvir*, 17 Kasım 1948 “Sökmensüerle Hesaplaşma” ; TTK Arşivi BK 16-3/53, s. 30-32.

¹⁵⁴⁸ TTK Arşivi BK 12-3/37-B, s. 33-40. ; *Tasvir*, 21 Ocak 1949 “Gümüşhane Milletvekili’nin Yeni Bir Cevabı” (TTK Arşivi BK 4-3/1, s. 7-9).

¹⁵⁴⁹ Bali, *1934 Trakya Olayları*, s. 146

¹⁵⁵⁰ *Tasvir*, 17 Aralık 1948 “Şükrü Sökmensüer’in Cevabı” (TTK Arşivi BK 4-3/1, s. 29).

mukadderatı ile ilgili bir iş değilse, hangi iş ilgili olabilir? Nazist ve faşist diktatörlüklerinin akıbetlerini bu suretle setretmek mi istiyorsun sayın Cihat Baban?” diye sormuştu. Sökmensüer dün Nazizm fikirleriyle bu gün de demokrasi hareketleriyle uzlaşan birisiyle anlaşmanın imkânına değinerek, iletişimin karşılıklılık esasına dayandığını söylemişti. Sökmensüer, şahıslarla değil zihniyetlerle mücadele etmek gerektiğini ve Baban’ın fikirlerle değil Sökmensüer’in şahsıyla düşmanlık ettiğini belirtmişti.¹⁵⁵¹ Sökmensüer şöyle devam etmişti: *“İnsanlar kisveleriyle, renk ve şekilleriyle kıymet almazlar. İnsanlar fikriyat, ruhiyat ve ahlâkiyat temayülleriyle hakiki ölçüde değeri lenirler.”* Sökmensüer, Baban’ın temayüllerini bildiğini, onun anlayışının Fouchet¹⁵⁵² tarzı olduğunu dile getirmişti. Kendisinin övdüğü ve gönülden bağlı bulunduğu kişilerin ise Atatürk ve İnönü ile memlekete hayırlı hizmetler yapanların olduğunu belirtmişti. Baban’ın ise gençliğinden başlayarak methini yaptığının, büyük bir milleti bedbahtlığa sevkeden Hitler ve onun kurduğu nazist rejimi olduğunu söylemişti.¹⁵⁵³ Baban’ın kendisine Fouchet karakteri benzetmesiyle saldırdığını fakat bunu kamuoyunun takdir edeceğini, zaten *“bu vesile ile size Fouchet’i öğretmiş olduğumdan bahtiyarım”* diyerek Fouchet hakkında bilgiyi kendisinin sahiplenerek ifade ettiğini dile getirmişti.¹⁵⁵⁴

Sökmensüer yazının devamında, Baban’ın demokrasi konusundaki eleştirilerine cevaben şu satırları yazmıştı:

“Siz daha dünyaya gözünüzü açmadığınız günlerde ben demokrasi hainlerinin tecavüzüne maruz ve yalın kılıç bu hainlere karşı müdafaya hazırlanan Meşrutiyet çocuğuyum. Biz daha bu çağda üstat Yalçın’ın,¹⁵⁵⁵ oğlumun kütüphanesinde yer alan, Asri Demokrasiler’ini¹⁵⁵⁶ ve Hürriyet’ini¹⁵⁵⁷ ruhlarına eme eme sindirmiş insanlarız. Tanrıya şükür ki, biz gözümüzü Vatan-Silistre eseri ile açtık. Ve onu gizli

¹⁵⁵¹ TTK Arşivi BK 12-3/37-A, s. 95. ; *Tasvir*, 17 Aralık 1948 “Şükrü Sökmensüer’in Cevabı” (TTK Arşivi BK 4-3/1, s. 29)

¹⁵⁵² Joseph Fouchet: Siyasî tutarsızlık ve çıkar siyaseti ile bilinen, siyasette döneklığı temsil eden Fransız siyaset adamı.

¹⁵⁵³ TTK Arşivi BK 12-3/37-A, s. 96. ; *Tasvir*, 17 Aralık 1948 “Şükrü Sökmensüer’in Cevabı” (TTK Arşivi BK 4-3/1, s. 29).

¹⁵⁵⁴ TTK Arşivi BK 12-3/37-A, s. 96.

¹⁵⁵⁵ Hüseyin Cahit Yalçın.

¹⁵⁵⁶ V.J.Bryce’den çeviri.

¹⁵⁵⁷ J.S.Mill’den çeviri.

köşelerde, mum ışığı altında okuyup okuyup birbirimize aktarma ettik. Meinkampf¹⁵⁵⁸ veya Hitler ve Nasyonal Sosyalizm¹⁵⁵⁹ eserleri ile ruhumuzu beslemedik. Sen ilk göz ağrısına bak, o unutulmaz. Benim ilk göz ağrım Vatan-Silistre, Asri Demokrasiler ve Hürriyet, senin ise Meinkampf ve onun sahibini ve kurduğu rejimi metheden Hitler ve Nasyonal Sosyalizm'dir. Artık kimin kime demokrasi dersi vermek hakkı olduğunu uyanık vatandaşlar takdir edebilir.”¹⁵⁶⁰ Sökmensüer anarşiye yol açan demokrasi konusunda eleştirileri olduğunu söyledikten sonra kendisine siyaseten mefta diyen Baban'a şu karşılığı vermiştir: “Siyaseten vefat eden adam korkunç bir yazarın karşısına böyle çıkar ve Meclis'deki vazifesine devam eder mi? Bu vatana hizmet gibi makbul bir ihtiras benim kalbimde varsa onun ile iftihar ederim. Bu hesaplasmada kimin hakiki siyasî mevta olduğunu en büyük hakem yani kamuoyu verecektir. Ben bu hükmü minnet ve hürmetle karşılayacağım.”¹⁵⁶¹

Sökmensüer, Tasvir gazetesinin 8,15,16 Ağustos 1948 tarihli sayılarında Cihat Baban'ın kendisiyle ilgili suçlama, isnad ve eleştirilerine maruz kalmıştı. Kendisi de bunlara yine aynı gazetede karşılık vermeye çalışmıştı.¹⁵⁶² Baban, 8 Ağustos'ta:

“Az daha Peker'in binbaşılıktan beri tozları alınmamış çizmesinin diktatörlüğüne tabii olmuyor muyduk? Sökmensüer bunun için icap eden tedbirleri almamış mı idi” diye sorarken, 15 Ağustos'ta ise “Muhalefeti ezmek için o (Peker) Sökmensüer'in bütün şeytani zekasını kullanmıştır. Sonradan Peker ve etrafı İnönü'nün başını yemek hevesine kapılmışlardır. Bu gün dahi fırsat bulup memlekette faşist idare tesis edecek tertiplerin sahipleridirler” diye suçlamalarda bulunmuştu.

Baban, 16 Ağustos'taki yazısında ise Sökmensüer'in, onların peşine hafiyeler takmasından yakınmıştı.¹⁵⁶³ Sökmensüer diktatörlük meselesi için, ona mani tüm müesseseleri silip süpürmenin, yani Anayasa ve onunla birlikte Cumhuriyeti, tesislerini ortadan kaldırmanın ve böylece herhangi bir şahsı memleketin başına bela etmenin kabul edilir olmadığını söylemişti. Buna Cumhuriyet müesseselerinin, gençliğinin ve kendilerinin izin vermeyeceğini ve kararlı olarak zaten geçmişten beri bu tür anlayışlara karşı set kurduklarını ifade etmişti. Fakat, nazizim ve faşizm meddahlığı yapanların, hedefte ve tatbikatta orak çekiç ile tıpkılık ve tam eşitlik

¹⁵⁵⁸ Kavgam; Almanca özgün adı Mein Kampf.

¹⁵⁵⁹ Cihat Hikmet (Baban)'in eseri.

¹⁵⁶⁰ TTK Arşivi BK 12-3/37-A, s. 96. ; *Tasvir*, 17 Aralık 1948 “Şükrü Sökmensüer'in Cevabı” (TTK Arşivi BK 4-3/1, s. 29).

¹⁵⁶¹ TTK Arşivi BK 12-3/37-A, s. 97-98. ; *Tasvir*, 17 Aralık 1948 “Şükrü Sökmensüer'in Cevabı” (TTK Arşivi BK 4-3/1, s. 29).

¹⁵⁶² TTK Arşivi BK 12-3/37-B, s. 73-84. ; *Tasvir*, 11 Kasım 1948 “Şükrü Sökmensüer'in Cevabı” (TTK Arşivi BK 4-3/1, s. 140).

¹⁵⁶³ TTK Arşivi BK 12-3/37-B, s. 73.

arzeden ifadelerle yakın ve destek olanların, gömlek değişiklikleriyle bu tür diktatörlüklerin ülkedeki sözcü ve övücüleri olduklarını belirtmişti. Sökmensüer, Peker'in diktatörlükle yakıştırılmasını reddetmiş ve onun demokrat ruhlu birisi olduğunu, istişareye önem verdiğini, halkın kendi içinde saflara bölünmesini vatan birliği açısından sakıncalı bulduğunu söylemişti. Onun asıl amacının İnönü'nün belirlediği¹⁵⁶⁴ “uzun emeklerle vardığımız bu günkü iç politika hayatımızı ayaklanma ve sarsıntılara mahal vermeden yerleştirmek hedefimizdir” anlayışına uymaktan ibaret olduğunu ifade etmişti. Kendisinin de, İnönü'nün bu öğütleri çerçevesinde, Türk demokrasisinin bu gelişme evresini hedefine ulaştırmak için tüm olumsuzlukları göğüslediğini dile getirmişti.¹⁵⁶⁵ Sökmensüer buna ilişkin şunları söylemiştir:

*“Tarih, Saraçoğlu ve Peker Hükümetlerini 19 Mayıs 1945’de başlama töreni yapılan Türk Demokrasi Hareketi’nin yeni gelişme hamlesini, Terakkiper ve Serbest Cumhuriyet Partileri devrinde olduğu gibi bir vartaya düşürmeden ve iflasa götürmeden 12 Temmuz’a kavuşturan hükümetler olarak vasıflandıracaktır”*¹⁵⁶⁶ Yine *“İnönü’nün ortadan kaldırılarak hürriyet rejiminin sona erdirilmesi demek hürriyet rejiminin varlığını kabul etmek demektir”*

Sökmensüer yazısında, İnönü'nün hizmetleri, demokrasiye geçişteki sabrı, itidalli oluşu ve hürriyetseverliğinin demokrasi sürecinin temel sağlayıcısı olduğunu belirtmiştir.¹⁵⁶⁷

Cihat Baban, 22 Ekim 1948 tarihli Tasvir gazetesinde yer alan başyazısında şu suçlamalarda bulunmuştu: *“...İmzaladığı belgeleri inkar etmekle maruf, Şükrü Sökmensüer Dâhiliye Vekili idi. Biliyorum ki, kendisi, başbakan, başbakan yardımcısı ve arkadaşları İnönü’ye, istibdat lehine her gün ihtilal masalları uyduruyorlar ve malum hafiyeler raporları ile suikast tezviratı yapıyorlardı.”*¹⁵⁶⁸

Sökmensüer bunun vesikasız bir iftira olduğunu, bu tür bir bilgi edinmenin, devlet başkanının yanına hafiyelerin sokulması demek olacağını, bunun ise devlet meselelerini konuşulamaz hale getireceğini söylemişti. Sökmensüer, böylece bu istihbaratın kaynağı olan Cihat Baban’ın gerçekten bu işin bir parçası olma

¹⁵⁶⁴ 21 Temmuz 1946 seçimlerine ilişkin olarak yapılan bir değerlendirmedir.

¹⁵⁶⁵ TTK Arşivi BK 12-3/37-B, s. 74-76. ; *Tasvir*, 11 Kasım 1948 “Şükrü Sökmensüer’in Cevabı” (TTK Arşivi BK 4-3/1, s. 143).

¹⁵⁶⁶ TTK Arşivi BK 12-3/37-B, s. 76. ; *Tasvir*, 11 Kasım 1948 “Şükrü Sökmensüer’in Cevabı” (TTK Arşivi BK 4-3/1, s. 143-144).

¹⁵⁶⁷ TTK Arşivi BK 12-3/37-B, s. 78-79.

¹⁵⁶⁸ TTK Arşivi BK 12-3/37-B, s. 80-81. ; TTK Arşivi BK 16-3/53, s. 30.

durumunun doğacağına, fakat asıl olarak bunların onun kafasında oluşmuş hayali düşünceler olduğuna da dikkat çekmişti.¹⁵⁶⁹

Baban, 17 Kasım 1948'de "Sökmensüer'le hesaplaşma" başlıklı yazısında¹⁵⁷⁰ Sökmensüer'in komünistlerce kullanıldığına dair iddialarda bulunmuştu. Sökmensüer ise Hitlerizmi memlekete yaymakla itham ettiği Baban'ın, bu nedenle, kendisini komünistlerin kullanıyor olduğuna dair ithamını anlamlı bulmuştu. Sökmensüer'in hafiyecilik yoluna tenezzül ettiğine dair Baban'ın suçlamasına cevaben Sökmensüer konunun gayet açık olduğunu, hakkında eser yazdığı Hitlerizm konusunda gizli çalışmaya gerek bulunmadığını belirterek bunun Baban'ın şahsına ait bir yöntem olduğunu ifade etmişti. Sökmensüer, Baban'a şu cümlelerle cevap vermişti:¹⁵⁷¹

*"Bir devlet polis kuvvetiyle değil, o devletin hakiki sahibi milletin kemaliyle ayakta durur ve yaşar. Olgun bir millet senin o dediğin gizli kuvvetleri bünyesinden zehirli mikropları atar gibi defeder. Ancak, milletlerin varlığına, hayatiyetine ve topraklarına kasdetmek yolunda olan 'gizli kuvvetleri' zamanında keşfetmek ve onun fenalıklarına tedbirler tekaddüm etmek için her medeni millet bir haber alma şebekesine sahiptir. Ki bu şebeke yalnız ve ancak mensubi olduğu ulusun emniyeti ve hayati menfaatları uğurunda gayret sarfeder."*¹⁵⁷²

Sökmensüer bu yazıya cevabının devamında Trakya Olayları'na da değinmişti. Sökmensüer, Baban'ın kitabında yer alan "Yahudilik meselesi Almanya'da bir ırk meselesi mahiyetini iktisap etmiş olmakla beraber asıl malî, iktisadî, millî istihlas (kurtulma) davasıdır" sözlerini eleştirerek, onun bu cümlelerinin aslında "Trakya bölgesinde mevcut Musevilere karşı temel bir hareket olarak anlaşılmasının zor olmayacağını" belirtir. Sökmensüer bu yazısında Baban'ın kitabının çok açık bir şekilde nazizm sempatisi ile dolu olduğunu ifade etmiştir.¹⁵⁷³

Sökmensüer benzer basın yazışmalarını 12, 14, 15, 19, 20, 24, 26 Kasım 1948 tarihli Tasvir gazetesinde Baban'ın yazılarından sonra da yapmıştı.¹⁵⁷⁴ Bu yazılara,

¹⁵⁶⁹ TTK Arşivi BK 12-3/37-B, s. 81-82.

¹⁵⁷⁰ Cihat Baban bu yazıyı Sökmensüer'in 8 Nisan ve 11 Kasım'da yazdığı yazılarda kendisini faşizm ve hitlerizmi memlekete sokmakla ithamına karşı yazdığını belirtir. *Tasvir*, 17 Kasım 1948 "Sökmensüerle Hesaplaşma" (TTK Arşivi BK 4-3/1, s. 98).

¹⁵⁷¹ TTK Arşivi BK 16-3/53, s. 29. ; *Tasvir*, 11 Aralık 1948 "Sökmensüer'in Mektubu ve Cihat Baban'ın Cevabı" (TTK Arşivi BK 4-3/1, s. 35).

¹⁵⁷² TTK Arşivi BK 16-3/53, s. 29.

¹⁵⁷³ TTK Arşivi BK 16-3/53, s. 30-32.

¹⁵⁷⁴ Sökmensüer 24 Kasım 1948'de ve 16 Aralık 1948'de bu yazılara karşı ayrıca cevaplar yayınlamıştı (*Tasvir*, 24 Kasım 1948 "Sökmensüer'in Mektubu ve Cihat Baban'ın Cevabı" (TTK Arşivi BK 4-3/1, s. 74 ; *Tasvir*, 16 Aralık 1948 "Şükrü Sökmensüer'in Cevabı" (TTK Arşivi BK 4-3/1, s. 31).

konusulan konulara farklı yaklaşımlar getirerek, yeni soru ve cevaplar ekleyerek mukabelede bulunmuştu. Baban da bunlara cevap vererek basın tartışmasının uzun bir sürece yayılmasına vesile olmuştu. Tartışma o dönemde kamuoyunu oldukça meşgul etmişti.¹⁵⁷⁵

Sökmensüer, Tasvir gazetesinin 15 Kasım tarihli sayısında Cihat Baban'ın kaleme aldığı yazıya 26 Kasım'da karşılık vermişti.¹⁵⁷⁶ 16 Kasım'da ise Baban, Sökmensüer'i İnönüye karşı olmakla, Atatürk'e yaranmak için Bayar'a yanaşmakla, ardından da İnönü devlet reisi olunca Bayar'ı komünistlikle suçlamakla itham etmişti.¹⁵⁷⁷ Sökmensüer, 27 Kasım 1948'de Tasvir'de yayınlanan mektubuna Cihat Baban'ın notlar halinde verdiği cevaplara karşılık vermişti. Sökmensüer kendi cevaplarını açıklamış, Baban'ın Hitler adlı eserinde nazizim propagandası yaptığını söylemişti:

*“Mesele Versay muahedesi ile harbe atılan Almanya ve Fransa arasında görülen zahiri ve aldatici kuvvet farkının münakaşası değildir. Hitler ve nasyonal sosyalizm eserinizle nazizim denilen ve koca bir milleti bedbaht bir duruma düşüren, nice hanumanlar yıkan, beşeriyeti de bu günkü feci duruma düşüren bir diktatörlük rejiminin propagandasını yapmış olmanız veya olmamanız meselesidir”.*¹⁵⁷⁸

Türkiye'nin tek partili Atatürk döneminde haşmet kazandığını söyleyen Baban'a Sökmensüer şu satırlarla cevap vermiştir:

“...İfadenizle o devri Nazizm ile kıyaslamaya kalkmanız hatanın hatasıdır. Kemalizm ne temerküz kampları kurmuş, ne vatandaşlarına tereyağı yerine topu tavsiye etmiş ve ne de beşeriyeti bir harp afetine sürüklemiştir. Kemalizm bir milleti, bütün kötü geleneklerden kurtaran ve insanca yaşama zevkine ulaştıran, kadın ve erkek bütün vatandaşlar için en mukaddes hakları tanıyan bir rejimin sembolüdür. O, demokrasinin ta kendisidir. Bu günkü demokratik gelişmelerimizin de temeli odur.

¹⁵⁷⁵ TTK Arşivi BK 12-3/37-A, s. 102-103. ; TTK Arşivi BK 12-3/37-B, s. 5-6. ; TTK Arşivi BK 12-3/37-B, s. 44-46, 55-56, 71-72. Sökmensüer'in 24 Kasım için cevabı *Tasvir*, 9 Ocak 1949 “24 Kasım'da Çıkan Cevabımıza Gümüşhane Milletvekili'nin Cevabı” (TTK Arşivi BK 4-3/1, s. 13). Gazetede 9 Ocak'da yayınlanan cevabın bazı kısımları, savcılığa başvurulmuş olması nedeniyle, çıkarılmış olarak neşredilmiştir. Yine Sökmensüer'in 8 Ocak'da çıkan yazısı, Baban'ın 20 Kasım 1948'de çıkan yazısına karşılık olarak aynı şekilde hakaret ve küfür gerekçelerine dayalı olarak, yargının kararıyla, kesintili olarak yayınlanmıştır. *Tasvir*'de 8 Ocak 1949'da “20 Kasım'da Çıkan Cevabımıza Gümüşhane Milletvekilinin Cevabı” olarak yayınlanmış ve yüzeysel tartışma olarak sonlanmış. (TTK Arşivi BK 4-3/1, s. 15).

¹⁵⁷⁶ *Tasvir*, 26 Kasım 1948 “Sökmensüer'in Mektubu ve Cihat Baban'ın Cevabı” (TTK Arşivi BK 4-3/1, s. 66).

¹⁵⁷⁷ *Tasvir*, 16 Kasım 1948 “Sökmensüer'le Hesaplaşma” (TTK Arşivi BK 4-3/1, s. 108).

¹⁵⁷⁸ TTK Arşivi BK 12-3/37-B, s. 55. ; *Tasvir*, 22 Ocak 1949 “Gümüşhane Milletvekili'nin İki Cevabı” (TTK Arşivi BK 4-3/1, s. 5).

*Bunu sen inkar etsen de tarih inkar etmez. Kemalizm sabun köpüğü gibi kabarıp sönen bir haşmetin de kaynağı değildir.”*¹⁵⁷⁹

Sökmensüer’e göre Kemalizm denilen bu rejimin temeli halka hizmete, fazilete, hürriyet aşkına, insanlık sevgi, haysiyet ve şerefi duygularına dayanır.¹⁵⁸⁰ Sökmensüer kendisini Kemalizme aşık ve sadık iyi bir politikacı olarak tarif eder.¹⁵⁸¹ Yine Sökmensüer, Atatürk’ün ve büyük vatan evlatlarının şahıslarını değil yürüdükleri yolu sadakatle takip eden bir inkılâp çocuğu olduğunu belirtir.¹⁵⁸²

Şükrü Sökmensüer’in 11 Aralık 1948’de *Tasvir*’de yayınlanan yazısına Baban cevap vermiş, bu cevaba karşı Sökmensüer karşı düşüncelerini açıklamıştı.¹⁵⁸³ Uzun bir savunma niteliği taşıyan bu açıklama yazısında Sökmensüer, Ali Saib’e ilişkin ithamına karşılık onu mahkemeye sevkedenin kim olduğunu Baban’dan açıklamasını istemişti.

Şükrü Sökmensüer ve Cihat Baban arasında karşılıklı ilk basın tartışması 1948’de olmuştu. Cihat Baban bundan yaklaşık on sene sonra, 14 Mart 1958 yılında *Yenigün* gazetesinde yeniden bir yazı kaleme almıştı. Bu yazı Sökmensüer’i ilgilendiren bir içeriğe sahipti.¹⁵⁸⁴ Baban söz konusu yazıda, 17 Şubat’ta *Yenigün* gazetesinde yazılan yazıyı kendisinin yazmadığını, kendisiyle hesabı kapanmış bir davalarının olduğunu, bu gün için bir mesuliyete sahip olmayan Sökmensüer’i değil onu fazlaca geçenleri hesaba çekmek gerektiğini, kendisiyle yeni bir mücadeleye girmek istemediğini belirtmiş ve Sökmensüer’e vehimlerden kurtulması gerektiğini söylemişti.¹⁵⁸⁵ Bu yazıya Sökmensüer’in cevabı 15 Mart tarihinde yayınlanacaktı.

¹⁵⁷⁹ TTK Arşivi BK 12-3/37-B, s. 55. ; *Tasvir*, 22 Ocak 1949 “Gümüşhane Milletvekili’nin İki Cevabı” (TTK Arşivi BK 4-3/1, s. 5).

¹⁵⁸⁰ TTK Arşivi BK 12-3/37-B, s. 75.

¹⁵⁸¹ TTK Arşivi BK 12-3/37-B, s. 56. ; *Tasvir*, 22 Ocak 1949 “Gümüşhane Milletvekili’nin İki Cevabı” (TTK Arşivi BK 4-3/1, s. 5).

¹⁵⁸² TTK Arşivi BK 12-3/37-B, s. 71. ; *Tasvir*, 9 Ocak 1949 “24 Kasım’da Çıkan Cevabımıza Gümüşhane Milletvekilinin Cevabı” (TTK Arşivi BK 4-3/1, s. 13).

¹⁵⁸³ TTK Arşivi BK 12-3/37-B, s. 33-40. ; *Tasvir*, 21 Ocak 1949 “Gümüşhane Milletvekili’nin Yeni Bir Cevabı” (TTK Arşivi BK 4-3/1, s. 7).

¹⁵⁸⁴ “İstişari Toplantı Açılırken” adlı yazıdır. *Yenigün*, 14 Mart 1958 ; TTK Arşivi BK 12-3/37-A, s. 6. ; TTK Arşivi BK 12-3/37-A, s. 3.

¹⁵⁸⁵ *Yenigün*, 14 Mart 1958. ; Sökmensüer kendisine ilişkin değerlendirmeler bulunan bu yazıya ilişkin olarak mahkemeye başvurmuş ve tekzip yazılarının hem 16 Şubat’daki “11 Yıl Öncesi” ve hem de 17 Şubat’taki “Hafıza-i Beşer” adlı yazılara yönelik olarak *Yenigün* gazetesinde yer almasını istemiştir. Tekzip yazılarında Sökmensüer kendisi hakkında, bir gazetede yazılar yazdığı ve bu yazıların da sol cereyanları tutan bir mahiyet arzettiğini belirten yazıya karşılık “...muarızlarım dahi böyle bir iftira yapmamışlardı. Çünkü benim sol cereyanları tuttuğum isnadına bu memlekette

Fakat, Hürriyet Partisi'nin istişari kongresinin o günde olmasından dolayı Yenigün gazetesi muhabirinin ricasıyla cevap 17 Mart 1958'de yayınlanmıştı.¹⁵⁸⁶ Sökmensüer burada, Cihat Baban'ın kendisine yönelttiği vehimli eleştirilere cevaben, böyle bir durumda yetmişli yaşlarında sinirlerinin paramparça olması gerektiğini söylemişti. Oysa gençlik yıllarında üç büyük savaşı gören, demokrasinin ilk günlerinde topun ağzına gelen, sırtına yüklediği ağırlığı olduğu gibi kabul eden ve hayatta oluşunu Allah'ın lütfu ve ihsanı olarak gören bir kişi olarak, inandığı yolda yürümenin herhangi bir vehim doğurmadığını belirtmişti. Sökmensüer ayrıca kendisinin komünistlik aleyhinde bulunmasının birçok delilleri olduğunu ve bunun birçok konuşma ve belgelerle sabit bulunduğunu ifade etmişti. Kendisine komünistlik suçlaması yapanların delili olmadığını ve bu suçlamaların kuru bir isnattan öteye gitmediğini söylemişti. Bu kişileri sözkonusu iddialarına ilişkin olarak vesika göstermeye davet etmişti.¹⁵⁸⁷ Sökmensüer yazının devamında şu cümlelere yer vermişti:

*“Müslümanlıkta dargınlık bir mendil kuruyuncaya kadar devam eder... Ne kadar sert olursa olsun aynı vatanın evlatları olarak aramızda geçmiş tartışmaların dimağında hiçbir kötü iz bırakmadığına ve o günlerdeki tartışmalarımızı o devrin tabii bir icap ve demokrasimizin doğum sancılarının bir neticesi olarak mütalaa ettiğime ve nisyana gömdüğüme inanmanızı dilerim.”*¹⁵⁸⁸

Sökmensüer ayrıca 1947'de muhalefet partisine dair solculuk isnadında bulunmadığını da söylemiştir.¹⁵⁸⁹

Sökmensüer 9 Mart 1958 tarihli Yenigün gazetesinde çıkan “Sökmensüer hadiseleri tahrif ediyor” başlıklı Yusuf Ayhan imzalı yazıya cevap vermek için gerekli mercilere başvurarak yazısının söz konusu gazetede yayınlanmasını talep

kargalar bile güler “ diyerek buna ilişkin bir belge göstererek bu suçu isnad edenin müfteri durumundan kurtulması gerektiği fakat bunun mümkün olamayacağını söylemiştir. Sökmensüer 1947'deki komünistlik konusunda yaptığı Meclis konuşmasında, o dönemin iktidar partisi CHP nin oy birliği ile aldığı karara katılan hükümet kararına uyarak komünist faaliyetlerin ülkedeki boyutu ve amaçlarını açıklayan konuşmasını vesikalara dayandırdığını, oysa o zaman iktidara muhalif bir gazetecinin bir vesika yayınlayarak aslında halk nezdinde oluşan bilinçlenmeye karşı, bunu izale etmek için harekete geçtiğini söyler. Bu amaçla, tek vesikayla Sökmensüer'i isnatlarla karalamaya çalışan gazete, 11 yıl önce aylarca karşılıklı tartışmayla kamuoyunun aydınlanmasının sağlanmasına rağmen, şimdi 11 sene sonra konuyu yeniden gündeme getirmiştir (TTK Arşivi BK 12-3/37-A, s. 20,21,23,24,25).

¹⁵⁸⁶ TTK Arşivi BK 12-3/37-A, s. 3 (EK 18).

¹⁵⁸⁷ TTK Arşivi BK 12-3/37-A, s. 24.

¹⁵⁸⁸ TTK Arşivi BK 12-3/37-A, s. 4.

¹⁵⁸⁹ TTK Arşivi BK 12-3/37-A, s. 25

etmişti.¹⁵⁹⁰ Sökmensüer cevabi yazısında 11 yıl önceki meselede kendisinin sol cereyanları tuttuğuna dair isnada vesika istemesine şaşırıldığını belirtmişti. Gazetenin ilgili kişinin Yusuf Ayhan gibi başka kişilerle cevap yazmasının konuyu dallandırmak olduğunu söylemişti. Vesika gösteremediklerini, Tasvir gazetesinde 11 yıl önce yayınlanan vesikadaki yazının kendisine ait olmadığını ve şimdi o zamanki Tasvir gazetesinin taktiklerinin yeniden kullanılmaya başlandığını belirtmişti. Yazıda kendi ad ve soyadının baş harflerinin kullanıldığını, fakat kendisiyle alakası asla olmadığını, bunun ispatı durumunda siyaseti derhal bırakacağını, hatta yazar ile büyük milletten de özür dileyeceğini söylemişti. Bu konu için, polis enstitüsünde, yazıya ilişkin tahkikat ve incelemenin de yapılabileceğini, yazının kendisinin olup olmadığını anlaşılmasının mümkün olduğunu aktarmıştı.¹⁵⁹¹

Sökmensüer yazısında Mareşal ve o dönemin muhaliflerine dönük komünistlik suçlamasına dair bir gerçeğin söz konusu olmadığını belirtmişti. DP'yi Meclis'i terk ettirmeye muvaffak olamayan solcuların bu sefer Mareşale yöneldiğini ve onun saygınlığını kullanarak Meclis'in meşru durumunu baltalamak istediklerini dile getirmişti. Devleti yıkmak için Mareşal'in hizmet sermayesini kullanmak istediklerini belirtmişti. Ayrıca DP'nin bu tuzağa düşmediğini ve bunun için de DP'yi idare edenlerin komünistlerin bu aldatici tuzağına düşmeyerek uyanık davranmalarının memnuniyet meydana getirdiğini dile getirmişti.¹⁵⁹²

Sökmensüer, Hatay konuşması sırasında Parti müfettişi olduğunu, icra yetkisi bulunmadığını ve bu nedenle kendisine isnat edilen demokrasi cereyanını yok etme gücüne haiz olmadığını ifade etmişti. Ayrıca, Cumhuriyet kurumlarının ve milletin güçlü olduğunu, bir tek Sökmensüer'in darbesiyle demokrasi girişiminin yok edilemeyeceğini, bunun gülünç olduğunu da söylemişti. Demokrat liderlerinin hapisanelere sevkini planladığına ilişkin suçlamanın anlamsız ve çirkin bir iftira olarak jurnalcilikten öteye geçemez bir durum olduğunu, bunun mahkeme ve hâkimlere saygısızlık olarak kabul edileceğini, bir kişinin kararıyla bu tür işlerin olacağını düşünmenin çok anlamsız bir düşünce olduğunu ifade etmişti.¹⁵⁹³

¹⁵⁹⁰ TTK Arşivi BK 12-3/37-A, s. 52.

¹⁵⁹¹ TTK Arşivi BK 12-3/37-A, s. 53.

¹⁵⁹² TTK Arşivi BK 12-3/37-A, s. 54.

¹⁵⁹³ TTK Arşivi BK 12-3/37-A, s. 54.

Sökmensüer, 11 yıl önce Tasvir gazetesinde, Baban ile olan mücadelesinde, aslında parti grubunun ve iktidarın kararını dillendirdiğini ifade etmişti. Buna rağmen kendisinin tek başına mücadele etmek zorunda kaldığını belirtmişti. Savunmayı tek başına yapma bahtiyarlığına kavuştuğunu bundan da gururlu olduğunu, bu konuda partinin tamamen sakit kaldığını belirtmişti. Sökmensüer yazısına şu cümlelerle devam etmişti:

“Demokrasiye karşı bir tertip peşinde olduğumu eskârî umumîyeye duyurmak için Tasvir harekete geçmişimmiş... Müfteriler, kasıtlı tertipler peşinde koşanlar, başkalarına alet olanlar, kendi maksatlarını örtmek için daima bu neviden isnatlara başvururlar. Sağcı, solcu, totaliter idarelere ait tarihlerde buna ait misaller çoktur. Hatta bu gün bile sol ve sağ hâkimiyetlerde, bu çeşit uydurmalarla mahkûmiyetler devam edegelmiyor mu? Bu gibilerin elinde en tesirli silah isnat, yine isnat ve daima isnattan ibarettir ve onlar isnadın iz bırakacağına da inanırlar.”¹⁵⁹⁴ “Siyasî mevtalar şahsi menfaatler koparma yolunda her boyaya girebilen ve zamanın modasına uyarak vatandaşlara iftirayı meslek edinmiş olanlarla demokrasi davasının maskeli kahramanlarıdır. Ulu Tanrıya bin kere hamdolsun ki böyle bir duruma düşmedim”¹⁵⁹⁵

“Milliyetçilik ve medeni cesaret iftira ve isnat değildir. Böylesine medeni cesaretin gerçek adı medeni duygulardan mahrumiyettir. Cihat Baban gibi sert ve çok şiddetli tenkitleri ile tanınmış bir yazarın karşısına çıkıp huzuru millette aylarca karşılaşmadan çekinmemenin adı acaba nedir?”¹⁵⁹⁶

“Beni üzen ise ‘o sadece demokratları böyle ittihamla hapishaneye doldurmak ve efendisinin izinde yürüyerek tek parti diktatoryasını devam ettirmek istiyordu’ iftirasıdır. Şu ermiş yazara bak... Benim dimağıma nüfuz etmiş, orada düşüncelerimi okumuş... Allah bu yazarın taksiratını affeyesin... Benim hiçbir devirde yazarın telkin etmek istediği manada efendim olmamıştır. Efendi tutmak kölelere yakışır. Eğer yazarın zaman zaman efendileri olmuş ise ona kutlu olsun. Eğer bu çapta bir adam olaydım, yazar hiç şüphe etmesin ki ne kabinedeki sandalyemi kayıpederdim ne de bugün münhasıran emekli maaşıyla geçinir, oğlunun tahsilinde hörmetkarı bulunduğum bir zatın himayesine tevdi eder ve borç içinde çarpınan bir duruma düşerdim. İçkisi, sineması, tiyatrosu, sigarası ve en basit eğlencesi olmayan bir insanın bu iç yarasını kavramak lazımdır.”¹⁵⁹⁷

Sökmensüer, o günlerde, “İnönü’nün ölümü halinde, memleket idaresinin Sökmensüer gibi zihniyet ve emelleri korkunç kimselerin eline geçirdi” diye söylenen sözlere CHP liderleri ve hükümet yetkililerinin cevap vermesi gerektiğini ifade etmişti. Atatürk’ün ölümü sürecinde benzer dedikodu ve iftiraların oluştuğu ve hatta İnönü’ye suikast haberlerinin ortaya atıldığını belirterek, bu dedikoducuların sonradan yüzlerinin kızardığını da söylemişti. Sökmensüer, yazarın, hem

¹⁵⁹⁴ TTK Arşivi BK 12-3/37-A, s. 54.

¹⁵⁹⁵ TTK Arşivi BK 12-3/37-A, s. 55.

¹⁵⁹⁶ TTK Arşivi BK 12-3/37-A, s. 55.

¹⁵⁹⁷ TTK Arşivi BK 12-3/37-A, s. 55.

Sökmensüer'in efendisinin izinden giderek parti diktatoryasını devam ettirecek bir tehlikeden bahsetmesinin, hem de İnönü'nün sağ oldukça memleket idaresinin korkunç emelli kişilerin eline geçmemesinin teminatı olduğunu söylemesinin büyük çelişki olduğunu belirtmişti. Ona göre önemli olanın, memleketin bu müfteri ve muhterislerin eline geçmemiş olmasıydı. Sökmensüer bunun için Allah'a şükretmek gerektiğini söylemişti.¹⁵⁹⁸

Sökmensüer, sonuç olarak, halkın huzurunda 11 yıl önceki gibi hesaplaşmaya yeniden hazır olduğunu, bunun için Yenigün gazetesinden birkaç ricasının bulunduğunu belirtmişti. Bunları, 11 yıl önce Tasvir'in yaptığına aksine güreş minderinden kaçmama cesaretini göstermeleri, tartışmanın devamı müddetince kanunî cevap hakkını savcılığa başvurmadan kullanmak için sütunları kendisine açık tutmaları ve bunu vatandaşa taahhüt etmeleri ile tartışmaya esas olacak mevzuları dağıtmaksızın teker teker ele almayı kabul ettiklerini bildirmeleri olarak sıralamıştı.¹⁵⁹⁹ Bu talepler ve diğer görüşmelerden sonra konu belli bir sürece yayılarak, basın üzerinden başlayan bu uzun soluklu tartışma sona ermişti.

4. Recep Peker Hükümeti'nden Ayrılması

12 Temmuz Beyannamesi -ki kimine göre deklarasyonu- tek parti iktidarı döneminin bir dönüm noktasıydı. Bu noktaya gelirken birçok siyasî istikrarsızlık dönemi geçirilmişti. İlmililer-aşırılar çatışması, İnönü-Bayar-Peker görüşmeleri, sert siyasî söylemler ve ardından iş adamlarının aracı olmasıyla belli bir ivme kazanan yumuşama dönemleri yaşanmıştı.

Peker, beklenenin aksine, beyannameden hemen sonra hükümetten çekilmemişti. Adeta savaştan gitmeyi kabul etmemişti. Bu süreç oldukça hızlı gelişmişti. Peker bu aşamaya gelmeden hemen önce, yeniden prestij kazanmak için konuyu parti meclis grubuna getirmiş ve İnönü'nün düşmanlığını nötralize etmeye çalışmıştı.¹⁶⁰⁰ 26 Ağustos'ta grubunu toplayarak durumu açıklayan bir konuşma yaptı. Toplantının hemen ardından güvenoyuna başvurdu. Yeni politikasını açıklamış ve bunun için göreve devamını istemişti. Talebine yüksek oranda destek gelmiş,

¹⁵⁹⁸ TTK Arşivi BK 12-3/37-A, s. 56. ; TTK Arşivi BK 16-3/53, s. 30.

¹⁵⁹⁹ TTK Arşivi BK 12-3/37-A, s. 56.

¹⁶⁰⁰ Ahmad, *Demokrasi Sürecinde Türkiye 1945-1980*, s. 41.

fakat 35 ret oyu çıkmıştı. Bu 35 ret oyu onun hükümetinin bitişine giden yolun başlangıcı olmuştur. Çünkü Tek Parti iktidarı oy birliği ile karar demektir ve bu 35 karşı oy bir bakıma güvensizlik anlamına geliyordu. Bu gelişme Peker için en fazla 9 Eylül'e kadar başbakan olarak kalmaya imkânı vermişti. Peker de bu tarihte istifasını sunmuştu. Bu gelişme Tek Parti iktidarı veya zihniyetinin yenilgisi olarak algılandı. Kazanan İnönü ve onun ılımlı politika üreten grubu olarak bilinen Otuzbeşler grubuydu. Bu andan başlayarak artık CHP'nin pro-CHP bürokrasisinin pençesini kırmak, daha fazla parti demokrasisi sağlamak ve CHP'nin gerçek bir parti hüviyetine bürünmesini olanaklı kılmak için çalışmalar başlamıştı.¹⁶⁰¹

Recep Peker hükümeti 12 Temmuz beyannamesinden sonra çalkantılı bir dönem geçirmişti. Hükümette bulunan Sökmensüer bu dönemde İnönü'nün tavrına uygun hareket etti. İnönü, 12 Temmuz Beyannamesi'nden sonra, gelişmeleri takip ederek hükümetin durumu ve beyannameye uygun davranışları konusunda gözlemler yapmıştı. Peker'in durumunda bir değişme görmeyen İnönü beyannamenin ruhuna uygun olarak bir genelgenin yayınlanması gerektiğini biliyordu ve bu nedenle de İçişleri Bakanı Şükrü Sökmensüer'den bu yönde bir genelge çıkarılmasını talep etmişti. Bu beyannamenin ruhu gereğiydi.¹⁶⁰² Sökmensüer böyle bir genelge hazırlatarak suretini başbakana sunmuş fakat başbakan bunu kabul etmemişti. Bu durumda Sökmensüer istifa etmek istemişti. Peker, Sökmensüer'in istifa isteğine olumlu yanıt vermedi.¹⁶⁰³

Peker'e göre 12 Temmuz beyannamesi gereksiz bir yumuşamaydı. Bu nedenle tedbirli olmak ve muhalefete karşı sert duruşu muhafaza ederek onların yasa dışı eylemlere ve mücadelelere girmesini engellemek gerekiyordu. Bu tutumu onun taraftarları kadar karşıtlarının oluşmasına da neden olmuştu. Bu da CHP içinde hizip, ayrı kol veya ılımlılar ve şiddet taraftarları gibi bölünmeleri getirmişti. İlimliler İnönü tarafında yer almış, siyasî şiddet yanlıları ise Pekerci olarak bilinen siyasî bir gruplaşma oluşturmuştu.¹⁶⁰⁴

Cavit Oral ve üç arkadaşı 12 Temmuz Beyannamesinin ilanından sonra grup başkanlığına bir önerge vererek tartışılmasını sağlamıştı. 26 Ağustos 1947 günlü

¹⁶⁰¹ *A.g.e.*, s. 41.

¹⁶⁰² Goloğlu, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi –IV*, s. 217.

¹⁶⁰³ *A.g.e.*, s. 217.

¹⁶⁰⁴ *A.g.e.*, s. 218.

grup toplantısında önerge görüşüldü. Fakat görüşmede Peker hükümetine karşı ağır eleştiriler yapılmıştı. Eleştirenlerin başında Hamdullah Suphi Tanrıöver geliyordu. Recep Peker'e İnönü ile arasında bir anlaşmazlık olup olmadığı sorularak krizin boyutu belirlenmeye çalışılmıştı. Peker sorun olmadığını fakat ülke meseleleri konusunda tartıştıklarını, bunun da doğal bir süreç olduğunu söylemiş, ardından da Peker'in isteğiyle güven oylaması yapılmıştı. Nihat Erim'e göre yapılan bu eleştiriler ve süreç devrim niteliğinde sayılmalıydı. Oylamada 35 CHP'li vekil Peker hükümetine güvensizlik oyu vermişti.¹⁶⁰⁵ Bu oylamada red verenler İsmet İnönü'ye yakın, başta Erim olmak üzere ılımlı kimselerin çoğunlukta olduğu vekillerdi. Bu vekiller aracılığıyla CHP'de hizbin doğması sağlanmış ve bunu da İnönü'nün duruşu meydana getirmişti.

Peker daha önce “benim iş başında kalmamı istemeyen az sayıda milletvekili de olsa, gider Sayın İnönü'ye istifamı veririm“ demesine rağmen bunu yapmamıştı. 26 Ağustos 1947'deki oylamada çıkan 35 red oyu 4 Eylül 1947'de 47'ye çıkmış, bu durum bakanlar kurulunda bazı değişiklikler yapmayı zorunlu kılmıştı.¹⁶⁰⁶ Bu gelişmenin bir sonucu olarak 5 Eylül 1947'de Şükrü Sökmensüer İçişleri Bakanlığı görevini Münir Hüsrev Göle'ye devretmişti. Aynı gün Ticaret Bakanı Cemil Cahit Toydemir ve Çalışma Bakanı Sadi Irmak kabine dışında kalan isimler olmuştu.¹⁶⁰⁷

III. TEK PARTİ İKTİDARININ SONU ve SÖKMENSÜER'İN CHP İÇİNDEKİ MUHALEFET ÇALIŞMALARI

Çok partili hayat seçimleri önemli bir duruma getirmişti. Bu bakımdan seçimler ciddi hazırlıklar gerektiren bir siyasî mücadele sahası olmuştu. CHP'nin iktidarda olduğu 1948 yılında başlanan seçim hazırlıkları 1950 yılında yapılacak olan genel seçimler içindi. 1949 yılında liberal denilebilecek Günaltay kabinesi işbaşına gelince söylemler çerçevesinde göreceli bir demokratikleşme ümidi yeşermeye başlamıştı. Günaltay'ın amacı CHP'deki erimeyi sonlandırmak ve oy kaybına fırsat

¹⁶⁰⁵ *A.g.e.*, s. 218-219.

¹⁶⁰⁶ *Akşam*, 4 Eylül 1947, Perşembe, “Recep Peker Kabinesinde Altı Bakan Değişiyor,” s. 1. ; *Akşam*, 5 Eylül 1947, Cuma, “Kabinede Yapılan Değişiklik Başbakan Tarafından Bu Gün Millet Meclisine Bildirilecek,” s. 1. ; Goloğlu, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi –IV*, s. 219.

¹⁶⁰⁷ Goloğlu, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi –IV*, s. 219.

vermemekti. Günaltay bir yandan da iki partiyi ilgilendiren meselelerle ilgili ortak görüşmeler yaparak bir denge kurmak için uğraşıyordu.

Sökmensüer de 1948’de, seçim hazırlıları çerçevesinde, Gümüşhane milletvekili olarak il kongresi çalışmalarında aktif rol oynamıştı. Çalışmalar sonucu tamamlanan kongre İstanbul’da Dolmabahçe Sarayı’nda bulunan Cumhurbaşkanı İsmet İnönü tarafından tebrik edilmişti. İnönü’nün tebriği, kendisine 19 Mayıs 1948 tarihinde gönderilen “*CHP Gümüşhane İl Parti Kongresine katılan üyeler büyük başkanlarına tazimlerini ittifakla kararlaştırmışlardır. Şahsi bağlılık ve tazimlerimle arz ederim*” cümlelerinden oluşan telgrafa¹⁶⁰⁸ karşılık olarak iletilmişti. İnönü telgrafında “*Kongrenin asil duygularına çok teşekkür ederim*” cümleleriyle kongrenin başkanı Sökmensüer’e tebriklerini iletmişti.¹⁶⁰⁹

Sökmensüer bakanlıktan ayrıldıktan sonra, yine istekli ve azimli olarak, CHP çalışmalarına katkı vermeyi sürdürmüştü. Fakat söz konusu dönemde tam bir iktidar muhalefet mücadelesi de başlamıştı. İktidardaki CHP muhalefet partisi olan DP ile seçim başarısı elde ederek, gerçek bir iktidar elde etme savaşına girmişti. Hemen hemen her konu partilerin mücadele alanı olmuş ve mesele birbirlerini suçlayıcı ana konular üzerinden yürütölmeye başlanmıştı.

Bu dönemde Özalp Olayı ve Nazım Hikmet konusu basında yer alan konular olarak öne çıkmıştı. Hassasiyeti olan konular gözle görülür hale gelmişti. Özalp Olayı DP’nin CHP’yi, özellikle ‘ceberrut devlet’ imasıyla sıkıştırdığı olaydı. Nazım Hikmet konusu da üzerinde önemle durulan konulardandı.¹⁶¹⁰ 20 Haziran 1949’da toplanan ikinci DP kurultayında seçim sistemi öncelikle ele alınarak “Ana Davalar Komisyonu Raporu”¹⁶¹¹ kabul edilmişti. Buna CHP’liler ‘millî husumet andı’, DP’liler ise ‘millî and’ adını vermişti. Bu bildiri iki parti arasındaki yumuşamayı tekrar sonlandırarak siyasal tansiyonu en üst düzeye çıkarmıştı.¹⁶¹² Bu gelişme ve Türk Ceza Kanunundaki bazı maddelerin¹⁶¹³ değişikliğine dair tasarı, ortamı yeniden gerginleştirmişti. Sonunda seçimler yapılarak yeni iktidar belirlendi. Gizli oy açık

¹⁶⁰⁸ Cumhurbaşkanlığı Arşivi , EBİS No 02005270, Belge No 22, Ek No 23/19.5.1948.

¹⁶⁰⁹ Cumhurbaşkanlığı Arşivi , EBİS No 02005270, Belge No 21, Ek No 22/20.5.1948.

¹⁶¹⁰ Kabacalı, *a.g.e.*, s. 225.

¹⁶¹¹ Ana Davalar Komisyonu Raporu: bkz. Kabacalı, *a.g.e.*, s. 225.

¹⁶¹² Kabacalı, *a.g.e.*, s.225-226.

¹⁶¹³ 141, 142, 163. Maddeler.

tasnif sistemi ile yapılmasına karar verilen 1950 seçimleri (14 Mayıs 1950) sonucunda DP 396, CHP 68, Bağımsızlar 7, Millet Partisi 1 milletvekilliği kazanmıştı. 15 üyelik ise partilerin 1 kişiyi birkaç yerden aday gösterebilmeleri nedeniyle boş kalmıştı. DP Türkiye'nin yeni iktidarı olmuştu.

CHP iktidarı kaybettiğinde İnönücüler, Pekerciler, muhalifler, tarafsız olanlar veya başka gruplar içinde bulunanlar geçmişe dönük muhasebe yapmaya başlamıştı. Bu açıdan bakıldığında en çok ilgilenilen konu ve üzerinde tartışmalar yaşanacak alan seçim sistemi, adayların belirlenmesi gibi iç kural ve tercihlere dönük konular olmuştu. Şüphesiz ki, tek parti döneminde aday belirleme yöntemleri cumhuriyetin ilk yıllarından başlayarak fazla bir değişime uğramadan 1954 yılına kadar gelmişti.

1923-1946 yılları arasında otoriter modernleşmeci anlayışla ülkeyi yöneten CHP mevcut seçim anlayışını İntihabı Mebusan Kanunu'na¹⁶¹⁴ göre yapmaktaydı. Bu kanun yürürlükteydi. Seçimler de buna¹⁶¹⁵ göre yapılmaktaydı.¹⁶¹⁶ Milletvekillerinin seçiminde asıl belirleyici olan parti liderleriydi.

CHP için çok partili döneme geçiş sürecinde en önemli dönemeç 17 Kasım 1947'de toplanan CHP Yedinci Kurultayı olmuştu. Bu kurultay CHP'nin çok partili hayatta toplanan ilk kurultayı olması bakımından önemliydi. Artık çok partili hayat partiler arası münasebet ve gerginliklerin de artmaya başladığı dönemdi. Kurultay böyle bir ortamda yapılmış ve tek parti dönemindeki sükûnet ve sakinlik ile durgun hava artık geride kalmıştı. Kurultay asabiyet ve gerginliğin hâkim olduğu bir ortamda yapılmaya başlamıştı. Delegeler partinin muhalefetçe belirtilen ve her gün dillendirilen eksik ve yanlışlarının düzeltilmesini talep ediyor, partinin ve hükümetin ataletten silkinip kurtulmasını bekliyordu.¹⁶¹⁷ Yedinci kurultay 17 Kasım'dan 4 Aralık'a kadar tam olarak on dokuz gün çalışmış, partinin yeni gelişmelere uygun bir durumda yeni bir hüviyet kazanması için adeta iç hesaplaşma yaşanmıştı.¹⁶¹⁸ Bu,

¹⁶¹⁴ 1908 yılında Osmanlı Dönemi'nde çıkarılmış olan bir kanundur.

¹⁶¹⁵ Her ne kadar 1942'de 4320 sayılı Mebus Seçim Kanunu ve 1946'da da 4918 sayılı Milletvekili Seçim Kanunu çıkarılmış olsa da Cumhuriyetin kuruluş tarihine bakıldığında geçen süre oldukça uzun olup bu kanunlarda aday belirleme konusuna da yer verilmemiştir. Bu da parti liderlerini veya parti merkez organlarını milletvekilliği aday belirleme aşamasında etkin kılmıştır. Asıl mesele aday olabilmek meselesidir ve mücadele de burada verilir. Zira tek parti döneminde aday olabilmek milletvekili olmak demektir. Adayları üst yönetim belirlediği için seçmene kalan bunu onaylamaktır. Yani milletvekilliği teklifi almış olmak milletvekili olmak demektir (Özkan, "a.g.m.", s. 75).

¹⁶¹⁶ "A.g.m.", s. 75.

¹⁶¹⁷ Uran, *a.g.e.*, s. 386.

¹⁶¹⁸ *A.g.e.*, s. 386-387.

CHP'nin bundan sonraki iç hesaplaşma anlayışının en önemli aşamasıydı. Bu eleştiri ve hesaplaşma anlayışını genel olarak gruplar arası mücadele şeklinde olsa da zaman zaman bireysel eleştiri ve hesaplaşma biçiminde de tezahür etmişti. Bireysel eleştiri ve hesaplaşma anlayışını tercih eden ve bu anlayış çerçevesinde siyaset yapan kişilerden biri de Şükrü Sökmensüer'di.

CHP'de seçimler için aday belirleme süreci genel olarak adayların seçmenler tarafından veya tek başına parti liderinin kararıyla belirlenmesi biçiminde yapılmaktaydı. Uygulama genellikle bu iki uzak nokta arasındaki tercihlerle oluşturuluyordu. Diğer bir deyişle milletvekilleri aday belirleme süreci, adayların seçim çevrelerinde tüm seçmenlerin veya bir kısım seçmenin, bölgesel örgütçe ya da merkez karar organı tarafından belirlenmesi sonucunda gerçekleştirilmekteydi.¹⁶¹⁹ Bu sıkıntılı yapı eleştiri ve önerileri de beraberinde getirmişti. Sökmensüer de CHP'deki aday belirleme süreci ve seçim sistemine ilişkin çalışmalar yapmış, bu konuda eksiklik ve yanlışlıklara yönelik raporlar hazırlayarak değerlendirme ve önerilerde bulunmuştu.

Sökmensüer'in raporlarından biri, 1954 seçimleri öncesinde kabul edilen tüzük doğrultusunda, aday yoklama kurulları oluşturularak aday yoklamasının yapılması ve adayların buna göre belirlenmesine dair gelişmeye ilişkindi. Sökmensüer bu yöntemin olumlu ve olumsuz yönlerine ilişkin değerlendirme ve önerilerde bulunmuştur. Sökmensüer'e göre kağıt üzerinde oldukça demokratik gözükken bu uygulama pratikte kullanışsız ve uygulanamaz nitelikteydi. Sökmensüer, CHP genel başkanına bu raporu yazmış olmakla Ankara'daki aday yoklama sürecine ışık tutmuş, genelde ise CHP'nin parti içi demokrasisinin resmini çekmişti.¹⁶²⁰ Hiç şüphesiz kendisi de Ankara'dan aday olmak istemiş fakat aday yoklamasını geçememişti. Raporu bu süreçten sonra kaleme almıştır.

CHP Genel Başkanlığı'na, CHP Ankara Merkez İlçe Başkanı Şükrü Sökmensüer tarafından, 1954 genel seçimleri sürecinde aday belirleme ve seçim sistemi konusunda yazılan rapor o dönem için muhalefette olan ve halkın teveccühünü kazanma, seçimlerden başarıyla çıkma ve iktidarını devamlı kılma amacıyla olan CHP'ye adeta yol gösterici bir metin niteliğinde olmuştu. Sökmensüer'e göre bu rapor aynı zamanda rejimin teminata bağlanması adına

¹⁶¹⁹ Özkan, "a.g.m.", s. 75.

¹⁶²⁰ Özkan, "a.g.m.", s. 73.

önemliydi. Zira rapor, demokrat iktidarın dört yıllık yönetiminin umut verici olmamasının ve rejimin kaderinin CHP'nin iktidarına bağlı olmasının bir öngörü olarak tespitiyle, CHP için önemli bir uyarı, yöntem ve sistem içermekteydi.¹⁶²¹

Sökmensüer raporunda, hem Demokrat partinin hem de CHP'nin yoklama sistemlerinin müspet esaslara dayanmadığını, bu sistemlerin entrikalara, mahalli konbinezonlara, hatta vicdanların satın alınmasına müsait olduğunu belirtmişti. DP'nin bu durumu nispeten ıslah imkânına sahip olduğunu fakat CHP'nin fevkalade kongresinin bu hususta kabul ettiği çok kaypak ve daha ziyade mahalli teşkilâtın arzusunu hâkim kılan prensip kararına rağmen, bu imkâna sahip olmadığını tespitlerine ilave etmişti.¹⁶²² Yoklama neticelerinin bunu açıkça ortaya koyduğunu belirten Sökmensüer, ilk kurultayda bu konu üzerinde durulmasının zaruri olduğunu, bunun da partinin geleceğini kurtaracak adımlardan birisi olacağını ifade etmişti. Sökmensüer; *“bunun mucip sebeplerini açıklamak için vazifeli olarak içinde bulunduğum Ankara ili yoklama tatbikatı üzerinde şahsımı ilgilendiren ve ilgilendirmeyen görüşlerimi çok sayın genel başkanıma arz etmeyi siyâsî ahlâk ve fazilet icabı saydım”* diyerek düşüncelerini açıklamıştı.¹⁶²³

Sökmensüer, 3 Nisan 1954'de Yeni Ulus gazetesinde, Ankara ili CHP yoklama neticelerinin, il başkanına göre “yoklamalarda hiçbir yolsuzluk yoktur” beyanına rağmen, gerçeği yansıtmadığını, başdan başa yolsuzluklarla elde edilmiş meşru olmayan neticeler olduğunu belirtmişti. Bu neticelerle milletvekili seçilmiş olmanın da aynı şekilde yolsuzlukla yapılmış ve elde edilmiş haksız bir kazanım olacağını belirtmişti.¹⁶²⁴

Sökmensüer raporunda, kurultaydan geçen yoklama talimatına göre, oy hâkimiyetini ve çoğunluğunu sağlayabilme imkânının fikirler değil şahsi menfaatler peşinde koşabilecek olan Ocak başkanları ile Bucak idare kurulları ve partili muhtarlara tanınmış olduğunu söylemişti. Okuryazar olmayan ve inandıkları şahısların estireceği rüzgara göre hareket edecek olanların kendi iradelerinin hâkim olamayacağını belirtmişti. Bu sistem ve anlayışla sonuçların en az elli sene değişmeyeceğini öngörmüştü. Oy sahiplerinin kültür seviyesi bakımından oylarının

¹⁶²¹ TTK Arşivi BK 4-3/4, s. 120-133..

¹⁶²² TTK Arşivi BK 4-3/4, s. 120.

¹⁶²³ TTK Arşivi BK 4-3/4, s. 120.

¹⁶²⁴ TTK Arşivi BK 4-3/4, s. 121.

değerini kavrayıncaya kadar bunun sürüp gideceğini belirten Sökmensüer, sonuç olarak bu anlayışın partiyi içeriden yaraladığını ve maddi menfaat kaygılarının sürekli körüklenmesine neden olduğunu belirtmişti.¹⁶²⁵

Sökmensüer, Haziran 1953’de tertiple işbaşına gelen İl İdare Kurulu’nun, partinin genel faaliyetleri, teşkilâtlanması, programın halka yayılması ve halkın sevgisinin aşılması yönünde çalışmadığını belirtir. İdare kurulunda bulunanların milletvekilliğine seçilmek için uğraştığını ve bu yönde çalışmalarla meşgul olduklarını dile getirir. Bunun da, emek ve zamanın gerekli şekilde kullanılmamasıyla, Ankara’da ilçe kongreleri ve nihayet il kongrelerinin yapılamaz duruma gelmesine neden olduğunu ifade etmiştir.¹⁶²⁶ Söz konusu idare kurulunun mebusluk peşinde koşarken, kendilerine yer hazırlamak için Demokratların yöntemlerini kullandıklarını söyleyen Sökmensüer, onların siyasettekileri eskiler ve yeniler, yıpranmışlar ve yıpranmamışlar, yaşlılar ve gençler, siyasî mevtalar gibi bozguncu ve parçalayıcı telkinleri partililerin kafalarına yerleştirmek yolunu tuttıklarını söyler. Sökmensüer, bunu gösteren bir örnek olarak Ankara’da, aynı zamanda genel başkanın da bulunduğu ve il idare kurulu, ilçe başkanları ve eski il başkanlarının hazirun arasında yer aldığı bir toplantıda eski il idare kurulu üyelerinden bir avukatın söylediği şu cümleyi hatırlatma gereği duymuştur. Partili avukat şunu söylemişti: “Milletvekili seçimine Ökmenler, Sökmenler ve Ergunlarla gidilemez ve Ankara halkı bu adları taşıyan bir listeyi tutmaz”. Toplantıda bulunan İnönü de buna parti içi demokrasi anlayışı çerçevesinde cevap vermişti. Sökmensüer “sayın genel başkan tertipli ve telkinli, tamamen hakikat hilafına olan bu konuşmaya layık olduğu cevabı vermiştir” diyerek parti içinde de artık ortak bir görüşün olmadığını böylece anlaşıldığını belirtmişti.¹⁶²⁷

Ankara CHP il teşkilâtı için geçici idare kurulu 1954 seçimlerinin arifesinde kurulmak istenmiş, Cafer Tüzel’in başkanlığında kurulması planlanan bu kurul bir tertiple ortadan kaldırılmıştı. Fuat Börekçi başkanlığındaki geçici idare kurulu başa geçmişti. Bu kurul 11 yerine dokuz kişiden oluşmuştu. Bu süreç teşkilâta iç çatışmanın ilk işaretlerinden biri olmuştu. Bu aşamada yoklamalar alınmış ve adaylara ilişkin bilgilendirme ve telkinler yapılmıştı. Hangi adayların destekleneceği

¹⁶²⁵ TTK Arşivi BK 4-3/4, s. 121.

¹⁶²⁶ TTK Arşivi BK 4-3/4, s. 121, 124.

¹⁶²⁷ TTK Arşivi BK 4-3/4, s. 124.

il geçici idare kurulunca gerekli birimlere hatırlatılmaya başlanmıştı. Listeler 70 kişilik olarak oluşturulmuş ve desteklenecek kişiler işaretlenmişti. İl, ilçe teşkilâtları bu konuda bilgilendirilmişti. Yoklamada bu liste kullanılacak ve oy verecekler bu listeden yararlanacaktı. Listelerin, yoklamalara katılacak üye adedi kadar veya yüzde beş fazlasıyla basılması ve zabt altına alınması gerekirken, birkaç misli basılmak suretiyle, yoklama seçimlerinde ilk kötü tertip ve hile kaynağı da oluşturulmuştu.¹⁶²⁸ Bu oy listeleri yoklama kurullarına tarafsız kişilerce gönderilmesi gerekirken bazı ilçelere kazanma tertibi içinde olan adaylarca gönderilmişti. Keskin, Bala, Haymana, Şerefli Koçhisar, Nallıhan, Ayaş, Beypazarı, Çamlıdere ve Kızılcahamam, Güdül, Kırıkkale bu seçim bölgeleri arasındaydı. Merkez ilçelerde bu tür tertiplere başvurulmamıştı. Gençlik teşkilâtı da, kongrelerini yapmış olma şartına haiz olmamalarına rağmen, hemen kurularak bu tertibin içine çekilmişti. Sökmensüer'e göre, gençlik teşkilâtı başkanlarına Nihat Erim'in telkinleri söz konusu olmuştu. Erim, Sökmensüer'in tutulup tutulmayacağını soran gençlere, onun Ankara listesine yük olacağını ve bu nedenle de tutulmayacağını söylemişti.¹⁶²⁹

Sökmensüer raporunda, merkez ilçe teşkilâtının bu tertiplerin dışında kaldığını söyleyerek, diğerlerinin belirli kesimlerce bir amaca doğru yönlendirildiğini belirtmişti. Sökmensüer, gençlik teşkilâtından bir kısmının il müşahidi olarak görevlendirilmiş olduğunu, bunların da aldıkları talimata göre hareket ettiklerini raporuna not etmişti.¹⁶³⁰

Yoklamadan evvel, 26-27 Mart 1954'de, kazanmaları istenilen ilçe başkanlarına, il merkezinde tutulacak adaylar hakkında Hıfzı Oğuz Bekata tarafından yeminli talimat verdirilmiş olduğuna dair iddialar vardı.¹⁶³¹ Genel idare kurulu üyesi Kemali Bayezit, il geçici idare kurulu mevzuu hakkında Sökmensüer ile telefonda görüşmüştü. Sökmensüer'den, Ökmen'in adaylıktan çekildiğini ve kendisinin de çekilmesi gerektiğini belirterek, feragat istemişti. Bu feragatin, görüşmeden bir sonraki gün, Kasım Gülek'in de katılacağı ilçe başkanları ile yapılacak toplantıda yapılmasını talep etmişti. Sökmensüer genel idare kurulunda kendisi ile ilgili bir durumun var olduğu şüphesine kapılarak genel başkan İnönü'ye gitmiş, eğer böyle

¹⁶²⁸ TTK Arşivi BK 4-3/4, s. 124-125.

¹⁶²⁹ TTK Arşivi BK 4-3/4, s. 125-126.

¹⁶³⁰ TTK Arşivi BK 4-3/4, s. 126.

¹⁶³¹ TTK Arşivi BK 4-3/4, s. 126.

bir durum var ise, yalnız kendisinin işaretiyle feragat edeceğini belirtmişti. İnönü de böyle bir konudan haberdar olmadığını ve bu durumu da doğru bulmadığını söyleyerek sözkonusu siyasi anlayışı ve ortaya atılan fikri tutmadığını ifade etmişti.¹⁶³²

Sökmensüer'e göre yoklamadan iki gün evvel, aslında oluşturulan tertibe de uygun olarak, Sökmensüer'in istenmediğine dair, kadınlar kolu toplantısında, genel idare kurulu üyesi Vedat Dicleli'nin eşinin beyanatu ile durum açık edilmişti. Bu planlı bir hareketin işareti olarak gözükmekteydi.¹⁶³³ Yine yoklama öncesi, beş gün kala, genel sekreter Kasım Gülek, Sökmensüer ile görüşmüş, kendisini milletvekili adayı olarak Meclis'te görmek istediklerini, Hatay'ın uygun olacağını fakat dolu olduğunu söylemişti. Erzincan'dan isterse adaylığını koyması için tavsiyede bulunabileceğini belirtmiş, Sökmensüer de Hatay'da Refik Koraltan ile ancak kendisinin baş edeceğini, bunu 1946 da yaptığını fakat partinin çıkarı gerektiriyorsa bunun olmaması halinde Erzincan'ı da kabul edebileceğini belirtmiştir. Fakat yoklamalardan sonra kendisinin tavsiye edilmediği görülmüş, bu konuda Kasım Gülek'e kendisi hakkında tavsiyenin Bekata tarafından yapıldığına inanmıştır. Sökmensüer kendisinin genel idare kuruluna Gülek tarafından teklif edilmiş olabileceğini fakat genel idare kurulunun bunu kabul etmemiş olduğunu da söylemektedir.¹⁶³⁴ Bu durumda genel idare kurulunun tarafsızlığını yitirdiğini ve böylece Ankara yoklamalarının adil olmaktan çıktığını belirtmişti. Sökmensüer hizip fikirlerine kurban olan yoklamalarda, kendisine karşı oluşan antipatinin bir sonucu olarak, tertiplerle seçilenlerin meşruiyetini yitirdiğini, meşruiyet onurunun ortadan kalktığını ifade etmişti.¹⁶³⁵

Sökmensüer, oluşan antipatinin Recep Peker hükümetinde görev almasına bağlı olduğunu düşünmekteydi. Sökmensüer vatanın, milletin ve yeni girilen demokrasi rejiminin selameti için görevini sadakatla, namusluca, kanunlara uygun ve hakkıyla yapmasının bu sonucu doğurduğunu belirtmişti. Sökmensüer esasen bu antipatinin 35'ler cephesi ile daha 1947'de ortaya çıktığını, daha o zamandan

¹⁶³² TTK Arşivi BK 4-3/4, s. 126.

¹⁶³³ TTK Arşivi BK 4-3/4, s. 127.

¹⁶³⁴ TTK Arşivi BK 4-3/4, s. 127.

¹⁶³⁵ TTK Arşivi BK 4-3/4, s. 127.

tertipler ve telkinlerin acımasızca başladığını ifade etmişti.¹⁶³⁶ Kendisinin askerlik, devlet memuriyeti ve bakanlık mesuliyeti dönemlerinde devleti, vatani “muhakkak bir buhrandan” kurtaran çalışmaların içinde olduğunu söyleyerek ülkeyi 12 Temmuz 1947’ye ulaştırmış olmalarının önemli olduğunu dile getirmişti. Parti programı ve rejim aleyhine hiçbir tutum içinde ve kanunsuzluk peşinde olmadığını, en ızdırab verici zamanlarda dahi kayıtsız şartsız parti hizmetinde olan ve tevazu ile çalışan birisi olduğunu, buna rağmen bu antipatiyi anlamakta zorlandığını belirtmişti. Sökmensüer bunun cevabını tertipçilerin, tezvircilerin ve telkincilerin vicdanına bıraktığını da sözlrine eklemişti.¹⁶³⁷

Sökmensüer, ilçelerdeki yoklama oyunlarına da değinerek kendisinin Beypazarı listesine alındığını, daha sonra bu listeden çıkarıldığını belirtir. Telkin ve tertiplerle kendisini siyasî mefta anlayışıyla etkisiz bırakmaya çalıştıklarını söyler. Daha önceden hazırlanan ve seçilmesi istenen listelerin uçtuğu yoklama işleminde Ankara’dan gelen müşahitler ve bunlara oy vereceklere etki edenlerin girişimleriyle, söz konusu kesimlerin kendi isteklerini gerçekleştirdiklerini dile getirir. Sökmensüer’e göre, işaretlenmiş listelerle oylanan sandıklar meşru değildir fakat bunlar sonuç olarak kabul edilmiştir. Aynı durum Güdül’de, Nallıhan’da devam etmiş, hatta Nallıhan’da demokrat parti yoklama heyetinden aynı gün çıkan muhtarlar da oy kullanılmıştır.¹⁶³⁸ Polatlı’da usulsüz ve önceden işaretli listeler sandığa atılmış, il müşahidi olarak eskiler aleyhine olan ve 1953’de, Sökmensüer’in hiçbir isteği olmamasına rağmen, kongre başkanlığına seçilmesini önlemek için kapıda durarak “*Mareşal’e komünist diyen ve memlekette baskıyı icat eden Sökmensüer’i seçmeyiniz*” diyen Salih Köklü getirilmiştir. Haymana’da oylar adeta otel odalarında kullanılmıştır. Bala ve Şereflikoçhisar’da ise yoklama kurulu üyelerine empoze edilen işaretli listeler sandığa atılmıştır.¹⁶³⁹

Keskin’de il idare kurulundan gelen Nuri Ciritlioğlu müşahid olarak bulunmuş, Ankara Merkez İlçe Başkanı Sökmensüer’e gelen 28 Mart 1954 tarihli iki telgrafa göre yoklama sonundaki tasnifte kendisine 35 oy çıkmıştı. Fakat birleştirme kurulundaki sayımda hiç oy çıkmamıştı. Sökmensüer’in buna ilişkin bir kanaati

¹⁶³⁶ TTK Arşivi BK 4-3/4, s. 128.

¹⁶³⁷ TTK Arşivi BK 4-3/4, s. 128.

¹⁶³⁸ TTK Arşivi BK 4-3/4, s. 128-129.

¹⁶³⁹ TTK Arşivi BK 4-3/4, s. 129-130, 132.

oluşmuştu. Buna göre, Keskin'deki sayımdan sonra, Ankara'da birleştirme kuruluna gelmeden önce yapılan bir tertib ve buna bağlı olarak oluşturulan yeni bir liste sözkonusuydu. Kırıkkale'den de Sökmensüer'e benzer tertiplerle oy çıkmamıştı.¹⁶⁴⁰ Buna göre Sökmensüer'e Beypazarı'ndan 9, Nallıhan'dan 150 oy çıkmış, Keskin, Kırıkkale ve Güdül'den ise oy çıkmamıştı.

Sökmensüer'e göre yoklama kurullarına girecek üyelerin talimata uygun olup olmadığı tetkik edilmemişti. Bazı ilçelerde yoklama talimatı hilafına olarak ocak başkanları yerine talimatlara uyması muhtemel belirli şahısların yoklama kurulu üyeliklerine alındıkları gözlemlenmişti. Sökmensüer, memleketin diğer birçok yerinde de benzer uygulamaların olduğu haberlerinin alındığını, bunun yeni bir anlayışla ve başarı ümidiyle yola çıkan CHP'ye zarar verecek ve onu başarısızlığa mahkum edecek bir anlayış olduğunu dile getirmişti. Bunlara yoklama talimatının neden olduğuna ilişkin görüşünü belirten Sökmensüer zamanın doğru düşünenleri işaret edeceğini, olumsuzluğa neden olanları da cezalandıracağını belirtmişti. Ankara ili yoklama seçimlerinin dürüst ve talimata uygun yapıldığı iddiasının aksine meşru olmadığını iddia etmişti.¹⁶⁴¹

Sökmensüer raporunda, itiraz süresinin, yani düzeltme süresinin geçmesini bekleyerek mütalaasını verdiğini belirtmişti. Bunun, listenin ortadan kaldırmasına yönelik girişimlerden kaynaklanan bir düşünceden doğduğunu fakat bu listenin kazanma şansının da azaldığını gördüğünü söyler. Sökmensüer düşüncelerini şu cümleyle ifade etmiştir: “*Olan olmuştur. Şimdi yapılacak iş, partimizin seçimi kazanması ve ilk kurultayda bu yoklama sisteminin memleketin kültür seviyesine göre hileleri önleyecek ve bütün partililerin oyları ile aday tespitine iştirakini sağlayacak şekilde ıslah edilmesine önem vermektir.*”¹⁶⁴² Ankara Merkez İlçe Başkanı Şükrü Sökmensüer, buna rağmen, başarı için kendisine tertip kuranların bile şüphe etmemsi gerekecek şekilde partisi için çalışacağını belirtmişti.

CHP yönetimine göre, 1950'deki ani yenilgi ve CHP'nin muhalefete düşmesinden sonra 1954 seçimleri önemliydi. Bu bakımdan partinin toparlanması ve yeniden bir iktidar elde etmesi gerekiyordu. 1954 seçimlerine girerken nüfus 24 milyon kadardı. Bunun 10 milyonu oy kullanabilecekti. DP'nin aldığı oy 4100000

¹⁶⁴⁰ TTK Arşivi BK 4-3/4, s. 131-132.

¹⁶⁴¹ TTK Arşivi BK 4-3/4, s. 132-133.

¹⁶⁴² TTK Arşivi BK 4-3/4, s. 133.

iken CHP de 3500000 oy almıştı. Fakat Meclis'e toplam üç ilden otuz bir milletvekili sokabilmişti. Oysa DP 1950 seçimlerinde 4475000 oy almıştı. CHP ise aynı seçimde 3196000 oy alarak ikinci parti olmuştu. Buna göre 1954 seçimlerinde oy sayısı artmıştı.¹⁶⁴³ Bu netice, yani DP'nin 488 milletvekiline karşılık CHP'nin 31 milletvekiliyle gelmesi Seçim Kanunu'nun bir sonucuydu. CHP sadece Malatya, Kars ve Sinop'da kazanabilmiş, Kırşehir ise Cumhuriyetçi Millet Partisi'ne oy vermişti. Diğer bütün iller DP'yi tercih etmiş gözüküyordu. Seçimlerde nispi temsil değil çoğunluk sistemi uygulanıyordu.¹⁶⁴⁴

Her ne kadar 1954 seçimlerinde DP'nin yıpranmış olduğuna ve halkın bıkkınlığa uğradığına dair kanaatler oluşmuş ve buna bağlı olarak da CHP'nin iktidara geleceği beklentisi artmış olsa da bu gerçekleşmemişti. Bu, siyaseti okuma ve anlama meselesi olmaktan başka bir şey değildi. DP hakkında CHP tarafından oluşturulan kanaat yanlıştı. Oysa diğer taraftan hâla birçok şey partinin yani CHP'nin aleyhine gözükmekteydi. Partinin uğradığı yenilgi ve bu yenilginin sebepleri hakkında partinin ileri gelen kişilerince bazı incelemeler yapılmıştı.¹⁶⁴⁵

Şükrü Sökmensüer de bu konuda eleştiri ve öneriler içeren bir çalışma yapmıştı. Fakat o da bu eleştiri ve önerileri nedeniyle mevcut muhaliflerden tepki görüyordu. Sökmensüer kendisine yönelik eleştiri ve antipatinin nedeni olarak hizipçilerin tertiplerine alet olmamasını göstermişti. Bu tertiplere eşlik etmesi durumunda baş tacı edileceğinden ve el üstünde tutulacağından emin olduğunu belirtmişti.¹⁶⁴⁶ Ona göre, siyasî başarısızlıkta asıl sorun CHP'nin merkez teşkilâtından kaynaklanmaktaydı. Özellikle merkez teşkilât ve yönetici kadronun gevşek tutumu, hazırlıksız oluşları, ilgisizlikleri bunda ana etkeni.¹⁶⁴⁷

Şubat 1954'de yapılan CHP Olağanüstü Kurultayı'nda alınan kararlar, seçimlerde merkez aday göstermeyecek, bütün adaylıklar teşkilâta bırakılacaktı. Bu merkez kadronun ilgi ve ümidini azaltan bir etken olmuştu. Parti seçim konuşmaları da, başta İnönü olmak üzere, halkın ilgi ve alakasına dönük değildi. CHP açısından

¹⁶⁴³ Aydemir, *İkinci Adam C. III. 1950-1964*, s. 141.

¹⁶⁴⁴ *A.g.e.*, s. 141.

¹⁶⁴⁵ *A.g.e.*, s. 142. ; Enver Ziya Karal'ın da bu konuya ilişkin rapor hazırladığı bilinmektedir.

¹⁶⁴⁶ TTK Arşivi BK 4-3/4, s. 124.

¹⁶⁴⁷ Aydemir, *İkinci Adam C. III. 1950-1964*, s. 142.

partinin bu haliyle 1950 seçimlerinden farklı bir sonuç beklemek de yersizdi.¹⁶⁴⁸ 1954 seçimlerinden sonra İnönü partinin 11. Kongresi için çağrı yapmıştı. 26 Haziran 1954’de toplantıya çağrılan CHP kongresi tam anlamıyla bir depresyona girmişti. Kongrenin tek tesellisi, 31 milletvekiline rağmen, oyların az da olsa yükselmesi olmuştu. Seçmen partiye sadık görünüyordu. Partililer için bir beklenti hâla vardı. Buna rağmen seçim kanunu partiyi Meclis’ten adeta dışarıya atmıştı. Kongre de bu ruh hali içinde çalışmalarına başlamıştı. Parti için önemli bir amaç belirlenmeksizin rutin kongre anlayışı ile devam eden çalışmalar belli bir süre sonra sona ermişti. Kongreye katılım düşük düzeydeydi. Kurultay, mahalli seçimlere girmeme restini işletmek istediye de İnönü buna karşı çıkmış ve kendi istediği maddelerin geçmesini sağlamıştı. Yönetim İnönü’yü tekrar genel başkan seçmiş, genel sekreter ise Kasım Gülek olmuş ve kurultay başladığı gibi sessizce bitmişti.¹⁶⁴⁹ CHP’nin kuruluşunda milletvekilliği için aday gösterme yetkisi parti divanına aitti. Bu yetki 1927’de Genel Başkanlık Kuruluna¹⁶⁵⁰ devredilmişti. Fakat yetki asıl olarak genel başkandı. Böylece bu yetkiyi sürekli olarak Mustafa Kemal ve İsmet İnönü kullanmış oldu.¹⁶⁵¹

Çok partili hayat seçmen görüşlerinin ön plana çıkmasına olanak veren bir anlayışın ürünüydü. CHP de bu anlayışa ayak uydurmaya çalışmaktaydı. Nihayet halkın tanımadığı fakat partiyi domine eden profesyonellerle halkın bildiği ve seçmeni etkileyebilecek kişiler arasında bir denge kurmak gereği anlaşılmıştı. Böylece partinin oy oranını daha yukarılara taşımak olanaklı olacaktı.¹⁶⁵² CHP bu anlayışı 1947’den¹⁶⁵³ sonra uygulamaya çalışmış, her ilde milletvekili adaylarının yüzde 70’ini o ilin il, ilçe yönetim kurulu üyeleri, parti belediye başkanları ve genel meclis üyeleri gizli oylamayla seçmeye başlamıştı. Yüzde 30’unu ise parti divanının gizli oyla belirlemesi kararlaştırılmıştı. Bu, seçkinci anlayıştan uzaklaşarak halkın

¹⁶⁴⁸ *A.g.e.*, s. 142.

¹⁶⁴⁹ *A.g.e.*, s. 155.

¹⁶⁵⁰ Bu kurul, Genel Başkan, Genel Başkan vekili ve Genel Sekreterden oluşuyordu.

¹⁶⁵¹ Özkan, “a.g.m.”, s. 76.

¹⁶⁵² “A.g.m.”, s. 76.

¹⁶⁵³ Bu yılda yeni bir tüzükle değişikliğe gidilmişti. Fakat 1947 tüzüğü ile girdiği 14 Mayıs 1950 seçimlerinde CHP ağır bir hezimet yaşamıştı. Bu mağlubiyetin müsebbipleri konusunda parti içinde bir arayış başlatıldı. İlk kurultayda genel başkan İnönü seçilse de genel sekreterlik makamı gibi önemli bir makama onun desteklediği Nihat Erim değil de, CHP’nin sivilleşme sürecine önderlik eden Kasım Gülek getirildi.

tercihine göre aday belirleme anlayışının oluşmaya başlaması olarak algılanmıştı. Bütün bu sınırlı uygulamalara rağmen başarı elde etmek mümkün olmamıştı. Hatta, 1950 seçimlerindeki ağır mağlubiyet İnönü'yü tartışılır hale getirmişti. Yenilginin sebebi de parti üst kurullarını oluşturan bürokratik kadrolara, gençleşmemeye ve hatta İnönü'ye bağlanmıştı. İnönü'nün desteklediği Nihat Erim genel sekreterlik yarışını kaybetmiş, genel sekreter Kasım Gülek olmuştu. Gülek, Milli Şef'in karşısında durabilen ve buna rağmen parti yönetimine ilişkin önemli bir seçimi kazanan ilk kişiydi.¹⁶⁵⁴

Faik Ahmet Barutçu'ya göre CHP'de bir bölünme söz konusuydu. Fakat bu hem milletvekili seçilemeyenler hem de seçilenler arasında oluşan bir yeni durumdu. Milletvekili seçilemeyenler iki bölüme ayrılmıştı. CHP'nin gücü, kuvveti ve kendine güveni yıkılmıştı. Partiyi içten yıkmaya çalışanlar, İnönü'nün bir simge olarak partinin başında kalmasını istiyordu. İkinci kısım ise bir zamanların genç düzenleyicileri olarak Nihat Erim ve arkadaşları vardı. Onlar da birinci anlayıştakilerin partiden atılmalarını ve işi kendilerine bırakmalarını istiyordu.¹⁶⁵⁵

Sökmensüer, Ankara merkez ilçe yoklama kurulunda¹⁶⁵⁶ yer alıyordu. 1954 seçimleri öncesi yapılan adaylık yoklamalarında, tıpkı merkez yönetimi tarafından desteklenen Abdurrahman Melek, Tayfur Sökmen, Mümtaz Ökmen gibi listelere girmeyi başaramamıştı. Bu konuda özellikle Ankara merkezli usulsüzlükler ayyuka çıkmış, söylentiler ve itirazlar artmış, bu nedenle usulsüzlüğün olmadığına dair¹⁶⁵⁷ ikna çalışmaları yapılmak zorunda kalınmıştı.¹⁶⁵⁸ İtiraz edenlerden biri de Şükrü Sökmensüer'di. Sökmensüer bunu raporlaştırarak parti yetkili kurulları ve liderleriyle

¹⁶⁵⁴ Özkan, "a.g.m.", s. 77.

¹⁶⁵⁵ Turan, *İsmet İnönü*, s. 310-311.

¹⁶⁵⁶ İlçe yoklama kurulu; ilçe ve bucak yönetim kurulu başkan ve üyeleri ile denetçileri, ocak başkanları, ilçe gençlik ve kadınlar kolu başkanları, kadınlar kolu yönetim kurulu üyeleri, danışma kurulu başkan ve üyeleri, kurultay delegeleri, ilçe sınırları içindeki mahalle ve köylerin partili muhtarları, ilçenin partili belediye başkanı, belediye meclisi üyeleri, il genel meclisi üyeleri, yoklamadan en az altı ay önce kurulmuş mesleki teşekküllerin partili başkan ve üyeleri ile parti gazetesinin başyazarı ve gündelik gazetelerde devamlı olarak imza ile yazı yazan partili yazar ve karikatüristlerden oluşmaktadır. İl yoklama kurulu üyeleri ise merkez ilçede ve diğer ilçelerde yoklama kuruluna katılanların taşıdığı sıfatları taşıyan kimselerin yanında, il yönetim kurulu başkan ve üyeleri, il danışma kurulu ve haysiyet divanı başkan ve üyeleri, il denetçileri, il kadınlar kolu başkan ve sekreteri, il gençlik kolu başkanı, il belediye başkanı ve belediye meclisi üyeleri, il genel meclisi ile kurultay delegeleridir (Özkan, "a.g.m.", s. 79).

¹⁶⁵⁷ Fuat Börekçi (dönemin CHP Ankara İl Başkanı), bu konuda usulsüzlük yapılmadığına dair açıklama yapmıştır.

¹⁶⁵⁸ "A.g.m.", s. 80.

de paylaşmıştı. Bu parti içi mücadeleyi, hizipleri, ayrışmaları göstermesi bakımından önemliydi. CHP kendi içinde yeni bir strateji, denge ve dinamik oluşturmakta, parti içi dengeler ve dengeleyenler yeni bir şekillenmeye doğru yönelmekteydi. Parti içi kural ve kurullar bu bakımdan zaman zaman atıl bırakılarak herkes kendi amacı doğrultusunda kazanım elde etme gayreti içinde girişimlerde bulunmaktaydı. Bu da Sökmensüer'in raporunun ana teması olan usulsüzlük, haksızlık, tertip ve hizip oluşturma temalarına bir zemin oluşturmuştu. Bu durum 1947'de Recep Peker hükümetine istenen güvenoyuna kadar giden bir süreçti. Zaten Sökmensüer de kendisinin istenmemesi meselesini 1946 yılında Recep Peker Hükümeti'nde görev almasına ve bu hükümete güvenoyu vermeyen otuzbeşler meselesine bağlamıştı. Tartışma ve cepheleşme o dönemde ilk kıvılcımlarını çakmış ve 1954'lere gelinceye kadar alevlenmişti. CHP'yi tekrar iktidar yapabilmek için, partililer önce kendi iç savaşlarını vermek zorunda kalmış, bu amaçla da tüm hizip ve anlaşmazlıklar yeniden mücadele içine girmişti. Bunlar önce partide sonra da ülkede iktidar olma yolunu aramaya başlamıştı.

Daha önceki aday belirleme süreçlerinde parti merkezi tarafından belirlenen, bir diğer deyişle atanan adaylar adeta seçim bölgesine gitmeden hatta seçim bölgesini bilmeden mebus olabilmışlerdi. Yeni değişikliklerle farklı bir sistem uygulanıyor gibi gözükse de, CHP'nin içinden birisi olarak Sökmensüer raporunda bu yeni yöntemin de sağlıklı bir sonuç sağlayamadığını, kağıt üzerinde kalan bu sistemin uygulanamadığını belirtmişti. Bu raporun bir önemi de demokrasi yoluna yeni girmiş Cumhuriyet'i yıllardır yöneten tek partinin parti içi demokrasisinin sorgulamasını sağlamış olmasıydı.

Sökmensüer bu gelişmelere rağmen siyasetten kopmamış ve CHP'nin başarısı için kendine göre doğru olduğunu düşündüğü yollardan mücadele etmişti. 1947'den başlayarak 1954'deki duruma gelinceye kadar, diğer partililerin tavırlarına rağmen çalışmalarını sürdürmüştü. Sökmensüer'in parti içi muhalefet çalışmaları 1954 yılına kadar gelen süreçte birçok aşamadan geçmişti. 1951'de delege olarak katıldığı IX. Kurultay dolayısıyla Kasım Gülek kendisine bir teşekkür mektubu göndererek çalışma ve katkılarından dolayı teşekkür etmişti. Gülek kurultaya ilişkin olarak da *“gerek müzakerelerin vekar ve seviyesi, gerekse alınan demokratik ve tarihi kararların ciddiyet ve önemi, mensubu olmakla şeref duyduğumuz, Cumhuriyet Halk Partisi'nin, milletin itimatına layık bir hizmet yolunda olduğunu teyit etmiştir”* sözleriyle siyasî tarihte önemli bir mevki işgal edecek olan IX. Kurultay'ın bu şerefli

hizmetini onlara borçlu olduklarını ifade etmişti.¹⁶⁵⁹ Sökmensüer 23 Aralık 1951’de yapılan ihtiyar kurulu seçiminde birinci asil üyeliğe seçilmişti.¹⁶⁶⁰ CHP Çankaya ilçe idare kurulu ikinci başkanı emekli general Naci Tınaz, eski İçişleri Bakanı Sökmensüer’e 4 Ocak 1952’de bir yazı göndererek, Bahçelievler 9 numaralı ihtiyar heyeti seçiminde adayları olarak seçimi kazanmış¹⁶⁶¹ olmasından dolayı tebrik etmiş ve adaylığı kabul etmesini rica etmişti.¹⁶⁶²

Sökmensüer, partisi iktidarda olmamasına rağmen, ülkenin içinde bulunduğu durumu ve diğer siyasî partilerin faaliyetlerini de yakından takip ediyordu. 13 Ocak 1952’de Ulus İskenderun muhabiri ve Körfez gazetesi sahibi Ahmet Perker, Sökmensüer’e şu mektubu göndermişti: “Sayın büyüğüm Şükrü Sökmensüer. TBMM Başkanı Refik Koraltan’ın Samandağı ilçesinde yaptığı konuşmayı Ulus’a bildirmiştim. Bunun üzerine yayınladığınız açık mektuba faydalı olur maksadile, yanımda olan imzalı asıl mektubun suretini çıkararak gönderiyorum.”¹⁶⁶³ 10 Ocak 1952 tarihli bu mektupta Celâl Bayar’ın Hatay’ı ziyareti ve genel sorunları dinlemesi memnuniyetle karşılanmış ve teşekkür edilmişti. Fakat, Refik Koraltan’ın Samandağ’da yaptığı konuşmada CHP’yi artık mezar olarak tarif etmiş olması dolayısıyla rencide edici bulunmuştu. CHP polis ve jandarmasını Fransız müstemleke polis ve jandarmasından daha menfur bulduğunu söylemesinin ise hakaret olduğu belirtilmişti. Bu nedenle BMM başkanının ağızından çıkan bu sözlerin kendilerini büyük teessür ve ümitsizliğe sevkettiği belirtilerek, konu mektup aracılığıyla Celâl Bayar’a iletilmişti.¹⁶⁶⁴

18 Haziran 1953’de CHP Ankara İl Kongresi yapıldığında kongre başkanlığına Sökmensüer seçilmişti. Aynı zamanda Ankara merkez ilçe başkanı da olan Sökmensüer, toplantıya iştirak eden genel başkan İnönü’nün de katıldığı kongrede, iki dakikalık ihtiram duruşu yaptırmış, ardından da kısa değerlendirmeler

¹⁶⁵⁹ TTK Arşivi BK 4-3/4, s. 165.

¹⁶⁶⁰ TTK Arşivi BK 16-3/54, s. 105.

¹⁶⁶¹ *Milliyet*, 24 Aralık 1951 “Sökmensüer Bahçelievler Muhtar Oldu,” s. 1 (Habere göre Bahçelievler’de yapılan muhtar seçimlerinin bir kısmını eski CHP li bakan ve mebuslar kazandı. Adaylar arasında eski bakan, mebuslar ve valilerin olması sayesinde CHP seçimi az bir farkla kazanabilmişti).

¹⁶⁶² TTK Arşivi BK 16-3/52, s. 66.

¹⁶⁶³ TTK Arşivi BK 16-3/54, s. 137

¹⁶⁶⁴ TTK Arşivi BK 16-3/54, s. 138.

de içeren çalışmalardan sonra kongreyi seçime götürmüştü. Seçimde Sökmensüer 269 oyla Ankara Mekez İlçeden kurultay delegesi seçilmişti.¹⁶⁶⁵

Sökmensüer bu tarihten kısa bir süre sonra, 22 Haziran 1953'de, partinin umdeleri ve devlet idaresine ait görüşlerine açıklık vermek amacı ile hazırlanan program ve parti tüzüğü tasarısını gerekçeleriyle birlikte program komisyonuna havale ettirmek için Edirne delegesi ile birlikte dilekçe¹⁶⁶⁶ vermişti. Sökmensüer gerekçede, yürürlükte olan parti programının günün şartlarına göre vatandaş gönlünü partiye bağlayacak açıklıkta olmadığını, genel merkezce hazırlanıp kurultayın tasvibine arzolunan program tasarısının lüzumlu olan açıklığı gereği gibi sağlayamadığını belirtmişti. Parti tüzüğünün de tatbik kabiliyeti noktasında kusurlu olduğunu ve parti dinamizmini işletici vasıfta olmadığını ifade etmişti.¹⁶⁶⁷

Sökmensüer'in genel eleştirisi olarak nitelenebilecek şu sözleri önemliydi: *“programındaki umdelerin ve devlet idaresinin çeşitli kollarının hedefleri hakkındaki görüşlerinin vuzuhsuzluğu yönünden halk efkârında partimize karşı uyanan veyahut uyandırılan itimatsızlık, çekingenlik ve hoşnutsuzluk halen de devam etmektedir”* Partinin açık bir programla yola çıkmasını, devlet idaresine ilişkin prensiplerinin herkesi kavrayacak ve gönülleri çekecek özellikte olmasını, bütün şüphe ve tereddütleri silip süpürmesini, konuların millet nazarından bakılan genişlikte ele alınmasını, böylece hazırlanan programın seçim beyannameleri ile desteklenmesi gerektiğini dile getirmişti.¹⁶⁶⁸ Sökmensüer *“memleketin kültür seviyesi ve günün şartları ve icapları ve bilhassa partimize karşı geniş halk tabakaları arasında başgöstermiş bulunan güvensizlik ve sevgisizlik duyguları yüzünden bu gün için yalnız vecizeler halinde ifade olunan bir programla millet huzuruna çıkmak umulan neticeyi hakkıyla sağlayamaz”* diyerek düşüncelerini paylaşmıştı.¹⁶⁶⁹

Laiklik, devletçilik, devrimcilik, milliyetçilik gibi umdelere değinen ve bunların doğru anlatılması ve anlaşılmasına yönelik çözümler sunan Sökmensüer bu anlamda kavramların içinin doldurulması gereğinden bahsetmişti. Ona göre laiklik ladinilik değildir ve bu umdeye ilişkin telkin ve tatbikatlarda hatalar olmuştur.

¹⁶⁶⁵ TTK Arşivi BK 16-3/54, s. 242-245.

¹⁶⁶⁶ TTK Arşivi BK 16-3/53, s. 102.

¹⁶⁶⁷ TTK Arşivi BK 16-3/53, s. 102.

¹⁶⁶⁸ TTK Arşivi BK 16-3/53, s. 103.

¹⁶⁶⁹ TTK Arşivi BK 16-3/53, s. 104.

Sökmensüer'e göre bunlardan kurtulmak gerekir. Mısır ve Suriye gibi ülkelerde bu konunun ilim kökünden üretilen ilmani kelimesi ile karşılanarak bir aşama kaydedildiğini, buna benzer çözümlerlerin yapılması gerektiğini belirtmiştir. Sökmensüer, Hıfzı Kur'an kursları, imam hatipler ve ilahiyatların açılması konusunun bu anlamda bir gösterge olduğunu da söylemiştir. Sökmensüer, devletçilik ve devrimciliği müfrit solculuk damgası vurmak için gerekçe gösterenlerin olduğunu belirtir. Buna karşın komünizme karşı oluşan düşüncelerin net bir şekilde açıklanmasının önemli olduğunu da dile getirir.¹⁶⁷⁰ Bütün bunlar CHP anlayışında dönüşümün yeni bir aşaması olarak ele alınabilir.

2 Mayıs 1954 genel seçimlerinde de başarı elde edemeyen CHP bu sonucun nedenlerini araştırmak ve anlamak istemişti. Özellikle köylerden beklenen oranda oyun çıkmaması bazı arayışları da beraberinde getirmişti. CHP genel sekreter yardımcısı Turgut Göle'nin bu amaçla 7 Aralık 1954'de Sökmensüer'e yazdığı yazı önemlidir. Bu yazıda köylü vatandaşların partiye büyük çoğunlukla oy vermemesinin belli amillerinin olduğu, bu amilleri tespit edip teşhis koymadan köy çalışmalarına istikamet ve hedef vermenin mümkün olamayacağı, bu nedenle de köy alemi ve onun psikolojisi üzerinde geniş bilgisi bulunan partili arkadaşlardan oluşan bir köy komisyonunun kurulduğu belirtilmişti.¹⁶⁷¹ 2 Mayıs seçimlerinden sonra Sökmensüer tarafından, genel başkanlığa ve il başkanlığına sunulan 16 Mayıs 1954 tarihli kırk dokuz sayfalık rapor, Hıfzı Oğuz Bekata'ya¹⁶⁷² göre, ciddi bir emek ve içli bir samimiyet mahsulü olarak ortaya çıkmıştı. Fakat CHP içerisinde zaman zaman doğru yolu gösteren bu tür çalışmalar olmuş olsa da, bunlar değerlendirilememişti.

Sökmensüer 1954 yılında il kongresinden önce birçok arkadaşının kendisine il başkanlığını teklif ettiklerini, hatta Saffet Onay'ın da kendisini il haysiyet divanı üyeliğine uygun gördüğünü belirtmiştir. Fakat Sökmensüer parti kademelerinde hiçbir faal görev, fiili vazife istememiştir. Bunu, genel seçimlere girme sürecinden önce, eşinin ve kendisinin sıhhat konularını gerekçe göstererek reddetmiş ve bu kararını gerekli kişilere iletmiş olduğunu belirtmiştir.¹⁶⁷³ İl başkanlığı tekliflerini açıkça reddetmesine

¹⁶⁷⁰ TTK Arşivi BK 16-3/53, s. 104-106.

¹⁶⁷¹ TTK Arşivi BK 16-3/52, s. 85.

¹⁶⁷² Bekata, 22.6.1954'de CHP Merkez İlçe İdare Kurulu başkanlığına bir yazı yazarak Sökmensüer'in raporuna değinmiş, ardından beğendiği bu raporda kendisine yönelik eleştiri ve isnatlara cevap vermiş, adeta savunma yapmıştır (TTK Arşivi BK 16-3/51, s. 39-41).

¹⁶⁷³ TTK Arşivi BK 16-3/52, s. 159.

rağmen bazı arkadaşları tarafından adaylığı konulmuştu. Sökmensüer ise kongrede görev alması gerekenlerin gençler olduğunu ve bu şekilde çalışmak gerektiğini defalarca yinelemişti. Buna rağmen Sökmensüer seçilmişti. Kendisinin bu görevden affı için kürsüye çıkmak istemesi üzerine arkadaşları buna karşı çıkmıştı. Sökmensüer'i bu göreve aday gösteren ve seçilmesini sağlayan arkadaşları onun bu şekilde davranması durumunda kendilerinin partiden ayrılacaklarını belirmiş, böylece oluşan manevi baskı görevini sürdürmesine neden olmuştu. Sökmensüer, şahsı yüzünden çatlaklığa meydan vermemek için vazifeyi kabul ederek en azından kurultaya kadar bu görevi ifaya karar vermişti. Sökmensüer, yine sağlık durumunu gerekçe göstererek, bu vazifesini uzun süre devam ettirmemiş, 31 Temmuz 1954'te il idare kurulunda aldığı karar doğrultusunda merkez ilçe ve il başkanlığı görevlerini bırakmıştı.¹⁶⁷⁴

Sökmensüer'in il başkanlığına seçilmesi ve ayrılması 25 Temmuz ve 1 Ağustos 1954 tarihli Zafer gazetesiyle 28 Temmuz ve 1 Ağustos 1954 tarihli Yeni Sabah gazetelerinde haber yapılmıştı. Bu gazetelerdeki değerlendirmelere göre, il idare kuruluna seçilen on üyeden sekizinin Sökmensüer ile çalışmak istemediği, bunun yerine sıhhi gerekçe bulunarak il başkanlığından ayrıldığı belirtilmişti. Sökmensüer bu haberlerin mesnetsiz olduğunu, ayrılma nedeninin ise tamamaen yılların verdiği yorgunluğa dayalı olarak gelişen ve dinlenmesini zaruri kılan sağlık sorunlarına dayandığını dile getirmişti. Sökmensüer yeter bir dinlenmeden sonra partili bir er olarak çalışmaya devam edeceğini de belirtmişti.¹⁶⁷⁵ Sökmensüer, bu süreç içinde gazete köşelerinden, geçmiş dönemleri ve güncel konuları da katarak, kendisine karşı yapılan eleştiri ve ithamlara karşı şunları söylemişti:

“Bakanlığım zamanında acı hatıralar bıraktığım isnad ve iftirasının hesabını millet ve Türk hâkimi huzurunda açık alınla vermiş bir insanım. Bir hükme istinad etmeden mücerred olarak acı hatıralardan bahsetmek iftiranın ta kendisidir. Devlet ve hükümet mes'uliyeti taşımış insanlar hakkında sadece dedikodulara dayanarak bu şekilde hükümlere varmanın ve onları insafsızca umumî efkârâ bu suretle tanıtmanın siyasî ahlâk ve faziletle telifi mümkün olur mu? Dedikodularla insan çürütme yolu makbul ve muteber bir yol olsaydı, ayakta kaç kişinin kalabileceğini kestirmek bir hayli müşkül olurdu. Mesela Ahmet Emin Yalman'ın 28.7.1954 tarihli başmakalesinde benim için yazdığı satırları zaman kaydı hariç ve hatta münhasıran 1950-54 arasında olduğu gibi kendi haklarında kullanmak daha mümkündür. İnsanların hataya düşebileceklerini ve hatayı sezince, tashih edebileceklerini düşünerek vatandaşların geçmişlerindeki ve hatta hükme müstenit tarzda hatalarını

¹⁶⁷⁴ TTK Arşivi BK 16-3/52, s. 160-161.

¹⁶⁷⁵ TTK Arşivi BK 16-3/52, s. 161-162.

*durup dinlenmeksizin yüzlerine vurmak küçüklüğüne düşmemekliği eyi bir insan için fazilet sayarım. Bilerek ve bilmeyerek veya dedikoduya dayanarak şahısları umumî efkâr önünde çürütmeyi itiyad edinenlerin bu memlekete faydalı olacağına da asla inanmam. Geçmişteki binbir hatalarından vaftizlenerek kurtulan kahramanlar, başkaları için de insaflı düşünmek ahlâkî vasıflarına sahip olunmalıdır. Bilmelidir ki bu alemde hata yapmayanlar yalnızca ölümlerle hiçbir iş yapmayanlardır. Eyi niyetle iş yapanlar Türk vatan ve milletine hıyanet hariç, vazife ifası sırasında hataya düşerlerse bu hatalarını ölüncüye kadar sırtlarında kara damga olarak taşımalarına hiçbir vicdan razı olmaz”.*¹⁶⁷⁶

Siyasetteki mücadelesi sırasında partideki her türlü uygun vazife için çalışan Sökmensüer birçok kademede görev almaya ve katkı vermeye devam etmiştir. Sökmensüer, 7 Kasım 1954’de yapılan ihtiyar heyeti seçimi sonunda ihtiyar heyeti asıl azalığına seçilmiştir.¹⁶⁷⁷ Yine, Ankara il başkanı İbrahim Saffet Onay 11 Temmuz 1955’de Şükrü Sökmensüer’e gönderdiği bir davette onu il idare kurulunun kararı doğrultusunda ilçe başkanları ve kurultay delegelerinin katılacağı 16 Temmuz tarihli bir istişare toplantısına çağırmıştır.¹⁶⁷⁸ Zira, Sökmensüer 17 Nisan 1955’de yapılan il kongresinde, CHP Kurultayı’nda Ankara’yı temsil etmek üzere, delege seçilmiştir.¹⁶⁷⁹ 16 Ekim 1956’da ise CHP Genel Sekreteri Kasım Gülek bazı çalışmalarından yararlanmak üzere Sökmensüer’den yardım istemişti. Şükrü Sökmensüer’e yazdığı bir yazıda, partinin kuruluşu, iktidar ve muhalefet süreçlerindeki hizmetleri ve çalışmalarını kapsayan bir broşür hazırlanacağını belirterek, “*partimizin 27 senelik iktidarı devresinde dâhiliye programları, 1950’den sonra ele alınması programa bağlanmış işler hakkında bir muhtıra lutfetmek suretiyle*” kendilerine yardımda bulunmasını talep etmişti.¹⁶⁸⁰

Sökmensüer, 13 Şubat 1957’de CHP Ankara il başkanlığına yazdığı mektupta siyasete yaklaşımı ve değerleri konusunda önemli ipuçları vermişti. Kendisine 5 Şubat’ta gönderilen mektupta¹⁶⁸¹ “milletvekilliği adaylığı yönetmeliği hakkında teşkilâtın görüşlerini tespit etmek üzere” ilçede düzenlenecek olan ve 16 Şubat’ta

¹⁶⁷⁶ TTK Arşivi BK 16-3/52, s. 160.

¹⁶⁷⁷ TTK Arşivi BK 16-3/52, s. 44.

¹⁶⁷⁸ TTK Arşivi BK 16-3/52, s. 3.

¹⁶⁷⁹ TTK Arşivi BK 16-3/52, s. 158.

¹⁶⁸⁰ TTK Arşivi BK 7-3/18, s. 189.

¹⁶⁸¹ TTK Arşivi BK 7-3/18, s. 185, (EK 21).

gerçekleşmesi planlanan toplantıya kurultay delegesi olarak çağırıldığına ilişkin mektubu aldığını ve bu toplantıya katılmayacağını şu gerekçelerle açıklamıştı:¹⁶⁸²

“Son il kongresinin bir bütün olarak tüzüğe aykırı olarak ve tertipli cereyan ettiği ve neticelerile üst kademelere sirayetinin de meşru olmadığı ve olmayacağı hakkında partililer arasında mevcut inançlar karşısında meşru olmayan bir seçim neticesinde meydana gelen ve meşru olmayacağı pek tabii olan kurultay delegeliğini kabulde mazurum. Bu yönden yukarıda sözü geçen toplantıya katılmayacağım.”

İl başkanlığı davetiyesinde, 1954 seçimleri öncesinde yapılan yoklamalardan edinilen tecrübelerin göz önüne alınacağını belirtilmesi Sökmensüer’in 1954 raporuna da önem verildiğinin bir göstergesi olarak önemlidir.¹⁶⁸³ Yine Sökmensüer, 6 Mart 1957’de CHP Genel Sekreterliği’ne, CHP Ankara İli Çankaya İlçesi Bahçelievler Ocağı’na kayıtlı partili imzasıyla partinin içinde bulunduğu durum, nedenleri ve sonuçları hakkında bir mektup göndermiş, başarısızlıkların başarıya çevrilmesi için yapılması gerekenleri anlatmıştır.¹⁶⁸⁴

Sökmensüer 1957’de hâla CHP il kongresinin delegesi olarak bulunuyordu.¹⁶⁸⁵ CHP merkez ilçe başkanı Recep Dengin tarafından Sökmensüer’e gönderilen 15 Nisan.1957 tarihli il kongre davetiyesinde, 22 Nisan 1957’de yapılacak kongrede bulunması istenmişti.¹⁶⁸⁶ Sökmensüer bu kongreye katılmayacağına dair bir cevabı 20 Nisan 1957’de CHP Ankara Merkez ilçe başkanlığına göndermiş ve bu cevapta şunları dile getirmişti:

“Yeniden yapılacak il kongresi için tüzüğümüzün 12. maddesinin (d) fıkrası hilafına olarak her on ocak için bir delege seçilmesi esası kabul olunmuş ve seçilmiş dokuz delegeden biri olarak da bu esasa göre benim delegeliğim tensip olunmuştur. Bu usül tüzüğe külliye muğayir olduğundan ve bu esasa dayanacak seçimler de gayri meşru olacağından böyle bir delegeliği kabul etmekte mağzurum.”¹⁶⁸⁷

Sökmensüer 21 Nisan 1957’de Bahçelievler Ocağı kongresinde delege seçilmiş, bu CHP Bahçelievler ocağı kongre başkanınca kendisine 24 Mayıs 1957’de bildirilmişti Sökmensüer 26 Mayıs 1957’de yapılacak CHP Bahçelievler Bucak kongresine davet edilmişti.¹⁶⁸⁸ CHP, Sökmensüer’in siyasî faaliyetlerine devam

¹⁶⁸² TTK Arşivi BK 7-3/18, s. 184.

¹⁶⁸³ TTK Arşivi BK 7-3/18, s. 185.

¹⁶⁸⁴ TTK Arşivi BK 16-3/51, s. 53-58.

¹⁶⁸⁵ TTK Arşivi BK 7-3/18, s. 13.

¹⁶⁸⁶ TTK Arşivi BK 7-3/18, s. 13.

¹⁶⁸⁷ TTK Arşivi BK 7-3/18, s. 211.

¹⁶⁸⁸ TTK Arşivi BK 7-3/18, s. 196.

etmesi ve kendi aralarında bulunmasını önemsiyordu. Bunun için parti yönetimi her fırsatı kullanmıştı. Fakat Sökmensüer bütün bu taleplere olumsuz yanıt vererek siyaset dışında bir hayat tercih ettiğini göstermek istemişti.

Siyasette milletvekili olarak 1.454 gün hizmet eden ve TBMM’de 6. ve 7. Dönem’de Erzincan, 8. Dönem’de Gümüşhane ¹⁶⁸⁹ milletvekili olarak görev yapmıştır. Ardından da CHP içinde farklı çalışmalarla parti politikalarına etki etmeye çalışan İbrahim Şükrü Sökmensüer CHP tarihinde önemli bir yer edinmiştir.¹⁶⁹⁰

IV. TEK PARTİ DÖNEMİ SONRASI SİYASET DIŞI ÇALIŞMALARI ve VEFATI

A. Sökmensüer’in Millî Havacılık Sanayii Düşüncesi ve Çalışmaları

Şükrü Sökmensüer, uzun süren aktif siyasî kariyerinin sonlarına doğru Türk Hava Kurumu Genel Başkanlığı’na (1949-1950) seçilmişti. Sökmensüer, 1949 yılında yapılan THK XI. Büyük Genel Kurulu’nda¹⁶⁹¹ seçimle geldiği genel başkanlık görevinden 23 Ağustos 1950’de istifa yoluyla ayrılmıştı.¹⁶⁹² İstifa sebebi “Millî Şefimiz” kayıtlı beyannamelerin Erzincan’da THK uçaklarından atılmış olmasıydı. Sökmensüer tasarruf tedbirleri çerçevesinde yeni beyanname bastırılmadığını, THK’yı tanıtıcı ve halkı bilgilendirici bu beyannamelere ilişkin gelişmelerin başka anlamlar yüklenerek yorumlandığını söylemişti. Başbakanlık, filonun attığı beyannamelerden sözkonusu ibareleri içerenlerin Sökmensüer tarafından ayrılmasını istemiş, bunun üzerine Sökmensüer de istifa etmişti. Sökmensüer eski beyannamelerden Millî Şef ibareli birkaçının da bunlar arasında bulunmuş olduğunu,

¹⁶⁸⁹ İbrahim Şükrü Sökmensüer ara seçimle VI. dönemde Erzincan mebusu olmuş, VII. dönemde yine buradan vekil seçilmiştir. İçişleri Bakanı olarak görev aldığı seçim döneminde ise Gümüşhane milletvekili olarak Meclis’e girmiştir. (Goloğlu, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi-IV: Demokrasiye Geçiş (1946-1950)*, s. 419-420.

¹⁶⁹⁰ Demirel, *Tek Partinin İktidarı; Türkiye ‘de Seçimler ve Siyaset (1923-1946)*, s. 485.

¹⁶⁹¹ THK 11. Büyük Genel Kurulu’nda seçilerek görev alan üyeler şunlardır. Genel Başkan Şükrü Sökmensüer, Genel Başkan V. Recai Güreli, Genel Başkan V. Süreyya Anamur. Üyeler, Cemal Kovalı, Rıza Erten, Celâl Meral, Atıf Tüzün, Sedat Pek, Zeki Soydemir, Cemil Uybadin, Rüştü Uzel, Şevki Ergun, Cenap Aksu, Zühtü Akın (*Türk Hava Kurumu Karar Defteri*).

¹⁶⁹² *Türk Hava Kurumu Karar Defteri* ; *Vatan*, 17 Ağustos 1950, “Hava Kurumu Başkanı Şükrü Sökmensüer Dün İstifa Etti”, s. 1.

olay öğrenilince filonun geri çağırıldığını belirtmişti. Gelişmelerden sonra İçişleri Bakanlığı ve Ankara savcılığı tahkikat başlatmıştı.¹⁶⁹³

Şükrü Sökmensüer, Türk Hava Kurumu başkanlığı döneminde önemli çalışmalar, toplantılar ve kongreler gerçekleştirmiştir. Sökmensüer'in Türk Hava Kurumu'na dair ilk çalışmaları Hatay Valisi olduğu dönemde olmuş bu bakımdan konu hakkında var olan tecrübesini kullanma imkanı bulmuştur. Zira o dönemde Sökmensüer Hatay'da THK'nın kurulması için önemli çalışmalar yapmış ve kurumun Hatay'da kurulmasına öncülük etmişti. Kurumun başkanlığına da Hatay davasında önemli çalışmaları olan Selim Çelenk getirilmişti.¹⁶⁹⁴

12 Şubat 1949'da yapılan Türk Hava Kurumu Genel Merkez Kurulu toplantısında geçmiş dönem raporlarının okunması ve değerlendirilmesinden sonra kurum başkanı Sökmensüer söz almış ve bazı görüşler paylaşmıştı.¹⁶⁹⁵ Sökmensüer, genel konuşmalardan çıkan sonuca göre kurumun genel anlamda randımanlı bir çalışma sürecinde olmadığını, 1946 yılına kadar geliri sürekli artan kurumun, bu tarihten sonra gelirinde düşüş olmaya başladığının anlaşıldığını belirtmişti. Bu gelişmenin önemli nedenlerinin olduğunu gözlemlediğini söylemişti. Sökmensüer bu nedenlerden birinin devlet kurumlarındaki katkıdan ileri geldiğini dile getirmişti. Sökmensüer, geçmişte devletin resmi kadrosunda yer alan hemen hemen her kesimden bu kurumun gelişmesine katkı sağlandığını, bu katkının yüksek ve arzulu olduğunu, şimdi ise bu arzunun kaybolduğu ifade etmişti. Cihan harbinde yüksek kazanç sağlayanların kuruma bağış yollu katkılarının çokluğunu dile getiren Sökmensüer son zamanların ekonomik zorluğunda bunun oldukça düştüğünü söylemişti.¹⁶⁹⁶ Kurumun en büyük varidatlarından birinin de zekat ve fitre olduğunu söyleyen Sökmensüer bunlar üzerinde de boğuşma ve çatışmaların başladığını belirtmişti. Eskiden üç hayır kurumu olarak Kızılay, Çocuk Esirgeme ve Hava Kurumu'na ait olan bu gelirlerin şimdi başka yönlere de kaydırılmaya başlandığını sözlerine ilave etmişti.¹⁶⁹⁷

¹⁶⁹³ *Vatan*, 17 Ağustos 1950, "Hava Kurumu Başkanı Şükrü Sökmensüer Dün İstifa Etti", s. 1.

¹⁶⁹⁴ Payaslı, *Sancağ'tan Vilayete Hatay (1921-1960): Siyasal, Sosyal ve Kültürel Yönleriyle*, s. 182.

¹⁶⁹⁵ TTK Arşivi BK 12-3/39, s. 35.

¹⁶⁹⁶ TTK Arşivi BK 12-3/39, s. 35-36.

¹⁶⁹⁷ TTK Arşivi BK 12-3/39, s. 36.

Sökmensüer, devlet yönetiminin, gittikçe zor duruma doğru giden bu kuruma iki alternatiften birini sunmasını beklemekteydi. Ya işletmelerde serbestsiniz diyecek ya da serbest olmadığını söylese kuruluş maksatlarına uygun devlet siparişlerini vermesi gerekecekti. Sökmensüer'e göre serbestsiniz denmesi durumunda, ideal makinalardan oluşan ve numune olabilecek olan THK'ya ait iki fabrikanın kendi kendine yetiyor olduğu görülecekti. Bu kararın kendilerini yaşatabilmelerine ve kârlı hizmet yapabilmelerine olanak vereceğini belirtmişti.¹⁶⁹⁸

Başbakanlık makamına, THK Başkanı ve Gümüşhane Milletvekili sıfatlarıyla, 18 Mart 1949'da yazdığı yazıda THK'nın umumî durumunu ve bu konuya ilişkin görüşlerini aktarmıştı.¹⁶⁹⁹ THK'nın 1925 yılında havacılığın inkişafı gayesiyle kurulduğunu belirten Sökmensüer, elde edilen gelirlerin, millî savunma ihtiyaçlarına, şehit ve malul tayyareciler tazminatına, merkez ve havacılık dairesi, bina, hangar, meydan, uçak, planör, ve çeşitli malzeme ihtiyaçlarına, uçak ve motor fabrikalarının tesis ve işletme işlerine, talebe yetiştirmeye ve rüzgar tüneli malzemesine sarfedildiğini, Kızılay Derneği'ne ve Çocuk Esirgeme Kurumu'na hisse olarak verildiğini, ayrıca Milli Piyango İdaresi'ne ve masraflarına kullanılmış olduğunu belirtmişti. 1939 yılından başlayarak piyango, yer ürünü, kıymetli evrak ve ilave gelirlerin hükümetçe THK'nın elinden alınmasıyla kurumun gelirleri düşmeye başlamıştı. Bu gelirler özellikle son yıllardaki ekonomik sıkıntılar dolayısıyla üçte bir oranına gerilemiş durumdaydı.¹⁷⁰⁰

Sökmensüer, THK'nın uçak ve motor fabrikalarını kuran bir kurum olduğunu, gelinen noktada bu işletmenin masraflarını karşılayabilecek durumda olmadığını ve ayrıca zaten THK'nın bu çapta iki müesseseyi işletmek ve daha verimli hale getirmek için yeterli sanayi ve ticarî kuruluş özelliğinde bulunmadığını da ilave etmişti.¹⁷⁰¹ Sökmensüer değerlendirme raporunda uçak fabrikası ve motor fabrikasının birçok iş ve işlemleri yapabilme kapasitesine sahip olduğunu belirterek şunları söylemişti;

“Cumhuriyet hükümetinin tasvipleriyle vücuda getirilen, Türk milletine 20 milyon liraya malolan ve her türlü modern tesisat ve teçhizata malik bulunan fabrikalarımızın yaşatılmasına devam edilerek bilhassa kuruluşuna sebep olan hava

¹⁶⁹⁸ TTK Arşivi BK 12-3/39, s. 38.

¹⁶⁹⁹ TTK Arşivi BK 11-3/36, s. 3-7.

¹⁷⁰⁰ TK Arşivi BK 11-3/36, s. 3-4.

¹⁷⁰¹ TK Arşivi BK 11-3/36, s. 4.

sanayinin geliştirilmesi her yönden millî bir zarurettir. Bu müesseseler elde buldukça pistonlu ve bilhassa memleket müdafaası noktasından bu gün için birinci derecede önemi artık dünyaca takdir edilen tepkili motor ve bu motorlarla mücehhez harp uçaklarının imali cihetine gidilebileceğine katiyen kani bulunmaktayız.”¹⁷⁰²

“Havacılık sanayi tek ve büyük müşterisi devlet olan bir sanayidir” diyen Sökmensüer, devlet destekli havacılık sanayi ülkelerini örnek vererek ve millî hava sanayi olan ülkeleri sayarak, havacılık sanayinin doğrudan doğruya devlet tarafından yaşatılmasının lâzım ve zaruri olduğunu belirtmişti.¹⁷⁰³ Sökmensüer sözlerine şu cümlelerle devam etmişti:

“Bu sebepten dolayı vatanda tamir ve imal yönünden havacılık sanayi için faydalı olan askerî ve sivil bütün havacılık sanayii müesseselerini muhtar bir iktisadî devlet teşekkülü haline getirerek, devletin yardım ve himayesi ile hedefe tevcih etmek ve kısa zamanda memleketin müdafaası, ulaştırma, ziraat, sağlık ve hatta gümrük muhafaza işleri yönünden muhtaç bulunduğu hava vasıtalarının vatanda imaline geçilmesi, birinci derecede önemi haiz bir memleket meselesidir. Bu fabrikaların havacılık sanayini terk etmesi ise memleket için asla faideli olmayacaktır.”¹⁷⁰⁴

Şükrü Sökmensüer, bunun olmaması durumunda bu sektörün ve birikimin yok olacağını da ifade etmişti. Ancak bu birikimin memleket sanayine katkı sağlaması için fabrikaların umumî sanayi fabrikaları haline dönüştürülmeleri, özel teşebbüs veya devlet destekli teşebbüsler olarak varlıklarını sürdürmeleri, yetişmiş bu kadar mühendis, usta ve diğer elemanların yararlanılabilecek kuruluşlar eliyle yeniden istihdamı gerektiğini belirtmişti. Diğer taraftan hava ordusunun elemanlarını yetiştirmekte devamlılığı sağlayacak bir oluşumun sağlanması veya devamı ile bu sisteminin oluşturulmasının da karara bağlanmasının elzem ve memleket menfaatine olduğunu ifade etmişti.¹⁷⁰⁵

Sökmensüer 25 Kasım 1949’da dönemin başbakanı ve aynı zamanda da Türk Hava Kurumu fahri başkanı olan Şemsettin Günaltay’a hitaben bir yazı kaleme almıştı:¹⁷⁰⁶ “23 Kasım 1949 Çarşamba günü Büyük Millet Meclisi’nde İçişleri komisyonu odasında Türk Hava Kurumu fabrikaları hakkında hükümet kararının bütçeden evvel verilmesi hakkındaki maruzatım üzerine telakki ettiğim noktai nazarlarınızı ve bizim görüşlerimizi bu yazımla teyit etmeme müsadenezini rica

¹⁷⁰² TK Arşivi BK 11-3/36, s. 4-5

¹⁷⁰³ TK Arşivi BK 11-3/36, s. 5.

¹⁷⁰⁴ TK Arşivi BK 11-3/36, s. 5-6.

¹⁷⁰⁵ TK Arşivi BK 11-3/36, s. 6-7.

¹⁷⁰⁶ TTK Arşivi BK 7-3/16, s. 116-120.

ederim” cümlesiyle başlayan yazısında, THK fabrikalarının parasız olarak devlete devredilmesi ve Hava Kuvvetleri’nin teşekkül etmiş olması konusunun önemli olduğunu vurgulayarak kendi görüşlerini aktarmaya çalışmıştı. Sökmensüer bu düşüncelere, yani THK mesaisine memlekette ihtiyaç kalmadığı yönelik kanaatin ordu tarafından oluşturulduğunu belirterek hükümetin söz konusu bakış açısını eleştirmişti.¹⁷⁰⁷

THK’nın Mayıs 1949’da toplanan XI. Kurultay’ında, Türk halkının 20 milyon lirası ile hayat bulan fabrikalarının ücretsiz olarak Milli Savunma Bakanlığı’na devrinin kabul edilmediğini, bunun için Seyhan milletvekili Ahmet Remzi Yüreğir’in 25 Mayıs’ta verdiği tavrın kurultayca reddedildiğini söyleyen Sökmensüer, ayrıca fabrikaların satış veya icar yoluyla devrinin kabul edilmediğini de belirtmişti.¹⁷⁰⁸ Sökmensüer, THK’nın faaliyetlerine artık ihtiyaç kalmadığına dair orduya ait görüşün realiteden değil hissi duygulardan ileri geldiğini belirtmişti. Ordunun, havacılık konusunda gelişmiş ülkelerde bu tür kurum ve girişimlerin desteklendiğini ve gelişmesi için devletlerin katkı sağladığını görmemesini yadırgayan Sökmensüer, askerî havacılığın ne kadar gelişirse gelişsin yanı başında bir sivil havacılık desteğinin bulunmasının elzem olduğunu ifade etmişti. Bu alanın gelişmesinin önemini belirten Sökmensüer, bunun olmamasının askerî havacılığı zayıflatacağını ve bir savaş durumunda da elemansızlıktan zor duruma düşüleceği uyarısını yapmıştı.¹⁷⁰⁹

Sökmensüer, fabrikaların getirdiği ağır masraflardan doğan yükten bahsederek, bu fabrikaların devletten, özellikle hava kuvvetlerinden sipariş ve destek almamasının kurumu etkilediğini belirtmişti. Bunun, sözkonusu kurumları bir şekilde devlet kuruluşlarına, belirli bir karşılıkla devretmeyi zorunlu kıldığını ifade etmişti. Böylece havacılık çalışmaların memleket sathına yayılmasında bir yük olan bu iki fabrikanın devletçe alınmaması halinde serbest iş sahasına intikallerinin zorunlu olacağını da belirtmişti. Sökmensüer bunun, genel merkez kuruluna yetki verilerek, 25 Mayıs 1949’da Ankara delegesi Celâl Meral tarafından verilen bir önerge sonrasında kurultayca onaylandığını da ifade etmişti.¹⁷¹⁰

¹⁷⁰⁷ TTK Arşivi BK 7-3/16, s. 116.

¹⁷⁰⁸ TTK Arşivi BK 7-3/16, s. 116.

¹⁷⁰⁹ TTK Arşivi BK 7-3/16, s. 117-118.

¹⁷¹⁰ TTK Arşivi BK 7-3/16, s. 118.

Şükrü Sökmensüer, Hava Kuvvetleri'nin temel ihtiyacı olan okul uçaklarının Amerikan yardımından sağlanmasının THK Motor ve Uçak fabrikalarının imal cihetinden gelişmelerini önleyen bir etken olduğunu belirtmişti. Sökmensüer bu talim ve terbiye vasıtalarının, yani gerekli uçakların ve yedek malzemelerin, hatta gerekli koşulların oluşturulmasıyla jet motoru üretiminin dahi yapılabileceğini söylemişti. Böylece döviz kaynaklarının yani millî servetin dışarıya gitmesinin engellenmesinin mümkün olacağını da ifade etmişti. Bunun kendi ülkemizde ve imkânlarımızla ortaya çıkarılmasının millî bir zaruret olduğunu dile getirmişti.¹⁷¹¹ Gümüşhane milletvekili ve aynı zamanda THK başkanı olan Sökmensüer, yazısında fabrikaların piyasa sanayine sevk edilmesi konusunda Günaltay'ın düşünce ve direktiflerini belirtmesini beklediklerini dile getirmişti.¹⁷¹²

29 Aralık 1949'da THK Genel Merkez Kurulu toplantısında konuşan Sökmensüer, THK tüzüğüne hava kurumuna birinci vazife olarak hava sporunu memleket gençliğine ve halkına sevdirmek görevi verdiğini belirtmişti. Bunu sağlamak için de hava kurumunun bu konuda ihtiyacı olan endüstriyi kurmakla vazifeli olduğunu ifade etmişti. Böylece, uçak ve motor fabrikalarının bunun bir sonucu olduğunu da dile getirmişti.¹⁷¹³ Sökmensüer bu toplantıya ilişkin çalışma raporunu önceden başbakanlığa iletmiş ve yapılan çalışmalar hakkında başbakanlığı bilgilendirmişti. Bu raporda uçuş eğitimleri, teknik imkânlar, fabrikalar ve bütün bu sürecin devamı için kuruma destek olunması gereken konulardan bahsedilmekteydi.¹⁷¹⁴

Şemsettin Günaltay, 13 Mart 1950'de THK Genel Merkez Kurulu genel toplantısına katıldığında, kurumun elinde bulunan uçak ve motor fabrikalarının durumunu gözden geçirmek ve bunlar hakkında hükümetin bakış açısını değerlendirmek üzere bir konuşma yapmıştı. Toplantının ana konusu da buydu.¹⁷¹⁵ Sökmensüer ise, Cumhurbaşkanı'nın hâmi ve başbakanın fahri başkanlığı altında 1925 yılında kurulan THK'nın önemini o zaman iyi bilindiğini, uçağın memleketlerin emniyet ve selametinde oynayacağı mühim rolün çok iyi takdir

¹⁷¹¹ TTK Arşivi BK 7-3/16, s. 119.

¹⁷¹² TTK Arşivi BK 7-3/16, s. 120.

¹⁷¹³ TTK Arşivi BK 12-3/39, s. 66.

¹⁷¹⁴ BCA 30-1-0-0_100-619-7 (Altı sayfalık bir rapor).

¹⁷¹⁵ TTK Arşivi BK 12-3/39, s. 119.

edildiğini dile getirmişti. Bu amaçla ülkede havacılık aşkını uyandırmak, ihtiyaç nispetinde pilot yetiştirmek ve ilk hedef olarak 500 uçaklık bir hava filosuna sahip olmak yönünde bir isteğin bulunduğunu belirterek konunun önemine dikkat çekmişti.¹⁷¹⁶

Günaltay, kurumun kuruluş dönemindeki koşullarının olmadığını, kaynakların kurumasının kurumun ilk zamanlardaki faaliyetinde olmamasından kaynaklandığını, şimdi bir hava ordusunun teşekkül ettiğini, buna devletin yeterli kaynağı sağladığını belirtmişti. Ayrıca hava yollarının da kendi sahasında geliştiğini, Hava Kurumu kurulduğunda bunların hiçbirinin olmadığını, şimdi fabrikalar meselesinin görüşülmesi gerektiğini, fabrikaların kurumdan ayrılması durumunda kurumun sadece personel yetiştirme görevinin kalacağını söylemişti.¹⁷¹⁷ Sökmensüer'in üç seçenek olarak ya devletçe sübvansiyon veya devlete devir ya da özel teşebbüs yani tam serbesti önerilerine ise Günaltay tam bir kararla cevap vermemişti.¹⁷¹⁸

Millî ve güçlü bir havacılık, bu havacılığı destekleyen sanayi ve personel gücüyle diğer ülkeler düzeyinde bir seviyeyi ümit eden Sökmensüer'in bu düşüncesi o günün şartlarında ileriye doğru önemli bir projeksiyondur. Fakat Sökmensüer, bu çalışmaların devam ettiği süreçte, bazı propaganda meselelerinin de etkisiyle, istifa ederek THK'dan ayrılmak zorunda kalmıştı.¹⁷¹⁹

B. İbrahim Şükrü Sökmensüer'in Diğer Faaliyetleri ve Vefatı

Şükrü Sökmensüer, THK başkanlığı döneminde aynı zamanda milletvekiliydi. 1950'de milletvekili seçilememiş olsa da THK başkanlığı devam etmişti. Bunun yanı sıra Çocuk Esirgeme Kurumu Genel İdare Kurulu üyeliğine seçilmiş ve orada çalışmalarda bulunmuştu. Sökmensüer oluşan rahatsızlığı

¹⁷¹⁶ TTK Arşivi BK 12-3/39, s. 119.

¹⁷¹⁷ TTK Arşivi BK 12-3/39, s. 139.

¹⁷¹⁸ TTK Arşivi BK 12-3/39, s. 139-140.

¹⁷¹⁹ *Vatan*, 17 Ağustos 1950, "Hava Kurumu Başkanı Şükrü Sökmensüer Dün İstifa Etti", s. 1. ; *Türk Hava Kurumu Karar Defteri*.

dolayısıyla bu görevinden ayrılmıştı.¹⁷²⁰ Sökmensüer ayrıca Eski Muharipler Cemiyeti Haysiyet Divanı Başkanlığı da yapmıştı.¹⁷²¹

Şükrü Sökmensüer, 23 Ağustos 1950’de THK genel başkanlığından istifa ettikten ve diğer kamusal görevlerinden ayrıldıktan sonra, CHP’nin yeniden iktidar olması için çalışmaya başlamıştı. Fakat bu çalışmalarını, CHP’deki hizipleşme ve tek parti iktidarının sona ermiş olmasının getirdiği stresli ortam içinde, ancak 1957’ye kadar devam ettirebilmiştir. Ardından da sağlık sorunlarının yoğunlaşması nedeniyle siyasî çalışmalardan tamamen uzaklaşmıştı.

Şükrü Sökmensüer, Cemile hanımla evlenmiş ve çiftin bu evlilikten Kuman Atila, Şükriye Emel (Toker), Türkan Sanaç (Sancaktaroğlu) adlarında üç çocukları olmuştur.¹⁷²² İbrahim Şükrü’nün hâkim olduğu dil Fransızcadır.¹⁷²³ Aktif siyasetten çekilen İbrahim Şükrü Sökmensüer 1978’de vefat etmiştir.¹⁷²⁴

Şükrü Sökmensüer öldüğünde verilen ölüm ilanında eşi, çocukları ile damatları Turgut Toker, Tanjo Sancaktaroğlu, torunları Topa, İlkin ve Yaprak’ın isimleri yer almıştır. Ölüm ilanı 19 Ekim 1978 tarihlidir.¹⁷²⁵ 18 Ekim 1978 Çarşamba günü vefat eden İbrahim Şükrü Sökmensüer 20 Ekim, Cuma günü Zincirlikuyu Mezarlığı’na defnedilmiştir.¹⁷²⁶

Seksen sekiz yıllık bir hayat süren İbrahim Şükrü Sökmensüer bu uzun ömrüne, birçok cephede mücadele ettiği askerliği, birçok hizmet ve görevi ifa ettiği bürokratlığı, siyasî hayatı ve onlara ilişkin önemli olayları sığdırmıştır.

İbrahim Şükrü görev yaptığı askerlik hayatı boyunca, katıldığı Balkan Harbi, Birinci Dünya Savaşı ve Milli Mücadele’de çeşitli başarılar elde etmiş,

¹⁷²⁰ Çufalı, *a.g.e.*, s. 473. ; *TBMM Albümü 1920-2010, C.I, 1920-1950*, s. 323, 391,470 ; Eyüp Şahin, *Emniyet Genel Müdürlüğü*, s. 145.

¹⁷²¹ *TBMM Albümü 1920-2010, C.I, 1920-1950*, s. 323, 391,470.

¹⁷²² Urgancıoğlu, *a.g.e.*, s. 15-17 ; Türk *Parlamento Tarihi TBMM-VIII. Dönem (1946-1950)*, C.III. ; İnan, *Tarihe Tanıklık Edenler*, “Şükrü Sökmensüer”, s. 100. ; Çufalı, *a.g.e.*, s. 473.

¹⁷²³ TTK Arşivi BK 14-3/43-C, s. 129

¹⁷²⁴ Sosyal Güvenlik Kurumu Emekli Sandığı Genel Müdürlüğü Arşivi, Şükrü Sökmensüer Şahsi Dosyası, Dosya No: VOOO2946.

¹⁷²⁵ *Milliyet*, 19 Ekim 1978, “Vefat: Şükrü Sökmensüer,” s. 5.

¹⁷²⁶ Çufalı, *a.g.e.*, s. 473.

kahramanlıklar göstermiş ve bunun bir sonucu olarak da önemli belgeler ve madalyalarla ödüllendirilmiştir.¹⁷²⁷

İbrahim Şükrü, mülazım rütbesindeyken katıldığı Balkan Harbi'nde Bulgar ve Sırp kuvvetlerinin saldırılarında, sorumluluğu kendi üzerine alarak, üstlerinden emir beklemeden emrindeki topçu bataryasına ateş emriyle düşman saldırısını püskürtmüş, bu teşebbüsü askerî makamlarca ödüllendirilmeye layık görülmüştür. 16 Ekim 1912'de Edirne Fırka Kumandanı Aziz Paşa ve Erkân-ı Harbiye Reisi Hayri Bey tarafından "takdirname" ile ödüllendirilmiştir. Yine Balkan Harbi'nde mülazımlık görevi sırasında 10. Fırka'nın ilerlemesine engel olmak isteyen düşman saldırılarını, emrindeki bataryayı açığa çıkararak durdurduğu ve kırdığı için, bu hareketleri uzaktan gözlemleyen ve takdir eden Şükrü Paşa tarafından 1 Kânunuevvel 1912'de "takdirname" ve "teşekkürname" ile ödüllendirilmiştir.¹⁷²⁸

Birinci Dünya Savaşı'nda Kanalı Harekâtı sırasında, İsmailiye'nin güneydoğusundaki mevziinden düşmanın Timsah gölünde bulunan Harwing adlı kruvazörünü tahrip ederek, fırkanın yan ateş altında kalmasını engellemiştir. Bu başarısı onun, Cemal Paşa tarafından 9 Şubat 1915'te "açıkça takdir" edilmesini sağlamıştır. İbrahim Şükrü daha sonra, 18 Temmuz 1915'te (5 Temmuz 1331) "Harp Madalyası" ile ödüllendirilmiştir.¹⁷²⁹ İbrahim Şükrü, Çanakkale'de, Çağaltepe Batarya Komutanlığı'nda bulunurken, emrinde bulunan bataryanın talim ve terbiyesi ve muharebe atışları teftişi sırasındaki üstün başarıları dolayısıyla askerî makamlarca ödüllendirilmiştir. Bu ödül "takdirname" olarak 25 Kânunuevvel 1917'de Nihat Paşa tarafından verilmiştir. Güney cephesinde 154. Hüsnü Mevsuf Bataryası Kumandanlığı görevinde iken, hareketli bir hedefe yaptığı on iki atış sonucu sekizini isabet ettirmiş, bu olağanüstü başarı ile 25 Teşrinievvel 1918'de "takdirname" ile ödüllendirilmiştir.¹⁷³⁰ İbrahim Şükrü'nün, bataryasının başında cepheden cepheye

¹⁷²⁷ Çufalı, *a.g.e.*, s. 473 ; *İbrahim Şükrü Sökmensüer'in Subay Şahsi Dosyası, Askerî Safahat Belgesi*, MSB Arşivi, s. 2.

¹⁷²⁸ Şahin, *Emniyet Genel Müdürleri*, s. 146. ; Şahin, *Türk Polis Teşkilâtının Şanlı Geçmişinde ve Cumhuriyete Giden Yolda İz Bırakan Polisler*, s. 15.

¹⁷²⁹ Şahin, *Türk Polis Teşkilâtının Şanlı Geçmişinde ve Cumhuriyete Giden Yolda İz Bırakan Polisler*, s. 15. ; Şahin, *Emniyet Genel Müdürleri*, s. 146. ; *İbrahim Şükrü Sökmensüer'in Subay Şahsi Dosyası, Askerî Safahat Belgesi*, MSB Arşivi, s. 2. Çufalı, *a.g.e.*, s. 473.

¹⁷³⁰ Şahin, *Emniyet Genel Müdürleri*, s. 146. ; Şahin, *Türk Polis Teşkilâtının Şanlı Geçmişinde ve Cumhuriyete Giden Yolda İz Bırakan Polisler*, s. 15.

verdiği üstün mücadele ve fedakarlığı onun padişahlık makamınca 19 Teşrinievvel 1915’de “Gümüş Liyakat Madalyası” ile ödüllendirilmesini de sağlamıştır.¹⁷³¹

Millî Mücadele’de sırasında önemli görevler ifa eden İbrahim Şükrü 31 Ağustos 1922’de Afyonkarahisar ve Dumlupınar Muharebeleri’ndeki üstün hizmetleri sonucu İstiklâl Madalyası almaya hak kazanmıştır.¹⁷³² Şükrü Sökmensüer Harp, Gümüş Liyakat ve Kırmızı Şeritli İstiklâl Madalyası’na sahiptir. S1101 numaralı İstiklâl Madalyası vesikasında “Millî Ordu’da vazife almış olan Erkân-ı Harbiye binbaşısı İbrahim Şükrü Efendi’nin Kırmızı Şeritli İstiklâl Madalyası ile taltifi 21 Şubat 1927 tarihinde tasdik-i aliye iktiran eylediğini mübeyyin vesikadır” şeklinde yazmaktadır.¹⁷³³

Sökmensüer’in, hem Hatay meselesindeki mücadelesi ve hizmetleri hem de Hatay’ın ilk valisi olması dolayısıyla bir büstü yapılmıştır. Antakya’lı ressam, mozaikçi ve heykeltıraş Ahmet Bostancı tarafından yapılan büst Hatay’dadır. Bu büst, yine aynı heykeltıraş tarafından Hatay Devleti’nin ilk ve tek Cumhurbaşkanı olan Tayfur Sökmen için yapılan büstle birlikte Hatay Valiliği hizmet binasında yerini almıştır.¹⁷³⁴

İbrahim Şükrü Sökmensüer, yaşadıklarına ve çalışmalarına ilişkin, önemli konulara ve olaylara yer vereceği bir kitap yazmayı ve yayımlatmayı düşünmüştür. Böylece önemli bir hatıra kitabını tarihe mal etmek istediğini belirtmiş olsa da bunu gerçekleştirememiştir.¹⁷³⁵

¹⁷³¹ Şahin, *Türk Polis Teşkilâtının Şanlı Geçmişinde ve Cumhuriyete Giden Yolda İz Bırakan Polisler*, s. 15. ; Şahin, *Emniyet Genel Müdürleri*, s. 146. ; *İbrahim Şükrü Sökmensüer’in Subay Şahsi Dosyası, Askerî Safahat Belgesi*, MSB Arşivi, s. 2.

¹⁷³² *İbrahim Şükrü Sökmensüer’in Subay Şahsi Dosyası, Askerî Safahat Belgesi*, MSB Arşivi, s. 1-2. ; TTK Arşivi BK 12-3/37-B, s. 61.

¹⁷³³ *TBMM Albümü 1920-2010, C.I, 1920-1950*, s. 323, 391,470. ; Sosyal Güvenlik Kurumu Emekli Sandığı Genel Müdürlüğü Arşivi, Şükrü Sökmensüer Şahsi Dosyası, Dosya No: VOOO2946. ; TTK Arşivi BK 5-3/10-A, s. 125. ; *İbrahim Şükrü Sökmensüer’in Subay Şahsi Dosyası, Askerî Safahat Belgesi*, MSB Arşivi, s. 2.

¹⁷³⁴(Erişim) <http://arsiv.sabah.com.tr/2005/12/01/gny/gny139-20051201-200.html>. 24.09.2014.

¹⁷³⁵ *Tasvir*, 19 Kasım 1948 “Sökmensüer’in Cevabı” (TTK Arşivi BK 4-3/1, s. 95).

SONUÇ

Osmanlı Devleti döneminde başlayan Balkan Harbi'ni, Birinci Dünya Savaşı'nı ve Millî Mücadele'yi birçok yönüyle ele alan, Cumhuriyet dönemini ve bu dönem içinde Tek Parti iktidarı sürecini analiz eden, tüm bu dönemleri İbrahim Şükrü Sökmensüer ana konusu üzerinden değerlendiren bu çalışma uzun bir araştırma sonucunda ortaya çıkmıştır. Dönem ve kişi olgusu çerçevesinde ele alınan bu çalışmanın ana konusu olan İbrahim Şükrü Sökmensüer yukarıda sözü edilen dönemlerde asker, devlet adamı ve siyasetçi kimliğiyle önemli görevler yapmıştır. Özellikle Millî Mücadele ve Cumhuriyet döneminde üstlendiği görevler ve yaptığı çalışmalar dikkate değerdir. Tek Parti döneminin önemli bir devlet adamı ve siyasetçisi olmuştur. Bu bakımdan, bundan önce üzerine henüz özel bir araştırma yapılmamış olan İbrahim Şükrü Sökmensüer hakkında yapılan bu çalışmanın önemli bir boşluğu doldurduğu düşünülmektedir.

İbrahim Şükrü, Üsküp'te doğmuş ve doğduğu topraklarda yaşanan tüm ağır koşullara, tıpkı kendi çağdaşları gibi, maruz kalmıştır. Doğduğu ve büyüdüğü çevre savaş şartlarının oluşturduğu yoğun göç dalgalarının yaşandığı bir coğrafyadır. İbrahim Şükrü, yaşadığı ortamın harp koşullarıyla oluşmuş çetin şartlarına ve içinde bulunulan çaresizliklerine rağmen oldukça başarılı bir eğitim hayatı geçirmiştir. Okuduğu okullarda başarılı bir öğrenci olan ve mezuniyetlerini iyi dereceyle tamamlayan İbrahim Şükrü eğitimi süresince birçok şehirde bulunmak zorunda kalmıştır. İbrahim Şükrü'nün eğitim gördüğü coğrafyaların hemen hemen tamamında büyük göç dalgaları ve buna bağlı olarak gelişen yoksulluk ve çaresizlikler onu ve akranlarını derinden etkileyen izler bırakmıştır. Öyle ki devletin varlığının tehlikeye düştüğü bu dönem onların daha erken yaşlarda bu meseleye dair çare arayışına girmelerine sebep olmuştur. Üsküp, Edirne ve İstanbul gibi önemli üç Osmanlı şehrinde eğitim görmüş olan İbrahim Şükrü, İstanbul Halıcıoğlu Topçu Mühendishane Mektebi'nden mezun olduktan sonra, askeri idadiyi okuduğu Edirne'de görevlendirilmiştir. İbrahim Şükrü çok istediği kurmaylık eğitimi için 1914 yılında İstanbul Erkan-ı Harbiye Mektebine girmiş, fakat Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu yoğun savaşlar ve ardından gelen Millî Mücadele bu eğitime birçok kez ara vermesine neden olmuştur. Zira, hem Balkan Harbi ve Birinci Dünya Savaşı hem de Millî Mücadele onun oldukça özverili bir şekilde cephelerde görev

aldığı ve önemli yararlılıklar gösterdiği mücadelelerdir. İbrahim Şükrü bütün bu şartların getirdiği olumsuzluklara rağmen, kurmaylık eğitimini de tamamlamıştır.

İbrahim Şükrü'yü birçok yönüyle değerlendiren bu çalışma öncelikle onun askerlik hayatına ilişkin önemli bilgiler ortaya koymuştur. İbrahim Şükrü'nün askerlik hayatında Balkan Harbi, Birinci Dünya Savaşı ve Millî Mücadele önemli bir yer tutmuştur. Balkan Harbi sırasında bulunduğu Edirne Kalesi'nde önemli başarılar sağlayan mücadelelerde bulunmuş, fakat kalenin teslim olmasından sonra yaralı bir şekilde esir düşmüştür. İbrahim Şükrü, Sofya'ya götürülmüş ve burada bir süre tutsak kalmıştır. İbrahim Şükrü esaretten kurtulunca tekrar Çatalca Cephesi'nde görevlendirilmiştir.

Onun inisiyatif kullanma yeteneği, olaylara farklı bakış getirme becerisi ve sorunlara çözüm bulma kabiliyeti tüm askerlik hayatı boyunca dikkat çekmiştir. Başarılı bir asker olarak hem Balkan Harbi'nde hem de Birinci Dünya Savaşı'nda, zaman zaman inisiyatifler de alarak, önemli yararlılıklar göstermiştir. Özellikle Millî Mücadele sırasında Genelkurmay Harekât Dairesi'nde yaptığı çalışmalar önemlidir. Millî Mücadele boyunca hem Mustafa Kemal Paşa'ya hem de İsmet Paşa'ya yakın çalışmıştır. Bu mücadele boyunca kritik görevler icra etmiş, bu görevleri yaparken kendi kabiliyetleri doğrultusunda gelişmelere katkı sağlayarak mücadelenin seyrinde önemli kazanımlar elde edilmesinde rol oynamıştır. Batı Cephesi'nin oluşturulması sürecinde, Çerkez Ethem meselesinin çözümünde ve düzenli ordunun kurulması aşamasında kritik görevlerde bulunmuş, kritik kararların alınması sırasında birçok konuya ilişkin katkı sağlamıştır. Askerî rütbesinin verdiği yetki çerçevesinde zaman zaman inisiyatifler alabilen, karmaşık sorunların çözümünde farklı görüşler ortaya atarak sorunun çözümüne katkı sağlayan, olayları iyi tahlil edebilen bir kurmay subay olarak Millî Mücadele'de önemli bir yer edinmiştir.

Askerlik görevinin her aşamasında önemli yararlılıklar gösteren İbrahim Şükrü, özellikle Millî Mücadele sırasında gösterdiği gayret ve yerine getirdiği görevlerle ön plana çıkmıştır. Bu dönemde yaptığı görevler ve aldığı sorumlulukları hakkıyla yerine getirmedeki başarısı dikkatlerden kaçmamıştır. Onun bu özelliği, 1927 yılında askerlikten istifasından hemen sonra dönemin en önemli yönetim araçlarından biri olan Umumî Müfettişlikler bünyesinde çalışmaya başlamasında büyük etkiye sahiptir. İbrahim Şükrü askerlikten ayrıldıktan sonra dinlenme imkânı bulamamış, bu hareketli hayat Umumî Müfettişlik bünyesinde yeni görevlere kapı aralamıştır. I. Umumî Müfettişlik bünyesinde iskân ve asayiş müdürlükleri yapan,

Sason-Mutki Harekâtı'nda görev alan İbrahim Şükrü, Trakya Umumî Müfettişliği'nde Başmüşavir olmuştur. 1934 Trakya Olayları'nın yatıştırılmasında etkili çalışmalar yapmıştır. İbrahim Şükrü Emniyet İşleri Umum Müdür Muavini 1. Şube müdürlüğünde bulunduğu sırada ülkenin istihbarat faaliyetlerine ilişkin çalışmalarda bulunmuştur.

Çalışkan, sabırlı ve görev bilinci yüksek bir karaktere sahip olan İbrahim Şükrü devlet yönetiminin ilgilendiği en kritik konuların çözümü sürecinde aranan kişi olmuştur. İbrahim Şükrü gerek asker gerekse bürokrat olarak tam bir görev adamı özelliğine sahiptir. Millî Mücadele'deki en gizli iletişim ve faaliyetlerde bu özelliğini göstermiş, Tek Parti döneminin bürokrasisinde görev aldığı da devlet adamı kimliğiyle oldukça kritik çalışmalar yapmıştır. Bu çalışmalarını titizlikle ve sabırla yerine getirmiştir. Millî Mücadele döneminde Mustafa Kemal Paşa'nın ve İsmet Paşa'nın yakın çalışma grubu içinde yer alan, hem Genelkurmay başyaverliği hem de Batı Cephesi Komutanlığı Başyaverliği görevlerini icra eden İbrahim Şükrü, Tek Parti döneminde de aynı yakın çalışma anlayışını sürdürmüştür. Mustafa Kemal Atatürk'ün en önemli sorunların çözümünde yer alan çalışma grubunda daima bulunmuştur. Umumî Müfettişlik bünyesinde çalışmış, uzun süre Emniyet Genel Müdürlüğü yapmış, Dersim konusuyla yakından ilgilenmiş, Hatay Meselesi'nin çözümü sürecinde önemli çalışmalar yapmış, faaliyetler içinde yer almıştır. İbrahim Şükrü Sökmensüer'in titiz çalışma anlayışı ve görev bilinci onun bu görevlerde bulunmasında önemli bir etken olmuştur.

İbrahim Şükrü Sökmensüer çalıştığı alanla ilgili gelişmeleri takip eden, bunu uygulayan, yenilikleri tatbik konusunda kararlı olan bir yapıya sahiptir. Hem Umumî Müfettişlik bünyesinde çalıştığı dönemlerde hem de 1934-1939 yılları arasında devam eden Emniyet Genel Müdürlüğü görevi sırasında oldukça etkili olmuştur. Trakya Umumî Müfettişliği Başmüşaviri olduğu dönemde 1934 Trakya Olayları'nın sona erdirilmesinde önemli katkılar sağlamış, inisiyatifler almıştır. Emniyet Genel Müdürlüğü döneminde Dersim Meselesi ile yakından ilgilenmiş ve Dersim Hârekâtı sırası ve sonrasında birçok faaliyette bulunmuştur.

Hatay Meselesi'nin Türkiye gündeminde en ağır konu olarak yer aldığı günlerde Hatay Egemenlik Cemiyeti Genel Sekreteri olarak görev yapmıştır. Bu dönemde, aynı zamanda Emniyet Genel Müdürlüğü görevini de sürdürmekte olan Sökmensüer aynı anda birçok görevi icra edebilen bir devlet adamı vasfına sahiptir. Sökmensüer, Hatay Meselesi'ne ilişkin olarak, Mustafa Kemal Atatürk'ün bilgisi ve

görevlendirmesi doğrultusunda yoğun çalışmalarda bulunmuştur. Hatay'ın demografik yapısının yeniden Türkler lehine artması için hem açık hem gizli çalışmalarda bulunmuştur. Bu dönemde hem Ankara'da hem de Dört Yol'da önemli ve kritik çalışmalar yapmış, buna istinaden Hatay'ın anavatanına katılmasından sonra buranın ilk valisi olmuştur. Bu görevini 1942 yılında siyasete girene kadar devam ettirmiştir. Sökmensüer, Hatay vilayetini kuran ve burada Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin tüm müesseseleri ve anlayışıyla yer almasını sağlayan bir devlet adamı olarak önemli bir görev ifa etmiştir.

İbrahim Şükrü Sökmensüer, II. Dünya Savaşı'nın en kritik günlerinde İaşe Müsteşarı olarak görevlendirilmiştir. İaşe konusu bu dönemin en önemli ve hayati meselesiydi. Hem ordunun hem de halkın iaşe ihtiyaçlarının sağlanması, stokçuluk ve karaborsa gibi ülkede ekonomik darlık ve sıkıntı yaratacak girişimlerin engellenmesi gibi kritik faaliyetlerde bulunmuştur. Bu bakımdan bu göreve getirilmiş olması onun başarılı bir devlet adamı olmasının yanında iktisadî konulardaki yetkinliğinin de bilinmesinden kaynaklanmıştır. II. Dünya Savaşı'nın zorlu koşullarında İaşe Müsteşarlığı görevine atanan Sökmensüer burada önemli çalışmalarda bulunmuş, ardından da ara seçim döneminde Erzincan mebusu olarak parlamentoya girmiştir. Siyasî hayatına Müstakil Grup'ta başlayan Sökmensüer bu görevinin ardından Recep Peker Hükümeti'nde İçişleri Bakanı olmuştur.

İbrahim Şükrü Sökmensüer, Türk milliyetçiliğini önemseyen, devletin bekasının temini olan kurum ve kuruluşları yaşatmak ve geliştirmek için çalışan bir siyasetçidir. O Türkçülüğünü küçülmeyen daima büyüyen Türkçülük olarak tarif etmiştir. Bu bakımdan ülkedeki her kesimi bir ve beraber görmeyi önemsemiştir. Millî siyaset anlayışı çerçevesinde dünya gerçeklerini de gözeterik faaliyetlerini yürüten Sökmensüer, ülkenin içinde bulunduğu sıkıntılı dönemlerde devletin bekasını daima önde tutan bir görüşe sahiptir. Bu çerçevede ülkede oluşan siyasi ve ideolojik farklılaşmalara bu pencereden bakarak devletin aleyhine gelişme gösterdiğini düşündüğü konularda gücü ve yetkisi çerçevesinde mücadele etmekten imtina etmemiş bu çerçevede birçok çalışmalar da yapmıştır.

Komünizm ve aşırı sol konusunda tavizsiz bir anlayışa sahip bir bürokrat ve siyasetçi olarak önemli çalışmalar yapmış, mücadeleler vermiştir. Nazım Hikmet konusunda gerek 1930'lu yıllarda gerekse İçişleri Bakanı olduğu dönem olan 1946-47 yıllarında birçok faaliyetleri olmuştur. Nazım Hikmeti komünist ideolojiden uzaklaştırmak ve Cumhuriyetin hâkim ideolojisine yakınlaştırmak için onunla

doğrudan iletişime geçmiş, bunu ülkede yer yer oluşan komünizm tehlikesini bertaraf edebilmek için zaruri görmüştür. Bu amaçla Şevket Süreyya Aydemir'le de yakın temas içinde olan Sökmensüer önemli gelişmeler yaşanmasına da vesile olmuştur.

Bu bakımdan sertlik yanlısı bir anlayışa hâkim olduğu düşünülse de onun nihayi kaygısı devletin varlığı ve bütünlüğü olmuştur. Bu açıdan bakıldığında Kürt ve Kürtlük meselesinde de farklı bir görüşe sahiptir. Onun bu görüşlerini, 1936 yılında Ankara'da yapılan Umumî Müfettişler toplantısındaki konuşmalarında görmek mümkündür. Buna göre Sökmensüer, Kürtler konusunda yapıcı ve kapsayıcı bir yaklaşım sergilemiş, sorunun askeri değil kültürel faaliyetlerle çözümünü daha elzem ve sonuç alınabilir görmüştür. Fert hürriyeti ve demokrasi konusunda esnek bir düşünceye sahip olmakla birlikte halkın içinde oluşan dini ve ideolojik faaliyetlere, toplumun aldatılması ve devletin yıpratılması penceresinden bakarak, karşı durmuştur.

İçişleri Bakanlığı döneminde, ülkenin iç meselelerinin yanında, siyasal ve ideolojik sorunlarına dönük de önemli çalışmalar yapmıştır. Çok partili hayatın en karmaşık ve çatışmalı günlerinde bakanlık yapan Sökmensüer, Demokrat Parti ve onun temsilcileriyle karşılıklı tartışmalara girmiş, komünizm meselesi üzerinden demokratlara baskı uygulamaya çalışmıştır. Bu bakımdan başta Celâl Bayar olmak üzere DP'nin önde gelen siyasetçileriyle yaşadığı süreç ciddi gerilimleri de beraberinde getirmiştir. Buna bağlı olarak Fevzi Çakmak ve Cihat Baban'la da siyasî ve ideolojik tartışmalar yaşamıştır. Siyasetini, Mustafa Kemal Atatürk'ün çizdiği yol olarak kabul ettiği mecrada sürdürmeye çalışmış, İsmet İnönü'nün liderliğinde ulaşılan çok partili hayatın sorunlarının çözümüne farklı bir bakış açısıyla yaklaşmıştır. Bu çerçevede, çok partili hayata geçiş sürecinde oluştuğunu düşündüğü aşırılıklara karşı önlemler almaya çalışmış, bunlara karşı mesafeli durmayı tercih etmiştir.

İbrahm Şükrü Sökmensüer, milletvekilliği ve bakanlık dönemlerinin ardından, aktif siyasetten ayrıldıktan sonra yine CHP içinde kalarak faaliyetlerini sürdürmüştür. Siyasete ilk olarak, o gün için tek muhalif siyasî oluşum olarak addedebileceğimiz Müstakil Grup'ta başlayan Sökmensüer, aktif siyasî hayatının sonlarına doğru yine muhalif bir kimlikle CHP içinde siyasetini sürdürmüştür. Onun bu dönemde özellikle İsmet İnönü'ye yakın olduğu, onun siyasetine destek vererek yakınında durduğu söylenebilir. CHP içinde bir muhalefet anlayışıyla, partini yeniden iktidar olabilmesini sağlayacak çalışmalar yaparak bunları parti yönetimiyle

paylaşmıştır. Zaman zaman parti yönetimiyle arasında oluşan sorunlara ve kısmen de dışlanmasına rağmen partinin başarısı için çalışmaktan vazgeçmeyeceğini belirterek küskün bir davranış sergilememiştir. Bu duruşu onun zaman zaman partideki faaliyetlere davet edilmesine neden olmuşsa da o bu tür faaliyetler içinde yer almamayı tercih etmiş, partinin genel yönetim anlayışının değişmedikçe başarıyı yakalayacağını belirterek uzak durmuştur. CHP'nin iktidar olmasına engel ve DP'ye karşı başarısız olmasına neden olan konular üzerinde çalışan ve bu konulara dair raporlar hazırlayan Sökmensüer, hem parti içinde hem de parti dışında ciddi mücadeleler vermiştir.

Şükrü Sökmensüer, Mustafa Kemal Atatürk döneminde onun ve İsmet İnönü'nün güvendiği kadroda yer almış, bu özelliğiyle gerek 1920'lerde gerekse 1930'larda oldukça kritik görevlerde bulunmuştur. Bu süreç boyunca Tek Parti iktidarının etkili adamlarından biri olmuştur. 1940'lı yıllarda yine İnönü'nün yakınında, Müstakil Grup'ta siyasete giren, Peker hükümetinde görev alan, birçok önemli kurumda yöneticilik yapan Şükrü Sökmensüer bakanlığından sonra İnönü'ye yakın durarak Tek Parti iktidarının devamı için çalışmalarını sürdürmüştür. DP'nin iktidarı döneminde sürdürdüğü pasif siyasî hayatında birçok çalışma yapmışsa da 1957'den sonra siyasî faaliyetlerini bitirmiştir. Şükrü Sökmensüer yaşamı, askerî faaliyetleri, bürokrasideki kritik görevleri, kendi inisiyatifiyle yaptığı çalışmalar, siyasetteki hareketli ve etkili yaşamı ile Türkiye tarihi için önemli bir figür durumundadır.

Sonuç olarak, gerek Osmanlı Devleti'nin son dönemlerini gerekse Cumhuriyet yönetimi ve Tek parti iktidarını anlamak, bu dönemlere ilişkin farklı bir bakış açısı yakalayabilmek için İbrahim Şükrü Sökmensüer konusunu ele almak ve böylece bu kişi üzerinden her iki dönemi ve bu dönemler içindeki olay, olgu ve gelişmeleri değerlendirmek bizlere yeni bir tarihsel bakış sağlamış olacaktır.

KAYNAKÇA

Arşivler:

ATASE: Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüd Daire Başkanlığı Arşivi (ATASE):

ATASE, İstiklâl Harbi Katalogu (İSH), Kutu: 692, Gömlek: 63, Belge: 63-5, Tarih 08/01/1337.

ATASE, İstiklâl Harbi Katalogu (İSH), Kutu: 644, Gömlek: 74, Belge: 74-1, Tarih 1/12/1336.

ATASE, İSH, Kutu:738, Gömlek: 124, Belge: 124-1, Tarih 20/8/1336.

ATASE, İSH, Kutu:695, Gömlek: 86, Belge: 86-10, Tarih 15/1/1337.

ATASE, İSH, Kutu:693, Gömlek: 171, Belge: 171-1, Tarih 11/1/1337.

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA)

BCA 030_10_00_00_72_472_1_1.

BCA 030_10_00_00_72_472_2.

BCA 030-1-0-0_100_619_7.

BCA 030-10-0-0_225-515-23.

BCA 030-11-1-0_151-4-6.

BCA 030_0_18_01_02_42_8_010_1.

BCA 030_0_18_01_02_55_50_002.

BCA 030_0_18_01_02_59_89_004_1.

BCA 030_0_18_01_02_69_89_019.

BCA 030_0_18_01_02_76_60_015.

BCA 030_18_01_02_87_68_6.

BCA 490-1-0-O_728-495-4.

Cumhurbaşkanlığı Arşivi (CA)

Cumhurbaşkanlığı Arşivi , EBİS No 01013454, Belge No 12, Ek No 33/19.6.1938.

Cumhurbaşkanlığı Arşivi , EBİS No 02004712, Belge No 150, Ek No 153/30.11.1939.

Cumhurbaşkanlığı Arşivi , EBİS No 02004745, Belge No 57, Ek No 98/23.7.1939.

Cumhurbaşkanlığı Arşivi , EBİS No 02005270, Belge No 21, Ek No 22/20.5.1948.

Cumhurbaşkanlığı Arşivi , EBİS No 02005270, Belge No 22, Ek No 23/19.5.1948.

Cumhurbaşkanlığı Arşivi , EBİS No 02009145, Belge No 1, Ek No 3/31.12.1946.

Milli Savunma Bakanlığı Arşivi (MSB Arşivi)

İbrahim Şükrü Sökmensüer Subay Şahsi Dosyası, Askerî Safahat Belgesi, Sicil No 328-3.

Sosyal Güvenlik Kurumu Emekli Sandığı Genel Müdürlüğü Arşivi,

Şükrü Sökmensüer Şahsi Dosyası, Dosya No: VOOO2946.

Türk Hava Kurumu Karar Defteri.

Türk Tarih Kurumu Arşivi (TTK Arşivi)

Türk Tarih Kurumu Arşivi, Bilge Kitabevi Koleksiyonu 4-3/1.

Türk Tarih Kurumu Arşivi, Bilge Kitabevi Koleksiyonu 4-3/3.

Türk Tarih Kurumu Arşivi, Bilge Kitabevi Koleksiyonu 4-3/4.

Türk Tarih Kurumu Arşivi, Bilge Kitabevi Koleksiyonu 5-3/6.

Türk Tarih Kurumu Arşivi, Bilge Kitabevi Koleksiyonu 5-3/7.

Türk Tarih Kurumu Arşivi, Bilge Kitabevi Koleksiyonu 5-3/8.

Türk Tarih Kurumu Arşivi, Bilge Kitabevi Koleksiyonu 5-3/9.

Türk Tarih Kurumu Arşivi, Bilge Kitabevi Koleksiyonu 5-3/10-A.

Türk Tarih Kurumu Arşivi, Bilge Kitabevi Koleksiyonu 6-3/11-A
Türk Tarih Kurumu Arşivi, Bilge Kitabevi Koleksiyonu 6-3/12.
Türk Tarih Kurumu Arşivi, Bilge Kitabevi Koleksiyonu 6-3/13.
Türk Tarih Kurumu Arşivi, Bilge Kitabevi Koleksiyonu 7-3/15.
Türk Tarih Kurumu Arşivi, Bilge Kitabevi Koleksiyonu 7-3/16.
Türk Tarih Kurumu Arşivi, Bilge Kitabevi Koleksiyonu 7-3/18.
Türk Tarih Kurumu Arşivi, Bilge Kitabevi Koleksiyonu 11-3-36.
Türk Tarih Kurumu Arşivi, Bilge Kitabevi Koleksiyonu 12-3/37-A
Türk Tarih Kurumu Arşivi, Bilge Kitabevi Koleksiyonu 12-3/37-B
Türk Tarih Kurumu Arşivi, Bilge Kitabevi Koleksiyonu 12-3/39.
Türk Tarih Kurumu Arşivi, Bilge Kitabevi Koleksiyonu 13-3/41-A.
Türk Tarih Kurumu Arşivi, Bilge Kitabevi Koleksiyonu 13-3/41-C.
Türk Tarih Kurumu Arşivi, Bilge Kitabevi Koleksiyonu 14-3/43-C.
Türk Tarih Kurumu Arşivi, Bilge Kitabevi Koleksiyonu 14-3/46.
Türk Tarih Kurumu Arşivi, Bilge Kitabevi Koleksiyonu 16-3/51.
Türk Tarih Kurumu Arşivi, Bilge Kitabevi Koleksiyonu 16-3/52.
Türk Tarih Kurumu Arşivi, Bilge Kitabevi Koleksiyonu 16-3/53.
Türk Tarih Kurumu Arşivi, Bilge Kitabevi Koleksiyonu 16-3/54.
Türk Tarih Kurumu Arşivi, Bilge Kitabevi Koleksiyonu 17-3/55-A.
Türk Tarih Kurumu Arşivi, Bilge Kitabevi Koleksiyonu 17-3/55-B.
Türk Tarih Kurumu Arşivi, Bilge Kitabevi Koleksiyonu 17-3/56.
Türk Tarih Kurumu Arşivi, MS-TS-5-25/25.
Türk Tarih Kurumu Arşivi, MS-TS-5-29/29.
Türk Tarih Kurumu Arşivi, MS-TS-5-30/30.
Türk Tarih Kurumu Arşivi, MS-TS-5-32/32.
Türk Tarih Kurumu Arşivi, MS-TS-5-34/34.
Türk Tarih Kurumu Arşivi, MS-TS-5-37/37.

Türk Tarih Kurumu Arşivi, TP-40-19/19.

TBMM Zabıt Cerideleri:

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre VI, Cilt 30, 26. İnikat (11.1.1943).

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre VII, Cilt 2, 27. İnikat (25.5.1943).

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre VII, Cilt 2, 29. İnikat (27.5.1943).

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre VII, Cilt 4, 45. İnikat (7.7.1943).

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre VII, Cilt 4, 46. İnikat (9.7.1943).

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre VII, Cilt 4, 50. İnikat (19.7.1943).

TBMM Zabıt Ceridesi (TBMM Tutanak Dergisi), Dönem VII, Cilt 17, 56. Birleşim (17.5.1945).

TBMM Zabıt Ceridesi (TBMM Tutanak Dergisi), Dönem VII, Cilt 17, 59. Birleşim (22.5.1945).

TBMM Zabıt Ceridesi (TBMM Tutanak Dergisi), Dönem VII, Cilt 18, 74. Birleşim (15.6.1945).

TBMM Zabıt Ceridesi (TBMM Tutanak Dergisi), Dönem VII, Cilt 20, 15. Birleşim (20.12.1945).

TBMM Zabıt Ceridesi (TBMM Tutanak Dergisi), Dönem VII, Cilt 20, 21. Birleşim (28.12.1945).

TBMM Zabıt Ceridesi (TBMM Tutanak Dergisi), Dönem VII, Cilt 24, 59. Birleşim (5.6.1946).

TBMM Zabıt Ceridesi (TBMM Tutanak Dergisi), Dönem VII, Cilt 24, 64. Birleşim (13.6.1946).

TBMM Zabıt Ceridesi (TBMM Tutanak Dergisi), Dönem VIII, Cilt 1, 16. Birleşim (17.9.1946).

TBMM Zabıt Ceridesi (TBMM Tutanak Dergisi), Dönem VIII, Cilt 2, 3. Birleşim (13.11.1946).

TBMM Zabıt Ceridesi (TBMM Tutanak Dergisi), Dönem VIII, Cilt 2, 6. Birleşim (20.11.1946).

TBMM Zabıt Ceridesi (TBMM Tutanak Dergisi), Dönem VIII, Cilt 3, 20. Birleşim (20.12.1946).

TBMM Zabıt Ceridesi (TBMM Tutanak Dergisi), Dönem VIII, Cilt 3, 27. Birleşim (30.12.1946).

TBMM Zabıt Ceridesi (TBMM Tutanak Dergisi), Dönem VIII, Cilt 4, 37. Birleşim (29.1.1947).

TBMM Zabıt Ceridesi (TBMM Tutanak Dergisi), Dönem VIII, Cilt 5, 57. Birleşim (7.5.1947).

TBMM Zabıt Ceridesi (TBMM Tutanak Dergisi), Dönem VIII, Cilt 6, 68. Birleşim (4.6.1947).

TBMM Zabıt Ceridesi (TBMM Tutanak Dergisi), Dönem VIII, Cilt 6, 69. Birleşim (6.6.1947).

TBMM Zabıt Ceridesi (TBMM Tutanak Dergisi), Dönem VIII, Cilt 6, 85. Birleşim (13.10.1947).

TBMM Zabıt Ceridesi (TBMM Tutanak Dergisi), Dönem VIII, Cilt 12, 81. Birleşim (3.7.1948).

TBMM Zabıt Ceridesi (TBMM Tutanak Dergisi), Dönem IX, Cilt 1, 22. Birleşim (13.7.1950).

TBMM Zabıt Ceridesi (TBMM Tutanak Dergisi), Dönem IX, Cilt 1, 23. Birleşim (14.7.1950).

Kitaplar ve Makaleler:

“3201 Sayılı Emniyet Teşkilât Kanunu”, *Polis Dergisi*, 23. Sene, 31 Temmuz 1937, sayı 310, s. 4133-4164.

- Ada, Serhan, *Türk-Fransız İlişkilerinde Hatay Sorunu (1918-1939)*, İstanbul Bilgi Üniversitesi, İstanbul, 2005.
- Ahmad, Feroz, *Demokrasi Sürecinde Türkiye 1945-1980*, Türkçesi, Ahmet Fethi, Hil Yayın, İstanbul, 1994
- Ahmad, Feroz, *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2008.
- Akal, Emel, “Rusya’da 1917 Şubat ve Ekim Devrimlerinin Türkiye’de Etkileri/yansımaları”, s. 115-137. *Modern Türkiye’de Siyasî Düşünce: Sol*, C.VIII, Ed.: Murat Gültekingil, İletişim, İstanbul, 2007.
- Akandere, Osman, *Milli Şef Dönemi: Çok Partili Hayata Geçişte Rol Oynayan İç ve Dış Tesirler (1938-1945)*, İz Yayıncılık, İstanbul, 1998.
- Akandere, Osman, “1939-1946 Yılları Arasında Türkiye Büyük Millet Meclisi’nde Bir Denetleme ve Kontrol Organı Olarak Müstakil Grup’un Yapısı ve İşlevi,” *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, (7), 2000, s. 305-326.
- Akay, Oğuz, *Bu Sofrada Ben Varım*, Alfa Yayınları, İstanbul, 2010.
- Akbaş, Rahmi, *Mareşal Fevzi Çakmak*, Ötüken, İstanbul, 2008.
- Akkaya, Bülent, “Geçmişten Günümüze Türk Polis Teşkilâtında Rütbeler”, *Turkish Studies-International Periodicals For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, volume 8/5 spring 2013, pp. 59-72, Ankara-Turkey.
- Altay, Fahrettin, *10 Yıl Savaş ve Sonrası 1912-1922*, Eylem Yayınları, Ankara, 2008.
- Anavatana Katılışının 60. Yıldönümünde Hatay*, Yay. Haz.: Berna Türkdoğan, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2001.
- Armaoğlu, Fahir, *20. Yüzyıl Siyasî Tarihi (Cilt I-II: 1914-1995)*, Alkım Yayınevi, İstanbul, 2005.
- Atatürk, Kemal, *Nutuk (1919-1927)*, Yay. Haz.: Zeynep Korkmaz, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2007.

- Atay, Falih Rıfıkı, *Çankaya -Atatürk'ün Doğumundan Ölümüne Kadar-*, Pozitif Yayınları, Ankara, 2006.
- Aybars, Ergün, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi-I (Kuruluş)*, Zeus Kitabevi, İzmir, 2006.
- Aydemir, Şevket Süreyya, *İkinci Adam 1884-1938*, C.I, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2001
- Aydemir, Şevket Süreyya, *İkinci Adam 1938-1950*, C.II, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2005.
- Aydemir, Şevket Süreyya, *İkinci Adam 1950-1964*, C.III, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2000.
- Bali, Rıfat N., *1934 Trakya Olayları*, Kitabevi, İstanbul, 2008.
- Banguoğlu, Tahsin, "Misak-ı Milli ve Lozan", *Türk Edebiyatı Dergisi*, XIV (168), 1987, s. 7-9.
- Barutçu, Faik Ahmet, *Siyasî Anılar 1939-1954*, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1977.
- Baş'er, Salih Adil, "Ankara Polis Enstitüsünün Açılış Töreni" *Polis Dergisi*, Şubat 1938, yıl 25 sayı 1-312, s. 63-74.
- "Başvekil İsmet İnönü'nün Nutku", *Polis Dergisi*, 23. Sene 31 Kânunuevvel 1937, sayı 308.
- Belge, Murat, "Türkiye'de Sosyalizm Tarihinin Ana Çizgileri", s. 19-48, *Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce: Sol*, C. VIII, Ed.: Murat Gültekingil İletişim, İstanbul, 2007.
- Berber, Sarika Gedikli, "Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçiş Sürecinde Sivil Hükümet Darbesi: CHP'de 35'ler Vakası", *Gazi Akademik Bakış*, VI/11 Kış, 2012, s. 131-150.
- Berkes, Niyazi, *Unutulan Yıllar*, Yay. Haz.: Ruşen Sezer, İletişim Yayınları, İstanbul, 1997.

- Binark, İsmet, “1939 Genel Seçiminde TBMM’ye Seçilen Mebuslar ile Vefat Edenler ve Diğer Sebepçe Boşalan Mebuslukların Yerine Seçilenler ve Seçildikleri İller”, *Türk Parlamento Tarihi*, TBMM-VI. (3 Nisan 1939-15 Ocak 1943) Dönem, C.I, TBMM Vakfı Yayınları, (e-kitap).
- Birler, İsmail Hakkı, *İsmail Hakkı Birler’in Anılarında CHP’li Yıllar 1946-1992*. Haz.: Şengün Kılıç Hristidis, Ersel Ergüz, Ed.: Emre Yalçın, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2010.
- Bozdağ, İsmet, *Dünya’da ve Türkiye’de Basın İstibdadı*, Emre Yayınları, İstanbul, 1992.
- Budak, H. Ömer, *Olaylar ve Antlaşmalar Işığında Devlet-i Aliyye’nin Yıkılış Süreci*, Öztepe Matbaacılık, Ankara, 2016.
- Budak, H. Ömer, *Sömürgecilikten Jeopolitiğe*, Öztepe Matbaacılık, Ankara, 2016.
- Burgaç, Murat, *Türkiye’de Umumî Müfettişliklerin Kurulması ve Trakya Umumî Müfettişliği*, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2013.
- Çağlayangil, İhsan Sabri, “Bu Günkü Arşiv Usulleri ve Faideleri, ” *Polis Dergisi*, Yıl 26 Sayı 6-317, 1939, s. 30-40.
- Çağlayangil, İhsan Sabri, “Bu Günkü Arşiv Usulleri ve Faideleri II” *Polis Dergisi*, Yıl 26 Sayı 6-319, 1939, s. 49-60.
- Çağlayangil, İhsan Sabri, *Çağlayangil’in Anıları; Kader Bizi Una Değil Üne İtti*, Haz.: Tanju Cılızoğlu, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2007.
- Çalışlar, İzzettin (Haz.), *On Yıllık Savaş: Org. İzzettin Çalışlar’ın Not Defterlerinden Balkan, Birinci Dünya ve İstiklâl Savaşları*, Türkiye İş Bankası, İstanbul, 2010, s. 513).
- Çetinkaya, Y. Doğan ; M. Görkem Doğan, “TKP’nin Sosyalizmi (1920- 1990)”, s. 274-338, *Modern Türkiye’de Siyasî Düşünce: Sol*, C. VIII, Ed: Murat Gültekingil, İletişim, İstanbul, 2007.

- Çınar, Tayfun, “1932 Devletçilik Yılı: Temmuz Kararları Çerçevesinde Planlamaya Geçiş,” s. 303-411, *Açıklamalı Yönetim Zamandizini 1929-1939* içinde. Ed.: Birgül A. Güler, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi, Ankara, 2007.
- Çınar, Tayfun, “A’dan Z’ye Bozuk Devletin Yeniden Yapılanması Girişimlerinin Yükselişi ve Düşüşü”, s. 226-357, *Açıklamalı Yönetim Zaman Dizini 1940-1949* içinde. Ed.: Birgül Ayman Güler, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi, Ankara, 2008.
- Çufalı, Mustafa, *Türk Parlamento Tarihi*, TBMM VIII. Dönem (1946-1950), C. III, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları no: 146 (e-kitap).
- Çulcu, Murat (Yay. Haz.), *Arşivi Kaybolan Savaş; Sina-Filistin-Suriye Cephesi*, Kastaş Yayınevi, İstanbul, 2009.
- Demir, Ramazan, *Feodalizmin Devlete İsyanı ve Dersim Olayları*, Palme Yayınları, Ankara, 2011.
- Demir, Yaşar, “Hatay’da Siyasî Çekişmeler ve Türkiye’nin Politikası: Political Struggles in Hatay and the Turkey’s Policy (1936-1938)”, *History Studies: International Journal Of History*, Prof Dr. Enver Konukçu Armağanı, 2012, s. 47-72.
- Demirel, Meral, “Cami Baykurt,” s. 184-193, *Modern Türkiye’de Siyasî Düşünce: Sol* içinde, C. VIII, Ed: Murat Gültekingil, İletişim, İstanbul, 2007.
- Demirel, Ahmet, *Tek Partinin İktidarı; Türkiye’de Seçimler ve Siyaset (1923-946)*, İletişim, İstanbul, 2014.
- Derin, Haldun, *Çankaya Özel Kalemimi Anımsarken (1933-1951)*, Yay. Haz.: Cemil Koçak, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1995.
- Dikici, Ali, “Milli Şef Dönemi İç Güvenlik Anlayışı ve Türk Polisi” s. 389-460, (e-dergi), Erişim: <http://atam.gov.tr/wp-content/uploads/06-ali-dikici.pdf>. 28.12.2015

- Dikici, Ali, “Osmanlı’dan Devralınan Uygulama: Mülki İdare Amirlerinin Polis Yöneticisi, Polis Yöneticilerinin Mülki İdare Amiri Olması,” *Türk İdare Dergisi*, Sayı 466, Mart 2010, s. 121-144.
- Durukan, Eyüp, *Günlüklerde Bir Ömür-II ; Sofya Esaretinden Çanakkale Zaferine (1913-1915)*, Hazırlayan: Murat Uluğtekin, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2014
- Dündar, Nihat, “Emniyet Teşkilâtının Kuruluş ve Gelişmesini Sağlayanlar 1845-2010,” *Çağın Polisi*, Yıl 9, Sayı 99, Mart 2010, s. 2-6.
- Eliaçık, Muhittin, “İzmir’in Kurtuluşunda Mühim Bir Sima: Fahrettin Altay ve İzmir’le İlgili Anıları”, *Kuvâ-yı Milliye’nin 90. Yılında İzmir ve Batı Anadolu Uluslararası Sempozyum Bildirileri*, 6-8 Eylül 2009, İzmir Büyükşehir Belediyesi, İzmir, 2010, s. 198-225.
- Erdal, İlter, *Milli İstihbarat Teşkilâtı Tarihçesi-Milli Emniyet Hizmetleri Riyaseti MEH-MAH, 1927-1965*, MİT Basımevi, Ankara, 2002.
- Erim, Nihat, *Günlükler 1925-1979*, C.I, Haz.: Ahmet Demirel, YKY, İstanbul, 2005.
- Erkal, Şükrü, *Birinci Dünya Savaşı Çanakkale Cephesi Harekâtı (Haziran 1914-Ocak 1916)*, ATASE, Ankara, 2014.
- Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi, 6. Kitap*, Haz.: Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı, YKY, 2002.
- Giritlioğlu, Fahri, *Türk Siyasî Hareketinde Cumhuriyet Halk Partisi’nin Mevkii* C.I, Ayyıldız Matbaası, Ankara, 1965.
- Goloğlu, Mahmut, *Mahmut, Milli Şef Dönemi 1939-1945*, Kalite Matbaası, Ankara, 1974.
- Goloğlu, Mahmut, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi –IV : Demokrasiye Geçiş (1946-1950)*, Türkiye İş Bankası, İstanbul, 2013.
- Günay, Ş. Şenal, *Türk Parlamento Tarihi*, TBMM VI. Dönem, 1939-1943, C.V, TBMM, Ankara, 2007, (e-kitap).
- Güneş, Günver, “Türkiye’de Savaş Ekonomisi Uygulamaları ve Toplumsal Yaşama Etkileri”, s. 615-622, *Türkler*, C.XVII., Ed.: Hasan Celâl Güzel, Kemal Çiçek, Salih Koca, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002.

- Halaçoğlu, Ahmet, *Hatay'ın Anavatana Katılmasında Dört Yol'un Yeri ve Önemi*, s. 3-14 ; Öztürk, Mustafa (1995). 1938/Suriye Olayları ve Halil İbrahim Efendinin Faaliyetleri, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1995.
- Hale, William, *1789'dan Günümüze Türkiye'de Ordu ve Siyaset*, Çev.: Ahmet Fethi, Hil Yayın, İstanbul, 1996.
- Halis, Serhat, “Gizlenmek İstenen Tarihi Gerçek -Mustafa Kemal Seyit Rıza Görüşmesi-, *Kırmancıya Beleke: Kültür Tarih Halkbilim Bilimsel İnceleme ve Araştırma Eleştiri Dergisi*, Mayıs 2010, Sayı 4 (int.).
- Hatipoğlu, Süleyman, “Hatay'ın Kurtuluşunun Fikri Temelleri”, *Anavatana Katılışının 60. Yıldönümünde Hatay*, Yay. Haz.: Berna Türkdogan, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara., 2001, s. 41-67.
- Hayta, Necdet ; Uğur Ünal (2008). Osmanlı *Devleti'nde Yenileşme Hareketleri (XVII. Yüzyıl Başlarından Yıkılışa Kadar)*, Gazi Kitabevi, Ankara, 2008.
- Heper, Metin, *Yeni Bir Yorum Denemesi: İsmet İnönü, The Making of a Turkish Statesman*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1999.
- İnan, Afet, *Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler*, Ed.: Emre Yalçın, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2011.
- İnan, Arı, *Tarihe Tanıklık Edenler. Cumhuriyet'in Kurucu Kuşağıyla Söyleşiler*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2011.
- İnönü, İsmet, *Hatıralar*, Yay. Haz.: Sabahattin Selek, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2014.
- Kabacalı, Alpay, *Türk Basınında Demokrasi*, Kültür Bakanlığı, Ankara, 1999
- Karabekir, Kâzım, *Edirne Hatıraları*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2018
- Karakoç, Ercan, “Atatürk'ün Hatay Davası”, *Bilig*, Yaz/2009 Sayı 50, s. 97-118.
- Karpat, Kemal H., *Osmanlı'dan Günümüze Asker ve Siyaset*, Çev. ve Yay. Haz.: Güneş Ayas, Timaş, İstanbul, 2010a.

- Karpat, Kemal H., *Osmanlı'dan Günümüze Etnik Yapılanma ve Göçler*, Çev.: Bahar Tırnakçı, Timaş, İstanbul, 2010b.
- Koca, Hüseyin, “Türkiye Cumhuriyeti’nde Tek Parti Dönemi Umumî Müfettişlikler (Genel Valilikler, 1927-1947),” s. 357-366, *Türkler*, C. XVII, Ed.: Hasan Celâl Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002.
- Koçak, Cemil, “*Siyasal Tarih 1923-1950*”, Ed.: Sina Akşin, *Türkiye Tarihi 4; Çağdaş Türkiye 1908-1980* içinde, s.85-154, Cem Yayınevi, İstanbul, 1992.
- Koçak, Cemil (2003). *Umumî Müfettişlikler (1927-1952)*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003.
- Koçak, Cemil, *Türkiye’de Milli Şef Dönemi 1938-1945. Dönemin İç ve Dış Politikası Üzerine Bir Araştırma*, C.I, İletişim, İstanbul, 1996.
- Koçak, Cemil, *Türkiye’de Milli Şef Dönemi 1938-1945. Dönemin İç ve Dış Politikası Üzerine Bir Araştırma*, C. II, İletişim, İstanbul, 1996.
- Konuralp, Nuri Aydın, *Hatay’ın Kurtuluş ve Kurtuluş Mücadelesi Tarihi*, Hatay Gazetesi Postası Basımevi, İskenderun, 1973.
- Koraltan, Refik, *Tek Parti Devrinden 27 Mayıs İhtilaline Demokratlar: DP’nin Kurucusu Anlatıyor*. Haz.: Kamil Maman, Timaş, İstanbul, 2007.
- Kütükoğlu, Mübahat S., *Tarih Araştırmalarında Usûl*, Kubbealtı Neşriyatı, İstanbul, 1995.
- Mazıcı, Nurşen, *Uluslararası Rekabette Ermeni Sorunu’nun Kökeni 1878-1920*, Pozitif Yayınları, İstanbul, 2005.
- Metintaş, Mustafa Yahya ; Mehmet Kayıran, “Refik Saydam Hükümetleri Dönemi’nde Türkiye’nin Ekonomi Politikaları, 1939-1942”, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 9 (2), 2008, s. 155-184. (e-dergi).
- Mumcu, Uğur, *40’ların Cadı Kazanı*, Tekin Yayınevi, İstanbul, 1994.

- Olgun, Kenan, *1908-1912 Osmanlı Meclis-i Mebusanı'nın Faaliyetleri ve Demokrasi Tarihimizdeki Yeri*, AKDITYK Atatürk araştırma Merkezi, Ankara, 2008.
- Ortaylı, İlber, *Defterimden Portreler: Tarihten ve Günümüzden*, Ed.: Adem Koçal, Timaş, İstanbul, 2012.
- Öz, Esat, *Tek Parti Yönetimi ve Siyasal Katılım 1923-1945*, Gündoğan Yayınları, Ankara, 1992.
- Özçelik, Ayfer, *Ali Fuat Cebesoy 1882-10 Ocak 1968*, Akçağ, Ankara, 1993.
- Özçelik, İsmail, *Tarih Metodolojisi*, Gazi Kitabevi, Ankara, 2014.
- Özkan, Asaf, “1954 Seçimleri Öncesi Ankara Adaylarını Belirleme Sürecinde CHP’de Parti İçi Demokrasi Sorunu (Şükrü Sökmensüer’in Raporuna Göre)”, *NEÜ (Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi) Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* Sayı 2 (2013), s. 73-91.
- Öztürk, Mustafa, “1938/Suriye Olayları ve Halil İbrahim Efendinin Faaliyetleri”, s. 17-21 ; Halaçoğlu, Ahmet (1995). “Hatay’ın Anavatana Katılmasında Dörtyol’un Yeri ve Önemi”, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1995.
- Payaslı, Volkan, “Hatay Halkevi’nin Faaliyetleri ve Hatay Halkevi Dergisi (1939- 1951)”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı 52, Güz 2013, s. 905-941 (e-dergi).
- Payaslı, Volkan, “Tek Parti İktidarından Doğmuş Bir Denetim Organı: Müstakil Grup (1939-1946)”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi; Journal of Modern Turkish History Studies*, XIV/28, 2014 Bahar/spring, s. 175-197.
- Payaslı, Volkan, *Sancak’tan Vilayete Hatay (1921-1960): Siyasal, Sosyal ve Kültürel Yönleriyle*, AKDITYK Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2017.
- Pehlivanlı, Hamit, “Eski Çağdan Günümüze Antakya ve İskenderun Bölgesinin Jeopolitik Önemi”, *Anavatana Katılışının 60. Yıldönümünde Hatay*, Yay. Haz.: Berna Türkdöğen, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2001, s. 69-96.

Pehlivanlı, Hamit, “İkinci Dünya Savaşı Öncesi Milli Emniyet Hizmetleri Teşkilâtı İstihbarat Raporlarında Hatay”, **6. Askerî Tarih Semineri Bildirileri, C.II**, İstanbul, 1997, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1999, s. 151-185.

Pehlivanlı, Hamit, “İkinci Dünya Savaşı Şartlarının Ortaya Çıkardığı Bir Müessese: İaşe Müsteşarlığı (18 Şubat 1941-14 Ağustos 1942)”, **Kuruluşundan 90. Yılına Türkiye Cumhuriyeti Uluslararası Sempozyumu : 23-25 Ekim 2013, Eskişehir; Bildiriler, C.I**, Yay. Haz.: Arzu Güvenç Saygın, AKDITYK Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2016, s. 213- 255.

Pehlivanlı, Hamit, “Trakya Bölgesi’nde İskan edilen Balkan Muhacirlerinin Sosyo-Ekonomik Durumlarını Düzeltme ve Türkiye’ye İntibaklarını Sağlama Çalışmaları –Trakya Umumî Müfettişliği Raporlarına Göre-”, **Yedinci Uluslararası Atatürk Kongresi: 17-22 Kasım 2011, Üsküp-Manastır-Makedonya; Bildiriler, C.I**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2015, s. 425-458.

Pehlivanlı, Hamit ; İsmet Melek, **Hatay Devleti (2 Eylül 1938-29 Haziran 1939): Devletten Millete Hatay Devleti; Bir Sadakat Öyküsü**, Hatay Valiliği, Ankara, 2011.

Pehlivanlı, Hamit, **Kurtuluş Savaşı İstihbaratında Askerî Polis Teşkilâtı**, Genelkurmay Başkanlığı, Ankara, 1992.

Pehlivanlı, Hamit, **Kurtuluş Savaşı İstihbaratında Tedkik Heyeti Amirlikleri**, Genelkurmay Başkanlığı, Ankara, 1993.

Pehlivanlı, Hamit ; Yusuf Sarıнай ; Hüsamettin Yıldırım, **Türk Dış Politikasında Hatay (1918-1939)**, ASAM, Ankara, 2001.

Sarıнай, Yusuf “Atatürk’ün Hatay Politikası -I- (1936-1938). (e-dergi), Erişim: <http://www.atam.gov.tr/dergi/sayi-34/aturkun-hatay-politikasi-i-1936-1938>. 15.06.2016.

Shaw, Stanford J.; Ezel Kural Shaw, **Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye, II.Cilt, Reform, Devrim ve Cumhuriyet: Modern Türkiye’nin Doğuşu 1808-1975**, Çev.: Mehmet Harmancı, E yayınları, İstanbul, 2000.

- Soyak, Hasan Rıza, *Atatürk'ten Hatıralar*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2016.
- Soysal, İsmail, *Türkiye'nin Siyasal Anlaşmaları (1920-1945) I.*, TTK Yayınları, Ankara, 1983.
- Sökmen, Tayfur, *Hatay'ın Kurtuluşu İçin Harcanan Çabalar*, TTK Yayınları, Ankara, 1978.
- Sökmenşüer, Cevat (İzmirli), *Modern Evrak, Dosya ve Arşivcilik: Vilayet Mektupçuluk ve Kaza Tahrirat Kalemlerile Nahiye Müdürlüklerine*, Ulusal Matbaa, Ankara, 1941.
- Sökmenşüer, İ. Şükrü, *Halkla Bir Konuşma (Konuşan Erzincan Milletvekili Şükrü Sökmenşüer)*, Yeni Gün Matbaası, Antakya, 1946.
- Sökmenşüer, Şükrü, *Komünistler Mareşal'i ve Demokrat Parti'yi Kötü Maksudlarına Nasıl Alet Etmek İstediler? (İçişleri Bakanı Şükrü Sökmenşüer'in Açıklaması)*, Ulus Basımevi, Ankara, 1947.
- Şahin, Eyüp, *Emniyet Genel Müdürleri*, Polis Akademisi, Ankara, 2014.
- Şahin, Eyüp, *Türk Polis Teşkilâtının Şanlı Geçmişinde ve Cumhuriyet'e Giden Yolda İz Bırakan Polisler*, Emniyet Genel Müdürlüğü, Ankara, 2004.
- Tabakoğlu, Ahmet, *Türk İktisat Tarihi*, Dergah Yayınları, İstanbul, 2003.
- Tekeli, İlhan ; Selim İlkin, *Cumhuriyetin Harcı: Köktenci Modernitenin Ekonomik Politikasının Gelişimi*, İstanbul Bilgi Üniversitesi, İstanbul, 2004.
- Tekeli İlhan ; Selim İlkin, "Kadro ve Kadrocuların Öyküsü", s. 600-619, *Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce: Sol*, C.VIII, Ed.: Murat Gültekingil, İletişim, İstanbul, 2007.
- Tengirşenk, Yusuf Kemal, *Vatan Hizmetinde*, Kültür Bakanlığı, Ankara, 2001.
- Tezel, Yahya S., *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2002.
- Togan, A. Zeki Velidi, *Tarihte Usûl*, Enderun Kitabevi, İstanbul, 1985.

Topuz, Hıfzı, *II. Mahmut'tan Holdinglere Türk Basın Tarihi*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2003.

Tunaya, Tarık Zafer, *Türkiye'de Siyasal Gelişmeler (1876-1938): Kânun-ı Esasi ve Meşrutiyet Dönemi 1876-1918*, C.I, İstanbul Bilgi Üniversitesi, İstanbul, 2003.

Tunçay, Mete, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek-Parti Yönetiminin Kurulması 1923-1931*, 3. Baskı, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1999.

Tunçay, Mete, "Türkiye'de Komünist Akımın Geçmişi Üstüne," s. 349-355, *Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce: Sol*, C.VIII, Ed.: Murat Gültekingil, İletişim, İstanbul, 2007.

Tunçay, Mete, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek-Parti Yönetiminin Kurulması 1923-1931*, 5. Baskı, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2010.

Turan, Mustafa, *Yunan Mezalimi (İzmir, Aydın, Manisa, Denizli-1919-1923)*, AKDITYK Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1999.

Turan, Şerafettin, *İsmet İnönü: Yaşamı, Dönemi ve Kişiliği*, Kültür Bakanlığı, Ankara, 2000.

Umumî Müfettişler Konferansı'nda Görüşülen ve Dâhiliye Vekâleti'ni İlgilendiren İşlere Dair Toplantı Zabıtları ile Rapor ve Hulasası 1936, Yay. Haz.: M. Bülent Varlık, Dipnot Yayınları, Ankara, 2010.

Unat, Kadri, "Cumhuriyet Halk Partisinde Nevi Şahsına Münhasır Bir Muhalif Grup: Otuzbeşler", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı 48, Güz 2011, s. 839-867.

Uran, Hilmi, *Meşrutiyet, Tek Parti, Çok Parti Hatıralarım (1908-1950)*, Türkiye İş Bankası, İstanbul, 2008.

Urgancıoğlu, Salih, *Cumhuriyet Devrinde Emniyet Genel Müdürleri*, Sesim Gazetecilik ve Matbaacılık, İzmit, 1973.

Ünal, Uğur, *II. Meşrutiyet Öncesi Osmanlı Rüştüleri (1897-1907) Programlar, Ders İçerikleri, İstatistikler*, Gazi Kitabevi, Ankara, 2008.

Ünlü, Mucize, *Kosova Vilayeti*, Gece Kitaplığı, Ankara, 2014.

Yıldırım, Hüsametdin, “Hatay Meselesinin Türkiye Lehine Çözümünün Türk-Sovyet İlişkilerine Yansımaları”, s. 97-107, *Anavatana Katılışının 60. Yıldönümünde Hatay*. Yay. Haz.: Berna Türkdoğan, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2001.

Yiğitgüden, Ali Remzi, *Balkan Savaşı'nda Edirne Kale Muharebeleri*, C. I-II, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2006.

Zürcher, Erik Jan, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi; A Turkey, A Modern History*, Çev.: Yasemin Saner Gönen, İletişim, İstanbul, 2000.

Zürcher, Erik Jan, *Milli Mücadele'de İttihatçılık; The Unionist Factor The Role of Committee of Union and Progress in the Turkish National Movement (1905-1926)*, Çev.: Nüzhet Salıhoğlu, İletişim, İstanbul, 2007.

Resmi Yayınlar:

TBMM Albümü 1920-2010: I. Cilt 1920-1950, Ed.: Sema Yıldırım, Behçet Kemal Zeynel, TBMM Basın ve Halkla İlişkiler Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 2010.

TBMM Gizli Celse Zabıtları II, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 1999.

Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Kuruluşundan Günümüze Hükümetler, TC. Başbakanlık Personel ve Prensipler Genel Müdürlüğü, Ankara, 1998.

Ansiklopedi ve Sözlükler

Cumhuriyet Ansiklopedisi (1923-1940), C. I, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2005.

Cumhuriyet Ansiklopedisi, 1941-1960, C. II, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2005.

Örnekleriyle Türkçe Sözlük, C. I-IV, Milli Eğitim Bakanlığı, Ankara, 2002.

TDK İmlâ Kılavuzu, Haz.: Komisyon, Türk Dil Kurumu, Ankara, 2000.

TDK Kişi Adları Sözlüğü (Erişim) (<http://www.tdk.gov.tr>).

Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, “Kiepert” , C.XXV, Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara, 2002, ss. 563-564.

Gazeteler:

Akşam.

Atina.

Cumhuriyet.

Haber Akşam Postası

Hâkimiyet-i Milliye

Hatay Gazetesi.

Kuvvet.

Milliyet.

Şam El İstiklâl Arabî.

Tasvir.

Ulus.

Vatan.

Yenigün.

Yeni Şafak.

İnternet Kaynakları:

Cumhuriyet.com.tr. 03.11.2016.

DersimNews.com. 13.04.2016.

<http://selimcelenk.blogspot.com.tr>. 27.08.2014.

<http://arsiv.ntv.com.tr>. 14.3.2016.

<http://arsiv.sabah.com.tr>. 24.09.2014.

<http://okudugumkitaplar.blogspot.com.tr>. 22.08.2014.

<http://suikastler.blogcu.com>. 11.10.2017.

<http://www.anarres.net>. 23.08.2015

<http://www.atam.gov.tr>. 2015-2018.

<http://www.biyografi.net>. 25.09.2014.

<http://www.cumhuriyetarsivi.com>. 8.10.2015.

<http://www.haber7.com>. 09.02.2016.

<http://www.tdk.gov.tr>. 2015-2018.

<http://www.yenisafak.com>. 11.12.2015.

<http://www.yenisafak.com.tr>. 07.06.2016.

Wikipedi, özgür ansiklopedi. 24.10.2015.

www.academia.edu. 14.3.2016.

www.cumhuriyetarsivi.com. 8.10.2015.

www.gunes.com. 20.04.2015.

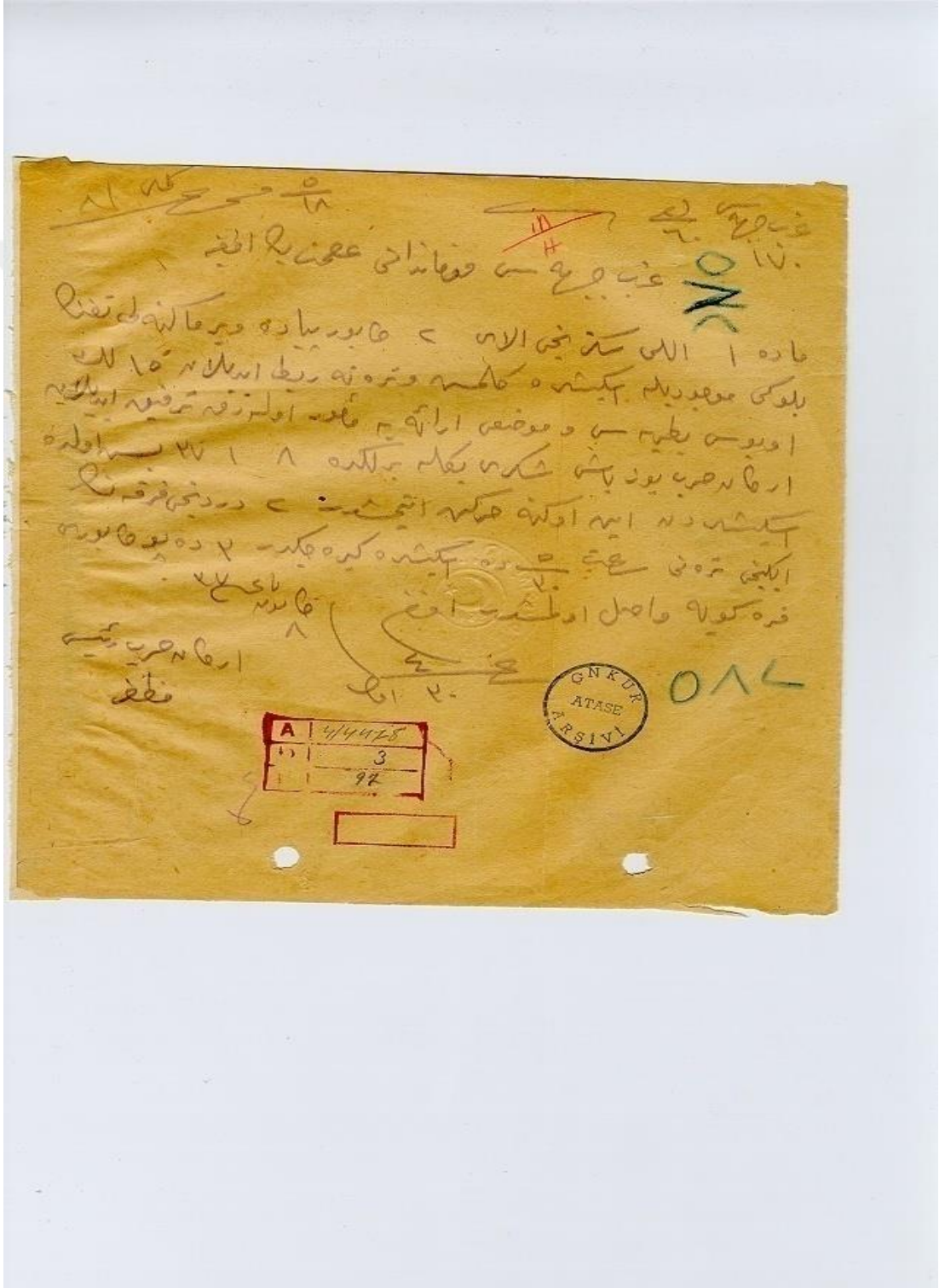
www.islahhaber.com. 21.08.2014.

www.yargitay.gov.tr. 05.03.2016.

EKLER

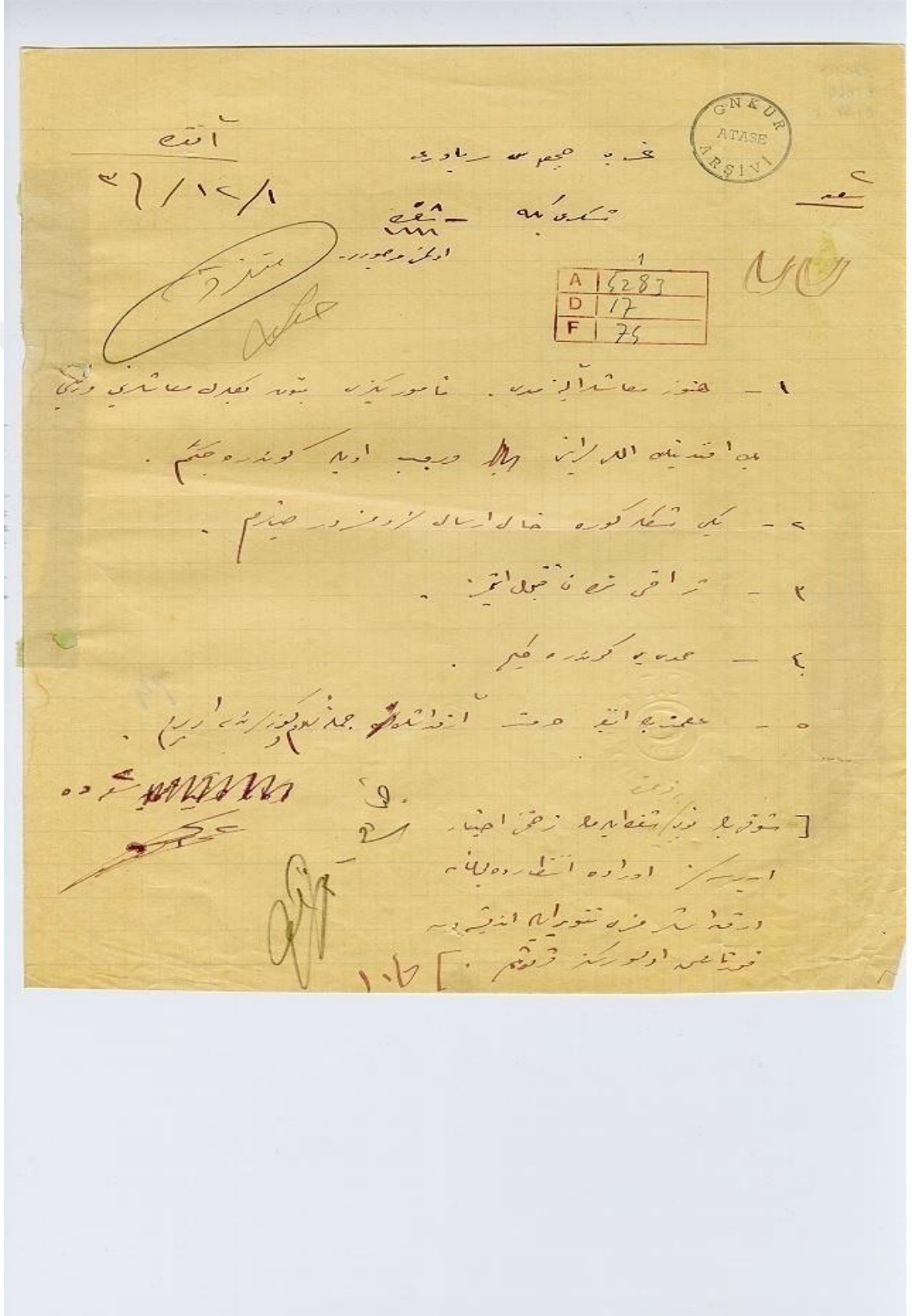
EK 1:

“Eskişehir’e Gelen 58. Alayın Erkân-ı Harb Yüzbaşısı Şükrü Bey ile Birlikte İnönü’ye Hareket Ettiği,” ATASE, İstiklâl Harbi Katalogu (İSH), Kutu: 692, Gömlek: 63, Belge:63-5 Tarih 08/01/1337.

EK 2:

“Garp Cephesi Maaşlarının Gönderileceği,” ATASE, İstiklâl Harbi Katalogu (İSH),
Kutu: 644, Gömlek: 74, Belge: 74-1, Tarih 1/12/1336.

EK 3: "İbrahim Şükrü'nün, 18 Temmuz 1927'de 15. Fırka Erkân-ı Harbiye Riyasetinde Görevli İken İstifası", MSB Arşivi, İbrahim Şükrü Sökmensüer'in Subay Şahsi Dosyası.

«قرارنامه»

T.C.
MSB
ARŞİV
MÜDÜRLÜĞÜ
ANKARA

T.C. Cumhurbaşkanlığı
İçişleri Bakanlığı
Mülkiyeden Sorumlu Devlet Bakanı
Genelkurum Başkanlığı

آقره
۱۲۲ - ۶ -

ماده ۱: اوف بشنجی فرقه ارکان حرب رئیس یی کباشی ابراهیم شکری بکک (۳۳۸) وقبولان استنطاسنه -
بودت معینه قانونییه یی اکمال ایلسنه بنه قبول استنطاسی تنسیب قلمشدر .

ماده ۲: ایشبو قرارنامک اجرایی احکامنه مدافعه ملیه وکیللی مأمورد .

۱۹۲۷ / ۷ / ۱۸

تورکیه رئیس جمهور
غنی محمد زکی

باش وکیل
عزت

مدافعه ملیه وکیللی
شعب

اصد صفاشدر
۹۴۷

وریلدیجک نواجرده شعبه اسبیله تاریخ ونومر اولریک درنی مارجودر :

ASLININ TIPIKI DEKİMLİDİR

Harun KAYA
De.Me.(MS.2015-GN.50)
Müdür Yardımcısı

EK 4-5: "İstiklâl Madalyası ile Taltifine Dair Teklif Belgesi ve Kabulüne Dair Vesika" MSB Arşivi, İbrahim Şükrü Sökmensüer'in Subay Şahsi Dosyası.

İnceleme Tarihi 12/11/2015	İnceleme Yeri MSB Arşivi	İnceleme Amacı Taltifine Dair Teklif Belgesi ve Kabulüne Dair Vesika	İnceleme Sonucu Belge, istiklâl madalyası ile taltifine dair bir teklif belgesi ve kabulüne dair vesika olarak değerlendirilmiştir.	İnceleme Yapan Harun KAYA
İnceleme Tarihi 12/11/2015	İnceleme Yeri MSB Arşivi	İnceleme Amacı Taltifine Dair Teklif Belgesi ve Kabulüne Dair Vesika	İnceleme Sonucu Belge, istiklâl madalyası ile taltifine dair bir teklif belgesi ve kabulüne dair vesika olarak değerlendirilmiştir.	İnceleme Yapan Harun KAYA
İnceleme Tarihi 12/11/2015	İnceleme Yeri MSB Arşivi	İnceleme Amacı Taltifine Dair Teklif Belgesi ve Kabulüne Dair Vesika	İnceleme Sonucu Belge, istiklâl madalyası ile taltifine dair bir teklif belgesi ve kabulüne dair vesika olarak değerlendirilmiştir.	İnceleme Yapan Harun KAYA
İnceleme Tarihi 12/11/2015	İnceleme Yeri MSB Arşivi	İnceleme Amacı Taltifine Dair Teklif Belgesi ve Kabulüne Dair Vesika	İnceleme Sonucu Belge, istiklâl madalyası ile taltifine dair bir teklif belgesi ve kabulüne dair vesika olarak değerlendirilmiştir.	İnceleme Yapan Harun KAYA
İnceleme Tarihi 12/11/2015	İnceleme Yeri MSB Arşivi	İnceleme Amacı Taltifine Dair Teklif Belgesi ve Kabulüne Dair Vesika	İnceleme Sonucu Belge, istiklâl madalyası ile taltifine dair bir teklif belgesi ve kabulüne dair vesika olarak değerlendirilmiştir.	İnceleme Yapan Harun KAYA

ASLININ TİPİ GİZLEDİR
Harun KAYA
De Me (MS.2015-GN.50)
Müdür Yardımcısı

اطمینان قویب بیلانک
ایر اهل تکی
انتیبه

L ۲ - ۶۸۹

موصی الیم ۲۰ مایس ۱۹۶۶، تاریخ و ۸۶۹ نور
فانونه موچیجه ۱۱۱۱، نورلو قوزغی شوی استقلال
مد الیمسید لطفی ۱۱/۱۱/۱۹۶۷ ده نصه یو عالی به آفران
انجمنده و شیفه شوی اولغی قوماندانلغی واسطه
کنشیمه کوندرلشدر. بدیایده کی صورت واراده سازه
استقلال مد الیمی دو کیم سنده در

ایمان
۶۶۸۹

Harun KAYA
De.Me.(MS.2015-GN.50)
Müdür Yardımcısı

EK 6: "İbrahim Şükrü'nün Erkân-ı Harbliğinin Kabulü", MSB Arşivi, İbrahim Şükrü Sökmensüer'in Subay Şahsi Dosyası.

صفحه	آذربايجان	تصفیه مهاباد	مورد تصفیه لوله اهرلیک
بیتک	ایران	مهاباد	تصفیه اهرلیک
قلم مهران	ایران	مهاباد	تصفیه اهرلیک
علاقه نوری قتل	ایران	مهاباد	تصفیه اهرلیک
کمر	ایران	مهاباد	تصفیه اهرلیک
پرنسب آک	ایران	مهاباد	تصفیه اهرلیک
مملکت	ایران	مهاباد	تصفیه اهرلیک
قولدر	ایران	مهاباد	تصفیه اهرلیک
حکومت	ایران	مهاباد	تصفیه اهرلیک
نصف	ایران	مهاباد	تصفیه اهرلیک
نصف	ایران	مهاباد	تصفیه اهرلیک

ASLINDA TIPIKI ÇIKMADIR

Harun KAYA

De.Me.(MS.2015-GN.50)

Müdür Yardımcısı

EK 7: "İbrahim Şükrü'nün Afyonkarahisar ve Dumlupınar Muharebeleri'nde Gösterdiği Üstün Hizmetler Sonrası Fevkaladeden Binbaşılığa Terfii", MSB Arşivi, İbrahim Şükrü Sökmensüer'in Subay Şahsi Dosyası.

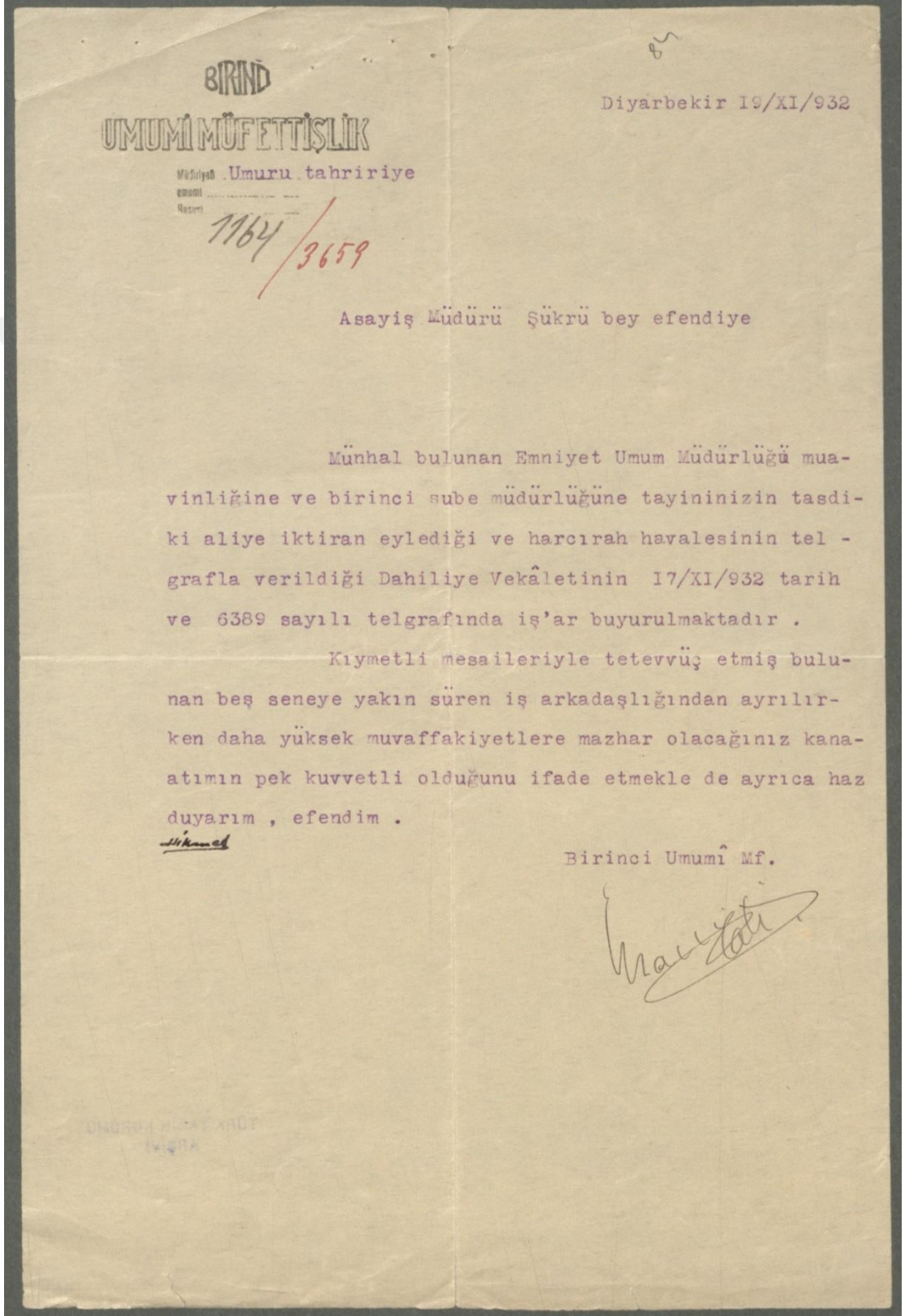
قده انكاديه لعمده
الاداره بوزنتك
شكرى بك
٢٠١٤

افيدوقه معده و دوى يبارى باقى كى مده خيبره باقى
العامه و الامامه و تاريخ معبرا و انظمة و فقه
١٤ / ١٤ / ١٤ / ١٤ تاريخه و فقه و انظمة
٢٠ / ٢٠ / ٢٠ / ٢٠ تاريخه و فقه و انظمة
٢٠ / ٢٠ / ٢٠ / ٢٠ تاريخه و فقه و انظمة

Hanun KAYA
De.Me.(MS.2015-GN.50)
Müdür Yardımcısı

EK 8:

“Sökmensüer’in Asayiş Müdürlüğünden Emniyet İşleri Umum Müdür Muavinliği’ne Atanmasına Dair Birinci Umum Müfettiş’in Yazısı,” TTK Arşivi BK 14-3/46, s. 128.

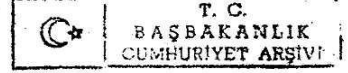
EK 9:

“Trakya Umumî Müfettişliği’nin Kurulması,” BCA 030_0_18_01_02_42_8_010_1.

T. C.
BAŞVEKÂLET
Kararlar Müdürlüğü

Sayı: 2
150

KARARNAME

Edirne, Kırklareli, Tekirdağ ve Çanakkale mintakalarında nafıa ve iskân işlerinin esaslı bir surette tanzim ve idaresi için II64 no. lu kanunun hükmüne göre mezkûr mantakada " Trakya Umumî Müfettişliği" namile ikinci bir umumî müfettişlik teşkili ve bu umumî müfettişliğe ait ilişik kadronun tasdiki; Dahiliye Vekillığının 19/2/934 tarih ve 679 sayılı tezkeresi üzerine İcra Vekilleri Heyetinin 19/2/934 toplantısında kabul olunmuştur.

19/2/934

REİSİCÜMHUR

Gayi M. Kemal

Bğ. V.

Ad. V.

M. M. V.

Da. V.

[Signature]

[Signature]

[Signature]

[Signature]

Ha. V.

Ma. V.

Mf. V.

Na. V.

[Signature]

[Signature]

[Signature]

İk. V.

S. İ. M. V.

G. İ. V.

Zr. V.

[Signature]

[Signature]

[Signature]

[Signature]

030 18 01 02 42 8 10

EK 10:

“İstanbul Valiliği ve Belediye Başkanlığı'na Vekâlet Tayini,” BCA
030_0_18_01_02_76_60_015.

Kararname

2
7004

İstanbul Vali ve Belediye Reisi Muhittin Üstündağ'a berayı tedavi Avrupaya gitmek üzere 6 hafta izin verilmiş olduğundan, kendisinin gaybubetinde, İstanbul Vali ve Belediye Reisliği vekâletine Emniyet işleri de uhdesinde kalmak şartile, Emniyet İşleri Umum Müdürü Şükrü Sökmensüer'in tayini İcra Vekilleri Heyetinin (17/937) tarihli toplantısında onaylanmıştır .

REİSİCUMHUR

K. Atatürk

Başvekil

Adliye V.

Millî Müdafaa V.

Dahiliye V.

Y. İsmail

E. Süleyman

K. Çelebi

S. Karu

Haricîye V.

Maliye V.

Maarif V.

İktisat V.

Hafis V.

S. R. Akas

S. Aziz

S. W. Karu

C. Bayraktar

A. Çetinkaya

Sıhhat ve İçtimai Muavenet V.

İnhisarlar V.

Ziraat V.

S. R. Haydar

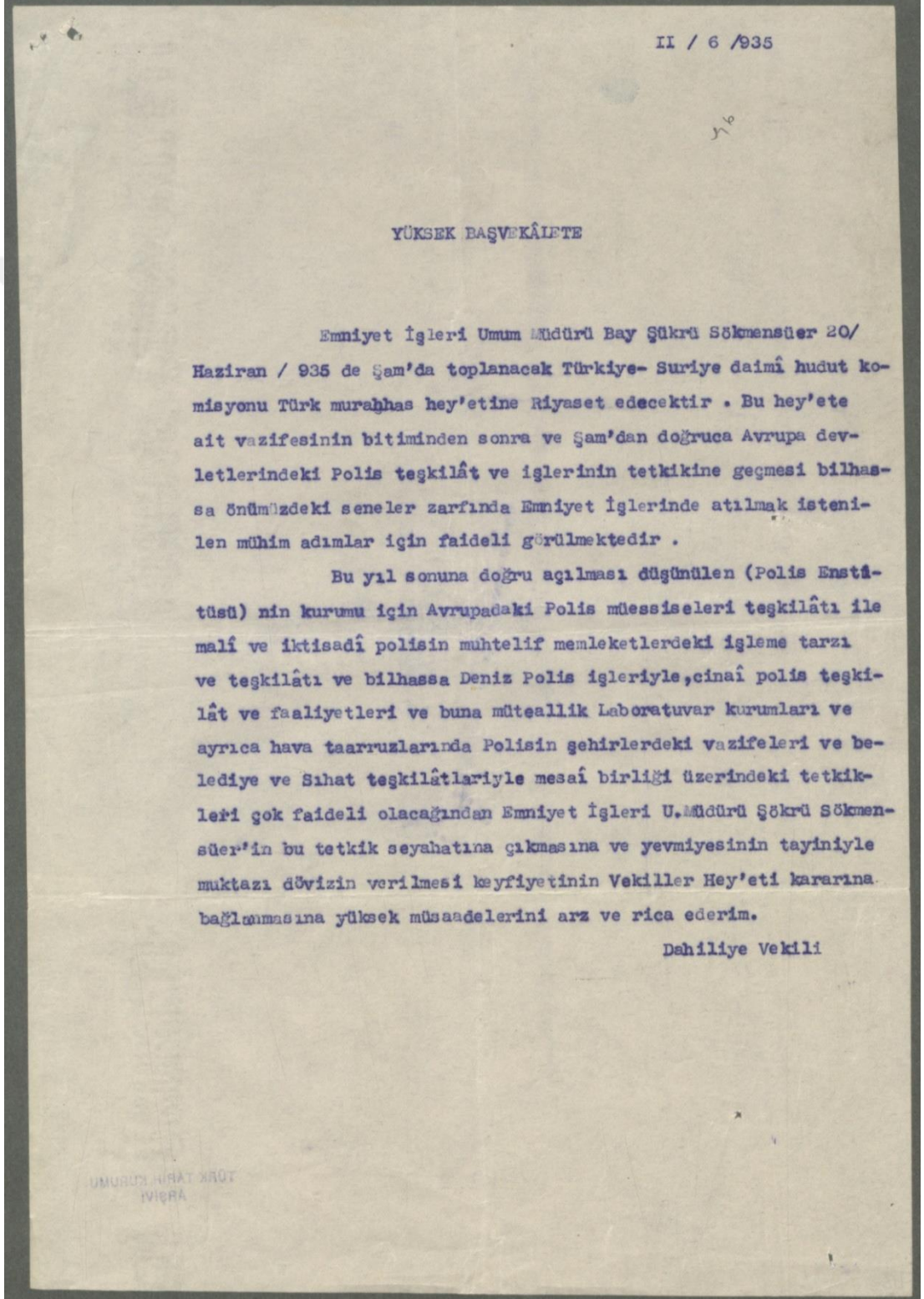
Rana Karu

S. Karu

030 18 01 02 76 60 15

EK 11-12:

“Şükrü Sökmensüer’in Polis Teşkilâtı ve Emniyet Teşkilâtı Hakkında Çalışmalar ve Tetkik İçin Avrupa’ya Gönderilmesi,” TTK Arşivi BK 14-3/46, s. 142,144.

K A R A R S U R E T

Emniyet İşleri U. Müdürü Şükrü Sökmen Süerin Avrupa devletlerindeki polis ve emniyet teşkilâtı hakkında tetkikatta bulunması yakında açılacak olan (Polis Enstitüsünün) kurumu için faydalı olacağından Avrupaya gönderilmesi ve kendisine yol parasından başka 13052 sayılı kararnameye göre Türkiye hudutdarından başlamak kaydile gündelik ve lüzumu kadar döviz verilmesi Dahiliye Vekilliğinin 12/6/-1935 tarih ve 5040 sayılı tezkeresi ve Maliye Vekilliğinin 13/6/1935 tarih ve 5696 sayılı mütaleanamesi üzerine İcra Vekilleri Hey'etince 14/6/935 de onanmıştır.

14/6/935

REİSİCÜMHUR

Vekiller Hey'eti

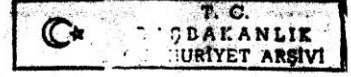
Aslı gibidir.

UMURUK HIRAT NRO1
İVİÇRA

EK 13:

“Emniyet İşleri Umum Müdürü Sökmensüer’in Avrupa’daki Polis ve Emniyet Teşkilâtlarını Tetkik İçin Gönderilmesine Dair Kararname,”

BCA 030_0_18_01_02_55_50_002.

T. C.
BAŞVEKÂLET
MUAMELÂT MÜDÜRLÜĞÜ

KARARNAME

Şube :
Sayı : 2
2786

Emniyet İşleri Umum Müdürü Şükrü Sökmensüer'in Avrupa Devletlerindeki Polis ve Emniyet Teşkilâtı hakkında tetkikatta bulunması, yakında açılacak olan (Polis Enstitüsü) nün kurumu için faydalı olacağından Avrupaya gönderilmesi ve kendisine yol parasından başka 13052 sayılı kararnamaya göre Türkiye hudutlarından bağlamak kaydıla gündelik ve lüzumu kadar döviz verilmesi; Dahiliye Vekillığının 12/6/1935 tarih ve 5040 sayılı tezkeresi ve Maliye Vekillığının 13/6/1935 tarih ve 5696 sayılı mutalea namesi üzerine İcra Vekilleri Heyetince 14/6/1935 de onanmıştır.

14/6/1935

REİSİCUMHUR

K. Atatürk

Bş. V.

J. İ. İmami

Ad. V.

S. Sancar

M. M. V.

K. Gök

De. V.

S. Kara

Ha. V.

H. R. Piras

Ma. V.

H. D. D. D.

Mf. V.

S. Arıman

Na. V.

A. Cetinkaya

İk. V.

C. Başer

S. İ. M. V.

S. R. D. D.

G. İ. V.

Rana Ertan

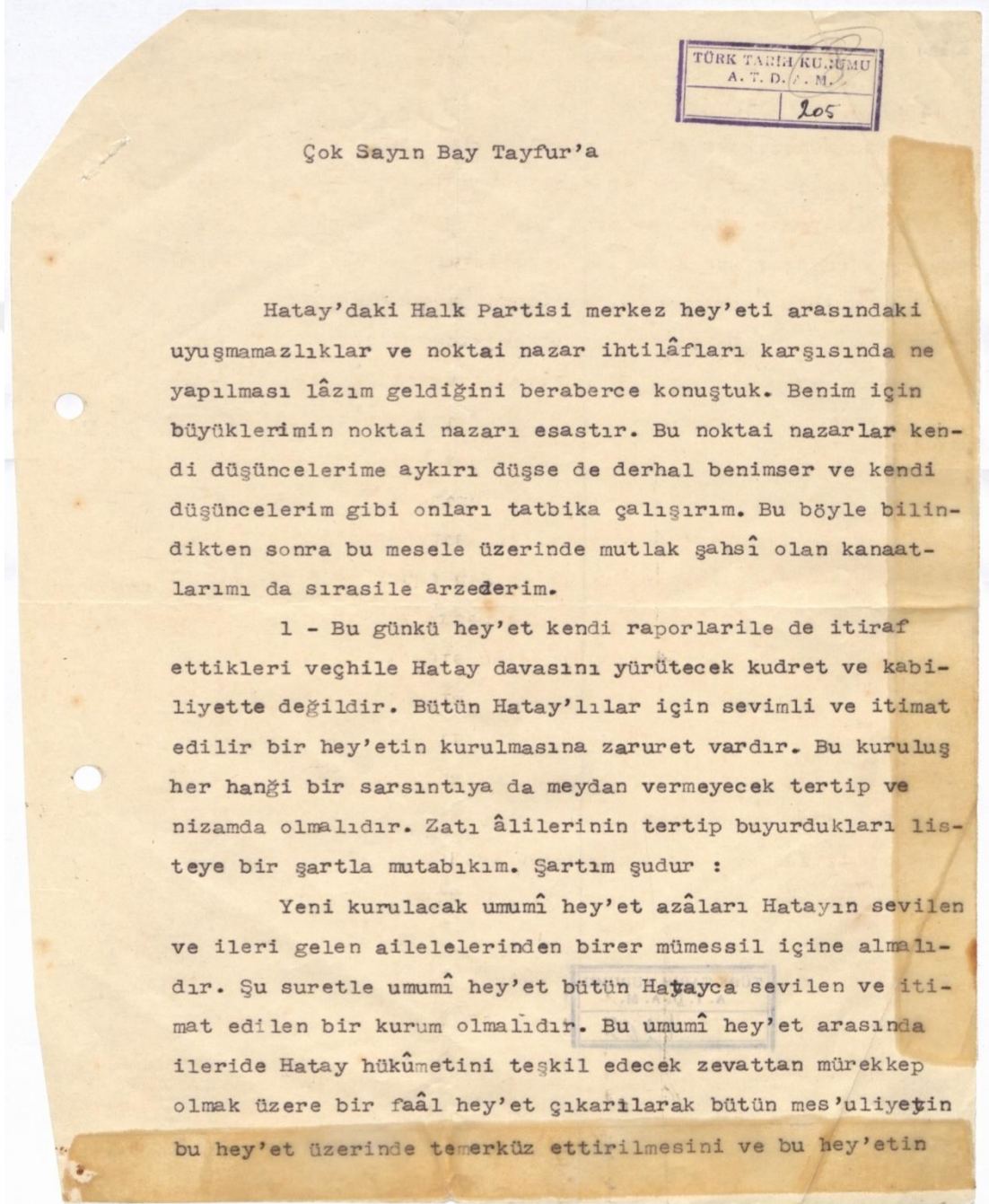
Zr. V.

M. H. H.

030 . 18 01 002 55 50 2

EK 14:

“Hatay’daki Halk Partisi Merkez Heyeti Arasındaki Uyumazlıklar ve Bakış Açısı Farklılıkları Konusunda Sökmensüer’in Tayfur Sökmen’e Yazısı,” TTK Arşivi MS-TS-5-29/29.

istikbalde üzerine alacağı mes'uliyete şimdiden hazırlanması faydalı olur. Bu hey'etin diğer bir kaç kişi ile takviyesi lâzım gelirse bu kişiler kuvvetli ve sevilen şahsiyetler olmalıdır. Ayrıca evvelce verilen çalışma programı esası dahilinde teşkil edilecek propaganda, kültür, içtimâî yardım gibi şubelere itilâf mevzuu nazarı dikkate alınmaksızın ve mazi düşünülmezsizin bütün Türklerin ve Etili Türklerinin davet edilmesini faydalı bulurum.

Meselâ , Adalı Mehmed , Kuseyri Mustafa, Civelek Etem, Suphi Berekât gibi aslen Hataylı Türk olup halen muhalefette bulunan tanınmış zevata da bu şubelerde kendilerine lâayık iş verilmeli ve bunlar alenen Hatay Türkleri namına bütün işlere davet edilmeli ve bu davetler Yenigün gazetesile alenen neşredilmelidir. Hatta Zeki Arsuvi ve Hasan Cebbare gibi Etili Türklerinin dahi bu iş başına davet edilmesini faydalı bulurum. Bunlar teklif edilen işleri kabul etmeseler dahi Türkler için kaybedilmiş bir şey olmayacaktır. Yalnız tarih huzurunda kazanılmış bir dava teşkil edecektir.

Sayın Bay Tayfur. Çok sevdiğim Hatay işi hakkında yukarda izah ettiğim düşüncelerimden başka Hatay davasının bundan sonra daha iyi bir şekilde yürütülebilmesi için yapılması zarurî olan bir kanaatımı da arz ederim. O da şudur :

Hatay davası Hatay içinde kazanılacak bir davadır. Hatay dışından yapılan tesirlerin kıymetini küçültmek istemem. Fakat tam bu günlerde hey'eti faâlenin başında ve

ve bizzat Hatayın içinde zati âlilerinin kıymetli huzurumuzun bulunması \approx fevkalâde lâzımdır. Ben senin yerine olsam yirmi senelik fedakârlığının son gününü de bizzat yaşama sevdasına kapılacağımı ve doğruca oraya gideceğimi zannediyorum. Sizin Hatay içinde bulunmamanız bize hiç olmazsa yüzde yirmi kaybettirir. Yüzde yirmi beş mebrusluk yer demektir. Bunu hatıra olarak arz ederim.

Ayrıca zati âlilerinin bizzat Hatay'da iş başına geçtiğinizi göreceğimiz güne kadar Dört Yol'da müstemirren idareyi ele almanızı da zarurî addederim. Bütün bu şahsî mülâhazalarımı zevkle ve saygılarımla arz ederim Bay Tayfur kardeşim.

Hataylılar *İsmail*

Şükrü Sökmensüer

9.11.77

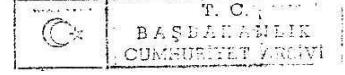
Sökmensüer

EK 15:

“Hatay Valiliği’ne Atanması,”

BCA 030_18_01_02_87_68_6.

T. C.
BAŞVEKÂLET
MADENLER DAİRESİ MÜDÜRLÜĞÜ
Karar sayısı
2

Kararname

11500

Hatay Valiliğine Emniyet Umum Müdürü Şükrü Sökmensüer’ in tayini; Dahiliye Vekillığının 10/7/939 tarih ve 2974 sayılı teklifi üzerine İcra Vekilleri Heyetinin 11/7/939 tarihli toplantısında kabul olunmuştur.

11/7/939

REİSİCÜMHUR

İsmet İnönü

Bş. V.

Ad. V.

M. M. V.

Da. V.

Ha. V.

[Signature]

[Signature]

[Signature]

[Signature]

[Signature]

Ma. V.

Mf. V.

Na. V.

İk. V.

S. İ. M. V.

[Signature]

[Signature]

[Signature]

[Signature]

[Signature]

G. İ. V.

Zr. V.

M. Mü. V.

Ti. V.

[Signature]

[Signature]

[Signature]

[Signature]

030 18 01 02 87 68 6

EK 16:

“Şükrü Sökmensüer’in İaşe Müsteşarlığı’na Atama Kararnamesi,”

BCA 030-11-1-0_151-4-6.

T. C.
TİCARET VEKÂLETİ
Husufi Kalem Müdürlüğü

Sayı : Genel - Özel - Eki

Özü:

T. C.
BAKANLIK
CUMHURİYET ARŞİVİ

KARARNAME 17002

1 - Ticaret Vekâleti İaşe Müsteşarlığına Hatay Valisi Şükrü Sökmensüer'in 600 lira ücretle tayini tensip kılınmıştır.
2 - Bu kararnamenin icrasına Ticaret Vekili memurdur.
31 - 1 - 942

REİSİCUMHUR

Başvekil Ticaret Vekili

D. P. Çaydönü M. Örmüç

030	11	1		151	4	6
-----	----	---	--	-----	---	---

Kargılıklarda Şube adı ve sayılarımızın yazılması

EK 17:

“Şükrü Sökmensüer’in İlk Mebus Seçildiği Dönem Mazbatası,”
TTK Arşivi BK 7-3/15, s. 25.

<u>Adı</u>	<u>Soy adı</u>	<u>Doğum yeri</u>	<u>Doğum tarihi</u>	<u>Babasının adı</u>	<u>Anasının adı</u>
Şükrü	Sökmensüer	Üsküp	1890	Mahmut <i>Nir'i</i>	Akile

<u>Memuriyeti</u>	<u>İntihaba iştirak eden</u>	<u>Aldığı rey miktarı</u>
Ticaret V. İfade müstegarı	243	243

Yokarda kîniyesi yasalı ticaret vekâleti sabık ifade müstegarı Şükrü Sökmensüer Erzinöcan mîthal meb'usları için yapılan intihabatta 243 rey alarak ittifakla Erzinöcan meb'usa seçildiğine dair masbatomadır.

9/8/1942

Hey'eti teftişiye reisi	Asa	Asa
Belediye reisi DR. SÜKÜTTİ FÜKEL	Vilayet daimi enöcmen asası Nasım Karahan	Vilayet daimi enöcmen asası İsmail Hamedar
<i>S. S. Eürşaf</i>	<i>S. Karahan</i>	<i>S. Hamedar</i>

Asa	Asa	Asa	Asa
Belediye asası Mustafa Ağa	Belediye asası Vehbi KÜKSAL	Belediye asası Huri Karakollukcu	Belediye asası Fevzi Ulusoy
<i>M. Ağa</i>	<i>V. Küksal</i>	<i>H. Karakollukcu</i>	<i>F. Ulusoy</i>

Heyeti Muniyedin 12-VIII-1942 tarihli sekseninci isikadında tastik olunmuştur.

V. Genço

EK 18:

“Şükrü Sökmensüer’in Cihat Baban ile Basın Yoluyla Mücadelesinin Örneklerinden Biri. 17.3.1958 Tarihli Yenigün Gazetesi’nde Yayınlanmış Olan ve 14.3.1958’de Cihat Baban’ın Aynı Gazetede Yer Almış Bulunan Yazısına Cevabıdır,”
TTK Arşivi BK 12-3/37-A, s. 4.

Şükrü Sökmensüer’in notu :

Azizim Cihat Baban ,

14/Mart/958 tarihli " Yenigün " nushesindeki notunuzu büyük bir dikkatle okudum . Hasreti olduğum bu efendice hitaba teşekkür etmek benim için zevkli bir vazifedir . Olgun ve Büyük Milletlerin temiz yürekli evlâtlarına yakışanda bu örnekte karşışlaşmadır .

5 ve 12 Mart tarihli cevaplarımı , ifadelerine " Tasvir " gazetesinin ve dosyalarının sahibi ve hakimi imiş gibi renk vererek ortaya çıkan yazara yöneltmişdim . Her fırsatta 11 sene önceki hesabı görülmüş ve sizin ifadenizle hükme bağlanmış bir konuyu tekrar tekrar kotarıp karşıma çıkaran ve yep yeni isnatlar ileri süren bir iddia elbetki cevabsız bırakılamazdı .

Sizin mücadeleci karakterinizi biliyor , siyasi temayüllerimiz ve olayları inceleme ölçülerimiz aynı olmakla beraber yazılarınızı takip ediyorum . " Sökmensüer 'inde " inandığı kusurlarını itiraf edüp düzeltebilecek , kendisine atf olunan ve s lında gerçek olmayan isnatlar içinde düzeltme hürriyetini kullanabilecek , kim olursa olsun bu uğurda x mücadeleden asla çekinmeyecek ve bu azmini zımni veya aleni tehditlerlede zayıflatmayacak ve tabki sizin gibi küçük işlerle uğraşmayı ayıp sayacak karakterde bir insan olduğunu kabul buyuracağınızı samimi olarak umuyorum .

Sizi temin ederimki beni müşkil duruma sokan hiç bir vehim esiri degilim . Eger vehham olaydım , ~~em~~ yetmişe doğru yol almış bu yaşimde sınırlarım param parça olur ve çoktan bu alemde dağıdışasına veda etmiş bulunurdum . Hadiselerin ve hele demokrasimizin doğum günlerinde ilk top ağzına gelen naziz Sökmensüer'in sırtına yüklediği ağırlığı olduğu gibi kabul eden bir Vatan Çocuğuyum . ~~Em~~ ~~gün~~ Gençlik çağını üç büyük harbde savaşlar içinde geçirmekle bu gün hayatta oluşunu Ulu Tanrının bir lütuf ve ihsanı olarak kabul eden bir insan için inandığı yolda yürümenin her hangi bir vehim doğurmasına imkân yoktur . Benim bin bir hadise içinde çelikleşmiş sınırlarım karşısında " vehim " denilen o öldürücü cenevar deima yenilmiştir .

Allahından tek niyazım , Çocuklarımı ve onların çocuklarına süt gibi beyaz bir mazi ve ad bırakmaktır . Nefsine güveni sarsılmaz bir halde olan Sökmensüer'in x insaf , hakikat ve adalet duyguları dışında bir iftira ve tearuza uğramadıkca ne eski ve nede yeni her hangi bir polemğin başına gaille şemmiyacağını ve böyle bir gaille vehim ve endişesi içinde asla bulunmadığını ve bulunmayacağını ; çünkü, kadir şıns Milletime engin bir güveni olduğunu kaydetmekliğime müsaadelerinizi rica ederim .

Ben , 11 sene önce size hitabımda : " Müslümanlıkda dargınlık bir mendik kuruyacak kadar devam eder . " demişdim . Bu deyişime bu günde sadıkım . Ne kadar sert olursa olsun aynı Vatanın evlâtları olarak aramızda geçmiş tartışmaların dimağında hiç bir kötü iz bırakmadığına ve o günlerdeki tartışmalarımızı o devrin tabii bir icap ve demokrasimizin doğum sancılarının bir neticesi olarak mutless ettiğime ve niyana gömdüğümüne inanmanızı dilerim .

Saygılarımla ;

S. Sökmensüer
Şükrü Sökmensüer

EK 19:

“İçişleri Bakanı Sökmensüer Tarafından Genel Müfettişliklere ve Valiliklere Gönderilen ve Demokrat Parti’lilerin Gezi ve Faliyetlerini Takibi Emreden Şifre Örneği,” TTK Arşivi BK 6-3/11-A, s. 64.

Özel Kalem
Sayı
907

- Şifre Örneği -

27/6/1947

Dosya: B/1

Genel Müfettişliklere ve valiliklere

Türkiye Büyük Millet Meclisi 18/6/947 de çalışmalarına ara vermiştir. 25/8/1947 de toplantılarına devam edecektir.

Bu tatil müddeti içinde Demokrat Parti Milletvekillerinin gruplar halinde memleketin muhtelif bölgelerine ve bilhassa orta ve şarki anadoluya geziler yaparak oralarda teşkilat olmayan yerlerde teşkilat yapmak ve teşkilat olan yerlerde de Demokrat Parti ruhunu ayakta tutabilmek için toplantılar tertip etmek, konferanslar vermek suretile faaliyetlerinde bulunacakları anlaşılmıştır.

Şimdiye kadar olduğu gibi memlekette kanunu hakim kılacak tedbirleri almağa devam edeceğiz.

Bütün bu toplantılar ve konferanslar ve her faaliyet memleketin huzur ve sukununu kaçıracı bir mahiyet almadıkça durumu sükunetle ve itidalle karşılamak vazife icabıdır. Ancak içtimaatı umumiye ve tecemmuat kanunlarının devamlı olarak göz önünde tutulması dikkatle üzerinde duracağımız bir konu olacaktır.

Bu nevi toplantı ve temasların memleketin emniyet ve asayışı yönünden mahallinde yapacağı akisleri önemle takip ederek bakanlığı zamanında aydınlatmak işi esaslı bir surette göz önünde tutulacaktır.

Bilhassa şark vilayetlerimizde Türkçe konuşmayan halk kitleleri arasında bu temasların uyandıracığı havanın bütün açıklığı ile ve doğru olarak tespit edilmesi ehemmiyetli bir dikkat mevzuudur.

Bütün idareci arkadaşlarımızın bu güne kadar olduğu gibi bundan sonrada bütün takatleri ile memleketin huzur ve sükunu üzerinde titizlikle duracaklarına emniyetimiz sarsılmaz bir haldedir.

Bu yönden yukarıda işaret edilen geziler üzerinde dikkatle durulması ve geçmiş faaliyetlerinde görüldüğü gibi tahrikat ve ayaklandırma ile ilgili faaliyetlerine ve konuşmalarına tam zamanında vukuf peyda ederek yine tam zamanında Bakanlığın haberdar edilmesini önemle rica ederim.

Hususi Kalem 1/289 sayılıdır.

İçişleri Bakanı
Sökmensüer

EK 20:

“Şükrü Sökmensüer’in Kendisini Komünist Yakınlığı veya Yanlısı Olmakla Suçlayan Avukat Aziz Ocakçioğlu’na Cevabı,” TTK Arşivi BK 6-3/13, s. 91.

20

Bay Aziz Ocakçioğlu ,

Adana'da kominizmi telin eden mitingdeki beyanlarınızın şahsımı ilgilendiren kısmı tam ölçüde bir uydurmadır.

Sökmensüer ailesi içinde veya bu soyadını taşıyıp da ailemize karabet nisbeti olanlardan tanıdıklarım ve bildiklerim arasında "kominist" ve hatta kominizme meyyal bir insan bulunmasına ne ihtimal ve ne de imkân vardır.

Bütün vazife hayatı, Türk Milletini sadece esir veya köle bir millet haline getirmek değil, yok etmek isteyen koministlerle mücadele ile geçen ve ömrünün en büyük gururunu da bu mücadelede bulan Sökmensüer'e aslında olmayan ve asla tanımadığım adsız bir akrabadan mevhum bir şekilde bahsetmek yolu ile imâen de olsa böyle bir kusur buluşturmak insafli ve hakikat sever insanlara yakışmaz.

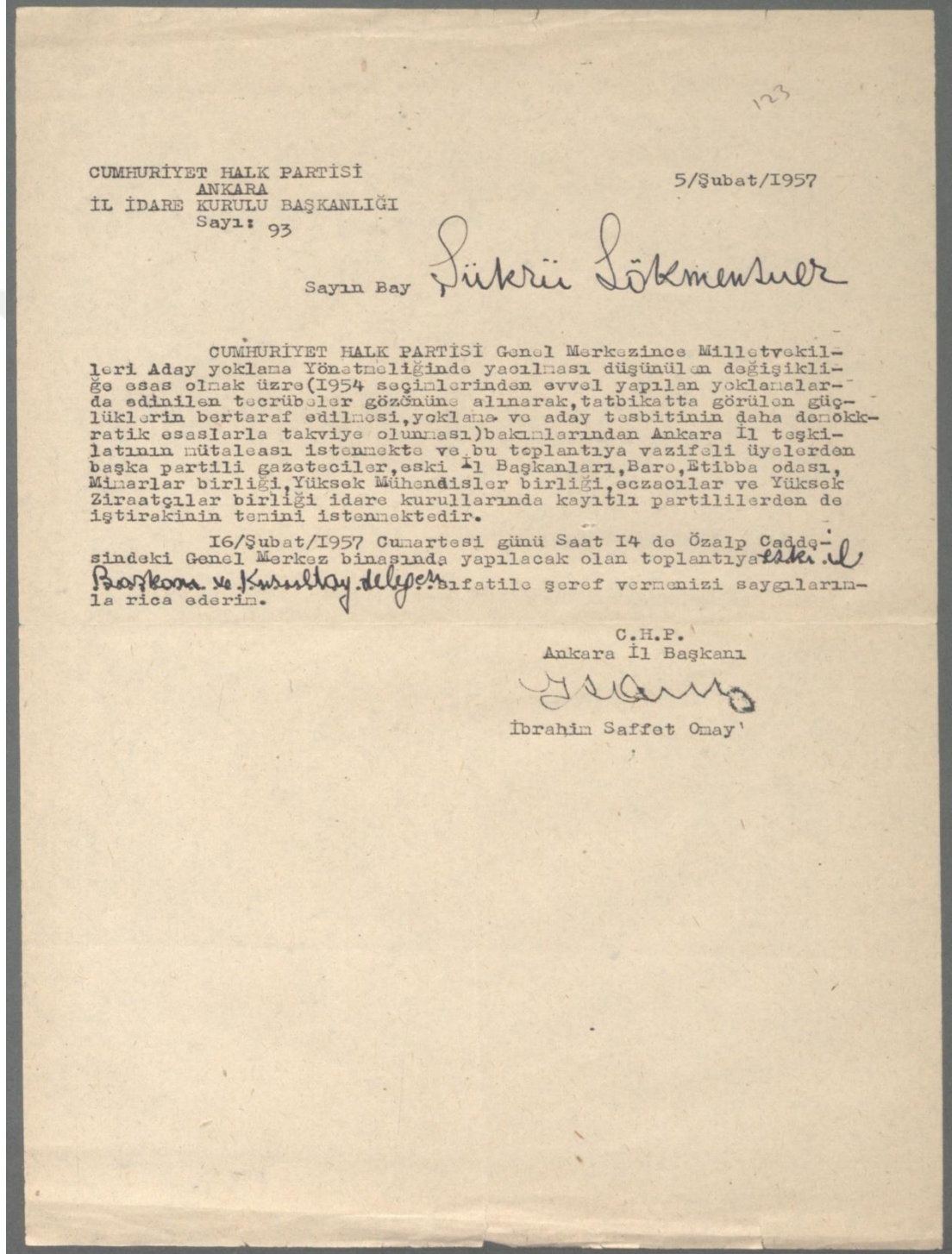
Şimdi sizi Türk Milletinin huzurunda vazifeye çağırıyorum: Nerede ve hangi tarihte bahse konu olan kominist teşkilâtını meydana çıkardınız ? Bu teşkilâtın elebaşlıları kimlerdir? Ve benim akrabam olduğunu işaret ettiğiniz şahsın adı, soyadı ve işi ile bana olan nisbeti ne idi? Bu hareketi örtmek için hangi tarihte veya yılda kim emir verdi? Sizi bu yüzden kim, nerede ve ne suretle tehdit etti? Bu tahkikat durdurulmuş ise hemen meydana çıkarılarak devam olunmasını sağlamak üzere tahkikatın nerede ve kimler tarafından yapıldığının da açıkca umumî efkâra arzı, gazeteye mütemadi bir şekilde aksetmiş olan beyanatınızı aydınlatacağı gibi sizin hakikaten kominist düşmanı olduğunuzu da meydana çıkaracaktır. Bu sorularımı cevapsız bıraktığınız takdirde bu beyanınızın mahsus maksada müstenit/uydurma olduğunu ve sizin kominizm düşmanlığında da samimi olmadığını gösterecektir. Bu neticeden ben değil siz mahçup düşeceksiniz. Hatıralarım beni aldatmıyorsa Eskişehir'i ziyaretimde sizden bana bahsetmişlerdi. Gıyaben de tanıdığım olsam hukukcu bir vatandaşın böyle bir duruma düşmemesini isterdim. Umarımki hatıralarınızı ciddi surette yoklilyacak ve bir ad veya soyadı yanlısılığına düştüğünüzü anlayarak insan olarak vicdan ıstırabı duyacak ve derhal bu hatayı tashih yoluna gireceksiniz.

Saygılarımla

Şükrü Sökmensüer
S. Sökmensüer

EK 21:

“CHP Ankara İl Başkanlığı Tarafından Şükrü Sökmensüer’e 5 Şubat 1957’de ‘Milletvekilleri Aday Yoklama Yönetmeliğinde Yapılması Düşünülen Değişiklik’ Konusundaki Davetiye,” TTK Arşivi BK 7-3/18, S. 185.

ÖZGEÇMİŞ

Ömer Ali Keskin 1973 yılında Trabzon'da doğdu. Sularbaşı Köyü İlkokulu'nda başladığı ilköğrenimini Sakarya iline bağlı Pamukova ilçesi Merkez İlkokulu'nda, ortaöğrenimini de yine aynı ilçede bulunan Pamukova Ortaokulu ve Lisesi'nde tamamladı. 1990 yılında Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nde başladığı lisans öğrenimini 1994 yılında bitirdi. Aynı yıl Trakya Üniversitesi bünyesinde akademik uzman kadrosuna atandı. 1996 yılında aynı kadroyla Kırıkkale Üniversitesi'nde görev aldı.

2010 yılında Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı'nda yüksek lisans öğrenimine başladı. Yüksek lisans çalışmasını 2012 yılında tamamladı. 2013 yılında, aynı üniversitenin Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı'nda başladığı doktora çalışmasını 2018 yılında tamamladı.

Alanında önemli indekslerce taranan dergilerde çeşitli makaleleri, uluslararası sempozyumlarda sunumları ve yayımlanmış bildirileri bulunmaktadır. Tarih yazımına ilişkin kitap bölüm yazarlığı yapmıştır.

Hâlen Kırıkkale Üniversitesi'nde Öğretim Görevlisi olarak çalışmaktadır. Temel düzeyde Fransızca ve orta düzeyde İngilizce bilmektedir. Evli ve iki çocuk babasıdır.